

T.C.
Başbakanlık
Güneydoğu Anadolu Projesi
Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler
Yüksekokulu

SOSYAL HİZMET SEMPOZYUMU '99

BÖLGESEL KALKINMA SÜRECİNDE SOSYAL HİZMET

20-21-22 Ekim 1999
DİYARBAKIR

T.C. BAŞBAKANLIK GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI DÖKÜMANTASYON MERKEZİ	
YER NO	16-B
DEMİRBAŞ NO	4938

SOSYAL HİZMET SEMPOZYUMU '99

BÖLGESEL KALKINMA SÜRECİNDE SOSYAL HİZMET

**20-21-22 EKİM 1999
DİYARBAKIR**

Yayına Hazırlayanlar

Yrd. Doç. Dr. Ümit ONAT Aycan ALTAY

**T.C. Başbakanlık
Güneydoğu Anadolu Projesi
Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
&
Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksekokulu**

BAŞBAKANLIK GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI	YAYIN NO 011
BAŞKANLIK	YAYIN YILI 2001

T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Ortak Yayınıdır.

T.C. Başbakanlık GAP

Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ISBN : 975-19-2730-7

Hacettepe Üniversitesi

Sosyal Hizmetler Yüksekokulu ISBN : 975-491-106-1

Hacettepe Üniversitesi

Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayın No : 007

İlk Baskı

: 2001, Ankara

Basıldığı Yer : Afşaroğlu Matbaası - 425 22 44 - Ankara

- * Sosyal Hizmet Sempozyumu '99 kitabının basım ve yayın hakkı T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ile Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu'na aittir.
- * Bu kitabın hiçbir bölümü, yazılı izin alınmaksızın hiçbir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.
- * Kitaptan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
- * Kitaptaki yazılarda yer alan görüşler yazarlarına aittir.

ÖNSÖZ

"Bölgesel Kalkınma Sürecinde Sosyal Hizmet" konulu Sosyal Hizmet Sempozyumu '99, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu'nun 1995 yılından bu yana düzenlediği bir dizi sempozyumun beşincisidir. Bu sempozyum, Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ile birlikte planlanmış ve 20-21-22 Ekim 1999 tarihlerinde Diyarbakır Kültür Sarayı'nda gerçekleştirilmiştir.

Sempozyum '99'un amacı, bölgesel kalkınma sürecinde sosyal hizmet uygulamalarının ve buna ilişkin sorunların bilimsel bir yaklaşımla irdelenmesi ve bu sorunların çözümüne yönelik, katılımcı kalkınma hedefine ulaşmayı sağlayacak, uygulanabilir ve sürdürülebilir proje önerileri üretmektir. Bu amaçla, Sağlık Sorunları, Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması, Kadın İstihdamı, Genç İşsizliği, Kırsal Kalkınma, Göç ve Kentleşme, Toplum Merkezleri, Sokak Çocukları, Sivil Toplum Örgütleri, Yetişkin Eğitimi ve Doğal Afetler ve Krize Müdahale konularında, onbir çalışma grubu oluşturulmuştur. Adı geçen gruplar, sempozyum süresince çalışmalarını sürdürmüş ve raporlarını hazırlamıştır. Bu kitapta yer alan yazılar, kapanış oturumunda sunulmuş ve tüm katılımcılarla tartışılarak sonuçlandırılmış raporlardır.

Sempozyumun sonunda "Bölgesel Kalkınma ve Sosyal Politikalar" adı ile gerçekleştirilen panel, bilim adamları ve üst bürokratlar ile yerel yönetim temsilcileri konuşmacı olarak katılmıştır.

Bu sempozyuma Ankara ve Diyarbakır başta olmak üzere 20 farklı ilden toplam 258 kişi katılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu sosyal hizmet uzmanıdır. Bununla birlikte sempozyuma onyediy farklı meslekten katılımcı bulunduğu da saptanmıştır. Hacettepe ve Dicle Üniversitesi'nden sempozyuma katılan öğrencilerin sayısı ise, 44 tür.

Bölgedeki insani sorunları çözme çabalarını güçlendirmeye yönelik olan bu sempozyumda, Türkiye genelinde yaşanan bir çok sorunun Diyarbakır ve çevresinde daha yoğun olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bunlar, göçle birlikte ortaya çıkan yer değiştirme ve çarpık kentleşme, hızlı nüfus artışı, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, kadın sağlığının risk altında olması, artan genç işsizliği, kadın istihdamındaki eksiklik, eğitimsizlik, düşük okur yazarlık, sokak çocuklarının giderek artması ve bir çok alandaki hizmet eksikliğidir.

Sempozyumdaki tartışmalar sonucunda, bu bölgede hizmet verilirken iletişim güçlüğünün aşılması gerektiği, sosyal hizmetlere ilişkin programların, devlet

tarafından gönüllü kuruluşlar ve yerel yönetimlerle işbirliği içinde düzenlenmesi ve böylece halkın katkı ve katılımının özendirilmesinin yararlı olacağı, bölgeye daha çok profesyonel eleman gitmesi ve bu elemanların hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi gerektiği ve bölgenin daha çok tanıtılmasının yararlı olacağı konularında ortak görüşe ulaşılmıştır.

Böyle bir sempozyumun hazırlanması uzun erimli bir çabayı ve çok kişinin emeğini gerektirmiştir. Bu nedenle, GAP İdaresine ve tüm diğer katkı veren kurum, kuruluş ve kişilere teşekkür ederim. Son olarak, kitabı yayına hazırlayan GAP Bölge Kalkınma İdaresi Danışmanı Aycan Altay ve Yrd. Doç. Dr. Ümit Onat'a ayrıca teşekkür ederim.

Prof. Dr. Beril Tufan

H.Ü. Sosyal Hizmetler

Yüksekokulu Müdürü

ÖNSÖZ

Güneydoğu Anadolu Projesi'ni dünyadaki benzer su ve toprak kaynaklarını geliştirme projelerinden ayıran en önemli özellik, geri kalmış bir bölgenin ekonomik büyümesini sağlarken, kalkınmanın odağına "insan"ı oturtmasıdır.

GAP'ta uygulanan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ile "bugünkü kuşakların gereksinimlerini, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılayabilme yeterliliklerini kısıtlamaksızın karşılayabilmek" hedeflenmektedir. Sürdürülebilir kalkınmayı projelerimize aktarırken, kamu yatırımları, özel sektör katkısı ve halk katılımını sağlamak temel felsefemizdir.

Sivil toplum örgütleri ve gönüllü kuruluşların projeye desteği her geçen gün artmakta ve bu karşılıklı işbirliği taraflara yeni açılımlar kazandırırken, sonuca daha kolay ulaşmamızda bizlere yardımcı olmaktadır. Bölge'nin sosyal yapısından kaynaklanan nedenlerle kalkınmanın sonuçlarından oluşsuz etkilenecek ve dolayısıyla kalkınma sürecine katılmaları gecikecek dezavantajlı nüfusa yönelik sosyal projelerimiz öncelikli olarak tamamlanmaya ve yaygınlaşturmaya çalıştığımız projelerimizdir. Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların rehabilitasyonu için açılan 75. Yıl Çocuk Evi, Mardin'de gençlerin üretimlerini ve paylaşımlarını sağlayabilecek Gençlik Evi gibi kimi mekanlarda, birey ve bireyin inisiyatif gelişmesine yardımcı olarak kalkınmış bir ülkeye doğru gidişi sağlayacak önemli projeler yürütülmektedir.

Bir kamu kuruluşu olarak GAP idaresi, özel sektörü temsilen Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ve sivil inisiyatif olarak illerdeki Sanayi ve Ticaret Odaları'nın ortak çabalarıyla kurulan Gap Girişimci Destekleme Merkezleri, 1997 yılından bu yana Bölge'de yatırım yapmak isteyen yerli ve yabancı girişimcilere hizmet vermektedir. Kadınları bilinçlendirip, üretici kılacak programların uygulandığı Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM), kurulduğu yıl olan 1995'ten bugüne Bölge'deki 22 merkezi ile her geçen yıl katılımcılarının sayısı artarak uygulamaları sürdürdüğümüz örnek bir projedir. Fırat Nehri üzerinde yapımı tamamlanan Birecik Barajı'nın göl havzası altında evleri, tarlaları sular altında kalan 30.000 kişinin yeniden yaşamlarına sosyal, ekonomik ve kültürel uyumlarını sağlamayı hedefleyen proje, dezavantajlı grupların kalkınmaya entegrasyonu yaklaşımının en çarpıcı örneklerinden biridir. Aynı prensipten hareketle katılımcı imar planı uygulamaları, tamamen demokratik bir yapılanmaya dayanan sulama birliklerinin oluşturulması, sulama dışı kalacak yörelerde yaşayanlar için uygun işletmeler kurulmasına yardımcı olunması gibi kimi uygulamalar da, evrensel eşitlik ilkeleri gözetilerek kalkınmayı mümkün kılma hedefimizin önemli göstergeleridir.

Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında tüm bu projelerde sosyal hizmet alanında emek sarfeden uzmanların deneyimlerinden ve yönlendirmelerinden mümkün olduğunca çok yararlanmaktayız. GAP'ı bir toplumsal dönüşüm aracı olarak işlevsel kılma kararlığında olan bizler sosyal refahın sosyal hizmetlerden ayrılmazlığının farkındayız.

Birey ve bireyin gelişen inisiyatifi ile ulaşılacak kalkınmış bir topluma doğru ilerliyor olmanın verdiği mutlulukla, sempozyumu birlikte düzenlediğimiz Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu'na ve emeği geçen tüm kişi ve kuruluşlara teşekkür ederim. GAP'ta yeni birçok sosyal projeye, sosyal hizmet uzmanlarının katkısıyla devam etmek arzumu yenilemek isterim.

Dr. İ. H. Olcay ÜNVER

*T.C. Başbakanlık
Gap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
ve
Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu*

Uzun ve yoğun bir çalışmayı gerektiren bu sempozyumun gerek hazırlık aşamasında, gerekse sempozyum sırasında, her türlü maddi-manevi katkıyı veren;

*Diyarbakır Valiliği,
Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı,
Dicle Üniversitesi,
Diyarbakır Devlet Tiyatrosu Müdürlüğü,
Diyarbakır Güzel Sanatlar Lisesi Müdürlüğü,
Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası,
Güneydoğu Sanayici ve İş Adamları Derneği,
Diyarbakır GAP-GİDEM,
Diyarbakır Leo Kulübü,
Meslek Kuruluşları,
Sivil Toplum Örgütleri*

yetkililerine, çalışanlarına ve

Tüm Katılımcılara

TEŞEKKÜR EDER.

Güneydoğu halkına yararlı olması dileğiyle...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III-VI
<i>Prof. Dr. Beril TUFAN</i> <i>Dr. İ. H. Olcay ÜNVER</i>	
İÇİNDEKİLER	IX
KONFERANS	
AÇILIŞ KONUŞMASI	3
<i>Prof. Dr. Beril TUFAN</i>	
BÖLGE PLANLAMANIN DEĞİŞEN VURGU NOKTALARI VE İÇERİĞİ	7
<i>Prof. Dr. Ayda ERAYDIN</i>	
GAP BÖLGESEL KALKINMA VE SOSYAL HİZMET	27
<i>Prof. Dr. Sema KUT</i>	
GAP ve SOSYAL HİZMETLER	31
<i>Dr. İ. H. Olcay ÜNVER</i>	
GRUP ÇALIŞMALARI	
GRUP ÇALIŞMASI 1: SAĞLIK SORUNLARI	37
GRUP ÇALIŞMASI 2: KADIN SAĞLIĞI VE AİLE PLANLAMASI	45
GRUP ÇALIŞMASI 3: KADIN İSTİHDAMI	57
GRUP ÇALIŞMASI 4: GENÇ İŞSİZLİĞİ	73
GRUP ÇALIŞMASI 5: KIRSAL KALKINMA	95
GRUP ÇALIŞMASI 6: GÖÇ VE KENTLEŞME	111
GRUP ÇALIŞMASI 7: TOPLUM MERKEZLERİ	151
GRUP ÇALIŞMASI 8: SOKAK ÇOCUKLARI	163
GRUP ÇALIŞMASI 9: SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ	185
GRUP ÇALIŞMASI 10: YETİŞKİN EĞİTİMİ	201
GRUP ÇALIŞMASI 11: DOĞAL AFETLER VE KRİZE MÜDAHALE	219
SERBEST BİLDİRİLER	
GÖÇ, SOSYAL REFAH VE KENTLEŞME: MERSİN ÖRNEĞİ	237
<i>Doç. Dr. Atilla GÖKTÜRK</i> <i>Arş. Gör. Sevilay KAYGALAK</i>	
KIRSAL ALAN KALKINMASINDA KURUMSAL YAPI VE SORUN-ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	255
<i>Halil AGAH</i>	

İKİBİN'Lİ YILLARIN KENTİNDE, YAŞLILIK VE YAŞLI HİZMETLERİNDE YENİ ARAYIŞLAR	267
<i>Dr. Melek İPEK</i> <i>Gülşen YEYİM</i>	
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN SOSYAL HAREKETLİLİĞE OLAN ETKİ DEĞERLENDİRMESİ	279
<i>Nilay ÇABUK</i> <i>Feryal TURAN</i>	
DOĞAL AFETLER	289
<i>Özgül ŞANTAY</i>	
GAP BÖLGESİNDE DEZAVANTAJLI GRUPLARIN KALKINMA SÜRECİNE ENTEGRASYONU	301
<i>İbrahim TUĞRUL</i> <i>Aygül FAZLIOĞLU</i>	
İHMAL EDİLMİŞ BİR SOSYAL ÇALIŞMA ALANI OLARAK ZORUNLU GÖÇ ...	311
<i>Maide Erdoğan ALPTEKİN</i> <i>Neşe ŞAHİN</i>	
GÖRELİ REFAH ÇERÇEVESİNDE KADININ YOKSUNLUĞU: GAP ÖRNEĞİNDE BİR DEĞERLENDİRME	319
<i>Nilay ÇABUK</i> <i>Pelin TURAK</i>	
SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ'NİN TOPLUM KALKINMASINDAKİ YERİ VE ROLÜ -GAP ÖRNEĞİ-	331
<i>Nurcan BAYSAL</i>	
GAP PROJESİ, KENTLEŞME VE GÖÇ OLGUSU	339
<i>Yrd. Doç. Dr. Ümit ONAT</i>	
GÖÇ VE ÇALIŞAN ÇOCUKLAR -Diyarbakırda Çalışan Çocuklar-	353
<i>Yrd. Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA</i>	
GAP'TA KIRSAL KALKINMA YAKLAŞIMI	359
<i>Ufuk KIRMIZI</i>	
DİYARBAKIR ÖRNEĞİNDE KIRSAL KALKINMA VE TARIMIN ROLÜ	371
<i>M. Lezgin YALÇIN</i>	
KALKINMA VE SOSYAL HİZMET	381
<i>Dr. Fatih ŞAHİN</i>	
SİĞİNMA EVLERİNDE KALAN KADINLARIN İŞE YÖNLENDİRİLMESİ	387
<i>Yrd. Doç. Dr. Filiz DEMİRÖZ</i>	
SOSYAL HİZMET UZMANLARI AÇISINDAN ÇOCUK ve GENÇLİK MERKEZLERİ	395
<i>Prof. Dr. Beril Tufan</i> <i>Hakan ACAR</i> <i>Yüksel BAYKARA</i> <i>Özlem ÖNTAŞ</i>	
SEMPOZYUM PROGRAMI	411
SEMPOZYUM GÖRÜNTÜLERİ	417

AÇILIŞ KONUŞMASI

Doç. Dr. Başo TURAN (1)

Sayın Bakan ve Milletvekilleri, Hacettepe ve Dicle Üniversitelerinde Sayın Vali Başkan, Sayın Vali, Sayın Belediye Başkanı, GAP İl Genel İcra Kurulu ve diğer kuruluşlar, Sempozyum 99'un düzenlenişine katkıda bulunmuş her birisine saygı ve teşekkürler. Bu toplantıdan dolayı için teşekkürlerime sunarım.

Sosyal Hizmet Sempozyumu'99, Hacettepe Üniversitesinde Sosyal Hizmetler Fakültesi tarafından, 1993 yılından bu yana düzenli olarak Sosyal Hizmetler Sempozyumu düzenlenmektedir. Sosyal Hizmet Sempozyumları her yıl farklı konularla ve alanlarla ilginçlikle birliktir. Bu yıl sosyal hizmetlere ilişkin projelerle ilginçleşmiştir.

Ülkemizde sosyal hizmet eğitimi geçen yıl sempozyumun temasına olarak Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, bu yıl sosyal hizmetlerin sosyal hizmetler dönemi yıllık literatür, yitirilene ve diğer konularla 1993 yılından bu yana birliktir. Bu toplantıdan dolayı teşekkür ederim. Sosyal hizmet alanındaki çalışmaların sosyal hizmet alanında daha fazla bilimsel bilginin üretmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu toplantıda, 1993 yılında başlatılan sosyal sempozyumun düzenlenişine katkıda bulunan profesyonel sosyal hizmet uzmanlarının 20 yılında projeleriyle ilginçleşmiştir. Başlıca konular Sosyal Hizmetler ve Çocuk İhtiyaçları Kurumu, Aile Ayrışması Kurumu, Sosyal Hizmetler Kurumları Derneği ve Sağlık ve Sosyal Yardım Vakıfları konularıyla "20 Yılda Sosyal Hizmet ve Gelecekte Yönelim"

90' Sempozyumu "Toplumsal Getirgenin Sosyal Hizmetlerle İlgili Alanları" şeklinde yapılmıştır. Bu sempozyumda da sosyal hizmet alanındaki çalışmaların "Doğal Adresler Sosyal Hizmetler Müdahaleleri" ile ilginçleşmiştir. Bu toplantıdan dolayı teşekkür ederim ve düzenlenişine katkıda bulunurum.

Türkiye Spor ve Çocuklar Vakfı ile birlikte düzenlenen Sosyal Hizmet Sempozyumu'99 "Toplumsal Getirgenin Sosyal Hizmetlerle İlgili Alanları" şeklinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.

(1) - Hacettepe Üniversitesinde Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Müdürü.

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Beril TUFAN (*)

Sayın Bakan ve Milletvekilleri, Hacettepe ve Dicle Üniversitelerinin Sayın Rektörleri, Sayın Vali, Sayın Belediye Başkanı, GAP İdaresi'nin Sayın Başkanı ve değerli katılımcılar, Sempozyum 99'un düzenleme kurulu adına hepinizi saygı ile selamlar, bizi onurlandırdığınız için teşekkürlerimi sunarım.

Sosyal Hizmet Sempozyumu'99, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu tarafından, 1995 yılından bu yana aralıksız düzenlenen Sosyal Hizmet Sempozyumu etkinliklerinin beşincisidir. Sosyal Hizmet Sempozyumları her yıl farklı temalarla ve olanaklar ölçüsünde farklı bir ilde, farklı kuruluşlarla işbirliği halinde gerçekleştirilmektedir.

Ülkemizde sosyal hizmet eğitimi veren tek yükseköğretim kurumu olarak Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, bir yıl zorunlu İngilizce hazırlıktan sonra dört yıllık lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini 1961 yılından bu yana başarı ile sürdürmektedir. Bunun yanı sıra, ulusal ve uluslararası etkinliklere de ağırlık vererek sosyal hizmet alanında daha fazla bilimsel bilginin üretilmesine çaba harcamaktadır.

Bu amaçla, 1995 yılında başlattığımız sempozyum'lar dizisinin ilki Türkiye'de profesyonel sosyal hizmet uygulamalarının 30.yılında gerçekleştirilmiştir. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Aile Araştırma Kurumu, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği ve Sağlık ve Sosyal Yardım Vakfının katkılarıyla "30. Yılında Sosyal Hizmet ve Geleceğe Yöneliş" temasıyla Ankara'da yapılmıştır.

96' Sempozyumu "Toplumsal Gelişme ve Değişme Sürecinde Sosyal Hizmet" temasıyla yine Ankara'da yapılmıştır. Bu Sempozyumda ele alınan çeşitli alt temalar arasında "Doğal Afetlerde Sosyal Hizmet Müdahalelerinin"de bulunması, bu konunun daha önceden de düşünüldüğünü göstermektedir.

Türkiye Spastik Çocuklar Vakfı ile birlikte düzenlenen Sosyal Hizmet Sempozyumu'97 "Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlüler ve Sosyal Hizmet" temasıyla İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.

(*) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Müdürü.

Sosyal Hizmet Sempozyumu '98'de Antalya'daydık. Akdeniz Üniversitesiyle birlikte düzenlediğimiz bu Sempozyumun teması "Kentleşme Sürecinde Sosyal Hizmet", katılımcı kuruluşları ise Antalya Büyükşehir Belediye Başkanlığı, SHÇEK Antalya İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Antalya Şubesi, Sağlık ve Sosyal Yardım Vakfı, ve Antalya Kent Konseyi Yerel Gündem 21'di.

Başbakanlık GAP İdaresi Başkanlığı ile birlikte hazırladığımız bu yılki Sosyal Hizmet Sempozyumu '99'un konusu ise, "Bölgesel Kalkınma Sürecinde Sosyal Hizmet" tir. Bu tema bölgesel kalkınma ile sosyal hizmetin bütünleştirilmesini hedef almıştır. Konu bölgesel kalkınma olunca GAP İdaresi, Bölge kalkınmasında rol oynayan önemli kurum olarak öne çıkmakta ve bu sempozyumu birlikte düzenlememize olanak sağlamaktadır.

Sempozyum 99'un amacı bölgesel kalkınma sürecinde sosyal hizmet uygulamalarının ve sorunlarının bilimsel bir yaklaşımla irdelenmesi ve bu sorunların çözümüne yönelik sürdürülebilir, katılımcı kalkınma hedefine ulaşmayı sağlayacak, uygulanabilir proje önerileri üretmektir.

Birleşmiş Milletler rakamlarına göre Türkiye ekonomik açıdan hızla kalkınan bir ülke gibi görünüyorsa da aynı kaynaktan yayınlanan insani kalkınma verileri açısından bakıldığında, temelde kalkınmanın dengesiz olduğu anlaşılmaktadır. Kalkınmanın sosyal boyutu sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ve sosyal refah hizmetleri gibi sektörleri yakından ilgilendirmekte ve bu sektörler içinde sosyal hizmet mesleğinin özel bir yeri bulunmaktadır. Yoksulluğun ve işsizliğin azaltılması sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ve böylece sürdürülebilir insani kalkınmanın sağlanması toplumsal kalkınmanın temel hedefleri arasındadır. Sürdürülebilir insani kalkınma kadını, çocuğu, genci özür lüyü, işsizi, yoksulu, kırsal ve kentsel çevreyi bir bütün olarak gözetmeyi öngörür. Bu bağlamda bütünlükçü bir yaklaşım içinde sosyal hizmet mesleği üzerine düşen rol ve işlevleri yerine getirmek adına, kendini geliştirme çabasını bütün içtenliği ile sürdürmektedir. Bizim açımızdan sosyal hizmet sempozyumları, bu çabanın samimi bir ifadesidir.

Bizimle birlikte bu Sempozyumu düzenlenmeyi üstlenen GAP İdaresi Başkanlığı yöneticileri ve çalışanları başta olmak üzere, katılarını bizlerden esirgemeyen Diyarbakır Valiliği, Dicle Üniversitesi, Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Diyarbakır Sanayi ve Ticaret Odası ve Güneydoğu Sanayici ve İşadamları Derneği Başkanlığına teşekkür ederim. Türkiye'nin dört bir yanından değerli zamanlarını ayırarak buraya gelen ve üç gün boyunca sürdürülecek çalışmalara özveri ile katılacak olan değerli katılımcılara ayrıca teşekkür eder başarılar dilerim.

Üç gün sürecek olan sempozyumun ilk günü protokol konuşmalarından sonra üç konferansla devam edecektir. Sayın Prof. Dr. Ayda Eraydın, Sayın Prof. Dr. Sema Kut ve Sayın Dr. Olcay Ünver konuşmalarıyla "Bölgesel Kalkınma Süresince Sosyal Hizmet" konusunda temel bilgilere ulaşmamıza katkı sağlayacaklardır. Şimdiden kendilerine teşekkür ederim.

Öğleden sonra, Sağlık Sorunları, Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması, Kadın İstihdamı, Genç İşsizliği, Kırsal Kalkınma, Göç ve Kentleşme, Toplum Merkezleri, Sokak Çocukları, Sivil Toplum Örgütleri, Yetişkin Eğitimi Doğal Afetler ve Krize Müdahale konularını tartışacak olan 11 grup kendi çalışmalarına başlayacaktır. 21 Ekim Perşembe günü de devam eden grup tartışmaları, 22 Ekim Cuma günü grup raporlarının sunumu ile sonuçlanacaktır. Bu gruplarda görev alan değerli bilim adamlarına ve tüm katılımcılara teşekkür eder başarılar dilerim. Her grubun kendi konusunda somut uygulanabilir ve sürdürülebilir projeler üretmesi beklenmektedir.

Aynı gün saat 15.00-17.00 arasında "Bölgesel Kalkınma ve Sosyal Politikalar" konulu bir panel yer almaktadır. Dr. Necat Erder'in yönetiminde gerçekleşecek olan bu panelde Prof. Dr. Gürhan Fişek, Doç. Dr. Şener Koçyıldırım, Dr. Bülent İlik, İbrahim Tuğrul ve Şeyhmus Diken görüş ve önerileri ile bizi aydınlatacaktır. Şimdiden hepsine teşekkürlerimi sunarım.

Panelden sonra Sempozyum'un genel bir değerlendirmesi yapılarak ulaşılan sonuçlar özetlenecek ve böylece sempozyumumuz sona erecektir.

Sosyal Hizmet '99 Sempozyumu'nun başarılı geçmesini ve ülkemiz için yararlı sonuçlara ulaşılmamasını diler, hepinize sevgi ve saygılar sunarım.

BÖLGE PLANLAMANNIN DEĞİŞEN VURGU NOKTALARI VE İÇERİĞİ

Prof. Dr. Ayda ERAYDIN (*)

GİRİŞ

Günümüzde giderek hızlanan bir sosyal ve ekonomik değişim süreci yaşanmaktadır. Bu süreçte mekana bakış açısı değişmekte, farklı söylemler ortaya çıkmakta ve geçmişte tanımlanan kavramlara yüklenen anlamlar değişime uğrarken, vurgulananlar farklılaşmaktadır. Mekana bakış yanısıra bir olguya müdahale biçimlerinin nasıl olması gerektiği, özellikle planlamanın kapsamı ve niteliği konuları ise son yıllarda çok yoğun tartışmaların ve değişimlerin olduğu bir alan olarak gündemdedir. Bu kapsamda bir yandan bölge kavramı sürekli olarak farklı içeriklerde kullanılırken, mekansal düzenlemelere yönelik planlamaların da aynı değişim sürecini izlediği görülmektedir. Bu içeriği değişen iki kavramdan oluşan bölge planlamanın da doğal olarak en güncel olduğu 1950 ve 1960'lı yıllardan farklı bir içeriği ve daha da önemlisi planlamanın uygulamaya aktarılmasında sözkonusu olan kurum ve düzenlemelerin çok farklı olması gerekliliği vardır.

Bu bildiri kapsamında, bölge ve bölgeye yönelik ana kaygıların ve yaklaşım biçiminin geçirdiği dönüşüm/evrim gözden geçirilecek ve bugünkü anlamı, kapsamı ve içeriği üzerinde durulacaktır. Bu evrim izlenirken her dönemin ana kavramları tanımlanmaya çalışılacak, böylelikle sürekli olarak değişen dünyada izlenen yol ve durum sergilenecektir. Böyle bir uzun sürecin tanımlanmasından sonra, son bölümde bugün tartışılmakta olan kavramsal çerçevenin farklı ülkelerdeki ve Türkiye'deki bölgelere yönelik düzenlemeler için anlamı sorgulanacaktır.

Bildiri, bazı bölgelerin dünya sisteminden kopmaması ve değişen dünyaya ayak durabilmesi için yeni bir anlayışla gelişme stratejilerinin saptanması ve bu çerçevede oluşturulacak düzenlemelerin ve planların uygulamaya yeni bir kurumsallaşma çerçevesi içinde aktarılmasının gerektiğini vurgulamakta ve bu kapsamda yapılması gerekli düzenlemeler üzerinde durmaktadır.

(*) Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Üyesi.

I. DEĞİŞEN BÖLGE TANIMI, FARKLI MEKANSAL KAYGILAR VE BU BÖLGELERE YAKLAŞIMA EGEMEN OLAN ANA KAVRAMLAR

Mekana yönelik farklı paradigmalarda bölgeye yüklenen anlam ve içerik gözönüne alındığında bölgeye yönelik kaygıların ve müdahale amaçlarının önemli dönüşümler gösterdiği izlenmektedir (Tablo 1). Bu bildiri kapsamında "bölge"ye yaklaşım ve bu ölçekteki müdahaleler beş ayrı dönem tanımlanarak incelenmektedir.

- I. Bölgelerin Farklı Faktörlere Dayalı Olarak Betimlenmesi
- II. Bölgesel Farklılıkların Azaltılması İçin Planlama
- III. Bölgelerin Yeni Koşullara Uyum Süreçlerinin Kolaylaştırılması İçin Düzenlemeler
- IV. Yerel Kapasitenin Geliştirilmesine Yönelik Düzenlemeler
- V. Yeni Düzendeki Var Olma Mücadelesi ve Bölge Planlama Geri Dönüş

BÖLGELERİN FARKLI FAKTÖRLERE DAYALI OLARAK BETİMLENMESİ

Bölge Planlaması kavramını görece olarak yeni bir kavram olmasına karşılık "bölge" kavramı çok eski dönemlerden bu yana farklı içerikle ve farklı vurgu noktaları ile gündeme gelmiştir. Daha çok farklılıkların betimlenmesi güdüsü ile ortaya çıkan bu kavramın belirli dönemlerdeki mekana bakış açısı ile tanımlanabildiği görülmektedir. Betimleme çabalarının içeriği ve evrimi şöyle özetlenebilir.

Mekanın coğrafik öğelerle özdeşleşmesi: Bölgenin fiziksel yapının özellikleri ile tanımlanması

Tarımın tek ana uğraş alanı olduğu dönemlerde çiftçilerin toprak, topografya ve iklim koşullarının benzerliklerine göre bazı yerleri aynı isimle tanımlamaları ile başlayan bölge kavramı, aynı zamanda bir mekan parçasının diğerinden olan farklarının da belirtildiği bir çerçeveyi de içermektedir. Daha sonraki dönemlerde ticaret, dinsel ve yönetsel etkinliklerin gelişmesi ise, mekan parçalarının yalnızca nitelikleri ile değil, üzerinde oluşan ilişkilerle tanımlanmasını nedenlemiştir.

Ancak, bilimsel anlamda bölgenin tanımlanması on sekizinci yüzyılda gerçekleşmiştir. Haritacılar sınır belirlemeye çalışırken su havzalarının belirli alanların tanımlanması açısından anlamlı olduğunun farkına varmışlar ve ilk bölge tanımları nehirler ve dağ zirveleri kullanılarak yapılmıştır. Daha sonra coğrafyacıların da konu ile ilgilenmeleri farklı coğrafik özelliklere dayalı bölge tanımlanmasını gündeme getirmiştir. Bu dönem bir imparatorluklar dönemidir ve söz konusu dönemde bölgeler benzer tarımsal üretim yapan ve savaşta erzak sağlayan birimlerdir. Bu nedenle, bu dönemdeki bölgelere yönelik ana kaygının imparatorluğu besleyebilecek ürünün sağlanması olduğu görülmektedir. Bölgelere yönelik altyapının tümü gerekli tarımsal ürün akımının sağlanması ve imparatorluğu oluşturan alanların merkezden denetimine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

TABLO 1: Değişen bölge tanımı, bu bölgelere yönelik kaygılar ve bu bölgelere yaklaşımda kullanılan temel kavramlar

Mekana yaklaşım	Bölge tanımı	Bölgelere ilgili temel kaygılar	Temel kavramlar
I. BÖLGELERİN FARKLI FAKTÖRLERE DAYALI OLARAK BETİMLENMESİ			
Mekanın coğrafik öğelerle özdeşleşmesi Mekanda insan ögesinin keşfedilmesi	Fiziksel özelliklerin ortaklığına dayalı bölge tanımı	Su havzalarının kullanımı, tarımsal alanların üretim potansiyelinin sürmesi	*Fiziksel koşul ve sınırlar
Mekansal örgütlenmede ekonomik ve kültürel öğelerin gündeme gelmesi	Fiziksel öğeler yanısıra, sosyal ve kültürel farklılık gösteren alanlar	Farklılıkların peyzaj yanısıra sosyal ve kültürel öğelerden oluştuğunun belirlenmesine karşılık bu sorun olarak belirtilmiyor	*Bölgesel farklılaşmada tarihsel boyut
	Ulus devlet içindeki farklı nitelikteki yöreler	Ekonomik ve sosyal farklılaşmanın ulusal bütünlükte engel olacağı kaygısı	*Ekonomik bütünlük *Farklılıklara karşın bütünlük
II. BÖLGESEL FARKLILIKLARIN AZALTILMASI İÇİN PLANLAMA			
Mekansal örgütlenmede akılcı kuralların egemenliği: Bölge Planlamasının gündeme gelmesi	Kalkınmışlık düzeyi açısından farklı olan alanlar	Ekonomik gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılması, az gelişmiş yörelerde gelişimin merkezi kurumların müdahalesi ile hızlandırılması	*Optimal yerleşimi *Mekansal kademelenme *Devlet müdahalesi - Keynesyen politikalar *Merkezi planlama gereği
III. BÖLGELERİN YENİ KOŞULLARA UYUM SÜREÇLERİNİN TARTIŞILMASI			
Bunalım sonrası olumsuzluk ve esneklik çerçevesi içinde yerelliğin geri dönüşü	Ekonomik gelişmeler-duraksamalarda farklı şekilde etkilenen mekansal birimler	Ekonomik bunalım döneminin üstesinden gelebilme, dünya ekonomisindeki yeni koşullara uyum sağlayabilme	*Teknolojik dönüşümleri teknolojiler *Esnek üretim *Mekansal olumsuzluklar
IV. YEREL KAPASİTENİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK PLANLAMA			
Küreselleşme- yerelleşme dialektiği çerçevesinde ortaya çıkan mekan tanımları	Küresel ekonomide başarıyı yakalayan alanlar	Yerel birimlerin rekabet güçlerini oluşturmaları ve korumaları	*Merkezi planlama yerine yerel düzlemde potansiyeli geliştirici önlemler
		Başarıyı yakalamış bölgelerin bu başarıyı sürdürmemeleri	*Üretim ve iletişim ağları
V. YENİ DÜZENDE VAR OLMA MÜCADELESİ VE BÖLGE PLANLAMAYA YENİ BİR İÇERİKLE GERİ DÖNÜŞ			
Üretim ve iletişim ağları içinde yer almaya çalışan mekansal birimler	Yeni ekonomik düzende başarılarını öğrenme kapasitelerini artırarak sürdüren mekansal birimler	Belirli bölgelerin dünya ekonomisinden dışlanmaları Bazı ekonomik gelişmelerin tüm dünyayı etkilemesi ve bunun denetlenememesi	*Öğrenme kapasitesinin artırılması *Sosyal sermayenin geliştirilmesi *Yerel ve yerel üretim ilişkileri içinde oluşan bilgilerden yararlanma

Mekanda insan ögesinin keşfedilmesi; Antropolojik ve fiziksel ögelerin bölgesel çözümlere baz olması ve tarihsel yaklaşımın eklenmesi

19. yüzyılda ise, fiziksel yapının nitelikleri yanısıra farklı mekansal birimlerde yaşayan insan gruplarının farklı olup olmadığı sorusu gündeme gelmiş ve bu soru bölgelerin sosyal ve kültürel özelliklerinin tanımlanması çabalarını başlatmıştır. Yanısıra, bu dönemde coğrafyacılar çalışmalarını daha düzenli bir hale getirirken, mekansal yapının özelliklerini daha fazla değişken kullanarak tanımlamaya çalışmışlardır. Bu durum bölgesel çalışmalarda "peyzaj değerlerinin analizinin" ağırlıklı olmasını nedenlemiştir.

Mekânın fiziksel ögeler ötesinde sosyal ve kültürel özellikleri ile tanımlanması gereği üzerine gelişen mekansal paradigma, "bölge"yi yerküre üzerinde bir ayırım birimi olarak değerlendirirken, bu ayırımın peyzaj özellikleri ve sosyal ve kültürel niteliklerden oluştuğu ve toplumların bu ayırımın çok eski dönemlerden biri farkında olduğu öne sürmekte idi (Claval, 1987). Buna karşılık, liberal ekonominin hızla geliştiği bu dönemde ekonomik vurgu firmalar üzerinde olup, bunların eylemleri ile ilgili konular gündeme gelirken mekân hep ikinci planda kalmıştır.

Mekansal örgütlenmede ekonomik ve kültürel ögelerin gündeme gelmesi: Ulus devlet içinde bölgesel farklar

Yirminci yüzyıl başlarında ulus devletlerin ortaya çıkması ile bölge tanımı ile ilgili başka bir tartışma gündeme geldi. Acaba bölgesel farkların öne çıkarılması veya en azından tanımlanması, bir ulus devlet oluşturmak açısından sorun olabilir mi? Antropolojik ve kültürel farklılıkları ile tanımlanan bölgeler acaba bütünleşme açısından bir engel midir? Bu soruların yanıtları ulus devlet açısından farklılıkların sorun olabileceğini belirtirken, bölgesel farkları ve çeşitliliği vurgulayan bölgesel analizlerin gerilemesi ve ulus devletin homojenliğinin giderek vurgulanması şeklinde sonuç vermiştir. Öte yandan, bu dönemde ekonomik ögelerin gündeme geldiği görülmektedir. Ulus devlet içindeki farklılıklar ekonomik göstergeler ile tanımlanarak, devlet olmanın ana koşulunun ekonomik bütünleşme olacağı belirtilmiştir. Sanayi devrimi sonrasında gelişen tarım dışı üretim ve yeni iş kollarının ortaya çıkışı doğal olarak nüfus akışkanlığını ortaya çıkarırken, geçmişte birbirinden kopuk olan bölgelerin bir ölçüde daha sıkı ilişkiler içinde olmasını sağlamıştır.

BÖLGESEL FARKLILIKLARIN AZALTILMASI İÇİN PLANLAMA

Ulus devletin ortaya çıktığı döneme kadar farklı bölgelerdeki kaynakların amaca uygun olarak kullanılabilmesi için müdahaleler söz konusu olmuştur. Doğal olarak teknik ve sosyal altyapının geliştirilmesine yönelik düzenlemeler dönemin gereklerine göre yapılmıştır. Ancak, bu çabaların ana çıkış noktası bölgelerin kaynaklarını değerlendirmek olmuştur. Bölgesel planlama özellikle ulus devletlerin egemen siyasi birimler haline gelmeleri ve kapitalist ekonomik uygulamaların II. Dünya Savaşı sonrasında olumsuz sonuçlarının ortaya çıkmasından sonra ağırlıklı olarak gündeme gelmiştir.

Bu dönem, **mekansal örgütlenmede akılcı kuralların arayışı, bölgelere yönelik çalışmaların artması ve bölge planlamanın yükselme dönemi** olarak tanımlanabilir.

Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin risk öğelerini azaltacak şekilde yeniden örgütlenmesinde akılcılık kavramı ön plana çıkarılmış ve mekansal örgütlenmede akılcı kurallar arayışı kalkınma ideolojisi içinde hızla gelişmiştir. Bu ideolojiyi baz alan ve modernist-akılcı bir çerçevede ortaya çıkan mekan organizasyonu kuramları, 1970'lerin ortasına kadar egemen olmuşlardır.

Bu dönemde, neo-klasik ekonomik kuramın varsayımları ve analiz teknikleri kullanılmakla birlikte, sol söylemin bazı temel tartışmalarının da içerildiği bir kuramsal çerçeve gelişmiştir. Söz konusu çerçevede, modernist bakış açısının tüm yansımalarını bulmak mümkündür. Kalkınma ve büyüme kavramlarının bu dönemdeki egemenliği, mekan organizasyonu üzerine geliştirilen kuramlarda giderek artan büyüklük anlamında kullanılan optimal ölçekli işletmelerin yerseçimi sorununu vurgulamaya zorlamıştır (Hoover, 1948; Isard, 1949 ve 1956). Mekandaki yığılmalar, dağılımlar ve kademelenme, işletmelerin yerseçim ve örgütlenme biçimlerine dayalı olarak açıklanmaya çalışılmıştır (Cohen, 1981). Tüm değişkenlerin ve ilişkilerin tanımlanabildiği ve sistemi oluşturan öğelerin davranışlarının belirli kurallarla açıklanabildiği, kısaca örgütlenmede akılcılığın egemen olduğu varsayımı, mekansal olguları açıklama biçimini tanımlamıştır.

Bu dönemde, işbölümü, işbölümüne bağlı olarak uzmanlaşma, kademelenme, karar verme süreçlerinde merkezileşme ve yetki dağılımı kavramları öne çıkmıştır. Yer Seçimi Kuramları (Alonso, 1964) üretim ve hizmet birimleri için en uygun yer seçimi üzerinde dururken, Merkezi Yerler Kuramında (Christaller, 1966; Berry, 1964) bu birimlerin en uygun dağılması için modeller oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede bir kademelenme yapısı ve bu kademelemiş yapıda kentsel işlevlerle hizmetlerin nitelikleri arasında ilişki tanımlanmaya çalışılmıştır. İzlenebileceği gibi, bu dönemde mega kuramlar oluşturulması çabası vardır. Mekansal örgütlenme, mekansal değişme ve gelişme, soyutlama düzeyi yüksek genel geçer kuramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Kentleşme aşamaları kuramı (Berry, 1973), demografik yapının kentleşme ile ilişkisini açıklayan kuramlar (Vining ve Kontuly, 1978) ve kentsel gelişme gibi kuramlar bu eğilimin örnekleri olurken, bölgesel eşitsizlikler ve yerleşmelerin kademelenmesi üzerine gelişen kuramlar mekanda akılcı davranışın tanımı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Yukarıda sözü edilen mekansal kademelerin oluşmasında, mekansal özellikler belirleyici değildir. Mekan ancak farklı işlevlerin örgütlenmesinde birimler arası ilişkilerin kurulması açısından gerekli bir öge olarak görüldüğünden, bu açıklama çerçevesinde yer almaktadır (Storper, 1989). Diğer bir deyişle, örgütlenmede akılcılığı temel alan mekansal yaklaşımlarda ekonomik yapı, bu yapının öğeleri ve dinamikleri ön plandadır. Mekan ancak bu öğelerin akılcı bir şekilde örgütlenmesinin sağlanması için vardır.

Bu dönemde mekana ve bölgelere bakışın diğer bir özelliği, *büyüme* temasını ön plana çıkarmasıdır. Mekandaki örgütlenme, büyümeyi sağlamak ve artırmayı ve bu nedenle akılcı bir çerçeve oluşturmak amacını taşımaktadır. Bu durum akılcılığa dayalı mekansal paradigmalara ön sürüldüğü dönemde büyüme kavramının gündemin ilk sırasında olması ile ilgilidir. Nitekim, bu dönemde benimsenen Keynesyen ekonomik politikalar, ekonomik büyümede sürekliliğin sağlanması için devlet müdahalesinin gerekliliğini benimsemiştir. Gelir dağılımının düzenlenmesini de içeren bu çerçevedeki politikalar, sosyal refah devletinin nüvesini oluşturmakta ve kamunun özellikle teknik ve sosyal altyapı yatırımlarını gerçekleştirmesi gereğini savunmaktadır.

Diğer bir deyişle, 1950'li yıllardan başlayarak kalkınma ekonomisinin güncellik kazanması, bölgesel politikalar ve bölge planlama kavramının yükselen değer olarak gündeme gelmesini sağlamıştır. Ulusal kalkınma stratejilerinde benimsenen sektörel ve gelir dağılımında denge kavramına bölgeler arası denge kavramı eklenmiş ve ulusal kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak sunulmuştur. Bilindiği gibi kalkınma ekonomisi siyasal bağımsızlığını elde eden az gelişmiş ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını elde etmeleri için bir yaklaşım çerçevesi, politika ve araçlar sunmakta, bu nedenle de ülke bir bağımsız bütün olarak algılanmakta idi. Bu çerçevede "bölge"nin bir kapalı sistemin yarı açık bir parçası olarak tanımlandığı görülmektedir.

Kalkınma Ekonomisinin ilk varsayımlarından biri sermayenin kısıtlı bir kaynak olduğu ve bu kısıtlı kaynağın en verimli yatırımlarda kullanılması gerektiği şeklindedir. Bu nedenle yatırımın nerede yer seçeceği önemli rol oynarken, bölgesel politikalar maliyeti olan unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, sosyal gerekçelerle bölgesel eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ilkesi benimsendikten sonra, ikinci aşamada bölgesel düzeyde yatırımların verimliliklerinin sağlanması amaçlanmaktadır. Bu politikaların oluşturulmasındaki sistem merkezîyetçi ve kademelidir. Böylelikle ülke çapında kaynakların doğru kullanımının sağlanabileceği düşünülmüştür.

YERELLİĞE DÖNÜŞ VE YEREL BAŞARILARIN BETİMLENMESİ DÖNEMİ

Bölge planlamanın en güncel olduğu dönem 1950'li yıllardan başlayarak 1970'li yılların başına kadar sürmüştür. Bu dönemde pek çok disiplini bölge ölçeğinde buluşturan Bölge Bilimi ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkmış ve bu amaçla Bölge Bilimi Demeği 1954 yılında kurulmuştur.

Ancak 1960'ların son yarısında başlayan ve 1970 başlarında üst noktasına ulaşan ekonomik bunalım, kalkınma ekonomisi çerçevesinde prestij kazanan planlamanın hızla değer yitirmesine neden olmuş, ekonomik bunalım yaşayan ulus devletler daralan kaynaklarını bölgesel düzeyde sürdürdükleri politikaları uygulayamaz hale gelmişlerdir. Bu durum, bir anlamda pek çok ülkede "ulusal nitelikli bölge planlamasının" eski içeriğini ve önemini yitimesi anlamına gelmektedir.

Bunalımla birlikte gelen ve mekansal paradigma: Olumsuzluk ve esneklik çerçevesi içinde bölge planlama kavramının yerel ölçeklere geri dönüşü

1960'ların sonundan itibaren yaşanan ekonomik bunalım, büyük ölçekli ve toplu üretime dayalı örgütlü kapitalizmin kesin kuralları üzerinde bazı soru işaretleri ortaya çıkarırken, ekonomik ögeler üzerine kurgulanan mekansal kuramlar da bu sorgulamadan etkilenmiştir. Ortaya çıkan yeni gelişme odaklarının keskin çizgilerle belirlenen kurallara uymaması, gelişmede yeni olasılıkların dikkate alınması gereğini vurgularken, pek çok bölgenin bunalım döneminde ekonomik açıdan gerilemesi tek ve olumlu bir gelişme çizgisinin geçerli olmadığını göstermiştir. Gerileyen bölgeler üzerine gelişen yazın bunun iyi bir göstergesidir (Lloyd, 1979; Bradbury, 1985). Yeni teknolojiler (Britton, 1989) ve küçük ve orta büyüklükte verimli işletmelerin ortaya çıkması, buna karşılık 1930'lardan bu yana üretimde egemenlik kazanmış olan kitlesel üretim biçimi gerileme süreci içine girmesi, ölçek, ölçeğe göre getiri, pazar payını genişletme kavramları üzerine kurulan söylem üzerinde büyük sarsıntı yaratmıştır. Teknolojik değişim ve küçük ölçekli işletmeler yeni kuramsal tartışmaların odak noktaları olurken (Freeman ve Perez, 1988; Aydalot ve Keeble, 1988; Castells, 1989), ortaya çıkan olguların karmaşıklığı soyutlama düzeyi yüksek kuramsal çerçevelerin gündemden düşmesine neden olmuştur.

Bu durumda, ekonomi-mekan ilişkisi üzerine kurulan mekan organizasyonu kuramlarının, sosyolojik, politik, tarihsel içerikle zenginleştirilmesi yoluna gidildiği ve yeni gelişmeleri açıklamak için Marxist kuramın daha sıklıkla kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Harvey, 1982; Soja, 1980). Bu durum, bir yanda mekansal analizde ideolojinin yeniden keşfedilmesi anlamına gelirken (Massey, 1984), öte yanda ideolojilerin ötesindeki ortak noktaların belirlenmesini sağlamış ve toplumdaki dönüşümü açıklamak kaygısı ile eklektik nitelikli açıklama biçimleri ortaya atılmıştır (Markusen, 1985; Scott, 1988a). Nitekim, mekansal gelişmenin dinamiklerini liberal doktrin içinde açıklamaya yönelik çalışmaların büyük bir bölümünün, Marksist öğeleri kullandığı görülmektedir.

Ancak, mekansal organizasyona yönelik kuramlaştırma çabalarının kısa sürede anlamlı bir çerçeve kumada başarılı olmadığı da görülmektedir. Ekonomik bunalımla ilgili tartışmaların uzantısı olarak bu dönemdeki mekansal dönüşümlerin açıklanması, bir anlamda geçiş döneminde yaşanan bazı süreçlerin ayrıntılı ve aydınlatıcı açıklamalarına dönüşmüş (Lipietz, 1986), ancak mekanın örgütlenmesi ile ilgili yeni bir kuramsal çerçeve ortaya çıkamamıştır.

1980'li yıllarda ise, bunalım sonrası başlayan büyük sanayi ve hizmet işletmelerinin örgütlenmesindeki dönüşümler yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Firmalar arası stratejik işbirliği şirket evlenmeleri ile kuvvetlenirken, firmalar arası işbölümü üretimin düzey ayrışması biçiminde oluşmuş ve bunalım dönemine karşı bir önlem olarak ekonomik risklerin firmalar arası bölüştürülmesine yönelik örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler yerel ölçekte yinelenirken esnek üretim kavramının giderek gündemin ana kavramı haline geldiği görülmektedir (Schoenberger, 1988). Es-

nek üretim kavramının *düzenlemeci okulun* bakış açısı ile karşılaşması (Dunford, 1990; Albertsen, 1988) ve bu karşılaşmada ortaya çıkan yaklaşımın daha önce sözü edilen Marxist perspektifle bütünleştirilmesi ise mekandaki gelişmeleri açıklakta yeni bir çerçeve oluşturmaktadır (Scott, 1988b; Storper ve Scott, 1986 ve 1989; Scott ve Storper, 1987). Bu yeni yaklaşımın mekana yönelik tartışma ve araştırmalara yeni bir soluk getirdiği görülmektedir. Düzenlemeci okul tarafından geliştirilen esnek birikim rejimleri yaklaşımı, kapitalist gelişme çizgisine yeni boyutlar getirmekte ve olumsuzlukları tanımlamaya çalışmaktadır (Hirst ve Zeitlin, 1991). Bu nedenle kapitalist sistemin dinamiklerini, hem tarihsel hem de mekansal olarak açıklamaya çalışan düzenlemeci yaklaşım yeni mekansal paradigmalardan belkemiği olarak benimsenmiş (Lipietz, 1986), "Birikim rejimlerinin ve bu birikim rejimlerinde egemen olan sosyal düzenleme mekanizmalarının farklı mekansal gösterimleri olduğu" (Peck ve Tickell, 1992) ana motifine dayalı olarak mekansal gelişmeler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede "Yeni Sanayi Odakları"nın ortaya çıkışı, üretimin yeniden örgütlenmesi ile ortaya çıkan esnek üretim biçiminin, mekandaki en önemli sonucu olarak değerlendirilmiştir.

Üretimde düşey ve yatay ayrışmanın mekansal yığılma sürecini hızlandırdığı ve bunun sonucu olarak esnek üretim komplekslerinin ve bölgelerinin ortaya çıktığı öne sürülürken, bu süreçte üretimin örgütlenmesi kadar yerel birimde emeğin örgütlenme biçimi, sosyal ve kültürel özellikler, sosyal ilişkilerin niteliği gibi, yerel birimlerin çok farklı özelliklerinin mekansal örgütlenmede etkili olduğu belirtilmiştir (Brusco, 1986; Stöhr, 1990; Urry, 1987). Bu bölgelerin bir bölümünün geleneksel becerilerin canlandırılması ile (Piore ve Sabel, 1984), diğer bir bölümünün yüksek teknoloji sektörlerindeki gelişmeye dayalı olarak (Sawers ve Tabb, 1984; Storper ve Scott, 1986, Scott, 1988b) ortaya çıktıkları öne sürülmektedir.

Yerellik kavramını da öne çıkaran bu yaklaşım, yerel birimlerin ve bölgelerin gelişmesinde daha önceki mekansal paradigmadaki söz edilmeyen pek çok faktörü gündeme getirmektedir (Cooke, 1989). Daha da ötesi, farklı yerel/bölgesel birimlerin kendilerine özgü dinamiklerinin olduğunu öne sürerek, dünyayı mozaiklerden oluşan bir bütün olarak tanımlamıştır. Böyle bir bakış açısının yeni oluşumları açıklamakta ve anlamakta büyük katkı sağladığı görülmektedir. Ancak, yerel/bölgesel sistemlere özgü dinamiklerin tanımlanmasında kullanılacak ana değişkenlerin tam olarak belirlenememiş olması, bir yandan üretim ilişkilerini ön plana çıkarmakta, diğer yandan sosyal ve ekonomik öğelerin rastlantısal bir şekilde tanımlanması ile yetinilmesi zorunluluğunu yaratmaktadır.

İzlenebileceği gibi bu dönem dünyadaki ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümün mekansal birimler üzerinde nasıl etkiler yarattığının araştırılması üzerine odaklanmıştır. Ekonomik bunalım, ve bunalım sonrası ortaya çıkan ve geçmiş kuramlarla açıklanamayan gelişmeler, yeni oluşumlar ve bunları nedenleyen dinamiklerin araştırılmasını ön plana çıkarmıştır. Ancak, geçmişteki planlama yönetimi ve yaklaşımlarının da yerine bir şey konulamadığı için, bölgesel çabalar bilinen yöntemlerle sür-

dürülmüştür. Bu nedenle mekansal planlama kuram ve öğretisi ile uygulama arasında büyük bir kopukluk da söz konusu olmuştur.

YEREL KAPASİTENİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK DÜZENLEMELER

1970'lerde olup biteni anlama olarak özetlenebilecek çabalar, ulus devletlerin geçmiş dönemdeki bazı işlevlerine son vermeleri ile yeni bir aşamaya gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında 1970'lere kadar farklı mekansal birimlerdeki düzenlemelerden ve özellikle az gelişmiş bölgelere kaynak aktarımından sorumlu olan ulus devletlerin bu çabalarını azaltmalarının bölgeler üzerinde önemli etkileri olmuştur. İlk olarak, bölgeler yeni oluşan küresel düzende ulusa referansla değil, uluslararası sistem içindeki konumları ile tanımlanmaya başlamışlardır. İkinci olarak, ulus devletin sınırlamaları ve desteği ortadan kalkınca bazı bölgeler sıçrama yaparken, diğerleri geçmişteki gelişmişlik düzeylerini bile korumada zorlanmaya başlamışlardır. Bu durum bölgesel/yerel müdahale biçiminin ne olması gerektiği tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Küreselleşme- yerelleşme süreçlerinin etkileşimi ile çerçevesinde oluşan yeni paradigma ile ortaya çıkan yeni bölge/bölgeler tanımı

1980'lerin ikinci yarısından başlayarak uluslararası düzlemde mekanın kuramlaştırılmasında yeni bir yaklaşım söz konusudur. Yeni kuramlaştırma çabasının ardındaki en temel dürtü, dünyadaki farklı mekansal birimlerin örgütlenmesini belirli bir gelişme sürecinin çeşitli evrelerine bağlayarak açıklayan mekansal akılcılık kavramına tepki olarak nitelendirilebilir. Mekanın belirleyiciliğini en aza indireyen yaklaşımlar yerine, aynı zaman kesitinde benzer ve farklı faktörlerin mekanın özellikleri ile birlikte farklı bir örgütlenme biçimini ve farklı bir mekansal gelişmeyi tanımlayabileceği görüşü, bu dönemdeki tartışmalarda öne çıkmıştır.

Bu yaklaşım, mekansal örgütlenmede akılcılık çerçevesinde gelişen yer seçimi kuramlarına benzer şekilde "*girişim*"i esas alırken, daha öncekilerden önemli bir yaklaşım farklılığı sunmaktadır. Bu farklılığı oluşturan en önemli öge ise rekabet/yarışma kavramı olup, bu kavram duragan bir değerlendirme yerine, devingen bir çerçevenin geliştirilebileceğini göstermektedir. Firmalar, değişen teknoloji ve rekabet koşullarında sürekli olarak değişmek ve koşullara uyum sağlamak zorunda kalmaktadır (Dicken, 1988). Bu durum, zorunlu bir dinamizm anlamına gelmektedir. Ayrıca, genişlemek, bütünlüşmek, ortaklıklara gitmek gibi coğrafi anlamı olan eylemleri gerçekleştirmek zorundadır. Diğer bir deyişle yerseçim stratejisinin, rekabet gücü kazanmak için girişilecek eylemlerin bir parçası olduğu, bu paradigma çerçevesinde öne sürülmektedir (Porter, 1990). Bu geleneksel yerseçimi kuramlarının ötesinde yeni bir değerlendirme anlamına gelirken, diğer yandan *rekabet üstünlüğünün ancak kuvvetli yerel süreçlerle* ortaya çıkabileceği görüşü, yerellik ve küresellik kavramlarını bağdaştırmayı sağlamaktadır. Porter (1990) "coğrafi olarak yeniden üretilemez çevresel avantajlar" kavramı ile küresel nitelikteki eylemlere ilişkin kararlar-

da öznel koşulların değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım içinde ortaya çıkan yerellik kavramı, esneklik paradigmasının içinde yer alan yerellik kavramından biraz farklılaşmaktadır. Burada yerel koşulların küresel etkileşimler ve bunlar arasında geçiş sağlayan girişimler nedeni ile sürekli olarak değiştiği varsayımı bulunmaktadır. Diğer bir deyişle yerel-küresel karşılıklı etkileşim ön plana çıkmaktadır (de Woot,1990; Cooke ve Wells, 1992).

Küreselleşmedeki başarıyı yerel koşullara bağlayan bu yeni kuramlaştırma ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü yerine, bölge ve kent düzeyine inen bir rekabet gücü tanımlaması yapmaktadır (Henderson,1991; Cooke,1992). Kısaca, mekana yeni yaklaşım biçimi ekonomik girişimler ile mekan arasında etkileşim şeklinde adlandırılabilir bir ilişki üzerinden kurgulanmaktadır. Bu bakış, firma bazında akılcılığa dayanan paradigmadaki tek yönlü ve statik şekilde tanımlanan, esneklik üzerine gelişen kuramsal tartışmalarda karşılıklı etkileme şeklinde dönüşen, eylem-mekan ilişkisini karşılıklı etkilerle dönüşüm şeklinde daha kapsamlı ve dinamik bir perspektife taşımaktadır.

Küreselleşme- yerelleşme ilişkilerinin nasıl gerçekleştiği ve geçmişte zıt anlamları olan bu kavramların nasıl birbirlerini tamamladıkları ise üretim ve iletişim ağları üzerinde durarak açıklanmaktadır. Bu açıklamalarda, çeşitli ekonomik birimlerin eylemlerini yerel ve küresel ağlar aracılığıyla gerçekleştirdikleri ve üretim ağlarının iç pazara üretim yapan firmalar için bile söz konusu olduğu belirtilmektedir (Garofoli,1991; Storper,1990). Küresel üretim ağlarına katılan çeşitli birimler yerel değerleri yeniden düzenleyerek bunların uluslar arası piyasalarda dolaşımını sağlamaktadır (Stöhr, 1990; Miller ve Cote, 1987; Brusco,1986). Ancak, bu çerçevede ele alınan ağ/şebeke kavramının daha önceliklerden önemli farklılıkları bulunmaktadır. Bu oluşumlar, gerçekte rekabetten paylaşma kavramına geçişin bir aracı olarak düşünülmektedir. Aynı üretim ve iletişim ağının içinde olmak bilgiye ulaşma ve paylaşma olanağı sağlamaktadır (Cox ve Mair, 1991). Bilginin paylaşılması bu ilişkilerde önemli iken, aynı zamanda birlikte üretme, birlikte planlama ve birlikte karar alma sürecinin sağlanması söz konusudur (Slaughter, 1993; Hansen, 1992). Ancak, bu ilişkiler çerçevesinde birimler bireyselliklerini kaybetmemekte, tam tersine bu ağ içindeki ilişkileri ve işlevleri ile yeniden tanımlanmaktadır (Saxenian, 1991). Bu çerçevede bireyin veya birimin kendini bağımsız olarak, ancak karşılıklı ilişkileri çerçevesinde tanımlanması söz konusu olduğu gibi (Eraydın, 1994), bireyin, birimin veya topluluğun birden fazla iletişim dili geliştirmesinin gerekli olduğu öne sürülmektedir (Conti,1992).

Tüm bu ağ şeklindeki örgütlenmeler ve ilişkiler sınır kavramını aşındırmakta, sınırların kesin ve durağan olma varsayımını terslemektedir. Farklı şebekelerin içinde bulunan birimlerin oluşturduğu mekan, fiziksel sınırların ötesine taşmaktadır. Bu durum, sınır kavramının bu günkü anlamını yitirmesi demektir. Şebekelerin değişik birimlerin katılımı ve eksilmesi ile sürekli olarak farklı boyutlar kazanması ve ilişkilerin değişmesi, durağan ve tanımlanmış yapılardan, sürekli olarak devingenlik göster-

ren ilişki sistemlerine geçiş anlamına gelmektedir. Bu durumda birimlerin rollerinin katı bir şekilde belirlendiği kademelenme kavramı dışlanmaktadır.

Özetlenirse, bir bölgede veya yörede yer alan firmalar çeşitli şebekelerle aynı kent ve bölge içindeki firmalarla ilişkilerini geliştirerek dünya pazarlarına ulaşmaya çalışabilecekleri gibi ülkenin ve dünyanın herhangi bir yerindeki bir dizi firma ile ortaklık yapabilmekte veya en azından iletişim sağlayabilmektedir. İlişkiler mekan bağımlı değil, ortak çıkar ağırlıklı ve mekandan bağımsız hale gelmektedir. Bu durum bölge içindeki birimlerin benzer bir gelişme sürecini izlemelerini ve ortak bir kaderi paylaşmaları gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır.

Doğal olarak böyle bir çerçevede bölgelerin ulus devlete referansla tanımlanması söz konusu olmadığı gibi, geçmişte olduğu gibi bölgesel farklılıkların azaltılması ve bölgelerin gelir düzeylerinin ve özelliklerinin benzeşmesi için çaba sarfedilmesi gündemden düşmektedir. Böylelikle, bölge düzeyindeki müdahale bu birimlerin küresel ekonomi içindeki bireysel rekabet güçlerinin artırılması şekline dönüşmektedir.

Sosyal refah anlayışının geçerli olduğu dönemde devletin üretim sistemi içinde yer alması ekonomik gelişmenin bir parçası olup, özellikle bölgesel gelişmede ilk ivmeyi sağlayacak yatırımların kamu tarafından finanse edilmesi kuramsal açıdan öngörülen ana yaklaşım iken, rekabet gücünü gerçekleştirecek birimler firmalar veya yerel ağlarla birbirleri ile ilişkide olan üretim grupları olarak tanımlanmakta, yerelliğin sağladığı olumsuzluk yine gündeme gelmektedir. Bu kapsamda müdahaleler bu ilişkilerin desteklenmesi ve rekabet gücünün sürdürülebilmesi için teknolojik düzeyin yükseltilmesi üzerinde odaklanmaktadır. Hernekadar devletin önemini yitirdiği görüşü bu dönemde egemen ise de yine de özellikle teknolojik açıdan gelişmede merkezi ve yerel kurumların katkısı üzerinde de durulduğu da belirtilmelidir.

YENİ DÜZENDE VAR OLMA MÜCADELESİ VE BÖLGE PLANLAMAYA YENİ BİR İÇERİKLE GERİ DÖNÜŞ

1980'lerde oluşum aşamasında olan küreselleşme sürecinin, 1990'lı yıllara gelindiğinde artıları ile birlikte ortaya çıkan sorunları da gözlenmeye başlamıştır. İlk olarak, küreselleşme sürecinin ilk aşamalarında doğru zamanda, doğru yapıda olmanın avantajlarını kullanan üretim birimlerinin yer aldığı mekanlar/bölgelerin bu avantajlı konumlarını sürdürmekte zorlandıkları ve kiminin ekonomik açıdan gerileme dönemi içine girdiği görülmüştür. İkinci olarak, özellikle ekonomik ve sosyal kapasiteleri gelişmemiş yörelerin küreselleşme sürecinin getirilerinden yararlanamadıkları, tam tersine dünya ekonomisinden dışlandıkları görülmüştür. Üçüncü olarak ise, küresel ekonomilerdeki gelişmelerin, özellikle mali piyasalardaki değişimlerin yerel düzenleme mekanizmalarına karşın, tüm dünyada önemli etkileri olduğu ve ulusal ve yerel kurumların bu etkileri düzenlemek konusunda ne denli etkisiz kaldığı anlaşılmıştır. Bu üç önemli gelişme tüm gelişme sürecinin yerel dinamiklere ve serbest piyasa koşullarına bırakılmıyacağını ve yeni bir düzenleme çerçevesinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu çerçeve içinde bölge planlama yeniden ancak yeni bir anlayış ve içerikle gündeme gelmektedir.

Rekabet gücünün korunması: Yeni önlemler ve yeni bir yönetim sistemi gereği

Bunalım sonrası ortaya çıkan koşullarda başarılı olan bölgeler bu başarılarını nasıl sürdürebilirler? Bu soru özellikle küreselleşme sürecinde başarıyı yakalayan sanayi odakları kapsamında en fazla üzerinde durulan ve tartışmanın en yoğun olduğu alanı işaret etmektedir. Bu tartışmalar öncelikle bu bölge/sanayi odaklarının başarıyı nasıl yakaladıklarını tanımlamaya çalışmakta ve daha sonrada bu başarının sürdürülebilmesi için nasıl bir yaklaşım gerektirdiği üzerinde durmaktadır.

Değişik başarı örneklerinin irdelenmesi sonucu bu bölgelerde "varolan bireysel kapasiteleri ve bilgi birikimini karşılıklı etkileşimin sağlandığı ilişkilerle geliştiren bir yönetim yapısının olduğu" bu çerçevede "yerel aktörlerin kendini yönetme becerisini toplumsal çıkarlar için kullanabildikleri" ve "geçmiş dönemde çatışan grupların bu yeni ortamda uzlaştıkları" belirlenmiştir (Eraydın, 1997 ve 1999). Öte yandan, bu bölgelerde gerçekleştirilen gelişmelerin merkezi ve yerel yönetimlerin doğrudan güdümü ile sağlanmadığı, yerel ve merkezi yönetimlerin "ortam hazırlama", "katalizör olma" veya "aracılık" olarak nitelendirilebilecek işlevler yüklediği örneklerin çoğunda izlenmektedir. Buna karşılık, yerel sivil örgütlerin katkısının çok önemli olduğu (Malmberg, 1996) ve bu kurumlarla merkezi ve yerel kamu kurumları arasındaki işbirliğinin başarıya katkıda bulunduğundan konu edilmektedir (Brusco, 1982; Piore ve Sabel, 1984; Garofoli, 1991).

Bu çerçevede üzerinde en fazla durulan kavramlardan biri "ticari olmayan karşılıklı bağımlılık" (untraded interdependencies)'dir. Bu kavram bölgesel düzlemde birlikte olmanın ve birlikte üretmenin avantajları olarak tanımlanırken (Amin ve Thrift, 1995), en önemli öge birlikte edinilen ve üretilen bilgidir. Bu bilgi bilimsel/sınıflanmış bilgi ile sınırlı olmayıp, üzerinde açıkça söz edilmeyen eylem içinde içselleştirilmiş bilgiyi de kapsamaktadır. Bölge içinde bu bilgiyi paylaşan üretim ve diğer birimlerin kendi kendilerine yardım için bir araya gelmeleri ve sorun çözümüne yönelik birlikteliklerin oluşmasının bölgenin gelişme potansiyelini artırdığı görülmektedir (Cooke, Uranga ve Extbarria, 1998).

"Yukarıda tanımlanan becerilere sahip odaklar bu başarılarını sürdürmek için nasıl bir yöntem izlemelidir?" sorusunun yanıtı arandığında söz konusu olabilecek farklı nitelikteki bölgeler için stratejiler farklılaşsa bile iki kavram öne çıkmaktadır. Bölgeleri "öğrenen bölge" haline getirme ve bu öğrenme sürecini farklı içerikle gerçekleştirebilecek "kurumsal zenginlik"e ulaşma. Daha sonra izlenebileceği gibi bu başarılar altında gelişen öneriler yeni bir bölge gelişme stratejisinin/planlamasının da ana noktasını oluşturmaktadır.

Yeni düzende var olma mücadelesi: Üretim ve iletişim ağları içinde yer almaya çalışan mekansal birimler

Günümüzde bölgelerin sadece ülkelerin/ulus devletlerin bir parçası değil, aynı zamanda uluslararası sistemin bir parçası olduğu ve bir bölgenin gelişmesinin, yerel ka-

pasite ve birikimin uluslararası rekabet koşullarında kullanılabilmesi ile mümkün olduğu doğrudur. Nitekim, bölgeler ve yerel birimler kendi kimlikleri olan ve bu kimlikleri çok uzun dönemde oluşan mekansal yapılardır ve bu özellikleri ile dünya pazarlarında kendilerine özgü nişler yakalayabildikleri ölçüde başarılı olmak şansları vardır. Yeni küresel ekonomik ortamda bölgeler bir sistemin yanyana duran parçaları değildir, birbirleri ile yarışan ve paylaşan birimlerdir.

Ancak, önceki bölümde tanımlanan bölgeler gibi donanımlara ve üretim kapasitesi ve gerekli ekonomik, sosyal ve kültürel birikime sahip olmayan bölgeler bu yeni koşullara nasıl uyum sağlayabilir ?

Burada ilk önerilebilecek politika bu bölgelerin mevcut kapasitelerinin tanımlanarak en etkin şekilde kullanılmasıdır. Ancak, yeterli birikimin ve donanımın olmadığı bölgeler için bu öneri çok da anlamlı değildir. Bu bölgelerin dıştan sağlanacak bir destek olmadan dünyada giderek sertleşen rekabet koşulları içinde var olabilmeleri ve koşullarını iyileştirebilmelerini ummak oldukça hayalci bir yaklaşımdır.

Bu nedenle, bu bölgelere dünyadaki diğer bölgelerle yarışabilmeleri için gerekli ivmeyi sağlayacak donanımların sağlanması gereklidir. Geçmişte, bu görev ulus devletlerin idi. Ancak, son dönemdeki gelişmeler ulus devletlerin ekonomik açıdan önemini yitirmesinin devam edeceğini ve bunun yerine mozaiklerden (bölgeler, metropoller, kentler..) oluşan yeni üst ölçeklerin ortaya çıkacağını göstermektedir. Bu gün, bu üst ölçekler/şemsiye türü örgütler bir yeniden dağıtım mekanizması olarak değil, uyumsuzlukları çözülme organı olarak tanımlanmaktadır. Avrupa Birliği deneyimi bu tür bir gelişmenin en somut örneğidir. Ancak, Avrupa Birliğini oluşturan bölgeler arasındaki farklılıklar nedeniyle bir yandan uyumsuzluklar giderilirken, diğer yandan yapısal farklılıkları olanlara çeşitli fonlar yardımı ile destek sunulmaktadır. Avrupa Birliği gibi görece olarak gelişmiş ülkelerin yer aldığı bir ülkeler grubunda bile, uyumsuzlukların çözülmesi aşamasından önce bütünden çok aykırı yapısı olan az gelişmiş yörelere özel önlemlerin getirildiği izlenmektedir. Kaldı ki, tüm dünyaya bakıldığında bölgesel farklılıklar ve yetersiz gelişme düzeyinde olan bölgeler çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, küresel ekonomik sistem dışında kalan bölgelerin belirli bir bu aşamaya gelene kadar desteklenmesi gereklidir. Bu dünyadaki barışın ve bütünlüğün sağlanması için gerekli olup, bu işlevi yerine getirecek yeni bir uluslararası kurumlaşma ve finans sisteminin kurulması gereklidir.

Küreselleşen dünyada yerel düzenlemelerin etkisiz hale gelmesi: Farklı ölçeklerde kurumlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi gereği

Ulus devletlerin egemen yönetim biçimi olduğu İkinci Dünya savaşı sonrasında ki düzenleme mekanizmalarının ve kurumlarının ana odağını devlet oluşturmakta idi. Bu dönemde devlet, ölçek ekonomilerine öncelik veren teknoloji paradigması, kitlesel üretimle desteklenen birikim rejimi ve talebi garanti altına alan düzenleme mekanizmalarının bütünlüğünden oluşan bir form olarak karşımıza çıkmaktadır (Jessop,

1990). Devletin bu tanımı, yeni birikim rejimi, üretimin küreselleşmesi ve bireyin öne çıkması şeklinde ortaya çıkan eğilimlerle, devleti ana birim olarak alan bir düzenleme mekanizmasının neden çatışacağını açıkça göstermektedir (Dunford, 1990; Dunford and Perrons, 1992).

Nitekim, 1970 sonrasında yeni ortaya çıkan üretim örgütlenmesi, yeni teknolojik gelişmeler, ilişki biçimlerinin değişmesi, sermaye birikim rejiminin yeniden şekillenmesi ve bireyin toplum içindeki değişen rolü, geçmiş üretim ve birikim döneminden farklı düzenleme mekanizmalarının tanımlanması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Devletin de 1970'lerde yaşadığı mali bunalım sonrasında bazı işlevlerini devretmek istemesi de üretim ve sermayenin yeni stratejisi çakıştığına *daha az devlet ve devlet müdahalesi, daha az düzenleme ve kurallar* bir anda tüm dünyada en güncel söylem durumuna gelmiştir (Ohmae, 1990 ve Ohmae, 1995).

Bu söylemin farklı ülkelerde yaşanan gelişmelere koşut olarak giderek önem kazandığı görülmektedir. Devletin öneminin azalması, geçmişte üretim ve birikim kurallarını belirleyen devletin kurallarını gevşetmesi ve kaldırması bir yandan "*deregulasyon*" kavramını öne çıkarırken, öte yandan bu kuralları uygulamak için tanımlanan yönetsel sistemin değişmesini zorlayarak, karar verme sürecinin ilgili aktörler tarafından yeniden tanımlandığı yeni bir yönetim sisteminin kurulması çabalarına neden olmuştur. Ancak henüz bu süreç tamamlanmadığı için yeni gelişmeler ile eski düzenleme mekanizmaları arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Yeni düzenleme mekanizmalarının ilkeleri yavaş yavaş ortaya çıkarken, henüz pek çok konuda somut ve ayrıntılı düzenlemeler yoktur. Bu nedenle hem kavramsal olarak, hem de uygulamada çelişkiler ve sürtüşmeler yaşanmaktadır.

Mevcut kurumlar, bu kurumları tanımlayan siyasî erk ve bunlara bağımlı bürokratik birimler, bu değişim onların gücünü zayıflatacağı için veya daha da ötesi pek çok kurumu devre dışı bırakacağı için, bir direnme göstermektedir. Bu nedenle daha önceki deneyimlerin de gösterdiği gibi dönüşüm yavaş ve sancılı olmaktadır. Öte yandan, tüm bu oluşumlar içinde henüz tüm dünyadaki rekabet koşullarını düzenleyen yasaların ve kuralların olmaması ve rekabetin eşit şekilde düzenlenmemesi, tüm dünyadaki uygulamaları uyumlaştıracak bir yasal çerçevenin olmaması nedeniyle pek çok soruna da neden olmaktadır (Baker, Campbell, Reynolds ve Rowley, 1997).

Mevcut ekonomik düzenleme mekanizmalarının yeni koşullarda en fazla sürtüşme içinde olduğu konu sermaye hareketleridir. Ulus devletin ana işlevlerinden biri sermaye hareketlerini denetlemek ve sermayenin ülke dışına kaçmasını önlemek olarak tanımlanırken, yeni üretim ve birikim süreci bu konuda esnekliği zorunlu hale getirmektedir. Nitekim, dünya para sisteminin değiştirilmesi için zaman zaman ortaya atılan tartışmalar vardır. Bugünkü sistem az gelişmiş ülkeleri dezavantajlı duruma sokarken, finansal bunalımları önlemede de yetersiz kalmaktadır. 1980 yıllarında yaşanan finansal bunalım dünyadaki hiç bir ülkenin bu etkilerden kaçamayacağını göstermiştir. Etkiler sadece finans piyasaları ile sınırlı kalmamış bölgesel ekonomiler yanısıra, mekansal gelişmeden sosyal yapıya kadar çok farklı yönde etkileri

olmuştur (Eraydın,1998). Bu durum, yeni düzende geçmiş dönemlerden kalan düzenlemelerin çok da işe yaramadığını açıkça göstermiştir.

III. GÜNÜMÜZ BÖLGE PLANLAMASININ YENİ KAVRAMLARI VE İÇERİĞİ

1990'lı yılların ortalarından başlayarak gündeme gelen bu tartışmalar, mekana ve bölgeye bakışta yeni bir aşamayı tanımlamaktadır. Bu çerçevede bölgenin dünya ekonomik sisteminden dışlanmaması ve artan zenginleşmeden pay alabilmesi için gerekli koşullar şöyle özetlenebilir (Eraydın,1999). İlk olarak, bölgelerin mevcut bilgi ve birikimlerini sürekli olarak artırabilmeleri ve bunu rekabet güçlerini sürdürebilmek amacı ile yaratıcı olarak kullanabilmeleri diğer bir deyişle **“sürekli öğrenme kapasitesinin oluşturulması”**. İkinci olarak, **“öğrenme ve gelişme süreci için gerekli olan birliklikleri, işbirliğini ve paylaşmayı kolaylaştıracak kurumsal zenginliğin desteklenmesi”** (Amin ve Thrift, 1995, Peck ve Tickell,1994). Böylelikle, kademelenmiş bir ilişki sistemi yerine farklı kurumlar ve bunların işbirliği ile zenginleşen farklı düzlemlerde ve içerikte ilişki ağlarının oluşması sağlanabilecek, ve bir- birlerinin gelişmesine katkı sağlayabilecektir.

Bu iki özelliğe ulaşabilmenin ön koşulları vardır. Bunlardan ilki bilgi derlenmesi, üretilmesi ve yayılması için gerekli masrafların azaltılması (Scott, 1996) ve böylelikle varolan bilgiyi kullanarak birim ve bireylerin kendilerini yetiştirme, uzmanlık alanları oluşturma ve yeteneklerini artırma şanslarının artırılması gerekmektedir. Ancak bu olanaklara sahip olanlar günümüzdeki çalkantılı ve değişken ortama ayak uydurabilirler (Jin ve Stough, 1998).

İkinci en önemli koşul mevcut sosyal sermayenin geliştirilmesi ve öğrenme kapasitesinin belirli bir düzeye ulaştırılmasıdır. Bu kapsamda sosyal sermayenin öğrenme kapasitesi geçmiş dönemlerden çok daha farklı bir niteliği ve teknolojiyi kullanma becerisini tanımlamaktadır.

Üçüncü temel koşul ise, değişik amaçlara yönelik çok sayıda bölgesel kurumun oluşumunun desteklenmesi (Florida, 1995; Asheim, 1996) ve yerel ve merkezi kamu kurumları ile bu kurumlar arasındaki işbirliğinin artırılmasıdır. Ancak sadece kurum sayısının artması değil, sivil kurumlar ile merkezi ve yerel kamu arasında yeni bir yönetim ilişkisinin tanımlanması gereklidir. Son dönemde çokça sözü edilen yönetim, kamu kurumları ile yerel yar-kamu ve sivil örgütler arasında yeni bir ilişki düzeni anlamına gelmektedir. Burada **“yönetişim”** karar verme süreci içindeki güç ilişkilerinin yeniden belirlenmesi ve sivil kurumların doğrudan kararların oluşturulmasına katılımı anlamına gelmektedir. Yerel örgütlenmenin öğrenme kapasitesinin geliştirilmesi için gerekli ortamı sağlamak açısından çok önemli olduğu gözden kaçırılmamalıdır (Jin ve Stough, 1998). Buna karşılık merkezi hükümetin yerel kurumların kolaylıkla ulaşamayacağı bilgi kaynaklarını, teknolojik gelişmeleri yerele aktarmak, özellikle bu bilginin kullanımı kolaylaştıracak altyapıyı ve teknik donanımı sağlamak gibi bölgedeki kapasitenin etkin kullanımına yönelik yeni bir işlevi yüklenmesinin çok daha yararlı olacağı öne sürülmektedir.

SON VERİRKEN: BÖLGE PLANLAMANNIN YENİ VURGU NOKTALARI TÜRKİYE AÇISINDAN NE ÖLÇÜDE GEÇERLİ

Bu bildiri kapsamında geçmiş dönemlerden günümüze kadar bölge kavramının ve bu bölgelere bakış açısından nasıl değiştiği ve bölgesel düzlemde önerilen müdahale biçimleri kısaca özetlenerek, farklı dönemlerin özelliklerine göre bunların nasıl dönüşüm gösterdiği üzerinde duruldu. Son olarak da içinde bulunduğumuz binyılın sonuna yaklaşırken, gündeme gelen ana vurgu noktaları ve bölgesel gelişmenin sağlanması için izlenmesi gereken yaklaşımlar konusunda gündeme gelen tartışmalar kısaca aktarıldı.

Doğal olarak gündeme gelen konular dünyadaki çok farklı bölge ve yörelerin gözlemlenmesi ve bunlardan genellemeler yapılması ile oluşmaktadır. Ancak, gözlenen örneklerin çoğunun gelişmiş ülkelerden geldiği de bir gerçektir. Bu durumda şu soru akla gelebilir. Özellikle son dönemde gündeme gelen yeni kavramlar ve bunlara dayalı olarak geliştirilen öneriler farklı nitelikleri olan ve özellikle de az gelişmiş bölgeler için ne ölçüde anlamlıdır?

Mekansal yapının oluşumunda çok farklı dinamiklerin egemen olması nedeni ile bölge ve kentsel alanlarla ilgili çalışanların her dönemde bu tür sorularla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Geçmişte, gelişmiş-az gelişmiş ayrımının egemen olduğu dönemde, bu soruya verilen yanıt değerlendirme ve önerilerin bu farklılıkları gözlemesi şeklinde idi. Ancak, günümüzde durum biraz daha farklıdır. Gelişmiş farklılıklar hala vardır ve üstesinden gelmenin de kolay olmadığı görülmektedir. Buna karşılık, gelişmiş farkları olan bölgeler artık kesin sınırlarla ayrılmış ve ulus devletin yoğun koruması altındaki alanlar değildir. Giderek sınırların gevşediği, farklı bir ülke ekonomisinde yaşanan bunalımın doğrudan hiçbir ilişkisi olmayan alanları etkilediği bir ortamda bireyler, firmalar ve mekansal birimler benzer kurallar içinde stratejiler geliştirmeye ve eylemler tasarlamaya itilmektedir. Bu nedenle, bir bölgeye yönelik gelişme stratejisinin saptanmasında, farklılık ve gelişmişlikten yola çıkarak, oyunun kurallarını yadsımak mümkün değildir. İzlenebilecek yaklaşım, gerekli ön koşulları gerçekleştirme sürecinin o bölgenin özellikleri dikkate alınarak oluşturulmasıdır.

Bugün farklı bölgelerin yerine getirmesi gereken ön koşullar çok daha zor, bunu yaparken katılımı gereken kesimler daha geniş ve süreç çok daha karmaşıktır. Ne yazık ki kolay ve kısa dönemli reçeteler yoktur. Daha da ötesi, önceki bölümlerde değinildiği gibi, başarılı bir deneyimin bunu sürdüreceği veya aynı yolun izlenmesi durumunda başarılı olacağı garantisi de yoktur. Ancak, çabanın sarfedilmediği toplumsal kesimlerin tümünün katılmadığı ve her birinin birey olarak ve birbirleri ile ilişkileri çerçevesinde kendilerini geliştiremedikleri, yeni kurumlaşma ve koşullara uyum amaçlı birlikteliklere gidilmediği ve bunun için birlikte yönetişimin uygulanmadığı durumda gelişmiş dünyadan kopmak çok daha kolay gözükmektedir. Bu nedenle, 1990'ların sonundaki gündem çok daha zorlayıcı olup, bölgesel ölçekteki yeni bir yaklaşımın ve yerel düzenlemelerin ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Albertsen, N., 1988, "Postmodernism, post-Fordism and critical social theory" *Environment and Planning D: Society and Space* 6 339-365
- Alonso, W., 1964, "Location theory" in *Regional Development and Planning* Editörler J Friedman ve W Alonso (Mit Press: Cambridge) 78-106
- Amin, A., Thrift, N., 1995, "Globalisation, institutional thickness and the local economy" in *Managing Cities*, P. Healey, S. Cameron, S. Davoudi, S. Graham and Madani Pour, A.M. (John Wiley and Sons: Chister)
- Amin, A., Robins, K., 1990, "The reemergence of regional economies? The mythical geography of flexible accumulation" *Environment and Planning D: Society and Space* 8 7-34
- Asheim, B. T., 1996, "Industrial Districts as "Learning Regions : a Condition for Prosperity" , *European Planning Studies* , 4 , 4 , 379-397
- Aydalot, P. Keeble, D., 1988 *High Technology Industry and Innovative Environments: The European Experience* (Routledge, London)
- Baker, D. I., Campell, A. N., Reynolds, M. J., Rowley, J. W., 1997, "Harmonization of international law enforcement" L.Waverman, W.S. Comanor, A.Goto (Der.) *Competitive Policy in the Global Economy: Modalities for cooperation* (London: Routledge) 439-493
- Berry, B. J. L., 1964, "Cities as systems within systems of cities" in *Regional Development and Planning* Editörler J Friedman ve W Alonso (MIT Press: Cambridge) 116-137
- Berry, B. J. L., 1973, *Human Consequences of Urbanisation* (Macmillan: London)
- Bradbury, J., 1985, "Regional industrial restructuring process in the new division of labor", *Progress in Human Geography*, 9 38-63
- Britton, J. N. H. 1989, "Innovation policies for small firms" *Regional Studies* 23 167-173
- Brusco, S., 1982, "The Emilian model: productive decentralization and social integration" *Cambridge Journal of Economics*, 6, 167-184
- Brusco, S., 1986, "Small firms and industrial districts: The experience of Italy", in *New Firms and Regional Development in Europe* Editörler D Keeble, E Wever (Croom Helm, London) pp 184-202
- Castells, M., 1989 *The informational city: Information technology, Economic restructuring and urban and regional process* (Blackwell, Oxford)
- Christaller, W., 1966, *Central Places in Southern Germany* (Prentice Hall: Englewood Cliffs)
- Claval, P., 1987, The region as a geographical, economic and cultural concept, *International Social Science Review*, 112, 159-172
- Cohen, B. R., 1981, "The new international division of labor, multinational corporations and urban hierarchy" in *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society* (Methuen, London) pp 287-315
- Conti, S., 1992, "The network perspective in industrial geography: Towards a model" paper presented at the Conference of the IGU Commission on Industrial Change, Florida, August
- Cooke, P., 1989, *Changing Face of Urban Britain: Localities* (Unwin Hyman: London)
- Cooke, P., 1990, *Back to the Future* (Unwin Hyman, London)
- Cooke, P., 1992, "Computing and communications in the UK and France: innovation, regula-

- tion and spatial dynamics- an introduction" in *Towards Global Localization* Editörler P Cooke, F Mouleart, E Swyngedouw, O Weinstein, P Wells (UCL, London) pp 1-18
- Cooke, P., Uranga, M.G., Etxebarria, G., 1998, Regional systems of innovation: an evolutionary perspective, *Environment and Planning A*, 30, 1563-1584
- Cooke, P., Wells, P., 1992, "Globalization and its management in computing and communications" in *Towards Global Localization* Editörler P. Cooke, F. Mouleart, E. Swyngedouw, O Weinstein, P Wells (UCL, London) pp 61-78
- Cox, K. R., Mair, A., 1991, "From localized social structures to localities as agents" *Environment and Planning A* 23 197-213
- de Woot P, 1990 *High Technology Europe: Strategic Issues for Global Competitiveness* (Basil Blackwell, Oxford)
- Dicken, P., 1988 *Global Shift: Industrial Change in a Turbulent World* (Paul Chapman, London)
- Dunford, M., 1990, "Theories of regulation" *Environment and Planning D: Society and Space* 8 297-321
- Eraydın, A., 1994, "Local Development under the pressures of restructuring Editörler R Le Heron ve B van der Knaap *Human Resources and Industrial Spaces: A perspective on Globalisation and Localisation* (Belhaven: London)
- Eraydın, A., 1998, Forming and bursting bubbles in Tokyo: Global cities under the pressure of global forces and the local regulation systems (Institute of Developing Economies Tokyo-Japan)
- Eraydın, A., 1997, LDC Industrial Districts: the Challenge of the Periphery K. I .WESTEREN (Ed) *Cross Border Cooperation and Strategies for Development in Peripheral Regions (Nord-Trondelags: Forskning:Oslo)*
- Eraydın, A., 1999, The roles of central government policies and the new forms of local governance in the emergence of industrial districts, Paper presented to IGU Commission on Industrial Space, The 1999 Meeting, Haifa and Beer Sheva 19-26 June 1999
- Florida, R. L., 1995, Towards the learning region, *Futures*, 27, 527-536
- Freeman, C., Perez, C., 1988, "Structural crisis of adjustment, business cycles and investment behavior" in *Technical Change and Economic Theory* Editörler G Dosi, C Freeman, R Nelson, G Silverberg, L Soete (Pinter, London) pp 38-66
- Garofoli, G., 1991, "The Italian model of spatial development in the 1970s and 1980s" in *Industrial Change and Regional Development: The Transformation of New Industrial Spaces* Editörler G Benko, M Dunford (Belhaven, London) pp 85-101
- Hansen, N., 1992, "Competition, Thrust and Reciprocity in the development of innovative regional milieus" *Papers of Regional Science* 71 905-105
- Harvey, D., 1982 *The Limits to Capital* (Basil Blackwell: Oxford)
- Henderson, J., 1991 *The Globalisation of high Technology Production: Society, Space and Semiconductors in the Restructuring of the Modern World* (Routledge, London)
- Hirst, P., Zeitlin, J., 1991, "Flexible specialization versus post- Fordism: Theory, Evidence and Policy Implications" *Economy and Society* 20 1-54

- Hoover, E.M., 1948, *The Location of Economic Activity* (McGraw-Hill:New York)
- Isard, W., 1949, "The general theory of location and space economy" *Quarterly Journal of Economics* LXIII 47 6-506
- Isard, W., 1956, *Location and Space Economy* (Cambridge: Masschusetz)
- Jin, D. J., Stough, R., 1998, Learning and learning capability in the Fordist and post-Fordist age: an integrative framework, *Environment and Planning A*, 30, 1255-1278
- Lipietz, A., 1986, "New tendencies in international division of labour: regimes of accumulation and nodes of regulation" in *Production, Work and Territory* Editörler A J Scott, M Storper (Allen Unwin, London) 16-35
- Lloyd, P. E., 1979, "The components of industrial change for Merseyside inner area: 1966-1975" *Urban Studies*, 16, 45-60
- Malmberg, A., 1996, Industrial geography: agglomeration and local milieu, *Progress in Human Geography*, 20.3, 392-403
- Markusen, A., 1985, *Profit cycles, Oligopoly and Regional Development* (MIT Press, London)
- Massey, D., 1984 *Spatial Divisions of Labour: Social structures and the geography of production* (Macmillan, London)
- Miller, R., Cote, M., 1987, *Growing Nex to Silicon Valley* (Lexington:Lexington MA)
- Ohmae, K., 1990, *The Bordelss World* (New York: Harper Business)
- Ohmae, K., 1995, *The End of Nation State: The Rise of Regional Economies* (New York: Free Press)
- Peck, J., Tickell, A., 1992, Time, space and flexibility: The social regulation of uneven development, IGU Sanayide Değişim Komisyonu Orlando toplantısına sunulan bildiri
- Piore, M., Sabel, C. F., 1984 *The Second Industrial Divide* (Basic Books, New York)
- Porter, M. E., 1990 *The Competitive Advantage of Nations* (Macmillan, London)
- Sawer, L., Tabb, W. K., 1992 *Sunbelt Snowbelt: Urban Development and Regional Restructuring* (Oxford University Press: New York)
- Saxenian, A., 1991, "The origins and dynamics of production networks in Silicon Valley" *Research Policy* 20 423-437
- Schoenberger, E., 1988, "From Fordism to flexible accumulation: technology, competitive strategies and international location" *Environment and Planning D: Society and Space* 6 252-262
- Scott, A. J., 1988a, *Metropolis: From Division of Labor to Urban Form* (University of California Press: Berkeley)
- Scott, A. J., 1988b, "Flexible production systems and regional development, the rise of industrial spaces in North America and Western Europe" *International Journal of Urban and Regional Research* 12 171-186
- Scott, A. J., 1996, Regional motors of the global economy, *Futures*, 28,391-411
- Scott, A. J., Storper, M., 1987, "High technology industry and regional development: a theoretical critique and reconstruction" *International Social Science Review* 112 215-232
- Slaughter, S., 1993, "Innovation and learning during implementation: a comparison of user manufacturer innovations" *Research Policy* 22 81-95
- Soja, E., 1980, "The socio-spatial dialectic" *Annals Association of American Geographers* 70

- Stöhr, W. B., 1990 *Global Challenge and Local response: Initiatives for Economic Regeneration in Contemporary Europe* (Mansell, London)
- Storper M., 1989, "The transition to flexible specialization in the US film industry: The division of labor, external economies and crossing of industrial divides" *Cambridge Journal of Economics* 13 273-305
- Storper, M., 1990, "Industrialization and regional question in the Third World: Lessons of post-imperialism and prospects of post-Fordism" *International Journal of Urban and Regional Research* 423-444
- Storper, M., Scott, A. J., 1986, "Production, work and territory: contemporary realities and theoretical tasks" in *Production, Work and Territory* Editörler A J Scott, M Storper (Allen Unwin, London) pp 3-15
- Storper, M., Walker, R., 1989 *The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth* (Basil Blackwell, Oxford)
- Urry, J., 1987, "Survey 12: Society, space and locality" *Environment and Planning D: Society and Space*, 5 435-444
- Vining, D., Kontuly, T., 1978, "Population dispersal from major metropolitan regions: an international comparison" *International Regional Science Review*, 3, 49-73

GAP BÖLGESEL KALKINMA VE SOSYAL HİZMET

Prof. Dr. Sema KUT (*)

Cumhuriyet tarihimizin en büyük bölgesel kalkınma projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) dünyadaki örnekleriyle karşılaştırıldığında coğrafi olan fiziksel büyüklükler ve hedefleri açısından iddialı bir projedir ve dünyadaki benzer 10 proje arasında yer almaktadır.

GAP suya dayalı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin topyekun sosyo-ekonomik kalkınmasını amaçlayan insan odaklı bir bölgesel kalkınma projesidir. Dicle ve Fırat nehirleri havzasında uygulanan program kapsamında 22 baraj, 19 hidroelektrik santral ve 1.7 milyon hektarın sulanmasını sağlayacak sulama kanalları inşaatı öngörülmektedir. Proje tamamlandığında yılda 50 milyar m³ su akıtan Fırat ve Dicle üzerindeki Türkiye toplam su potansiyelinin %28'ini kontrol altına alacaktır.

Görülüyor ki projede suya dayalı sonuçlar gerçekleştirildiğinde bölge ekonomisini geliştirmeyi, bölge insanının gelir düzeyini artırmayı hedefleyen GAP, dolayısıyla ülke ekonomisine de önemli katkılarda bulunacak bir proje niteliğindedir.

GAP Projesi ülkemizin görece az gelişmiş bölgelerinden birisi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 9 ilde (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak) uygulanmakta olan çok sektörlü entegre bir bölgesel kalkınma projesidir. Entegre niteliğiyle proje, sadece barajlar, hidroelektrik santralleri, sulama yapıları gibi fiziksel yaptırımlarla sınırlı kalmayıp, bunların yanında ve birbiriyle eşgüdüm içinde tarımsal gelişme, sanayi, kentsel ve kırsal altyapı, haberleşme, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve diğer sosyal hizmetler gibi sosyo-ekonomik kesimlerin geliştirilmesine yönelik yatırım ve etkinlikleri de içermektedir.

GAP birbiriyle ilintili iki planlama yaklaşımına sahiptir. Bunlardan birincisi entegre planlama yaklaşımı, diğeri ise sürdürülebilirliktir. Bu iki yaklaşım birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Entegre yaklaşım, farklı kesimlerin (tarım, sanayi, eğitim, sağlık vb.) birarada ve eşgüdüm içinde ele alınmasını içermektedir. Sürdürülebilir kalkınma böyle bir yaklaşımın ayrılmaz bir parçası ve sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle, GAP salt ekonomik büyüme hedefine yönelmiş bir proje olmayıp, bir toplumsal dönüşüm projesidir.

(*) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Emekli Öğretim Üyesi
Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Danışmanı.

Bu bağlamda özellikle göç olgusunda bu, oldukça açık seçik ortaya konulan bir düşüncedir ya da bir amaçtır. Yani göçü ters döndürülecek biçimde ya da ülkenin sanayi kalkınmasında diğer bölgeler kadar katkıda bulunacak bir bölge haline dönüşmesi, yine GAP'ın nihai amaçları arasında yer almaktadır. Kuşkusuz bunlara ulaşabilmesinin çok önemli bir yolu da insani kalkınmayı gerçekleştirmesidir. Biraz evvel duyduğumuz gibi burada sadece insan için yatırım yapmak değil, olay aynı zamanda insanın kapasitesini geliştirmek ve insanı yaşadığımız dünyanın koşullarında ya da çağdaşlaşma sürecinde yer alacak donatıyla donatmak olarak ifade edilebilir. Çünkü insan gücü, kalkınmanın en temel ve en değerli unsurudur. Onun için bu unsur biz çok iyi kullanmak ve geliştirmek zorundayız. Öylesine geliştirmemiz gerekiyor ki, artık verdiğimiz hizmetleri eleştiren, bunun kalitesinden memnun olmayan ve dolayısıyla bu kaliteyi geliştirmeye yönelik bir takım eylemleri gerçekleştiren insan topluluğuna ihtiyacımız olduğunu hepimiz biliyoruz. Ancak kazandığı önem derecesinde eyleme dönüşmesi, belki de şu anda istediğimiz düzeyde olmamakla beraber, birtakım gelişmelerin olumlu olarak başlangıç noktasında olduğunu da ifade etmek yanlıtıcı olmayacaktır.

Tarımsal gelişmeye paralel olarak bireylerin gelir düzeylerinin yükseltilmesi, üretim tüketim ilişkilerinin farklılaşması, sosyal ilişkilere yaşam biçimine yansiyacak sosyal gelişme ve değişmeyi etkileyecektir. O nedenle GAP'ın sosyal boyutunun ayrı bir odakta ele alınıp sosyal politika hedeflerinin bu odakta geliştirilmesine gerek duyulmuştur.

Sosyal boyutu ortaya koyabilmek için öncelikle GAP bölgesinde birtakım değerli araştırmalar yapılmıştır ve bu araştırmalar özellikle sosyologlar ve bu sosyolog arkadaşlarımızın görev aldığı kurumlar, yani üniversiteler ve bunun yanı sıra bu bölgede çökiyi tanınan ve bilinen ve çalışmalarıyla, kendisini ifade edebilen bir sivil toplum örgütü olan Türkiye Kalkınma Vakfı'nın da iştirak ettiği çalışmalardır. Söz konusu sosyal eylem projesi tabii ki sosyal politikada da bu doğrultuda saptanmıştır ve bunlar plan ve kalkınma, nüfus hareketleri ve yerleşim, eğitim, sağlık, tarımsal yayım hizmetleri, istihdam ve gelir, mülkiyet ve arazi kullanımı gibi başlıklar altında ifade edilmektedir. Bunlar arasında eyleme dönüşen, özellikle kadınlarımıza yönelik birtakım örnek çalışmalara başlandı. "ÇATOM"lar dediğimiz çok amaçlı toplum merkezlerinin yanı sıra yeni başlayan başka bir girişim gençlere yönelik bir çalışmadır. Yöre gençliğinin organize olması ve kendi toplumuna katkıda bulunacak birtakım eylemleri planlaması, toplumla bütünleşmesini sağlaması amacını güden, gençlik boyutunu ele almış bulunmaktayız. Onun yanı sıra, göç olgusunun yarattığı, özellikle çocuk sayısının büyük kentlerde giderek yoğunlaşması nedeniyle sokaklarda çalışan çocukların korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi konusunda ele alınan sokak çocukları projeleridir.

Bunlar başlangıç noktasında yol alan ve sosyal eyleme dönüşümün, sosyal eylemin uygulamaya geçişini ifade eden birtakım çalışmalardır. Bu çalışmalarda kuşkusuz kamu işbirliği son derece önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra bazı sivil toplum

örgütlerinin ilgisi giderek yükselmekte ve onlarla etkileşim daha geniş bir tabana yayılmaktadır. Ve yine yerel yönetimlerle işbirliği de konumuz içinde gelişen bir boyut olarak da algılanabilmektedir.

GAP giderek önem kazanan bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesini hedefleyen devletin genel politikası çerçevesinde az gelişmiş bölgelerdeki kalkınma potansiyelinin ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır.

Şimdi böyle bir kalkınma sürecinde acaba sosyal hizmet nasıl bir yer işgal etmektedir? Nasıl bir rol oynayabilir? Onu belirtmek açısından, önce sizleri sıkmamak kaydıyla sabırlarınıza sığınarak sosyal hizmet mesleği hakkında çok özet, çok kısa bir bilgi vereceğim.

Sosyal hizmet mesleği 1800'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan bir meslek olmuştur. Böyle bir mesleğe ihtiyaç duyulmasının nedenleri üzerinde çok yoğun, ayrıntılı bilgi verecek değilim. Ancak şunu ifade etmek istiyorum, sosyal hizmet mesleği, geleneksel kurumlara göre daha sonra ortaya çıkan sosyal refah kurumuna işlerlik kazandırma gerekçesine bağlı olarak ortaya çıkan bir meslektir diyebiliriz. Gayet tabii bu kurumun oluşmasının arkasına bakacak olursak, bunu da batı toplumlarından aldığımız örneklerle ifade etmek durumunda oluruz. Burada batı toplumları arasında İngiltere örneği, bizim mesleğimizin tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Sosyal hizmetler dediğimiz bir hizmet sektörünün oluşumuna tarihsel olarak bakacak olursak bu oluşum muhakkak ki feodal yapının dağılması, ticari ilişkilerin artık başlaması ve ondan sonra makineleşme sürecine geçilmesi ve endüstri toplumlarının oluşmasına bağlı bir süreç olarak izlenebilir. Dolayısıyla GAP'la olan iletişimde ve etkileşiminde bu mesleğin özellikle insani boyuttaki önemi çok açık seçik olarak ortadadır.

Davranışların değişmesi, değişime uyum sağlanması ve değişikliğin yaratılması boyutunda halkla bütünleşme, katılımcı bir yaklaşımla konuyu ele alma durumunda olan bu meslek sanırım ki GAP'ın kalkınma sürecinde katkı verme şansına sahip olan bir meslektir.

GAP'a ilişkin toplumsal politikalar, bölgede sürdürülebilir insani gelişme hedefine yönelmiştir. Bu politikalar temel olarak sürdürülebilir kalkınmanın üç temel ayağı üzerine oturmaktadır. Bunlar katılımcılık, kalkınmada eşitlik ve adalet ve insan kaynaklarının geliştirilmesidir. Bu politikaları sosyal hizmet mesleğinin uygulamasının amaç ve işlevselliği üzerinde durulduğunda GAP'da sosyal hizmet meslek ve alanının ne kadar önemli rol oynadığını algılamak açısından önemlidir.

Katılım sosyal hizmetin en temel kavramlarından biridir. Özellikle toplum örgütlenmesi, yerel toplumların kalkınması yöntemleriyle sosyal hizmetin amacı halkı sorunları hakkında bilgilendirme ve bilinçlendirme yoluyla mobilize etmek, kaynakları harekete geçirerek katılımcılığı teşvik etmektir. Katılımcılık, halkın kendisiyle ilgili politikaların oluşmasında karar verme sürecine katılmasına olanak sağlamakta, kalkınma sürecine toplumun, yerel yönetimlerin ve gönüllü kuruluşların etkin katkı ve katılımını içermektedir. Katılım toplumun kendi ayakları üzerinde durabilmesini,

kalkınma çabalarını bizzat omuzlayabilmesini, ve örgütlü demokratik toplumun oluşabilmesinin yolunu açmaktadır. Aynı zamanda, bu yolla hizmetlerin etkinliği ve niteliği yükselecek, gerçek gereksinimler karşılanabilecektir. GAP'a yönelik toplumsal politikalar katılımın projelendirilmesini içermektedir.

Kalkınmada eşitlik sosyal hizmetin hakca dağılımı gerçekleştirme amacının temelini oluşturur. Toplumda hizmet ve gelir dağılımının daha eşit bir biçimde dağılımını gerçekleştirmede sosyal hizmetlerin çok önemli bir rolü vardır. Kalkınmada eşitlik, toplumun yoksul kesimlerinin kalkınmaya katılması, eğitim ve sağlık gibi hizmetlere ulaşılabilirliğinin artırılması, istihdam olanaklarının yaratılması ve sosyal güvenlik sistemin kapsamın genişletilmesini gerektiren toplumsal politikaların temel hedeflerini oluşturmaktadır.

Toplumsal refahı sağlayarak, yaşam kalitesini iyileştirmek ve geliştirmek, insanca yaşamayı sağlayacak bir yaşam standardını oluşturmak, bireylerin bu standardın altına düşmesini engelleyecek ve düşme riski taşıyan birey ve nüfus gruplarının sosyal güvencelerini sağlayacak politikaların oluşturulması ve hizmetlerin düzenlenmesi sosyal hizmetin en tarihsel işlevidir. Mesleğin dayalı olduğu bilimsel kuram ve yöntemleri bu işlevini gerçekleştirmede en güçlü araçlardır. Hizmet ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi ve tüm toplum kesimleri için erişilebilecek çağdaş bir asgari yaşam standardını sağlayacak dengeli bir dağılımın gerçekleşmesi sosyal refah politikalarının temel işlevselliğidir.

GAP'ın kalkınma stratejisinin esasları olan sürdürülebilirlik, katılımcılık ve insanî gelişme kuşkusuz disiplinler ve mesleklerarası bir yaklaşımla gerçekleştirilebilecektir. Ancak çevresi içinde bireyi odaklayan, insan haklarını, sosyal adalet ve sosyal eşitliği, sosyal güvenceyi, mesleki değerleri ile bütünleştiren; belli bir disiplin ve bilimsel bir temele dayalı olmadıkça, insanî anlamının, ihtiyaçlarını karşılamının, sorunlarını çözümleninin ve insanın temel ihtiyacı olan toplumla bütünleşmesini sağlamanın mümkün olamayacağını kabul eden sosyal hizmet mesleğinin rolünün küçümsenemeyecek kadar önemli olduğunu bir kez daha vurgulamak isterim.

Saygılarımla,

GAP ve SOSYAL HİZMETLER

Dr. İ. H. Olcay ÜNVER (*)

Hepinize hoşgeldiniz diyerek konuşmama başlamak istiyorum. Çoğunu yakinen tanıdığım değerli hocalarımızı ve çalışma arkadaşlarımı bu yıl Diyarbakır'da görmek, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu'nun her yıl gerçekleştirdiği sempozyumlara bu yıl bir GAP ilinde evsahipliği yapmak büyük bir mutluluk...

GAP 1989 yılından sonra entegre bölgesel kalkınma anlayışıyla ele alınmaya başlanmıştır. GAP Bölge Kalkınma İdaresi bu kalkınmayı koordine etmek, planlamak ve yürütmekle görevlendirilen ülkemizin ilk bölgesel kalkınma kuruluşudur. GAP Bölge Kalkınma İdaresi bu yıl on yaşını doldurdu ve ben de yaklaşık on yıldır GAP'liyim.

GAP, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde bir dizi baraj ve hidroelektrik santralinin (HES) inşasını öngören bir su kaynakları geliştirme programının yanı sıra tarım, sanayi, ulaştırma-haberleşme, kırsal ve kentsel altyapı, turizm, eğitim ve sağlık gibi sektörlerde de yatırımı öngören bir projeler bütünü. GAP kapsamında Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde sulama ve hidroelektrik üretimi amaçlı 22 baraj, 19 HES ile 1,7 milyon hektarlık bir alanda sulama şebekeleri inşa edilmesi öngörülmekte. Proje alanı birçok Avrupa ülkesinden daha büyük, örneğin Belçika, Hollanda, Lüksemburg'un toplamından ve İrlanda'dan daha büyük, neredeyse Avusturya kadar.

GAP'ı bir büyük barajlar projesi olarak, ülkemizin görece geri kalmış bir bölgesinin ekonomik anlamda hızla büyümesi ve yaratılan yatırım olanakları ve istihdam artışı hesaplamalarıyla, Proje tamamlandığında ulaşılacak ürün miktarı ve pamuk rekoltesi rakamlarıyla ölçmek ve değerlendirmek yetersizdir.

Kalkınma, ekonomik büyüme, sosyal gelişme, bölgesel kalkınma kavramlarının sık sık birbirleriyle karıştırıldığı ve birinin diğerine tercih edildiği uygulamalar geçmişte bir çok kalkınma girişimini olumsuz sonuçlara taşımıştır. Ekonomik büyüme adına yapılan yanlışlar bir çok başarılı projenin uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurmasına sebep olmuştur.

İleride değineceğim gibi GAP bu yanlışlardan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ile korunmaktadır.

(*) Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı.

Hepinizin çok iyi bildiği gibi Güneydoğu Anadolu Projesi mühendislik anlamda teknolojik bir şaheserdir. Kapladığı alan, biraz önce örneklerle değindiğim gibi birçok ülkenin toplam yüzölçümüne denk düşmekte pek çoğununkinden de fazla bir büyüklüğe karşılık gelmektedir. Dolayısıyla önemli büyüklükte bir nüfusu ilgilendirmektedir. Ülkemizin diğer bölgeleriyle arasında önemli gelir ve gelişmişlik farkı olan bu bölgenin ekonomik anlamda büyümesi süreç içinde gelinecek bu nokta GAP'ı dünyadaki benzer su ve toprak kaynakları geliştirme projelerinden ayrı bir konuma taşımıştır.

GAP'ta *Uygulanan Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı hakkında*; İdaremizin değerli uzmanları size detaylı bilgiler vereceklerdir. Ben biraz felsefemize değinmek istiyorum.

Sürdürülebilir kalkınma, "bugünkü kuşakların gereksinimlerini, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılayabilme yeterliliklerini kısıtlamaksızın karşılayabilen kalkınma" biçiminde tanımlanmaktadır. Bu geniş tanımlama çerçevesinde, göz önüne alınması gereken birçok konu vardır. Toplum, ekonomi, kültür, kadın-erkek eşitliği, eğitim, sağlık, fiziksel planlama, tarım ve çevre ile ilgili konular bunlar arasındadır. Bütün bu konuların merkezinde ise, ister bir hedef, ister bir özne, ister her iki konumda birden olsun, insan yer almaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmayı projelerimize aktarırken üç ayak pratiğini uyguluyoruz. Kamu yatırımları, özel sektör katkısı ve halk katılımını birleştiriyoruz. Sivil toplum örgütleri ve gönüllü kuruluşlarla dirsek temasımız ve işbirliğimizden hem çok şeyler öğreniyoruz hem de sonuca daha kolay ulaşıyoruz.

Hemen örneklendirmek istiyorum, Bölge'de yatırım yapmak isteyen potansiyel girişimcilere danışmanlık hizmetleri sunan ve beş GAP ilinde kurularak faaliyetlerini sürdüren GAP Girişimci Destekleme Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM), üçlü dayanışma ve işbirliğinin en başarılı örneklerinden biridir.

Bir kamu kuruluşu olarak GAP İdaresi özel sektörü temsilen TOBB ve sivil inisiyatif olarak illerde Sanayi ve Ticaret Odaları'nın ortak çabalarıyla kurulan GAP-GİDEM'ler 1997 yılından bu yana yerli yabancı girişimcilere hizmet vermektedirler.

GAP'ta yürütmekte olduğumuz sosyal projelerde öncelikle, dikkatle seçimine özen gösterdiğimiz bir diğer unsur da hedef gruplardır. Bölge'nin yapısından kaynaklanan nedenlerle kalkınmanın sonuçlarından olumsuz etkilenecek ve dolayısıyla kalkınma sürecini de olumsuz yönde etkileyecek dezavantajlı nüfus gruplarına yöneliyoruz. Bu hedef grupların bazıları kadınlar, çocuklar, genç işsizler, sokakta çalışan çocuklar, göçerler, yerleşimleri baraj suları altında kalacak insanlarımız, sulama dışı alanlarda toprak sahibi olan çiftçilerdir. Uygulamaya başladığımız ve az önce değindiğim gruplara yönelik projelerin her birinde mutlaka bir sivil toplum örgütü ve/veya özel sektör kuruluşunun desteğiyle çalıştık.

Bu uygulamaların en çarpıcı olanları; kadınları bilinçlendirip üretici kılacak programların uygulandığı Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) dir. Bu proje Şanlıurfa'da iki ÇATOM'LA 1995 yılında başlamıştır. İdaremize ilk destek UNICEF'ten gelmiştir. Bugün tüm Bölge'de 21'e ulaşan sayılarıyla ÇATOM'lar artık yarı özerk yani kendi kendilerini sürdürebilir bir statüye geçmeye hazırlanmaktadır.

Dünyada ve Türkiye'de ilk kez uygulanmakta olan başka bir projemize değinmek istiyorum. Bu proje sürdürülebilir kalkınma felsefemizin ve bu felsefenin vazgeçilmez unsuru olan katılımçılığın en iyi örneğidir.

GAP İdaresi, Fırat Nehri üzerinde yapımı süren Birecik Barajı'nın tamamlanmasından sonra evleri ve tarlaları sular altında kalacak 30.000 kişinin yeniden yerleşimlerine yardımcı olmayı yeni yaşamlarına sosyal, ekonomik ve kültürel uyumlarını sağlamayı hedefleyen bir proje çalışmasını yürütüyor. Böyle bir çalışma ile halkın katılımına dayanarak proje üretme çalışması gerçekleşiyor. Bu çalışma Proje'den etkilenecek dezavantajlı grupların, azınlıkta bile olsalar, gözetilip kalkınma sürecine entegrasyonu yaklaşımının en çarpıcı örneğini oluşturuyor.

Benimsediğimiz kavramlardan uygulamakta olduğumuz ve kısaca az önce altını çizdiğim projelerde geniş anlamıyla sürdürülebilirlik, gelişme ve kalkınma fırsat ve imkanlarının bugünkü ve gelecekteki nesiller arasında "eşitlik" ölçüleri içinde paylaşılmasıdır. Bugünkü nesiller içinde ve nesiller arasında adalet ölçüsünün gözetilmesi evrensel bir ahlaki temel oluşturmakta ve "eşitlik" terimi ile burada, elbette fırsat eşitliği kastedilmektedir.

Bu prensipleri uygulamaya koyan bazı başka projelerimiz ise katılımcı imar planlama uygulamaları, sulama dışında kalacak yörelerde yaşayanlar için uygun işletmeler (mantarcılık, arıcılık, tatlısu balıkçılığı, seracılık, fıstık yetiştiriciliği gibi) kurulmasına yardımcı olunması Diyarbakır'da kısa bir süre önce başlayan sokakta çalışan çocuklara yönelik olanlardır.

Sürdürülebilir bir kalkınma projesinin başarısı, uygulandığı alandaki toplumun iyi tanınması ve Proje'ye kamu sektörü dışındaki tüm kesimlerin katılımı ve desteğine bağlıdır. Bu noktada sosyal hizmetler disiplini ve bu alanda çalışan uzmanların toplumsal mekanizmaları harekete geçiren işlevi büyük önem taşımaktadır.

Bölge'de bir taraftan kamu yatırımları ile ekonomik refahın altyapısı hazırlanırken bir taraftan da daha adil, eşitlikçi, katılımcı kısaca daha demokratik bir toplum yaşamı için gerekli atmosfer sağlanıyor. GAP aslında bir toplumsal dönüşümün ateşlenmesine yol açmış bulunuyor.

Tamamen demokratik bir yapılanmaya dayanan sulama birlikleri, katılımcı kalkınmanın ülkemizde hayata geçirilen en güzel örneği, Birçok köyün muhtarı ile ikişer ihtiyar heyeti üyesinin biraraya gelmesiyle oluşan Sulama Birlikleri, sulama suyunu, su kanallarını birlikte korumak üzere, yöre insanı tarafından kurulmuştur.

Bölge, Güneydoğu Anadolu Projesi ile suyun yüzyıllardır taşıdığı bereket, zenginlik ve refahtan payını almaya başlamıştır. Tarih boyunca medeniyetlere yurt olmuş Bölge, 21. yüzyılda da bambaşka bir uygarlığın, suyun yarattığı, gücünü sudan alan bir projenin yarattığı bir gelişime tanık olmaktadır.

Sizler ve bizler konuşmadan da anlaşılacağı üzere aynı uğraşın bileşenleriyiz. Sosyal Hizmet alanında emek sarfeden sizler ile GAP'ı bir toplumsal dönüşüm aracı olarak işlevsel kılan kararlılığında olan bizler.

Sosyal refah ile sosyal hizmetlerin ayrılmazlığı, sosyal refah ile bireyin gelişiminin koşulluğu ve GAP'ın Bölge'de ulaşmak istediği hedefler...

Ortak noktamız birey ve bireyin gelişen insiyatifi ile ulaşılacak refah toplumu...

Sözlerime son verirken; Sempozyumun gerçekleşmesine emeği geçen tüm kişi ve kuruluşlara teşekkür ediyorum.

GAP'ta birçok sosyal araştırma ve uygulamada emeği geçen sevgili hocamız , sosyal hizmetlerin yorulmayan emekçisi Sema Kut'a ayrıca şükranlarımı sunuyorum.

GRUP ÇALIŞMASI: I

SAĞLIK SORUNLARI

Sunmuş Bildirisi

Prof. Dr. Heli DÖRTEKİN
Dicle Üniversitesi
Tıp Fakültesi

Yönetici

Prof. Dr. Hikmet PEKCAN
Hacettepe Üniversitesi
Sağlık İşleri Yüksek Okulu

GRUP
Çalışmaları

GAP'TA SAĞLIK BAZIĞIYI ÖLÇME GENEL BAKIŞI

GRUP ÇALIŞMASI: 1

SAĞLIK SORUNLARI

Sunuş Bildirisi : Prof. Dr. Halil DEĞERTEKİN
Dicle Üniversitesi
Tıp Fakültesi

Yönetici : Prof. Dr. Hikmet PEKCAN
Hacettepe Üniversitesi
Sağlık İdaresi Yüksek Okulu

GRUP ÇALIŞMASI 1:

SAĞLIK SORUNLARI KATILIMCILAR LİSTESİ

Prof. Dr. Hikmet PEKCAN

Prof. Dr. Halil DEĞERTEKİN

Prof. Dr. Ersen İLÇİN

Prof. Dr. Perran TOKSOZ

Prof. Dr. Nuran ELMACI

Yrd. Doç. Dr. Melikşah ERTEM

Yrd. Doç. Dr. Günay ŞAKA

Dr. Aziz AYDINALP

Dr. Emin ULUĞ

Dr. Ali CEYLAN

Dr. Hamit ACEMOĞLU

Dr. Yılmaz PALANCI

Zeynep TÜRÜTGEN

Mukadder ÇELEBİ

Esen MEMTAN

GAP'TA SAĞLIK SORUNLARINA GENEL BAKIŞ

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), sadece Güneydoğunun değil ülkemizin ve hatta Orta Doğunun yakın ve uzak geleceğini etkileyebilecek çok önemli projedir.

GAP'la beraber bir çok ekonomik, sosyal ve kültürel sorunun ortaya çıkması beklenen bir durumdur. Bölgede başlayacak sulu tarım, makineleşme, endüstrileşme ve kentleşme olguları önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkacaktır. GAP ile beraber bölgede yaşanacak nüfus artışı ve nüfus hareketleri günümüzde üzerinde çok durulan ekonomik gelişmelerin ötesinde önemli sosyal-kültürel ve sağlık sorunları doğuracaktır.

Bütün yatırımların temelinde insan varlığı, insanlığa hizmet ve insanlığın rahatı ve gelişimi yatmaktadır. Bu nedenle ekonomik yükü ne olursa olsun GAP'ın bölge insanının sosyal hayatı ve sağlığı üzerine etkileri göz ardı edilmemelidir. Özellikle bölgenin sağlık sorunları ve GAP'la beraber gelecek yeni sağlık sorunları GAP'ın başarısını yakından etkileyecektir. GAP'la beraber bölgemizde doğacak sağlık sorunları büyük bir önemle ele alınmalı, sorunlar, ortaya konmalı, çözüm yolları tartışılmalı ve gerekli önlemler alınmalıdır. GAP'ın sağlıklı ve mutlu insanlarla daha başarılı olacağı unutulmamalıdır.

TÜRKİYE GENELİNDE VE BÖLGEMİZDE SAĞLIK GÖSTERGELERİ

Üzülerek belirtmek gerekir ki Türkiye sağlık göstergeleri bakımından Batı ülkelerinden oldukça geride ve gelişmekte olan ülkelerin bir kısmından ilerde bir kısmından da geridedir. Bizim için çok önemli bir diğer nokta GAP illerinin sağlık durumunu Türkiye genelinden de kötü oluşudur. Yurdumuzda zaten kötü olan sağlık sorunları GAP bölgesinde katlanarak daha ciddi boyutlarda karşımıza çıkmaktadır.

GAP illeri içerisinde en iyi sağlık koşullarına sahip olan Diyarbakır iline ait göstergelere göre Diyarbakır ilinde bile nüfus artışı, kaba doğum hızı, bebek ölüm hızı, ana ölüm hızı Türkiye ortalamasının çok üstündedir. Bir yatağa düşen nüfus, hekime ve hemşireye düşen nüfus bakımından Türkiye ortalamasından 2-3 kat fazlalık vardır. Bölgenin diğer illeri olan Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin ve Siirt'te durum daha kötüdür. Gaziantep ise bu illere göre daha iyi bir durum göstermektedir. GAP'la beraber gelecek nüfus artışı, nüfus hareketleri ve nüfus planlamasıyla ilgili sorunlar diğer birçok sağlık sorununun da kaynağını oluşturmaktadır. Bölgede, esasen yüksek olan nüfus artışı daha da yükselecek, kalıcı ve değişken nüfus büyük bir hareketlilik yaratacaktır. Nüfus artışının yoğunluk kazanacağı yörelerin tespiti, bunların çeşitli sosyal-ekonomik-kültürel ve sağlıkla ilgili sorunların giderilmesi üzerinde durulmalıdır.

GAP'la beraber gelecek hastalıklar arasında enfeksiyon hastalıkları tropikal hastalıklar, ana çocuk sağlığı ve hastalıkları ve acil hastalar gelmektedir. Ayrıca mesle-

(*) Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi.

ki hastalıklar, zirai ilaçlarla ilgili sorunlar, çocuk, kadın ve işçi sağlığı sorunları karşımıza çıkacaktır.

Görüldüğü gibi GAP'la beraber oldukça geniş ve kapsamlı sağlık sorunları bizleri beklemektedir.

ÖNERİLER

GAP'ın getireceği sorunlar ve bunların çözümleri ile ilgili öneriler 3 ana grupta toplanabilir.

1) Genel Öneriler: Bu grupta ve GAP'la ilgili sağlık sorunlarının çözümü için gerekli alt yapı, yönetim ve sağlık politikası gibi temel öneriler ele alınmalıdır.

- Bölgenin fiziki alt yapısı ve araç-gereç, personel durumu tespit edilmeli ve eksiklikler giderilmelidir.
- Bölgeye özgü bir "sağlık politikası" ve "sağlık eğitim programı" uygulanmalı, bir ve ikinci basamak sağlık hizmetleri koordine edilmelidir.
- Bölgenin var olan sağlık verileri, bugüne kadarki başarılı-başarısız uygulamalar gözden geçirilmeli ve bundan sonuçlar çıkarılmalıdır.
- Sağlık verilerinin tam güvenli olabilmesi için en azından pilot bölgelerde ileriye doğru yeni çalışmalar yapılmalıdır.
- Bölgede çalışan hekim ve personel için idari ve mali özendirici tedbirler alınmalı, pratisyen hekimlere TUS açısından avantaj sağlanmalıdır.
- Aile planlaması yeniden ve gerçekçi biçimde ele alınmalıdır.
- Medyanın bölge sorunları ve hekimler için olumlu katkıları sağlanmalıdır.

2) Hastanelerle İlgili Sorunlar: Hastanelerin sorunları tüm bölgede yeniden ele alınmalıdır.

- Bölgede varolan Üniversite, Devlet, SSK ve özel hastaneler gözden geçirilmeli, hastanelerin, kadro, araç, gereç ihtiyaçları ve birbiriyle bilgi-eleman alışverişleri sağlanmalıdır.
- Bölgenin artacak sağlık ihtiyacı için yeni hastaneler (çocuk, kadın-doğum, kanser, acil hastalıkları vs.) kurulmalıdır.
- Özel hastaneler özendirilmelidir.
- Uygun yerlerde dispanserler ve sağlık merkezleri açılmalıdır.
- Bölgede uygun yerlere "Bölge Hastaneleri" açılmalıdır.

3) Yardımcı Sağlık Personeli ve Sağlık Yatırımları: Bu konu mutlaka ciddiyetle ele alınmalı ve değerlendirilmelidir.

- Yardımcı sağlık personeli ihtiyacını karşılamak için bölgede, hemşire, ebe, teknisyen yetiştirecek okullar açılmalıdır.
- Sağlık yatırımları için uygun fabrika ve imalathaneler kurulmalıdır.

Bu önlemlerle hem personel ihtiyacı giderilecek hem de bölgeye iş alanı açısından fayda sağlanacaktır.

Sonuç olarak bölgemiz ve ülkemiz açısından hayati önem olan GAP'ın başarısı için her türlü imkanın sağlanması gerekmektedir. GAP ile ilgili sağlık sorunları da GAP'ın başarısı ile ilişkilidir. Bu konudaki her türlü araştırma, öneri, tartışma ve yatırım GAP'ın başarısına katkıda bulunacaktır. Saygılarımla.

GAP, SAĞLIK SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) sadece Güneydoğunun değil ülkemizin ve hatta Orta Doğunun yakın ve uzak geleceğini etkileyebilecek çok önemli bir projedir.

GAP'la beraber birçok ekonomik, sosyal ve kültürel sorun ortaya çıkması beklenen bir durumdur. Bölgede başlayacak sulu tarım, makineleşme, endüstrileşme ve kentleşme olguları önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkacaktır. GAP'la beraber bölgede yaşanacak nüfus artışı ve nüfus hareketleri günümüzde üzerinde çok durulan ekonomik gelişmelerin ötesinde önemli sosyal, kültürel ve sağlık sorunları doğuracaktır.

Bütün yatırımların temelinde insan varlığı, insanlığa hizmet, insanlığın rahatı ve gelişimi yatmaktadır. Bu nedenle ekonomik yükü ne olursa olsun GAP'ın bölge insanının sosyal hayatı ve sağlığı üzerine etkileri gözardı edilmemelidir. Özellikle bölgenin var olan sağlık sorunları ve GAP ile beraber oluşabilecek yeni sağlık sorunları GAP'ın başarısını yakından etkileyecektir. GAP'la beraber bölgede doğacak sağlık sorunları büyük bir önemle ele alınmalı, sorunlar ortaya konmalı, çözüm yolları tartışılmalı ve gerekli önlemler alınmalıdır. GAP'ın sağlıklı ve mutlu insanlarla daha başarılı olacağı unutulmamalıdır. Sağlık ekonomik kalkınmanın kaçınılmaz parçası ve temel insan haklarının en önemlisidir.

TÜRKİYE GENELİNDE VE BÖLGEMİZDEKİ ÖNEMLİ SAĞLIK GÖSTERGELERİ

Üzülerek belirtmek gerekir ki Türkiye sağlık göstergeleri bakımından batı ülkelerinden oldukça geride ve gelişmekte olan ülkelerin bir kısmından ilerde, bir kısmından ise daha geridedir. Bizim için çok önemli bir diğer nokta, GAP illerinin sağlık göstergelerinin Türkiye genelinden de kötü oluşudur. Ülkemizde zaten kötü olan sağlık sorunları GAP bölgesinde katlanarak daha ciddi boyutlarda karşımıza çıkmaktadır.

GAP illeri içerisinde en iyi sağlık koşullarına sahip olan Diyarbakır iline ait verilere göre bebek ölüm hızı (% 82), ana ölüm hızı (yüz binde 200'ün üzerinde) Türkiye ortalamasının çok üstündedir. Tamamlanmış doğum sayısı Türkiye genelinde 3.2 iken GAP bölgesinde 7-8'dir. Yatak başına düşen nüfus, hekim ve hemşire başına düşen nüfus bakımından Türkiye ortalamasının 2-3 katı fazlalık vardır. Mevcut sağlık personeli de belirli merkezlerde yığılmış olup dağılımda dengesizlik vardır. Bölgenin diğer illerinden Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin ve Siirt'te durum daha da kötüdür. Gaziantep ise bu illere göre daha iyi konumdadır.

GAP ile beraber gelecek nüfus artışı, nüfus hareketleri ile ilgili sorunlar diğer birçok sağlık sorununun da kaynağını oluşturacaktır. Bölgede yüksek doğurganlık hızı ve bölgeye olacak göçler nedeniyle nüfus artışı daha da yükselecek, nüfusta büyük

bir hareketlilik oluşacaktır. Nüfus artışının yoğunluk kazanacağı yörelerin tespiti, bunların çeşitli sosyal-ekonomik-kültürel ve sağlıkla ilgili sorunların giderilmesi üzerinde durulmalıdır.

GAP ile beraber gelecek hastalıklar arasında enfeksiyon hastalıkları, tropikal hastalıklar, ana-çocuk sağlığı ile ilgili sorunlar ve acil hastalar gelmektedir. Ayrıca meslek hastalıkları, zirai ilaçlarla ilgili hem çevre kirliliği, hem yanlış kullanıma bağlı zehirlenme vb. sorunların, çocuk, kadın ve işçi sağlığı ile ilgili sorunlar karşımıza çıkacaktır.

Görüldüğü gibi GAP'la beraber oldukça geniş ve kapsamlı sağlık sorunları bizleri beklemektedir.

TARTIŞILAN SAĞLIK SORUNLARININ GENEL ÖZETİ

Sulu tarıma geçişle birlikte özellikle sıtma, Shistosomiazis, Leishmaniazis, barsak parazitleri gibi hastalıklarda artış beklenmektedir. Bu bağlamda Diyarbakır'da kurulan Tropikal Hastalıklar ve Sıtma Eğitim ve Araştırma Merkezi'nin açılması olumlu ve isabetli bir karardır.

Sağlık ocaklarında verilen Temel Sağlık Hizmetleri bir ekip hizmetidir (Halen sağlık ekibi hekim, ebe-hemşire, sağlık memuru çevre sağlığı teknisyeni ve tıbbi sekreterden oluşur). Bu ekibe sosyal hizmet uzmanı, diş hekimi, diyetisyen ve psikolog gibi elemanların da katılması gerekir. Birinci basamak sağlık hizmetlerine halkın katılımını sağlamak için sağlık ocaklarında sosyal hizmet uzmanı çalıştırılmalıdır.

Ana çocuk sağlığı hizmetlerindeki yetersizlik kendini en çok çocukların büyümesi ve gelişmesi üzerinde göstermektedir. Bölgemizde çocuklarda yetersiz ve dengesiz beslenmeye bağlı kronik malnütrisyon yaygın olarak görülmektedir. Bunun erken tanısı ve tedavisi için birinci basamak sağlık hizmeti veren kurumlarda büyümenin izlenmesi ve değerlendirilmesi düzenli olarak yapılmasına bağlıdır. Yaptığımız araştırmalarda çocukların 6 yaşına kadar en fazla 2 defa izlendiği saptanmıştır. Sağlık ocaklarında büyüme ve gelişme izlenememekte ve yeterli ve dengeli beslenme konularında annelere eğitim verilememektedir.

Sağlık eğitimi birincil, ikincil ve üçüncül kurumlarda çok önemli bir temel sağlık hizmetidir. Bugün tıptaki bilgi birikimi ve teknolojideki gelişmeler çocuk ölümlerinin % 90'ını önleyebilecek seviyede olduğu halde bu bilgiler topluma ulaştırılmamaktadır. Benzer durum diğer hastalıklar için de geçerlidir. Sağlık eğitimi özellikle okuma-yazma bilmeyen, geleneksel yapı gösteren toplumlarda çok daha önemlidir. Bölgede bu özellikleri taşımaktadır. Sağlığa ilişkin birçok olumsuz davranışlar modern sağlık hizmetlerinin alınmasını engellemektedir. Halk bu hizmetlere katılmakta ve buna bağlı olarak sağlık sorunlarına çözüm aramamaktadır. Bölgenin geleneksel bir yapıda olması sağlık eğitimine duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Bölgenin dil sorunu olduğu bilinen bir gerçektir. Dil sorunu, gebe izleme, çocuk izleme, doktor hasta ilişkilerinden sağlık eğitimine kadar modern sağlık hizmetlerinden yararlanmayı etkileyen önemli bir engeldir. Bu konuda yapılan araştırmalar aynı dili konuşan iki

grup arasında güvenin olduğu, bu duygunun hizmetleri kabul etmede rol oynadığını (Örn: halkın konuştuğu dili bilen ebelerin doğuma çağırıldığı) göstermektedir. "Sağlık hizmeti götüren sağlıkçıların halkın dilini öğrenmesi gereklidir" diyen bir hüküm getirilemez. Güneydoğu halkının Türkçe öğrenmesi ise değişme gibi uzun bir sürece bağlıdır. Dil sorununu çözümlenecek stratejilerin (Örn: toplum gönüllüleri) geliştirilmesi gereklidir.

Bölge için önemli konulardan birisi de bozuk çevre koşulları ve yeterli temiz içme ve kullanma suyu teminindeki güçlüktür. Bu nedenle toplu yerleşim yerlerinde sık-sık su kaynaklı gastroenteritler, ishalli hastalık salgınları görülmektedir. Salgın etkeninin belirlenmesinde, kaynağın tespitinde, gerekli önlemlerin alınmasında zaman zaman Çevre Sağlığı ve Hıfzıssıhha laboratuvarları yetersiz kalmaktadır. Olası salgınların önlenmesi, salgın anında kaynağın ve etkenin erken saptanması ve gerekli önlemlerin alınması için uzman personele duyulan gereksinim üniversite ve diğer kuruluşlarca desteklenebilir.

İl merkezlerinde kurulacak olan Aile Hekimliği üniteleri; özünde 224 sayılı yasa ile çelişkisi olmayan, tedavi hizmetini yürütürken, beraberinde bağışıklama, aile planlaması, erken tanı, kemoproflaksi, dengeli ve yeterli beslenme, kişisel hijyen, sağlık eğitimi gibi hizmetleri de sürdürecektir.

Bölgede sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve sağlıklı bir toplumun oluşması diğer sektörlerdeki iyileşmelere de bağlıdır. Eğitim, çevre, konut, ulaştırma, çalışma yaşamı, yerel yönetimler sağlığın geliştirilmesiyle yakından ilişkilidir.

Ayrıca kayıtlar düzenli tutulmadığı için bölgeyi yansıtan sağlık verileri gerçeği yansıtmaktan uzak, eksik ve kesintili verilerdir.

ÖNERİLER:

1. Genel öneriler : Bu grupta GAP ile ilgili sağlık sorunlarının çözümü için alt yapı, yönetim ve sağlık politikaları ele alınmalıdır.

- Bölgedeki sağlık teşkilatı politik tasarrufların dışında tutulmalı, bu konuda eğitim görmüş, deneyimli elemanlar atanmalı ve kadrolarda süreklilik sağlanmalıdır.
- GAP Bölgesinde sağlıkla ilgili işleri koordine etmek için Diyarbakır'da Sağlık Bakanlığı'na bağlı ve GAP İdaresi Başkanlığı ile koordine çalışan bir "GAP Sağlık Hizmetleri Başkanlığı" kurulmalıdır. Bundan amaç bölgenin sağlık sorunlarını yerinde saptamak, acil çözümler üretmek ve erken önlemler almaktadır. Bu başkanlığa bağlı olarak illerde;

- Sağlık Eğitimi komisyonu,
- Bulaşıcı Hastalıkların Önleme ve Salgın İzleme Komisyonu,
- Temel Sağlık Hizmetlerini yürütme (aile planlaması, ana çocuk sağlığı, beslenme, kronik hastalıkların erken tanı ve tedavisi vb.) komisyonu,
- İl Merkezlerinde Aile Hekimliğini uygulamaya yönelik komisyon,
- GAP Bölgesinde Psikolojik Danışma Merkezi ve
- Çevre Sağlığı İzleme Komisyonu kurulmalıdır.

- c) Bölgenin fiziki alt yapısı, araç-gereç, personel durumu tespit edilmeli ve eksiklikler giderilmelidir.
- d) Temel sağlık hizmetlerinin yürütüldüğü en uç sağlık birimi olan sağlık ocaklarının hizmet verdiği nüfus sayısına bağlı olarak yeni sağlık ocaklarının açılması, bölgede halen kapalı olan sağlık ocaklarının açılması, çalışma saatlerinin bölge koşullarına göre yeniden düzenlenmesi, sağlık çalışanları ve araç-gereç yönünden güçlendirilmesi, sağlık ocaklarının eğitim materyeli yönünden donatılması (televizyon video vb) gerekmektedir.
- e) Bölgedeki sağlıkla ilgili verilerin doğru olarak toplanması ve değerlendirilmesi için bilgisayar ağı kurulmalıdır.
- f) Bölgede çalışan hekimler ve yardımcı sağlık personellerini özendirici düzenlemelere (özlük hakları, sosyal haklar, maddi olanaklar) gidilmelidir.
- g) Bölgede çalışan pratisyen hekimlere TUS için avantaj sağlanmalıdır.
- h) Medyanın bölge sorunları, hekimler ve diğer sağlık çalışanları için olumlu katkıları sağlanmalıdır.
- i) Topluma sağlık hizmetlerinin götürülmesinde sivil toplum örgütleri, toplum gönüllüleri ve Sosyal Hizmet Uzmanlarının katkısı sağlanmalıdır. Sağlık hizmetlerinin verilmesinde güçlük yaratan dil sorununun çözümü için pratik önlemler alınmalıdır.
- j) Eğitim kurumlarında okul sağlığı hizmetleri birimleri kurulmalıdır. Okullarda Sağlık Eğitimi programları müfredata alınmalıdır.
- k) Sosyal güvenlik kurumları kapsamı dışında kalan toplum da sosyal güvenlik kapsamına alınmalıdır.

2. Hastanelerle İlgili Öneriler: Hastanelerin sorunları tüm bölgede yeniden ele alınmalıdır.

- a) Bölgede var olan Üniversite, Devlet, SSK hastaneleri ve özel hastaneler gözden geçirilmeli, kadro, araç-gereç ihtiyaçları ve birbirleri ile bilgi-eleman alışverişleri sağlanmalıdır.
- b) Özel hastaneler özendirilmelidir.
- c) Uygun yerlerde dispanserler ve sağlık merkezleri açılmalıdır.
- d) Bölgede uygun yerlere "Bölge Hastaneleri" açılmalıdır.
- e) Bölgede açılan "Tropikal Hastalıklar ve Sıtma Eğitim Merkezi" en kısa sürede işlevsel duruma getirilmeli ve amacı dışında kullanılmamalıdır.

3. Sağlık Personeli ve Sağlık Yatırımları: Bu konu mutlaka ciddiyetle ele alınmalı ve değerlendirilmelidir.

- a. Sağlık personeli istihdamı ve planlaması GAP Sağlık Hizmetleri Başkanlığı'nca yapılmalı,
- b. Sağlık yatırımları için uygun fabrikalar ve imalathaneler kurulmalıdır.

Sonuç olarak bölgemiz ve ülkemiz açısından yaşamsal önemi olan GAP'ın başarısı için her türlü olanağın sağlanması gerekmektedir. GAP ile ilgili sağlık sorunları da GAP'ın başarısı ile ilişkilidir. Bu konudaki her türlü araştırma, öneri, tartışma ve yatırım GAP'ın başarısına katkıda bulunacaktır.

GRUP ÇALIŞMASI: 2

KADIN SAĞLIĞI VE AİLE PLANLAMASI

Sunuş Bildirisi : Prof. Dr. Işıl BULUT
Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksekokulu

Yönetici : Prof. Dr. Hakan ŞATIROĞLU
Ankara Üniversitesi
Tıp Fakültesi

GRUP ÇALIŞMASI 2:
KADIN SAĞLIĞI ve AİLE PLANLAMASI
KATILIMCILAR LİSTESİ

Prof. Dr. Işıl BULUT

Prof. Dr. Hakan ŞATIROĞLU

Figen Işık ESENSOY

Emine TOKGÖZ

Saliha KARAKOÇ

Jale SANCAK

Deniz TEMİR

Meralhan AKBAŞ

Aykut ALTAY

Dr.Semra KORAL

Serap ARSLAN

Günay SAKA

Seher DERE

Eda ÜNLÜ

KADIN SAĞLIĞI ve AİLE PLANLAMASI

Gebelik ve doğumla ilgili nedenler yüzünden dünyada her yıl yaklaşık 600.000 kadın ölmekte, bunların dışında 15 milyon kadın da gene aynı nedenle özürlülük ve sakatlık durumuyla karşılaşarak çeşitli acılara katlanmaktadır. (Unicef, 1999). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik sorunlar ve kadın – erkek eşitsizliği kadınları diğer konularda olduğu gibi sağlık açısından da mağdur duruma getirmektedir.

Unicef'in "Dünya Çocuklarının Durumu 2001" isimli yayınında Türkiye'de kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) artış hızının 1965 – 80 döneminde % 3.6 ; 1990 – 99 döneminde ise % 2.4 olduğu belirtilmektedir. Sadece bu rakamlar dahi ülkemizde ekonomik açıdan bir ilerleme olmadığını, bilakis geriye gidişin yaşandığını göstermektedir. Eğitim açısından bakıldığında ise aynı veriler 1995 – 97 döneminde kadınların, erkeklere göre okullaşma oranının ilköğretim için % 88 ; ortaöğretim için ise % 71 olduğunu göstermektedir (Unicef, 2001) . Gerek ekonomik, gerekse sosyal açıdan bir gösterge olarak kabul edilebilecek bu rakamların bölgelere göre, doğu ve güneydoğunun aleyhine farklılıklar gösterebileceğini söylemek yanlış olmaz.

Bu yazıda sosyal gelişmişlik göstergelerinden biri olarak kabul edilen sağlık konusu üreme açısından kadınlara özgü olarak ele alınacak, kadın üreme sağlığını etkileyen faktörler üzerinde durulacaktır.

ÜREME SAĞLIĞI VE ÜREME HAKLARI

Üreme sağlığı "üreme sistemi, işlevleri ve süreci ile ilgili sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil, üremeye ilişkin fiziksel, mental ve sosyal yönden tam bir iyilik halinin olmasıdır" (Özvarış ve Akın, 1998). Doğurganlığı önlemek için güvenli, etkili, maliyeti uygun, kabul edilebilir yöntemleri seçmek, bunlar hakkında bilgi edinmek ve bu araçlara ulaşabilmek her kadının hakkıdır. Ayrıca gebelik ve doğumunu güvenli koşullarda geçirmek ve sağlıklı bebeğe sahip olma koşullarını sağlayacak uygun sağlık ve bakım hizmetlerinden yararlanmak da kadın hakları arasındadır (Birleşmiş Milletler, 1994). Ancak, bir çok gelişmekte olan ülkede söz konusu olduğu gibi Türkiye'de de kadınların bu haklarını kullanmaları her zaman söz konusu olmamaktadır. Çünkü gebelik ve doğuma bağlı sağlık sorunlarını daha çok kadınlar yaşadığı halde, infertilitenin sosyal ve psikolojik sorunlarını da daha çok kadınlar yüklenmektedir. Kadınlarda kontraseptif kullanımı erkeklerden daha fazladır ve kadınların kullandığı yöntemlerin riski de daha yüksektir. Ayrıca kadının statüsü ve ülkenin sosyo – ekonomik durumu ile kadının üreme haklarını kullanması arasında ilişki var-

(*) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu öğretim üyesi.

dır (Unicef, 1999). Bu durumda gelişmekte olan ülkelerdeki kadınlar hem ülkenin sosyo - ekonomik güçlükleri nedeniyle, hem de kadın oldukları için dezavantajlıdır.

DOĞURGANLIK ve NEDENLERİ

Doğurganlık, bir kadının çocuk dünyaya getirme kapasitesidir. Doğurganlık temelde biyolojik olmasına rağmen sosyal ve ekonomik birçok faktörün etkisi altındadır.

Her şeyden önce kır veya kentte yaşıyor olma ile toplam doğurganlık arasında ilişki vardır. Toplam doğurganlık, bir kadının tüm doğurganlık çağı boyunca (15 - 49 yaş) dünyaya getirebileceği çocuk sayısıdır. Türkiye'de toplam doğurganlık kırdaki 3.08 ; kentte ise 2.39'dur (H.Ü. 1999). Kır kesiminde kadınların daha çok doğum yapmaları, çeşitli faktörlere bağlı olarak açıklanabilir. Eğitim düzeyi bu faktörler içinde önceliklilerden biridir. Kadının eğitim düzeyi arttıkça, sahip olduğu çocuk sayısında azalmaktadır. Örneğin toplam doğurganlık eğitimi olmayanlarda 3.89 ; ilköğretim mezunu olanlarda 2.55 ; ortaokul mezunu olanlarda ise 1.61'dir. (H.Ü. 1999) Eğitimi olmayan kadınların kendi haklarının farkında olmadığı, başkaları tarafından yönetildiği, kendi hayatı ve davranışlarını yönlendirme kapasitesinin düşük olduğu yani düşük bir statüyü benimsediği ve bunların sonucunda daha çok doğurduğu söylenebilir. Ancak eğitimi düşük kadınların daha çok kır kesiminde yaşadığı ve düşük bir sosyo - ekonomik çevreden geldiği unutulmamalıdır. Bu çevrelerde çocuk bir üretim aracıdır ve geleceğin güvencesidir. Özellikle erkek çocuklar için geçerli olan bu nedenler, hem çok sayıda çocuk sahibi olmanın ve hem de erkek çocuk tercihinin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle çocukların okula gönderilme yerine çalıştırılmaları, gelecek neslin de benzer sorunlar yaşayacağını göstermektedir. Bireylerin sosyal güvenceye kavuşması ve çocuklarını bir üretim aracı olarak görmeyecek kadar ekonomik yeterliliğe kavuşması, doğurganlığı azaltacaktır. Nitekim kentlerde doğurganlığın daha düşük olması da bu konuda önemli bir göstergedir.

Kadınların sahip olmak istedikleri çocuk sayıları ile (ideal çocuk sayısı) sahip oldukları çocuk sayıları arasında özellikle GAP bölgesi açısından önemli farklar vardır. 1998 Nüfus ve Sağlık Araştırması'nda kadınların % 57'si ideal aile büyüklüğünü 2 çocuklu olarak beyan etmişlerdir. % 19'u ise 3 çocuklu aileyi tercih etmişlerdir. Ortalama ideal çocuk sayısı halen evli kadınlar için 2.5, kocaları için ise 2.7 olarak bulunmuştur (TNSA, 1999). Sahip olunan çocuk sayısına bakıldığında Türkiye için 2000 yılı itibarıyla 2.8; GAP bölgesi için ise 4.1 olduğu görülmektedir. Son doğumunu istemeden yapan kadınlar GAP bölgesinde % 40.9 oranındadır (UNFPA, 1998). İstenenden daha çok çocuk dünyaya getirme davranışının temelinde bilgisizlik ve eğitimsizlik olabileceği gibi çevre baskısı da olabilir. Ayrıca evlilikte kadın -erkek diyalogunun olmaması da bu konuda önemli bir neden oluşturabilir. Özellikle kır kesiminde eşler arasında kaç çocuğa sahip olmak istedikleri konusunda bir anlaşma yapılmamaktadır. (Government of Turkey and Unicef, 1998). Sanki kadının görevi istemeden de olsa hamile kaldığı çocuğu doğurmaktır.

Bilindiği gibi sık aralarla çok sayıda çocuk dünyaya getirmenin hem anne, hem de çocuk için riskleri vardır. Hele gebelik ve doğum süreci üreme haklarının gerektirdiği koşullarda yapılmazsa, risk daha da çok artmaktadır. Türkiye Sağlık Araştırması 1998 verilerine göre annelerin % 31.5'i son beş yılda doğum öncesi bakım al-

namıştır. 1995 – 2000 yılları arasında eğitilmiş sağlık personeli nezaretinde gerçekleşen doğumlar ise % 81'dir. (Unicef, 2001) Doğu bölgelerinde yaşayan kadınların bu açıdan daha zor durumda oldukları söylenebilir. GAP bölgesinde doğum öncesi bakım almayanlar % 66.9 ; sağlık personeli olmadan doğum yapanlar % 49.7 olarak bildirilmiştir (UNFPA, 1998). Nedenlerin başında sağlık hizmetine ulaşamama gelmektedir. Korku, utanma, çevredeki insanlara güvenerek sağlık personelini isteme gibi kültürel nedenler de önemini korumaktadır.

Erken yaşta yapılan evlilikler, doğurganlığı artırarak, kadın ve çocuk sağlığını önemli bir şekilde etkilemektedir. Ülkemizde evlilik nerede ise evrenseldir. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'na göre (1999) 45 – 49 yaş aralığında olan kadınların sadece 1.7'si hiç evlenmemiştir.

Aynı araştırmanın sonuçlarına göre (1999) 25 – 49 yaş grubundaki kadınlar arasında ortanca ilk evlenme yaşı 19.5'dur. Bu durum, bu yaş grubundaki kadınların yarısının bu yaştan önce evlendiğini göstermektedir. Yaş gruplarına göre bakıldığında, ortanca ilk evlenme yaşında devamlı bir artış olduğu gözlenmektedir. Kentleşme, eğitim düzeyinin artması kadınlarda ilk evlenme yaşını yükseltmektedir. Nitekim kırdı 18.9 olan ortanca ilk evlenme yaşında 6 yaşı, kente yaşayan kadınlarda 19.8'e çıkmaktadır. Aynı şekilde eğitimi olmayanlar ile ortaokul eğitimi olanlar arasında ortanca ilk evlenme yaşı yakın fark vardır (Birincisi 17.6 ; ikincisi 23.5). Doğuda yaşayanlar ile (18.1), batıda yaşayanlar (19.9) arasında da benzer farklar gözlenmektedir. Görüldüğü gibi sosyo - ekonomik nedene dayalı evlenme yaşı, çocuk sayısını önemli bir biçimde etkilemektedir.

Tüm bunlara dayanarak, doğurganlığın temelinde sosyo – ekonomik ve kültürel belirleyicilerin çok önemli bir konuma sahip olduğu, bu konularda meydana getirilecek iyileştirmelerin doğurganlığı ve dolayısıyla kadın ve çocuk sağlığını olumlu bir şekilde etkileyeceği söylenebilir.

DOĞURGANLIĞIN DÜZENLENMESİ VE AİLE PLANLAMASI

Doğurganlığın düzenlenmesi, üreme sağlığının bir parçasıdır. Kadın ve erkeğin, üreme konusunda bilgilendirilmiş şekilde yetki sahibi olabilmeleri, kendilerinin seçebilecekleri etkili, güvenli, ödenebilir ve kontrol edilebilir kontraseptif yöntemlerle sağlıklarını tehlikeye sokmadan doğurganlıklarını düzenlemeleridir (Özvarış, 1998) Doğurganlığı düzenlemede psikososyal ve kültürel belirleyiciler, kontraseptif kullanımını ve seçimini etkileyen faktörler ve kontraseptif teknolojisi bir arada ele alınması gereken konulardır. Doğurganlığın düzenlenmesinde ana konular menarş ve menopoz yaşı, evlenme yaşı, evlenenlerin oranı, bebek - çocuk ölümleri, ideal çocuk sayısı, cinsiyet tercihi, doğumlar arası süre, emzirme, isteyerek düşüklükler, yaşlılıkta sosyal güvence, çocuğun ekonomik yararı, göçler vb.dir. Bu ve benzer konular doğurganlığın düzenlenmesinin doğrudan veya dolaylı olarak etkiler.

Türkiye'de 1965 yılında çıkan Nüfus Yasası ile antinatalist politikaya geçilmiş ve aile planlaması uygulaması gündeme gelmiştir. Başlangıçtan bu yana epeyce mesafe alındığı söylenebilir. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması verilerine göre evli kadınların hemen tümü (% 97) modern yöntemleri bilmektedir. Bu, programların daha çok kadınlara yönelik olmasının doğal bir sonucudur. 1994'de Sağlık Bakanlığı ile Johns

Hopkins Halk Sağlığı Yüksekokulu'nun ortaklaşa yaptığı bir çalışmanın sonuçlarına göre Türk erkekleri kontraseptifler hakkında daha az şey bilmektedirler. Çünkü o dönemde ülkemizde erkekler için yönelmiş eğitim programları yok denecek kadar azdır. Bu gün ise erkeklerde de en az bir yöntem bilme, % 84'e ulaşmıştır.

Bilindiği gibi bir şeyi bilmek, her zaman uygulama veya hayata geçirme anlamına gelmez. Kadınların ancak % 37.7'si hap, RIA, enjeksiyon, diyafram, köpük veya jel gibi modern yöntemleri; erkeklerin ise % 42.2'si prezervatif kullanmaktadır. Tüp ligasyonu veya vasektomi yaptıranlar da bunların içindedir. Geleneksel yöntem kullanma oranı ise kadınlarda % 25.5; erkeklerde % 20.0'dır. (TNSA, 1999). Geleneksel yöntem kullanma insidansının dörtte bir ve beşte bir olması, bu yöntemlerin güvenilirliği olmaması nedeniyle düşündürücüdür. GAP bölgesinde ise evli kadınlarda herhangi bir yöntem bilme % 43.3, modern yöntem kullanma ise % 26.3 olarak belirlenmiştir (UNFPA, 1998). Son yıllarda ülkemizde kentleşme olgusu ve bunun sonucunda kadının çalışma hayatına katılması; çekirdek aileye dönüşümün çocuğun ekonomik değerini azaltması ve çocuk yetiştirme bir maliyet gerektirmesi; kent ortamında aile planlaması araçlarına ulaşmanın daha kolay olması ve geleneksel toplumdaki uzaklaşmanın verdiği rahatlıkla aile planlaması uygulamasını arttırmıştır. Ancak modern yöntem kullanma oranlarının yükseltilmesi gerekir.

ANNE ve ÇOCUK ÖLÜMLERİ

Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre "bir kadının gebeliğinin birinci gününden başlayarak, gebeliğin sonlanmasından sonraki 42 gün içinde gebelik süresi ve durumuna bakmaksızın, doğrudan gebelikle ilgili veya gebeliğin şiddetlendirdiği dolaylı nedenler sonucu ölmesi, anne ölümüdür" (Mihçioğur; Akın, 1998).

Üç nedenle anne ölümü gerçekleşebilir. Bunlar, Obstetrik (Gebelik sırası kanama, enfeksiyon, düşük); dolaylı obstetrik (Kalp, hipertansiyon, diyabet, anemi gibi gebelik döneminde şiddetlenen hastalıklar) ve diğer (Tıbbi olmayan - trafik kazası vb.) nedenlerdir.

Ülkemizde 1997'de 53 ilin 615 hastanesinde anne ölüm hızı yüzbin canlı doğumda 54 olarak bulunmuştur. Bunun % 83.0'ü obstetrik, % 14.5'i dolaylı obstetrik, % 2.5'i diğer nedenlerle gerçekleşmiştir. Anne ölümlerinin tüm kadın ölümlerine oranı % 5.2'dir. Gelişmiş ülkelerde bu oran % 1 civarındadır (Unicef, 2001).

Anne ölümlerinin çoğu önlenemez nedenlerle meydana gelmektedir. Türkiye'de anne ölümlerinin nedenleri gebelik ve lohusalık toksemileri (% 41.0), kanamalar (% 19.9), enfeksiyonlar (% 5.5), diğer komplikasyonlar (% 25.0), bilinmeyen nedenler (% 8.6) şeklinde sıralanmıştır (UNFPA, 1998).

Anne ölümlerinin azaltılması için her şeyden önce güvenli anneliğe önem verilmelidir. Güvenli annelik, kadına ve ailelere gebeliğin zamanlamasını, sayısını, ağırlığını uygun şekilde planlayabilmeleri için gereken hizmetin verilmesi tüm gebelerin temel obstetrik bakıma ulaşmalarının sağlanmasıdır. Hedef; anne ölümlerini, hastalık ve sakatlıklarını azaltmaktır. Dolaylı olarak bebek ölümlerini de önlemektir. Aile planlaması hizmetlerinden kadının yararlandırılması, statüsünün yükseltilmesi ve cinsiyet ayırımının önlenmesi gibi çalışmalar da anne ölümlerini önleyici niteliktedir.

Erken yaş çocuk ölümleri anne sağlığı kadar bebek-çocuk sağlığı ile de ilgilidir. Bu oranlar toplumun sağlık düzeyinin, özellikle de sağlık koşullarının önemli bir göstergesidir. Bu nedenle bebek ölüm hızları (doğumdan sonraki bir yaş içinde ölümler) ve beş yaş altı ölüm hızları (doğumdan sonra beş yıl içinde ölümler), çoğunlukla bileşik endekslere dahil edilerek kalkınma düzeyinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Bebek ve çocuk ölümleri sağlık dışında eğitim, konut, istihdam vb. faktörlerle de yakından ilgilidir. Okuma yazma bilmeyen annelerden doğan çocukların diğer annelerden doğan çocuklara göre 1.6 kere daha çok öldüğü bildirilmektedir. 20 yaşından küçük, 40 yaşından büyük annelerin çocuklarında ölüm hızının daha yüksek olduğu, 7. çocukların yaşama şansının daha önce doğanlardan 2,5 defa daha az olduğu, doğum öncesi ve doğum sırasında bakım almayan annelerin çocuklarının daha çok öldüğü çalışmalar sonucunda ortaya çıkan gerçeklerdir (UNFPA; 1998). Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi bebek ve çocuk ölümleri ile toplumun gelişmişlik düzeyi, annelerin eğitim ve sağlığı arasında çok önemli bir ilişki vardır. Dünya Sağlık Raporu'nda (1998) beş yaşından küçük çocuklarda başlıca ölüm nedenleri olarak ishal (% 22), kızamık (% 11), akut solunum yolu enfeksiyonları (% 24) gibi hastalıklar gösterilmektedir. Doğumdan sonraki ilk bir ay içinde oluşan ölümlerin nedenleri ise enfeksiyonlar (% 34) doğum travması (% 28), erken doğumla ilgili sorunlar (% 23), konjenital anemiler (% 10) ve diğer nedenler (% 5)'dir. Görüldüğü gibi tüm bu hastalıklar erken teşhis ve tedavi ile giderilebilecek hastalıklardır.

Ülkemizde bebek ve çocuk ölüm hızlarında yıllara göre fark edilebilir bir düşme söz konusu olduğu halde beş yaş altı ölüm sıralamasında ülkemiz 77. sıradadır (Unicef, 2001). Türkiye'de 1993'de % 052.6 olan bebek ölüm hızı, 1998 de % 042.7'ye düşmüştür. Beş yaş altı ölüm hızı da aynı tarihler itibarıyla % 060.9'dan % 052.1'e inmiştir. Doğu bölgemizde beş yaş altı ölüm hızı % 075.9'dur. Eğitimi olmayan annelerin beş yaş altı çocukları da % 073.4 oranında ölmektedir. Bu oranların düşürülebilmesi için eğitim ve sağlık alanlarında hızlı bir kalkınmaya ihtiyaç olduğu rakamlardan da açıkça görülmektedir.

DÜŞÜKLER ve ÖLÜ DOĞUMLAR

Ölü doğumlar ve düşükler anne sağlığının değerlendirilmesinde önemli göstergelerdir. Ancak, aile planlamasının öncelikli hedefinin istenmeyen gebeliklerin önlenmesi olmasından dolayı, isteyerek düşüklerin aile planlaması aracı olarak kullanılması, aile planlamasının hedefleri ile çatışmaktadır.

Aile planlaması hizmetlerine ulaşımın yetersiz olduğu ya da diğer psiko sosyal faktörlerin kullanımını engellediği durumlarda, kadınlar isteyerek düşüklere yönelmektedirler. Ayrıca kullanılan gebeliği önleyici yöntemlerin başarısız olması nedeniyle, kadını isteyerek düşüğe yönelten istenmeyen gebelikler de ortaya çıkabilmektedir.

1983 de yeni Nüfus Planlaması Yasası ile gebeliğin ilk 10 haftasında isteğe bağlı düşükler yasallaştırılmış ve bu düşüklerin güvenli bir ortamda gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

1998 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması verilerine göre, araştırma tarihinden önceki son beş yılda her 100 gebelikte 23.2 düşük gerçekleşmiştir. Bunun 8.7'si kendiliğinden, 14.5'i isteyerek düşüktür. Ölü doğum ise 100 gebelikte 1.5'dir. Toplam olarak bakıldığında 100 gebelikten nerede ise 25'inin (dörtte birinin) canlı doğumla sonuçlanmadığı görülmektedir. Anlaşılabileceği gibi canlı doğum dışında sonuçlanan gebeliklerin çoğunu düşükler oluşturmaktadır. 1993 ve 1998 verileri karşılaştırıldığında, 100 gebeliğe düşen düşük sayısında azalmalar olduğu gözlenmektedir. Kır ve ya kente, doğu ve batıda yaşayan, eğitimi olan ve olmayan tüm kadınlarda düşük oranları azalmıştır. Kır ve kent düşük oranları (her 100 gebeliğe düşen düşük sayısı) arasındaki fark, diğer konulardan farklı olarak kentlerde daha yüksektir. 1998 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması verilerine göre her 100 gebeliğe düşen düşük sayısı kentlerde 16.1, kırdaki ise 11.6'dır. Aynı şekilde ortaokul mezunu olanlarda 17.3, eğitimi olmayanlarda 11.8'dir. Batı da 18.0 olmasına karşın, doğuda 7.6'dır. Bu sonuçlar olan, eğitilmiş; gelişmiş bölgelerde ve kentlerde yaşayan kadınların az sayıda çocuk dünyaya getirmek için, düşük yapmayı bir aile planlaması aracı olarak gördüklerini göstermektedir. Aynı araştırma sonuçlarına göre kadının yaşı arttıkça, son beş yıldaki düşük oranları da artmaktadır. İdeal çocuk sayısına ulaşmak, doğumların arasını açmak veya sağlık nedeniyle de düşüklerin yapıldığı bilinmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi kadının üreme sağlığı, risk altındadır. Bu risk kadın eğitimsiz olduğunda, doğuda ve kır kesiminde yaşadığında daha da artmaktadır. Demografik geçiş teorisine göre demografik değişimler, sosyo – ekonomik gelişmeleri takip eder. Eğitimi artan, ev dışında çalışmaya başlayan, çocuğu bir üretim aracı olarak görmeyen ve özgürce karar verebilen kadın, eşi ile diyalog içinde kendi arzusu ile doğumları sınırlayacak, doğumlarını sağlıklı ortamlarda gerçekleştirecek ve böylece üreme sağlığına kavuşacaktır.

KAYNAKÇA

- Birleşmiş Milletler, **Nüfus ve Kalkınma**, İngilizce – Türkçe Birleşik Doküman, Konferans Eylem Planı, 1994.
- Government of Turkey and Unicef, **The Situation of Children and Women in Turkey ; An Executive Summary**, May 1998.
- Hacettepe Üniversitesi, **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998**. Macro International Inc. 1999.
- Mihçioğur, S., Akın, A., "Dünyada ve Türkiye'de Anne Ölümleri", **Sağlık ve Toplum**, 8, 3 – 4 (37 – 44), 1998.
- Özvarış, Ş.B., Akın, A., "Üreme Sağlığı" **Sağlık ve Toplum**, 8, 3 – 4 (23 – 26), 1998.
- Özvarış, Ş.B., "Doğurganlığın Düzenlenmesi" **Sağlık ve Toplum**, 8, 3 – 4 (45 – 48), 1998.
- Özvarış, Ş.B., "Aile Planlaması" **Sağlık ve Toplum**, 8, 3 – 4 (49 – 54), 1998.
- United Nations Family Planning Association (UNFPA), **Human Rights for Children and Women in Turkey**, 1998.
- Unicef, **The Progress of Nations 1999**, New York, 1999.
- Unicef, **Dünya Çocuklarının Durumu, 2001**.
- WHO, **Dünya Sağlık Raporu**. Geneva, 1998.

KADIN SAĞLIĞI VE AİLE PLANLAMASI

MEVCUT DURUM

1998 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması sonuçlarına göre Türk kadınlarının şimdiki doğurganlık hızlarını doğurganlık hızı sonuna kadar devam ettirdikleri takdirde doğurganlık çağlarının sonunda ortalama olarak 2.6 çocuğa sahip olacakları görülmektedir. En yüksek doğurganlık hızı Doğu Anadolu Bölgesinde (Kadın başına 4.2 canlı doğum), en düşük doğurganlık hızı ise Batı Anadoludadır (2.0 canlı doğum). En az orta okul mezunu olan kadınlarla karşılaştırıldığında ise eğitimi olmayan kadınların 2.5 doğum daha fazla yapacakları sonucu elde edilmiştir.

1998 TNSA sonuçlarına göre kadınların % 68'i sağlık personelinde doğum öncesi bakım almaktadır. Kentlerde yaşayanlar köylerde yaşayanlardan daha fazla doğum öncesi bakım almaktadır (kentte % 77.7, kırdaki % 50.6). Doğum öncesi bakımdan yararlanma oranı eğitim düzeyi ile belirlenen bir şekilde artmaktadır.

Türkiye'de doğumların % 72.5'i sağlık kuruluşlarında % 26.7'si ise evde gerçekleşmektedir. Kırsal kesimde doğumların % 39.2'si evde, kentlerde ise % 80'i sağlık kuruluşlarında gerçekleşmektedir. Sağlık kuruluşunda doğum yapmama nedeni 1/4'ünde gerek olmadığına inanılması 1/4'ünde güvensizlik yaklaşık 1/5'inde erişim güçlüğüdür. Doğu bölgesinde % 82 oranında evde doğum yapılırken sağlık kuruluşunda doğum yapma oranı ancak % 35 oranında kalmaktadır. Doğu Bölgesinde istenilen doğurganlık hızı 2.3 iken sahip olunan doğurganlık hızı 4.4'dür. Doğu Bölgesinde doğum öncesi bakım en az oranda (% 25) gerçekleşmektedir.

Türkiye'de kadınların % 98,9'u en az bir aile planlaması yöntemi bilmesine karşın yöntem kullananların oranı % 63,9'dur. Yine doğu bölgesinde çalışmanın yapıldığı yılda % 69 oranında başka çocuk istenmediği ifade edilmiştir. Doğu bölgesinde aile planlaması yöntemi kullanmayanlar Türkiye ortalamasının yaklaşık iki katıdır (% 58). Ancak % 55 oranında modern yöntemler kullanılmaktadır. Geleneksel yöntemler % 15 seviyesindedir. Adölesan dönemde doğurganlık ve annelik eğitim arttıkça azalmaktadır. İlk doğum yaşı doğu bölgesinde ortalama 16-17 yaşlarında gerçekleşmektedir. Bu oran batı bölgelerinde % 80'den fazla olarak 20 yaşında olmaktadır.

GAP Bölgesinde 1985'de okur-yazar olmayan nüfus erkeklerde % 28, kadınlarda % 60 iken 1990'da bu oran ancak erkeklerde % 24'e kadınlarda, % 55'e düşürülebilmiştir. Doğu Bölgesinde kadınların % 48'inin hiçbir eğitimi yoktur ve % 25,9'u

anacak ilkökul mezunu, % 16,3'ü ilkökul eğitimi tamamlamadan terk etmiştir. Bütün bunlara rağmen kadınların % 80'i kız çocuklarının üniversite mezunu olmasını istemektedir.

DURUM TESPİTİ:

- Bölge sağlık istatistikleri Türkiye geneline bakıldığında daha kötüdür.
- İletişim problemi olduğundan okuma-yazma oranı tüm çabalara rağmen yükseltilememektedir.
- Kadının statüsü Türkiye genelinden daha aşağıdadır ve kendi sağlığı ile ilgili konularda karar vermeye yetecek düzeyde bile değildir.
- Kentte bilinenin aksine kadınların statüsü ve yaptırım gücü kırsal kesimden daha azdır. Çünkü kırsal kesimde çalışan ve üreten daha yüksek oranda kadınlardır. Erkekler bu nedenle bu bölgede kadınların sağlık hizmeti almasını pek de engellemektedir.
- Bölge yoğun göç almaktadır. Bu sadece güvenlik sorunundan değil, GAP'ın sağlayacağı muhtemel istihdam imkanlarından da kaynaklanmaktadır. Özellikle kentlerde bu konuda alınan önlemler yetersiz kalmaktadır.
- Hizmeti almaya hazır bir topluluk olması ve tüm çabalara karşın, hızlı nüfus hareketleri nedeniyle halen hizmet açığı vardır.
- Halkın bir üst yapı gereği olan sağlık hizmetlerine ulaşmasından evvel temel yaşam koşullarını sağlayacak ekonomik gücü yeterli değildir.
- Toplum merkezlerinin sayı ve işlevsellik açısından revizyonu gerekmektedir.
- Fonksiyonel eğitim (meslek edindirme çalışmaları ve bunun için de yer alan okuma-yazma, temel sağlık eğitimi, yasal haklar vb.) hemen kabul görmektedir.
- Sağlık personeli (doktor, hemşire, yardımcı personel vb.) istenilen hizmete yeterli uyum göstermemektedir.
- Sağlık sistemi yasal olarak gelişkin ve bölge ihtiyaçlarına uygun düzenlenmiş olmasına karşın, uygulamada talep edilen hizmeti karşılayamamaktadır.
- Halk sağlık hizmetini gönüllü kuruluşların vermesini daha çok tercih etmektedir.
- Sosyal hizmetler hem sayısal açıdan hem bölgenin ihtiyacı olan hizmet açısından yeterli değildir.
- Bölgede çalışan sosyal hizmet uzmanlarının iş tanımları belirgin değildir.
- Bölgede çalışan sosyal hizmet uzmanlarının yönlendirilmesi ve desteklenmesi (süpervizyon) yeterli değildir.

HEDEFLER:

- 1- Kadın sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin iyileştirilmesi ve bölgelerarası farklılıkların giderilmesinde sosyal hizmet mesleğine işlevsellik kazandırmak,
- 2- Kadın sağlığı ve aile planlaması hizmetlerini iyileştirmek hedeflenmelidir.

ÖNERİLER:

- 1- Toplum merkezlerinin sayılarının artırılması ve varolanların işlevsel hale getirilmesi,
- 2- Sosyal hizmet ile ilgili mesleki örgütlerin işlevselliğinin arttırılması,
- 3- Mezuniyet sonrasında sosyal hizmet uzmanlarına çalıştıkları alana ve bölgeye özgü hizmet içi eğitim verilmesi ve mezuniyet sonrasında süpervizyon uygulamasının başlatılması,
- 4- Kadın sağlığı ve aile planlaması çalışmalarına katılan personelin (ekonomik ve sosyal yönden) bölgede çalışmaya özendirilmesi,
- 5- Hükümet politikalarında sosyal hizmet politikalarının yeniden gözden geçirilerek kadroların tespit edilmesi,
- 6- Mevzuat taraması yapılarak ihtiyaçlara göre kadro oluşturulması amacıyla yasal düzenlemelerin yapılması,
- 7- Halk eğitim merkezlerinde ve kadınlara yönelik açılan diğer kurslarda sosyal hizmet uzmanlarının görevlendirilmesi,
- 8- Yerel yönetimler yasında değişiklik yapılarak sosyal hizmetlerin ana hizmet birimlerinde üst düzeyde örgütlenmesinin sağlanması,
- 9- Personel politikalarında sürekliliğin sağlanması,
- 10- Yılda bir kez gelişmeleri izlemek amacıyla hizmet içi eğitim verilmesi,
- 11- Okuma-yazma kurslarına kadının statüsünü ve sağlık eğitimini içerecek şekilde düzenlenmesi,
- 12- Sağlık kuruluşlarında bölgenin özgün dilini bilen personel bulundurulması,
- 13- Kız çocuklarının eğitimini yükseltmek amacıyla programların geliştirilmesi,
- 14- Meslek (tıp, hemşirelik, sosyal hizmet uzmanlığı vb.) eğitimlerinin amaçlanan hizmete yönelik olarak yeniden düzenlenmesi,
- 15- En az üç yılda bir olmak üzere mesleki yeterlilik sınavının ve lisans denetiminin yapılması,
- 16- Öğretmen yetiştiren okullar için kadın sağlığı ve aile planlaması müfredatının oluşturulması,
- 17- Örgün ve yaygın eğitimde üreme ve cinsel sağlık ve hakları ile ilgili her düzeyde eğitim verilmesi,
- 18- Sağlık hizmeti sunan kuruluşların özellikle danışmanlık hizmetlerinde çalışanlara yönelik hizmet içi programlar yapılması,

- 19- Sosyal güvenlikle ilgili bölgeye özel yeni bir program yapılması,
- 20- H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu'nun sosyal hizmet eğitiminde Türkiye önceliklerini daha öne çıkarmaya özen göstermesi,
- 21- Sosyal hizmet uzmanlarının diğer meslek grupları, sivil ve resmi kurumlar ile entegre olarak çalışarak, bu konuda alt yapı oluşturması ve diğer meslek gruplarını bilgilendirilmesi,
- 22- Sosyal hizmet uzmanlarının bölgeye özel iş tanımlarının yapılması ve kadrolarının artırılarak entegre olacağı kurumlara dağılımlarının sağlanması,
- 23- Sosyal hizmet mesleğinin branşlaşmasının sağlanması,
- 24- Sosyal hizmet uzmanlarına ilk atamalarında en az bir hafta olmak üzere yeterli sürede oryantasyon çalışmasının yapılması,
- 25- Eğitimde toplum gönüllülerinin kullanımının yaygınlaştırılması,
- 26- Hızlı nüfus hareketlerinin kadın sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinde neden olduğu açığın karşılanması için sivil toplum örgütlerinin desteklenmesi ve bunlardan yararlanılması,
- 27- Özellikle kadınların istihdam garantili fonksiyonel meslek edindirme kurslarından yararlandırılması,
- 28- Sosyal hizmet yöneticilerinin sosyal hizmet uzmanları arasından seçilmesi, gerekmektedir.

GRUP ÇALIŞMASI 3
YEREL YATIRIMCILARIN İSTİHDAMI SORUNLARI VE GAP

BÖLGE KALKINMA
KADIN İSTİHDAMI
FAALİYETLERİ LİSTESİ

GRUP ÇALIŞMASI: 3

KADIN İSTİHDAMI

Sunuş Bildirisi : Şenay ESER
Başbakanlık Kadının Statüsü ve
Sorunları Genel Müdürlüğü

Yönetici : Melek ÇAKMAK
Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma
İdaresi Başkanlığı

GRUP ÇALIŞMASI 3:

KADIN İSTİHDAMI KATILIMCILAR LİSTESİ

Melek ÇAKMAK

Hanife EFENDİOĞLU

Ferda CEMİLOĞLU

Devlet Planlama Teşkilatı

Tarım İl Müdürlüğü

İnsan Hakları Vakfı

KAMER

TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI SORUNLAR VE GAP BÖLGESİ KADINI

Cumhuriyetin kuruluşunun 76. yılında kadınların kalkınma yolunda aldıkları mesafeye bakacak olursak hemen her alanda erkeklerin gerisinde kaldığını görüyoruz. Bu durum kadınların ülkenin sosyal ve ekonomik kalkınmaya katkılarının yetersiz düzeyde olduğunu açıklamakta aynı zamanda mevcut üretim ve gelişmelerden yine yetersiz düzeyde faydalandığını göstermektedir.

O halde kadınların üretime daha etkin bir şekilde katılmaları hem kendilerinin hem de ülke kalkınmasının kaçınılmaz gereğidir. Kadınlar üretimin her alanında hemen her bölgede işgücüne katılmakta, ancak geleneksel rollerinin kendilerini daha çok ev ve çocuk bakımı sorumluluğuyla kısıtlıyor olması nedeniyle buldukları sektörlerin düşük statülü az kazançlı işlerinde yoğunlaşmaktadırlar.

Cumhuriyet tarihimizde ülkeyi tarımsal üretim yapısından sanayi ve hizmetlere geleneksel toplum yapısından modern topluma dönüştürme çabaları hız kazanmış, ancak süregelen hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak kaynak yetersizliği emek yoğun sektörlerle ağırlık verilerek çözülmeye çalışılmıştır. Emek yoğun sektörlerin işgücünün uzmanlaşmasına ve ihtisaslaşmaya kolaylıkla uyum göstermesini sağlamaması, üretim teknolojilerinde ortaya çıkan yeni sektörlerle yönelecek işgücünde rekabeti artırmış burada da kadınlar yine geri planda kalmıştır. Bunun en önemli sebepleri arasında eğitim-istihdam ilişkisinin önem çerçevesinde kadınların zaten erkeklerden daha az eğitilmiş olmaları yer almaktadır. Buna paralel olarak hemen geçerliliğini sürdüren geleneksel bakış açısı toplumun kadına atfettiği rol, sosyo-kültürel gelişim çerçevesinde kadının bu rolünü değiştirmeye yönelik çabalarında karşılaştığı engeller kadınların ev dışında çalışma isteğini önemli ölçüde etkilemektedir. Diğer taraftan ülkemizde 1945 yılı sonrası başlayan sanayileşme çabaları kapsamında ortaya çıkan iç göç ve işgücü hareketi istihdamın bugünkü yapısının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Sanayileşmenin ilk yıllarında bilgi beceri ve sermaye sıkıntısı yaşanırken kırdan kente göç eden nüfus sanayinin nitelikli işgücünü karşılamaktan ziyade bakım onarım, temizlik, geçici işler ile kent piyasasında yerini alarak aynı zamanda gecekondulu olgusunu da beraberinde getirmiştir ki, kadınların tarımdaki işlevini azaltan ancak kentte kendine üretim alanı sağlamayan önemli bir ekonomik ve sosyal olgu olarak kalkınma politikalarında etken olmuştur.

(*) Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdür Vekili.

1980'li yıllardan sonra da kırdan kente göçün yanında kentler arası göçün arttığı görülmektedir. İç göç araştırmalarından ortaya çıkanlar değerlendirilince bu iç göç sürecinin varış noktalarında nitelikli işgücünün yoğunlaştığını ve göçmen işçilerin artan pazarlık gücü nedeniyle işgücü piyasasının parçalandığını işaret etmektedir. Bu süreç nihai olarak eksik istihdamla bağlı düşük gelir ve fakirliği, şehirlerin içine getirmiştir. Diğer bir deyişle kırdan gözardı edilen fakirliği, geri kalmışlığı şehirde işsizlik olarak tezahür etmiş ve görünür bir sorun haline gelmiştir.

Göç edenlerin örgütlü, sendikacı bir işçi kesimine adaptasyonu olamamış bu kişiler marjinal mevsimlik geçici işlerde ve daha çok enformel sektörde yoğunlaşmıştır. Elbette bu işlerde kadınlar fazla yer almamış, kentin işsizlerine katılmışlardır. Kırdan kalanlar ise ücretsiz aile işçisi olarak tarım sektöründe çalışmasını sürdürmektedir.

İşgücüne katılım oranlarına baktığımızda kadın ve erkek için oranların yıllara göre düşüş gösterdiğini görüyoruz. 1999(Ekim -Nisan) yılında 12 ve daha yukarı yaş-taki kadın nüfusun ancak yüzde 26,42'si işgücüne katılmakta iken erkekler için bu oran %69,99'dur. Oysa bu oranlar 1990 yılı (Ekim ayında) kadınlar için yüzde 34, erkekler için yüzde 75,3 idi.

Şehirde yaşayan nüfusun 1955 yılında yüzde 25,8 den 1990'da yüzde 59,0'a ve 1997 de ise yüzde 65,1'e yükseldiğini dikkate alacak olursak, kır ve Türkiye ortalaması düşüklüğüne rağmen hiç olmazsa kentli nüfusun daha fazla işgücüne katılmaları beklenebilirdi. Ancak kente göç, erkekler için işgücüne katılmada küçük bir düşüşle sonuçlanırken, kadınların yüzde 16 sının işgücü dışında kalması sonucunu doğurmuştur. Yani kentte kadın ve erkek işgücüne katılım oranlarındaki fark oldukça açıktır.

İktisadi sektörler itibarıyla işgücünün dağılımına baktığımızda; kadın işgücünün tarım sektöründe yoğunlaştığını görüyoruz. 1998 Nisan ayı Hane Halkı Araştırmasına göre kadınların yüzde 69,48'i tarımda, yüzde 10,77'si sanayide ve yüzde 19,74'ü hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Mevcut nüfus artış hızı ile sivil işgücü arzının 2000'li yıllarda daha da artacağı dikkate alındığında, tarım sektöründeki azalma ile birlikte, sorunun yükünün, tarım dışı sektörlere ve sanayi üzerine kaymakta olduğu görülmektedir.

İstihdam edilenler incelendiğinde, ücretli kesimin istihdam içindeki payının çok düşük olduğu, kendi hesabına çalışanlar ile ücretsiz aile işçilerinin ağırlıklı paya sahip olduğu görülmektedir. 1998 Nisan HIBB verilerine göre; kadınların yüzde 62,63'ü ücretsiz aile işçisi, yüzde 27,75'i ücretli veya maaşlı yüzde 8,77 si kendi hesabına, yüzde 3,07'si yevmiyeli (mevsimlik, arızı, geçici) olarak çalışmaktadır. Yine erkeklerde bu oranlar yüzde 11,57, yüzde 39,37, yüzde 31,67, yüzde 9,44 dür. Bu durumu kadın işgücünün çok önemli bir bölümünün gerçek anlamda istihdamın dışında bulunduğu şeklinde değerlendirmek mümkündür. Kadınların düşük statülü işlerle kısıtlanmış ve işsizlikten en çok zarar gören kesim olmaları, kadın istihdamında uzun vadeli ve kalıcı tedbirler alınmasını gerektirmektedir.

Kadınların üretime katılımı ve elde ettikleri geliri kontrol edebilmeleri, üretimin karşılığının parasal değerinin belli olması ve bunun ilk elden kadına iletilmesi ile mümkün olabilir. Üretimin karşılığı olarak hesaplanan ve düzenli bir şekilde elde edilen bu gelir ücrettir. Kadınların ücret karşılığı işte çalışması onları erkekler kadar üretimde söz sahibi yapacaktır. Böylece üretiminin değerlendirildiğini, yani parasal ölçülebilir bir karşılığı olduğunu gören kadın sosyal ve ekonomik kalkınmaya katılmakta olduğunu somut olarak fark edecektir. Ücret karşılığı çalışmanın psikolojik ve ekonomik faydalarına rağmen, kadınların ücretli istihdama yönelmelerini engelleyen geleneksel ve sosyolojik engeller halen ağırlığını korumaktadır.

Kadınlar, yapılan araştırma ve mülakatlarda ev kadını olmaktan mutlu olduklarını, ev ve çocukların hayatlarında en önemli yeri tuttuğunu, çalışmak söz konusu olduğunda bunu hane gelirine katkı olması itibarıyla olumlu bulduklarını belirtmektedirler.

Kadın işgücü ve istihdamına ilişkin sayısal ve niteliksel göstergelerin olumsuzluğu sadece kadının istihdamı sorunu olarak değerlendirilmemeli, ülkenin insan kaynağının atıl kalması sorunu olarak ele alınmalıdır. Bu çerçevede kadın, ülkenin işgücü kaynağı içinde erkeklerle eşit bir potansiyel değere sahip olarak kabul edilmeli, üretim sürecindeki işlevinin erkeklerle birlikte geliştirilmesi amaçlanmalıdır. Elbette kadınlar üretim faaliyetlerinin birçok çeşidini yürütmekte ve kalkınmaya dolaylı veya dolaysız olarak katılmaktadır. Ancak bu işler genellikle yemek yapma, ütü, temizlik, çocuk ve yaşlı bakımı, ufak çaplı tamirat, dikiş gibi bütçeye dolaylı katkı sağlayan faaliyetler olup, ülke ekonomisine katkısı bakımından ölçülemeyen, istatistiklere yansımaya değer faaliyetlerdir. Bu faaliyetler de ekonomiye bir katkıdır ancak bu şekilde yürütülmesi faaliyetin sistemli örgütlü, ihtisaslaşmaya ve bilgi beceri kullanmaya gerek göstermeyen yapıda sürdürülmesini getirmektedir. Kaldı ki kadının çalışması salt ülke ekonomisine katkı olarak ele alınmamakta, üretime katılım ve gelirin kontrolü, kadının özgürlüğü ve gücünü artırmasının yolu olarak görülmektedir.

Kadın istihdamında önemli bir belirleyici etken kadının eğitim göstergelerindeki yeridir. 1924 yılında çıkarılan ve eğitimi tek sistem ve çatı altında toplayan Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulüyle kadınlar en temel vatandaşlık hakkı olan eğitim görme haklarına kavuşmuş, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile ilköğretimin her Türk vatandaşı için zorunlu olması kadın-erkek okuma-yazma bilmeyen kimsenin kalmamasını ne yazık ki sağlayamamıştır. Zorunlu ilköğretimden kız çocuklarının daha çok kaçındığını, ikinci basamak olan orta öğretime geçişte kız çocuklarının erkek çocuklara göre daha düşük oran teşkil ettiğini görüyoruz. İlköğretimin 8 yıla çıkarıldığı, 1997-98 öğretim yılından önceki 1996-97 döneminde ilkokul mezunu kız çocukların yüzde 74'ü, erkek çocukların ise yüzde 53,9'u ortaokula devam etmiştir. İlköğretimin 5 yıldan 8 yıla çıkarılması kız çocukların okul sistemi içerisinde daha uzun süre kalması ve özellikle bilinçlenme çağına geçişte kendi eğitimlerine sonraki

basamaklar için karar verebilecekleri yaşı okulda karşılaşmalarıyla eğitimde devrim olarak kabul edilmelidir. Daha iyi eğitim kadınlar için istihdam piyasasında artan rekabet gücü demektir

Kadın işgücününün eğitim ile ilişkisine dair rakamlara baktığımızda okuma-yazma bilmeyen işgücününün yarısından fazlasını (yüzde64.1) kadınların oluşturduğunu görüyoruz (Nisan 1998, HHIA). Bu yüksek oran kadınların ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlerde çalışması ve bu grubun çok küçük bir kısmının ilkokul veya ilkokul üstü eğitime sahip olması ile uyum göstermektedir. Kentlerde ise aktif kadın gücünün yüzde 90'ı ilkokul ve sonrası eğitim görmüş olup, erkekler için bu oran yüzde 95'dir. Kadınların eğitimden yararlanmaları çocukluktan itibaren aile içi karar mekanizmalarının işleyişine bağlıdır. Aileler eğitim imkanlarını daha çok erkek çocuklar lehine kullanmakta ve ekonomideki yeri ve verimliliği küçük yaştan itibaren belirlenmektedir.

Hane halkı işgücü anketleri, kadınların eğitim seviyesi arttıkça işgücüne katılım oranlarının da arttığını göstermektedir. 1998 yılı verilerine göre kentlerde yaşayan kadınların işgücüne katılım oranı ilkokul mezunları için yüzde 9, ortaokul mezunları için yüzde 12,3, lise için yüzde 30,1, lise dengi meslek okulları için yüzde 40,6, üniversite mezunları için yüzde 71,5'dir. Aynı oranlar erkekler için sırasıyla yüzde 67,4, 54,6, 65,9, 77,9, ve 82,6 dır.

Ülkemizin ekonomik gelişmişlik düzeyi kadın işgücünü çok genç yaşlarda üretimde yer almaya zorlamaktadır. Kadınlar 12-14 yaş grubunda yüzde 11,2, 20-24 yaş grubunda yüzde 32,7 oranında işgücüne katılmaktadır. Evlilik öncesi, çeyiz hazırlama ve evliliğe ekonomik olarak hazırlanma dönemi olan 20-24 yaş grubunda kadınların en yüksek oranda işgücüne katıldığını görüyoruz. Ancak 25-29 yaş grubunda bu oran yüzde 30,5'e düşmektedir. Bu yaş grubunun evlilik ve çocuk sahibi olmaya denk düştüğünü dikkate alarak, evliliğin kadın için istihdamdan vazgeçmede önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle evlilik, kadınlar için halen sosyal güvence ve statü kazandıran bir kurum olma niteliğini korumaktadır.

İşgücününün eğitim durumuna göre özelliklerinden yola çıkarak işsizlerin de eğitim durumu değerlendirildiğinde, işsizlerin yüzde 47,1'ini, 12-24 yaş grubunun oluşması, iş arayanların yüzde 45,5 inin ilkokul mezunu olması çalışmaya hazır kitlenin niteliğini ortaya koymaktadır. İş arayan kadınların yüzde 61,1'i 12-24 yaş grubunda toplanmaktadır. İşsiz kadınların eğitim durumuna bakıldığında ise yüzde 29,4'ünü ilkokul mezunlarının, yüzde 32,9'unu lise mezunlarının oluşturduğunu görüyoruz.

Eğitim göstergelerindeki kadın-erkek farklılığı, meslek grupları itibarıyla istihdam oranlarına da yansımaktadır. Tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar kategorisinde istihdam edilenlerin yüzde 50'sini, idari personel ve benzeri çalışanlar kategorisinde yüzde 35,6'sını, ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek kategorisinde yüzde 34,9'unu, hizmet işlerinde çalışanlar kategorisinde yüzde 12,8'ini, kadınlar oluşturmaktadır. Kadınların en düşük oranda yer aldığı meslekler ise yüzde 9,0 ile

tarım dışı üretim faaliyetinde çalışanlar ve ulaştırma makinasi kullananlar, yüzde 7.9 ticaret ve satış personeli ve yüzde 6.2 ile de müteşebbisler direktörler ve üst kademe yöneticileri kategorisidir.

Bu veriler ışığında kadınların genellikle düşük statülü güvencesiz işlerde istihdam edildiği görülmektedir. Düşük statülü işler düşük ücretleri, süresiz ve geçici çalışmayı, sosyal güvenceden yoksunluğu da beraberinde getirmektedir. Sosyal güvence ise kadınlar için genellikle kamu sektöründe çalışmak anlamındadır. Bu nedenle Türkiye'de kadınların en çok tercih ettiği istihdam alanı kamu sektörüdür. Devlete duyulan güven, düzenli çalışma şartları, sağlık ve emeklilik sigortası sağlanması kadınların kamu sektörünü tercihlerinde ücreti ikinci planda tutmasını getirmektedir. Kamu sektöründe çalışanlar içerisinde kadınların payı artış göstermekte olup, 1990 yılında yüzde 30.4 olan bu oran 1994 yılında yüzde 34.3'e ulaşmıştır. Kadınlar en çok sağlık hizmetleri sınıfında yoğunlaşmakta, ikinci sırayı avukatlık hizmetleri sınıfı, üçüncü sırayı da eğitim ve öğretim hizmetleri sınıfı almaktadır.

Öğretim durumları itibariyle kamudaki kadın istihdamına baktığımızda lise mezunu olarak çalışanların yarıya yakını kadınların oluşturduğunu görüyoruz. Dolayısıyla kadınlar orta kademedeki yoğunlaşmış ve yükselme şansları da sınırlı olarak kamu sektöründe yerini almıştır.

Ülkemiz açısından kadın istihdamının en olumlu göstergesi öğretim elemanlarındaki oranlardır. Kadın öğretim elemanı oranı yüzde 51.2'ye ulaşarak, bir çok ileri ülke seviyesinin üzerine çıkmıştır (1996-1997 yılı).

Ülkemizde kadının ilerlemesini destekleyici ulusal mekanizma olarak uluslararası anlaşmalar doğrultusunda 1990 yılında kurulmuş olan Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün amacı, kadının statüsünü yükseltmek, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamdaki konumunu güçlendirmek, çalışma yaşamına eşit ve etkin katılımını özendirme, sağlık ve eğitimden tam olarak yararlanmalarını sağlamak ve eşit haklara sahip bireyler olarak toplumsal yaşamda ve kalkınma sürecinde etkin bir şekilde yer almalarını gerçekleştirmek, kalkınmanın sonuçlarından eşit biçimde yararlanmalarını sağlamaktır. Bu amaçları gerçekleştirmek için kamu kurum ve kuruluşlarının hizmetlerinde kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında koordinasyon ve takip görevini yürüten Genel Müdürlük iki büyük dış kaynaklı projenin uygulanmasını da 1993 yılından bu yana sürdürmektedir. Bunlardan biri Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından finanse edilen ve kadınları her alanda statülerini iyileştirmeye yönelik pilot projeler ile bu alandaki kurumsallaşma projelerinin desteklediği Kadının Kalkınmaya Katılımını Güçlendirme Ulusal Programı Projesidir. Diğer proje ise Dünya Bankası ile Türk Hükümeti arasında imzalanan ikraz anlaşmasına konu olan İstihdam ve Eğitim Projesinin Kadın İstihdamını Geliştirme (KİG) bölümüdür. Bu projenin amacı ise geleneksel olarak erkeklerin egemen olduğu iş alanları dahil olmak üzere bütün alanlarda kadınlara daha iyi iş ve meslek olanaklarının sunul-

masını sağlayacak politikaların üretilmesi için gerekli bilgi ve verileri sağlamak ve bunları yaygınlaştırmaktır. Proje kapsamında yaptırılan araştırmalar yanında dokümantasyon merkezi oluşturulmuş ve araştırma bulgularını yansıtan film yaptırılmıştır. Araştırmalar 3 temel alanı kapsamakta olup bu alanlar itibariyle kısaca şu değerlendirmelere ulaşılmıştır.

1. alan : Kadın istihdamının az bilinen yönleri. Kadınların iş yaşamına katılımında aileden bir erkeğin (eş, erkek kardeş, baba vb.) izni çok önemlidir. Ve bu unsur kadın istihdamını engelleyici bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Kadınların işi terk etmelerinde ailesel faktörler birinci sıradadır. Kentsel kadın istihdamıyla ilgili olarak yapılan araştırmalarda kadınların daha çok 15-19 yaş grubunda çalıştıkları ve en az bir kez iş değiştirdiği görülmektedir.

Kentsel kadın araştırmaları kadınların koşullar kötü de olsa çalışmayı istediklerini ortaya koymuştur.

Diğer taraftan kadınlar aralıksız çalışarak emekli olamamakta, mutlaka herhangi bir nedenle işe ara vermekte veya terk etmek zorunda kalmaktadırlar.

Siyasal partiler ve sendikalara ait metinler kadınları, "hakkında konuşulan, nesne" olarak ele almakta, bu metinlerde kadınlara özür, yaşlı gibi özel ilgi gerektiren gruplar düzeyinde yer verilmektedir.

Siyasi parti metinleri kadınların özel alan sorumluluklarını bir uzantısıymışçasına kadının politikadaki ilgisizliğini bunu bağlamakta, koruyucu ve teşvik edici önlemlere ihtiyaç duymadığı anlaşılmaktadır.

Popüler kültür ürünleri (TV dizileri, politika programları, gazetelerin kadın ekleri vb) kadını evde ve aile içinde göstermekte ve bu imajı derinleştirmektedir. TV programı yapımcıları kadınlara özel duyarlılık yaratmaya yönelik bir bakışa gerek olmadığını, eşit davrandıklarını söylemişlerdir.

Kadın işgücüne gelecekte muhtemel talep konulu araştırma, 1980-1985 yılı verilerinden yola çıkılarak 2010 yılında kadının istihdama katılımında negatif senaryoya göre yüzde 14; pozitif senaryoya göre de yüzde 25 düzeyinde bir artış olacağını ileri sürmektedir. Bu araştırma kadınları istihdam edildiği hizmet sektöründeki firma ve çalışanlarla gerçekleştirilmiştir.

2. alan: Eğitim ve istihdam ilişkisi: Bu alanda iki araştırma yapılmış, İş ve İşçi Bulma Kurumu ile Milli Eğitim Bakanlığının mesleki eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinin kadın istihdamına etkisi incelenmiştir. Araştırmada, kurslara katılıp çalışmakta olan veya işi bırakmış kadın kursiyerlerle görüşülmüş, kadın katılımcılar kurs konularıyla ilgili olmayan işlerde çalıştırıldıklarını, kurs materyallerinin kısıtlı ve eğiticilerin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Kadın kursiyerlerin işi terk nedenleri

“insan ilişkileri” olarak tanımlanmakta ve bunun altında genellikle cinsel taciz yatmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Mesleki Teknik Eğitim Okulları ve METGE projesi çerçevesinde görüşülen kursiyerler ise, genellikle orta sınıftan genç kız ve kadınlar olup, bu okul ve kursları seçme nedenleri daha kolay iş bulmaktadır. Kursiyer ve öğrencilerin erkek alanları olarak bilinen alanları tercih etmediği ve öğretmenlerin de öğrencileri bu yönde teşvik etmediği anlaşılmıştır. Mezunlar mesleki eğitimin iş yerlerinde insan ilişkilerini kurmak bakımından yararlı olduğunu belirtmişlerdir.

3. alan: Sektör Araştırmaları: İmalat sektörü kapsamında yapılan konfeksiyonda kadın işgücünün kullanımı araştırmasında hazır giyim alanında çalışan firma ve fabrikalar ile evde çalışan kadınlarla görüşülmüştür. Buna göre fabrikalarda çalışan kadınlar çok genç ve eğitim düzeyleri çok düşüktür. Evde çalışanların ise yaş ortalamalarının yüksek ve genellikle evli ve çocuklu oldukları saptanmıştır. Bu sektörde çalışanların çok az bir kısmının sigortalı ve sendikalı olduğu ve kadınların yüksek ücreti, sigortalılığa tercih ettikleri görülmektedir. Buna göre konfeksiyon sanayii başarısını düşük ücretle uzun saatler çalışan, güvencesiz ve sigortasız kadın ve genç kızların emeğine borçludur.

Hizmetler sektöründe yaptırılan araştırma kapsamında ev hizmetinde çalışan kadınların genellikle İç Anadolu'nun illerinden Ankara'ya göç eden evli kadınlar olduğu ve yaşlarının 30-48 arasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kadınların yüzde 50'si ilkokul mezunu olup, yüzde 40'ı da okuma-yazma bilmemektedir. İşleri genellikle akraba ve tanıdıkları aracılığıyla bulmakta, temizlik şirketlerini iş bulma kanalı olarak tercih etmemektedirler. Bu hizmetlerde çalışan kadınların işverenlerinden en büyük beklentileri ise “evden biri” gibi muamele görmektir.

Sağlık sektörü araştırmasına göre, sağlık alanında çalışan kadınlar bir erkek yöneticisiyle çalışmayı tercih etmektedirler. Sağlık alanında çalışan sekreter ve hemşirelerde cinsel tacize uğradıklarını belirtenlerin oranı yüksektir. Doktorlar da Tıpta Uzmanlık Sınavı (TUS) na rağmen uzmanlık eğitimleri sırasında cinsiyete dayalı ayrımcılıkla karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

GAP BÖLGESİNDE KADININ DURUMU VE İSTİHDAM

Ülkemizdeki kırsal kalkınma, endüstriyel gelişme ve sulama projeleri itibariyle tarihimizin en kapsamlı atılım projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi, yöre halkının gelir düzeyini ve yaşam standardını yükselterek diğer bölgelerle olan gelişmişlik farkını ortadan kaldırmayı, kırsal alandaki verimlilik ve istihdam imkanlarını artırmayı hedeflemektedir. Böylece bölge kentlerinin göç vermesi önlenecek, ekonomik büyüme sosyal istikrar ve ihracatı teşvik gibi ulusal kalkınma hedeflerine katkı sağlanacaktır. Bu kapsamda istihdam olanaklarının artırılması, özellikle kırsal nüfusun dışı göç etmesinin önlenmesi bakımından önem arz etmektedir.

Diğer taraftan GAP salt ekonomik büyüme hedefine yönelmiş bir proje olmayıp, bir toplumsal dönüşüm projesidir. Ülkemizin daha çok tarıma dayalı ekonomisi nedeniyle özellikle kırsal gelişmeye yönelik uygulamalarda GAP'ın kadın konusuna öncelik vermesi bu programlardaki başarının belirleyicisi olmaktadır. Bu nedenle Bölge kadınının sosyo-kültürel koşulları ve gelişmesinin önündeki engelleri belirlemek amacıyla GAP Bölge İdaresi tarafından "GAP bölgesinde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması" yaptırılmıştır. Bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını ve kalkınma sürecine entegre edilmesi gereken hedef grupları belirlemeye yönelik diğer araştırmalarla birlikte elde edilen bulgular ışığında hazırlanan GAP Sosyal Eylem Planı GAP'ta sürdürülebilir, katılımcı ve eşitlikçi bir gelişmeyi amaçlamıştır. Plan çerçevesinde 1995 yılından itibaren bölgede kırsal alanda ve kentlerin gecekondulu mahallelerinde kadın ve çocukların durumunun iyileştirilmesi, dolayısıyla aile refahının artırılması ve toplum kalkınmasının sağlanmasını hedefleyen Çok Amaçlı Toplum Merkezi (ÇATOM) oluşturulmaktadır.

ÇATOM'larda yürütülen faaliyetlerde esas olarak halkı ve özellikle kadınları, sorunlarını belirlemeye ve tanımlamaya teşvik ederek çözüm arama yolları araştırılmaktadır. Bu yönüyle bölge kadınının önemli bir sorunu olan istihdamın geliştirilmesinde ÇATOM'lar öncülüğünde yürütülen yaşam kalitesini yükseltme amaçlı sosyal programlar ile kadının üretim becerisini ve gelirini artırmaya yönelik programlar önemli yer tutmaktadır.

Kadın istihdamında en belirleyici faktör olan eğitim bakımından GAP Bölgesi göstergeleri Türkiye ortalamalarına göre oldukça düşüktür. Ülke çapında yüzde 28.1 olan (12 + yaş grubu) okuma-yazma bilmeyen kadın oranı bu bölgede 55.2'ye çıkmaktadır. ÇATOM'lar bu açıdan çok önemli işleve sahiptir. Yürütülen sosyal programlar arasında sağlık-eğitimi, ev ekonomisi ve beslenme eğitimi, anne eğitimi, biçki-dikiş, nakış faaliyetleri, poliklinik hizmetleri ve rehberlik hizmetleri yer almaktadır. Bu programların başarısı, gelir getirici programlara katılan kadınların başarısını da artırmaktadır.

ÇATOM'larda yürütülen gelir getirici programlarda yerel koşullar ve pazarlama imkanlarına göre belirlenen alanlarda kadının sürekli üretici hale gelmesini sağlayıcı destekler verilmektedir.

GAP Bölgesi kadınının istihdama katılımını artırmaya yönelik çabalarda gerek bölgenin fiziksel ve ekonomik koşulları, gerekse kadınların ekonomik ve sosyal statüsü dikkate alınmalıdır.

GAP Bölgesinde yürütülen projelerin başarısını etkileyen hususlar arasında kamu idaresinin halkla ilişkilerinin yeterince gelişmemesi yer almaktadır. Yerleşim yeri sayısının yüksekliği bu ilişkileri ve sosyal projelerin uygulanmasını güçleştirmektedir.

İstihdam yaratmada önemli etken olması beklenen özel sektör yatırımları bu işlevi görecek ve topluma kazanç sağlayacak ölçelerde olamamıştır.

Bölgede kamu kurumlarının hizmetlerinin tamamlayıcısı ve kalkınma programlarının destekleyicisi olması beklenen sivil toplum kuruluşları ise çeşitli nedenlerle gelişmemiştir. Oysa halkın eğitim, sağlık ve diğer sosyal projelere ilgisini çekerek katılımını sağlamada gönüllü inisiyatiflerin rolü bütün kalkınma programlarında kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Bölgedeki kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlama bakımından sivil toplum örgütlerinin geliştirilmesi de amaçlanmalıdır. Esasen ülkemizde sivil toplum örgütleri proje üretme ve uygulama açısından birkaç büyük şehir dışında varlık gösterememektedir. Örneğin Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü tarafından 1993 yılından buyana yürütülen ve Birleşmiş Milletler Kalkınma programı tarafından finanse edilen Kadının Kalkınmaya Katılımını Güçlendirme Ulusal Programı Projesi'nin amaçları kadının statüsünü yükseltmek ve özellikle gelir getirici beceri kazandırmaya yönelik pilot projelerin desteklenmesi olarak belirlenmiştir. Projenin öncelikleri arasında kırsal kesim kadınlarının ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde gönüllü kuruluşlar tarafından yürütülecek pilot projelerin yer almasına rağmen Genel Müdürlüğe bu projeden faydalanmak için bölgeden çok az sayıda müracaat alınmıştır. Böylece projenin önceliğine rağmen Ankara, İstanbul, İzmir gibi illerin gecekondü bölgelerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç etmiş kadınlara yönelik pilot projeler desteklenmiştir. GAP Bölgesinde ise sadece Batman ilinde 1998 yılında başlatılan Kadın ve Aile Sağlığı ve Eğitim Projesi desteklenmiştir. KSS Genel Müdürlüğü ile yakın işbirliğinde çalışan 17 gönüllü kuruluşun oluşturduğu Gönüllü Kuruluşlar Ulusal Kadın Sağlığı Komisyonu (KASAKOM) adına Türkiye Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Demeği tarafından yürütülen proje kapsamında 5000 kadın ve genç kızın anne-çocuk sağlığı, aile planlaması, aile ilişkileri ile statü ve hakları konularında bilgilendirilmelerinden sonra Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ve ÇATOM işbirliğinde kadınlara gelir getirici faaliyetler sürdürülmektedir. Projede kadınlar için tarhana üretim atölyesi kurulmuş, büyük marketler ve yemek fabrikaları ile görüşmeler başlatılmış ve üretime geçilmiştir.

GAP bölgesinde kadınlara yönelik istihdam projelerini sosyal amaçlı projeler ile bir bütün olarak düşünmek gerekmektedir. Bunun için toplum çalışması gerektiren sosyal projelerde sosyal hizmet uzmanı istihdamının artırılması sağlanmalıdır. Bunun yanında sosyal projelerde halkın kendi içinden gelen kadın ve erkek liderlerin yetiştirilmesi bu projelerin etkinliğini artıracaktır.

Sonuç olarak bölge kadınının istihdamının artırılması onların eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşabilmeleri bunun için engel teşkil eden sosyal ve geleneksel baskıların yumuşaması, piyasa ekonomisi mekanizması için rasyonel bir üretim planlaması ve pazarlaması yaratılabilmesine bağlıdır. Beceri eğitimi programlarından azami verim alınabilmesi için öncelikle okuma yazma sorunu çözülmeli, beceri ve meslek kazandırma programları ÇATOM'lar öncülüğünde bütün aile fertlerini kapsayacak dosya kaydı ile takip edilmeli, böylece eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerden aile ba-

zında ne ölçüde yararlanılabileceği tespit edilerek, sadece kadınlar değil onların sosyal çevrelerinin de kalkınma çabalarında yer alması sağlanmalıdır.

Diğer taraftan yörenin şartlarına uygun olarak geliştirilecek üretim alanlarında kooperatifçiliğe özendirme ve kredi imkanlarını geliştirmek için kapsamlı bir program uygulanmalıdır. Bütün bu çabalarda gönüllü hareketin önemi gözardı edilmemeli, gönüllü kadın kuruluşlarının proje üretme ve kaynak yaratma kapasiteleri de desteklenmelidir.

KADIN İSTİHDAMI

1) NEDEN KADIN İSTİHDAMI

GAP ile birlikte, tarımsal üretimin gelişmesi, tarıma dayalı sanayileşmenin gelişmesi, bölgenin dış pazarlara ulaşımı gerçekleştirilecektir. Proje, uzun ve orta vadede kadının tarımda emek yoğun ücretsiz aile işçisi konumundan modern üretim sistemlerine geçişle birlikte statüsünü değiştirecek bir etki alanı yaratacaktır.

Kadın istihdamının önemini ve gerekliliğini şöyle açıklayabiliriz:

- Kadının kamusal alana çıkması
 - Aile içi kararlara katılması
 - Ekonomik bağımsızlığını elde ederek kendi ayaklarının üzerinde durması
 - Birey olabilmesi
 - Kalkınma sürecine entegre olması ve kalkınmadan yararlanması;
- için en etkili araç istihdamdır.

Sürdürülebilir bölgesel kalkınma için kadın istihdamı gereklidir.

Bölge özelinde kadınların istihdama katılması uzun vadeli ve aşamalı bir süreç olarak ele alınmalıdır. Bu aşamalı geçişin ilk süreci istihdamla ilişkisi dolayısıyla kadınlara yönelik eğitim ve bilinç yükseltme çalışmalarıdır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi özelinde kadınların istihdama katılması aşamalı ve orta-uzun vadeli bir süreç olarak ele alınmalıdır.

2) EĞİTİM VE İSTİHDAM

Bölgede kız çocuklarının eğitime katılımında sosyal, ekonomik ve kültürel engeller (karma eğitime katılmada güçlükler, lise sonrası eğitim için destek hizmetlerin yokluğu vb.) vardır. Eğitime ulaşabilirlikteki yetersizlik kızların ve kadınların dil yeteneklerini geliştirmelerini ve özgüven kazanmalarını engelleyerek eve kapanmalarına neden olmaktadır. Bu da kadının kamusal hayata katılmasını güçleştirmekte ve dolayısıyla istihdam edilebilirliklerini azaltmaktadır.

Eğitimin eğitici grup açısından işlevsel amaca yönelik ve yenilenebilir olması gerekir. Bölgesel kalkınma için kadınların il ve ilçe düzeyinde yerel sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan özgün taraflarının dikkate alınması ve bu özelliklere uygun ve saygılı programlarının geliştirilmesi yararlı olacaktır.

Sorun: Kadının kamusal hayata katılmasında Türkçe bilmemesi engeldir.

malar yürütmüştür. KAMER bilinç yükseltme çalışmalarını artırmak için KSSGM ve SHÇEK'le ortak çalışmalar yürütmeyi beklemektedir.

6) GENEL SORUNLAR

- Kadının ev dışındaki çalışmasının koşullarını yaratmak için ev sorumluluklarını (çocuk bakımı, hasta ve yaşlı bakımı vb.) azaltmak gerekir. Aksi takdirde onlara götürülecek istihdam olanaklarının yaşama geçmesi zordur.
- Yüksek doğurganlık oranı kadın istihdamını engelleyen bir sorun olarak hala varlığını korumaktadır.

7) GENEL ÖNERİLER

- Bölgede çocuk bakımı ev temizliği gibi işlerin gelişmesine yönelik bir potansiyel vardır. Hizmet sektörüyle ilgili bu iş alanlarında bölgedeki olumsuz bakış açısını (düşük statülü iş algılaması) değiştirecek çalışmalar yapılması gerekir. Bu alanda rol modeli olabilecek kişilerin çeşitli teşvikler ve tanıtım ile ön plana çıkarılarak etkileşim olanakları yakalamak çocuk bakıcılığı gibi işlerin toplum tarafından kabul görülmesini olumlu yönde etkileyecektir.
- Çeşitli sektörlerde ait profesyonel çalışma koşullarının bölge halkının modern istihdam süreçlerindeki deneyimsizliği ve geleneksel toplumun özelliklerini (gurur, hassasiyet vs.) taşıması nedeniyle iş hayatındaki iletişim, görev sorumluluğu, paylaşım gibi konularda özel dikkat ve oryantasyon eğitimlerine ihtiyaç vardır.
- Bölgede örgütlü bulunan SHÇEK, toplum organizasyonu olarak adlandırılan çalışma tekniği ile bölgedeki kamu kuruluşları ve STK'larla hem yerel hem de bölgesel düzeyde sayısal ve niteliksel düzeyde işbirliğini geliştirecek bir işlev üstlenmelidir. Bunun için bölgedeki uzman sayısının ve sivil toplum örgütlerinin artırılması gereklidir.
- Pazara ulaşma konusunda kadının dahil olabileceği bir eğitim verilmelidir. Hangi firmanın hangi ürünü satın alacağı konusunda üretici kadınları bilgilendirecek bir iletişim ağı (network) kurulmalıdır.
- Ürün kaliteli ambalajlama vb. gibi konularda pazarda rekabet gücünü artırarak, pazarda varolma gücünü artırmaya yönelik projeler geliştirilmelidir.

GRUP ÇALIŞMASI: 4

GENÇ İŞSİZLİĞİ

Sunuş Bildirisi : Yrd. Doç.Dr. Kasım KARATAŞ
Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksekokulu

Yönetici : Halil ÖZKAN
Turizm Bakanlığı
Tanıtma Genel Müdürlüğü

GRUP ÇALIŞMASI 4:

GENÇ İŞSİZLİĞİ KATILIMCILAR LİSTESİ

Solmaz KANTEKİN

Halil ÖZKAN

Yrd. Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA

Yrd. Doç. Dr. Kasım KARATAŞ

Birsen GÜRHAN

TOPLUMSAL KALKINMANIN ÖNÜNDEKİ ENGEL: İŞSİZLİK VE GENÇ İŞSİZLİĞİ

Toplumsal Kalkınma

Ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları gün geçtikçe daha ciddi boyutlarda bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmesini esas olarak 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın ilk yarısında tamamlayan kimi ülkeler dışında kalan tüm ülkeler bugün kalkınma sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Kalkınma sorunsalı büyük ölçüde toplumların gündemine az gelişmişlik olgusu ile birlikte girmiştir. Gelişmiş ülkelere göre daha az gelişmiş olan ülkeler çeşitli kalkınma politikaları uygulayarak aradaki gelişmişlik farkını kapatma çabası içine girmişlerdir.

Günümüzde az gelişmişlik olgusu kendini ulusal gelirden, gelir dağılımında, nüfus yapısında, toplumsal yapıda, eğitim durumunda, sağlık göstergelerinde, ekonomik yapıda, ekonomide sektörlerin ağırlığında, verimlilikte, siyasal yapıda, kentleşme durumunda vb. pek çok değişkende gösterir. Dolayısıyla kalkınma denilince tüm bu unsurları dikkate alan bir süreç akla gelmelidir.

Az gelişmiş ülkeler denilince genel olarak gayri safi milli hasılası düşük, yavaş büyüyen, kişi başına düşen ulusal geliri yetersiz ve toplumsal kesimler (sınıflar) arasında gelir dağılımında büyük adaletsizliklerin olduğu ülkelere söz edilmektedir. Bu tür ülkelere bir bütün olarak ekonomide sektörlerin ağırlığına bakılınca tarımın yeri hala hissedilir oranlardadır. Öte yandan tüm sektörlerde verimlilik ciddi bir sorun olarak yaşanmaktadır. Bu ülkelerin kalkınma gündeminde "pastayı büyütme" ve daha adaletli bir biçimde bölüşme en önemli sorun niteliğindedir.

Az gelişmiş ülkelerin karakteristik özelliklerinden biri de nüfusun hızla artmayı sürdürmesi, ortalama yaşam süresinin kısa olması, nüfusun çoğunluğunun ya da önemli bir ağırlığının kırsal kesimde yaşaması ve çocuk ve genç nüfusun genel nüfus içindeki oranının yüksek olmasıdır. Bu tür ülkelere kalkınmayla birlikte nüfus yapısında oluşması beklenen değişimler, nüfus artış hızının denetim altına alınması, ekonomik gelişmeye koşut olarak kentsel nüfusun oransal ağırlığının artması ve çocuk ve genç nüfusta bir azalma, buna karşılık da yaşlı nüfusta bir artış meydana gelmesidir.

Toplumsal yapıda geleneksel ilişkilerin ve kurumların ağırlığını koruduğu, kentleşme/kentlileşme sürecinin henüz tamamlanmadığı, kadının toplumsal yaşama katı-

(*) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Öğretim Üyesi.

lının her düzeyde düşük, çocuk emeği kullanımının yüksek olduğu az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın hedeflerinden biri de sözü edilen bu geleneksel ilişki ve kurumlarda yapısal değişimleri tamamlamaktır.

Eğitim, sağlık başta olmak üzere tüm sosyal hizmetlerde geri kalmışlık, az gelişmişliğin bir diğer özelliği gibidir. Kişi başına ortalama eğitim süresinin düşüklüğü, temel eğitim süresinin kısıllığı, temel eğitimden başlayarak tüm örgün eğitim kademelerinde okullaşma oranlarının düşüklüğü, üniversitelerin yetersizliği kalkınmayla birlikte eğitimde aşılması gereken sorunları işaret etmektedir. Ayrıca sağlıkta gelişme ölçütü olarak benimsenen pek çok konuda geri kalmışlık kalkınmanın başlıca odakları arasındadır. Söz gelişi 0-1 yaş arası bebek ölüm oranları, bağışıklama, salgın hastalıklarla savaşım, doktor başına düşen nüfus, diğer sağlık personelindeki yeterlilik gibi bir çok ölçüte başvurulduğunda gelişmişlik ve az gelişmişlik arasında fark belirginleşmektedir.

Sosyal güvenlik ve sosyal refah alanındaki gelişmeler de az gelişmişlik ve gelişmişlik arasındaki çizginin belirlenmesinde kullanılan önemli ölçütler arasındadır. Çalışan nüfusun ne kadarının sosyal güvenlik şemsiyesi altında olduğu, bağımlı sigortalıların çalışanlara oranı, sigorta türlerinin güvenceye aldığı risk çeşitleri ve güvence altına almadaki etkililiği, sosyal refah sistemindeki yeterlilik, bütçeden sosyal refaha ayrılan payın büyüklüğü de gelişmişlik ve az gelişmişlik ayrımında başvurulabilecek önemli ölçütler arasındadır.

Görüldüğü gibi “ekonomik olduğu kadar sosyal, siyasal v.d. konuları da içine alan genel boyutlu bir yapısal değişim” (İlkin, 1988: 59.) olarak tanımlanabilecek olan kalkınma, salt iktisadi büyüme ile özdeşleştirilemeyecek kadar geniş boyutlu bir olgudur. Dolayısıyla kalkınma toplumsal ve ekonomik boyutları olan bütünsel bir yapısal değişim sürecini ifade etmektedir.

Bütünlükçü kalkınma anlayışı, kalkınmanın ana ve alt bileşenleri arasında bütünlükçü, işlevsel bağlar kuran bir anlayıştır. Kalkınmanın ana bileşenleri deyince akla, toplumsal ve ekonomik kalkınma ve bunların sayısız alt bileşeni gelmektedir. Bu unsurlar sosyolojik olarak son çözümlemede birbirleriyle bağlantılıdır. Ekonomik kalkınma az ya da çok toplumsal kalkınmayı da harekete geçirir, etkiler. Bunun tersi de doğrudur; fakat kalkınmanın bu çok önemli iki boyutu ne yazı ki bütünsel bir anlayışla planlanıp programlanmadığında, çoğunlukla eş zamanlı gerçekleşmez. Başka bir söyleyişle, ekonomik kalkınma toplumsal kalkınma ile örtüşen bir anlayışla planlanmadığında sonuçta bu birliktelik “otomatik” olarak gerçekleşmez.

Son yıllarda kalkınma kavram ve olgusu ile yakın ilişkide olan yeni bir yaklaşım öne çıkmaya başlamıştır: “Sürdürülebilir insani gelişme: Doğal ve insani kaynakların optimum kullanımı yoluyla gelecek kuşakların olanakları tüketilmeden, halkın tercihlerini ve ekonomik potansiyellerini eksiksiz bir biçimde hayata geçirebilecekleri bir ortam yaratmayı hedefleyen, insan odaklı gelişmedir” (T.C, Başbakanlık GAP, 1999: 17). Sürdürülebilir insani kalkınma ise “bu günkü kuşakların gereksi-

nimlerini, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılayabilme yeterliliklerini kısıtlamaksızın karşılayabilen kalkınma” şeklinde tanımlanmaktadır (T.C, Başbakanlık GAP, 1999: 19).

Bütüncül toplumsal kalkınma anlayışı ile sağlanacak ekonomik büyüme planlı bir anlayış içinde toplumsal kalkınmanın da motoru olacaktır. Bu da toplumsal kararlılık içinde refah düzeyinin yükselmesi demektir. Böylece bölgeler arası gelişmişlik farkları, eşitsiz gelişme önenebilir.

Kalkınma kuramları arasında W. Rostow (İlkin, 1988: 61)un kalkınma modeli ayrı bir öneme sahiptir. Rostow'un modeline göre her toplum ekonomik bakımdan beş aşamadan geçmektedir: Bunlar geleneksel toplum, “kalkış”a (take-off) geçiş aşaması, “kalkış” aşaması, olgunluk aşaması ve kütle tüketimi çağıdır (İlkin, 1988: 62).

Kalkışa geçiş aşamasında sanayi ve ticaret kesimlerinin önemi artarken, tarımın önemi azalmaya, alt yapı gerçekleştirilmeye başlar, verimlilik artar, doğum oranı düşer, sosyal, siyasi ve ekonomik yapı genişler. Bilimsel ve teknik gelişmeleri izleyebilen yetişmiş insan gücünün ve bir aydın kesimin doğuşu buna bağlı olarak da ulusal bilinçlenmenin sağlanması bu dönemin diğer özelliklerindedir (İlkin, 1988:63-64). Ülkemiz bu modele göre henüz “kalkış” aşamasında sayılabilir.

Toplumsal Kalkınma ve Uluslar arası Çalışmalar

Bugün hem her ülkenin kendi içinde hem de ülkeler arasında gelir dağılımı eşitsizliği giderek büyüyor. Üstelik bu eşitsizlik, sadece bizim gibi ülkelerde değil, gelişmiş saydığımız ülkelerde de büyüyor. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan, “...1.2 milyar insan hala günde bir dolardan az bir gelire yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Aşırı yoksulluk, ülkeler arasında, hatta genelde ülkelerin kendi içlerindeki aşırı dengesizlikle birleştiğinde ortaya insanlık için bir utanç kaynağı çıkmaktadır”(BM 2000a: 3) demektedir. Toplumsal kalkınmanın en önemli odağı hiç kuşku yok ki “muhtaçlığa son vermek”tir. Bu amaçla Genel Sekreterin “21. Yüzyılda Birleşmiş Milletler” (BM, 2000a) adlı raporda belirlediği öncelikli alanlar şunlardır: Sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesi, gençler için fırsat yaratılması, sağlığın geliştirilmesi ve HIV/AIDS'le mücadele edilmesi, gecekonduların iyileştirilmesi, Afrika dahil yoksullukla mücadeleye daha büyük öncelik verilmesi, söz konusu ülkelerin halklarının yeni bilgi sistemlerinden azami düzeyde yararlanmaları için dijital köprüler kurulması, zengin ülkelerin pazarlarının yoksul ülke ürünlerine daha çok açılması, yoksul ülkelerin dış borçlarına daha hızlı ve köklü çözümler getirilmesi ve daha fazla ve somut amaçlara dönük kalkınma yardımı yapılması konularında küresel dayanışma sergilenmesi.

Günümüzde sık sık yoksulluğun küreselleştiğinden (Chossudovsky, 1999) söz ediliyor ve son yıllarda yapılan bütün uluslar arası zirvelerde, toplantıların ana konusu her ne olursa olsun, mutlaka yoksulluk konusuna da değiniliyor.

1995 yılında Kopenhag'da toplanan Toplumsal Kalkınma Zirvesi "yoksulluk, işsizlik ve dışlanma gibi bütün ülkeleri etkisi altına almış olan sorunları" (Türk Harb-İş Sendikası, 1995: 7) en önemli sorunlar olarak belirlemektedir. Bu zirvede açıklanan deklarasyonda "toplumsal kalkınma ve adaletin tek tek ülkeler içinde ve ülkelerimiz arasında barışın sağlanması ve korunması için zorunlu koşullar" (Türk Harb-İş Sendikası, 1995: 8) olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca "toplumsal kalkınmanın, dünyadaki bütün insanların gereksinme ve özlemlerinin merkezinde yer aldığına ve bu sorunun hükümetlerin ve bütün sivil toplum sektörlerinin sorumluluğu içinde olduğu" inancı dile getiriliyordu.

Üretilen raporun günümüzde toplumsal durumu inceleyen bölümünde "çok sayıda insanın, özellikle kadın ve çocukların zorluklar ve mahrumiyet karşısında korumasız durumda buldukları" kabul edilmekte ve "yoksulluk, işsizlik ve toplumsal çözüme çoğu kez yalıtılmışlık, marjinalizasyon ve şiddete başvurma sonucunu doğurmaktadır. Özellikle korumasız durumdaki insanlarda ve bunların çocuklarında geleceğe yönelik endişe ve güvensizlik artmaktadır" (Türk Harb-İş Sendikası, 1995: 11) denilmektedir.

Rapor, ayrıca, dünyada 120 milyonun üzerinde insanın resmi kayıtlara göre işsiz olduğu, zaman zaman çalışabilenlerle birlikte bunların sayısının daha fazla olduğu, resmi eğitim görenler de dahil olmak üzere çok sayıda genç insanın üretken iş bulma umudunun fazla olmadığı tespitini yapmaktadır (Türk Harb-İş Sendikası, 1995: s.12).

Bazı koşulların insanlarımızın sağlık, güvenlik barış, emniyet ve refahı için ciddi tehditler oluşturduğu, toplumsal huzursuzluk ve kararsızlığın esas kaynakları arasında "önü alnamayan açlık, kötü beslenme, gizli uyuşturucu kullanımı ile bağlantılı sorunlar, terörizm, hoşgörüsüzlük ve ırksal etnik, dinsel ve başka türden nefret duygularına yol açan kışkırtmalar, yabancı düşmanlığı, sürekli, bulaşıcı ve kronik hastalıklar"ın yer aldığı belirtilmektedir (Türk Harb-İş Sendikası, 1995: 13). Bir başka belirleme de "yoksulluğun, üretken istihdamın yokluğunun ve toplumsal çözümlenin insan onuruna bir saldırı olduğu" şeklindedir.

Raporun "İlkeler ve Hedefler" bölümünde insanı, kalkınmanın merkezine oturtmak, ekonomik ve toplumsal politikalar arasında bir bütünlük oluşturmak, ekonomi politikalarının sağlam ve geniş bir temel üzerine oturtulmasına özen göstermek, eşit gelir dağılımını desteklemek, ailenin toplumsal kalkınmada çok önemli bir role sahip olduğunu kabul etmek, kalkınma programlarında, zarara uğramış, korunaksız kişilere ve gruplara da yer verilmesi gibi konular yer almaktadır (Türk Harb-İş Sendikası, 1995: 14-17).

Zirveye katılan ülkeler, insanın toplumsal gelişmesini olanaklı kılacak bir ekonomik, politik, toplumsal, kültürel ve yasal çevrenin yaratılması, yoksulluğun dünyanın her köşesinde ortadan kaldırılması, tam istihdamı ekonomik ve toplumsal politikaların temel önceliği olarak belirlemeyi, insanı merkez alan sürdürülebilir kalkınmanın

temel ilkelerini koymayı, yapısal düzenleme programlarında, toplumsal kalkınma hedeflerinin, özellikle de yoksulluğun ortadan kaldırılmasına, tam ve üretken istihdamın geliştirilmesine ve toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesine mutlaka yer vermeyi, toplumsal kalkınmaya ayrılmış kaynakları artırmayı ya da daha etkili bir biçimde kullanmayı, uluslararası, bölgesel ve yöresel toplumsal kalkınma için işbirliği çerçevesini geliştirip güçlendirmeyi taahhüt etmektedirler (Türk Harb-İş Sendikası, 1995: 18-40).

Zirvede kararlaştırılan "Eylem Programı" dört ana başlıktan oluşmaktadır: Bunlardan birincisi "Toplumsal Kalkınma İçin Güçlendirilmiş Bir Çevre" dir. "Daha İyi Bir Ulusal ve Uluslar arası Ekonomik Ortam" İle "Daha Elverişli Bir Ulusal ve Uluslar arası Politik ve Yasal Ortam" bu bölümün alt başlıklarını oluşturmaktadır (Türk Harb-İş Sendikası, 1995: 48-63).

Eylem Programını ikinci ana başlığı "Yoksulluğun Ortadan Kaldırılması"dır. Bu bölümde yoksulluğu ortadan kaldırmak için birbirleriyle bağlantılı stratejilerin nasıl formüle edileceği, üretken kaynakların ve alt yapı olanaklarının nasıl daha kolay erişilebilir hale getirileceği, herkesin temel insani gereksinimlerinin karşılanması ve daha etkin toplumsal koruma gibi konular ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir (Türk Harb-İş Sendikası, 1995: 64-87).

Programın üçüncü bölümü, "Üretken İstihdamın Genişletilmesi ve İşsizlik Oranının Azaltılması" başlığını taşımaktadır. Burada yoksullukla mücadele ve toplumsal bütünleşmenin geliştirilmesinde, tam, yeterli, uygun ve adil istihdamın etkili bir yöntem olduğu kabul edilmektedir. Toplumsal kalkınma politikalarında istihdam sorununa ağırlık verilmesi, insanların üretken istihdamdan ve daha iyi iş olanaklarından yararlanabilmesi için eğitim ve öğretime, işçi işveren ilişkileri ile ilgili politikalara vurgu yapılmaktadır. Öte yandan çalışma koşulları ile istihdam kalitesinin yükseltilmesi, özel gereksinimleri olan gruplar için istihdam olanaklarının genişletilmesi, çalışma ve istihdamın daha geniş bir çerçevede anlaşılması için ayrıntılı eylem kararları alınmıştır (Türk Harb-İş Sendikası, 1995: 88-103).

Eylem programının son ana başlığı "Toplumsal Bütünleşme"dir. Bu başlık altında topluma tam katılımın sağlanması, farklı özelliklere sahip birey ve gruplara karşı ayrımcılık yapılmaması, hoşgörülü ve saygılı davranılması ve her farklılığın kendine göre bir değerinin olduğunun kabul edilmesi, eşitlik ve toplumsal adalet, özel toplumsal gereksinimlere yönelik çözümler, mültecilerin, yurtlarından ayrılmak zorunda kalmış insanların, sığınacak ülke arayan kişilerin, göçmenlerin özel toplumsal gereksinimlerine duyarlılıkla yaklaşılması, şiddet, suç işleme, yasa dışı doğal ve sentetik uyuşturucu kullanımı, toplumsal bütünleşme ve aileye karşı sorumluluklar işlenmektedir (Türk Harb-İş Sendikası, 1995: 104-121.).

1992'de Rio'da yapılan Çevre ve Kalkınma Zirvesi kalkınma temasını da çevrenin yanına koyuyordu (TMMOB, 1992). 1994 yılında Kahire'de toplanan Nüfus ve Kalkınma Konferansı da önemli ölçüde yoksullukla nüfus arasındaki bağlara değin-

di (Birleşmiş Milletler, 1994). Daha sonra Pekin’de yapılan Kadın Konferansı yine yoksulluk ve kadın sorunları arasındaki bağlantı üzerinde duruyordu (KSSGM, 1995). 2000 yılı Eylül ayında Amerika’da toplanan Bin Yıl Zirvesi ve bu Zirveden çıkan “Bin Yıl Bildirgesi” (BM, 2000b) içinde de yoksullukla mücadele, açlığın ortadan kaldırılması, muhtaçlığın sona erdirilmesi temaları (*insanların insan gibi yaşaması*) çok önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Bu Bildirgede 21. Yüzyılın altı çizilen temel değerlerinden birincisinin **özgürlük** olduğunu görüyoruz. Daha sonra **eşitlik** ve **dayanışma** vurgulanmaktadır. **Hoşgörü, doğaya saygı** ve **ortak sorumluluk** altı çizilen diğer temalar arasında. Bu temel değerler olmadan toplumsal kalkınmayı gerçekleştirmeye olanak olmadığı görülmektedir. Yani açlık ve yoksulluk **özgürlüğü** tehdit etmektedir.

Eşitlik anlayışına göre, kalkınmadan yararlanma olanağından kimsenin yoksun bırakılmaması, herkesin refah içinde yaşama hakkının sağlanması gerekiyor.

Dayanışma, küresel düzeyde yaşadığımız sorunlara yine küresel düzeyde bir dayanışma ile çözüm bulma gerekliliğini vurguluyor. Diğer temalar da son derece önemli. Bu arada bildirgede (BM, 2000b) özellikle “Kalkınma ve Yoksullukla Mücadele” başlığını taşıyan bölümde Zirveye katılan liderler kişiyi insanlıktan uzaklaştıran yoksulluktan kurtarmak için her türlü çabayı harcamaya ve kalkınmak ve yoksulluğu ortadan kaldırmak için elverişli bir ortamın yaratılmasına söz vermektedirler.

Bir Toplumsal Kalkınma Deneyimi Olarak GAP

GAP Bölgesi yüz ölçümü, ülke yüz ölçümünün % 9.7’sine, nüfusu da ilginç bir rastlantıyla yine ülke nüfusunun %9.7’sine karşılık gelmektedir. Bölgede nüfus hareketi, kırdan kente doğru olmakta, kentsel nüfus 1980’li yıllardan 1990’lı yılların sonuna doğru önemli ölçüde yer değiştirmiş görünmektedir. Ülke genelinde ortalama nüfus artışı % 1.5 iken, bölgede bu oran % 2.5’tir. 1985’te GAP illerinde kentsel nüfus oranı % 47.6, kırsal nüfus oranı % 52.4 iken bu oranlar ülke genelinde sırasıyla % 55.5 ve % 44.5’tir. 1997 yılı sayım sonuçlarına göre bu oranlar GAP illeri için sırasıyla % 64.1 ve % 35.9; ülke geneli için de %65.7 ve % 34.9 olarak gerçekleşmiştir. Görülüyor ki son yıllarda nüfusun kırdan kente doğru yer değiştirme hızı GAP Bölgesinde, ülke genelinden çok daha yüksektir. Kentsel nüfusun kıra oranındaki yaklaşık 9 puanlık fark söz konusu sürede hemen hemen kapanmıştır (T.C. Başbakanlık GAP 1999: 24-26).

Bu hızlı değişim, başta kentsel yerleşmelerde olmak üzere bölgede çok önemli sorunlar gündeme getirmektedir. Söz konusu nüfus artış hızının kentsel yerleşmelerdeki alt yapının gelişme hızı ve istihdam hacmindeki genişleme hızından daha yüksek olması sonucu pek çok sorun ortaya çıkmaktadır. Konuttan eğitime, istihdamdan kültürel alt yapıya kadar hemen her alanda yaşanan bu sorunların çözülememesi toplumsal huzursuzluğun başlıca kaynakları arasındadır.

Öte yandan kırdaki eksilen nüfus kimi yerleşim yerlerindeki fiziki ve toplumsal alt yapı hizmetlerinin verimliliği sorununu da ortaya çıkarmaktadır. Çok az sayıda insanın yaşadığı bir yerleşim yerine yol, su, elektrik vb. fiziki alt yapı hizmetleri götürmek, okul yapmak ya da yeterli öğrencini olmadığı okullara öğretmen atamak yeni sorunlara kapı aralamaktadır.

GAP Master Planının uygulanmasıyla bölgede kalkınma adına önemli gelişmeler olması beklenmektedir. Öncelikle 1.7 milyon ha tarımsal alanda sulama gerçekleştirilmesi, 27 milyar kwh hidroelektrik enerji üretiminin sağlanması, Gayri Safi Bölgesel Hasılanın yılda % 7.7 artmasıyla tarımda (%4.9), sanayide (% 10), inşaat sektöründe (%6.6) ve hizmetler sektöründe (%9.0) önemli artışlar öngörülmektedir (T.C. Başbakanlık GAP 1999: 28).

Görüldüğü gibi GAP, planlı ve bütüncül kalkınma anlayışının egemen olduğu bir proje olarak anlam kazanmaktadır. Kalkınma sürecinde önem taşıyan tüm sektörler harekete geçirilmekte, her alanda gerçekleştirilen büyüme diğer sektörlerdeki büyüme de ivme katmaktadır.

Planlı, bütüncül kalkınma sürecinde önem kazanan bir diğer konu da yapısal değişimdir. Bu konudaki en önemli hedef, ekonomik yapıda sektörlerin ağırlığında öngörülen değişimdir. Buna göre tarımın payı % 40'tan % 25'e gerilerken, sanayiinin ağırlığının %16'dan % 24'e, hizmetler sektörünün ağırlığının ise %37'den % 47'ye yükselmesi planlanmaktadır (T.C. Başbakanlık GAP 1999: 28).

Kalkınmada öngörülen hedeflerin aynı zamanda toplumsal refaha yönelik yansımaları da olacaktır. Planın uygulanmasıyla kişi başına düşen gelirden % 209 oranında bir artış, GSMH' de % 445 oranında bir artış beklenmektedir. Ekonomik yapıda beklenen gelişmeler, yarattığı istihdam hacmiyle de toplumsal refahı olumlu etkileyecek bir potansiyele sahiptir. Dönem içinde bölgede 3.8 milyon kişiye istihdam sağlanması beklenmektedir (T.C. Başbakanlık GAP 1999: 28).

GAP'ın amaç ve hedefleri doğrultusunda ve sürdürülebilirlik bağlamında benimsenen hedefler arasında "yeni istihdam olanakları yaratılması" da vardır (T.C. Başbakanlık GAP 1999: 20).

Toplumsal Kalkınmada İstihdamın Önemi

Çalışmak, birey ve bireyin içinde yaşadığı toplum açısından çok önemli anlamlar içermektedir. Çalışma, insanı doğanın tutsaklığından kurtaran, onu toplumsal ve bağımsız bir varlık haline getiren eylemdir (Fromm 1982: 195).

Çalışmanın yararları ve gerekliliği üzerinde çok şey söylenebilir:

1. İnsan, kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu yakınlarının yaşamını, çalışarak elde ettiği gelire sürdürür.
2. İnsan, gerek çalışırken gerekse çalışma gücünü kaybettiği dönemlerde (hastalık, kaza, emeklilik, vb.) kendisinin ve ailesinin karşılaşılabileceği çeşitli risk-

lere karşı korunma, bir başka deyişle sosyal güvenlik olanağını da çalışarak elde eder.

3. Birey, çalışarak toplumsal işbölümüne katılır. Üstlendiği rol ve statü aracılığıyla toplumla bağlarını genişletip, güçlendirerek bütünleşmesini sağlar.
4. Birey, sahip olduğu iş yoluyla yalnızca kendisi ve ailesiyle ilgili amaçları gerçekleştirmekle kalmaz, daha kapsamlı toplumsal amaçlarla bütünleşme olanağını da bulur.
5. Çalışarak toplumsal işlevselliğini sürdüren birey kendini değerli hisseder. Bu durum onun sağlıklı bir kişilik geliştirmesi için temel oluşturur.
6. Çalışan bireyin kendine güven ve saygısı artar. Gelecek kaygısı azalır. İşin kalmanının yarattığı gerginliklerden uzaklaşır. Böylece yaşam doyumu yüklenen birey, yaşama daha sıkı bağlanarak kişisel refah, sağlık ve mutluluğun güvence altına alır.
7. **Çalışan birey içinde bulunduğu aile ve diğer toplumsal kümeler içinde saygı görür ve karar süreçlerine daha etkin katılma olanağı bulur.**" (Kürataş, 1996b).

Bu anlayış içinde; çalışma ve işsizlikten korunma hakkı, bireysel hak ve özgürlüklerin tamamlayıcısı olarak ortaya çıkan toplumsal haklar kategorisi içinde gelişmiştir. Bu gelişmenin temelinde özellikle Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde uygulama alanı bulan sosyal devlet anlayışının büyük rolü vardır.

Türkiye'de 1982 Anayasası, çalışmayı herkes için bir hak ve ödev olarak kabul etmektedir. Anayasa, Devleti "çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri" (md.49) almakla görevlendirmektedir. Anayasa gençlerin korunması yönünde de devlete bazı görevler yüklemektedir. "Gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için" (md.58) tedbirler alma sorumluluğu verilmektedir. Ancak Anayasa, öngördüğü sosyal ve ekonomik haklara "ekonomik istikrarın korunmasını gözetme ve mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirilebileceği" şeklinde bir sınırlama getirerek hakların korunmasını yeterince güvenceye almaktan kaçınmıştır. Çalışmak isteyen herkese iş bulma tüm ülkelerin ortak sorunlarından biridir. Özellikle, işgücü piyasasına yeni giren gençler için sorun, daha ağır koşullar içinde gerçekleşmektedir. İşsizlik ve genç işsizliği insan hakları açısından önem kazanan sorunlar olarak görülme ve bir takım düzenlemeler getirilmeye çalışılmaktadır. Sorunun temel çözümü kuşkusuz yeterli ekonomik gelişme ve büyümeden geçmektedir.

Ekonomik Gelişme ve İşsizlik

Az gelişmişliğin önemli bir özelliği de yapısal nitelikli bir işsizlik sorunuyla karşı karşıya olmasıdır. Küreselleşen dünyada işsizlik gitgide daha büyük bir sorun haline almıştır (BM, 2000b; Türk Harb-İş Sendikası, 1995). Bugün işsizlik sorunu, ge-

rek nicelik gerekse nitelik açıdan, gelişmiş, azgelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde bir sorun niteliği taşımaktadır.

İşsizlik öyle büyük bir sorundur ki, "Bir ekonomi düzeninin yeterli bir biçimde işleyip işlemediği, her şeyden önce, cari ücret karşılığı çalışmak isteyen herkese iş sağlayabilip sağlayamamasıyla ölçülür" (Aren 1984:1). Benzer bir yaklaşımla işsizlik, bir ülkenin gelişme düzeyini belirlemede kullanılan en önemli ölçütlerden biri sayılmaktadır. Buna göre işsizliğin giderek düşmeye başlamış olması, gelişmedeki başarının önemli bir göstergesi kabul edilmektedir (Reynolds 1969: 90'dan aktaran Ekin 1971:6). O halde bir dayatma sonucu neredeyse tüm dünyada uygulanan küreselleşme politikalarıyla işsizliğin her geçen gün artıyor olmasını da bu politikaların başarısızlığın bir göstergesi olarak kabul etmek gerekir.

Bugün işsizliğin ekonomik anlamda gelişmişlik ile çok yakın ilişkisi olduğu gerek nedenleri ve ortaya çıkış biçimi, gerekse sonuçları, sonuçların giderilmesi ve çözüm olanakları bakımından açıkça ortaya konulmaktadır (Karataş, 1996a: 8)

"İnsanların işleri olup olmayışı, daha çok dünyanın neresinde doğduklarına bağlıdır. Bir Asyalı ya da Afrikalı, iş bulma açısından bir Avrupalı ya da Kuzey Amerikalıdan çok daha az şanslıdır. İşsizlik daha yoksul durumdaki gelişen ülkelerde büyük bir sorundur ve bu ülkelerin nüfusları, ilk kez iş arayan genç insanların sayısını günden güne çoğaltan yüksek bir hızla arttığından, bu sorun gitgide kötüleşmektedir" (Gökdere 1986:21).

Her toplumda ekonomik kalkınmanın temel amaçlarından biri, çalışma çağındaki herkese istihdam olanağı sağlayarak toplumu oluşturan tüm bireyleri yeterli bir yaşama düzeyine ulaştırmaktır. Bu nedenle ekonomik, toplumsal ve siyasal bir hedef olarak "tam istihdam" kalkınmanın başlıca amaçları arasındadır.

Azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, temelde sermaye donanımı yetersizliğine bağlı yapısal nitelikte açık ve gizli işsizlik olgusu geçerlidir. Bu ülkelerde işsizlik ve kalkınma sorunu, iç-içe gelişen ve birlikte düşünülmesi gereken bir olgu niteliğindedir (Karataş, 1996a:9).

Gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin temelde üretim donanımı ve kapasitenin yetersiz olmasıyla açıklandığı ve yapısal özellikler taşıdığı bilinmektedir (Hesapçıoğlu 1986:168).

Başlıca İşsizlik Nedenleri

Göç ve kentleşme olgusu; işsizlik nedenleri arasında önemli bir yere sahiptir. Günümüz Türkiye'sinde işsizlik, çoğunlukla büyük kentlerin sorunu olarak ortaya çıkmaktadır (Kepenek 1987:70-80). 1999 yılı itibarıyla kentlerde işsizlik oranı % 11.7 iken kırsal kesimde bu oran % 3.4 olmuştur. Gençler arasında işsizlik, % 30'a yaklaşmaktadır (DPT 2000: 102-103). Kentlerde istihdam olanaklarının yeterince yara-

tilamaması önemli ölçüde açık işsizliğe ve eksik istihdama neden olmaktadır. Sanayi ve hizmet sektörlerinde emilemeyen kır kökenli işgücü, bir yandan açık işsizlik öte yandan verimsiz, güvencesiz, sürekliliği olmayan düşük ücretli işlerde çalışmak gibi seçenekler arasında kalmıştır. Özellikle sanayiinin yeterince gelişmemiş olması, işgücünün -çoğu göçenlerin kendilerince geliştirilen- marjinal işlerde yığılmasına neden olmuştur. Bu üretken olmayan çalışma biçimi, işsizliğin başka tür ve biçimlerde varlığını sürdürmesi anlamına gelmektedir (Karataş, 1996a: 12).

Kentlerdeki işsizliğin nedenleri arasında sayılabilecek bir başka önemli nokta ise; kırdan gelen işgücünün kentsel ekonominin gereksindiği niteliklerden yoksun olmasıdır. Ekonomik ve toplumsal yapı, işgücünü, gereksinimlere göre yeniden eğitip mesleki beceriler kazandıracak kurumlaşmadan yoksun olunca, işgücü arz ve talebi arasında ortaya çıkan "vasıf uyumsuzluğu" önem kazanmaktadır.

Hızlı nüfus artışı, her yıl işgücü piyasasına katılan kişi sayısının da artmasına yol açmaktadır. Öte yandan nüfus artış hızının üstünde bir büyümeyi gerçekleştirecek sermaye olanaklarının olmaması, kaçınılmaz olarak çeşitli biçimleriyle işsizliği gündeme getirecektir. Bu gerçeklerin ışığında bakıldığında; günümüzde işsizliğin en yoğun yaşandığı ülkelerin, nüfus artış hızı yüksek azgelişmiş ülkeler olduğu söylenebilir.

Ülkemizde düşüş eğiliminde olmakla birlikte hala yüksek seyreden (T.C Hükümeti ve UNICEF, 1998:1) nüfus artış hızı (1990-1995 arasında % 1.8) ve bunun kalkınma hızını yavaşlatan etkisi, işsizliğin yapısal kaynaklarından birisi olarak kabul edilmektedir.

Eğitim, bir toplumda gereksinim duyulan nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde en etkili yoldur. Eğitimin, temel eğitimden başlayarak her kademede yaygınlaşması ve aynı zamanda toplumun beklenti ve gereksinimlerine göre planlanması, ekonomik kalkınmanın itici güçlerinden biri sayılmaktadır. Eğitim ve istihdam politikalarının, birbirinin gereksinimine cevap verebilecek biçimde planlanması gerekir.

Ülkemizde yıllardan beri eğitim politikalarının kurumsallaşmış bir yapıya kavuşmaması, pek çok sorun gibi istihdam sorununu da yakından etkilemektedir. Bu anlamda, ekonomik ve toplumsal yapının gereksindiği işgücünün, nitelik ve nicelik olarak tanımlanıp, buna uygun eğitim kurumlarının geliştirilememesi, başka bir deyişle etkili bir insan gücü planlamasının yapılamaması, işsizliğin nedenleri arasında önemli bir yere sahiptir. Örgün eğitimdeki yanlış politikalar, üniversite kapılarında yığılmış yüz binlerce, diplomalı ama mesleksiz işsiz yaratmaktadır. Üniversiteye girebilenler ise bu sorunu üniversite sonrasında yaşamaktadırlar.

Öte yandan her kademede okullaşma oranı istenen düzeyin altında kalmaktadır. Özellikle temel eğitim sonrasında eğitim ağından kopan gençleri, nitelikli işgücü olarak yetiştirecek kurumların yetersizliği, önemli bir sorundur. Bu alanda yaygın eğitim kurumlarının, mesleki eğitimde üstlenebilecekleri roller, işgücünün yetiştirme ve istihdamında yönlendirici bir işlevi yerine getirecektir.

İşsizliğin, cinsiyet ve yaş değişkenine de duyarlı bir sorun olduğu bilinmektedir. Dünyanın her yerinde istihdamda kadın, erkek nüfusuna oranla daha azdır. 1999 yılı itibariyle erkeklerde işgücüne katılma oranı % 73. 5 iken kadınlarda bu oran %31.1 olmuştur (DPT 2000: 103). Toplumsal değerler çoğunlukla gelir getirici işlerde erkeklerin çalışması üzerine kuruludur.

İşsizliğin nedenleri arasında sayılabilecek bir başka etmen ise, özürüllük durumudur. Fiziksel veya zihinsel özürleri ya da kronik hastalıkları olan bireylerin istihdam olanakları daha kısıtlı olmaktadır. Bu kişilerin eğitim ve yetiştirilmelerindeki güçlükler, daha sınırlı sayıdaki mesleklerde ve iş alanlarında çalışabilmeleri, işverene yüklediği artı maddi yükler gibi faktörler, özürüllülerin istihdamını olumsuz etkilemektedir. Özürüllülüğün nedenleri arasında yer alan sağlık ve toplumsal koşulların olumsuzluğu, genel nüfus içinde özürüllülerin oranını arttırmaktadır. Buna karşın özürüllülerin eğitim ve rehabilitasyonu, onların iş piyasasındaki şanslarını yükselten bir faktördür. Özürüllülerin bu tür olanaklardan yeterince yararlanmalarını, onların iş piyasasında özürüllü olmayanlarla rekabet edebilme şanslarını yükseltmektedir (Karataş, 1997; 1999).

Ülkemiz nüfusu, genelde genç nüfusun ağırlıklı olduğu bir yapıya sahiptir. (DPT 2000: 78). Toplam nüfusun %41'i 18 ya da daha küçük yaşlardadır (TC Hükümeti ve UNICEF, 1998: 1). Çalışma yaşamına giriş, çoğunlukla gençlik çağına rastlar. Giderek artan oranlarda kentlerde yoğunlaşan nüfusun genç kesimi, gerek işgücüne ilk katıldığı aşamada, gerekse belli bir çalışma deneyiminden sonra işsizlik olgusuyla en fazla karşılaşan grubu oluşturmaktadır. Yeni iş olanaklarının yeterince yaratılamaması, doğal olarak işgücü piyasasına henüz katılmış olanları daha çok etkilemektedir. Bir ülkenin nüfus artış hızının yüksek olması, her yıl işgücü piyasasına yeni katılanların yüksek oranda olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler genç işsizliğinin daha yoğun yaşandığı ülkelerdir. Öte yandan gencin bilgi ve deneyim eksikliği, işgücü piyasasındaki şansını zayıflatmaktadır.

"GAP İllerinde işsizlik oranının, resmi olarak belirtilen ülke ortalamasının hemen üzerinde, bu bölgedeki işgücünün % 8.4'ü olarak bildirilmektedir. Aktif olarak iş arayan nüfusun en yoğun biçimde toplandığı iller de Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman olmak üzere GAP illeridir" (T.C. Hükümeti ve UNICEF, 1998: 7)

Bütünsel kalkınma anlayışının doğal bir sonucu da ekonomik ve toplumsal kalkınma süreçlerine nüfusunun her kesiminin eşit ve adil bir yaklaşımla katılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında işsizlik, bu süreçte katılmanın önündeki en ciddi engel durumundadır. İşsizlik neden ve sonuçları açısından çok yönlü bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Kabaca, bir yanıyla kalkınmamışlığın bir sonucu bir yanıyla da kalkınmanın bir engeli durumundadır. Bir ekonomik yapı içerdiği işgücünün tümünü ya da büyük bir bölümünü işlendirecek bir potansiyelden uzaksa bu, her şeyden önce o büyüklükteki bir iş gücünün ekonomiye olası katkısından vazgeçmek anlamına gelmektedir. Bir yandan da söz konusu işgücü, yaşamsal gereksinimlerinin karşılanması ne-

deniyle, üretmedikleri ekonomiye yükledikleri yük aracılığıyla toplumsal kalkınmayı yavaşlatan bir etkide de bulunmaktadır.

Sorunu aşmada etkili olan tüm araçların birlikte kullanımı gerekmektedir. Bu bağlamda geniş anlamda sosyal hizmetler (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, sosyal yardım vb.), insan kaynaklarını geliştirme açısından büyük bir öneme sahiptir.

Bütüncül kalkınma endüstriyel üretim, turizm, ulaştırma ve diğer altyapı çalışmalarında "entegre" bir anlayış içinde gelişmeyi öngörürken eğitim, sağlık, konut ve istihdam gibi sosyal alanda da çok sektörlülük anlayışını benimsemek durumundadır. Bu anlayışta, tam istihdam hedefi doğrultusunda istihdam olanaklarını artırma amaçlarıdır. İşgücünü ekonomi dışında tutmanın bir ekonomiye maliyeti yüksek olduğu gibi bu durumun yaratacağı toplumsal maliyet de kalkınmanın özündeki insani anlayıştan uzaklaşmak olacaktır. Yani insan odaklı kalkınma anlayışı yukarıda tanımlanan kalkınmada sürdürülebilirliğin de bir sonucudur. Bu ise kalkınma sürecinde tüm kaynakların en etkili kullanımını gerektirir. Sonuç itibarıyla toplumsal kalkınmanın amacı bireylerin gelir düzeyini ve giderek artan oranda yaşam niteliğini yükseltmek olmalıdır. Tüm bunlar sürdürülebilir bir nüfus yapısı içinde insan kaynaklarının geliştirilmesi anlamına gelir. O halde bu süreçte genel olarak eğitimin ve özel olarak mesleki eğitimin yerini ve önemini iyi belirlemek gerekir.

KAYNAKÇA

- Albertini, J.M. *Az gelişmişliğin Mekanizması*. (Çeviren: Muzaffer Sencer, Meral Kum) İstanbul: May Yayınları, 1974.
- Aren, Sadun. *İstihdam Para ve İktisadi Politika*. 7. Baskı. Ankara: Savaş Yayınları, 1984.
- Başkaya, Fikret. *Az gelişmişliğin Sürekliliği*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.
- Başkaya, Fikret. *Boş Krizi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Birlik Yayıncılık, 1986.
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü Türkiye Temsilciliği. *Dünya Gıda Zirvesi. Dünya Gıda Güvencesi Roma Deklarasyonu ve Dünya Gıda Zirvesi Eylem Planı*. 1996.
- Birleşmiş Milletler, Nüfus ve Kalkınma: Uluslar Arası Nüfus ve Kalkınma Konferansında Kabul Edilen Eylem Planı, Kahire, 5-13 Eylül 1994. İngilizce- Türkçe Birleşik Doküman.
- BM Enformasyon Merkezi- UNIC, B.M. Genel Sekreteri Kofi Annan'ın "21. Yüzyılda Birleşmiş Milletler" Raporu. Ankara: 2000a.
- BM Enformasyon Merkezi- UNIC, *Birleşmiş Milletler Bin yıl Bildirgesi*. Ankara: 2000b.
- Boyut Kitapları, *Yoksulluğu Önleme Stratejileri: Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu*. İstanbul: 1998.
- Chossudovsky, Michel. *Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve dünya Bankası Reformlarının İçyüzü*. Çeviren: Neşenur Domaniç, İstanbul: Çivi Yazıları, 1999.

- Ekin, Nusret. **Gelişen Ülkelerde ve Türkiye’de İşsizlik**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1625. 1971.
- Ercan, Fuat. “Toplum(lar) Ekonomi(ler): Toplumsal Değişme Sürecinde Toplumsal ve Ekonomik Yapılar”. **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum**. (Editörler: Tamer İşgüden, Fuat Ercan ve Mehmet Türkay). İstanbul Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1995.
- Erkan, Hüsnü. “Bölgesel Kalkınma” **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum**. (Editörler: Tamer İşgüden, Fuat Ercan ve Mehmet Türkay). İstanbul Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1995.
- Fromm, Erich. **Sağlıklı Toplum**. (Çev. Yurdanur Salman, Zeynep Tanrısever). İstanbul: Payel Yayınevi, 1982.
- Gökdere, Ahmet. **Ekonomi: İşçi Eğitimi El Kitabı**. Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü, 1986.
- Hesapcıoğlu, Muhsin. “Gelişmekte Olan Ülkelerde İstihdam ve İşsizlik.” **EBF Dergisi**, 19, 1, 2, 161-182, 1986.
- İlkin, Akın. **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**. 5. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını No.: 3487, 1988.
- İşgüden, Tamer, Fuat Ercan ve Mehmet Türkay (Editörler). **Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum**. İstanbul Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1995.
- Kafaoğlu, Arslan Başer. **İşte Alternatif: Demokratik Planlı Kalkınma**. 2. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- Karataş, Kasım. (Yayına Hazırlayan) **Görme Özürlülerin Sosyal Güvenlik Sorunları ve İstihdamı Sempozyumu: Bildiriler**, Ankara: Alu Nokta Körlere Hizmet Vakfı Yayın No.: 3, 1999
- Karataş, Kasım. (Yayına Hazırlayan). **Görme Özürlülerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı**, Ankara: Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı Yayını No: 2 1997.
- Karataş, Kasım. “Genç İşsizliğinin Psiko-Sosyal Sonuçları” **Sosyal Hizmet Yılı 6**, Sayı 13, ss.16-22, Nisan 1996b.
- Karataş, Kasım. **Türkiye’de Genç İşsizliği: Ekonomik Toplumsal ve Ruhsal Sonuçları**. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayın No.:2, 1996a.
- Kaynak, Muhteşem. **Ekonomik Kalkınma**. Ankara:1990.
- Kepenek, Yakup. **12 Eylül’ün Ekonomi Politikası ve Sosyal Demokrasi**. Ankara: V Yayınları, 1987.
- Koşar, Nesrin Güran, **Sosyal Hizmetlerde Sosyal Yardım Alanı: Yoksulluk ve Sosyal Hizmet**. Ankara: 2000.
- Partant, François. **Kalkınmanın sonu: Bir Alternatif mi Doğuyor?** (Çeviren: Fikret Başkaya) Ankara: Birey ve toplum Yayınları, 1985.
- Sevindirici, İbrahim. **Az gelişmişliğin Ekonomisi**. Ankara: İtalik, 1999.
- T.C, Başbakanlık DPT, **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, Ankara: 2000.

- T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. **1998 Yılı Faaliyet Raporu**. Ankara: 1999.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, **Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Pekin, Çin. 4-15 Eylül 1995, Eylem Platformu ve Pekin Deklarasyonu**. Ankara: Tarih yok.
- TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, **Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı- UNCED**. İstanbul: Tarih yok.
- Türk Harb-İş Sendikası, **Kopenhag Toplumsal Kalkınma Deklarasyonu ve Eylem Programı: 6-12 Mart 1995**, Ankara: 1995.
- Türkyay, Mehmet. "Gelişme: Felsefi ve Entelektüel Kökenler" **Gelişme İktisadi: Kuram-Eleştiri-Yorum**. (Editörler: Tamer İşgüden, Fuat Ercan ve Mehmet Türkyay). İstanbul Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1995.
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve UNICEF, **Türkiye'de Kadınların ve Çocukların Durumu: Yönetici Özeti**. Mayıs 1998.

GENÇ İŞSİZLİĞİ

Çalışmak, birey ve bireyin içinde yaşadığı toplum açısından çok önemli anlamlar içermektedir. Çalışmanın yararları ve gerekliliği üzerinde çok şey söylenebilir. Bunlardan bazıları şöyle özetlenebilir:

1. İnsan, kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu yakınlarının yaşamını, çalışarak elde ettiği gelire sürdürür.
2. İnsan, gerek çalışırken gerekse çalışma gücünü kaybettiği dönemlerde (hastalık, kaza, emeklilik, vb.) kendisinin ve ailesinin karşılaşabileceği çeşitli risklere karşı koruma, bir başka deyişle sosyal güvenlik olanağını da çalışarak elde eder,
3. Birey, çalışarak, toplumsal işbölümüne katılır. Üstlendiği rol ve statü aracılığıyla toplumla bağlarını genişletip, güçlendirerek bütünleşmesini sağlar.
4. Birey, sahip olduğu iş yoluyla yalnızca kendisi ve ailesiyle ilgili amaçlarını gerçekleştirmekle kalmaz, daha kapsamlı toplumsal amaçlarla bütünleşme olanağını da bulur.
5. Çalışarak toplumsal işlevselliğini sürdüren birey kendini değerli hisseder. Bu durum onun sağlıklı bir kişilik geliştirmesi için temel oluşturur.
6. Çalışan bireyin kendine güven ve saygısı artar. Gelecek kaygısı azalır. İşsiz kalmanın yarattığı gerginliklerden uzaklaşır. Böylece yaşam doyumu yükselen birey, yaşama daha sıkı bağlanarak kişisel refah, sağlık ve mutluluğunu güvence altına alır.
7. Çalışan birey içinde bulunduğu aile ve diğer toplumsal kümeler içinde saygı görür ve karar süreçlerine daha etkin katılma olanağı bulur.

Çalışma ve işsizlikten koruma hakkı, bireysel hak ve özgürlüklerin tamamlayıcısı olarak ortaya çıkan toplumsal haklar kategorisi içinde gelişmiştir. Bu gelişmenin temelinde özellikle Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde uygulama alanı bulan sosyal devlet anlayışının büyük rolü vardır.

1982 Anayasası, çalışmayı herkes için bir hak ve ödev olarak kabul etmektedir. Anayasa, Devleti "çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri" (md. 49) almakla görevlendirmektedir. Anayasa gençlerin korunması yönünde de devlete bazı görevler yüklemek-

te ve "Gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için" (md 58) tedbirler alma sorumluluğu vermektedir.

Çalışmak isteyen herkese iş bulmak, tüm ülkelerin ortak sorunlarından biridir. Özellikle, işgücü piyasasına yeni giren gençler için sorun, daha ağır koşullar içinde gerçekleşmektedir. İşsizlik ve genç işsizlik insan hakları açısından önem kazanan sorunlar olarak görülmeye ve bir takım düzenlemeler getirilmeye çalışılmaktadır. Sorunun temel çözümü kuşkusuz yeterli ekonomik gelişme ve büyümeden geçmektedir.

OECD'nin gençlik tanımında benimsenen yaş dilimi, 15-24 yaşları arasındır.

Gencin toplumsallaşması, istemli yada istemsiz benimseyip özümlediği düşünce, davranış ve tutumlardan oluşan bir süreçtir. Bu süreç, aileden başlayarak giderek genişleyen bir çevrenin etkisi altındadır. Bu süreçten önem kazanan bir olgu da gencin meslek kazanımı, çalışması ve iş çevresidir.

Dünyada çalışma istek ve gücünde olduğu halde milyonlarca insanın işsiz olduğu bilinmektedir. Bugün işsizlik sorunu, nicelik ve nitelik açıdan, sanayileşmiş ülkeler ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında farklı düzeylerde yaşanmaktadır.

Bugün işsizliğin ekonomik anlamda gelişmişlik ile çok yakın ilişkisi olduğu gerek nedenleri ve ortaya çıkış biçimi, gerekse sonuçları, sonuçların giderilmesi ve çözüm olanakları bakımından açıkça ortaya konulmaktadır. Hiç kuşkusuz gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki görünüm diğerlerine oranla daha kötüdür. (ILO 1978; OECD 1980).

Günümüzde işsizliğin en yoğun yaşandığı ülkelerin, nüfus artış hızı yüksek az gelişmiş ülkeler olduğu, üstelik aynı koşullar içinde gelecekte de bu gerçeğin değişmeyeceği söylenebilir. (Pronk 1986: 66-67)

Kentlerde yaratılan istihdam olanaklarından daha hızlı bir nüfus yoğunlaşmasına neden olan göç olgusu, işsizliği de beraberinde getirmektedir.

Eğitim, bir toplumda gereksinim duyulan nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde etkili yoldur. Sağlıklı bir insan gücü planlamasına dayalı eğitimin olmayışı, belli nitelikteki işgücünün gereksinimden fazla bazı niteliklerde ise gereksinimden az işgücünün yetiştirilmesi anlamına gelmektedir. Bunun sonucu ise bir yandan işsizlik, bir yandan da nitelikli işgücünden yoksun kalan ekonomidir.

Dünyanın her yerinde istihdamda kadın, erkek nüfusuna oranla daha azdır. Çalışma isteğinde olan kadınlarda işsizlik, aynı durumdaki erkeklerden daha fazladır.

Yaş ile işsizlik arasındaki bağın da evrensel bir nitelik taşıdığı ifade edilebilir. Gençler arasında işsizlik, yetişkin yaş gruplarına oranla daha fazladır.

Çalışma yaşamına giriş, çoğunlukla gençlik çağına rastlar. Yeni iş olanaklarının yeterince yaratılmaması, doğal olarak işgücü piyasasına henüz katılmış olanları daha çok etkilemektedir. Bir ülkenin nüfus artış hızının yüksek olması, her yıl işgücü piyasasına yeni katılanların yüksek oranda olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler genç işsizliğinin daha yoğun yaşandığı ülkelerdir. Öte yandan gencin bilgi ve deneyim eksikliği, işgücü piyasasındaki şansını zayıflatmaktadır. Ayrıca birçok ülkede deneyimli işçileri koruyan iş mevzuatının olması, genç işsizliğini arttıran bir başka etmen olmaktadır.

GAP Bölgesinde genel anlamda geleneksel toplumsal ve kültürel yapı henüz ağırlığını korumaktadır. Pazara açılma, ülke ekonomisi ile bütünleşme oldukça sınırlıdır. Bölgede nüfus kır ağırlıklı özelliğini giderek kaybetmektedir. Bununla birlikte bölge nüfusu çocuk ve genç yaş gruplarında yoğunlaşmaktadır. Yüksek doğurganlıktan kaynaklanan bu durum istihdamla ilgili sorunlara da yansımaktadır. Kentlere yönelen yoğun göçle birlikte, işsizlik sorunu da önemli ölçüde kentlerin sorunu haline gelmiştir.

Bölgede yaşanan yaygın işsizliğin önemli ölçüde ekonomik gelişme ve kalkınmada görülen yetersizliklerle ilişkili olduğu bilinmektedir.

DİYARBAKIR ÖRNEĞİNDE KAYITLI İŞSİZLERİN DURUMU ÖNERİLER

Türkiye’de genel olarak işsizlik ve özelden genç işsizliği konusunda yeterince araştırma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu alanda, konuyu çeşitli açılardan ele alacak yeni araştırmalara gereksinim duyulmaktadır. Genç işsizliği konusunda yapılacak araştırmaları ilgili kamu kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarının (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, Sendikalar vb.) desteklemesi hem finansman sorununun çözümü hem de sonuçların uygulamaya aktarılması yönünden kolaylık sağlayacaktır.

İşsizliğin önlenmesi temel olarak, ekonomik büyüme hızının yükseltilmesine bağlıdır. Bunun için ekonomik yatırımların artırılması ve istihdam hacminin genişletilmesi gerekir. Bölgenin ekonomik potansiyeli tüm sektörler açısından iyi analiz edilmesi ve istihdam artırıcı yatırımların hızla devreye sokulması gerekir. GAP projesinin, tüm sektörleri harekete geçirici etkisi planlı bir yaklaşımla artırılabilir.

Turizm sektörünün bölgenin ekonomik yaşamındaki yeri istenilenin çok gerisinde kalmıştır. Bu sektörün gerek genel olarak istihdamdaki gerekse genç istihdamındaki olumlu etkisi düşünülürdüğünde, üzerinde özenle durulmayı gerektirmektedir.

Kentsel işsizliğin temelinde göç olgusu yatmaktadır. Dolayısıyla kırdan kente göç eden nüfusun kente uyum ve bütünleşme süreçlerini hızlandıracak sosyal politika önlemlerine ağırlık verilmelidir. Eğitimden sağlığa, konut sorunundan altyapıya kadar birçok alanda bu kesime yönelik önlemlerin geliştirilmesi ve özellikle kırdan gelen işgücünün kentsel istihdama hazırlanması büyük önem taşımaktadır.

Çeşitli ülkelerde işsizliğin önlenmesi amacıyla; toplam çalışma saatinin azaltılması, fazla çalışmanın önlenmesi ve kısmi çalışma (part-time) uygulamalarının yaygınlaştırılması öngörülmektedir.

Öte yandan fazla çalışmadan (fazla mesai) kaçınılması, eğer gerekiyorsa fazla çalışma uygulaması yerine yeni işçi alınması, işsizliğin önlenmesi açısından yararlı olmaktadır. Fazla çalışma karşılığı alınan ücretlerin yüksek olması, işgücü maliyetini arttırmaktadır. Bunun yerine işsizlere istihdam olanağı vermek daha akılcıdır.

Özellikle kısmi çalışma uygulamasının genç işsizliğinin azaltılmasında önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu uygulama, gencin yetişme ve eğitim olanakları açısından da yeni fırsatlar sağlayacaktır. Örneğin yarım gün yada haftanın belirli günleri çalışan genç eğitimini sürdürebilecek, kendini geliştirebilecek etkinliklere zaman ayırabilecektir.

İşsizliğin yoğun olduğu grupların (gençler, kadınlar, özürülüler gibi) istihdamını teşvik edici özel önlemler alınabilir. Örneğin gençlerin istihdamına öncelik veren işletmelerin, belirli bir süre için sigorta primlerinden muaf tutulması genç işsizliğinin azaltılmasında etkili olmaktadır.

Gençlerin kendi işlerini kurmalarında faizsiz, düşük faizli yada bağış niteliğinde krediler sağlanarak işsizliği azaltıcı sonuçlar almak olanaklıdır. Ekonomik açıdan gerçekçi projeler üreten gençlere sağlanacak yardımlar yeni istihdam olanakları yaratma kapasitesine de sahiptir. Bu konuda kır kökenli işgücünün öncelikli hedef grubu seçilmesinde büyük yarar olacağı düşünülmektedir.

İşsizliğin yapısal nedenlerinden biri de hızlı nüfus artışıdır. Hızlı nüfus artışının doğal sonucu ise çocuk ve genç nüfusun fazla olmasıdır. Bu konuda alınacak önlemlerin emek piyasasındaki etkileri 15-20 yıl gibi uzun sayılabilecek bir dönem içinde olacaktır. Ancak Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planından (1962-1967) başlayarak üzerinde durulan hızlı nüfus artışı sorunu eğer daha önce çözülebilmiş olsaydı, bugün sonuçları çoktan alınmış olacaktı. Devletin aile planlaması yoluyla bu sorunun çözümü yönünde her türlü olanağı harekete geçirmesi büyük önem taşımaktadır.

İşsizliğin azaltılması yönünde alınacak önlemlerden biri de sağlıklı bir insan gücü politikasının geliştirilmesidir. Ülkemizde yaygın bir işsizlik sorununun yaşanmasına

karşın, aynı anda çeşitli sektörlerde belirli nitelikte işgücü açığı da yaşanmaktadır. Öte yandan belirli nitelikte işgücünün, ekonomik yapının gereksinimlerinden fazla üretildiği görülmektedir. Bu durum iş ve işgücü piyasasında önemli bir "vasıf uyumsuzluğu" yaşandığını göstermektedir. Sağlıklı bir insan gücü politikası ile bu sorunların aşılması olanaklıdır.

İşsizliğin önlenmesi yönünde belirtilmesi gereken önemli bir konu da mesleki eğitimidir. Yukarıda sözü edilen insan gücü politikasıyla tutarlı bir şekilde, örgün ve yaygın eğitim kurumlarında mesleki eğitime gerekli ağırlık verilmelidir. Bu yolla, iş ve işgücü piyasasında yaşanan vasıf uyumsuzluğu sorunu çözülebilir.

İş ve İşçi Bulma Kurumu etkili bir "İş Kurumu" niteliği taşımamaktadır. Herşeyden önce işsizlerin önemli bir bölümü İİBK'na kayıt olmayarak güvensizliklerini belirtmektedirler. İİBK'nun etkili ve verimli çalışacak bir yapıya kavuşturulması, istihdam ve işsizlik konusunda iyi eğitilmiş elemanlarla donatılması ve kayıt sisteminin daha sağlıklı hale getirilmesi gerekir. İİBK, organize edeceği işgücü yetiştirme projeleriyle de işsizliğin azaltılmasına katkıda bulunabilir.

İşsizliğin önlenmesi, birey ve ailesi üzerindeki etkilerinin giderilmesi konusunda sosyal hizmetin üstleneceği etkin roller vardır. Çeşitli hizmet kuruluşlarında çalışan sosyal hizmet uzmanları, işsizlikle bağlantılı sorun getiren müracaatçılarla bireysel olarak çalışırken, soruna grup ve toplum düzeyinde yaklaşımlarla da müdahale edebilirler. Bu tür çalışmaların yapılabilmesi için özellikle işsiz gençlere ve ailelerine yönelik birey, grup ve toplum düzeyinde hizmet verecek sosyal hizmet kurumları ve uygulamalarının geliştirilmesi gerekir. İşsizliğin yoğun olduğu kentlerde kurulacak "İşsiz Merkezleri" bu konuda önemli işlevler üstlenebilir. Öte yandan Gençlik Merkezleri, işsiz gençlere yönelik yeni hizmetler üreterek, sorunun çözümüne katkıda bulunabilir. Buralarda, bir yandan gençlerin serbest zamanlarını daha etkin ve yararlı geçirebilecekleri, bir yandan da niteliklerini geliştirici (meslek eğitimi vb) çalışmalarına yer verilebilir. Kentlerin özellikle gecekondu bölgelerinde açılacak Toplum Merkezleri'nde de işsiz gençlere yönelik çalışmalara yer verilebilir. İşsizlere yönelik çalışmalar yapılan bu ve benzeri kuruluşlarda işsizlikten etkilenme riski yüksek kişilere (tek ebeveynli aileler, gençler, yaşlılar, özürlüler) öncelikli yaklaşımlar geliştirilmelidir. İşsizliğin birey ve çevresi üzerindeki sonuçlarını etkileyen değişkenlerin araştırılarak, buna göre müdahale planları yapılması gerekir.

Etkili bir sosyal yardım ağının oluşturulması, işsizliğin sonuçlarının hafifletilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. İşsizliğin yol açtığı ekonomik kayıpların belirli düzeylerde de olsa giderilmesi, genç ve ailesine önemli bir sosyal destek sağla-

yacaktır. Ancak işsizliğin ve yoksulluğun oldukça yaygın olduğu ülkelerde bu kayıpların giderilmesi büyük ekonomik kaynakları gerektirir. Bu yüzden, sahip olunan sınırlı kaynakların etkili bir şekilde kullanımı sağlanmalıdır. Bunun için sosyal yardımın, profesyonel sosyal hizmet uzmanlarının denetiminde verilmesi uygun olacaktır. Ülkemizdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları bu doğrultuda yeniden örgütlenmeli ve buralarda sosyal hizmet uzmanlarının istihdamına öncelik verilmelidir.

GRUP ÇALIŞMASI: 5

KIRSAL KALKINMA

Sunuş Bildirisi : Rifat DAĞ
Başbakanlık GAP Bölge
Kalkınma İdaresi Başkanlığı

Yönetici : Halil AGAH
Başbakanlık GAP Bölge
Kalkınma İdaresi Başkanlığı

GRUP ÇALIŞMASI 5:

KIRSAL KALKINMA KATILIMCILAR LİSTESİ

Halil AGAH

Ufuk KIRMIZI

Rıfat DAĞ

Dr.Ertan ÖZBERK

Dr.Fethiye ÖZBERK

M.Lezgin YALÇIN

Dr.Fatih ŞAHİN

Nusret MUTLU

Hüseyin DEMİR

Eray SALMAN

Necat ERDER

Zarife YILDIZ

Vahide ŞAHİN

KIRSAL YAPI VE YENİ KIRSAL DÖNÜŞÜM ARAÇLARI ÜZERİNE

Giriş

GAP, sosyo-ekonomik göstergeleri açısından en sorunlu bir bölgede uygulanmakla birlikte, projenin içerdiği potansiyel ve ulusal gelişmeye olası katkıları düşünüldüğünde, çok önemli bir toplumsal dönüşümü başlatacağı biliniyor.

75000 km² lik bir alanda uygulanan proje, gerek içerdiği nüfus ve gerekse dönüşecek sektörleri açısından, makro süreçlerle yoğun bir etkileşimi yaşayacak, başka bir deyişle, genel politik tercihler ve uygulamalar, projenin de gelişimini etkileyecek ve kaderini tayin edecektir.

Bu nedenle, nüfus, kalkınma hızı ve doğrultusu, kentleşme, beslenme çabaları ve çevre sorunları gibi bir dizi değişkenin hareketlendiği bir süreçte, kırsal gelişme sorununun, ulusal evrende irdelenmesi ve özel konumun ona göre tanımlanması, kaçınılmazdır.

Türkiye'nin tarım politikaları ve kırsal kalkınma deneyimleri ve söz konusu uygulamalarındaki geleneksel yaklaşımı, bir sonraki çalışmalarına referans olacağından, önem arz etmektedir.

Dolayısıyla, tarımsal yapıya ilişkin mevcut durum kısaca irdelenecek ve kırsal kalkınma için yeni yaklaşımlar, yeni araçlar tartışmaya açılacaktır.

I. Bölüm: KIRSAL YAPI

1. Türkiye Tarımında Sosyo-ekonomik Çerçeve:

1.1. Demografik Yapı:

Kentleşme olgusuna bağlı olarak, kırsal nüfus oranı, özellikle ellili yıllarda girilen tarımsal mekanizasyon süreciyle birlikte giderek azalmış ve 1980 yılındaki %56 oranından, 1985 yılında %47, 1990 yılında ise %41'ler düzeyine düşmüştür (DİE, 1995).

(*) GAP BKİ Danışman.

Özellikle 1997 yılı nüfus tespiti çalışması ile nüfus artış hızının %2 lerin altına inmiş olduğu sonucunun çıkmış olması (DİE, 98), demografik gelişmelere ilişkin olarak daha iyimser yorumlara neden olmaktadır.

TÜSİAD'ın "Türkiye'nin Fırsat Penceresi" konulu çalışmasında, Türkiye'nin "Demografik GeçişSüreci"ni artık tamamladığından söz edilerek, "kadın başına düşen çocuk sayısının 2 nin altında seyretmesi ile nüfus ancak kendini idame edebileceği anlamına gelmekte.." olduğu belirtilmekte ve bu olgunun bir fırsat olarak değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır (TÜSİAD, 99).

TÜSİAD'ın trend analizi, Türkiye'nin genel demografik eğilimiyle ilgili bir yorum olmakla birlikte, kırsal nüfus yapısına ilişkin değerlendirmelerde ise daha ihtiyatlı yaklaşımlara ihtiyaç olduğu ortadadır;

Köymen, "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları" konulu makalesinde Hobsbawm'ın "...Avrupa ve Ortadoğu yöresinde sadece bir köylü kalesi kaldı: Türkiye.." deyişini anımsatarak, "...günümüzün sanayileşmiş-gelişmiş ülkelerinde tarımcı nüfus, toplam nüfusun %5-%10 u arasında değişiyor. Azgelişmiş ülkelerde ise köylülüğün hızla azaldığı görülüyor. Latin Amerika ülkelerinin hemen hepsinde, köylü nüfus azınlıkta kalıyor... Türkiye'de hala önemli oranlara ulaşmakta..." ifadesini kullanırken, kırsal nüfus payının önemine değiniyor (Köymen, 1999a).

Kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı, halen önemli bir düzeyi temsil ederken, 1997 Genel Nüfus Tespiti sonuçlarına göre, nüfusun %35 i (22.1 milyon kişi) kırsal kesimde yaşamaktadır (DİE, 98).

Nüfusun bölgelere göre, kentsel ve kırsal mekansal dağılımı, homojen değildir ve genel ortalamaadan bir hayli farklıdır. 1990 nüfus sayımına göre, Ortakuzey, Marmara ve kısmen Akdeniz Bölgeleri genel ortalamanın altında bir kırsal nüfusa (sırasıyla %36-19-39) sahipken, özellikle Doğu, Güneydoğu (*), Karadeniz, Ege ve Ortadoğu Anadolu Bölgeleri (sırasıyla %59-54-60-43-52) ortalamanın üzerinde bir nüfusa sahip bulunmaktadır (DİE, Nüfus Sayımları).

Asıl sorun, kırsal nüfusun mutlak değerinde önemli bir değişikliğin henüz yaşanmamış olmasında ve nüfus-kaynak (nüfus-arazi varlığı, nüfus/gelir) ilişkilerinde yatmaktadır.

97 nüfus tespitine göre kırsal alanda 22.1 milyon kişi yaşamaktadır ki, 70 yılında 21.9 milyon, 80 yılında 25 milyon ve 90 yılında ise 23 milyon kişinin barındığı (DİE, 95) düşünüldüğünde, henüz iyimser olunacak bir kırsal-dönüşümün yaşanmadığı ve özellikle teknolojinin işgücüne yüksek oranlarda ikame olduğu bir süreçte, kentsel çekici dinamiklerin bu dönüşümü yeterince hızlandıramayacağı sonucu çıkmaktadır.

(*) Güneydoğu'da özellikle toplumsal olaylara bağlı olarak, kesimlerarası nüfus dağılımında değişiklik olduğu bilinmekte ve Diyarbakır'da 90 nüfus sayımına göre kırsal nüfus oranı %9 bulunmaktadır.

97 Genel Nüfus Tespiti baz alınarak analitik bir değerlendirmeye gitmek mümkün olmamakla birlikte, tarımsal alandaki faal nüfus miktarının 90 ılı yıllara kadar artmış ve bu eğilimde olağanüstü bir değişikliğin henüz yaşanmamış olması, çalışabilir kırsal nüfusun halen önemli düzeyde olduğunu göstermektedir.

1970 yılında 10.2 milyon olarak belirlenen kırsal faal nüfus (oranı%42.4) düzeyindeyken, 80 yılında 11.1 ve 90 yılında ise 12.5 milyon kişi düzeyini yakalıyor (DİE, 97). 90 yılında mutlak bir artış söz konusu olmasına rağmen, 70 yılına göre oransal bir düşüşün ortaya çıktığı, %41.1 düzeyine gerilediği gibi bir sonucu veriyor ki; daha bu oran bile, çalışabilir nüfusun yarısına yakın bir dilimin halen kırsal kesimde tutulduğunu gösteriyor. Kırsal kesim nüfus yapısı, toplumsal gelişmenin sağlanması yönünde, ciddi bir kısıt oluşturma niteliğini halen koruyor. Kentlere göçün kaynağı olma özelliğini de uzun bir süre daha koruyacağı benzermektedir.

Köy ve kent nüfusuna ilişkin değerlendirmeler, 1950 baz alındığında 1990 yılında kentlerin nüfus endeksinin 636'ya yükseldiğini, köy nüfusunun ise 148 düzeyine çıktığını gösteriyor(Köymen, 99b).

Kentlerin nüfus kaynağını, niteliğini de hesaba katıldığında nüfus artış sürecinin uzunca bir süre daha devam edeceği sonucu çıkıyor. Asıl üzerinde durulması gereken konu, yaşanan olağanüstü içgöç sürecine rağmen, 1950 nüfus temeline göre kırsal nüfusun %50 oranında mutlak olarak artmış olduğudur.

1.2. Kırsal Nüfus-Gelir ilişkisi:

Tarım sektörü ulusal hasılaya katkı düzeyini koruyamakta; giderek azalmaktadır. 1970 yılında %24 oranında gerçekleşen tarımsal GSYİH, 1996 yılında %13.5 düzeyine inmiştir (DİE, İstatistik Yıllığı).

Tarım sektörü mutlak gelir artışında da oransal bir azalışın söz konusu olduğu bilinmekte ve 70-80 zaman aralığında %10.7 düzeyinde gelişen tarımsal hasıla, 80-90 zaman aralığında %6.52 düzeyinde inmiş bulunmaktadır (Talim, 95).

1987-96 zaman aralığında, GAP Bölgesi tarım sektörü payında %1.6 oranında bir artışın yakalanmış olmasına karşılık, Türkiye genelinde %-2.1 oranında bir gerilemenin yaşanmış olması, düşündürücüdür (DİE, 97).

90 ılı yıllarda, kişi başına tarımsal gelirdeki değişim kırsal nüfusun lehine değildir. Kırsal nüfus, 1995 yılında Türkiye kişi başına düşen ortalama gelirin %36 sını alırken, 1996 yılındaki oran %34'e düşmüş bulunuyor (Dağ, 98).

Tarımda verimlilik artışı sağlanmıştır. Ancak, 1970 temel yılına ve işlenen alana göre, 1990 yılında, %57 oranında bir artış göstermiş olması (Talim, 95), aynı dönemde aktif nüfustaki artışın %25lere ulaşması sonucu ile ciddi bir anlam ifade etmiyor.

Gelir yapılarının çiftçi yaranna gelişmediğini, iç ticaret oranları da göstermektedir. Tarımsal ürün fiyatlarındaki görelî artış sanayi ürünleri fiyatlarındaki artışların gerisinde kalmaktadır. Tarımsal ürünlerin, sanayi ürünlerine göre fiyat değişiminde, özellikle 90'lı yıllardaki düşüşün çok önemli olduğunu, açılan makasın %45 lere varan kaynak transferine yol açtığını gösteriyor (Dağ, 98).

1.3. Kırsal Nüfus-Arazi Kaynağı İlişkisi:

Arazi verimi ve gelir potansiyeli, toprak niteliğine ve pazarla ilişkileri açısından bölgelere göre değişmekle birlikte, toprak, tarımsal üretim için halen çok önemli bir temel girdidir.

Görünen odur ki nüfus artışı, bu temel girdi üzerinde önemli bir baskıya dönüşmekte, 70 yılında faal nüfus başına düşen tarımsal alan 27 dekadardan, günümüzde 20 dekadara inmiş bulunmaktadır (DİE, 96).

Tablo: 1'de sergilendiği üzere, işletmelerin sahip buldukları arazi varlığına göre dağılımı, doğaldır ki topraksız kırsal aileleri kapsamaktadır. GAP Bölgesinde toprak dağılımının genel tabloya göre daha dengesiz olduğu ve Türkiye ortalamasının, bölge koşulları arazi yapısını temsil etmediği, bölgede topraksız kırsal nüfusun %42'lere ulaştığı bilinmektedir (Dağ ve Göktürk, 95).

Polarize bir gelir yapısının kırsal kesim için de söz konusu olduğu ve gelir grupları arasında kutuplaşmanın yıllara göre derinleştiği, Tablo: 1 de görülen toprak dağılımının söz konusu sonucu doğuracağı kaçınılmazdır.

Türkiye İşletme ve Toprak Dağılımı

Tablo:1

(Miktar: milyon-ışl:ad-Toprak: ad.)

İşletme Büyüklüğü (Da)	1970		1990 (91)	
	İşletme %	Toprak %	İşletme %	Toprak %
1-50	75.1	29.6	67	22.1
51-100	4.7	23.1	18	19.9
101-200	7.1	21.8	9.7	21.0
201-500	2.6	14.3	4.4	19.8
501-1000	0.4	5.8	0.6	6.4
101+	0.1	5.4	0.3	10.8
Toplam	0.3	13.9**	3.9	23.4

(Kaynak: Tarım Sayımları, DİE)

(**) 70 yılı arazi varlığının daha yüksek olduğu, sonucun eksik bildirimden kaynaklandığı, çünkü 63 değerlerinin de altına düşüldüğü bilinmektedir. R.D.

1970 yılına göre, 1990-91 yılında, 1-50 Da araziye sahip işletme grubunun arazi oranı, %9.8 düzeyinde gerilemiştir. Tarım sayımı sonuçları, her arazi grubunun kendi içerisindeki dağılımı izlemeye imkan vermediğinden, 1-50 grubundaki parçalanma sürecini ve boyutunu izlemek mümkün olmamaktadır.

DPT'nin gerçekleştirdiği bir araştırmada, asgari geçimlik toprak miktarının, Türkiye geneli için 70 Da, İç Anadolu için 80 Da ve Akdeniz Bölgesi için ise 40 Da düzeyinde olması gerektiği (Köymen, 99) belirtildiğine göre, 1-50 grubundaki işletmelerin geçimlik sınırında bulunduğu, gerek üretim yapısı, niteliği ve gerekse sermaye donanımları açısından, üst işletme gruplarından farklı taleplerinin bulunacağı açıktır.

İşletmelerin %67 sinin 1-50 Da grubunda faaliyet göstermesi, küçük üretimin egemen olduğunu gösterirken, buna çiftçinin marjinal gelirin sıfır noktasına kadar üretim gerçekleştirdiğini, destekleme politikalarının üzüm, çay, tütün (90'lı yıllara kadar) gibi ürünler için optimum kaynak transfer edebildiğini, Kartal'ın da belirlendiği gibi iç göç sürecinde kırsal alanda göç edenlerin belirli periyotlarda köydeki varlıklarına sermaye transfer etmelerinin (Kartal, 94) etken olduğunu, geçici işçilik sistemi ile ek kaynak geliştirme imkanının bulunduğunu ve sonucunda işgücü talep piyasasının daralmış olmasının da neden olduğunu düşündürmektedir.

GAP Bölgesi mülkiyet yapısının daha dengesiz bir temele dayandığı bilinmekte ve %61 olarak belirlenen 1-50 Da işletme grubunun işlediği ortalama arazi genişliğinin 14 Da büyüklüğünde olduğu, işletmecilerin %61.4'nün sulanacak arazinin ancak % 10.5 inden yararlanabileceği (Taraklı, 87) anlaşılmaktadır.

1.4. Çiftçinin Davranım Özellikleri ve Tarımsal İşletmelerin Nitelikleri:

Tarımsal işletme niteliği ve tarımsal üreticinin davranım özellikleri, sektör kaynaklarının daha kolay yitirilmesine uygun bir yapıdadır.

- Üretim tarzının ve sosyal yapıların birer sonucu olarak köylü üretici, bir programa rasyonel kurallara ve yazılı kaynaklara bağlanmayan yüz yüze ilişkilerle yaşamını sürdürmekte ve iktisadi faaliyetlerini buna göre tayin etmektedir. Bu davranım özelliğinin pazara açılmamış küçük üretimlerde ve kan bağı esasına dayalı ilişkilerin egemen olduğu yörelerde hakim bir yönelime dönüştüğü açıktır.
- Geleneksel kamusal tahsisler, gerek fiziksel ve iktisadi alanlarda olsun ve gerekse sosyal kurumsallaşmada, kırsal üretici ortak bilincinin oluşmasına ve dayanışma kültürünün gelişmesine destek olmamıştır. Başka bir deyişle, dayanışma anlayışının kan bağı grup çemberini aşması sürecine destek olunmamıştır.
- Tarım doğal koşullara açık ve üretim eylemi uzun bir dönemi kapsamaktadır. Bu nedenle, konjonktürel dalgalanmalara açık bir sektördür.
- Benzer nitelikteki üretim, sermaye donanımı düşük bir çok işletme tarafından gerçekleştirildiğinden, talep piyasasının "tercihleri" genişlemektedir.
- Küçük tarım üreticisi, marjinal gelirin sıfır noktasına kadar üretim yapmakta, önemli bir yönelim olarak, işgücünü teknolojiye ikame etmektedir.

- Özellikle küçük üretimin egemen olduğu tarım sektöründe üreticiler, piyasalara karşı üretimlerinin fiyat düzeyini yükseltecek organizasyonlara girmediklerinden yeterli kaynağa ulaşamamakta ve böylece informal para piyasaları sisteme girebilmekte, finansal yapıyı tayin etmektedir.
- Küçük üretim, öteden beri çalıştırılan ortaklık ilişkilerinin yeni bir versiyonuyla karşılaşmakta, makine-ekipman ya da tarımsal sanayi tesisine sahip kişilerle ortak çalışarak, ürününü tarlada teslim(alivre-satış) etmekte, makine parkına rant ödemektedir.

2. Uygulanan Tarım Politikalarında Önemli Evreler ve Temel Yaklaşımlar:

Cumhuriyet döneminin ekonomik politikalarının yönlendirilmesinde, 1923 İzmir İktisat kongresinin önemli bir yeri vardır. Kongrede, liberal ekonomiye geçileceği işaretleri verilirken, "müteşebbisin" destekleneceği ve "...hammaddesi dahilen sağlanan..." sanayinin geliştirileceği "arzuları" belirtilmiştir.

1923-29 döneminde, sanayi için yeterli bir birikimin oluşturulmaması, tarımla yetinilmesine neden olmuştur.

İktisat Kongresi sonrasında tarım sektöründe gözlenen en önemli değişim, "öşür" ve "ağnam" gibi üreticiden toplanan doğrudan vergilerin kaldırılması ve üretime süreklilik sağlanmaya çalışılmasıdır. Ancak, tarımda beklenenler gerçekleşemeyecek, 1929 dünya ekonomik bunalımı, Türkiye'de 1926 yılında uç vermeye başlayacaktır.

Türkiye'de 1926 yılında ortaya çıkan bunalım, 1929 dünya buhranı ile doruğa çıkacaktır. Tarımsal ürün fiyatları, fındıkta % 73, incir ve tütünde % 50, pamukta % 48 ve üzümde ise % 43 oranlarında düşecektir (Köymen, 99).

1929 dünya ekonomik bunalımının tarımsal ürünler talebini daraltması sonucunda, sanayi öncelikli kalkınmaya yönelinmiş; pamuk, şeker pancarı gibi temel sanayi girdileri desteklenmiş, buğdayda taban fiyat uygulamasına geçilmiştir.

İkinci Dünya savaşı yıllarında, devlet piyasaya yoğun bir biçimde müdahale ederken, üretim sıkı bir denetime alınır. Birçok nedene bağlı olarak, savaş yıllarındaki üretim düşer, 45'teki üretim, 38-39 yıllarının % 34'ünün altına iner. Savaş yıllarında çıkarılan "Milli Koruma Kanunu"nun olumsuz sonuçları, daha çok küçük çiftçiyi etkiler (Pamuk, 97).

1950'lili yıllar, Marshall Yardımı ile yeni bir dönemin başlangıcıdır. Tarımda makinalaşma tarımsal yapıyı ve sistemini değiştirmiş, işlenen arazi miktarı iki katına yükselmiş, 30 000 adede ulaşmakta traktör sayısı, 1952 yılında 1950 yılının üç katına ulaşmış; tarım pazara açılmıştır. Keyder'in deyişiyle 1950'lili yıllar "... ürünlerin, girdilerin ve işgücünün ticarileştiği..." yıllardır (Keyder, 99).

1960'lı ve 1970'li yıllar, özellikle sanayinin ve iç tüketimin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretimin gerçekleştirilmesi için gübre, ilaç, makina gibi temel girdilerin yoğunlukla kullanıldığı ve "tarımda kendine yeten bir ülke" misyonunun korunmaya çalışıldığı dönemdir.

1980 li yıllardan bu yana, liberal ekonominin gerekleri uygulanırken, tarım sektörü önemli değişimler yaşamış ve yön değiştirmiştir. Kamu tahsisleri çiftçinin kendine yeterliliği sağlanamadan çekilmiştir. Bu dönemin en belirgin yönelmelerinden biri de, tohum, ilaç, fide ve fidan gibi genetik materyalin ithal edilerek sağlanması ve yerel madde araştırma ünitelerinin etken kılınamamasıdır.

Şimdiye kadar ki uygulamalarla, kırsal yapısal sorunlar aşılamamış, işletme büyüklüğü ve işletme genişliğinde yeterlilik sağlanamamış ya da bu süreç çalıştırılmamış ve tarımsal eylemler, demokratik grup organizasyonları ile yürütülememiştir.

3. Köy Sorunları,"Köycülük Akımı" ve Sonrası:

Köy, Cumhuriyetle keşfedilir. Gerçi köy gerçeği, II. Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Abdullah Cevdet ile dile getirilen ama daha çok "medeniyetin" güzideler (aydınlar) tarafından götürüleceği bir kesim olarak görülür.

Ziya Gökalp, 1913 yılında çıkardığı "Halka Doğru" dergisi ile "...halka doğru gitmek, harsa doğru gitmek mahiyetindedir..."derken, köylüyü yaşayan bir kültür kaynağı olarak görür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, köycülük felsefesi kamusal alanda yankı bulurken, özellikle köylünün aydınlanması, medeniyet değerleri ile buluşması motivasyonları öne çıkar. Halk Evleri, bu yönelmenin ilginç bir kamusal merkezidir. Halk Evlerindeki deneyim de hesaba katılarak, medeniyetin "dışardan" götürülemeyeceği ve köy aydınlarının kendi bünyelerinde çıkarılması gerektiği düşüncesine varılır. Köy Enstitüleri, bu düşüncenin bir ürünüdür.

1950li yıllarda, köylü artık politik arenada ve ancak kendisine ayrılan bir yerdedir.

1960-1970li yıllarda, mekansal organizasyon ihtiyacı, aydınları, daha çok yol,su,elektrik, köy odası gibi bayındırlık hizmetlerinin önemli olduğu düşüncesine getirirken, "Toplum Kalkınması" akımı bu ideallerle beslenir. Dışa vurumu, kamusal alanda da yankı bulacak, ilçelerde "Köylere Hizmet Götürme Birlikleri" kurulacaktır.

Toplum kalkınması olgusunun tartışıldığı 60'lı yıllar sürecinde, 1163 sayılı yasa ile kurulan "Köy Kalkınma Kooperatifleri" ile ilk defa, köylünün gönüllü katılımı ile iktisadi sorunun çözüm bulacağı noktasına gelinir; ancak, gerek devletin güncel eylemleri bile yönlendirme isteğinde ısrarlı olması ve gerekse kooperatiflerin organizasyon araçlarının (yönetim kurulu, genel kurul ve denetim kurullarının işlevleri ve işleyişleri açısından) dönemin gelenekçi bir toplumunda rasyonel çalıştırılmaması sonucunda beklenen hedeflere ulaşılamaz. Aydın önderliğinde kalkınma öneren bu birimler, belirli bir süre içinde gündemden çıkmış olur.

80'li yıllara girildiğinde özellikle 85 nüfus sayımı sonucu ile köy ve kent nüfusunun eşitlendiğinin farkına varıldığında, kentli nüfus bu eşitliği kendi lehine değiştirmek istediğini açıkça dile getirir. Artık sorunlarıyla kentler vardır ve gündemdedir.

Ciddi bir gerilim yaşanmaktadır, çünkü köylüler de kentlerdedir, azınlık değildir ve talepleri vardır...Dahası ... geleceklendir de...

II. Bölüm YENİ KIRSAL DÖNÜŞÜM ARAÇLARI

I. Gelişme Sürecinde Stratejik Bir Yaklaşım: Katımlı Yönetim

BM-Çevre ve Kalkınma-Konferansı-Rio de Janeiro-tüm insanların, özellikle kentsel ve kırsal kesimlerdeki yoksulların, yaşam ve çalışma ortamlarını iyileştirmek yönünde bir dizi karar üretir. Nedenlerini, daha çok gelişmekte olan ülkelerdeki kamu kaynaklarının, sosyal güvenlik, toplumsal refah (gelir dağılımı, konut, yaşamı kolaylaştırıcı araçlar, v.s.) gibi alanlarda etkin kullanılmadığı gerekçelerine dayandırır. Dahası, BM, bir dizi araştırmalarına dayanarak, merkezi hükümetler harcamalarının ancak %5.6 sının refah alanına yansıtıldığını belirler. Bununla da yetinilmez, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu BM üyeliğinin bağıtladıkları bir belge ortaya çıkarılır (Çevre ve Kalkınma Konferansı, 97).

Söz konusu belge, sürdürülebilir çevre ve kalkınma sürecinin hedef ve araçlarını tamamlarken, insan öğesinin çok önemli olduğunu ve özellikle temsil edilemeyenlerle ilgili olarak "kapasite geliştirmenin" teşvik edilmesi gerektiğini vurgular.

Çevre ve Kalkınma Konferansı, yaşam ve çalışma ortamlarının iyileştirilmesi amacıyla ulaşmak için üç temel araç önerir:

- Teknik işbirliği faaliyetlerinin artırılması,
- Kamu ve özel gruplar arasındaki ortaklıkların güçlendirilmesi,
- Toplumdaki grupların karar alma sürecine katılımının güçlendirilmesi

Konferans, çevre, kalkınma ve kent krizinin ancak ilgili tarafların rol almaları ile aşılabileceğini belirler.

Rio Konferansı süreci, bir dizi ülkeyi etkilemiş; her duyarlı yönetim, ülkeleri için yenilikçi bir dizi program arayışına girerken, varolan yapıları sorgulamayı da göze almıştır.

Aslında, geleneksel toplumsal sorunların, "toplumsal ve coğrafi kutuplaşma" yı arttırmış ve "coğrafi ayrımcılığın" ciddi sonuçlar doğurmuş olması, yeni sürecin çalıştırılmasına ve insan odaklı çözümlerin esas alınmasına meşruiyet kazandırmaktadır. Avrupa Komisyonu, toplumsal sorunlarını gelenekçi ülkelere göre daha düşük yoğunlukta yaşamalarına rağmen, insanlığın kazanmış bulunduğu yeni açılımlara, daha bir içerik kazandırmayı başarabilmektedir. "İnsan kaynaklarının geliştirilmesi", "yönetimsel/kurumsal yeterliliğin" halka yakınlık ilkesi ile sağlanabilmesi için örgütsel temeli "aşağıdan yukarıya" doğru inşa etmekte ve "erişebilirlik" ilkesine işlerlik kazandırmaktadır (AB-Tr.TEM, 96).

Gelişmekte olan ülkelerin bazıları, gücün, "dışarıdakilerden yereldeki insanlar", "güçlülere güçsüzlere" devri için "ROLLERİN DEĞİŞİMİ" ni, yönetimsel bir alternatif olarak görmekteyler. Temsil edilemeyenlere,

- Kendi çıkarlarını dile getirebilecekleri,
- Ellerinde olanı savunabilecekleri,
- Yeni alanlara yönelebilecekleri

bir örgüt kümesine ulaşmaları, hedef olarak konmaktadır.

Kamusal alanın yeniden biçimlendirilmesinde, resmi bürokrasiye dayalı devlet tarzı, doğrusu meşruiyeti, her alan ve kesimde şu ya da bu boyutta sorgulanmıyor değil.

AB, kamusal alana ilişkin krizin, “subsidiarite” (devletin ikinciliği) ilkesine bağlılıkla aşılabileceğini resmen açıklıyor. “Devletin geri çekilmesi”, “devletin ikinciliği” anlamına geliyor ve bu yaklaşımla, “vasi devlet” in yerini, “yardımcı devlet” anlayışı almış oluyor.

“Kamusal sorumluluklar, vatandaş inisiyatifi ile içselleştirilmiş en yakın yönetimlere bırakılmalıdır...”

Yurttaşlık bağı ve evrimine baktığımızda, yurttaşlığın, meşruiyetini, insanın toplumsal bir varlık olma temelinden aldığını görüyoruz.

İnsanlık, toplumsal yaşamdaki verimliliğin ve niteliksel ilerlemenin gerçekleşmesi için “ortak tartışma” ve “ortak karar alma” sonucunda “yaratıcı uzlaşmaya” ulaşabileceği ayrımını yapabilmektedir artık...

Dahası, uluslar arası formlardan aynı düzlemde görüşler açıklanıyor:

Habitat II sürecinde sunulan “Ulusal Rapor” ile halkın “yapabilir kılınması”, ilkesi öne sürülürken aslında, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve kapasitelerinin güçlendirilmesi sorunu dile getirilmek isteniyor.

BM Kalkınma Programı (UNDP) destek politikalarının genel Çerçevesi kapsamında, Türkiye'nin hazırlamış bulunduğu “Ülke Stratejisi Notu”nda “toplumsal kalkınma ve eşitsizliklerin azaltılması” yönündeki alanlar belirlenirken, “..halk katılımı” kalkınmanın önemli bir motivasyonu olarak vurgulanmıştır (GAP-BKİ, 97). Başka bir deyişle Türkiye reel olarak, katılımcı yönetim modellerine açık olduğunu ilan etmiştir.

GAP'ın uygulandığı alan, aynı zamanda, eşitsiz gelişme sorunlarını da yaşamakta, bu nedenle, önerilen kalkınma araçları ile bir dizi sosyal ve ekonomik dinamğin hareketlenmesi beklenmektedir. Birbirini etkileyecek olan dinamiklerin hareketlenmesi sürecinde, uygun kombinasyonlar yaratılmadıkça ve yerel inisiyatlara aynı zamanda sorumluluklar verilmedikçe, kalkınma rasyonelini yakalamak mümkün görülmemektedir.

GAP İdaresinin, gerek hazırladığı bir dizi araştırma ile ve gerekse uyguladığı projeleriyle, yerel katılımı öne alan bir tarzı seçmiş olması, umut verici bir gelişme olmakla birlikte, bu yaklaşımın tüm kamusal alanda, tüm kamu kuruluşlarında benimsenmesi de önemlidir.

2. Kırsal Mekansal Organizasyonda Yeni Bir Seçenek: Ekolojik Havzalar

Bilindiği üzere havza kavramı, “..denizlerde ya da göllerde son bulan akarsuların geçtikleri vadileri..” kapsayan bir alanı tanımlar.

1950 li yıllarda kurulan DSİ (Devlet Su İşleri), Türkiye’yi 26 su havzasında değerlendirerek, etüd ve projelerini bu fiziksel temele dayandırır. Bu yaklaşım, baraj yapımı için gereklidir de. Ancak, aralarında lokal karakteristikler ve farklılıklar içeren bu büyük havza içerisindeki bölgeler/mikroklimalar, daha farklı dokulara sahip bulunurlar. Farklı özellik sergilerler.

Farklılık, sadece iklim koşullarından kaynaklanmaz; iktisadi faaliyetlerini ekosistemin belirlediği geri kalmış yörelerde, klimatolojik özellikler, “iştigal alanları”nı ayıncı bir niteliğe dönüştürmektedir.

GAP Bölgesi örneğine bakıldığında, Güneydoğu Torosların güneye bakan yüzündeki tarımla, ovadaki tarım niteliğinin farklı olduğu görülecektir. Verimli hilal olarak da bilinen anti toros eteklerinde, 600 mm ye varan yıllık yağış miktarı ve ılıman iklim yapısı, koyunculuk ve ipekböcekçiliği faaliyetini dikte etmektedir. Ovaya ve güneye inildikçe, iklim yapısı ile birlikte, tarımsal faaliyet niteliği de değişmekte, bu yapı, farklı organizasyonlar ve sosyal dokular doğurmaktadır. Mardin eşliğine inildiğinde, özellikle Savur ve Midyat Vadilerinde ise yukarıda, sözü edilen iki bölgeden de farklı bir iklim dokusu ve farklı bir bitki örtüsü vardır. Zeytin, fındık, fıstık ve incir yetişebilmektedir, ayrıca sözkonusu vadiler şeridinde, meşe doğal bir ormanlık alanına dönüşmektedir.

DSİ’nin önerdiği biçimiyle eğer, GAP Bölgesini, Fırat (Aşağı Fırat-Yukarı Fırat) ve Dicle Havzaları bütünlüğünde değerlendirseydik; farklı dokuların gerekliliklerini, ihtiyaçlarını, bir ölçüde, eşitlemiş olurduk.

Kırsal sosyo-ekonomik gelişme yaklaşımı, tarımı olduğu kadar, tarım dışı tüm sektörlerin gelişmesini, değişmesini de amaçlamaktadır. Bu yaklaşımın insana dayalı en vurgulayıcı tarafı, hiç kuşkusuz, toplulukların davranım sistemlerinde ve kalıplarındaki değişime ilişkin önermeleridir.

Ekolojik havza kavramı, sadece klimatolojik/biyolojik benzerlik gösteren bir fiziksel tabana oturmamakta, havza alanının sosyolojik potansiyeline de gönderme yapmaktadır. Başka bir deyişle, bölgenin fiziksel altyapı ve iletişim imkanları ortamında, dönemsel havza programlarının kolaylıkla izlenebileceği, değerlendirilebileceği ve işbirliği kapasitelerinin yoğunlaşabileceği yani sosyolojik anlamda bütünleşmeyi arttırabileceği bir ölçüde de tanımlanmaktadır. Halk tarafından katılabilir ve denetlenebilir ölçek, sosyal anlamda yoğunlaşmayı arttıracak ve kamusal alana ilişkin getirilecek sistemlere yabancılaşmasını önleyecektir. Başarılı olmuş kırsal kalkınma örnekleri, mikro bölge plan yaklaşımının, kırsal kalkınmadan beklenen değişimlerinin yakalanabildiğini ve katılımcılar için etkileşimli bir süreç önerdiğini göstermektedir.

Güncel ihtiyaçların da taraflarca izlenebileceği alan ölçeği, mikro plan ve uygulama alanı olarak seçildiğinde, hem üretim çeşitlenebilecek, hem de tarımdışı kaynakların (altyapı ve üretim anlamında) hareketlenmesi sonucunda, bu süreç, geleneksel köylü tipolojinin, programa ve teknik-yeni sosyal kavramlara evrimini de hızlandırmış olacaktır, en azından potansiyel bir imkandır. Toplumsal dönüşüm, yapıyı değiştirecek dinamiklerin etkenliği ve kalıcılığı ile başka bir deyişle, halk tarafından kabul edilebilir önermelerin sürekliliği ile mümkün olabilecektir.

Altbölge içerisindeki lokal ekolojik havzalar, yeni bir plan stratejisini de gündeme getirecektir.

Kamu tahsislerinin etkenliği ve eşzamanlı çözümü için de yeni bir fırsat olarak karşımıza çıkan ekolojik havzalarda demokratik planlama işlevi, alana yönelik kamu programlarının katılımlı bir süreçle çalıştırılmasını, temsile dayalı olarak ortaya çıkacak grupların rollerinin belirlenmesini ayrıca verecekleri plan katkıları yanında sorumluluk da üstlenmelerini gerektirecektir.

3. Kamusal Alan da Katılımlı Yönetim Sürecine Girmelidir:

Kamusal alanın yönetim yapısı, katılımlı bir süreç alınmaz da kamusal erk, geleneksel fonksiyonlarını taşımayı sürdürürse, bürokratik işleyişlerin doğurduğu sınıtlardan da öte, Ülkenin, daha dar anlamda kalkınma bölgelerinin, ihtiyaç belirleme, tanımlama, projelendirme ve uygulama süreçlerinde de sorunlar yaşanacağını, evrensel deneyimler göstermiştir.

Bu nedenle, doğrudan demokrasi modelinin aynı zamanda rasyonel toplumsal organizasyon çerçevesini de öneren bir model olduğunu hesaba katmak gerekiyor.

4. Kırsal Fiziksel Altyapı Hizmetleri Dönüşmelidir:

Katılımın güçlendirilmesi ve insan kaynaklarının geliştirilmesi açısından, kırsal alana yansıtılan altyapı hizmetleri ve teknolojik altyapıların (konut, sağlık, beslenme, yerleşim sistemleri ve eğitim) miktar ve niteliğinin de önemli olduğu tartışılmıyor.

Kentlerin birçok nedene bağlı olarak özellikle işgücü taleplerinin daralması olgusu kırsal göç miktarını ve niteliğini etkilememekte, kentsel yığılmaların önüne geçilememektedir.

Teknolojinin işgücünü ikame oranı arttıkça, bu temel sorun, yaratacağı çevre sorunları ile birlikte önemini koruyacaktır. Teknolojik altyapı imkanlarının geliştirilememesi, göç olgusunun çok önemli gerekçelerinden biridir. Bu nedenlerle de, altyapı sistemi yeni modeller içerisinde geliştirilmeli ve altyapılardaki hizmet kalitesi artırılmalıdır.

Havzalarda, köy veya küçük yerleşmelerarası ulaşım imkanlarının sağlanması, yerel ekonomilerin güçlenmesi ve pazara açılması açısından da önem arz etmektedir.

Kırsal alanda, her konuta su ve telefon imkanı götürülmeli, elektrik ve enerji dağılımı ekonomik alanlara da (tarlalara/işletmelere) sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA:

- AB-Tr.TEM. AB Etkinliklerinde Sürd. İnsan Yerl.. Ankara: 1996
- ÇEVRE B. BM-Çevre ve Kal.Konf. -92, Ankara: 1997
- DAĞ, R-GÖKTÜRK, Atilla, GAP Yeniden Yapılanmalıdır, DİSTO, Ankara: 1995
- DAĞ, Rifat; Tarımda Özelleştirme ve Sonrası, Yeni Dünya Düzeni, TTB, Ankara: 1998
- DİE, Nüfus Sayımları, Ankara
- DİE, Türkiye Nüfusu (1923-1994) Demografik Yapısı, Ankara: 1995
- DİE, İstatistik Yıllığı, Ankara: 1996
- DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara: 1997
- DİE, GSYİH'nın İller İtibariyle Dağılımı, Ankara: 1995
- DİE, 1997 Genel Nüfus Tespiti, Kesin Sonuçları, Ankara: 1998
- GAP-BKİ S.Kalkınma Programı, Ankara: 1997
- KARTAL, Kemal Kentleşme, Ankara: 1994
- KEYDER, Çağlar TR'de Tarımda K.Meta Üretiminin Oluşumu, 75 Yılda Şeh. İstanbul: 1995
- KÖYMEN, Oyab Cum. Dön. Tarımsal Yapı, 75 Yılda köylerden Şehirlere T.İ.Ş.B., İstanbul 1999 (a)
- PAMUK, Şevket II. Dünya Savaşı Yıllarında, İaşe Politikaları, 75 Yılda Şeh..İstanbul: 1995
- TALİM, Metin; Ulusal Ekonomide Tarımın Yeri, ZMO, Teknik Kongre, Ankara: 1995
- TARAKLI, Duran Devegeçidi Sulaması, ZMO, Ankara: 1987
- TÜSİAD, Türkiye'nin Fırsat Penceresi, İstanbul: 1999
- KÖYMEN, Oyab; İç Göç Verileri, 75 Yılda....., İstanbul: 1997: (b)
- DİE, İstatistik Yayınları, Ankara

KIRSAL KALKINMA

Kırsal alanda yaşananların ve özellikle dezavantajlı grupların doğal ve toplumsal yaşam şartlarını iyileştirmeye yönelik olarak kamu, yerel ve STK'ların gönüllü işbirliğine dayalı sürdürülebilir ve katılım esas olan bir süreçtir.

İlkeler

- Sürdürülebilirlik
- Aktif katılım (tabandan-tavana)
- Örgütlük/İşbirliği/Ortak karar alma-uzlaşma
- İnişiyatifin tabandan gelmesi
- Üretimde çeşitlilik
- Özgün koşulların dikkate alınması
- Proje ve Uygulamada şeffaflık
- İzleme-Değerlendirme

Kırsal Kalkınma:

Kalkınma Planlamasında temel birim olarak bireysel köy yerleşimlerini değil; "mikro havza-havzacılıkları esas alan DEMOKRATİK bir yaklaşımdır".

Kırsal Kalkınma'da Sorunlar

1- İNSANA DAYALI SORUNLAR:

- **SOSYAL:**
 - Nüfus/Aile Yapısı
 - Göç
 - Eğitim
 - Sağlık
 - Kadın
 - Dağınık Yerleşim
 - Mülkiyet (Nüfus/İşlenebilir%)
 - Gelenek/Örf-adetler
- **EKONOMİK**
 - Üretim
 - Teknoloji
 - Eğitim Yayın
 - Kredi
 - Girdi Temini
 - Tüketim
 - Beslenme ile ilgili sorunlar
 - Gelirin kullanımı
 - Pazarlama
 - Piyasa bilgileri
 - Örgütlenme
 - Ürün işleme/muhafaza
 - Dağıtım

• POLİTİK (YAPISAL)

- Kamu kuruluşları arasında koordinasyon yetersizliği
- Yerde kalkınmayı özendirici politikalarda yetersizlik
- Mülkiyet dağılımı ve arazi kullanımındaki dengesizlik
- Ortak davranış yetersizliği ve özendirilmesi
- Toplumsal tabakalaşmadan (gelenekler) kaynaklanan sorunlar,
- Kamusal alanın kullanımında nihai yararlanıcıların/görüşlerinin karar aşamasında alınmaması (katılımcılık ilkesinin işletilmemesi),
- Bilgi ve kaynakların yetersizliği

2- DOĞAL KAYNAKLARIN KULLANIMI VE MUHAFAZASINA İLİŞKİN SORUNLAR

- Toprak ve su kaynaklarının kullanımındaki bilinçsiz davranışlar
- Diğer doğal kaynakların kalkınma aracı olarak etkin kullanılmaması (mer'a, orman, flora/fauna, vb)

ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

- Kırsal kalkınma tek boyutlu bir projelendirme hizmeti-faaliyet olmayıp; faydalananların katılımlarının yer aldığı bir çabadır.
- Yerel koşulların özelliklerine göre uygun olarak tanımlanmalı-dizayn edilmelidir.
- Halkın-faydalananların sağduyusu ile bilimin uzlaştığı makul bir düzlemde gerçekleşmelidir.

Kalkınma, insan odaklı, gelişmeye olanak sağlayan, insanların kendi sorunlarını dile getirebilecekleri, ellerindekini savunacakları, yetki ve sorumluluk alabilecekleri bir sistem oluşturulmalıdır.

- Aktörlerin ve rollerin yeniden tanımlanacağı bir süreç olmalıdır.
- Kırsal kalkınma faaliyetlerinde Mekansal planlamaya bağlı olarak örgütlenme gerçekleştirilmelidir.
- Yatay ve dikey entegrasyon için uygun bir yapılanma benimsenmelidir.

PROJE YÖNETİMİ & ÖRGÜTLENME

- Kırsal kalkınma proje çalışmaları, ana planın bir parçası ve katkı veren bir bölümü olmalı ve interaktif iletişime olanak sağlanmalıdır.
- Kırsal kalkınma projeleri en uç noktaya (köy, ilçe, vb.) kadar örgütlenme yapısına sahip olmalıdır.
- Proje yönetimi yarı özerk olmalıdır (yetki ve sorumluluk olmalı hesap vermeli)
- Kamu görevi yapacak aktörlerin görevleri açık olarak tanımlanmalıdır.
- Proje çalışanları profesyonel-yetişmiş, eğitilmiş ve sürekli eğitime açık olmalıdır.
- Proje yönetiminde hedef kitlenin seçilmiş temsilcileri de mutlaka yer almalıdır.
- Proje sahibinin faydalananlar olduğuna ilişkin tüm kitleye bilinç aşılmalıdır.
- Özellikle köy-havza çalışmalarında SOSYAL HİZMET uzmanları proje ekibinde yer almalıdır.
- Kırsal kalkınma yaklaşımında "insanlara özgün koşullarda", çözüm önerileri üretilmelidir.

GRUP ÇALIŞMASI: 6

GÖÇ VE KENTLEŞME

- Sunuş Bildirisi** : Doç. Dr. Atilla GÖKTÜRK
Araş.Gör. Sevilay KAYGALAK
Mersin Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Yönetici** : Yrd.Doç.Dr. Ümit ONAT
Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu

GRUP ÇALIŞMASI 6:

GÖÇ ve KENTLEŞME KATILIMCILAR LİSTESİ

Yrd.Doç.Dr.Ümit ONAT

Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK

Prof. Dr. Ayda ERAYDIN

Mahmut ÖZBULUT

Berna BAL

Eda ÇOK

Feride EKMEKÇİ

Cemal AKGÜN

M.Emin AKKAS

Neşe ŞAHİN

Mayide ALPTEKİN

Gülşen YEYİM

Melek İPEK

Funda KARABOĞA

Mustafa DOĞDU

H.Namık DEMİR

Nilay ÇABUK

Arş. Gör. Sevilay KAYGALAK

Zuhal GÜLER

H.Hüseyin ERGEN

M.Salih AKARSU

Celal CABBA

Faruk SÜMER

Pınar KESKİN

Şafi AVCI

Zekiye ŞEKER

Mansur YILDIZ

Rojda TURGUT

GÖÇ VE KENTLEŞME (***)

Göç, ilk bakışta coğrafi bir mekan değiştirme süreci olarak görülmekle birlikte, nedenleri ve sonuçları bakımından, bireylerin ve toplumların yaşamında daha geniş etkiler yaratan bir olgudur. Başka bir deyişle, toplumsal formasyonların ekonomik, politik ve kültürel yapılarında ve bu yapılar içindeki ilişkiler sisteminde yaşanan değişimlerin sonucunda ortaya çıkan göçün kendisi de, söz konusu yapılar üzerinde önemli dönüşümlere yol açan bir mekansal yer değiştirme hareketidir. Bu nedenle, göçün yaşandığı süreçler boyunca, göçün meydana geldiği tarihsel ve toplumsal bağlam üzerinde hem neden hem de sonuç olarak etkide bulunabilecek dinamiklerin iç içe geçtiğinden söz etmek mümkündür.

İnsanlık tarihi boyunca yaşanan göçler, mekanda eşitsiz biçimde dağıtılmış ekonomik fırsatlardan yararlanma isteğinin bir sonucu olabildiği gibi, ekolojik dayatmalar (doğal afetler) ya da devlet gibi toplumsal bir otoritenin gündeme getirdiği sürgünler, mecburi iskanlar ve savaşlar nedeniyle de ortaya çıkabilmektedir.

Göçün toplumdaki nitelik ve işlevi, tarihsel süreç içinde üretim tarzlarının değişmesine bağlı olarak değişmektedir. Modern dünyada göç, sanayileşmenin bir sonucu olarak işgücünün yeniden dağılımı ve yeniden örgütlenmesi anlamına gelmektedir (Roberts, 1981:193). Bu tanımla ile göç süreci, insan emeğinin kurulu bir pazara sunulması olgusunu içermektedir. Bu durumda daha önceden kurulmuş ve kendi kuralları çerçevesinde işleyen bir işgücü piyasasına "özgür" bir emek girişi söz konusu olmaktadır.

Göçün Tanımı ve Kuramsal Çerçevesi

Demografik bir süreç olarak göç, "coğrafi bölgeler ve/veya idari alanlar arasındaki yerleşim yeri (ikametgah) değişiklikleri" (Ünalın, 1998:91) olarak tanımlanmak-

(*) Mersin Üniversitesi

(**) İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

(***) Bu bildiri, Mersin Üniversitesi Araştırma Fonunca Desteklenen SBKYYL(SK)98-3 nolu proje kapsamında, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Doç. Dr. Atilla GÖKTÜRK danışmanlığında Arş. Görevlisi Sevilay KAYGALAK tarafından hazırlanan 'Zaman ve Mekan Boyutuyla Göç ve Kentleşme: Mersin Demirtaş Mahallesi Örneği' isimli Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

tadır. Ünalın göçün tanımında, **uzaklık, zaman ve kalıcılık** olmak üzere üç kriter kullanıldığını belirtmektedir. Göçün, yalnızca, demografik bir süreç olarak tanımlanması, onun içeriğini anlatmak bakımından yetersizdir. Böylesi bir tanımlama, göçün anlamını daraltmakta ve özellikle kapitalist toplumda göç olgusunun tüm boyutları ile anlaşılabilmesini güçleştirmektedir. Kendi içine kapalı üretim birimlerinin yer aldığı feodal toplumda, işgücünün, üretimin yapıldığı toprak parçasının dışarı çıkması, yani göç etmesi söz konusu olmamaktaydı. Bunun tersine, kapitalist ekonominin egemen olduğu modern dünyadaki nüfus hareketlerini niteleyen özellik, işgücünün yer değiştirmesidir. Dolayısıyla, göçün yalnızca bir nüfus hareketi olarak değerlendirilmesi göçmenlerin oynadığı çeşitli ekonomik rollerin gözden kaçmasına neden olabilmektedir.

Nitekim Tekeli (1998a:11), kapitalist toplumda göçün iki farklı mantıksal temele dayandığını belirtmektedir. Birincisi, doğrudan sistemin devamlılığı ile ilgili olan, emeğin mekansal olarak, üretimi daha etkin kılabilecek bir biçimde dağıtılmasıdır. Çünkü, kişinin mekanda yer değiştirmesi emeğin olduğu kadar sanayinin ve tüketicinin (pazarın) de yer değiştirmesi anlamına gelmektedir. Göç, böylece, hem üretimin gerçekleştirilmesine hem de yeniden örgütlenmesine etkiye bulunmaktadır. İkincisi ise, göçün, bireylere mekansal yer değiştirmeler yoluyla daha fazla ekonomik fırsatlar yakalama şansını vermesidir. Kişiler, toplumsal değişimler karşısında yaşam yerlerini değiştirerek kendilerine mesleki ve toplumsal açıdan daha iyi fırsatlar sunacak mekanlara taşınmaktadırlar.

Temel olarak bu çerçevede tanımlanabilecek olan göç olgusu, göç sürecindeki farklılaşmalara bağlı olarak değişik biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Göçün nedenleri, içerdiği aktörler ve mekanizmalar, farklı göç tiplerini doğurmaktadır. “Göç etme nedeni”, “uzaklık (mesafe)”, “göç etme biçimi” ve “göçün yönü” gibi değişkenler, göçün biçim ve içeriğinde, aynı zamanda, ölçek ve yönünde farklılaşmaları gündeme getirmektedir.

Göç Etme Nedenine Göre Göç Türleri

Petersen, “göç etme nedeni” bağlamında dört değişik tipte göçten söz etmektedir. Bunlar **ilkel, zorlayıcı (impelled), zorunlu (forced) ve serbest /üzgür göçtür**. İlkel göç, ekolojik bir itme sonucu oluşmaktadır. Yani insanoğlunun doğal güçlerle başa çıkma becerisinden yoksun olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Ekolojik bir zorlamaya karşı verilecek bir yanıt ya da geliştirilecek çözümler, bunu yaşayan insanların teknolojik donanımları ile ilişkili olduğundan, **ilkel göçler**, ilkel toplumda yaygın biçimde yaşanmıştır. **Zorlayıcı ve zorunlu göç** türlerinde harekete geçiren neden ekolojik bir baskı değildir. Devlet ya da eş değerdeki bir sosyal kurumun baskısı söz konusudur. Başka bir deyişle, yer değiştirme olgusunun bir ucunda devlet, diğer ucunda, ise birey yer almaktadır (Petersen, 1970:291).

Tekeli, zorlayıcı ya da zorunlu biçimde yaşanan yer değiştirmelerin üç farklı kaynağı olabileceğini belirtmekte ve bunları “devletin belli amaçlarını sağlamak, savaşlar sonucunda yeniden uyum, doğal afetlerin sonuçlarından kaçınmak” olarak saymaktadır. İlk ikisinin devletle ilişkisi açıktır, üçüncüsünde ise çözüm için devlete gereksinim vardır ve devlet bu aşamada devreye girerek sürece katılmaktadır (Tekeli, 1990:49). **Zorlayıcı ve zorunlu göçlerin** her ikisi de baskı unsuru içermektedir. Bu iki göç arasındaki ayrım; **zorlayıcı göçte**, göçe zorlanan kişilerin gitmek ya da kalmak konusunda bir miktar gücü ellerinde tutması, **zorunlu göçte** bu tarz bir dayatmayla karşı karşıya gelenlerin böyle bir güçlerinin olmamasıdır.

Serbest göçte ise göçün asıl nedeni göçmenlerin kendi iradesidir. Ne **ilkel göçte** olduğu gibi fizyolojik gereksinimlerin karşılaşmasında ortaya çıkan bir sorun, ne de **zorlayıcı ve zorunlu göçteki** pasif bir göçmen söz konusudur. **Serbest göç** türünde bireyler özgür karar alıcılar durumundadır (Petersen,1970:291).

Uzaklık Kriterine Göre Göç Türleri

Uzaklık Kriterinin (1) tanımladığı iki göç türü vardır. **İç göç** (ulusal göç) ve **dış göç** (uluslararası). Bu anlamda, **İç göç** kavramı, ülke içindeki bir yerleşim biriminden, yerleşmek üzere, yine ülke içindeki bir başka yerleşim birimine yapılan nüfus hareketini anlatmaktadır. Başka bir deyişle, **iç göç**, ülke sınırları dışına taşmayan göçtür. Ülke sınırlarının dışına yapılan göç ise **dış göçtür**. Bu göç türünde, yerleşmek niyetiyle bir ülkeden bir başka ülkeye yapılan bir nüfus hareketi söz konusudur. (Ünver, 1972:77)

Göç Etme Biçimine Göre Göç Türleri

“Göç Etme biçimi” bakımından, üç farklı göç türünden söz etmek mümkündür. (Erder, 1995:110): Birincisi **bireysel göçtür**. Bu göç sürecinde bireyler göçün nedenleri ve sonuçlarına ilişkin daha kesin bilgiye sahiptir ve akılcı aktörler olarak hareket etmektedirler. Göçün nedenleri ve sonuçları konusunda bilgili olmaları, gidilecek yere ilişkin kesin ve geniş bir bilgiye sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Niteliğe göre seçicilik gösteren bu göç türünde bireylerin gidilecek yerle ilgili beklentileri de oldukça yüksektir. İkinci göç türü **kitlesel göçtür**. Bu göç süreci toplumsal ekonomik ya da politik nedenlerle ortaya çıkmakta ve göçün kaynaklandığı bölgedeki tüm katmanları içermektedir. Bu göç çoğu zaman yukarıda sözü edilen **zorunlu göç** türüyle de örtüşebilmektedir. Üçüncü göç türü ise **zincirleme göçtür**. Bu göç sürecin-

(1) Dış ve İç göç sınıflandırılmasında “uzaklık (mesafe)” kriteri gerçekte bu farklılaşmayı karşılayamamaktadır. Bunun yerine “sınırı aşma”nın kriter olarak alınması daha açıklayıcı olabilmekte, “ulusal ve uluslararası” vurgusunu daha kolay vermektedir.

de göç kararı bireysel ve özerk olarak değil, üyesi bulunulan (hane halkı, akraba grubu gibi) birime bağlı olarak ve onları dikkate alarak verilmektedir. Bu göç biçiminde önceden göç etmiş olanlarla aile ve akrabalığa dayalı olarak kurulan ilişki ağı/şebeke (networks) göç edecek bireylere gidilecek yere ilişkin bilgi sunmakta ve olası risk ve maliyetleri azaltmaktadır.

Göçün Akım Yönüne Göre Göç Türleri

Göçün akım yönüne bağlı olarak yapılan sınıflandırma ise **kırdan-kente, kentten-kente, kırdan-kıra ve kentten-kıra** göçü içermektedir. (Akkayan, 1979:25).Türkiye'deki yaygın olarak yaşanan ise **kırdan-kente** ve **kentten-kente** göç türleridir. (Bayhan, 1996:179). Nitekim, kapitalist gelişmenin kendisi kır-kent ve kent arasında eşitsiz bir gelişme yaratan bir dinamiğe sahip olduğu için diğer iki göç türü (**kırdan-kıra ve kentten-kıra**) genel eğilimlerin dışında kalmaktadır. **Kırdan-kente göçte**, göçü veren ve alan birimler açısından birbirinden farklı toplumsal yapılar yer almaktadır. Göçü veren birim olarak, "köy" toplumu, kurumsal yapı, ekonomik etkinlikler, toplumsal iş bölümü ve ilişkiler açısından, göçü alan birim olan "kent" toplumdan farklı özelliklere sahiptir. **Kentten-kente** göç türünde ise göçün her iki ucunda da aynı toplumsal yapı yer almaktadır.

Yapılan bu sınıflandırmalar göz önüne alındığında göçle ilgili tek bir kurumsal çerçevenin oluşturulmasındaki zorluklar daha iyi anlaşılabilir.

Göçe İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar

Göçün kuramsal olarak açıklamasına ilişkin ilk çabalar Ravenstein'in göç kanunlarını oluşturduğu 1880 yılına uzanmaktadır. Ravenstein'a göre insanlar sınırlı sayıda fırsatların bulunduğu yerlerden daha çok fırsat yakalayabilecekleri yerlere giderler. Gidilecek yerin seçimi "uzaklığa" bağlı olarak yapılmaktadır (aktaran, Oberai ve Singh, 1983:25).

Lee(1966)ise, Ravenstein'in göç kanunlarını temel alarak göç eden bireyin algılarına etki eden faktörleri "artılar ve eksiler" olarak ikiye ayırmıştır (aktaran, Oberai ve Singh,1983:25).

Kırdan kente emek aktarımına ilişkin ilk kapsamlı model ise 1950'lerde Levis (1954)tarafından geliştirilmiştir. Bu bakış açısı, ikili bir ekonomi yapısında göçün "denge kurucu" bir mekanizma olduğunu varsaymaktadır (aktaran Ersoy,1985:9).

Myrdal (1957) ise göçün "dengeleyici" bir mekanizma olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Ona göre göç, az gelişmiş bölgedeki insan kaynağını gelişmiş bölgeye akıtarak bölgeler arası dengesizliğin daha da derinleşmesine neden olmaktadır (aktaran Ersoy,1985:11). Myrdal, göçün devamlılığını sağlayan nedenin, önceki göçlerin yarattığı "çoğaltan etkisi" (cumulative causation) olduğunu belirtmektedir. Myrdal, bu süreçte çoğaltan işlevi gören altı sosyo ekonomik faktörden söz etmektedir: gelir

dağılımı, toprak dağılımı, tarımın örgütlenmesi, kültür, insan kaynağının bölgesel dağılımı ve işin toplumsal anlamı (2) (aktaran, Massey v.d., 1993: 451-454).

Todaro da Lewis gibi göçü bölgeler arası ücret farklılıklarının giderilmesine katkıda bulunan olumlu bir nüfus hareketi olarak ele almaktadır. Göç kararının öncelikle çoğu finansal, fakat aynı zamanda psikolojik de olan kazanç ve maliyetlerin akılcı ekonomik hesaplanmaları sonucu ortaya çıktığını belirtmektedir. (Todaro, 1969:131-135). Todaro, daha sonraki çalışmalarında, kentsel emek gücünün formel ve enformel sektör arasında dağılmış olduğunu belirtmektedir. (Oberai ve Singh, 1983:28-29).

Göç olgusunu daha mikro düzeyde çözümleyen Sjaastad (1962) ise göç kararının zaman içinde ortaya çıkacak kazanç ve maliyetlerin hesaplanması sonucunda alınan bir yatırım kararı olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşımda kazançlar "parasal ve parasal olmayan" biçiminde ikiye ayrılmaktadır (aktaranlar, Mulder, 1993:21; Oberai ve Singh; 1983:27).

Psikolog olan De Jong ve Fawcett (1981) de "Değer -Beklenti Modeli" olarak adlandırılan yaklaşımlarında göç kararının alınmasında bireysel düzeydeki değişkenlere dayalı analizlere girişmişlerdir. Bireylerin farklı amaçlarına yükledikleri öneme dayalı olarak ortaya çıkan hiyerarşi, göç kararının alınmasındaki bireysel farklılıkları açıklamakta ve neden bazıları göç ederken diğerleri etmiyor sorusunu yanıtlamaktadır (aktaran, Mulder, 1993:21-22).

Marxist gelenek içinde yer alan kuramcılar ise, göçü, sermaye birikim süreçleri ve eşitsiz gelişmenin maddi ve yapısal süreçleri ile açıklamanın önemini belirtmektedirler. Bu görüşe göre, göçü, kentlerde yarattığı "yedek işgücü ordusu" bağlamında açıklamak daha anlamlı olmaktadır. Castles ve Kosack'a göre sermaye birikim sürecinde sanayinin yarı-nitelikli ve niteliksiz işgücüne yönelik oluşan talebi, kırsal sektördeki nüfusu harekete geçirmekte ve kentlerde bir "yedek işgücü ordusu" oluşturmaktadır (aktaran, Miles ve Satzewich, 1990:338). İş gücünün sürekli yedeklenmesi, sermaye birikimi ve kapitalist ekonominin gelişimi için gereklidir (İçduygu v.d, 1998:213).

Portes'e (1978:5-35) göre ise, kapitalist dünyada göçün önemi taşıdığı iki özelliğe bağlıdır. Birincisi, göçün kapitalist ekonomik gelişmede genellikle temel bir rol oynayan insan kaynağını sağlaması; ikincisi, göçün, az gelişmiş ülkelerde, çalışan

-
- (2) Böhning (1972) ve Piore (1979) 'ye göre çok sayıda göçmenin belirli meslek guruplarında yoğunlaşması durumunda bu meslekler toplum içinde "göçmen mesleği" olarak tanımlamaya başlamaktadır. Bunun sonucunda kültürel olarak damgalanmış ve yerli işçiler için uygun olmadığı düşünülen bir meslek kategorisi ortaya çıkmakta ve yerli işçiler bu işlerde çalışmak istememektedirler. Aslında bu damgalanma söz konusu işlerin doğasından değil göçmenlerin sayıca bu işlerde birikmiş olmasından kaynaklanmaktadır (aktaran, Massey v.d.1993:453).

kesimlerin buldukları konumlara ait engel ve sınırlılıkları aşmak için bir yol sunmasıdır (Portes,1978:40-47).

Göçü açıklamaya yönelik kuramsal çabaların çeşitliliği, bu olgunun çok yönlülüğünü ortaya koymak bakımından anlamlıdır. Göç olgusu her bir disiplin için farklı veriler sunmakta ve farklı sorun alanları yaratmaktadır. Günümüzde göç olgusunun tüm boyutları ile anlaşılabilmesi yalnızca bir çözümleme düzeyine bağlı kalınarak ya da bir disiplinin araçlarını kullanarak başarılamamaktadır. Göçle ilgili açıklamaların "bir nüfus akımı sonucu bazı yerler dolarken bazılarının boşalması" biçimindeki bir çözümleme düzeyi ile sınırlı kalması göçün neden ve sonuçlarına, göç süreci sonunda ortaya çıkan uyum sorunları ve mekanizmalarına ve geriye dönüş dinamiklerine ait verilere ulaşmayı engellemektedir. Çünkü göç, "durağan bir olgu olmayıp, nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte algılanması gereken bir süreçtir" (İçduygu ve Ünal,1998:38-51).

Göçün Nedenleri

Göç kuramlarında göçün nedenlerine ilişkin açıklamalar, esas olarak, kırsal-kent göçü üzerinedir. Bunun nedeni, kapitalizmin mekansal gelişme dinamiğinin temel olarak kırdan kente doğru bir demografik geçiş sürecine dayanıyor olmasıdır. Bu doğrultuda, özellikle 1960'lerden başlayarak gelişen göç yazınında göç olgusu, kentlerde sanayi üretiminin gelişmesini doğrudan ve dolaylı sonuçlarının etkisiyle kırsal yaşamın çözülmesi ve kentlerdeki nüfus yoğunlaşması kapsamında ele alınmıştır. Bu nedenle göç çalışmalarının analiz ettiği veriler, kentleşme verileri ile iç içe geçmiş, bugüne kadar göç konusunda ulaşılan bilgiler de daha çok kırsal-kente göç türü ile ilgili olmuştur.

Göç kuramlarının birçoğu, toplumdaki değişimlere bireysel düzeyde nasıl uyum sağlandığını inceleyen mikro kuramlardır. Göçü sistem düzeyinde açıklamak savında olan kuramlar da genellikle mikro yaklaşımların alışkanlıklarından kopamamaktadırlar (Tekeli ve Erder, 1978:197). Böyle olunca da, göçün ortaya çıkışı daha çok bireylerin güdülerine dayanarak açıklanmaktadır. Oysa göç, yukarıda da belirtildiği gibi, ekonomik, politik ve toplumsal dönüşümlerin bir sonucu olarak yaşanmaktadır (İçduygu, 1998:1; İçduygu ve Ünal, 1998:42). Tarihsel olarak da, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye, işgücü talebi içindeki kent merkezlerine doğru yaşanan büyük göç hareketleri eşlik ettiğinden (Oberai, 1983:8), göç olgusu, kırsal toplumunun çözülmesi, sanayileşme süreçleri ve bu süreçlerde kentler ve bölgeler arasında ortaya çıkan gelişmişlik farkları ile doğrudan ilişkisi kurularak değerlendirilmektedir.

Göç tiplerinden en çok bilineni, toplumda sanayileşmeye paralel olarak ortaya çıkan kırsal alandan kentlere doğru olan göçtür (Tekeli ve Erder, 1978:24). Bu çerçevede, sanayileşme ve kentleşme olgularına paralel olarak toplumda tek yönlü bir göç hareketi yaşanmaktadır. Bu göç hareketinin nedenleri evrensel bir geçerlilik taşıyan iki başlık altında incelenmektedir: 1) göçü alan birimin çekim gücü ya da çekiciliği;

2) göçü veren birimin dayanılmaz koşulları ya da iticiliği. Değişik insanları değişik yerlerden göç ettiren bu itme ve çekme gücünün bir bileşkesidir. Bu güçler de ekonomik, politik, toplumsal ve bireysel koşulların karmaşık bir fonksiyonudur. (Şanlı, 1976:78).

Kentleşme sürecinde, sanayileşmeye koşut olarak yaşanan kırsal alandaki yapı dönüşümleri göçün temel kaynakları olarak görülmekte (Ecevit, 1996:493) ve "kırsal iticiliği"ni ifade etmektedir. Kırsal göçler, bir yandan aşırı nüfus artışı diğer yandan tarımsal üretimde kullanılan yeni tekniklerin, bu sektörde çalışanları üretim sürecinin dışına itmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yeterli düzeyde olmasa bile, kapitalizmin tarımsal yapılara girişi ile birlikte, kırsal alandaki geçimlik hane ekonomisi, giderek pazara yönelik üretime dönüşmeye başlamıştır (Çabuk, 1996:503). Tarımsal üretimde insan ve hayvan gücünden makine gücüne geçilmesi, tarım topraklarının mülkiyetindeki dengesizlik ve büyük tarımsal işletmelerin artışı sonucunda ortaya çıkan işsizlik ve topraksızlaşma, kırsal nüfusa hareketlilik kazandırmıştır. Ayrıca, tarım ve sanayi kesimlerindeki ücret farklılıkları, gizli ve açık işsizlik, toprak yetersizliği ve verimsizliği, tarım kredilerinin açılmasındaki eşitsizlik de kırsal nüfus hareketliliğini artıran nedenler arasındadır (Tekeli ve Erder, 1978:14-21; Oberai ve Singh, 1983:30).

Göç üzerine yapılan çok sayıda araştırma insanların büyük çoğunluğunun ekonomik nedenlerle göç ettiğini ortaya çıkarmaktadır (Gilbert ve Gugler, 1984:52). Göç kararının alınışında ekonomik hesaplamalar birincil önemdedir. Buna karşılık, kente göç etme konusunda, kişiler üzerinde maddi kazanımlar dışındaki faktörlerin etkili olduğunu dile getiren görüşler de bulunmaktadır (Gedik, 1994:214; Gilbert ve Gugler, 1984:52). Bu görüşlere göre, kır ve kent arasındaki fırsatların tartılması, sadece iş ve gelir/ücret açısından yapılmayıp aynı zamanda kentsel refah ve olanakları da içermektedir. Özellikle, kırsal bölgelerde okulların açılmasıyla birlikte, kırsal yaşamın daha genç kesimler arasında bir grup, eğitimlerini ilerletmek ve becerilerini geliştirmek için göçe karar verirken, diğerleri de, kırsal yaşam tarzının sunduğu olanaklardan tatmin olmadıkları için göç etmektedir. Bunlar kentsel alanları çekim merkezi haline getiren faktörlerdir.

Göçmenler tarafından kent yaşamına ilişkin olarak algılanan bir diğer olanak ise, kentin değişik ve karşıt inançlara, düşüncelere sahip insanları bir arada tutan kozmopolit yapısıdır. Bu yapıyla kent bir kan davası kurbanı ya da yerli halk tarafından "suçlu" görülmüş bir kişi için bir sığınak olabilmektedir. Bunun yanında, özellikle genç kuşaklar için "kente gelmek" kişilere bir gurur ya da ilerleme hissi verebilmektedir. Ancak, bunlar önemli faktörler olmakla birlikte ekonomik fırsatlar kadar etkili değildirler (Şanlı, 1976:80).

Önemli bir açıklayıcılık gücüne sahip olmakla birlikte, kentin çekiciliği ile kırsal iticiliği göç sürecini belirleyen tek etken değildir. Bu süreçte ulaşım ve iletişim alt-

yapısına ilişkin teknolojik gelişmeler de göçü hızlandırmaktadır. İletişim araçlarının gelişimi kırdaki yaşayanları "dışındaki yaşam" konusunda bilgi sahibi yapmakta ve ulaşım sistemindeki gelişmeler de aynı şekilde kırdaki nüfusun hareketliliğini artırmaktadır (Kılınçaslan, 1976:160). Ulaşım ve iletişim araçlarındaki bu gelişmeler "iletici" etmenler olarak göç nedenleri arasında yer almaktadır (İçduygu ve Sirkeci, 1999:268).

Tarımdaki düşük gelir, işsizlik ve eksik istihdam, kentteki ücret farklılaşmaları ve iş olanakları, toplumsal ve kültürel fırsatlar ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, insanların göç etme nedenleri arasında yer alsa bile, göçler sonucu oluşan yeni koşullar da, göçü ortaya çıkarmada bağımsız bir faktör olarak işlemektedir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde, göçün başlamasının ardından, kentlerde, göçmenlerin kentsel olanaklara erişmesi, belli haklardan yararlanması, daha iyi muamele görmeleri için bir yasal çerçevenin oluşturulması amacıyla, özel ve gönüllü örgütlenmeler ortaya çıkmaktadır. Bu örgütler, danışmanlık yaparak, sosyal hizmetler sunarak, kalacak yer sağlayarak göçmenlere yardım etkinlikleri gerçekleştirmektedirler. Bazı araştırmacılar, zaman geçtikçe kurumsallaşan bu örgütlerin, göçmenler için yabancı olan bir emek piyasasına giriş mücadelesinde, toplumsal bir birikim (social capital) sağlayarak, yeni göçlere neden olduğunu belirtmektedir (Massey v.d, 1993:450). Gelişmiş ülkelerdeki bu kurumların göçü hızlandıran işlevini, az gelişmiş ülkelerde, göçmenlerin kendi aralarında gelişen haberleşme şebekesinin yerine getirdiği çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur (Massey v.d., 1993:450; Gedik, 1994:215; Tekeli ve Erder, 1978:149). Sözü edilen araştırmacılara göre, göçmenlerin geldikleri yerle kurdukları ilişki ağları, göç etmeyi yerinde kalanlar ile iletişimin sürmesini ve bilgi alış-verişini sağlayan önemli bir etmenddir. Akrabalık, arkadaşlık ya da ortak topluluk kökenine dayanan bu ilişkinin, yeni göç edecek olanlar açısından göçün maliyet ve risklerini azaltacak toplumsal birikimler sağladığı ve böylece göçü arttırıcı bir işlev gördüğü belirtilmektedir.

Kırdan kente göçü arttırıran faktörlerden biri de devlet politikalarıdır. Daha önce sözü edildiği gibi, bazı zamanlarda devlet bir baskı mekanizması olarak toplumda gönüllü olmayan yer değiştirmelere (zorunlu ve zorlayıcı göçler) neden olabilmektedir. Devlet bu müdahaleyi belirli politik çıkarlar doğrultusunda ya da savaş durumlarında gerçekleştirmektedir. Bunun yanında, devletin sermaye birikim sürecine uygun olarak izlediği politikaların da kentlerin çekiciliklerini arttırarak, nüfusun kırsal ve kentsel alanda yeniden dağıtımına etkide bulunduğu görülmektedir. Örneğin, kentlerdeki sanayi altyapısının hızla geliştirilmesine yönelik politikalar ile toplumsal ve kamusal hizmet yatırımlarının ağırlıklı olarak kentlerde yapılmasını öngören politikaların kırsal bölgedeki nüfusun kentlere doğru hareketini arttırması bu çerçevede ortaya çıkmaktadır.

Son olarak, kentleşme süreçlerinde önemli bir yer tutan kentler ve bölgeler arasındaki göç hareketlerine de değinmek gerekmektedir. Türkiye’de de 1970’lerle birlikte, kırdan kente göçün yanında, göç hareketleri içindeki ağırlığı artmaya başlayan bu göç hareketi (İçduygu ve Ünalın, 1998:44; Peker, 1999:297), kapitalist (eşitsiz) gelişmenin yarattığı mekansal dengesizliklerin belirginleşmesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Kentler ve bölgeler arasında, iş ve istihdam olanaklarından, ücret, gelir ve sosyo-kültürel gelişmişlik düzeyinden kaynaklanan farklılıklar, az gelişmiş olandan, gelişmiş olan yerlere doğru tek yönlü bir göç hareketine neden olmaktadır. Söz konusu göç hareketleri, Türkiye’de daha çok, kırdan kente göç edenlerin, göç ettikleri kentlerdeki istihdam ve gelir olanaklarının yetersiz kalması nedeniyle, bir süre sonra daha gelişkin kent merkezlerine göçü biçiminde gündeme geldiği için, aşamalı göç çerçevesinde değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, göç ve kentleşme süreçlerini anlamak bakımından önem taşıyan, kentler ve bölgeler arasındaki göç hareketlerinin ortaya çıkmasında, ekonomik nedenlerin, kır-kent göçüne oranla, daha ağırlıklı olarak rol oynadığını söylemek mümkündür.

Göçün Sonuçları

Göçler, hem göçü veren, hem de göçü alan birimler üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Bu durum, göç olgusunun sonuçları irdelenirken, göç ekseninin iki ucundaki mekansal birimlerin ayrı ayrı ele alınmasını gerektirmektedir.

Göçü Veren Birim Üzerindeki Sonuçları

Hem kırdan kente hem de kentten kente gerçekleşen göçlerde, göçü veren birimin ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamında olumlu ve olumsuz değişimler ortaya çıkmakta olup, bu durum göçün seçici yapısından kaynaklanmaktadır. Çünkü, göç edenler içinde daha çok üretim yapabilecek genç ve üretken erkek nüfus yer almaktadır. Göçü veren birimde üretim için gerekli nüfusun yitirilmesine neden olduğu için, yoğun ve kitlesel göçler, göç veren toplumunun ekonomik yaşamında olumsuz sonuçlar yaratabilmektedir. Bu alanlardan, büyük kent merkezlerine doğru gerçekleşen nüfus hareketleri, yalnızca bir işgücü kaybına neden olmamakta, aynı zamanda, maddi sermaye ve diğer ekonomik kaynakların da belli kentsel merkezlere akarak orada yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Böylece, nüfusun üretken kesiminin ve sermayenin yer değiştirmesine bağlı olarak göç veren bölgenin gelişme hızı düşmektedir. Bu durum, gerek kır-kent arasındaki gerekse kentler arasındaki eşitsizlikleri artıran bir etkiye sahiptir. Bu da, sonraki süreçte, göçü daha da artıran bir etkide bulunmaktadır. Bununla birlikte, özellikle kentler arasında gerçekleşen göçlerde, kişilerin yer değiştirmesinin, göçü veren kentlerde, nüfusun azalmasına, pazarın daralmasına ve böylece, ekonomik canlılığın yitirilmesine de neden olduğu belirtilmektedir (Şanlı, 1976:83; Tekeli, 1998 a: 16).

Diğer yandan, kırdan kente göç edenlerin kır ile sürdürdükleri ilişkiler, kırın toplumsal ve kültürel yaşamında çeşitli değişimlere neden olmaktadır. Oberai ve Singh’in (1983:37) de belirttiği gibi, göçmenler kentte öğrendikleri yeni bilgileri, dü-

şünce ve pratikleri kıra taşıyarak kır toplumunda alternatif yaşam biçimlerinin oluşturulmasına aracılık etmektedirler. Bu durumu kır toplumunun değer ve yargıları üzerinde dönüştürücü etkiler yaratabilmektedir.

Göçü Alan Birim Üzerindeki Sonuçları

Özellikle sanayi devriminden bu yana, mekansal gelişmeler açısından ortaya çıkan genel eğilim doğrultusunda, göç sürecinde göçü alan birim olarak kentler öne çıkmaktadır. Bu nedenle, göçün, göçü alan birim üzerindeki sonuçlarının değerlendirilmesi, genellikle, kent mekanı üzerinden yapılmaktadır.

Göç, özellikle, yoğun ve kontrolsüz biçimde yaşandığı dönemlerde kentin ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik yaşamına damgasını vuran bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Göçün yoğun ve kontrolsüz biçimde yaşanması, bu olgunun kentler üzerindeki etkisini arttıran önemli bir unsurdur. Göç ve kentsel gelişmeler arasındaki ilişkiler üzerine yapılan çalışmalar, kentsel sistemde göçün yarattığı etkilerin başlıca beş boyutta ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır (Tekeli ve Erder, 1978; Portes, 1978; Mingione, 1981; Oberai ve Singh, 1983; İçduygu v.d., 1998). Bunlar, göçün istihdam ve kentsel işgücü, ücretler, kent mekanı, kent yönetimi ve kentin kültürel yapısı üzerindeki etkileridir.

İstihdam ve Kentsel İşgücü Üzerindeki Etkileri

Göçün, kentteki istihdam yapısı ve düzeyine etkisi devletin belli bir istihdam düzeyi sağlama veya işsizliği toplumsal ve politik kaygılarla belli bir düzeyde tutma çabası göz önünde tutularak incelenmelidir. Bu çabayı, Batı Avrupa ülkelerinde sosyal refah devletinin, Keynesçi tam istihdam politikası doğrultusunda, istihdamı yükselterek iç pazarı canlandırma ve işsizliğin yarattığı toplumsal gerilimleri ortadan kaldırma kaygısıyla başvurduğu uygulamalarda daha açık biçimde görmek mümkündür. Özellikle, işsizliğin yüksek boyutlara vardığı dönemlerde devletin atıl durumdaki nüfusun en azından bir kısmını istihdam etme zorunluluğunun belirlediği ve sermaye birikim sürecinin buna olanak tanıdığı durumlarda, göç, istihdamı arttıran bir etkiye sahip olmaktadır. Bu türden politikalarla istihdamın artırılması kentlerde hizmet sektörünün genişlemesinin de nedenlerinden biridir. Bu durum özellikle, gelişmiş ülkeler için geçerli olmakla birlikte, ulusal kalkınmacılık politikalarını izleyen çeşitli az gelişmiş ülkelerin de bu yolla kamu iktisadi teşekküllerinde ve hizmet sektöründe istihdamı arttırmaya çalıştığı da görülmektedir.

Ekonomide teknolojik yenileme ve işgücü tasarrufu sağlayan makine kullanımından kaçınan emek yoğun bir üretim anlayışının varlığı durumunda da, göçmen nüfus, sunduğu ucuz emek olanağı ile istihdamı arttıran bir etkide bulunmaktadır (Oberai ve Singh, 1983:41).

Göçmenlerin kentsel işgücüne etkisi ise, göçmenlerin özelliklerine bağlı olarak çeşitli farklılıklar göstermektedir. Göç eden grup içerisinde genç ve üretken nüfus çoğunlukta ise, bunların vardıkları yer açısından, işgücünün genç yaş oranını yükseltti-

ğinden, olumlu katkıları olacağı varsayılabilir. Yine, bunların belli niteliklere sahip olarak gelmesi de, kentsel ekonomi açısından bir kazanım sağlamaktadır.

Ne var ki bu olumluluk, özellikle tam istihdama yakın bir işgücü piyasasının söz konusu olduğu kentsel sistemlerde geçerlilik taşımaktadır. Bunun dışında kalan örneklerde ise, işgücü piyasasının taraflarından olan işçi sınıfının, ekonomik ve örgütsel çıkarları açısından olumsuz, işverenler açısından ise olumlu etkileri olmaktadır. Bunun nedeni, göçmenlerin büyük çoğunluğunun kentsel işgücü piyasasında emeğini sermayeye pazarlamak durumunda olmasıdır. Nitekim, göçün kentsel sınıflar üzerindeki etkisi, daha çok göç ve işçi sınıfı arasındaki ilişki temelinde ele alınmaktadır. Bu ilişki dolaysız ve kesindir, çünkü göçler, kentsel sektörde bir iş bulma mücadelesi ile başlayan bir "işçileşme" sürecini de beraberinde getirmektedir (İçduygu v.d., 1998:211).

Bu ilişkinin çözümlenmesi ise "**çifte pazar**" ve "**yedek işgücü ordusu**" kavramlarının içeren bir kuramsal yaklaşım yoluyla yapılmaktadır. **Çifte pazar** yaklaşımı, işgücü pazarının "formel" ve "enformel" sektörlere ayrıştığını vurgulamaktadır. Formel sektör, nitelikli işgücü gerektiren yani eğitilmiş ve iş deneyimine sahip ise, kısmi ya da bütün olarak devlet düzenlemesinin dışında, niteliksiz ve yarı nitelikli işçilerin istihdam edildiği, düşük ücretli, emek yoğun, süresiz ve güvencesiz işleri içermektedir. Enformel sektör, en çok da az gelişmiş ülkelerdeki kıt sermaye ve bol emek koşullarında gelişme olanağı bulmaktadır (İçduygu v.d., 1998:213; Portes, 1978:45).

Kentsel işgücü piyasası açısından, ağırlıklı olarak, niteliksiz işgücü sunan göçmenler, işe girişte, kurumsal engellerin bulunmadığı enformel sektöre yönelmektedir. Enformel sektördeki işlerin en bilineni "inşaat işçiliği"dir. Bunun yanında hamallık, eski eşya tamirciliği, seyyar satıcılık, tablacılık vb. de enformel sektör işleri olarak tanımlanmaktadır (Tekeli, 1977:56; Portes, 1978, 1978:46; Ekin, 1995:73).

Daha önce değinilmiş olan **yedek işgücü ordusu** kavramı ise, "kapitalist ekonominin çalışan işçilerin pazarlık gücünün zayıflatan bir işgücü potansiyelini el altında bulundurduğunu" vurgulayan Marksist analize dayandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, göçmenler, kullanıma hazır bir işgücü potansiyeli yaratarak işçilerin ücret ve diğer kazanımlar konusundaki pazarlık gücünü azaltmakta ve işçi hareketinin birliğini parçalamaktadır (İçduygu v.d., 1998:213) (3).

Göçmenlerin rolü daha çok yerli işçilerin örgütsel çabalarını etkisiz hale getirmek ve ücretleri yüksek olan örgütlü işçilerin yerini almak biçiminde ortaya çıkmaktadır (Portes, 1978:32). Böylelikle, bir yandan, formel sektördeki örgütlü ve kurumsallaşmış işçi kesiminin pazarlık koşulları yok edilirken, diğer yandan, enformel sektörde-

(3) Bu yedek işgücü ordusunun, sadece sürekli işsizleri değil, çifte Pazar yaklaşımında dile getirilen enformel sektör çalışanlarını da içerdiği belirtilmektedir. Bkz. İçduygu v.d. 1998:213.

ki göçmen işçilere, ekonomik ve demokratik haklarının tanınmaması yoluyla, bu işçilerin kentsel işverenler ve devlet karşısında zayıf ve savunmasız kalması sağlanmaktadır (İçduygu v.d., 1998:214). Bu koşullarda göç, işçileri ayrıcalık ve rekabet yaratarak bölen bir mekanizma olarak işlemektedir (Yurtsever, 1996:45).

Sınıfsal konumlarının yanısıra göçmenler etnik ve dinsel kimlikleri nedeniyle de iş ararken ayrımcılığa uğrayabilmektedir (Oberai ve Singh, 1983:41). Kentsel işverenlerce bilenen etnik ve dinsel farklılıklar, işçi sınıfı içinde ayrışmalara yol açmakta ve homojenliği bozarak sınıfsal örgütlenmenin önünü kesmede kullanılmaktadır.

Göçün işçi sınıfı üzerindeki bir etkisi de, kentteki arsa spekülasyonu (kent topraklarının değerinin hızlı ve yapay bir biçimde şişirilmesi) aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Mingione, arsa spekülasyonunu, gelişmiş ülke kentlerinde işçi sınıfını denetim ve baskı altına tutmanın bir yolu olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre, kentlere yönelen yoğun göç akımları sonucu, artan konut gereksinimi sınırlı olma özelliğini taşıyan kentsel toprakların fiyatlarında sürekli bir artışa neden olmaktadır. Ayrıca bu durum, işçi sınıfının, özellikle de yeni göç etmiş kesimlerinin kent merkezinden uzak (ucuz arsa ve konut nedeniyle) yerlerde altyapısı yetersiz mekanlarda yaşamasına ve ekstra ulaşım giderleriyle karşı karşıya gelmesine de neden olmaktadır. Bu durum Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerde yansımaları olan gecekondulaşma konut sorununun çözümüne yol açsa da, bunların sağlıklı, düşük standartlı ve altyapıdan yoksun konut çevrelerinde oturmalarına neden olarak, yaşam koşullarını olumsuz biçimde etkilemektedir.

Göçün kentsel işgücü piyasasında yarattığı değişikliklerin başında gelen işsizlik, işçi sınıfı üzerinde dolaysız etkiler yaparak, kentsel gelişmeleri etkilemektedir. İşsizlik aynı zamanda, kente göçün en önemli nedenidir (Bayhan, 1996:184). Göçün sanayileşmeye paralel olarak gerçekleşmediği durumlarda kırdaki işsizlik sorunları kentlere taşınmış olmaktadır. Sonuç olarak, azgelişmiş ülkelerde, göç, kentsel sistem içinde işsizlik oranını yükseltmektedir.

Ayrıca, "göçmenlik" konumlarına bağlı olarak, göç edenlerin kentlerde yerlilerin sahip olduğu bağlantılardan (ilişki ağları) yoksun olması, göçmen işçilerin iş bulma şansını görece azaltan bir etmendir. Bu durum özellikle, kırdan kente göçün ilk dönemlerinde daha yoğun olarak yaşanan bir durumdur. Bu bağlamda, daha önce de değinildiği gibi, zamanla göçmenlerin de kendi aralarında özellikle, iş bulma ve barına konularının çözümünde enformel ilişki ağlarının geliştiği yapılan alan araştırmalarında ortaya konulmakla (Massey v.d., 1993; Gedik, 1994; Tekeli ve Erder, 1978) birlikte, bu insanların işgücü piyasasındaki konumları daha zayıf olmaya devam etmektedir.

Ücretler Dolayımından Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Göçün ücretler üzerindeki etkisinin en önemli göstergesi, yoğun ve hızlı biçimde yaşandığı dönemlerde yarattığı yüksek işgücü sunumuyla, ücretler düzeyini düşürmesidir (Oberai ve Singh, 1983:45). Bunun yanında, göçmenlerin işgücü piyasasının

da kendilerine ancak, süresiz, güvencesiz işlerde istihdam olanağı bulabildiği durumlarda, göç düşük ücretle çalıştırmanın gelişmesine de yol açan bir faktör olmaktadır. Bu nedenle, göç olgusu, göçmenlerin gerek işgücü piyasasına girişlerinin çoğu durumda ücretleri düşürücü etkiler yaratması, gerekse de kentin örgütlü ve kurumsallaşmış yerli işçilerinin sahip olduğu avantajlardan yoksun olması onun alt katmanları aleyhine arttırmaktadır. Göç, ayrıca, gelir ve olanaklar bakımından işçi sınıfının kendi içinde de ayrıcalıklı konumda olan kesimler (aristokrat işçi) yaratmakta ve bu da sınıfın kendi içinde eşitsiz bir gelir dağılımının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Zorunlu biçimde göç edenler ise, göçmenlerin, kentsel işgücü piyasasında, istihdam ve gelir açısından karşılaştıkları eşitsizlikleri daha ağır biçimde yaşamaktadırlar. Kentteki gelir dağılımı eşitsizliğinden en büyük payı bu kesim almaktadır (4). Göçmenlerin yedek işgücü ordusu olarak işçi sınıfının gelir ve diğer kazanımları üzerinde yarattığı olumsuz etkiler zorunlu göçler söz konusu olduğunda iki katına çıkmaktadır.

Kent Mekanı Üzerindeki Etkileri

Uzun bir sanayileşme sürecinde mekansal kalıpların değişmesine neden olan temel faktör olarak değerlendirilen göçlerin (Mingione, 1981:126), kent mekanı üzerindeki en önemli etkisi, kentlerin dağınık büyümesidir. Yoğun göçlerin doğurduğu konut talebi, kentlerde "yetersiz konut sorunu"nu ortaya çıkarmaktadır. Nüfusun hızla artmaya devam etmesi, yükselen bir konut talebine paralel olarak, arsa spekülasyonunu yaratmakta ve sınırlı olanaklara sahip çok sayıdaki göçmeni kentin dış bölgelerine ya da düşük standartlı alanlara yerleşmeye zorlamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde bu durumun sonucu olarak, kentsel hizmetlerden yoksun durumdaki bölgelere itilen göçmenler kendi emekleriyle, izinsiz ve düşük standartlı konutlar (gecekondu) inşa ederek kısa bir süre sonra kendi yaşam alanlarını kurmakta, böylece göç olgusu bir yandan kentin kontrolsüz biçimde yayılmasına neden olurken, diğer yandan da kentteki mekansal ayrılaşmalar üzerinde de etkili olmaktadır. Göç, kentteki mekansal ayrılaşmaları derinleştiren etkilerde bulunurken, yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşmasına ve belli kesimlerin kentsel hizmetlerden ve altyapıdan yoksun kalmasına da neden olmaktadır. Çünkü, kentte, göçmenlerin çoğunlukta olduğu bölgeler, kozmopolit ve devingen yapılarıyla, kente yeni göç edenleri çekmekte ve kent içinde belli mekanların "göçmen mekanları/mahalleleri" olarak belirmesine yol açarak, yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşmasına etkide bulunmaktadır.

Tarihi ve kültürel yapıların tahrip edilmesi veya bazı durumlarda kentsel rantlardan pay almak ve konut gereksinimi karşılamak üzere yakılıp yıkılması da göçün kent mekanı üzerinde yarattığı olumsuz bir sonuçtur.

-
- (4) Burada zorunlu göçler sonucu kente gelenler içinde sermaye ve meslek sahibi kesimlerin de bulunduğu ve söz konusu ayrımcılıkla karşı karşıya kalacaklarını işçi sınıfına dahil olacak kesimler olduğu belirtilmelidir.

Kent Yönetimi Üzerindeki Etkileri

Göç, özellikle kentlerin nüfusunun büyük miktarlarda artmasına ve kentin çarpık büyümesine neden olduğu hızlı kentleşme dönemlerinde, kent yönetimlerini de önemli ölçüde etkileyen bir olgudur. Bu durumu, göçmenlerin, kentin altyapısı tamamlanmış, belediye hizmetlerinden düzenli biçimde yararlanan konut alanlarında kendisine yer bulamayıp, kentin çevresindeki sözü edilen olanaklardan yoksun alanlarda kaçak yapılaşmaya yönelmek durumunda kaldığı, Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerin, 1950'lerden başlayarak yaşadığı kentleşme deneyimlerinde izlemek mümkündür.

Kırdan-kente göçlerin büyük artış gösterdiği ve hızlı kentleşmenin yaşandığı 1950'lerden beri, Türkiye'de kent yönetimleri artan nüfusun, yol, su, kanalizasyon, ulaşım, ısınma, çöp toplama, yeşil alan gibi acil ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken, göçmenlerin kurdukları "gecekondu alanlarındaki gelişmeleri meşrulaştırma ve bu alanlara minimum altyapı sağlama sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır" (Tekeli, 1992:133). Tekeli, bunun kent yönetimlerini adeta bir kriz yöneticisi haline getirdiğini belirtmektedir (1992: 133). 1970'lerden başlayarak, Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde gecekondu göçmen nüfusun, kent içindeki ağırlığının artması, bu nüfusun seçimle iş başına gelen kent yönetimleri açısından önemli bir "oy deposu" olarak görülmesine neden olmuştur. Böylece, bu grupların kente eklenme ve yaşadıkları alanlardaki yaşam kalitesini yükseltme mücadeleleri, farklı siyasal partilerce önemli bir seçim yatırımı olarak gizli ya da açık biçimde desteklenmiştir. Nitekim, 1970'lerde CHP (Cumhuriyet Halk Partisi), 1980'lerde ANAP (Anavatan Partisi), 1990'larda RP/FP (Refah Partisi/Fazilet Partisi) gibi partilerin kent yönetimlerine gelmeleri, diğer faktörlerin yanında, gecekondulaşmayı meşrulaştırma ve kentsel hizmetlerle buluşturma konularına en fazla vurgu yapan partiler olmalarıyla açıklanmaktadır. 1970'lerden bugüne pek çok kentte yerel seçimler için verilen oyların yöneldiği partilerle, genel seçimlerde kazanan partiler arasında önemli farklılıkların ortaya çıkması da bu durumun göstergelerinden biridir.

Göçmenlerin kent merkezi dışında yerleşerek kendine özgü bir kamusal ortam yaratması, Kıray'ın "saçaklanma" olarak tanımladığı kent topraklarının kent hukuku dışında üretilmesi sürecini de beraberinde getirmektedir (Kıray, 1998A:164). İstanbul'da Esenyurt, Ümraniye, Sultanbeyli gibi yeni belediyeler kent yönetimleri açısından önemli etkiler yaratan böylesi bir sürecin ürünüdür. Başka bir deyişle, göçmenlerin, 1960'lar ve 1970'lerde kent çevresinde kaçak yapıların toplaşmasıyla, genellikle hazine arazileri üzerine kurdukları gecekondu mahalleleri, 1980'lerin sonlarından beri "göçmen belediyelikleri" olarak tanımlanabilecek büyük yerleşim birimlerine dönüşmüştür. Aynı etnik, dinsel ve kültürel özelliklere sahip göçmenlerin toplaşmasıyla belediyelik haline gelen bu yerlerde, iş bulma ve konut edinme sorunlarının çözülmesi süreçlerinde ortaya çıkan, fakat sonraları toplumsal ilişki ve yapıları da kapsamına alarak gelişen enformel dayanışma ilişkilerinin sonucunda, "düşük yaşam standartlarına sahip, içinde yaşayanların taleplerini gizli ya da açık ancak genellikle çatışmalı ve sert olarak ifade etmelerini zorunlu kılan" farklı bir belediye-yerel

halk ilişkisi ve buna bağlı olarak farklı bir kent yönetim tarzı ortaya çıkmaktadır (Erdem, 1996:87).

Kentin Kültürel Yapısı Üzerindeki Etkileri

Kır toplumu türdeş nüfusu, yüz yüze (kişisel) ilişki biçimleri, dayanışma ve kan bağına dayalı örgütlenme yapısı ile, farklılaşmış bir nüfusa sahip, bürokratik örgütlerin ve kişisel olmayan ilişkilerin egemen olduğu, iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı kent toplumundan oldukça farklıdır. Kır ve kent toplumu arasındaki bu farklılıklar göçmenlerin kent toplumuna "uyum sorunları"ni gündeme getirmektedir.

Göçler sonucu kentlerde biriken nüfus, bir yandan işsizlik, konut, ulaşım, sağlık, eğitim v.b. sorunlarla uğraşırken, diğer yandan, yeni bir kültürle karşılaşmanın yarattığı sarsıntı ve çatışmaları yaşamaktadır (Bayhan, 1996: 183). Böylece, kente geliş, yaşama alışkanlıkları ve davranışlarda değişimler yaratmaktadır. Kırdaki geniş aile yapısının parçalanarak çekirdek aileye dönüşmesi, örf, adet ve geleneklerin kentsel varoluşu karşılayacak biçimde yeniden yorumlanması, kentsel yaşamın göçmenlere yeni bir dünya görüşü sağlaması bu değişimlerden bazılarıdır. Kent deneyimi göçmenlerin bir kısmı için travmatik olmakta ve hayal kırıklığı yaşatarak geri dönüşe neden olmaktadır. Göçmenlerin büyük çoğunluğu ise, bu yeni çevrede kalmaya ve "kent insanı" olmaya karar vermektedir. Kısa bir süre sonra "kentli" ya da "kentsel" olmanın tek bir yolu olmadığı anlaşılmakta (Kılınçaslan, 1976:160) ve "ne kırsal ne de kentsel olan, saf olmayan, ayrı ve kendine özgü" (Genç, 1996:314) bir kimlik edinme süreci başlamaktadır. Kent sosyologlarını "bütünleşmemiş kent yapısı", "köylüleşen kentler", "ikili kent" tanımlamalarına (Van Kempen, 1994:2; Kıray, 1998 a: 160) götüren bu süreç sonunda, kentte aralarındaki etkileşim ve iletişim bağının oldukça zayıf olduğu farklı kültürel yapılar ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, sanayi devriminden bu yana göçü alan temel birim olan kentlerde, göçün etkisiyle istihdam ve işgücü, gelir dağılımı, mekansal gelişmeler, kentin yönetimi ve kültürel yapısı boyutlarında çeşitli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler, genellikle kentlerde göç öncesinde kurulu olan yapının sahip olduğu istikrar ve belirlilik öğelerinin bozulması, yeni dengeler üzerinde yeniden kurulması biçiminde yaşanmaktadır. Göç, her koşulda bu türden etkilere sahip olsa da, söz konusu değişimlerin içeriğini ve boyutunu, göçü ve kentleşmeyi daha genel çerçevede belirleyen ekonomik gelişmeler yönlendirmektedir.

TÜRKİYE'DE DEĞİŞEN GÖÇ, GÖÇMENLİK VE KENT YAŞAMI

Türkiye'de iç göç hareketleri konusu incelendiğinde, ticaret ve sanayi sektörlerinin, izlenen dışa açılma politikası ve ithal ikameci büyüme modeliyle hızlı bir gelişme sürecine girdiği ve tanımda makineleşmenin arttığı 1950 yılının bir milat olduğu görülmektedir. Konunun çoğu zaman 1950 öncesi ve sonrası olarak ele alınmasının nedeni, ekonomik yapıda yaşanan sözü edilen gelişmelerin, bu tarihten başlayarak kırsal alanlardan kentlere daha önce hiç olmadığı kadar hızlı bir nüfus akımına yol açmasıdır.

Bunun yanında, 1950'leri bu açıdan önemli kılan bir başka durum da, kentsel nüfus artış hızının çok yavaş olduğu Cumhuriyetin kuruluşundan bu tarihe kadar ki dönemde (Tekeli ve Gülöksüz, 1983:1234) göç ve kentleşmeyle bağlantılı toplumsal değişim süreçlerinin yönetimler tarafından denetim altına alınabilmesine karşılık, 1950'den başlayarak, artan iç göçlerle bu denetimin yitirilmesi ve bu nedenle göçmenlik olgusunun bir toplumsal sorun olarak algılanmaya başlanmasıdır. Bu algının kaynağında temel olarak, yaşanan dönüşümlerin, kırsal alanda, kentsel sektörlerin ihtiyaç duyduğundan ya da emebileceğinden daha fazla nüfusu işsiz bırakarak, kentlere yönlendirmesi yatmaktadır.

Türkiye'deki İç Göç Hareketlerinin Özellikleri ve Yönelimleri

Türkiye toplumunda ekonomik amaçlı göçün, başka bir deyişle ekonomik kalkınma, sanayileşme ve modernleşme bağlamında ortaya çıkan göçün tarihi 1920'lerle başlamaktadır. (İçduygu ve Sirkeci, 1999:249) 1923'ten 1950'ye önemli bir iç göç hareketinin yaşanmadığı Türkiye'de, göç konusundaki ilk bilgiler, ancak kır-kent nüfus dağılımına ilişkin veriler ve nüfus artış hızlarını gösteren nüfus sayımı sonuçlarında bulunmaktadır. 1927'de kentsel nüfus, toplam nüfusun yüzde 12.7'sini oluşturmakta ve bunun yüzde 39'u İstanbul'da yaşamaktaydı. İkinci büyük kent durumundaki İzmir'i ise, henüz İzmir nüfusunun yarısına sahip olan Ankara izliyordu, 1927-1935 arasında kentsel nüfus artışının toplam nüfus artışının altında kalması o dönemde kentlerin çekim gücünün kısıtlı ölçüde geliştiğini göstermektedir (Eraydın, 1988:138-139).

Nüfusun yıllık artış hızının kentlerde binde 17.5, kırsal kesimde binde 22.2 olduğu, 1935 yılında (İçduygu ve Sirkeci, 1999:251) yapılan nüfus sayımı sonuçları, iç göçe ilişkin kısmi bilgiler sunmaktadır. Bu sayım sonuçlarında illerin nüfus bilgileri, "doğdukları ilin dışında başka illerde yaşayanlar"ın sayısal toplamına da yer verdiğinden, "göç almış olan alanlar" ile ilgili bilgi edinilmesi mümkün olmuştur. Buna göre, 1935 yılında il dışı doğumluların genel nüfus içindeki payı ise yüzde 6.8'dir, 1950 yılına ait Nüfus Sayım sonuçlarında ise bu oran yüzde 8.3 olmuştur (Tümerekin, 1968:1-3). Bu tarihten sonra da sözkonusu rakamlarda sürekli artışlar göze çarpmaktadır.

Türkiye'deki iç göç hareketleri anlatılırken Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan ve nüfus hareketleri içinde önemli bir yer tutan mecburi iskan (zorunlu yerleştirme) uygulamalarına da değinmek gerekmektedir. Türkiye'de bir iç iskan politikası olarak uygulanan bu zorunlu yerleştirmeler, asil olarak 1925 Şeyh Sait, 1930 Ağrı ve 1937 Dersim isyanlarından kaynaklanmış ve bu uygulama, Şeyh Sait isyanının ardından çıkarılan 10 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı "Bazı Eşhasın Şark Mıntokasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun" ile, 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı yasa-ya dayanılarak gerçekleştirilmiştir. 1097 sayılı yasanın 1.maddesinde, nakillerin, yönetsel, askeri ve toplumsal nedenlerle yapılabileceği ve nakledilenlerin terk ettikleri toprak ve bu toprak üzerindeki gayri menkullerinin hazineye geçeceği belirtilmektedir (Tekeli, 1990:63). 1934'te çıkarılan ve hükümetçe yapılacak bir programa göre,

Türk kültürüne bağlılık açısından nüfusun mekansal yayılımını düzeltme görevini Dahiliye Vekaleti (İçişleri Bakanlığı)'ne veren (Tekeli, 1990:63) 2510 sayılı yasa ise, zorunlu yerleştirme ile göç eden nüfusun ideolojik ve kültürel anlamda Cumhuriyetin getirdiği yapı ve ilişkiler sistemiyle bütünleşmesini hedeflemektedir. Bunun yanında, 2510 Sayılı yasanın diğer hedefleri ise, aşiretlerin bir yanda yerleşik yaşama geçmelerini sağlamak, diğer yanda da aşiret içindeki güç yapısının kırılması yoluyla aşiret yaşam tarzını ortadan kaldırmak olarak belirlenmiştir (Beşikçi, 1991:107). Bu kanun kapsamında Tunceli, Erzincan, Siirt, Bitlis, Bingöl, Van, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin illerinden 5.074 haneden 25.831 kişi Batı Anadolu'ya gönderilmiştir (Tekeli, 1990:64). 1947 yılında ise söz konusu illerden zorunlu yerleştirme uygulamasına tabi tutulanların, bu zorunlulukları ve haklarındaki tüm kayıtlar kaldırılmıştır (Geray vd., 1983:2359-2360).

Özellikle traktörün tarıma girdiği ve karayollarındaki gelişmelere paralel olarak ülke pazarını bütünleştirecek dağıtım ve haberleşme kanallarının kurulduğu 1948 yılından sonra, kırsal nüfusun hareketliliği artmıştır. Çünkü, tarımsal üretimde makine gücüne geçilmesi ve ülke pazarının hızla bütünleşerek, yerel pazar için üretimden ülke pazarı için üretime kayması, tarımsal işletme birimlerindeki dönüşüm için çok güçlü baskılar yaratmış işsiz kalan nüfus, kitleler halinde göç etmeye başlamıştır (Tekeli ve Erder, 1978:309-314) (5). Böylece, 1950'lerden sonra kentli nüfus hızlı bir gelişme göstermiş ve kentlerdeki nüfus artışı binde 55-65 düzeyine çıkmıştır. Doğal nüfus artış hızının yıllık yüzde 2.81 olduğu bu dönemde, kentli nüfus yüzde 7.25 artmıştır (Eraydın, 1988:142).

Bazı yazarlar bu yıllarda yaşanan göç olgusunu yalnızca tarımda meydana gelen dönüşümlerle açıklamanın eksik bir çözümleme olduğu görüşündedir. Akşit 1950-55 arasındaki sıçramayı, toprağı kıt köylerde ekilebilir toprakların sınırına varılmış olması nedeniyle, geçlerin umut vaat eden kentlere yönelmelerine bağlamakta ve bu köylerin İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerin bulunduğu bölgelerde yer alan, kapitalist pazarın ve kentlerin ilk etkisine giren köyler olduğunu belirtmektedir (Akşit, 1998:26). İçduygu da, ulaşım alanında elde edilen gelişmeler ve eğitim olanaklarının kentleri bir çekim merkezi haline getirmesinin de etkisi olduğunu belirtmektedir (İçduygu ve Ünalın, 1998:43). Gerçekten de, 1950 yılında kırsal kesimde yaşayan topraksız aile sayısı 810 bin iken, kentsel alanların 950 bin göç aldığı göz önüne alındığında, nüfus hareketlerinin tamamının tarımdaki çözülme ile açıklanamayacağı anlaşılmaktadır (Eraydın, 1988:143).

Bu yıllarda büyük barajların yapılmaya başlanmasıyla bir takım yerleştirme sorunları ortaya çıkmış ve baraj yapılan bölgelerdeki nüfusun zorunlu olarak yer değiş-tirmesi gündeme gelmiştir.

-
- (5) Bu dönemde tarımda uygulanan fiyat destekleme politikaları sayesinde küçük üreticiliğin varlığını sürdürebilmesi yaşanan kırdan kopuş olgusunun daha da hızlanmasını önlemiştir. (Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı, 1996:16)

Kır-kent nüfus oranlarına bakıldığında, 1950-1960 yılları arasında, kır nüfusunun yüzde 81'den yüzde 74'e gerilediği görülmektedir. Tü-kiye'de en büyük göç dalgasının yaşandığı bu dönem (Köymen, 1999:261), aynı zamanda gecekondu olgusunun gündeme geldiği yıllar olmuştur. 1955-1960 döneminde, kentli nüfus artışının yüzde 8.73 gibi çok yüksek bir değere ulaştığı görülmektedir (Eraydın, 1988:145). Geray (1989:7), 1951-52 yıllarında Bulgaristan'dan 1956-57 yıllarında Yugoslavya'dan gelenlerin, özellikle Marmara Bölgesi'nde yer alan illerin nüfus artışında önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.

1965-70 yılları arasında, en azından sayım yerinde oturmakta olan nüfusun yüzde 14'ünün yer değiştirmiş olduğu belirtilmektedir (Tekeli ve Erder, 1978:148). Akşit, bu dönemde göç miktarının 1.939.000'e sıçramasında, Orta Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri'ndeki köylerin hemen yakınlarındaki kentlerin ve diğer büyük kentlerin etkisine girmesinin rolü olduğunu belirtmektedir (Akşit, 1998:26). Nitekim 1970 yılı sayım sonuçları, kırsal göçlerin yalnızca İstanbul, Ankara ve İzmir'e yönelmediklerini, göç edenlerin yarısının başka yerlerdeki kent merkezlerini seçtiklerini ortaya çıkarmıştır. Kimi yazarların, 1960 ve 1970 yılları arasında kır-kent göçünün başat olduğunu söylemesine (İçduygu ve Sirkeci, 1999:252) karşılık, Gedik, yapılan ampirik çalışmaların, bu dönemde köylü nüfusun hareketliliğinin (yüzde 10), kentli nüfusun (yüzde 20) yarısı olduğunu ortaya çıkardığını belirtmektedir (Gedik, 1994:214-215). 1969-70 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye kentlerine göç edenlerin de, bu dönemdeki kentli nüfus artışına katkıda bulunduğu görülmektedir (Geray, 1989:4).

1960'ların ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar, popülist olarak nitelendirilen tarım destekleme politikalarıyla, kırsal kesimde küçük üreticiliğin sürdürülmeye çalışılmasının ve ülke dışına göçün etkisiyle kentleşme hızının yavaşladığı görülmektedir (Tekeli, 1998b:15).

Keleş (1996:150), 1975'lere kadar yaşanan iç göçün iki önemli özelliği olduğunu belirtmektedir: birincisi, göç eden nüfus içinde erkeklerin baskın oluşu (yüzde 65), ikincisi ise, göçün İstanbul, Ankara, İzmir gibi metropoliten merkezlerin bulunduğu bölgelerde yoğunlaşmasıdır (6).

Kentli nüfusun artış hızı, 1975-80 arasında toplam nüfus artış hızı gibi yavaşlamıştır (Tekeli ve Gülöksüz, 1983:1233). Eraydın, 1970'lerdeki ekonomik kriz koşul-

(6) Gedik (1994:226) ise, yapılan ampirik çalışmaların, bu üç büyük metropole kırdan göç edenlerin ortalamasının diğer il merkezlerinin ortalamasına yakın olduğunu gösterdiğini açıklamaktadır. Bu metropollerden dışarıya göç oranının oldukça düşük olduğunu belirten yazar, söz konusu yerlerdeki yüksek net göç oranını köylerden gelen iç göç hızının yüksek olmasına değil, il merkezlerine olan dış göç hızının minimum değerinde olmasına bağlamaktadır.

larının da etkisiyle sanayi içi gelir oranlarının düştüğünü ve kentlerde ortaya çıkan olumsuz ekonomik koşulların yanısıra yaşanan siyasi çalkantıların, 1980'lere kadar kentlere yönelen göçün hızını kestiğini belirtmektedir. Eraydın'a göre, 1980 sonrası dönemde ise, dış ticaret hacmindeki genişlemeler ve yabancı sermaye girişleri büyük kentlerin gelişmesine ve çekiciliğini yeniden artırmasına neden olmuştur. Bu nedenle, 1975-1980 döneminde yüzde 4.23 olan kentleşme hızı 1980-85 yılları arasında yüzde 4.91'e yükselmiş ve İstanbul ile İzmir'in başını çektiği dışsattım merkezleri hızlı bir büyüme süreci içine girmiştir (Eraydın, 1988:149-150).

Sermayenin uluslararası niteliğiyle kentlere yeni işlevler kazandırdığı bu dönemde, rant gelirleri büyük oranda artmış, sanayi yatırımları yerini konut, işyeri, ikinci konut, turistik tesis türü yatırımlara bırakmış ve toplu konut kredisi uygulamaları ile de bu süreç desteklenmiştir. Artan dış ilişkiler ve dış ticaret gelirleri ile toplam sermayenin yaratılmasında ve denetlenmesinde önemli bir konuma geçen kentler, çekiciliklerini arttırarak bu dönemde hızlı bir nüfus akınına hedef olmuştur (Eraydın, 1992:114-117).

1980'lerin ikinci yarısından başlayarak iç göçün hem yönünde hem de varış noktalarında değişimler ortaya çıkmıştır. İlk olarak, bu tarihe kadar kır-kent göçü toplam nüfus hareketleri içinde en önemli yeri tutarken, 1980 sonrasında kentler arası göçlerin payının arttığı izlenmektedir (Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı-TUREP, 1996:20; Peker, 1999:297). Ancak, özellikle 1990'larla birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan, yaşam güvenliğinin bulunmayışı nedeniyle gerçekleşen göçler ile aynı nedenle köy boşaltmalarının ortaya çıkardığı zorunlu nüfus yer değiştirmeleri yanı sıra Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında yapılmakta olan barajların büyük sayıda köylünün yer değiştirmesine neden olması (TUREP, 1996:20) kır-kent göçünün, ülke genelindeki göç hareketleri içinde önemli bir yer tutmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu süreçte, bölge nüfusunun hareketliliğinin artmasına bağlı olarak Antep başta olmak üzere Urfa ve Diyarbakır gibi bölge merkezi niteliğindeki kentlerde ciddi bir nüfus yoğunlaşması gözlenmektedir. (Akşit ve Akçay, 1999:326).

İkinci olarak, 1950-1980 döneminde iç göçün en çok yöneldiği İstanbul, Ankara ve İzmir'e (İçduygu ve Sirkeci, 1999:252), 1980'lerin sonlarına doğru, yeni çekim merkezlerinin eklendiği görülmektedir. Bu dönemde Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarına ve özellikle Antalya ve Mersin gibi kentlere yoğun bir nüfus akışı yaşanmıştır. Bu sürecin ortaya çıkmasında, yukarıda değinilen, kentlerin, sermaye birikim süreçlerindeki değişimlere paralel olarak yaşadığı dönüşümlerin etkisi büyüktür.

Ülke ekonomisinin dışa yönelmesinin yanında, büyük ölçekli turizm yatırımlarının artmasına bağlı olarak, kıyı alanlarına çok sayıda girişimcinin yığılması ve böylelikle bu alanların kamunun altyapı harcamaları içinde öncelik kazanması, bu bölgelerin çekim gücünü arttırmıştır. Bunun yanında, Türkiye'de özel araba sahipliğinin artışı ve yaşam kalıplarının değişmesi sonucunda kıyılarda çok sayıda ikinci konutun yapılması da nüfusun kıyı alanlarına yönelmesinde etkili olmuştur (TUREP, 1996:22). Yine yukarıda sözü edilen çerçevede Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan

göç etmek zorunda kalan nüfusun kendisine en yakın uzaklıktaki güvenli bir kent merkezine yönelme eğilimi, Akdeniz'deki kıyı kentlerini bu süreçte yoğun göç hareketleriyle karşı karşıya bırakmaktadır (7).

Ayrıca, Türkiye'deki iç göç olgusunun 1980'li ve 1990'lı yıllar bağlamında ortaya çıkan bir diğer farklılığı ise, "iletici" nedenlerle açıklanan göç türünün ağırlık kazanmasıdır. Bu dönemde hem iletişim ve ulaşım koşullarının gelişimindeki süreklilik (İçduygu ve Sirkeci, 1999:253), hem de "daha önceden göç etmiş akraba ve tanıdıkların göç edecek bireyin kentte risk altına girebilme olanaklarının derecesini artırması" (Gedik, 1994:214) nüfusun kırdan kente hareketliliğini artıran nedenler arasındadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de, ekonomide ağırlığın kırsal faaliyetlerden kentsel faaliyetlere doğru kaydığı, kırdan hızlı bir nüfus artışının yaşandığı, tarım alanında çeşitli dönüşümlerin gerçekleştiği 1950'den bu yana, hızlı iç göç süresi yaşanmıştır. Yerleşim birimi açısından bakıldığında, büyük oranda kırdan kente doğru yaşanan bu göçler, ülkenin ekonomik açıdan geri durumda bulunan kuzey ve doğu bölgelerinden, batıya ve güneye doğru gerçekleşmiştir. Nüfusun bu hızlı ve büyük boyutlu yer değiştirmesini belirleyen temel etmenler, "kentlerin sermaye birikim sürecinde yüklenedikleri roller, mekan örgütlenmesinin değişim yapısal özellikleri" olmuştur (Eraydın, 1992:122). Bunun yanında, bu etmenin barındırdığı sıralanan değişkenlerin göç olgusu üzerinde yarattığı etkiler, göçün yönü ve hızı ile sınırlı kalmamış göçle bağlantılı toplumsal, ekonomik ve kültürel düzeyde tanımlanan sorun alanlarının niteliğini ve ağırlığını da değiştirerek, Türkiye'de göçmenlik ve kentlilik kavrayışını da önemli ölçüde etkilemiştir.

Türkiye Kentlerinde Göçle Bağlantılı Sorun Alanları ve Göçmenlik ve Kentlilik Kavrayışının Gelişimi

Kente göç olgusunun, Türkiye'deki ekonomik politikalar, kentleşme ve kırsal gelişme dinamikleri doğrultusunda değişen anlamları düşünüldüğünde, 1950'lerden günümüze iki dönem tanımlanabilir: 1950 ile 1980 arasındaki birinci dönemde, kentsel alanların kendi iç yapılarının ve bu yapılarıdaki dönüşümlerin kentleşme süreçlerini belirlediği görülmektedir. (İçduygu ve Sirkeci, 1999:252). 1980'lerden günümüze kadar tanımlanacak olan ikinci dönem ise, kentlerin dünya ekonomik sistemiyle daha sıkı ilişkiler içine girdiği ve uluslararası sermaye hareketlerinin etkisi altında yeni işlevler edindiği yıllardır (Eraydın, 1988:136).

(7) Söz konusu bölgeden, Adana ve Mersin gibi güneybatı illerine yönelen göçe ilişkin sayısal veriler için bkz. Akşit, B. Ve Akçay, A. A., GAP Bölgesinde Nüfus Hareketleri. O. Baydar (Derl), içinde, 75 Yılda Köylerden Şehirlere (323-332). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

1950-1980 Arası Dönemde Türkiye Kentlerinde Yaşanan Sorunlar ve Göçmenlik Olgusu

Türkiye’de 1950’li yıllardan başlayarak, kırdaki nüfus artışı, tarımda makineleşme ve belli bölgelerde toprak sahipliği yapısında meydana gelen değişimlerle, kırsal alanda büyük bir kitlenin işsiz kalması ve yetersiz miktarda toprağa sahip duruma gelmesi sonucunda, bu alanlardan kentlere doğru hızlı ve yoğun bir göç olgusunun gündeme geldiği belirtilmiştir. Kentlerde yaşayan nüfusun bu tarihten sonra hızlı bir gelişme göstermesinde etkili olan bir başka etmen ise, 1950’den başlayarak kentlerin çekiciliklerini artıran gelişmelerdir. Bu gelişmeler arasında en önemli olanı, kır-kent gelir farklılıklarını kent lehine artıran, 1950’li yılların ikinci yarısından başlayarak sanayi kesiminin tarıma oranla daha hızlı bir büyümeyi gerçekleştirmesi (Boratav, 1990:90) ve özellikle 1960’larla birlikte, hızlanan biçimde, kentteki sanayi ve hizmet sektörünün gelişmesidir (Eraydın, 1988:144-147). Kentlerin ekonomik çekiciliğini artıran bu gelişmelerin yanında, bu yerleşim yerlerinin toplumsal çekiciliğinin artması ve ulaşım ve iletişimde kaydedilen gelişmeler de göçü sürdüren diğer önemli etkenler olmuştur (İçduygu ve Sirkeci, 1999:252).

Kentleşmenin hızının çok yüksek olduğu bu dönemde, kent mekanı, bir yandan belediye sınırları içinde tanımlanmış formel yapının dışına taşarken, bir yandan da “yağ lekesi” halinde büyümüştür. Kentsel mekanın bu şekilde biçimlenişinde yoğun ve hızlı göçler kadar, kent içinde sermaye arasındaki işbölümü de etkili olmuştur. Söz konusu işbölümü, sanayinin yarattığı artı değere büyük sermayenin, kentin yapılaşması sürecinde ortaya çıkan artı değere ise küçük sermayenin el koyması biçimindedir. Bu iş bölümü kapsamında kent içi ulaşım hizmetlerinin küçük girişimciliğe bırakılması kentin yağ lekesi halinde büyümesine yardımcı olmuştur (Tekeli, 1988:132).

Kentsel mekana yön veren bir diğer etken olarak göç, bu süreçte, özellikle büyük kentlerin doğal nüfus artışının üç katı olarak gerçekleşmiştir (Osman, 1998:143). Kentteki varolan konut oluşumunun hızla gelen kırsal nüfusun barınma ihtiyacını karşılayacak düzeyde olmayışı kenti çevreleyen hızlı bir gecekondulaşma olgusu başlatmıştır. Bu dönemdeki gecekonduların temel özelliği, konut sahibi, yapımcı ve kullanıcı arasında bir ayrışma olmamasıdır. Bu gecekondu henüz ticari bir alış-verişe konu olmamakta ve tamamen kullanıcının barınma gereksinimini karşılamak üzere üretilmektedir (Işık, 1998:106). Kentteki bu tıkanıklık, konut piyasasında olduğu kadar iş piyasasında da göçmenlerin kendi mekanizmalarını geliştirmelerine neden olmuştur. Kentin formel ekonomisi içinde kendisine yer bulamayan göçmenler, enformel yada marjinal olarak tanımlanan yüzer gezer işlerde geçimini sağlamaya başlamıştır. Böylece, gecekondularda yaşayan ve enformel sektörlerde çalışan bir göçmen kitlesi, kent nüfusunun önemli bir parçası haline gelmiştir (İçduygu ve Sirkeci, 1999:252).

Bu döneme ilişkin rakamların incelenmesi de söz konusu gelişmeleri doğrulamaktadır. 1955 yılında 50.000 olan gecekondu sayısı 1960’ta 240.000’e yükselmiştir (Keleş, 1996:386). Yine bu dönemdeki sanayi çalışanlarındaki artışı gösteren veriler

incelendiğinde, bu rakamlar ile kentsel büyüme hızları arasında anlamlı bir koşutluğun bulunmadığı görülmektedir (Eraydın, 1988:145).

Kentin sunduğu kısıtlı olanaklar karşısında göçmenlerin geliştirdiği mekanizmalardan bir diğeri ise, "cemaatleşme"dir. Göç edenler üzerinde yapılan bir çok araştırma, özellikle yerleşme ve iş bulma sürecinde yaşanan sorunlara ilgili olarak akrabalık ve hemşehrilik ilişkilerinin yoğun biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır (Şenyapılı, 1978; Kartal, 1978; Ayata, 1990-1991, Erder, 1996). Ayata kökene dayalı bu ilişkilerin, yalnızca bir iş ve barınak bulma aracı değil, aynı zamanda bir kimlik kazanma mekanizması olduğunu belirtmektedir (Ayata, 1990-91:89). Özellikle zincirleme göç türü, bu ilişkilerin doğması ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Ayata, 1990-91:100; Erder, 1996:236). Gecekondu bölgeleri de, çoğunlukla bu ilişkiler temelinde oluşturulmaktadır. Aynı yöreden; ilçeden veya ilden gelen grupların bir arada yaşaması Türkiye kentleşmesinin önemli bir özelliğidir. Bu özelliğiyle gecekondu bölgeleri, göçmenlere önemli bir toplumsal çevre sağlamaktadır (Ayata, 1989:101-102).

Planlı bir döneme girilen 1960 yılından 1970'lerin ortalarına kadar, iç pazarın genişliği ve canlılığına dayalı ithal ikameci bir model egemen olmuştur. Grev hakkını içeren toplu pazarlık sistemi ve yaygın sendikalaşma ile sınıflar arası bir dengenin yaratıldığı bu yıllar, gerek siyasi-hukuki kurumlar düzeyinde, gerekse ekonomik düzeyde iç pazar talebini canlı tutmaya ve toplumsal uzlaşmaya dönük popülist politikaların uygulandığı bir döneme işaret etmektedir (Boratav, 1983:8, 1990:100). Bu nedenle, bir yandan reel ücretlerin sürekli yükselme eğilimi göstermesini sağlayan bu politikalar, bir yandan da tarımsal üretimi destekleme uygulamalarıyla reel köylü gelirlerini sürekli olarak arttırmıştır.

Kentleşmenin ve göçün hız kazanmasıyla beraber, bir yandan varolan ekonomik sistemin kente gelen göçmen grupları, formel konut piyasasına girmelerinin kanallarını yaratamaması, bir yandan da gelişmeye başlayan sanayinin işgücü talebi, zaman içerisinde, gecekondu olgusunu ilginç bir meşruiyet sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır (Tekeli, 1998 b:14). Gecekonduya örtük bir meşruluk kazandıran bu nedenler gecekonduların çoğalmasını ve yasallık kazanmasını kolaylaştırmıştır. Söz konusu nedenler, parlamento ve yerel yönetimlerdeki politikacıların, "bir seçim yatırımı" olarak benimsedikleri, gecekondu olgusu karşısındaki özendirici ve koruyucu tavırları ile birleşince gecekonduların sayısı hızla artmış, 1965'te 430.000'e ulaşan bu sayı, 1970'e gelindiğinde 600.000'i bulmuştur (Keleş, 1996:386).

1970'lerden itibaren ilk kuşak gecekonduların temel özelliği olarak belirtilen yapımçı konut sahibi özdeşliği ortadan kalkmış, gecekondu giderek gecekondularda yaşamayanlarca inşa edilip, kullanıcılara satılan bir "mal" haline gelmiştir. Bu dönemde gözlenen bir başka değişim ise salt gecekondulara hizmet eden bir arsa ve inşaat piyasasının ortaya çıkışıdır. İlk evrede gecekondu arsaları kamu

arazilerinin işgali yoluyla tamamen piyasa dışı ilişkilerle elde edilirken 70'lerle birlikte arsa elde etme koşulları kendine özgü kuralları olan bir piyasa mekanizması tarafından belirlenmeye başlamıştır (Işık, 1998: 107).

Aynı yıllarda yaşanan hızlı kentleşme ve imarlı arsa sunumunun arttırılmayışı gibi nedenlerle arsa fiyatları çok artmıştır (Tekeli, 1998b:14). Artan nüfus baskısının kentlerde konut ve arsa talebini oldukça yüksek boyutlara varması ek rantlar yaratmıştır. Böylece, kentsel rantlar sanayi yatırımlarına alternatif bir nitelik kazanmıştır. (Eraydın, 1988:147). Kentsel rantların üretim sektörleri ile birikimin yönlendirilmesi açısından rakip durumuna gelmesi, bu dönemde kentleri, üretken sermaye döngüsünün kırıldığı mekanlar haline getirmiştir (Tekeli, 1988:136).

Bu dönemde de göç eden nüfusun kentlerde yeterli istihdam olanaklarıyla karşılaşmadığı izlenmektedir. 1960-1975 yılları arasında sanayi sektörü 572.254 kişiye istihdam olanağı sağlarken aynı dönemde kentsel işgücü artışının 8.38 milyon olduğu ve bunun içerisinde 2.68 milyon kişinin işgücü piyasasına girdiği göz önünde tutulduğunda, kente eklenen nüfusun ancak beşte birine, sanayi sektöründen iş olanığının sağlandığı anlaşılmaktadır. Geriye kalan işgücü ise hizmet sektöründe ve enformel işlerde çalışmaya başlamıştır. (Eraydın, 1988:145-146). 1970'lerden itibaren enformelleşme sürecinde gözlenen hızlanma, bu olgunun ısrarlı varlığını ve beklentilerin aksine gitgide büyüyen hacmini ortaya koymaktadır (Tabak, 1999:13).

1970'lerin sonlarına doğru, içe dönük, ithal ikameci, popülist modelin bunalımı baş göstermiştir. Ücret dışı gelirlerin arttığı, sanayi içi gelir oranlarının düştüğü buna karşılık çeşitli kurumsal, politik ve ekonomik nedenlerle istihdamın aynı oranda düşürülmediği bu yıllar, sadece ekonomik değil, aynı zamanda ağır bir siyasi bunalımın da yaşandığı bir dönemdir (Boratav, 1990:114-118). Özellikle, bu siyasi kriz ortamının kentlere göçü az da olsa yavaşlattığı görülmektedir. Kırsal nüfusun bir kısmının tarımdaki daralmadan etkilenmesine karşılık, kentlerdeki siyasi çalkantılar nedeniyle göç etmeyi riskli bulduğu gözlenmektedir (Eraydın, 1988:150). Bu yıllarda uygulanan politikaların sonuçlarının, esas olarak, 1980 sonrası dönemi kapsayan etkiler yarattığı görülmektedir.

Ekonomik politikalar, mekansal gelişim dinamikleri ve kırsal süreçler bağlamında kaba hatlarıyla ortaya konan 1955-1980 dönemi, aynı zamanda, "kentleşme" ve "göçmenlerin kente uyum sorunları"nın sıkça tartışıldığı yıllardır. Göçün geçici ve engellenebilir bir olgu olarak algılandığı ilk yıllarda, köylerini bırakıp, kente gelerek yasalara aykırı biçimde geçkondular yapan bu kişilerin, sağlayacağı ucuz işgücünün işlevleri henüz kavranamamıştır. Göçün toplumsal dönüşüm sürecine ait bir olgu olduğu henüz anlaşılammış ve yüzeysel değerlendirmelerle, kente gelen bu insanların, kent yaşamına yabancı davranışlarına bir sorun olarak bakılmıştır (Tekeli ve Gülöksüz, 1983:1234).

Sanayileşmenin hızlandığı 1950'li yılların sonlarına doğru, kente göçün kesintisiz sürmesi ve göçmenlerin kentteki ağırlıklarını giderek arttırmaları, bu olguya ait,

ilk yıllardaki kavramlaştırmaların yetersizliğini ortaya çıkarmış ve kentleşmenin nedenlerine ilişkin açıklamalar getiren yeni kavramlaştırmalara ihtiyaç doğmuştur (Tekeli ve Gülöksüz, 1983:1234). Modernleşme Kuramı'nın egemenliğinde şekillenen yeni görüşler, kente yığılan ucuz işgücünün ülkenin kapitalistleşme süreçleri açısından gerekliliğini ortaya koymuş ve bu bağlamda "kentle bütünleşme" sorununu gündeme getirmiştir. Aynı çerçevede, göçmenlerin "köylülükten kentliliğe geçiş" sürecinde kent yaşamında düzensizliğe ve örgütsüzlüğe yol açacak "ara mekanizmalar" geliştirdikleri fakat bu ara mekanizmaların geçici olgular olduğu dile getirilmiştir (8).

Kentteki formel konut oluşumlarının sahip olduğu standartlara aykırı gecekondular, sözü edilen ara mekanizmalardan biridir. Gecekondular kentin çarpık ve düzensiz büyümesine neden olan bir toplumsal sorun olarak algılanmaktadır.

Kentin geri kalanının, göçmenlerin yaşadıkları konuta olduğu gibi, dinledikleri müziğe yaklaşımları da tepkisel bir nitelik taşımaktadır. Arabesk müzik, 1960'larda, kent yaşamına yabancı, hasret çeken, ezilen, dışlanan gecekondulu göçmenlerin müziği olarak ortaya çıkmıştır. Kent yaşamını toptan bir reddedişi dile getirmeyen bu müzik, hem kalmak isteyen hem de kılarken zorlanan bir deneyime işaret etmektedir. Arabesk, kentin dışlayan ve zorlayan tutumuna karşı özümseme ve sevecenlik yoluyla bir değişimin gerçekleşmesi isteğini dillendirirken, kentliler tarafından kentsel çevreyi kirleten, "kaderci" ve "yoz" bir müzik tarzı olarak aşağılanmıştır (Özbek, 1994:22).

Göçmenlerin kentleri kırsallaştırdığına inanılan bu dönemde, kentlilik, kentin toplumsal formasyonunda egemen olan kesimlerin değer ve davranışlarını benimseme anlamında, kültürel bir farklılık olarak tanımlanmakta ve göçmenlerin yaptıkları iş, yaşadıkları konut, dinledikleri müzik, çoğu zaman bir zaman sorunu olarak algılanmaktadır. Kentliliğin, kentin sunduğu ekonomik ve toplumsal fırsatlar içinde yer alma düzeyinden çok, sadece kültürel bir dönüşüm olarak vurgulanması aslında önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Çünkü, "Kentleşme olgusunu kültür farklılığı

-
- (8) Bu ara mekanizmalar içinde önemli bir yeri olmasına karşılık "dolmuş". Türkiye'deki kentleşme literatüründe gecekondular ya da arabesk olgusu kadar ilgi görmemiştir. Tekeli bu eksikliği dolmuş olgusunun, çoğunluğu orta sınıfın bir üyesi olan planlılar, yöneticiler ve toplumbilimcilerce bir sorun olarak algılanmamasına bağlamaktadır. Çünkü dolmuş, çıktığı günden başlayarak orta sınıfların yaşamına girmiş ve gündelik yaşamın kolaylaştırıcı bir ögesi olmuştur. İlk dönemlerde toplumdaki çatışmaların dışında kalmış olmasına karşın dolmuş, 1990'larla birlikte kentte belli iş kollarındaki etnik köken ya da mezhebe bağlı cemaatleşme olgusunun beslediği "mafyalasma" eğilimleri doğrultusunda önemli bir gerilim nesnesi olmaya başlamıştır. Dolmuş olgusuyla ilgili olarak yapılmış kapsamlı tek araştırma için bkz. Tekeli, İ. ve Okyay, T. (1978). Dolmuşun Öyküsü. Ankara: Çevre ve Mimarlık Bilimleri Derneği Yayınları.

olarak ortaya koymak, bu olgunun sınıfsal içeriğini boşaltmaya da yaramaktadır”(Tekeli ve Gülöksüz, 1983:1235).

1980’den Günümüze Türkiye Kentlerinde Yaşanan Sorunlar ve Göçmenlik Olgusu

Türkiye toplumu, 24 Ocak Kararları ve ardından gelen rejim değişikliğiyle 1980’li yıllarda, yeni liberal ve yeni muhafazakar unsurları birleştiren yeni sağ söylemin egemenliğinde bir dönüşüm sürecine girmiştir (Yarar, 1998:49) (9). 24 Ocak Kararları temelinde yaşanan bu sürecin, kentlerin gelişimi, yaşadığı sorunlar, iç göçlerin yönü ve hızı, kente göç edenlerin yaşam koşulları ve göçmenlik kavrayışları bakımından da önemli etkileri olmuştur. Söz konusu etkileri nedeniyle, bu bölüme, 1980 sonrasında ekonomi alanında yaşanan gelişmeleri özetleyerek başlamak gerekmektedir.

24 Ocak kararları, devlet müdahaleciliği ağırlıklı bir ekonomiden dışa açık ve serbest piyasa kurallarıyla işleyen bir ekonomiye geçmeyi hedefleyen politikaları içermektedir (Ardıç, 1994:31). Bu çerçevede, ithal ikamecilik stratejisinden vazgeçilmesi, sanayileşmenin büyük ölçüde gündem-dışı kalması, planlama düşüncesinin ağırlığını yitirmesi ve devletin küçültülmesi temel ekonomi politikaları olarak belirlenmektedir (Şenses, 1998:30-31). Bu doğrultuda, ağır sanayi ve temel mallara dönük kamu yatırımlarının giderek tasfiye edilmesi ve dış satıma öncelik verilmesi, tarımda fiyat kontrollerinin ve sübvansiyonların kaldırılması, mevduat faizlerinin serbest bırakılması, sermaye hareketleri ve ithalat rejiminin serbestleşmesi, sendikal faaliyetlerin askıya alınması ve ücretlerin dondurulması, finans piyasalarının serbestleşmesi gündeme gelmiştir (Boratav, 1990:23; Ekinci, 1998:135).

Dış ticaretin geliştirilmesi ve dış ticaret dengesinin sağlanmasına yönelik bu politikaların, gerek sanayi yatırımları gerekse de tarım sektörü üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. 1980’ler sonrasında, sanayinin toplam yatırımlar içindeki payı sürekli olarak düşmüştür (Eraydın, 1992:70,93-94). Tarım sektörüne bakıldığında ise, “koruyucu ve düzenleyici” politikalardan vazgeçilerek tarım üretiminde piyasa koşullarına geçilmesini sağlayacak bir politika değişikliğine gidildiği saptanmaktadır (Kazgan, 1999:33). Bu sürecin sonunda, tarımın milli gelirden aldığı pay, 1980-1997 arasında yüzde 25.5’ten yüzde 13.4’e düşmüştür (DİE,1998).

“İhracata dayalı kalkınma” modeli olarak sunulan bu yeni birikim tarzının temellerini, dünya ekonomisiyle çok daha derinden bir bütünleşme ve işçi ücretleri üzerin-

(9) Bu dönüşümün kültürel boyutuna ilişkin ayrıntılı bilgiler sağlayan önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bkz. Gürbilek, Nurdan. (1993), Vitrinde Yaşamak-1980’lerin Kültürel İklimi. İstanbul: Metis Yayınları; Kozanoğlu, Can. (1995), Pop Çağı Ateşi, İstanbul: İletişim; Kozanoğlu, Can. (1997), İnternet, Dolunay, Cemaat.

de sıkı bir denetimin kurulması oluşturmıştır (Savran, 1985:15). Bu yaklaşımın etkisiyle, gelir dağılımının emek gelirleri aleyhine bozulduğu görülmektedir. İşçi ücretleri aşağıya çekilmiş ve ücretlerin maliyetler içindeki payı önemli miktarda düşmüştür (Eraydın, 1992:93). Tarım sektöründe çiftçilerin payına düşen gelirler incelendiğinde de benzer bir eğilim izlenmektedir (Yarar, 1998:61). Ücretlerin 1980 yılında, toplam milli gelir içindeki payı yüzde 30 iken, 1986'da yüzde 15'e, tarım gelirlerinin de aynı yıllarda yüzde 24'ten yüzde 18'e düştüğü izlenmektedir. (Özmuçur'dan ücretlerinde 1979-1986 yılları arasında yüzde 50'den fazla bir artış olduğu saptanmıştır (Boratav, 1991:36). Çalışanların ücretlerinde 1979-1986 yılları arasında yüzde 50'den fazla bir artış olduğu saptanmıştır (Boratav, 1991:36).

24 Ocak kararlarıyla birlikte reel ücretlerin dibeye vurduğu 1986 yılına (Boratav, 1994:11) kadar kesintisiz biçimde uygulanan politikalarda 1988'ten sonraki dönemde bir takım farklılaşmalar yaşanmıştır. Söz konusu farklılaşmaların başında, sendikal faaliyetlerin canlılık kazanmasıyla reel ücretlerin artışa geçmesi ve ücretler ve maaşlarda bir sıçrama yaşanması gelmektedir (Kazgan, 1994a:19). Ayrıca, 1989 yılında, uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki bir kısım denetimlerin kaldırılması gerçekleştirilmiş (Köse ve Yeldan, 1998:55) ve bu yıllardan sonra finansal serbestleşme yönünde kuvvetli bir eğilim ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu serbestleşme ile birlikte, Türkiye ekonomisindeki istikrarsızlığın oldukça ciddi boyutlara ulaştığı görülmüştür (Kazgan, 1994b:16). Dolayısıyla, 1989-1993 arasındaki büyüme modeli; yüksek enflasyon, artan dış borçlar ve ayrıca Güneydoğu'da yaşanan sorunlarla ilişkili olarak yapılan askeri harcamaların 1993'e geldiğinde GSMH'nin yüzde 6'sını bulması (Güladağ, 1994:10) nedeniyle bir tıkanmayla karşı karşıya gelmiş ve 1994'te Türkiye ekonomisinde büyük bir ekonomik kriz yaşanmıştır.

Mali sektörde başlayan ve daha sonra da diğer sektörlerle yayılan kriz, 5 Nisan 1994 tarihi itibarıyla "iç talebi daraltıcı, büyümeyi ve üretimi sınırlayıcı ve dışa açılmayı yeniden cazip kılıcı" nitelikte bir önlemler paketini beraberinde getirmiştir (Sönmez, 1998:22). Bütçe açıklarını ve iç talebi kısımaya yönelik para ve maliye politikaları yanında, bazı yapısal değişiklikleri de öngören bu paket, esas olarak, "sosyal devlet" uygulamalarını eritmeyi hedef almaktadır. Böylece, 5 Nisan Kararları'yla birlikte gündeme gelen düzenleme ve uygulamalar, KİT'lerin özelleştirilmesi, kamu personelinin emekliye ayrılması ve sosyal güvenlik kurumlarının kendi kaderine terk edilmesi (Sönmez, 1995:23) ve 80'li yılların sonu ile 90'lı yılların başında ücretlerde yaşanan artış eğiliminin son bulması gibi sonuçlar doğurarak, ücretli kesimlerin yaşam koşullarını ağırlaştırarak etkiler yaratmıştır. 1990'lı yıllarda ücretlerde gözlemlenen düşüş, 1980'li yıllara göre daha yüksek olmuş ve 1995 yılı ücreti 1979 sonrasının en düşük ücreti olarak belirmiştir (Çetık ve Akkaya, 1999:202).

1978-79 döneminde başlayıp, 80'li ve 90'lı yıllar boyunca Türkiye ekonomisini etkisi altına alan ve yeni liberal politikaların kök salmasına neden olan süreç dış dünyanın yaşadığı krizden ayrı gelişmemiştir. Başka bir deyişle, 1980'ler sonrası Türkiye'de yürürlüğe giren bu yönetim anlayışı ve ekonomik politikalar, aynı dönemin uluslararası siyasal ve ekonomik eğilimleriyle örtüşmektedir. Bu süreç, IMF, OECD

ve Dünya Bankası gibi mekanizmaların teşvik ve yatırımlarıyla yönlendirilmiştir (Yarar, 1998:57).

Yeni bir sermaye birikim tarzının yerleştiği 1980'li ve 1990'lı yıllar, aynı zamanda kentlerin de, sermaye birikimi açısından yeni işlevler kazandığı bir dönemdir (Eraydın, 1988:150). Bu yıllar, kentin yarattığı rantların burjuva sınıfı tarafından bir sermaye birikim aracı olarak algılandığı, birikimin diğer rant alanları gibi kentsel alanlara yöneldiği yeni bir durumu ortaya çıkartmaktadır (Tekeli, 1988:132; Işık, 1996:798; Eraydın, 1988:151). Kentsel rantların sanayi yatırımlarına alternatif bir nitelik kazanmasına yol açan bu gelişme (Eraydın, 1988:147), önceki dönemde geçerli olan büyük ve küçük sermaye arasındaki işbölümünü de değiştirmiştir. Kentin fiziki formunun belirlenmesini küçük sermayeye bırakan bu işbölümü terk edilerek, büyük sermayenin birikim güdülerine ve faaliyet ölçeklerine (iletişim, finansman, hizmetler alanında) göre yapılanmış bir kente geçiş gerçekleştirilmek istenmiştir. Böylece, toplu konut projeleri, yap-sat devret yoluyla yapılan altyapı projeleri, gökdelenler, uluslararası ticaret merkezleri, dev alış-veriş ve eğlence merkezleri bu geçişin ürünleri olmuştur (Tekeli, 1988:132).

Büyük sermaye, devletin, bu dönemde konut sektörüne yönelik geliştirdiği politikalar (Toplu Konut Yasası, Toplu Konut İdaresi ve Toplu Konut Fonu gibi) aracılığıyla, inşaat sektörüne girmiştir (Eraydın, 1992:118). Bu tarihten sonra, sermayenin yeniden yapılanma sürecinin de bir uzantısı olarak bu sermaye grubunun, kentlerdeki kamusal mekanların oluşumunda söz almaya başlaması, kamu mekanlarının hep devlet girişimi öncülüğünde yapılmış olduğu önceki yıllardan bir farklılaşma olarak göze çarpmaktadır (Bilgin, 1998:266-267).

Büyük sermayenin bu alanları tekeline almasıyla birlikte, arsa ve konut piyasası toplumsal grupları ayrıştırıcı bir işlev görmeye başlamıştır. Çünkü bu döneme kadar küçük sermaye gruplarının bu piyasalara kolayca girebilmesi, kentte oluşan rantlara orta ve düşük gelirli de dahil etmekte ve böylece arsa ve konut piyasası bütünlendirici bir işlev görmekteydi (Işık, 1998:107-108).

Kentlerdeki arsa ve konut piyasalarının esnekliğini kaybetmesi, gecekonduların yapım ve kullanım sürecine ait koşulları da etkilemiştir. Artık gecekonduların herkesin kolaylıkla girip kendi evini yaptığı bir süreç olmaktan çıkmış, **gecekondular, küçük grupların denetlediği bir piyasada kullanım değeri yerine, değişim değeri düşünülerek üretilen metalara dönüşmüştür. Bunun yanında, gecekonduların afına ilişkin olarak çıkartılan dört yasa, gecekonduların olgusunda önemli bir dönüşüme neden olmuştur** (10). Bu yasalar içinde 2981 Sayılı yasa, varolan gecekonduların

(11) Bunlar, Mart 1983 tarihli 1805, Mart 1984 tarihli 2981, Haziran 1986 tarihli 3290 ve Mayıs 1987 tarihli 3366 sayılı yasalardır.

ların hazırlanan ıslah imar planlarında öngörülen modele göre dönüşüme ortamı hazırlamış ve gecekonduların apartmanlaşmasının yolunu açmıştır. Hızla apartmana dönüşen gecekondular, kentsel rantlara el koymanın önemli bir aracı haline gelerek kentlerde yeterli altyapıdan yoksun ve çevre standartlarının oldukça düşük olduğu alanların yaratılmasına neden olmuştur (Işık, 1998:107-108).

1980'lerin önemli bir özelliği de, bu dönemde uygulanan yeni liberal politikalar sonucu, kentsel iş piyasasında, işten çıkarma, taşeronlaşma, eve iş verme, parça başı iş, sözleşmeli ve dönemsel/mevsimlik işçilik gibi uygulamaların yaygınlaşmasıdır. Bu durum, bir yandan çalışanların ücretlerinin düşmesine neden olurken, diğer yandan da, özellikle yeni göç edenler açısından, kent ekonomisi içindeki örgütsüz çalışma kanallarını çoğaltmıştır. Sonuç olarak, ücretli ve yoksul aileler içinde, bir hanede birden çok kişinin çalıştığı ya da bir kişinin birden çok iş yaptığı yeni aile stratejileri geliştirilmiştir (Peker, 1999:301).

Bu süreçte kentlerdeki enformel iş piyasasının genişlemesine etkiye bulunan bir diğer olgu da, Doğu ve Güneydoğu'dan güvenlik nedeniyle gerçekleşen zorunlu göç hareketleridir (Peker, 1999:301). Peker, belli bir sermaye ve vasıftan yoksun olarak gelen bu nüfusun, kentte enformel işlere yöneldiğini belirtmektedir.

1980'lerden sonra ekonomide enformel sektörün, konut piyasasında gecekondunun neden olduğu ikili yapıya yönelik yaklaşımın değişmeye başladığı görülmektedir. Ekonomide örgütlenmiş, sermaye yoğun işlerin yer aldığı formel kesim dışında oluşan enformel kesimin, zaman içinde evrimleşemeyen bir gelişme göstermesi ve gecekondulaşmanın devam etmesi, kentteki bu ikili yapının geçici olduğu yönündeki inancı zayıflatmıştır. Bu ikili yapının, "azgelişmiş bir kalkınma sürecinin ortaya çıkardığı yapısal bir sorun olduğu" (Tekeli ve Gülöksüz, 1983:1236-1237) tezi daha fazla kabul görmeye başlamıştır.

Ekonomideki ikili yapının giderek güçlenmesi, enformel/örgütsüz çalışanların toplam işgücü içindeki payını yükseltmiştir. Yapılan araştırmalar, 1980'li yıllar boyunca işgücü piyasalarında enformel işgücü kullanımının giderek arttığını ve 1990'li yıllarda enformelleşme oranının toplam işgücüne oranının, tarım dışı sektörlerde, yüzde 28'e ulaştığını ortaya koymaktadır. 1994 yılında bu oran sanayi istihdamının yaklaşık yüzde 53'ü kadardır (Köse ve Yeldan, 1998:59).

Konut ve iş piyasasının bu görünümü, Türkiye kentlerinin yeni dönemde karşılaştığı sorunların, eski dönemden miras kalan kentleşme sorunlarının çoğuna çözüm bulunulmamış olmasının da etkisiyle oldukça ciddi boyutlar taşıdığını göstermektedir (Işık, 1996:784). 1950'li ve 60'lı yıllardan çok farklı koşulların ve dengelerin hüküm sürdüğü 1990'lara gelindiğinde, kentlerde yaşanan birçok sorunun kaynağında, toplumun geçmişte kentsel sorunların çözümü için başvurduğu kurum ve mekaniz-

malar yer almaktadır. Örneğin, 1950'lerde kurumsallaşan gecekondu, o dönem için kentlere yönelen yoğun göçün etkisini hafifletirken, bugünün kentlerinde iyileştirilmesi güç olan çöküntü alanlarının da temelini atmıştır (Işık, 1998:105). Ekonomideki ikili yapının sürmesi ve yerleşikleşmesi ise, eskiden geçici ve bir sıçrama tahtası olarak görülen enformel işlerin kalıcılaşması anlamına gelmektedir. Böylece, işgücü piyasasında parçalanma ve ayrışmalar yaratan bu olgunun, işçi sınıfı üzerindeki ücretlerin düşük tutulması ve örgütlülüğün zayıflatılması bağlamındaki etkileri de sürekli hale gelmektedir.

Yeni liberal politikalar, hem tüm dünyada yarattığı genel sonuçlar bağlamında, hem de Türkiye toplumuna özgü kentleşme sorunları ile etkileşimi içerisinde, kentlerdeki yaşam koşullarını ağırlaştırarak etkiler yaratmıştır. Bunun sonucunda, özellikle büyük kentler, sosyal devlet uygulamalarının gerilemesi ve toplumsal adalet düşüncesinin aşınmasına paralel olarak planlama çabalarının terk edilmesi, gelir dağılımının daha da bozulması, işsizlik ve yoksulluk oranının artması, mekansal eşitsizliklerin ve kutuplaşmaların tırmanmasının yol açtığı çelişkilere sahne olmakta ve zaman zaman bu çelişkiler çatışma boyutuna varmaktadır (Işık, 1994-1998; Erder, 1997-1998; Aslanoğlu, 1998). Kentlerdeki gelir dağılımının yapısı incelendiğinde, 1996 yılı rakamlarıyla, en üst gelir grubunun oluşturduğu yüzde 20'lik kesimin gelirden aldığı payın yüzde 64 düzeyinde olduğu saptanmaktadır (DİE, 1997).

Göçmenlerin kent nüfusu içindeki ağırlığının artması ve özellikle, eğitim olanağı yakalayarak, iş ve gelir açısından daha iyi olanaklar elde eden ikinci kuşak gecekonduluların, yukarıya doğru hareketlilik göstererek orta sınıfın yeni bir bileşenini oluşturmaları (Demir, 1998:140), eskinin uyum sorunları çeken kır göçmenini, artık kentte "yerleşmiş" ve kentin kültürel dokusunda söz sahibi olan bir konuma getirmiştir. Kentte uzun süre kalan göçmenlerin 1980'lerdeki sözü edilen yükselişle birlikte, "kültürel olarak kentleşme" kavramı da değerini yitirmeye başlamıştır.

Tekeli ve Gülöksüz, kente gelen ve uzun süre kentte yaşamasına karşılık kentlilik kalıplarını benimsemeyen kentlinin bir parçası olan bu insanların da, kentli olarak kabul edilmesinin, yeni bir "kentlilik" tanımının sınıfsal konumlarının belirleyiciliği altında, kentlinin sabit ve kararlı bir ögesi haline geldiklerinde "kentli" sayılmaları gerektiği vurgulanmaktadır. (Tekeli ve Gülöksüz, 1983:1236).

1990'lara gelindiğinde ise, kentlerde gözlemlenen farklılaşma ve kutuplaşmalar, kentlerde birbirinden oldukça farklı ve uzak olan kentli grupları ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, artık kentlerde yaşanan kültürel farklılaşmaların tanımlanmasında kır-kent karşıtlığı temel eksen olmaktan çıkmaktadır (Aslanoğlu, 1998:143). Kır-kent karşıtlığını aratacak düzeyde ortaya çıkan bu farklılaşmalar, kentte fazlaca yüz yüze gelmeyen "tarafklar" arasında bir gerilime neden olmaktadır. Özellikle metropol yaşamı, büyük alışveriş merkezlerinin, dünya markalarını satan lüks mağazaların, sosyete

barlarının "asli tüketicileri" ile buralara uzak yoksul kesimlerin birbirleriyle pek karşılaşmadığı bir yapıda örgütlenmeye başlamaktadır. Orta-üst sınıfların giderek rağbet gösterdiği "site yaşamı" bu ayrışmanın önemli bir figürü olmaktadır (Kozanoğlu, 1996:597). Devletin önlem almak ve toplumsal adaleti gözeten çözümler üretmek açısından etkili politikalar geliştiremediği bu kentsel manzara karşısında, toplumda, "göç edenlerle dayanışma", "sokak çocuklarını koruma", "yoksullara eğitim", "afet-zedelere yardım" gibi temalar etrafında gönüllü örgütlenmeler ortaya çıkmaktadır (Erder, 1998:111). Bugün Türkiye metropollerinde çaresizlik içindeki yoksul grupların kentte tutunma mücadelelerinin formel ucunda bu gönüllü örgütlenmeler, enformel ucunda ise akrabalık, hemşehrilik ve komşuluk ilişkileri yer almaktadır.

Kentlerde ortaya çıkan bu gerilim hattını derinleştiren bir başka olgu da, 1990'larla birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan özellikle metropol kentlere yönelen kitlesel, zorunlu göçlerdir. 1990-1996 yılları arasında zorunlu göç olgusu nedeniyle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan, Batı'ya ve Güney'e doğru hızlı bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır. OHAL Bölge Valiliği'nin 1997 yılı verilerine göre, toplam 3.428 yerleşim yerinin boşaltılması sonucu, bölgeden 450.000 kişi göç etmek zorunda kalmıştır (CHP Somut Politikalar Çalışma Grubu Ön Raporu'ndan aktaran Baydar, 1999:339). Zorunlu göç olgusunun neden olduğu geleneksel sorunları aşan, daha karmaşık sorunlara neden olmaktadır. "Hiçbir kurumsal düzenleme olmadan, tamamen enformel bir süreçle ve olağanüstü koşulların baskısıyla, zorunlu olarak göç etmiş olan" bu nüfus, merkez ya da yerel düzeyde herhangi bir kurumsal yapıdan yardım görmeden, genellikle kendi kaderlerine terk edilerek kente tutunmaya çalışmaktadır (Erder, 1997:151). Bu koşullar altında, yeni liberal politikalarla ilişkili olarak kentteki işsizlik oranı ve toplumsal kutuplaşmaların ciddi boyutlara vardığı Türkiye kentlerinde, zorunlu göçler, yoksulluğun kronikleşmesinin ve mekansal olarak yoğunlaşmasının önemli bir dinamiği olmaktadır. Önceden gelen akraba ve hemşehri-lerin sunduğu deneyim ve olanaklar sayesinde, uyum sürecinin zorluklarının azaltıldığı zincirleme göç türünden farklı olarak, tüm aile bireylerinin aynı anda kente geldiği zorunlu göç türünde, kente eklenmeyi kolaylaştıran benzeri ilişki ağlarına ulaşamamaktadır. Ayrıca, bu gruplar, isteğe bağlı biçimde göç etmiş olanlardan farklı olarak, geçici bir süre için bile olsa, geldiklere yerlere geri dönme olanağını yitirmişlerdir. Bu nedenle, gönüllü göçün sağladığı esnekliğe sahip değillerdir. Uyum sürecini sözü edilen olanaklardan yoksun biçimde yaşayan bu haneler, iş bulma ve konut edinme mücadelelerinde yalnız kalmaktadırlar. Bu çoğunlukla, malını mülkünü ayrıldığı yerde bırakmış ve kente sermayesiz ve vasıfsız biçimde gelmiş olan göçmenler arasında, yoksulluğun yerleşikleme eğilimini yükseltmektedir (Erder, 1996:296; Erder, 1997:151).

1990'lı yıllarda, bir yandan yeni liberal politikalar doğrultusunda gerçekleştirilen ekonomik yeniden yapılanma sürecinin, diğer yandan zorunlu göç olgusunun baskısı altındaki Türkiye kentlerinde, 1950-1980 arası döneme damgasını vuran "göçmenlerin kentle bütünleşememe" sorununun güncelliğini yitirmeye başladığı söylenebilir. 1980'lerle başlayan, yeni birikim rejiminin kentteki geniş yoksul kesimleri dışlayan yapılanması içinde, artık kentlerde uyum sorunları çekenler yalnızca göçmenler değildir.

Küreselleşme süreci ile ortaya çıkan yeni ilişkiler içinde kentteki bazı gruplar bu sürece eklenirken, bazıları tamamen bu sürecin dışında kalmaktadır. Küreselleşme süreçlerinden dışlanan grupların, içe kapanma, cemaatleşme yoluyla kendi yaşam alanlarını kurdukları görülmektedir (Işık, 1996:800). Bu eğilimi güçlendiren en önemli dinamik "yoksulluk"tur (Şenol ve Cantek, 1998:129). Bu nedenle, 1950-1980 arası dönemde göçmenlere özgü bir olgu olarak ortaya çıkan cemaatleşme eğilimi, artık göçmenlerin de bir parçası olduğu bütün kent yoksullarının, kentteki "tutum stratejisi" haline gelmektedir.

Sınıfsal ayrışmalara göre farklılaşmış kentsel alanların önceki dönemlerden daha şiddetli biçimde gözlemlendiği bu süreçte, söz konusu mekansal farklılaşmalar, kent içindeki toplumsal grupları hızla birbirinden koparmaktadır. Böylece, sadece ekonomik ve toplumsal konumları itibariyle değil, yaşam tarzları, tüketim normları ve davranış kalıpları açısından da birbirinden çok uzak kentli gruplar oluşmaktadır. Özellikle büyük kentlerde, farklı sınıf ve gruplar için farklı oturma, çalışma ve tüketim mekanlarının ortaya çıkması, (Özbek, 1998:186) "gündelik yaşamın her aşamasını birbirine dokunmayan ağlar" (Işık, 1999-290) biçiminde örgütlenmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye kentleşmesinde 1980'le başlayan ve günümüze kadar gelen dönem, kentlerin bir yandan önceki dönemden devraldığı gecekondulaşma, enformel sektör gibi çeşitli kentleşme sorunlarıyla uğraştığı bir yandan da, yeni dönemin kentsel yoksulluk, mekansal ayrılaşma, cemaatleşme gibi sorunlarıyla karşı karşıya kaldıkları bir dönem olmuştur. Özellikle 1980-1985 arasında hızlanan göç hareketleri de bu dönemde sürekliliğini korumuştur. Bu durumda, 1990 sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kırsal alanlarından Türkiye'nin Batısı, Güneyi ve bölge kentlerine yönelen göçlerin de önemli bir payı vardır. 1980 sonrasında ekonomi, siyaset, kültür alanlarında kökten bir dönüşüme yol açan yeni birikim tarzının kentlerde ortaya çıkardığı yeni dinamikler, göç edenlerin yaşadıkları sorunlar karşısında geliştirdikleri tutum stratejileri, kentlilik ve göçmenlik kavrayışı üzerinde de bir takım değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Kentlerin giderek birbirinden farklılaşan ve uzaklaşan grupları bir arada tutabilme gücünü yitirdiği bu süreçte, modernleşme literatürünün öngördüğü türde bir kentli kültürün varlığından söz etmek de zorlaşmaktadır (Işık, 1996:801). Bu koşullar altında, göçmenlerin kentle kültürel olarak bütünleştirilmesi söylemi de etkisini yitirmeye başlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkayan, T.,(1979) Göç ve Değişme, İstanbul, İst.Üniv.Ed.Fak.Yay. No:2573
- Bayhan, V., (1996), "Türkiye'de İçgöçler ve Anomik Kentleşme", **II. Uluslar arası Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç Bildirileri Kitabı**,s.178-193,Ankara, Sosyoloji Derneği Yayın No:5 ve DİE Yayını No:2046
- Castells, M., (1997), *Kent,Sınıf,İktidar*, (Çev.A.Erendil) Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları
- Çabuk, N., (1996), "Kapitalist Dönüşümler, Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Göç", **II. Uluslar arası Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç Bildirileri Kitabı**,s.502-509,Ankara, Sosyoloji Derneği Yayın No:5 ve DİE Yayını No:2046
- Ecevit, M.,(1996),"İç Göçün Unutulan Kaynakları: Tarımsal Farklılaşma ve Dönüşüm Dinamikleri", **II. Uluslar arası Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç Bildirileri Kitabı**,s.493-501 ,Ankara, Sosyoloji Derneği Yayın No:5 ve DİE Yayını No:2046
- Ekin, N, (1995), *Kayıtdışı Ekonomi, Enformel İstihdam*, İstanbul, İTO Yayınları
- Erder, S, (1995), "Kentleşme Yeni Boyular, Yeni Söylemler", **Kent Kooperatifçiliği 7.Teknik Kongresi Kitabı**,s.19-28, Antalya, Türk Kent Yayını.
- Ersoy, M, (1985), *Göç ve Kentsel Bütünleşme*, Ankara, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını No:2
- Gedik, A., (1994), "Türkiye'deki İç Göçler 1965-1985: Bazı Varsayımların Sorgulanması", **Kent, Planlama, Politika, Sanat**, Ankara,s.212-232,ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Genç, E, (1996), "Kentleşme, Geleneksel-Modern Gerilimdeki Kimlikler", **II. Uluslar arası Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç Bildirileri Kitabı**,s.493-501,Ankara, Sosyoloji Derneği Yayın No:5 ve DİE Yayını No:2046
- Geray, C.,(1989) "Göçler Ülkesi Türkiye ve Son Göç Olayı" ,sç3-13, Mülkiyeliler Birliği Dergisi,110
- Gilbert,A. ve Gugler, J (1984), *Cities Poverty and Development: Urbanization in Third World*, New York, Oxford University Press, 2nd. Ed.
- Göktürk, A.,"*Araştırma Bulguları ve Günümüzdeki Diyarbakır*",**Bölgeçi Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması**,TMMOB,1998 Ankara. 2.baskı
- İçduygu, A,(Derl) ,(1998), *Türkiye'de İçgöç*: İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- İçduygu,A. ve Sirkeci, İ., (1999), "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", **75.Yılda Köylerden Şehirlere**, s.249-268, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- İçduygu, A. ve Ünalın, T., (1998), "Türkiye'de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri", *Türkiye'de İçgöç*,s.38-52, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- Kılınçaslan, İ, (1976), " *Governmental Programs affecting Internal Migration in Turkey*", **Internal Migration and Metropolitan Development in Turkey**,s.157-202, İstanbul, Reyo Koll.Şti
- Kıray, M., (1998a), *Kentleşme Yazıları*, İstanbul Bağlam Yayıncılık
- , (1998b), *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 2.baskı
- Lee, P., (1994), "Housing and Spatial Deprivation: Relocating the underclass and the New Urban Poor", **Urban Studies**, s.1191-1209, 31

- Massey ,D.S , Arango,J., Hugo, G., vd..(1993),” *Theories of International Migration :A Review and Appraisal*,” **Population and Development Review** ,s.431-466,19
- Miles, R., ve Satzewich, V..(1990),”*Migration, Racism and Postmodern Capitalism*,” **Economy and Society**,s.334-358, 19
- Mingione,E., (1981), *Social Conflict and City*, New york,St.Martin Press, İnc.
- Mulder, C. H., (1993), *Migration dynamics: A life Course Approach*. Amsterdam PODO Publications.
- Oberai, A.S. ve Singh, H.K.M, (1983),*Causes and Consequences of International Migration: A study in the Indian Punjab*. Delhi: Oxford University Press
- Oberai, A.S. (Derl), (1983), *State Policies and Internal Migration : An İLO Web Study : Studies in Market and Planned Economy*.Cant:İLO Croomİtelm Ltd.
- Özcan, T.Z., (1998),”*İçgöçün Tanımı ve Verileri ile ilgili Bazı Sorunlar*.” **Türkiye’de İçgöç(78-79)**. İstanbul, Tarih Vakfı
- Peker, M, (1999),”*Türkiye’de İçgöçün Değişen Yapısı*”. **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, s.295-304, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları
- Petersen,W ,(1970) *Population*, London: The Macmillan Company.,2.ed.
- Portes, A.,(1978),”*Migration and Underdevelopment*”, **Politics and Society**,s.1-49,8
- Roberts, B,(1981),”*Migration and Industrialising Economies: A Comparative Perspective*”, **New Perspectives in Urban Change and Conflict**, s.192-219, London: Heinemann Educational Books.
- Şanlı, İ, (1976),”*Internal Migration in Turkey*”, **Internal Migration and Metropolitan Development in Turkey**, s.17-97, İstanbul: Reyo Koll.Şti
- Tekeli, İ , (1977), *Kırda ve Kentte Dönüşüm Süreci: Bağımlı Kentleşme*, Ankara, Mimarlar Odası Yayınları
- , (1990),”*Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu*”, **Toplum ve Bilim**,s.49-71, 50
- , (1992), *Belediyecilik Yazıları (1976-1991)*, İstanbul, İULA-EMME Yayını
- , (1998a),”*Türkiye’de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanınlanma Aşamasına Geldi*”, **Türkiye’de İçgöç**, s.7-21, İstanbul, Tarih Vakfı
- , (1998b),”*Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması*”, **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, s.1-24, İstanbul, Tarih Vakfı
- Tekeli, İ ve Erder, İ, (1978), *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İçgöçler*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları
- Todaro, M, (1969),”*A Model Of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries*”,**American Economic Review**, s.131-148,59
- Ünalın, T, (1998),”*Türkiye’de İçgöçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi*”, **Türkiye’de İçgöç**, s.91-103, İstanbul, Tarih Vakfı
- Öner, S, (1972), *Nüfus Bilim Sözlüğü*, Ankara

Van Kempen, A.T.(1994), "*The Dual City and the Poor: Social Polarisation, Social Segregation and Life Chances*", *Urban Studies* s.995-1015, 31

Yurtsever, H., (1996), "*Kapitalist Küreselleşme İdeolojisi*", *Marksist Eleştiri*, s.9-47,1

GÖÇ VE KENTLEŞME

SORUN

Türkiye’de 1950’lerde başlayıp 1980’lere değin uzanan kentleşme süreci pek çok sorunun yaratıcısı olmuştur. Kırdaki nüfus artışı, tarımda makineleşme gibi nedenlerle mevcut topraklar parçalanmış ve parçalanan toprakların yeniden belli ellerde toplanmasıyla toprak sahipliği yapısında bazı değişimler meydana gelmiştir. Kırsal alanda meydana gelen bu değişimler büyük bir kitlenin yetersiz miktarlarda toprağa sahip olması sonucu geçinememesi veya işsiz kalmasına neden olmuştur. Bu yapı kırdan kentlere olan göç olgunu körüklemiştir. Kentsel mekanda yeni sorunlar başlatan bu göç kentte öncelikle yeni gelenler için barınma ihtiyacının karşılanması gerektirmiştir. Kentlerde yaşanan barınma sorunu kentleri kuşatan hızlı bir gecekondulaşma olgusunu başlatmıştır. İlk dönemdeki gecekonduların temel özelliği, konutların derme çatma, kısa sürede kaçak olarak yapılması, kötü koşullu olması, belediye ve alt yapı olanaklarından uzak bölgelerde olmasıdır. Bu dönemde inşa edilen gecekonduların bir başka özelliği de ticari meta haline gelmemiş oluşudur ve konut sahibi, yapımıcı ile kullanıcı arasında bir ayırım bulunmamaktadır.

Kente göçen kırsal alan insanı kentin formal ekonomisi içinde yer bulamamış, enformel yada marjinal olarak tanımlanan yüzer, gezer işlerden geçimlerini sağlamışlardır. Böylece gecekondularda yaşayan ve enformel sektörde çalışan bu insanlar kent nüfusunun önemli bir parçası haline gelmiştir.

Kentin sunduğu kısıtlı olanaklar karşısında kır insanı cemaatleşme mekanizmalarından yararlanmayı seçmiştir. Özellikle yerleşme ve iş bulma sürecinde yaşanan sorunlarla ilgili olarak akrabalık ve hemşerilik ilişkileri bu bölgelerde yoğun bir biçimde kullanılmaktadır.

Zaman içerisinde parlamento ve yerel yönetimlerdeki politikacıların gecekonduyu bir siyasî yatırım aracı olarak gören (özendirici ve koruyucu tavırları nedeniyle) gecekondu sayısında hızlı bir artış gözlemlenmiştir. Geçen zaman içerisinde 1950’lerdeki ilk gecekonduların temel özelliği olan yapımıcı-konut sahibi özdeşliği de ortadan kalkmış ve gecekondular yapı-satıcıların elinde bir meta haline gelmiştir. Bu değişimde gözlenen bir başka durum da, salt gecekondulara yönelik oluşan bir arsa ve inşaat piyasasının oluşumudur. İlk yıllarda kamu arsalarının işgali ile yapılaşan gecekondular 70’li yıllarla beraber kendine özgü kuralları olan bir piyasa mekanizması tarafından belirlenmeye başlamıştır.

1960-1975 yılları arasında sanayi sektörü kente eklenen nüfusun ancak beşte birine iş olanağı sağlayabilmiştir. Geriye kalan işgücü ise hizmet sektörü ve enformel işlerde çalışmaya başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda kentleşme ve kente uyum sorunlarının sıkça tartışıldığı yıllardır. İlk yıllarda göçün geçici ve engellenebilir bir olgu olduğu düşüncesi, kente uyum sorununu yaşayan bu kişilerin yabancı davranışlarına çözüm aramaya engel oluşturmuştur.

Kente göçenlerin kentte yarattığı köylülük tarzına karşın, kentlilik; kentin değer ve davranışlarını benimseme anlamında, göçmenlerin yaptıkları işten, yaşadıkları konuta değin pek çok konuda büyük bir uyum sorunu yaşanmaktadır. İşte bu aşamada yeni oluşan gecekondu bölgeleri ile eski kent arasında bütünleşmeyi sağlamak için sosyal hizmet müdahalelerine gereksinim vardır.

Türkiye toplumunun 24 Ocak kararları ve ardından gelen süreç kentlerin gelişimi, yaşadığı sorunlar, iç göçlerin yönü ve hızı, kente göç edenlerin yaşam koşulları ve göçmenlik kavrayışları bakımından da önemli etkiler yaratmıştır. Arazilerin işgali yoluyla tamamen piyasa dışı ilişkilerle elde edilirken 70'lerle birlikte arsa elde etme koşulları kendine özgü kuralları olan bir piyasa mekanizması tarafından belirlenmeye başlamıştır.

1960-1975 yılları arasında sanayi sektörü kente eklenen nüfusun ancak beşte birine, sanayi sektöründen iş olanağı sağlayabilmiştir. Geriye kalan iş gücü ise hizmet sektöründe ve enformel işlerde çalışmaya başlamıştır. 1970'lerden itibaren enformelleşme sürecinde gözlenen hızlanma, bu olgunun ısrarlı varlığını ve beklentilerin aksine gitgide büyüyen hacmini ortaya koymaktadır.

Ekonomik politikalar, mekansal gelişim dinamikleri ve kırsal süreçler bağlamında kaba hatlarıyla ortaya konan 1955-1980 dönemi, aynı zamanda, "kentlileşme" ve "göçmenlerin kente uyum sorunları"nın sıkça tartışıldığı yıllardır. Göçün geçici ve engellenebilir bir olgu olarak algılandığı ilk yıllarda, köylerini bırakıp, kente gelerek yasalara aykırı biçimde gecekondu yapan bu kişilerin kent yaşamına yabancı davranışlarına bir sorun olarak bakılmıştır. İşte bu aşamadan itibaren yeni oluşan gecekondu bölgeleri ile eski kent arasında bütünleşmeyi sağlamak için sosyal hizmet mesleğine ihtiyaç duyulmuştur.

Göçmenlerin kentlere kırı taşıdığına inanılan bu dönemde, kentlilik, kentin toplumsal formasyonunda egemen olan kesimlerin değer ve davranışlarını benimseme anlamında, kültürel bir farklılık olarak tanımlamakta ve göçmenlerin yaptıkları iş, yaşadıkları konut, dinledikleri müzik, çoğu zaman bir zaman sorunu olarak algılanmaktadır. Kentliliğin, kentin sunduğu ekonomik ve toplumsal fırsatlar içinde yer alma düzeyinden çok, sadece kültürel bir dönüşüm olarak vurgulanması aslında önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Türkiye toplumu, 24 Ocak kararları ve ardından gelen rejim değişikliğiyle farklı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Yaşanan bu süreç, kentlerin gelişimi, yaşadığı sorunlar, iç göçlerin yönü ve hızı, kente göç edenlerin yaşam koşulları ve göçmenlik kavrayışları bakımından önemli sonuçlar yaratmıştır.

Yeni bir sermaye birikim tarzının yerleştiği 1980'li yıllar, aynı zamanda kentlerin de, kentin yarattığı rantların belli gruplar tarafından bir sermaye birikim aracı olarak algılandığı, birikimin diğer rant alanları gibi kentsel alanlara yöneldiği yeni bir durumu ortaya çıkartmaktadır. Kentsel rantların sanayi yatırımlarına alternatif bir nitelik kazanmasına yol açan bu gelişme, önceki dönemde geçerli olan büyük ve küçük sermaye arasındaki iş bölümünü de değiştirmiştir. Kentin fiziki formunun belirlen-

mesini küçük sermayeye bırakan bu iş bölümü terk edilerek, büyük sermayenin birikim güdülerine ve faaliyet ölçeklerine (iletişim, finansman, hizmetler alanında) göre yapılanmış bir kente geçiş gerçekleştirilmek istenmiştir. Böylece, toplu konut projeleri, yap-sat devret yoluyla yapılan alt yapı projeleri, gökdelenler, uluslar arası ticaret merkezleri, dev alış-veriş ve eğlence merkezleri bu geçişin ürünleri olmuştur. Kentlerdeki arsa ve konut piyasalarının esnekliğini kaybetmesi, gecekonduların yapım ve kullanım sürecine ait koşulları da etkilemiştir. Artık gecekonduların herkesin kolaylıkla gidip kendi evini yaptığı bir süreç olmaktan çıkmış, gecekondular, küçük grupların denetlediği bir piyasada kullanım değeri yerine, değişim değeri düşünülerek üretilen metalara dönüşmüştür. Bunun yanında gecekondular affına ilişkin olarak çıkartılan dört yasa, gecekondular olgusunda önemli bir dönüşüme neden olmuştur. Hızla apartmana dönüşen gecekondular, kentsel rantlara el koymanın önemli bir aracı haline gelerek kentlerde yeterli altyapıdan yoksun ve çevre standartlarının oldukça düşük olduğu alanların yaratılmasına neden olmuştur. Yeni liberal politikalar sonucu, kentsel iş piyasasında, işten çıkarma, taşeronlaşma, eve iş verme, parça başı iş, sözleşmeli ve dönemsel/mevsimlik işçilik gibi uygulamaların yaygınlaşmasıdır. Bu durum, bir yandan çalışmaların ücretlerinin düşmesine neden olurken, diğer yandan da, özellikle yeni göç edenler açısından, kent ekonomisi içindeki örgütsüz çalışma kanallarını çoğaltmıştır.

1990'lara gelindiğinde ise, kentlerde gözlemlenen farklılaşma ve kutuplaşmalar, birbirinden oldukça farklı ve uzak olan kentli grupları ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, artık kentlerde yaşanan kültürel farklılaşmaların tanımlanmasında kır-kent karşıtlığını aratacak düzeyde ortaya çıkan bu farklılaşmalar, kentte fazlaca yüz yüze gelmeyen " taraflar " arasında bir gerilime neden olmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye kentleşmesinde 1980'le başlayan ve günümüze kadar gelen dönem, kentlerin bir yandan önceki dönemden devraldığı gecekondulaşma, enformel sektör gibi çeşitli kentleşme sorunlarıyla uğraştığı, bir yandan da, yeni dönemin kentsel yoksulluk, mekansal ayrımlaşma, cemaatleşme gibi sorunlarıyla karşı karşıya kaldıkları bir dönem olmuştur.

ÖNERİLER

90'lı yıllardaki kentleşmenin bu görüntüsü, kentlerde yaşayan ve göçmenlerin de bir parçasını oluşturduğu, toplumsal grupların yaşam kalitesini yükseltecek sosyal hizmetlere ne denli ihtiyaç duyduklarını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda gündeme gelebilecek sosyal politikaların aşağıda sıralanacak öneriler çerçevesinde geliştirilmesi GAP bölgesi için de geçerli olacak şekilde ve sorunun çözümüne önemli katkılar sağlayacaktır.

- Türkiye'de kentleşme sürecinin kırdan-kente yönelen göç akımını sınırlayıcı ve göçü engelleyici sosyal politikaların oluşturulması için çalışmalar yapılmalıdır. Bu konuda GAP bölgesine özel bir hassasiyet gösterilmesi ayrıca önemlidir.
- Kentlerde plansız ve programsız "çarpık" kentleşme sürecini ortadan kaldıracı önlemlerin, kentsel mekân ekonomik ve sosyal boyutları ile ele alan bir planlama anlayışı içinde geliştirilmesi ve bu planların kağıt üzerinde kalkmaktan çıkarılma-

- rak ikeli bir biçimde uygulanması lazımdır. Özellikle bölgede hızlı göç olan Diyarbakır, Gaziantep gibi illerde planlı kentleşme son derece önemlidir.
- Sosyal refah devleti ilkeleri çerçevesinde yürütülen kamu hizmetlerinin vazgeçilmezliği ile kentsel mekandaki ayrışmanın engellenmesi önemlidir. Özellikle bölgede hızlı göç alan Diyarbakır, Gaziantep gibi illerde planlı kentleşme son derece önemlidir.
 - Kent yönetiminde halk katılımının önünü açacak, sorunların ve çözümlerin halk ile birlikte değerlendirilmesini sağlayacak yaklaşımların getirilmesi bu konuda kentlerde özellikle mahalle düzeyinde örgütlenmelerin sağlanması gereklidir.
 - Kentsel mekanda en küçük birim olan mahalle örgütlerinin ve yerel yönetimlerin sosyal hizmetlerle ilgili görev, yetki ve sorumluluklarının artırılması sorunun çözümünde önemli bir rol oynayacaktır.
 - Toplu konut politikalarının hızla geliştirilmesi lazımdır. Bu politikalara yönelik uygulamaların GAP bölgesi kentlerinde insanlara çok iye anlatılması gereklidir. Bu konuda gerekirse mimarlar ile sosyal hizmet uzmanları birlikte çalışmalıdır.
 - Yoksulluğu önlemek için vasıfsız işçi konumundaki kişilere beceri kazandırmaya ve meslek edindirmeye yönelik hizmetlerin ve programların geliştirilerek, kişilerin toplumsal hayata katılımlarının sağlanması yerinde olacaktır.
 - Zorunlu göç etmiş olanlar öncelikli olmak üzere, göçmenlerin iş ve konut bulma mücadelelerinde kamusal düzenlemelerin yapılması gerekir. Zorunlu göçe maruz kalanların, geriye dönüş koşullarının yaratılarak, isteyenlerin geriye dönmelerini desteklemek önemlidir. Özellikle halk katılımı GAP'nin Sosyal boyutunu tamamlayıcı olacaktır.
 - Mahalle muhtarlıkların güçlenmesi ve işlerlik kazanması, hemşerilikten yararlanılarak mahallelerde halk katılımının sağlanması, halk konseylerinin oluşturulması, soruna yerinde çözüm bulmaya olanak tanıyacaktır. Özellikle halk katılımı GAP'nin sosyal boyutunu tamamlayıcı olacaktır.
 - Avrupa Birliği Komisyonu'nun MEDA programı tarafından finanse edilen ve Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD) tarafından yürütülen, kapsadığı iller içerisinde Diyarbakır ve Gaziantep'in de bulunduğu "Muhtarlıkların ve Mahallelerin Güçlendirilmesi" projesi gibi çabaların yaşama geçirilmesi ve uzman kişilerce uygulanması yararlı olacaktır.
 - Toplum merkezleri aracılığıyla bu çabaların desteklenmesi (bu konuda oluşturulmuş çalışma grubu olduğu için ayrıntılı ele alınmamıştır). Sosyal hizmet müdahalelerinin uygulanması açısından gereklidir.
 - Sorun gruplarının sorunlarının oluşmasını önleyici, çıkan sorunları çözücü sosyal hizmet önlemlerini alma, halk eğitimleri, davranış değişiklikleri yaratma halk katılımına yönelik boş zamanları değerlendirme çalışmaları (örn. Sokak çocukları sorunu için sokak çocukları merkezi bu konuda grup olduğundan ayrıntıya girilmedi) gibi çözümler çeşitlendirilmelidir.

GRUP ÇALIŞMASI 7

TOPLUM MERKEZLERİ

GRUP ÇALIŞMASI: 7

TOPLUM MERKEZLERİ

Sunuş Bildirisi : Doç. Dr. Şener KOÇYILDIRIM
Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksekokulu

Yönetici : Aygül FAZLIOĞLU
Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma
İdaresi Başkanlığı

GRUP ÇALIŞMASI 7:

TOPLUM MERKEZLERİ KATILIMCILAR LİSTESİ

Prof.Dr.Sema KUT

Doç Dr.Şener KOÇYILDIRIM

Aygül FAZLIOĞLU

Şükran ÖZTÜRK

Figen ANŞİN

Deniz HAYAT

Türkan BAKIR

Gül ERDOST

Gülsüm ÇAMUR DUYAN

İlknur GÜLER

Emine ÇELİK

İnci ELDEM

Seçil AKAY

Tuğba TALAY

Senem YÜCEL

Çiğdem KARAHAN

Pelin DEMİRHAN

Güler KÜTÜK

Vildan DÖNMEZ

Semra YENİOVA

Gülşah DALGIÇ

Yeter EREN

Gülistan ATAK

TOPLUM MERKEZLERİ VE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI (**)

Katılımcı Uygulamalar Çerçevesinde Toplum Merkezi Gereksinimi

Çağımızda tüm toplumlar çok hızlı bir değişme sürecinden geçmektedir. Sanayileşme, kentleşme ve modernleşme, ulaşım ve haberleşmenin yaygınlaşması, insanların ülke içinde birbirleriyle ve diğer ülke toplumlarıyla olan ilişkilerinin çok yoğun bir şekilde gelişmesine neden olmuştur. İnsanlarda daha iyi yaşama isteği artmış ve dünyadaki gelişmelere ayak uydurma çabaları yoğunlaşmıştır. Tüm devletler bu kalkınma yarışında kendi toplumlarını her yönden geliştirmek daha ileriye götürmek amacıyla ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda büyük gayretler ve atılımlar içine girmişlerdir. Ancak tüm çabalara karşın değişim sürecine toplumların ayak uydurması güç olmakta, çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır.

Değişme sürecindeki toplumlarda oluşan ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlar özellikle coğrafi bölgeler arasında belirgin farklılıklar göstermektedir. Örneğin köylerin gelişmemiş yapısından, kentlerde gecekondü bölgelerindeki köy ile kent arasında kalmış toplum yapısına ve oradan da kentlerin her yönden gelişmişliğine kadar uzanan bir yelpazede sosyal değişimi gözlemek mümkün olmaktadır.

Bu farklılıklar içinde ortaya çıkan sorunlardan o toplumdaki her kesim etkilenmektedir. Örneğin köyden kente yığınlar halinde göçler, köyleşen kentler, nüfus artışı, sağlıksız yerleşim merkezlerinin oluşması, işsizlik ve yoksulluğun artması buna karşılık hizmetlerin yetersiz kalışı, eğitimsizlik, kültürel çözülme, bulunduğu topluma uyumsuzluk, kuşaklararası çatışma sorunları, aile bağlarının ve komşuluk ilişkilerinin zayıflaması, suç işleme ve zararlı alışkanlıklar edinme eğilimlerinin artması gibi birçok sorun toplumu rahatsız etmektedir.

Toplumlarda sorunların çözümü ve etkili bir kalkınma için teknolojik ve ekonomik alanlardaki gelişmeler önemli bir temel oluşturmakla birlikte; günümüzde kalkınmaya ve değişmeye halkın her bakımından hazır duruma getirilmesi ve bu sürece

(*) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Öğretim Üyesi.

(**) Bu bildiri Prof. Dr. Sema Kut'a Armağan Yaşam Boyu Sosyal Hizmet (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayın No: 004) kitabında yayımlanmıştır.

katılımının sağlanması düşüncesi de çok önem kazanmıştır. Bu düşünce kalkınmanın maddi unsurlarının yanısıra beraberinde bir anlayış değişikliğini de gerektirdiğini açıklayıcıdır. Toplumun sosyal fonksiyonları gözönüne alınmaksızın tek başına ekonomik kalkınma faaliyetine yönelmek gelişme açısından yeterli olmamaktadır. O halde; bireylerin değişime anlayış, tutum ve davranış olarak hazırlanması ve uyumlarının sağlanması zorunludur. Bu amaçla devlet toplumların kalkınma gereksinimleri ve sorunları çerçevesinde sürekli olarak politikalar üretmek, yeni hizmetler oluşturmak ve halkın bilinçli bir katılımını esas alarak bunları topluma götürmek zorundadır.

Köy, kasaba, mahalle, semt gibi yerel toplumlarda eğitimin ve komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, katılım gücünün organizasyonu ve bu katılımların kalkınma sürecinde aktif rol oynamasının sağlanması için bazı kuruluşlara ve hizmetlere ihtiyaç vardır. Bu yönde birçok ülkede merkezi ve yerel yönetimler veya gönüllü kuruluşlar yoluyla toplum merkezleri, halk eğitimi merkezleri, halk odaları veya halkevleri, çevre evleri, kültür merkezleri, gençlik merkezleri sağlık merkezleri gibi kuruluşlar açılmıştır. Bu tür kuruluşların özel olarak ağırlık verdikleri amaçları ve yönedikleri hedef kitleleri arasında farklılıklar bulunmakla birlikte sonuç olarak hepsinin ulaşmak istediği şey; insanların yaşadığı toplumla uyumlu olmaları, sorunlarını çözmeleri, gelişmeleri ve birbirlerini destekler duruma gelmeleridir.

Katılımcı Bir Meslek Olarak Sosyal Hizmet

Demokratik değerlere ve katılımcı ilkelere sahip bir meslek olan sosyal hizmet de; toplumda çeşitli nedenlerle uyumsuzluklar ve eşitsizlikler içinde bulunan kişi, grup ve toplumların sorunlarını önlemek ve refahını sağlamakla ilgilidir.

Sosyal hizmet sanayileşen ve hızla değişen ülkemiz için çok önemli bir meslek haline gelmektedir. Çünkü yüksek oranlardaki nüfus artışları, sanayileşme ve kentleşme ile ortaya çıkan sosyal, kültürel ve ekonomik sorunların bir yönüyle de sosyal hizmet mesleği ilgilenmek durumundadır. Bu da; herhangi bir nedenle yoksunluk içinde bulunan kişi, grup ve toplumların sorunlarını önlemek, iyileştirmek ve koşullarını geliştirmek için yapılacak tüm faaliyetlerle ilgilidir.

Destekleyici, önleyici, tedavi edici ve geliştirici işlevleri bulunan sosyal hizmet; kişi, grup ve toplumların ruhsal, fiziksel ve toplumsal yönlerden mümkün olan en yüksek refah düzeyine erişebilmelerini amaçlar. Bu amaçlar çerçevesinde yardım yolları arar (Kut 1988). Sosyal Hizmet tüm uygulamalarında bilimsel temele dayalı olan, kendine özgü yöntem ve tekniklerden yararlanır. Bu yöntemler ise sosyal hizmet konularında eğitim görmüş meslek elemanları tarafından kullanılır.

Sosyal hizmet kişi, grup ve toplum olarak insanların doğal yetenek ve yaratıcı güçlerini harekete geçirerek duygusal, sosyal, ekonomik sorunlarını çözümlenmelerine yardımcı olmakla kalmayıp, onları kendi gelişmeleri için seçtikleri hedeflere varmak üzere yapılan çalışmalara etkin olarak katılmaya da teşvik eder. Bu hedefler

yoksulluğa veya fiziki ve zihinsel yetersizliklere çare bulmakla sınırlanmış olmayıp daha çok insan gücünün değerlendirilmesi ve toplumun gelişmesi için harekete geçirilmesini içerir (Friedlander 1965).

Toplum Merkezleri

A- Anlamı ve Önemi:

Sosyal Hizmetin topluma yönelik işlev ve etkinliklerini en iyi şekilde yerine getireceği kuruluşlardan birisi de "Toplum Merkezi"dir. Gelişmiş veya gelişmekte olan birçok ülkede toplum merkezleri yaygın bir organizasyon yapısı içinde etkin çalışmalar yapmaktadır.

Toplum merkezleri semt, mahalle veya köy düzeyinde toplumun ortak ihtiyaç ve sorunlarına yönelik olarak koruyucu, geliştirici, eğitici, boş zamanları değerlendirici ve eğlendirici çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü; bu faaliyetlerin amacına ulaşması için toplumdaki kişi ve kuruluşların katılımında bulunmasının temel bir yaklaşım olarak benimsendiği; bu yolla komşuluk ilişkilerinin ve daha uyumlu bir toplumsal yapının geliştirilmesinin amaçlandığı kuruluşlardır.

Toplum merkezleri, yerel toplumun birçok sorunuyla ilgili olarak düzenlediği etkinlikler nedeniyle bir yandan yerel toplumdaki kuruluşlar arasında bir köprü oluştururken öte yandan da kuruluşların birbirleriyle olan ilişkilerini geliştirici rol oynar. Yerel toplumdaki katılıma dayalı çalışmalarda böyle bir eşgüdüm işlevini yerine getirebilecek en uygun kuruluşlar toplum merkezleridir.

Toplum merkezleri için insanları birbirleriyle kaynaştırmak, işbirliği içinde ilişkileri geliştirmek temel amaçtır. Yerel bir toplumda insanların yaşadıkları yerden memnun olmaları, ortak yaşantılarında aynı değerleri ve amaçları paylaşmaları, komşularını sevmeleri, birlik ve hemşehrlik duygularına sahip olmaları o toplumun gelişmesinde sağlam bir temel oluşturur. Böylece karşılıklı etkileşim ve dayanışma sistemleri işlemeye başlar. Özellikle kentin gelişmiş ve gelişmemiş kitleleri arasında daha hızlı bir bütünleşme süreci oluşur ve sosyal değişim daha sağlıklı bir tempoda ilerler.

Toplum merkezleri halk katılımına dayalı çalışmalar yoluyla yerel toplumlarda demokratik yapılanmayı da güçlendirir. Halkın ortak etkinlikler içinde tartışma yapabilme, birbirlerini daha iyi anlama ve hoşgörülü olma gibi tutum ve davranışları gelişir. Organizasyon, işbirliği ve işbölümü deneyimleri kazanırlar. Ayrıca politik önderliğin de bu süreç içinde olgunlaşması mümkün olur; bu tür toplumların yerel yönetimleri de gelişim ve halktan kopuk yönetimlerin yerini toplumla iç içe olan, onun sorunlarını duyarlılık gösteren yönetimler alır. Çünkü toplum yerel yönetimlerin denetleyicisi olarak bilinçli ve aktif bir işlev yerine getirir. Yerel yönetimleri toplumun kendisi yönlendirmeye başlar.

Köyler ve kasabalarda da toplum merkezleri çok gereklidir. Özellikle sosyal ve ekonomik kalkınmalarını hızlandırmak amacıyla üretimi artırma, eğitimi geliştirme, yol, su, elektrik gibi alt yapı sorunlarını giderme, kooperatifleşme, toplum girişkenliğini ve katılımını yükseltme gibi yararları için toplum merkezleri önemli bir işlev yerine getirir.

B- Toplum Merkezlerinin Yapısı ve İşleyişi:

Toplum merkezleriyle ilgili izlenimler bu konuda ülkelere göre çok değişik oluşumlar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bunların genel amaçları aynı olmakla birlikte organizasyon yapıları, programları veya kuruluş amaçları farklılıklar göstermektedir. Değişik koşullarda kuruldukları gibi, değişik amaçlara da hizmet etmektedirler. Örneğin, gönüllü kuruluşlar özel kuruluşlar veya resmi kuruluşlar tarafından kurulmuş toplum merkezleri bulunmaktadır. Hatta kişiler tarafından bile kurulan örnekleri vardır. Bazı yerlerde merkezi bir organizasyon yapısı içinde geliştirilmeye çalışılırken, birçok yerde yerel yönetimlere bağlı olabilmektedir. Bir ülkede bunların hepsini bir arada görmek de mümkündür.

Bütün bu çeşitlilik içinde bir toplum merkezinin kendine özgün özelliklerini oluşturan unsurları şu üç noktada toplamak mümkündür:

1. Toplumun temel gereksinmelerine yönelik kapsamlı bir program,
2. İnanç, yaş, cinsiyet ve politik konulardaki düşünce ve farklılıklar dikkate alınmadan bütün toplumun veya büyük kısmının faaliyetlere katılabilmesini sağlayan olanaklar,
3. Seçilmiş bir yönetim kuruluna ve çeşitli faaliyet alanları için özel çalışma gruplarına (komite veya komisyonlara) sahip demokratik bir organizasyon (SSYB 1967).

Toplum merkezlerinde oluşturulacak hizmetler mutlaka toplumun gereksinmelerine dayanmalıdır. İyi bir toplum merkezi organizasyonunun koşulu faaliyetlerin bu merkeze gelenlerin işbirliği ile yürütülmesi, toplumun ihtiyacına cevap vermesi ve ihtiyaç sahiplerinin en yaygın bir şekilde katılımlarının sağlanmasıdır.

Toplum merkezleri ayırım yapmadan herkese açık olan kuruluşlardır. Toplumda ikilik yaratacak unsurlardan bu merkezler kesinlikle uzak durmalıdır. Belirli bir düşüncenin, inancın veya grubun merkezi değil, birleştirici, toplum ruhu yaratıcı bir anlayışla tüm toplumun yeri olmalıdır.

Doğal olarak bir toplumun aynı anda, birçok farklı gruplarına yönelik programlar geliştirmek çoğu kez olanak dışıdır. Programların her kesimin ilgi ve isteklerine göre çeşitlendirilerek sunulması toplum merkezlerine daha çok kişinin ilgi göstermesi bakımından önemli bir yaklaşımdır.

Çevrede yaşayan herkesin aynı anda veya dilediğinde gelebileceği bir toplum merkezi binası bulmak da genellikle çok zordur. Her tür boş zamanları değerlendirme olanaklarının bulunduğu, sosyal ve kültürel faaliyetlerin tek binada toplandığı toplum merkezlerinin kurulması ancak zengin ülkelerde düşünülmektedir. Böylesine geniş olanakların bulunmadığı yerlerde toplum merkezi için küçük bir binanın bulunması bile yeterli olabilir. Toplum merkezinin uzmanları bu koşullarda toplumun tüm kaynaklarını kullanmaya yönelirler. Örneğin parklar, boş alanlar, okullar, sağlık merkezleri, halk eğitimi merkezleri, gençlik merkezleri, spor tesisleri vb. her türlü resmi ya da özel olanaklardan toplum merkezinin bir parçası gibi yararlanmaya çalışırlar.

Toplum merkezlerinin yönetim yapısı da demokratik ve katılımı kolaylaştırıcı olmalıdır. Yönetim kurulu bulunmalı ve bu kurula toplumdaki bazı kuruluşlardan kişiler temsilci olarak seçilmelidir. Yönetim hiçbir zaman partizanca etkiler altına girmemelidir. Toplum merkezlerinin yöneticileri de bu konularda eğitim görmüş (sosyal hizmet uzmanları gibi) meslek elemanlarından seçilmelidir ve toplumu tanıyan, halkla ilişkiler kurma becerisine sahip kişiler olmalıdırlar. Yönetim karar alma sürecinde esnek davranabilmeli ve toplumla yürütülecek faaliyetlerde toplumun karar almasını teşvik etmelidir.

Toplum merkezleri başarı sağlayabilmek için yöneldiği nüfusun kapasite ve kaynaklarıyla uyumlu olmalıdır. Çok kalabalık bir semtte, kaynakları sınırlı bir toplum merkezinin çalışmaları nitelik ve nicelik olarak yetersiz kalır.

Finans kaynağı olarak, toplum merkezleri bakanlıkların ayıracağı fonlardan, yerel yönetimlerden, toplumun katkılarından, gönüllü kişi ve kuruluşların yardımlarından yararlanır. Katılımcı projeler geliştiren ve projesi kabul edilen merkezlere ilgili bakanlıkların veya yerel yönetimlerin aşamalı olarak destek sağlaması ve toplumun da kendine düşeni yapması şarttır.

C-Toplum Merkezinde Uygulanan Sosyal Hizmet Yöntemleri:

Demokratik değerlere ve katılımcı ilkelere sahip olan sosyal hizmet; toplum merkezlerinde temel üç yöntemi olan "sosyal kişisel çalışma", sosyal grup çalışması" ve "toplumla çalışma" yöntemleri ile kişi, grup veya toplumun sorunlarını çözme, yeteneğini artırma, kendine yeterli duruma getirme ve toplum yaşamına aktif olarak katılmalarını sağlama çabalarına girişir. Bu amaca ulaşmak için sosyal hizmet; "destekleyici", "önleyici" "tedavi edici" ve "geliştirici" işlevler yerine getirir. Bu çalışmalarda kişilerin, grupların ya da toplumların mevcut sorunlarının çözümünde rol üstlenerek deneyim kazanmaları ve kendilerine olan güvenlerini artırarak sorun çözme yeteneklerini geliştirebilecekleri kabul edilir.

Toplum merkezlerinde sosyal kişisel çalışma yöntemi ile suçluluk, sakatlık, okul başarısızlığı, yoksulluk, aile çözümleri, yaşlılık, işsizlik v.b. sorun alanlarında bire-

yin ve ailesinin sorunlarıyla ilgilenir, gerekli görülen yardımlar ilk elden verilir. Daha büyük sorunlarda kişiye yardımcı olabilecek kaynaklar tavsiye edilir ve buralara havale edilir. Bu tür vakalar izlemeye alınır. Kayıtları tutulur.

Sosyal grup çalışması yöntemi ise; boş zamanları değerlendirici grup faaliyetlerinde grubun dinamiğini, ilişkilerini geliştirmek, ortak kararlar almalarını kolaylaştırmak işbirliği ve güven duygusu içinde çalışmalarını sağlamak amacıyla destekleyici, tedavi edici ve geliştirici olarak kullanılır. Grup süreçlerinin de raporları tutulur ve tüm faaliyetler genelde bir bütünün parçaları olarak görülür.

Toplum merkezlerinde amaç ve uygulamalar çerçevesinde en ağırlıklı yöntem toplumdaki çalışmadır. Toplumla çalışma sosyal refah amaçları için toplumda değişiklik yaratmayı hedef alan ve bu yöndeki çalışmaların en etkin bir biçimde toplumun demokratik katılımı ile gerçekleşeceğine inanan bir sosyal hizmet yöntemidir.

Sosyal hizmet diğer yöntemlerin yanısıra toplumla çalışma yöntem ve tekniklerini uygularken insanların temel gereksinmelerini karşılayabilmek için eşit haklara sahip olmaları gerektiğine inanır; bu nedenle toplumdaki ortak sorunlarla ilgili karar alınmasında tüm üyelerin sorumlu olduğunu kabul eder. Toplumun sorunlarının çözümünde kendilerinin katılımını amaçlar. Toplumla çalışmada halk katılımı her alanda önem taşır ve hem kendi sorunu nedeniyle toplumun müracaatçı olarak katılımı, hem de insanların başkalarının refahına ilişkin gönüllü katılmaları olarak daha geniş boyutlarda gelişir.

Bu üç yöntemi destekleyici ve kolaylaştırıcı olarak "sosyal refah araştırması ve "sosyal hizmet yönetimi" yöntemleri de her alanda olduğu gibi toplum merkezlerinde de sosyal hizmet uzmanları tarafından uygulanır.

D- Toplum Merkezlerinde Sosyal Hizmet Uzmanının Uyması Gereken İlkeler:

Demokratik ve uyumlu bir sosyal gelişme sağlamak amacıyla toplum merkezlerindeki mesleki uygulamalarda şu ilkeler gözönüne alınır:

1. Toplumsal yapının iyi tanınması, toplumla iyi ilişkiler kurulması ve toplumun güveninin kazanılması.
2. Toplumda birlik yaratılması ve birlik duygusunun geliştirilmesi. Varsa anlaşmazlık yaratan unsurlarla ilgilenilmesi.
3. Toplumun gereksinim ve sorunlarının iyi belirlenmesi, toplumun önem verdiği sorunlardan hareket edilmesi.
4. Özellikle köy ve gecekondü gibi gelişmemiş toplumlarda yaşam düzeyini geliştirici programlara ağırlık verilmesi.
5. Planlama sürecine halkın temsilcileri yoluyla katılmalarının sağlanması.
6. Toplumun katılım gösterdiği, birlikte giriştikleri faaliyetlere destek verilmesi.
7. Toplumun ilgisinin sürekli ve canlı tutulması.

8. Toplum, grup ve bireylerle toplum merkezi arasındaki karşılıklı iletişim kanallarının iyi işletilmesi, çalışmalarla ilgili olarak toplumun çeşitli araçlarla bilgilendirilmesi.
9. Toplumun, grupların, bireylerin tepki ve değerlendirmelerinin izlenmesi.
10. Önderlerin geliştirilmesi.
11. Toplum gücünün organize edilmesi, çalışma grupları (toplum komiteleri) oluşturulması ve gönüllü kuruluşların geliştirilmesi (etkin kılınması).
12. Yerel ve bölgesel kaynaklardan en verimli bir şekilde yararlanılması.
13. Hizmetler arasında etkin bir eşgüdüm sağlanması.
14. İnsanlarla çalışmada sabırlı, anlayışlı ve toplumu özendirmede bilgili ve becerili olan sosyal hizmet eğitimi görmüş mesleki elemanların görev almaları.

Yukarıdaki ilkeler çerçevesinde yapılan çalışmalarda toplumun yapısına, gelişme düzeyine, kaynaklarına ve eğilimlerine göre değişen çeşitli faaliyetler düzenlenir. Faaliyetlerin belirlenmesi ve uygulanmasında toplum merkezinin "toplumun yapısını geliştirme" yönündeki temel amacı unutulmamalı, yapılan işlerin bu temel amaca ulaşmanın birer aracı olduğu düşüncesiyle hareket edilmelidir.

E- Bir Toplum Merkezindeki Faaliyet Çeşitleri

Bir toplum merkezi, içinde yer aldığı toplumdaki çeşitli hedef kitlelerin (çocuklar, gençler, öğrenciler, kadınlar, erkekler, yaşlılar, çalışanlar, çalışmayanlar, evliler, bekarlar vb.) özelliklerine, ihtiyaçlarına ve eğilimlerine göre çok çeşitli faaliyetler düzenler. Her toplumun veya toplumdaki farklı grupların birbirlerinden ayrı ve çok değişik sorunları ve beklentileri vardır. Bu nedenle de toplum merkezlerindeki programlarda standart bir yaklaşım olamaz. Her toplum merkezindeki faaliyetler ağırlıklı olarak birbirinden farklıdır. Ancak toplum merkezine gelen herkes kendisini ilgilendiren birşeyler bulabilmeli ve buraya devam etmekten zevk almalıdır.

Toplum merkezlerinde genellikle düzenlenen faaliyetlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

1. Sergiler, yarışmalar,
2. Halk konferansları ve halk eğitimi programları,
3. Toplantılar, özel gün kutlamaları, törenler,
4. Eğitici ve katılımcı kampanyalar,
5. Kültürel ve sanatsal faaliyetler,
6. Eğlence, gezi, gösteri ve boş zamanları değerlendirici faaliyetler,
7. Sportif faaliyetler,
8. Çevre düzenleme ve geliştirme etkinlikleri,
9. Gönüllü çabaları ve kuruluşları geliştirici etkinlikler,
10. Ortak gereksinimler ve sorunlar üzerinde çalışmalar (Tartışmalar, çözüm yolları arama, kaynakları bulma, yönlendirme v.b.),
11. Çeşitli yaş gruplarını ilgilendiren programlar (Çocuk, genç, yaşlı gibi),

12. Kadının statüsünü geliştirmeye yönelik çalışmalar,
13. Aileye ve birey sorunlarına yönelik faaliyetler (Aile anlaşmazlıkları, aile planlaması, çocuk bakımı ve eğitimi, beslenme, kreş, çocuk klüpleri v.b.),
14. Toplumun ihtiyaç duyduğu konularda verilecek danışmanlık hizmetleri (Tüketici sorunları, okul sorunları, sağlık, iş, sosyal güvenlik v.b.),
15. Sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı geliştirici faaliyetler.

KAYNAKÇA

- Kut, Sema., **Sosyal Hizmet Mesleği - Nitelikleri ,Temel Unsurları.Müdahale Yöntemleri.** Ankara, 1988.
- Friedlander, W.A., **Sosyal Hizmetin Kavram ve Metodları** (Çev.Elkin Besin).Ankara: SSYB. S.H. Genel Müdürlüğü yayını No: 43 - 1965.
- Birleşmiş Milletler, **“Toplum Kalkınması Aracı İle Sosyal Gelişme”** (Çev. S.N. Candan). Ankara 5 5 Y B 5. .H.Genel Müdürlüğü Yayını, No: 49., 1967.

SOSYAL HİZMETLER TOPLUM MERKEZİNİN ROLÜ (Bölgesel Kalkınma Düzeyinde)

Toplum Merkezi: Sosyal hizmet mesleğinin toplumda değişme ve gelişme yaratma amacına hizmet eden ve toplumun gereksinimleri doğrultusunda hizmet bilimleri içeren sosyal hizmet kuruluşlarıdır.

Toplum Merkezleri daha çok kırdan göç etmiş yoksul hanelerin oluşturduğu gecekondulu mahallelerinde ve kırsal alanda da merkezi nitelikte köy yerleşmelerinde hizmet vermektedir.

Mevcut Durum: (SORUNLAR)

- Bürokratik Engeller
- Bütçe
- Yaklaşım
- Motivasyon
- Hizmet içi Eğitim
- Toplum Tanıma
- İzleme Değerlendirme
- Geri Bildirim
- Süpervizyon
- İş Tanımı
- Tanıtım
- Yönetmelik
- Geleneksel Toplumsal Yapı

AMAÇLAR

- Cinsiyet Dengeli Kalkınma sağlamak
- Sürdürülebilir İnsani Gelişmeye Katkı Sağlamak
- Dezavantajlı ve yoksun konumda bulunan tüm nüfus kesimlerine yönelik sosyal-ekonomik-kültürel etkinlikler düzenlemek
- Demokratik toplum temellerini oluşturmak

HEDEFLER

1. HEDEF: Toplum Merkezleri/ÇATOM'larda toplum katılımını sağlamak

Etkinlikler:

- Toplum tanıma çalışmalarının yapılması
- İhtiyaçlar doğrultusunda programların oluşturulması
- Tanıtım ve savunma çalışmalarının yapılması
- Uygulama aşaması
- İzleme ve Değerlendirme

2. HEDEF: Toplum Merkezleri/ÇATOM'ların etkinliği ve etkinliğinin artırılması

Etkinlikler:

- İstikrarlı ve yeterli bir personel izlenmesi (Nitelik ve nicelik)
- Yeterli ekipman ve lojistik desteğin sağlanması
- Mali kaynak ayrılması ve yaratılması
- Personele yönelik periyodik olarak hizmet içi eğitim programlarının düzenlenmesi
- Yatay öğrenme sürecinin başlatılması
- Ekip çalışmasının harekete geçirilmesi (farklı disiplinlerden yararlanılması)
- Süpervizyon sürecine işlerlik kazandırılması
- Toplum merkezleri/ÇATOM'ların iş tanımlarının yapılması
- Toplum merkezlerinin yasal statüye kavuşturulması
- Toplum merkezleri/ÇATOM'larda karar mekanizmasını harekete geçirecek kurulların oluşturulması. (Halktan temsilcilerin bu kurulda yer alması)
- Toplum merkezleri / ÇATOM'larda hizmetin yürütülmesi değil üretilmesine yönelik çalışmaların yapılması
- İnsan gücünü geliştirmeye yönelik, bireysel topluluk+grup düzeyde çalışmaların yapılması

3. HEDEF: Merkez çalışmalarının başlangıcında toplumun duyulan ihtiyaçlarından hareket etmek

Etkinlikler:

- Sorunun çözümüne ilişkin (mevcut durumun analizine ilişkin) yüz yüze ve odak grup görüşmeleri, tartışma toplantılarının yapılması
- Hedef kitlenin gerçek ihtiyaçlarına yönelmelerinin sağlanması
- Yapılan çalışmalarda hizmet götürülen nüfus gruplarının katılımının sağlanması (motive etmek+bilgi açıklarını kapatmak+çözüm yollarını arama)
- Toplumda liderliğin ve girişimciliğin geliştirilmesi

4. HEDEF: Mevcut kaynaklar maksimize etmek, atıl kaynakları harekete geçirmek

Etkinlikler:

- Kamuoyunda duyarlılık yaratmak
- Kaynakların yerinde kullanımını sağlamak
- Kamuoyunu farklı yaklaşımlar konusunda bilgilendirmek ve kamu personelini motive etmek
- Yerel kaynakları harekete geçirmek
- Uzman personelin sağlanamadığı durumlarda, yerel insan potansiyelini değerlendirmek.
- Programların uygulanma sürecinde, ilgili kamu kuruluşları, yerel yönetimler, STK etkili işbirliği ve eşgüdümün sağlanması

VİZYON

- a) Toplum Merkezleri / ÇATOM'ların kentsel alanda gecekondü bölgelerinde, nüfus en az 20.000, kırsal alanlarda merkezi nitelikte nüfusu en az 2000 olan yerleşim birimlerinde kurulması ve;
- b) Sosyal hizmetlerin etkili ve verimli yürütülebilmesi açısından Toplum Merkezlerinin birimler olarak hizmet üretmesi.

GRUP ÇALIŞMASI: 8

SOKAK ÇOCUKLARI

- Sunuş Bildirisi** : Prof Dr. Sevil ATAÜZ
Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu
- Yönetici** : Prof Dr. Remzi OTO
Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi

GRUP ÇALIŞMASI 8:

SOKAK ÇOCUKLARI KATILIMCILAR LİSTESİ

Kadriye ÇİFTÇİBAŞI

Gökhan METİN

Yüksel BAYKARA

Özlem ÖNTAŞ

Metin NAZLICAN

Remzi OTO

Ulrike BUNK

Nalan YAYCIOĞLU

Özlem YÜKSEL

Gülizar ÇILGIN

Dilber YILDIZ

Nafiz YURDAYDIN

Yücel ALTINALAN

Ulaş AYIK

Rüstem ERKAN

T. Fırat CULU

Mecit ÖZLÜK

Abdullah ÖZBAY

BediaEREN

Esin AKOL

Ayşe ALİNAK

A. Menap ŞEKER

İlknur KOCA

Hakan ACAR

Remziye ASLAN

GİRİŞ

Sokak çocukları olgusu son yıllarda Türkiye'nin gündemine yerleşti ve önemli bir ilgi odağı haline geldi. Ülkemizin özellikle büyük kentlerinin ayrılmaz bir parçası olan sokak çocuklarına, göçlerin, ekonomik zorlukların, işsizlik ve yoksulluğun yaşandığı tüm dünya kentlerinde rastlanmaktadır. Bugün dünyada 150 milyon civarında çocuk tek başına veya ailesiyle birlikte yaşam savaşı vermekte, çocukluğunu yaşayamamakta ve yetişkinliğe nitelikli iş gücü olarak hazırlanamamaktadır. Soruna müdahalede geç kalınması ve/veya içinde buldukları toplumun ve hedef olarak seçtikleri çocukların gerçekliğiyle bağdaşmayan proje girişimleri çocukların sayısının artmasına ve sorunların niteliğinin değişmesine yol açmıştır. Sokak çocukları sorununu en yoğun yaşandığı Brezilya'da toplum, önceleri iyi nitelikli ve insancıl projelerle bu çocukları korumaya çalışırken, bugün artık çabalarını çocuklardan kendini korumaya yöneltmiştir.

1993 yılında Rio de Janeiro'da polis görevlileri altı sokak çocuğunu katlettiklerinde dünya kamuoyu ayağa kalkmıştı. 1996 yılında suçunu itiraf eden bir polis, dünyada sokak çocuklarını öldürmekten suçlu bulunup, hüküm giyen ilk güvenlik görevlisi oldu. Oysa, Rio'da sokak çocuklarının öldürülmesi daha 1990 yılında başlamıştı. Çocuklara karşı işlenen suçlarla ilgili bir rapora göre bu kentte her gün üç sokak çocuğu öldürülmektedir. Katillerin büyük bir bölümünü çocukların dilenciliklerinden, hırsızlığından ve madde bağımlılığından etkilenen işyeri sahiplerinin isteği üzerine harekete geçen polisler ve özel timler bu sokak çocukları sorunu karşısındaki çaresizliğin sonunda, sorunun nerelere varabileceğine ilişkin dramatik bir örnektir.

Diğer yandan, Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere, sokak çocukları sorununun yaşandığı pek çok Afrika, Asya ve Avrupa ülkesinde uluslararası düzeyde çalışan sokak çocukları örgütleri ve ulusal ve yerel düzeyde çalışan sivil toplum örgütleri tarafından soruna çözüm yolları aranmakta ve giderek daha anlamlı modeller geliştirilmektedir. Bugün dünyada küçüklü büyüklü 1500 civarında proje uygulanmaktadır. Son 15 yılın deneyimleri sokak çocukları konusunda epey yol katedildiğini göstermektedir. Çocuğun korunmasına ilişkin kalıplaşmış, geleneksel yardım sistemleri pek çok projede, sinama yanılma yöntemiyle de olsa artık terk edilmiştir.

Yaşanılan kültürün özellikleriyle uyumlu olduğu kadar, çocukların isteklerini ve gerçek gereksinimlerini de göz önünde tutan ve her şeyin ötesinde projeleri onlara mal eden girişimler başarı kazandı. Tüm bu arayışların sonunda "sokak çalışması" ve

(*) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Öğretim Üyesi.

“sokak eğitimi” gibi yeni kavramlar literatüre yerleşti. Artık sadece sokak çocukları konusunda araştırma yapanlar, projeleri üretenler ve uygulayanlar arasında değil, bizzat sokak çocukları arasında da iletişim ağları mevcuttur.

1986 yılında Brezilya’da toplanan ilk Sokak Çocukları Ulusal Kongresi’nde, tüm grupları temsil eden 140 çocuk bir araya geldi. 1989’da ülkelerin her yanından ve diğer Latin Amerika ülkelerinden gelen 700 çocuğun, parlamenterlerin ve senatörlerin katılımı ile senatoda gerçekleştirdiği toplantı çocukların bir demokratikleşme ve etkin katılım sürecine girmelerine yardımcı yol açtı.

Yine 1991’de Filipinlerde bir hafta süren Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar Ulusal Kongresi sonucunda, sokak çocuklarının bazı önerileri, kanun tasarısı kapsamına alındı. Tüm bu örnekler ulusal ve uluslararası iletişim ağlarının önemini ve sorunun çözümünde ve demokratikleşmenin vurgulanması gereğini bir kez daha ortaya koydu.

Sokak çocukları sorununun yaşandığı tüm dünya kentleriyle paralel bir gelişme gösteren sokak çocukları sorununa ülkemizde toplumun ilk tepkisi “sorunu görmezden gelme” veya “reddetme” idi. İkinci tepki ise sorunu en ilgili devlet kuruluşu olan “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu’na havale etme. “Sokak çocukları”, bir milyona yakın korunmaya muhtaç çocukların ancak 20.000’ne bakabilen bu kurumun, zaten kapsamı içindeydi. Ancak, başta sosyal hizmetlerin yapılanma modeli olmak üzere çocuklara yardım götürmede pek çok engel vardı. Çocukların havale edildiği diğer bir kurum ise polis idi. Ancak başta Küçükleri Koruma şubelerinin örgütlenme yetersizliği nedeniyle, bilinen polisiye önlemlerle ya konunun üzerine gidildi ya da görmezden gelindi. Çocukları gözlerden uzak tutmak, özellikle turistleri ve “gerçek kentlileri” rahatsız ettiklerinde başvurulan en yaygın yöntemlerden biri oldu. Örneğin Habitat II Zirvesi sırasında sokak çocukları toplanarak kent dışına çıkarıldı.

Konunun gündeme getirilmesinde ve duyarlılık geliştirilmesinde çok önemli bir işleve sahip olan medya ise, konunun sansasyonel tarafıyla uğraştığı için başta uçucu bağımlısı çocuklar olmak üzere çocukları sadece teşhir etti. Hatta televizyon yayınları ve gazetelerin üçüncü sayfa haberleri uçuculan markalarıyla tanıttığı için özellikle “uhu”, “bally” ve “tiner” tüketiminin artmasında aracı oldu.

Sayılarının artması ve sorunlarının gözardı edilemeyecek kadar belirginleşmesiyle ülkenin gündemine yerleşen sokak çocukları için son birkaç yılda öncelikle sivil toplum kuruluşlarından ve tek tek vatandaşlardan tepki gelmesi ile birlikte, İstanbul, İzmir, Mersin, Adana, Bursa, Antalya’da sokak çocuklarına ilişkin dernekler kuruldu. Buna paralel olarak medyanın da konuyu gündemde tutmasıyla devlet kuruluşları yeni düzenlemelere gitmeye başladı.

Sokak Çocukları Kimdir?

Sokak çocukları, dünyanın her yerinde bir büyük kent olgusudur. Yaygın görüşün aksine, sadece gelişmekte olan ülkelerin değil, gelişmiş ülkelerin kentsel mekanlarda da sayılarının ve sorunlarının giderek artmasıyla birlikte, kendilerini daha belirgin

olarak farkettiler. Sokak çocukları tarihsel olarak da yeni bir gelişim değildir. Bu çocukları Ortaçağ Avrupa'sının kentlerinde, endüstri devriminde görürüz. Onlar, edebiyatta Andersen, Twain, Dickens, Gorki, Kemalettin Tuğcu'nun, Yaşar Kemal'in eserlerinde yerlerini alırlar. Türkiye'de sokak çocukları kavramının belirgin olarak ortaya çıkışı, ülkede kırdan kente büyük ölçekli göçün hissedilmeye başlanıldığı 1950'li yıllara rastlar ve o yılların çocuk kitaplarında duygusal bir tema olarak işlenir. Bugün üç büyük kentimizde olduğu kadar, göçlerle kent nüfusu hızla artan kentlerimizde de, sokak çocuklarını, alışveriş merkezlerinde, istasyon ve terminalerde, park ve pazarlarda, eğlence alanları ve turistik bölgelerde görürüz. Son yıllarda Latin Amerika kentlerinden Afrika'ya, Hindistan'a, New York'a, Bükreş'e, İstanbul'a kadar uzanan bir çeşitlilikte dünya kentlerinde en belirgin kentsel sorunlar arasında yerlerini alan bu günün sokak çocukları 1890'lar Londra'sının 1940'lar İstanbul'unun sokak çocuğu değildir; sorun, niteliksel olduğu kadar niceliksel olarak da değişmiştir. Ancak bir yüzyıl sonra değişmeyen, çocukları kent sokaklarındaki var olma mücadelesidir. Bu gün yaşam yeri olarak sokaklarda tutunmayı kolaylaştıran ve zorlaştıran öğeler de değişmiştir. Bu günün kentlerinde yoğun bir trafik, geceleri ışıklandırılan caddeler, merkezi ısıtmanın olduğu binalar büyük alışveriş merkezleri vardır. Sokaktaki polis, zabıta, sokak sosyal hizmet çalışmacıları da değişmiş, turist sayısı artmıştır. Sokakta sayıları her geçen gün artan evsizlerin, alkol ve uyuşturucu bağımlılarının yanı sıra, yoğun bir uyuşturucu ve fuhuş trafiği de vardır.

Sokak Çocuklarının Kavramsallaştırılması:

Sokak çocuklarını tanımlamaya ilişkin pek çok çalışma yapılmış ancak herkesin üzerinde tam olarak anlaşılmış bir tanıma ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu girişimlerden ilki UNICEF'in Çalışan Çocuklar ve Sokak Çocukların Sömürüsü isimli dokümanında (Doküman sayısı: E/IFEF/1986/CR.3) yer alan gelişmekte olan ülkelerin sokaklarındaki çocuklar, sahip oldukları aile desteğine göre üç kategoriye ayrılmaktadır:

1. Aileleriyle ilişkisi sürekli olan çocuklar;

Yoksul kesimden ailelerin karşılaştıkları gündelik güçlüklerle karşın, çocukların çoğunluğu aileleriyle aynı evde yaşarlar, günlerini sokakta çalışarak geçirdikleri halde ailenin denetimi ve korunması altındadırlar.

2. Aileleriyle zaman zaman ilişki kuran çocuklar;

Çocukların aile bağları zayıflasa da tümüyle kopmamıştır. Gününü sokakta çalışarak ya da sadece dolaşarak geçiren ancak genellikle akşam evine dönen çocuklar "sokaktaki çocuklar" olarak tanımlanırlar.

3. Aile desteğinden tümüyle yoksun olanlar;

Ailelerinden atılan ya da kaçan bu çocuklar, günün 24 saatini sokaklarda geçirmekte ve tek başlarına yaşam mücadelesi vermektedir.

Tanım

Sokak çocuğu "yaşamı ve yaşam kaynakları için sokağı kendine mesken haline getirmiş olan, sorunlu yetişkinlerin gözetiminden ve yönlendirmesinden yoksun olan,

henüz yetişkinliğe ulaşmamış her hangi bir kız ya da erkek çocuk” olarak tanımlanmaktadır (UNICEF 1986 s. 2).

1990'lı yıllara gelindiğinde sokak çocukları tanımlaması, çeşitli ülkelerde yapılan araştırmaların ve çalışmaların birikimiyle daha genel iki kategori içinde tanımlandı. “Sokaktaki çocuklar” ve Sokağın çocukları”.

Sokaktaki çocuklar genellikle, okul giderlerini ve cep harçlıklarını çıkarmak, ailelerinin geçimine katkıda bulunmak, bazı durumlarda tek başına evi geçindirmek için sokakta çalışan çocuklardır. Bu çocukların çoğu aile desteği ve denetimine sahiptirler ve günlerini sokaklarda çalışarak geçirdikleri halde geceleri evlerine dönerler ve kazandıkları paranın çoğunu ailelerine verirler. Ülkeden ülkeye, şehirden şehire değişmekle birlikte, sokakta görülen çocukların çoğu bu gruptandır ve yine çoğunluğu erkektir.

Sokağın çocukları, bazı tanımlamalara göre gerçek sokak çocukları, bir ailesi olmayan, evden kaçan, evden atılan ya da terk edilen gece ve gündüz sokaklarda başıboş dolaşan/çalışan çocuklardır. Bu grupta olan çocukların sayıca az olmalarına karşın karmaşık sorunları vardır.

Sokak Çocukları Olgusunun Nedenleri

Genelde sokak çocukları sorunu özelde ise, çocukların sokakta çalıştırılması bir vicdan ve toplumsal ahlak meselesi olmasının ötesinde toplumun bazı kesimlerinin yaşam mücadeleleri ile iç içe olan bir toplumsal olgudur. Bu nedenle sokak çocukları sorununun toplumsal kökenlerine kısaca değinmekte yarar vardır:

Kentsel alanda çocuk emeğini kullanan ailelerin büyük bir çoğunluğu kırsal kökenlidir. Kırsal alanda, çocuklar aile işgücünün bir parçası olarak her zaman çalışmışlardır. Bu yüzden kentte uyum süreci içinde ailenin tüm üyelerinin aile gelirinize katkıda bulunmak üzere çalışması bu ailelere, orta sınıf kentli ailelere geldiği gibi, yabancı gelmemektedir. Kaldı ki, çocukların emeğini en çok gelir getiren alanda kullanılmak, çoğu aile için bir tercih meselesi değil zorunluluktur. Ancak hayati zorunluluklar dışında da çocuğun çalıştırılması onun toplumsallaşmasının ayrılmaz bir parçası olduğu görüşü bugün hala toplumumuzda egemendir. Ve bu görüş, çocuğun yerinin, kapalı veya sokaktaki çalışma mekanları değil, okul olması görüşü ile çelişmektedir.

Çocukluğun Tanımlanması

Çocuk genel olarak, çocuk sorununun, özel olarak çocuk işçiliğinin sosyal politika konusu olarak önem kazanması, geçimlik tarım ekonomilerinin sosyo-ekonomik dönüşüm süreçleri ile ilişkilidir. “Üçüncü dünya” ülkeleri ve gelişmiş sanayi toplumlarında farklı gelişim örüntüleri gösteren bu tarihsel süreç, bir toplumsal kategori olarak “çocukluğu” da yaratmıştır. Çocuk işçiliği ise, bu gelişmelerin sonucunda, ancak, bir etik sorun olarak toplumların gündemine gelebilmiştir.

Çocukluk, Avrupa'da sanayi kapitalizminin gelişmesi bağlamında iki olgu ile ilişkilidir. Teknolojinin gelişip yaygınlaşması ve yazılı bilginin hiyerarşik bir nitelik kazanması. Böylece, yetişkinlik kademeli bir öğrenme süreci ile kazanılan bir statü olurken, çocukluk da insanın henüz bu sürecin gereklerini yerine getirmemiş olduğu bir evresi olarak tanımlanır olmuştur. Bir "Bilgi boşluğunun" yaratılması, yetişkin ve çocukların sembolik dünyalarını gittikçe farklılaştırmıştır (Postman 1983). Okul, çocukların gerekli bilgileri edinerek, yetişkinlik rollerini kazandıkları bir mekan olarak kurumsallaşmış ve 20. Yüzyılın ikinci yarısında, zorunlu eğitim, çoğu toplumda temel bir vatandaşlık hakkı olarak tanımlanmaya gelmiştir. İkinci bir gelişme ise, aile temelinde örgütlenmiş olan üretim sistemlerinin çözülmesi ile hane halkı üyelerinin bireyler olarak emeklerini satma zorunda kalmalarıdır. Bu süreç içinde çocuklar pazarda talep edilen ucuz iş gücü olarak, aileleri için geçim kaynağı olmuşlardır.

Bu gelişmeler mekansal olarak, gerek zamanlama gerekse nitelik açısından, farklılıklar göstermiştir. Ucuz çocuk emeği, bir taraftan iş gücü pazarının kolayca ulaşabileceği bir hedef haline gelirken, diğer taraftan da, çocukluk giderek okul sistemi içinde tanımlanır olmuştur. Çocuk emeğine olan talep ve buna paralel çocuğun okula gitmesi gerekliliği konusundaki görüşler Avrupa'da 19 Yüzyılın sonlarında yoğunluk kazanmıştır. Çocuğun zaman ve enerjisine aynı oranda talep olan bu iki faaliyet alanı arasındaki yarışma evrensel doğurgular (implications) olan bir tartışma başlatmıştır. Bazı çevreler, fabrikayı çocukları sokaktan kurtaran ve yetişkinliğe geçişlerini sağlayan önemli bir sosyalleşme süreci olarak romantize ederken, diğer bazıları, çocuğun fiziki ve entelektüel gelişimini olumsuz yönde etkilediği gerekçesiyle çalışmalarına karşı çıkarak çocukların yerlerinin okul olduğu görüşünü savunmuşlardır. Zaman içinde, ikinci görüş galip gelerek etik değerlere ve uluslararası antlaşmalara temel olmuştur.

19. Yüzyıl Avrupa'sında çocukluğun oluşmasına yol açan dönüşümler, dünyanın diğer yerlerinde farklılıklar göstermiştir. Geri kalmış ülkelerin küresel süreçlerde bütünleşmeleri bazen derece derece, bazen de ani olmuştur. Pazar ekonomisinin yayılması ile /kır/kent toplulukları ve formal/enformal sektörler arasındaki kurumlarda önemli çelişkiler ve farklılaşma meydana gelmiştir. Böylece, atadan kalma yöntemlerle yaşamlarını sürdüremez hale gelen kırsal haneler, yeni geçim stratejileri geliştirmek zorunda kalmışlardır. Çocuk emeği ise, çoğu kırsal aile için, geçim sıkıntılarını gidermede önemli bir olanak sağlamıştır. Çocuk işçiliğinin getirisi ekonomik açıdan önemsiz bir düzeyde olduğu durumlarda dahi, çocuğun çalışması, aile için bir "eksik boğaz" anlamına geleceği için tercih edilmektedir. Çocukların ekonomik zorunluluğa bağlı olarak ev dışında çalışmaları, çoğu kez sosyo-kültürel değerlerce de pekişebilmektedir. Zira, toplumsal cinsiyet (gender) rolleri, yaş hiyerarşisindeki konumların belirlenmesi, aile ya da topluluk dayanışma biçimleri vs., kişinin yaptığı işe göre tanımlanmaktadır. Ayrıca, çocuğun çalışması genel olarak hanelerin geçim güvencelerinin yok olması, yani yoksulluk ve işsizlik nedenleri ile bir gereklilik haline geldiğine göre, bu çocuklar için okul zaten uzun vadeli bir seçenek olmaktan uzaktır (Ertürk, 1994).

Genelde çalışan çocuklar sorununa özel olarak da çocuğunun sokakta bütünleşmesinde ilk adım olarak adlandırılabilir sokakta çalışan çocuklar sorununa ve bu analizler ışığında bakmak sorunun nedenleri kadar çözüm yollarına da ışık olacaktır. Soruna ilgili diğer bütün belirleyicileri sabit tutarak, vurguyu çocukları formal eğitim sisteminin bir parçası olmaya zorlayan projelerde yaşanan düş kırıklığı böylece daha iyi anlaşılabilir.

Sokak Çocukları Sorununun Boyutları

Gerek ülkemizde gerek uluslararası literatürde sokak çocuklarının sayıları hakkında verilen bilgiler genellikle tahminlere dayanmaktadır. Bütün marjinal gruplar gibi sokak çocukları da resmi istatistiklerde yer almazlar. Çocukların belli bir çalışma mekanları olmadığından ve kent içinde sürekli hareket ettiklerinden, bazılarının ise, yasalarla çatışma içinde olduğundan sayılarını tespit etmek oldukça güçtür. Yine de çocukların sayısını, UNICEF tarafından kullanılan bazı sistematik sayma teknikleri ile tespit etmek mümkün olmaktadır (Atauz, 1992, 1995, 1997, 1998).

1992 yılında ilk olarak ILO-IPEC-Ankara Büyük Şehir Belediyesi'nin ortak projesi olan Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Projesi'nin uygulamalı araştırması sırasında, Ankara sokaklarında 12 bin çocuğun yaşadığı/çalıştığı saptanmıştır. Aynı yöntemle Diyarbakır'da 1997 yılında 2300 çocuğun çok güç koşullar altında çalıştığı tespit edilmiştir.

Sokak çocukları konusunda yapılacak bir uygulama projesine başlamadan önce yapılması gereken araştırmalarda, sorunun boyutlarını belirlemek açısından sayıların tespiti önemlidir. Açılan bazı merkezlerin boş kalmasında, bazılarının ise izdihama uğramasında bu ön çalışmaların eksikliğinin önemli rolü vardır.

Sokak Çocuklarının Özellikleri

Sokak çocuklarının özellikleri, gereksinimleri ve bunları karşılamada karşılaştığı sorunlar 1989-1998, İstanbul tartışması, Ankara, İzmir, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep'de yapılmış olan araştırma sonuçları temel alınarak yapılacaktır. Bu araştırmalar, ağırlıklı olarak antropolojik araştırma yöntemlerinin ve hızlı değerlendirme tekniklerinin kullanıldığı "niteliksel" araştırmalardır. Sokak çocuklarıyla yapılan çalışmalarda anket yerine, derinlemesine görüşmeler, odak grup görüşmeleri, vaka çalışmaları ve "check list"ler kullanılmıştır. Araştırma evreni belirsiz olduğu durumlarda kullanılan "kartopu örnekleri" tekniği kullanılmış, aynı zamanda çocukların sayıları ve kentte yaşadıkları ve çalıştıkları bölgeler saptanmıştır. Bunun sonucunda kentin sokak çocukları haritası çıkarılmıştır.

Araştırmaların bulgularına göre sokak çocuklarının temel özellikleri tabloda özetlenmiştir.

Yasal Düzenlemeler ve Gerçekler:

Türkiye'nin imzaladığı Birleşmiş Milletler'in Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre 18 yaşının altında herkes çocuk olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü, asgari çalışma yaşını 15 olarak tespit etmiştir. Türk İş Kanunu'nda çalışma ya-

Araştırmada Tekrarlanan Sokak Çocuklarının Benzerlikleri ve Farklılıkları

	Sokakta Çalışan Çocuklar	Sokak Çocukluğuna Aday Çocuklar	Sokağın Çocukları
DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER	<ul style="list-style-type: none"> • 7 ile 15 yaş arası, 13 yaşından sonra sayıları hızla artıyor • Çoğunlukta erkek. • Kızların sayısı son yıllarda artıyor • Kente göçle gelen çok çocuklu çekirdek aileler 	<ul style="list-style-type: none"> • Aynı yaşlarda • Çoğunlukla erkek • Aile içi düzensizlikler ve şiddet sonucu aileden giderek evden kopmakta. • Şehire tek başına çalışmak için gelen/gönderilen çocuklar 	<ul style="list-style-type: none"> • Yaşları daha büyük 13-15 yaş ve üstü • Hemen hepsi erkek • Ayrı yaşadıkları ailelerinde aile parçalanması, üveylik, istismar ve ihmal yaygın.
AİLE	<ul style="list-style-type: none"> • Anne-baba eğitimi düşük. Anneler ev kadını, babaların çoğunlukla sürekli ve güvenceli işi yok. • Kardeşler de evi geçindirmek için çalışıyor. 	<ul style="list-style-type: none"> • Anne ve babanın eğitimi düşük, babaların genellikle işsizlik sorunu, kumar ve alkol alışkanlığı var. 	<ul style="list-style-type: none"> • Anne-baba eğitimi düşük, babalar işsiz ve sorunlu. Ailede işbirliğinden çok dağılma ve parçalanma var
GELİR DÜZEYİ	<ul style="list-style-type: none"> • Çocuklar çalışarak aile gelirine katkıda bulunuyorlar, kazançlarını ailelerine veriyorlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Çocuklar kazançlarının bir bölümünü ailelerine veriyorlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Sürekli çalışmıyorlar, gündelik kazanıp, gündelik harcıyorlar. Çocuklararası dayanışma var.
KONUT	<ul style="list-style-type: none"> • Genellikle gecekonda aileleriyle yaşıyorlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Aileleriyle gecekonda veya düşük SED konutlarında yaşıyorlar. Zaman zaman evden kaçıyorlar. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sokaklarda, inşaatlarda parklarda, terk edilmiş binalarda diğer çocuklarla birlikte kalıyorlar
EĞİTİM	<ul style="list-style-type: none"> • Çocuklar ilkokula devam ediyorlar veya bitmişler. Ortaokul terk yaygın 	<ul style="list-style-type: none"> • Okulla ilişkiler ya hiç olmamış, ya terk etmişler ya da okuldan kopma sürecindedir. 	<ul style="list-style-type: none"> • Okulla ilişkileri ya hiç olmamış ya da tamamen kopmuş çocuklar.
MADDE BAĞIMLILIĞI	<ul style="list-style-type: none"> • Madde bağımlılığı yok denecek kadar az. Madde kullanan çocuklardan uzak duruyorlar. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sigara, alkol ve uçuğu ve yapımcıları denemişler veya zaman zaman kullanıyorlar. 	<ul style="list-style-type: none"> • Madde bağımlılığı yaygın, bazı kentlerde çocuk sağlığını ciddi biçimde tehdit ediyor.

şı 15 olarak belirlenmekle birlikte, hafif işlerde 13 yaşını doldurmuş çocukların çalışmasına izin verilmektedir.

Ancak DİE 1994 yılı çocuk istihdamı anketine göre 6-7 yaş grubunun işgücüne katılma oranı % 2.2'dir. 8-9 yaş için bu oran % 3,3, 10-11 yaş grubunda ise % 64'tür. Bir başka deyişle Türkiye'de 6-12 yaş arasındaki her 100 çocuktan 12'si çalışmak-

tadır. 6-14 yaş arasındaki 11.889.000 çocuktan yaklaşık 3.848.000 yani % 32,2'ü çalışan çocuk konumundadır.

Türkiye genç bir nüfusa sahiptir. 12-18 yaş grubunda 10 milyon civarındaki çocuktan sadece yarısı okula devam edebilmektedir. Geri kalan 4,5 milyon çocuk eğitim dışında kalmaktadır. Çıraklık eğitimine başvuranların sadece 1/10'nun bir işe yetiştirilerek, eğitime devam edebildikleri düşünülürse, en iyi ihtimalle ilk okulu tamamlayabilen kentli gençlerin, enformal sektörde ve özellikle KOBİ'lerde çalışmasının dışında, tek seçeneğin sokakta çalışmak olduğu daha iyi anlaşılabilir. Çocuklar ve gençlerin alternatif eksikliği, çocukların kentin sokaklarında çok güc çalışma koşulları içinde neden devam ettiğinin de bir göstergesidir.

Burada üzerinde önemle durulması gereken nokta, çocuğun çalışmasından/çalıştırılmasından ya da çocuk işçiliğinden söz edildiğinde, çocuk emeğinin yoğun olarak kullanıldığı formal ya da enformal, açık ya da gizli tüm alanlar içinde sokakta çalışan çocukların ayrı bir kategori olarak ele alınmamasıdır. Bu çocukların da çalışma koşulları, iş riskleri ve sosyal güvenlik sorunları diğer sektörlerde çalışan yaşdaşlarıyla çok paralel olmasına rağmen, henüz konuya gereken dikkat ve önem verilmemektedir.

Burada en paradoksal yan, çocukların çalışma koşulları, ve içinde buldukları yoksunluklar, hatta uğradıkları istismar, diğer bütün iş türlerine kıyasla en açık ve net olarak gözler önünde olmasına rağmen, en göz ardı edilen çalışma biçimi olmasıdır. Bu çocuklarla, ne iş müfettişleri, ne sendikalar, ne de Çalışma Bakanlığı ilgilenmektedir. Ülkemizde sokakta çalışan çocuklar sorunu şimdilik bir zabıta, güvenlik ya da sosyal hizmet alanının sorunu olarak görülmektedir.

Bu durumda gözden en çok kaçırılan nokta, çocukların en belirgin kimliğinin, çalışan çocuk olmasıdır. Gündelik ve haftalık kazançların çocuk işçi ve çıraklarla karşılaştırıldığında, onların birkaç misli olması dikkatle üzerinde durulması gereken diğer bir göstereğidir.

Sokakta Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları ve Karşılaştıkları Sorunlar:

Son yıllarda uluslararası literatürde, çocuk işgücünün kullanımının çocuğun sosyalizasyonunun bir parçası mı olduğu yoksa çocuğun emeğinin sömürülmesi anlamına mı geldiği tartışması, bu konuda çalışanların bazı ölçütler geliştirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu ölçütler:

- Çocuğun çalışmaya çok erken yaşta başlaması, yasalarla belirlemiş tatil olanaklarını kullanmaması,
- Uzun çalışma saatlerine bağlı olarak çalışması,
- Çalışma yaşamının, çocuğun fiziksel ve ruhsal gelişimini engellemesi,
- Emeğin karşılığını alamaması,
- Yetersiz beslenmesi,
- Serbest zaman etkinliklerine ve oyuna vakit ayıramaması,
- Ağır ve tehlikeli işlerde çalışmaları.

Çocukların iş koşullarına ilişkin tartışmayı, bu ölçütleri baz alarak ve aşağıda belirtilen araştırma verilerinden yararlanarak özetlemek istiyorum:

İş Türü

Çocuklar tarafından yapılan işlerin ortak özellikleri:

- Hiç sermaye gerektirmemesi ya da çok az sermaye gerektirmesi,
- Herhangi bir beceri gerektirmemesi ve küçükler tarafından yoğun çaba harcanmadan yapılabilmesi,
- İş türlerinin, hızlı iş değişimine imkan tanıyacak bir biçimde örgütsüz oluşu,
- İşin süreklilik gerektirmemesi ve eğitimle birlikte sürdürülebilmesi.

Bu işlerden en yaygın olanlar; simitçilik, boyacılık, tartıcılık, seyyar satıcılık, taşıyıcılık, çöp toplama, pazarcılık, kağıt mendil, çiklet, poşet satıcılığı ve mezarlıklarda çalışmadır.

Bazı iş türleri ise dilencilikle çok içicedir. Açıkça dilenen çocukların sayısı daha azdır. On yıl öncesine kıyasla bu çocuklar, trafik ışıklarında araba camı silmek, kağıt mendil ve kalem satmak, eğlence yerleri önünde gül satmak, bozuk tartıların yanında kitap, defterlerini yerlere sererek ders çalıştığı izlenimini vermek gibi daha farklı ve "ileri" yöntemler geliştirmişlerdir.

Sokakta yaptıkları iş türleri arasında, mevsime ve talebe göre sürekli bir iş değişimi yaşanmaktadır. Yine çocukların, kapalı iş yerler ile sokakta çalışma arasında, özellikle de Gaziantep gibi kapalı iş yerlerinde çalışma imkanının fazla olduğu kentlerde, sürekli bir geçiş olduğu görülmüştür.

Sokakta, bazı yetişkinlerin çocukları belirli bir yüzde karşılığı çalıştırılarak onların üzerinden kazanç sağlanması da oldukça yaygın bir olgudur. Balon satıcıları, tartıcılar, simit camekanları vb.

İşe Başlama Yaşı

Bütün araştırmalarda, çocukların büyük bir çoğunluğunun ilkokul döneminde hatta daha önceleri çalışmaya başladığı görülmektedir. Çocuğun işe başlama yaşı ile ailenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar arasında çok yakın bir ilişki vardır. Ailenin yoksulluk düzeyi arttıkça, işe başlama yaşı da düşmektedir. Burada ailenin gelir düzeyi kadar, babanın işsizlik durumu da çocuğun işe başlamasında önemli bir etkidir. Örneğin, çocukların % 38'inin okul öncesi dönemde işe başlamasının, babalarının % 57'nin işsiz olması ve sadece % 9.5 'nin sürekli bir işi olmasıyla yakından ilişkisi vardır. Yine çocukların % 28'nin hiç okula gitmemiş olması da çocuklarının sokakta çok erken yaşlarda işe başlamasında önemli bir etkidir.

Çocukların Çalışma Mekanları:

Çocukların kentte çalıştıkları yerler genellikle, kentin en kalabalık olduğu merkezlerdir. Trafik yoğunluğunun en yüksek olduğu bu mekanlar aynı zamanda hava

kirliliğinin ve kaza geçirme riskinin de en yüksek olduğu bölgelerdir. Örneğin; trafiğin yavaşladığı, tıkaandığı kavşaklarda veya Boğaz Köprüsü'nde çalışan çocukların solunum yolu hastalıklarına tutulmalarının yanı sıra çok sık trafik kazası geçirdiği görülmüştür.

Caddeler ve kavşakların yanı sıra, bütün kentlerde çocukların çalışma mekanları, parklar, hal ve pazar yerleri, cami önleri, dolmuş, otobüs durakları, vapur iskelesi, otobüs terminalleri veya otoparklar, büyük alış-veriş merkezlerinin girişi, köprü ve ya-ya geçitleri, kentlerin eğlence merkezleri, hastane önleri, stadyum girişleri, kağıt ve çöp toplama merkezleri ve çöplükler, mezarlıklar, sinema girişleri, tarihi ve turistik yerler ve resmi binaların önleridir.

Çocukların kent mekanlarını kullanmasındaki çeşitlilik ve serbestlik, onların iş kollarıyla ve ailenin denetim mekanizmasıyla yakından ilişkilidir. İşleri gereği bazı çocuklar şehirde uzun mesafeler katederken, simitçiler, boyacılar, kağıt toplayıcılar vb. bazıları da yakınlarıyla veya tek başlarına aynı mekanda çalışırlar. Mezarlıklar, hal ve pazar yerleri gibi.

Sokaktaki mekanlar çocuklar için farklı anlamlar taşır. Öncelikle, sokak kapalı iş yerlerine, okula ve eve göre çok daha dinamik ve canlı bir ortamdır. Sokak, çocuğa değişik insanlarla tanışma ve pek çok olaya tanıklık etme olanağı verdiği için, başlı başına bir eğitim odağıdır. Ancak pek çok riski, tehlikeyi ve istismar biçimini de beraberinde getirir. Sokakta çocuklar başta, duygusal ve fiziksel istismar biçimleri ile karşılaşırırlar (aşığılama, azarlama, dövme, vb.). Kendilerinden büyük çocukların, küçüklerin parasını alması, çocukların cinsel saldırılara hedef olması, sokakta sıkça rastlanan olaydır.

Çalışma Zamanları

Çocukların büyük bir çoğunluğu sokakta çalışırken, bir bölümü de okul ile sokak çalışmasını birlikte götürmektedir. Türkiye'de uygulanan ikili eğitim sistemi çocukların okul saatleri dışında çalışmasına olanak tanımaktadır. Ancak, okul dışı saatlerini ders çalışmaya ayırmak yerine, sokaklarda geçiren çocukların okul başarısı düşmekte ve giderek onları okuldan kopma sürecine sokmaktadır.

Diyarbakır'da çocukların büyük bir çoğunluğunun (%84.5) yedi saatten fazla çalıştığı görülmüştür. Benzer bulgular diğer şehirlerimizde de görülmektedir. Araştırmaların yaz aylarında yapıldığı Şanlıurfa ve Ankara'da bu süre 12 saatin üstüne çıkabilmektedir.

Çocukların çalışma saatleri, devlet olarak taraf olduğumuz bütün sözleşmelerle çelişmektedir. Bu çalışma saatleri, dünyanın her yerinde çocuğun emeğinin temel göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Burada çarpıcı olan husus, çocukların hayatlarının önemli bir kısmını ev dışında geçirmelerinin yetkililer tarafından kanıksanmış olmasıdır. Araştırmalarda pek çok çocuğun, belirli bir parayı kazanamadığı için, dayak korkusuyla veya duyduğu sorumluluktan dolayı eve dönmediğine rastlanmıştır.

Çocukların büyük bir çoğunluğu çalışmaya çok erken saatlerde başlamaktadır. Son iki yılda yaptığımız Diyarbakır ve Gaziantep araştırmalarında, hava sıcaklığının - 10'lara kadar düşmesine karşın, çocukların üçte ikisinin sabah dokuzdan önce çalışmaya başladığı görülmüştür. Bütün kentlerimizde özellikle simit satan çocukların saat 5'den itibaren çalışmaya başladığı bilinmektedir.

Gelir

Çocukların sokakta çalışarak elde ettikleri gelir, kentten kente, işten işe, çocuktan, çocuğa değişmektedir. Her gün ve tam zamanla çalışan çocuklar asgari ücret civarında bir gelir elde etmektedirler. Çocuklar arasında en yüksek geliri elde edenler, dilencilik yapan çocuklardır. Genellikle yaşları daha küçük olduğu için insanların yardım duygusunu harekete geçirebilen ve yetişkinlerin denetiminden ve eğitimin kopuk çalıştıkları için de daha uzun süre sokaklarda kalabilen bu çocuklar arasında kızların sayısı da oldukça yüksektir.

Çocukların kazandığı para, içinde yaşadıkları kentin durumuyla da yakından ilişkilidir. Örneğin, Diyarbakır'da çocukların % 91'nin 250 bin TL.'den (1997 Şubat) daha az bir kazanç sağladıkları görülmüştür. Çocukların çok elverişsiz koşullarda ve her türlü güvenceden yoksun olarak kazandığı bu para asgari ücretin yarısının çok altındadır. Ancak ailenin birden fazla çocuğunun sokakta çalıştığına aile için geçimlik de olsa kullanılması gerekli bir kaynaktır.

Aile bütçesine katkıda bulunmak için çalışan/çalıştırılan çocukların, kazançlarının bütünü veya büyük bir bölümünü ailelerine (genellikle annelerine) verdikleri görülür. Kendi yiyecek, giyim ve eğitim masraflarını karşılayarak aile bütçesine katkıda bulunan çocukların sayısı da azımsanamayacak kadar çoktur. Bazı durumlarda çocukların tek başlarına ailenin geçimini üstlendikleri görülür. Çocukların bir kısmının eve daha fazla para götürebilmek için, öğle yemeğinde bir şey yemedikleri izlenmiştir.

Aile bağları kopmakta olan ve sokaklarda yaşayan çocukların genellikle paralarını kendilerine ayırdıkları aileye az ya da çok maddi katkı sağladıkları görülmüştür.

İş Tercihi

Çocukların önemli bir bölümü ya çalışmak istememekte ya da kapalı işyerinde çalışarak bir meslek edinmeyi tercih etmektedir. Bu çok haklı bir istektir. Çünkü bu çocukların da çocukluklarını yaşamaya hakları vardır. Diğer yandan sokakta çalışmak çocuğun yetişkinliğe hazırlanırken, kalifiye iş gücünde yer almasını engellemektedir.

Çocukların iş imkanları ve meslekler hakkında bilgileri çok sınırlıdır. Genellikle çocuklar en yakınlarında var olan oto tamirciliği, elektrikçilik, fırıncılık, gibi eğitim gerektirmeyen işleri tercih etmek eğilimindedirler.

Çocukların çoğu haftanın bütün günleri çalışmakta ve bu koşullar içinde oyun ve

serbest zaman etkinliklerine zaman ayıramamaktadır. Oyun, oyuncak, ve serbest zaman gibi sözcüklerin, genellikle çocukların literatüründe ve yaşamında yer almadığı görülmüştür.

Tüm bu bulgular sokakta çalışan çocukların ilk başta algılananın aksine, oldukça güç koşullar altında hayatlarını sürdürdüğünü, bu koşullar altında formel eğitimden koptuğunu, sağlık beslenme ve hijyen sorunlarının onun psikolojik ve fiziksel gelişmesini ve sağlıklı bir yetişkin olarak toplumda yerini almasını engellendiğini göstermektedir.

Bir Değişim Modeli Önerisi:

Çocuk işçiliği kadar sokak çocukları olgusu da ülkemizin öncelikli sorunlardan biridir. Ancak sorunun çok boyutlu, karmaşık ve çözülmesi kolay bir sorun olmadığı da bir gerçektir. Bir yandan ekonomik baskıların kentte ve kırdan yaşanan yoksulluğu enflasyonist baskılarla artması, diğer yandan çocuk emeğine duyulan gereksinimin süreceği düşünüldüğünde daha uzun süre konunun gündemde kalması kaçınılmazdır. Devletin konuya bakış açısının köktenci sosyal politika arayışlarından çok uzak olduğu da bir gerçektir.

Sokak çocukları ve çalışan çocuklar sorununun ülkenin yapısal sorunlarıyla iç içe olduğu ve ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda köklü dönüşümler gerçekleşmeden çocuğun emeğinden yararlanma olgusunun ortadan kaldırılamayacağı da bilinmektedir. Ancak, çocukların içinde bulunduğu koşullar acil önlemleri gerektirmektedir. Bu yüzden sorunun çözümüne ilişkin çabaları uzun ve kısa vadeli hedefler olarak düşünmekte yarar vardır.

Uzun vadeli hedef, çocuk emeğinin sona erdirilmesi ve sokakta çocuk kalmamasıdır. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için temel politika değişimlerine ve her alanda köklü değişimlere gerek vardır.

Kısa vadeli hedef ise, uzun vadeli köklü değişikliklere ulaşana kadar, çocukların içinde bulunduğu koşulların hafifletilmesidir. Çocukların çalışma koşullarına bağlı olarak gelişen sağlık, beslenme, barınma, eğitim sorunlarına ivedilikle çözüm getiren etkili programlar geliştirilmelidir.

Uzun vadeli hedeflere ulaşmadaki sürecin başlatılması kadar kısa vadeli hedeflerin de gerçekleşmesinde temel alınacak bazı ilkeler olmalıdır:

1. Devletin, bütün organlarıyla sokak çocukları sorununu çözmeye yönelik kararlılık içine girmesi.
- Bunu yaparken geleneksel yaklaşımlarını, modellerini ve uygulamalarını savunma yerine bunları irdelemesi,
- Varolan politika ve programlara karşı bir antitez oluşturulacak politika tartışmalarını başlatması,
- Projelerin, bürokrasiden arındırılması,
- Devletin kendi kaynaklarını kullanarak, sokak çocukları sorununa bir çözüm getirmekten vazgeçerek, toplumsal kaynakları harekete geçirmesi,
- Yerel girişimlere teknik ve mali destek sağlanması, esas olmalıdır.

2. Program ve projelerin amacı, sosyal yardım boyutunu aşarak, çocukların bedensel, zihinsel, duygusal ve ekonomik gelişimini ilerletici etkinliklere öncelik tanımak olmalıdır. Burada amaç, sadece çocukların acil ihtiyaçlarına odaklanmak değil, etkili programlarla var olan gelişme potansiyelini ortaya çıkarmaktır.
3. Tedavi edici programlardan çok, önleyici programlara öncelik verilmesi gerekir. Burada, önemli olan çocukların aile bağları kopmadan, marjinalleşmeden önce çocuklara müdahale etmek, onları izlemek ve sokakla bütünleşmelerini önlemektir.
4. “Çalışma” ve “Sokak”, çocuğun gelişmesinde eğitsel bir araç haline getirilmelidir. Varsayılanın aksine çocukların çoğunun güçlü bir benlik saygısı, sorumluluk duygusu ve direnme gücü vardır. Çocukların içinde bulunduğu zorunlu çalışma koşullarını göz önüne alarak, çalışmanın sadece bir ekmek kapısı değil, bir eğitim süreci olduğunun da onlara anlatılması gerekir.
5. Çocuklarla diyalogun sürekliliğinin sağlanması, onları olduğu gibi kabul etmeden geçer. Çocukların olduğu yerden başlayarak, diyalog kurma ve giderek toplumda bir yer edinmelerini sağlamak hedeflenmelidir.
6. Proje ve programlar çocuklara empoze edilmemeli, mutlaka onların “katılımı”, daha projenin oluşturulması aşamasında sağlanmalıdır. Burada unutulmaması gereken husus, kimsenin onların ihtiyaçlarını, sorunlarını ve isteklerini onlardan iyi bilmediğidir.
7. Eğitim kavramı gözden geçirilmeli ve çocukların ihtiyaçlarına göre yeniden tanımlanmalıdır. Mevcut “Milli Eğitim” sistemi içinde bunun gerçekleştirilmesi çok zor olduğundan, alternatif eğitim modelleri geliştirilmelidir.
8. Hükümet dışı kuruluşların programları çocukların içinde bulunduğu sorunları çözmede devlete oranla daha ucuz, daha esnek ve daha yaratıcıdır. Bu nedenle bu programların uygulanmaları teşvik edilmelidir.

Devlet programları, tümüyle ücretli personel dayanırken, HDK’lar gönüllüleri harekete geçirebilmektedir. Burada dikkate alınması gereken önemli bir nokta gönüllülerin bu işi “seçtikleri” için yaptıkları, devlet görevlilerinin ise göreve “tayinle” gelmeleridir. Bundan, tüm devlet görevlilerinin isteksiz olduğu sonucunun çıkarılmayacağı gibi, yüksek motivasyonla çalışmaya başlayan gönüllülerin de her zaman başarılı olabileceği düşünülemez.

Sokak çocukları konusunda Brezilya dışında hiçbir hükümet programının olmaması, sokak çocukları sorununun çözümünde, lokomotif görevini üstlenenlerin hükümet dışı kuruluşlar olduğunun bir göstergesidir.

SONUÇ

Türkiye sokak çocukları konusuna müdahalede daha yolun başındadır. Geliştirilen ve geliştirilecek olan sokak çocukları projelerinin başarısı, kendini sürekli yenileyebilmesine, Türkiye'nin başka bölgelerinde de yinelenbilmesine, kendi parasal kaynakları ile ayakta durabilmesine, sürdürülebilirliği olmasına ve her şeyin ötesinde toplumun ve çocukların katılımını en yüksek düzeyde tutmasına bağlıdır.

Kaynaklar

- Agneli, S. **Street Children; A Growing Urban Tragedy**. Weidenfelt and Nicolson, London (1986).
- Atauz, S. **Ankara ve Şanlıurfa'da Sokak Çocukları**, UNICEF (1990) .
- Atauz, S. **Ankara'da Sokaklarda Çalışan Çocukların İş Koşulları**. ILO (1992).
- Atauz, S. (1995) **İzmir Sokaklarında Yaşayan/Çalışan Çocuklar**. İzmir (1995)
- Atauz, Sevil. "Sokak Çocuklarının Kenti", Diğerlerinin Konut Sorunları, Habitat II(der). Komut E. **Ankara Mimarlar Odası** (1996).
- Atauz, S. **Diyarbakır Sokak Çocukları Araştırması** Uluslar arası Lions MD-118 U Yönetim Çevresi (1997).
- Bequle, A. "Emerging Perspectives in the Struggle Against Child Labour" **Protecting Working Children**, (der.) WE. Myers, London: 2 ed Books Ltd (1991).
- Bequle, A. **Combating Children Labour**, ILO (1992).
- Blanc, Cristina, S. **Urban Children in Distress**, UNICEF (1994).
- Bose, A.B. "Welfare of Children in Need of Care and Protection" **Profile of the Child in India**. New Delhi (1992).
- DalGLISH, P. "Vulnerable Kids", Report on Children in Difficult Circumstances in the Middle East and North Africa Region, Sudan (1992).
- Ertürk, Y. **Patters of Child Labour in Rural Turkey**, ILO.1 (1994).
- Fyfe, A. "Child Labour: A Guide to project Design", Geneva: International Labour Office (1983).
- Gilbert, A. & Gugler, J. **Poverly and Development Urbanization in the Third World**. Oxford. **Oxford University Press** (1983).
- Hardoy, J.E. "The Urban Child in the Third World: Urbanization Trends and Some Principal Issues "Innocenti Occasional Paperse. **Urban Child Series**, No: 4 Florance: UNICEF International Child Development Centre (1992).
- Hardoy, J.E. A. &Hardoy J.E. "Building Community Organization: The History of a Squatter Settlements and its Own Organizations in Buenos Aires" **Environment and Urbanization** (1991).
- Postman, N. **The Disappearance of Childhood**, London; A. Howard Wyndham Company (1983).
- Reddy, N. **Blossoms in the Dust VII International Congress on Child Neglect and Abuse**, Brasil (1988).
- Robilant, AD. "Street Children" Moorehead, C. (der). Btrayal. Barrie Jenkins, London (1989).
- Myers, W. "Urban Working Children", ILO review, Vol. 128, No:3 (1989).
- UNICEF, Occasional Papers Series No: 3, reaching **Children and Women of the Urban Poor**, New York (1984).

SOKAK ÇOCUKLARININ REHABİLİTASYONU

1- AMAÇ:

GAP bölgesinde yaşayan sokak-sokağın çocukları sorununu, entegre bir yaklaşımla tanımlamak, toplumsal statülerinin iyileştirilmesine yönelik katılımcı yaklaşımlarla programlar geliştirerek, uygulamalarla toplumsal rehabilitasyonlarını sağlamak.

2- HEDEF:

Kent merkezlerinde yöresel düzeylerde sokak çocuklarının rehabilitasyonuna ilişkin eylemsel programlar geliştirerek uygulamalar yapmak, bu çalışmalara toplumsal duyarlılık geliştirici gönüllü girişimleri desteklemek, iş birliği olanaklarını geliştirerek, sokak çocukları sayısını asgari düzeye indirmek.

3- GERÇEKÇE:

GAP bölgesi son yıllarda hızlı bir gelişim ve değişim sürecini yaşamaktadır.

GAP bölgesinde yaşanan şiddet atmosferi, kırsal alanda kent merkezlerine göçü çocuklar açısından da probleme dönüştürmüştür.

Kentlerde iş olanaklarının yetersizliği ve kent adaptasyonu sorunu, ailelerin ilgisizliği ve tam netleştirilmeyen nedenler olumsuz etkiler yaratmış, bu da çocuklarda " sokak çocuğu " ve " sokağın çocuğu " konularında potansiyel oluşturmuştur.

GAP projeleri çerçevesinde de marjinal grup/ lar olarak desteklenmeleri, rehabilitasyon edilmeleri kaçınılmazdır. Sokak çocukları sorunu, sosyal bir sorun olarak, bütün dünya da kabul görmüştür.

4- MEVCUT DURUM TESPİTİ

- Mevcut durumda; sokakta yaşayan ve sokakta çalışan çocukların sayısal potansiyeli bilimsel araştırmalarla ortaya çıkartılmalıdır. Bu araştırma verileri bölgede faaliyet gösterecek gönüllü ve kamu çalışmalarına girdi sağlamalıdır.

- Araştırma katılımcı bir yaklaşımla yapılmalı, planlama ve uygulama süreçlerine hedef grup/ların katılımı mutlak sağlanmalıdır.
- Araştırmalarda; çocukların eğilimleri, sosyo kültürel özellikleri, demografik yapıları, aile statüleri, ihtiyaç ve eğilimlerinin belirlenmesi ve sorunlarının tespiti ni içermektedir.

5. HEDEF GRUP

A-

☐ SOKAKTA ÇALIŞAN	☐ SOKAKTA YAŞAYAN
--	--

B-

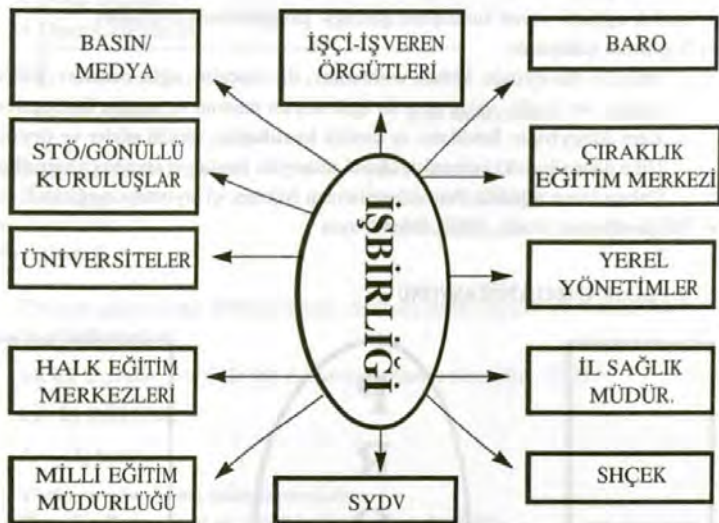
☐ AİLELER ANNE/BABALAR
☐ ÇOCUĞUN YAKIN ÇEVRESİ

C.

TOPLUM
☐ EMNİYET BİRİMLERİ
☐ ZABITA ☐ OKUL ☐ ESNAF
☐ İŞÇİ ÖRGÜTLERİ
☐ İŞVEREN ÖRGÜTLERİ
☐ ÖĞRETMENLER
☐ ÇOCUĞUN SOKAKTAKİ ÇEVRESİ
☐ UYUŞTURUCU MADDE SATAN YERLER

6. ÇALIŞMA STRATEJİLERİ:

Sorunun çözümüne yönelik yapılan çalışmalarda işbirliği yapılacak kurum ve kuruluşlar,

7. ÇALIŞMA PROGRAMI

1- KISA VADELİ

Mobil geçici üniteler (ilk 6 ay)

M. Durum tesbiti. (Yerel düzeyde 1 ay)

2. ORTA VADEDE

Yer seçimi

Donatım

Hedef guruplarla ön ilişkiler

Proje elemanlarına hizmet içi oryantasyon eğitimi

Ön çalışmalar (Ailede Sokakta)

3. UZUN VADEDE

Yerleşik merkezlerin oturtulması ve sürdürülebilirliğin sağlanması

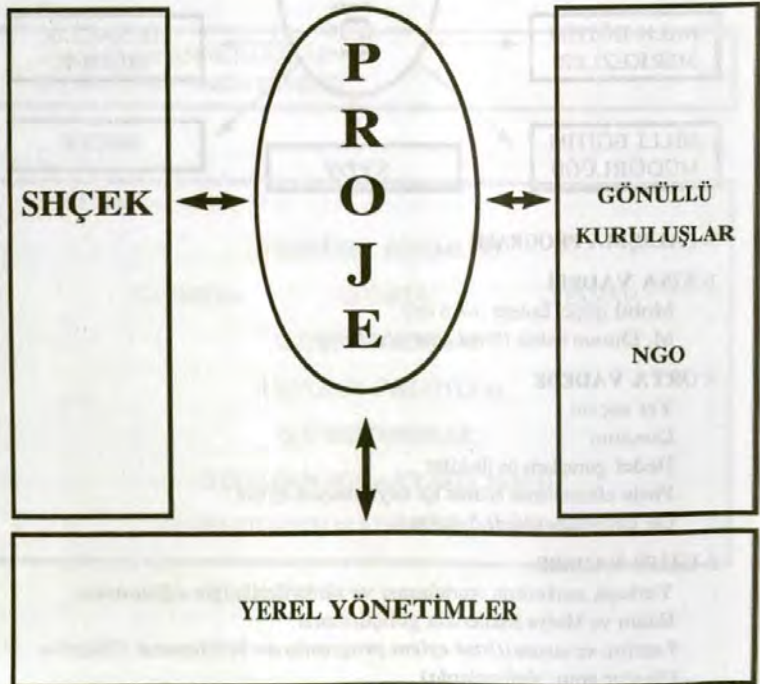
Basın ve Medya ilişkilerinin geliştirilmesi

Tanıtım ve savunu (Ortak eylem programlarının belirlenmesi Ulusal ve Uluslar arası platfromlarda)

8. ÇALIŞMA ETKİNLİKLERİ

- **Çocuklarla çalışma:**
- **Ailelerin çalışma:** aileye destek, ailelerle iş bölümü, aile danışmanlığı, hukuki sorunların çözülmesi (evlat edinme, nüfus kayıt)
- **Okulda çalışma:** Okullarda yönetim ve öğretmenlerle görüşmeler, okul takibi, meslek eğitimi veren kuruluşlarla işbirliği- programlama çalışmaları
- **Toplumla çalışma:**
 - Mahalle düzeyinde: Mahalle muhtarları, din hocaları, sağlık ocakları, kahvehaneler ve ilgili yakın çevre ile ilgili sorun tanıtımı ve savunma faaliyetleri.
 - Kent düzeyinde: Sendikalar, ve meslek kuruluşları, gönüllü aileler ve örgütler
 - Ülke düzeyindeki çalışmalar: Ulusal düzeyde tanıtım ve savunma çalışmaları
 - Çalışanların eğitimi: Proje çalışanlarının hizmet içi oryantasyon eğitimi
- **Biliçlendirme:** Polis, Zabıta, Basın-Yayıncılık

9. PROJE ORGANİZASYONU

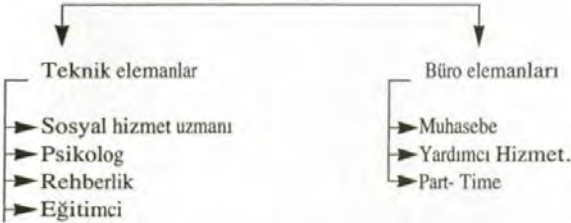

10- PERSONEL VE İŞ TANIMLARI

Projenin ölçeğine göre değişken olmalıdır.

Merkezler düzeyinde personel:

- Müdür
- Proje yöneticisi
- Destek elemanları

Projede çalışılacak eleman sayısı vasıflıysa yeterli sayıda ve minimum düzeyde planlanmalıdır.

Mobil hizmetler düzeyinde ise minimum düzeyde olmalıdır. (2-3)

11- İŞ BÖLÜMÜ

A- İş tanımı:

- Yetki ve görevler net tanımlanmalıdır.
- Ücretlendirme, sosyal ve yasal haklar netleştirilmelidir.
- İstihdamda sürekli Part-Time ve gönüllü çalışanlar biçiminde düzenlenmelidir.

B- Alan tanımı:

- İstihdamda sokak ve büro çalışma alanları ayrı ayrı düşünülmelidir.

C- Danışmanlık:

- Uygulanacak bütün projelerde danışmanlara yer verilmelidir.

12- ZAMANLAMA VE PLANLAMA

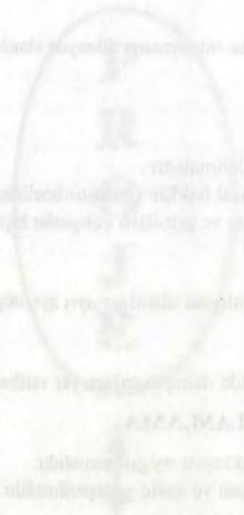
- Dinamik ve katılımcı bir yaklaşım uygulanmalıdır.
- Termin plan ihtiyaçlara uygun ve sade geliştirilmelidir.

13- BÜTÇE:

- Projelendirmede bütçe planlamasına önem verilmeli, ayrıntılar net olmalıdır.
- Projelerde finans kullanımı ve yasal belge sistemi mevzuata uygun geliştirilmelidir.
- Bütçelendirmede partner /ler netleştirilmeli, planlama sürecine olanaklar ölçüsünde katılımı sağlanmalıdır.

14- VİZYON:

- Projeler Amaçlar için bir araç olmalı, yaratabileceği değişimler sürdürülebilir nitelik taşımalıdır.
- Uygulamalarla toplumsal bilinçlenme ve proje çerçevesinde toplumsal örgütlülüğü kalıcı hale getirilmelidir.
- Demokratik kültür, demokratik katılım sağlanmalıdır.

...

GRUP ÇALIŞMASI: 9

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

Sunuş Bildirisi : Birten GÖKYAY
Ankara Halkla İlişkiler Derneği

Yönetici : Kemal KÜÇÜKCAN
Lions 118 V Yönetim Merkezi

GRUP ÇALIŞMASI 9:

**SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ
KATILIMCILAR LİSTESİ**

Özcan KARS

Mahir HAN

Birten GÖKYAY

Kemal KÜÇÜKCAN

Nurcan BAYSAL

Şeyhmus DİKEN

Nurşen YOLLU

Ayla TUNÇSİPER

M.Müge CİVAN

N. Mevhibe AYDOĞAN

Gönül BARIŞ

Kader UZUN

Melike KÖSE

Sibel KILIÇ

Aynur TURAN

Figen ESENYEL

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ VE KALKINMA

GİRİŞ

Bölgesel kalkınmaya yönelik bir çalışmada sivil toplum örgütlenmesine önem verilmesi ile bu yapıyı tanıtmak ve kalkınmaya olabilecek katkılarını tartışmak üzere bir görev almaktan kıvançlıyım.

GAP'ın bir yayınında, "Entegre, sürdürülebilir ve bölgesel bir kalkınma projesi, yöre halkının iyi tanınması ve projeye halkın destek ve katılımının sağlanması ile gerçekleştirilebilir" diye çok doğru bir saptama yapılmış; ardından da bir dizi araştırma ile hedef kitle ya da kitlelere ulaşılmasının yolları yani iletişim kanalları belirlenmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmanın üç temel ayağından ilki katılımcı, ikincisi kalkınmada eşitlik ve adalet, üçüncüsü insan kaynaklarının geliştirilmesidir.

"Katılım, toplumun kendi ayakları üzerinde durabilmesini, kalkınma çabalarını bizzat omuzlayabilmesini ve örgütlü, demokratik toplumun oluşabilmesinin yolunu açmaktadır" (GAP, Sosyal Politika Hedefleri).

Bu gerçekten hareketle GAP Sosyal Eylem Planında, yöre halkının örgütlü ve açık toplum haline gelmesi temel hedef olarak belirlenmiş, çağdaş örgüt ve kurumların etkinliğinin artırılması öngörülmüştür. Başlangıçta katılımın kendiliğinden oluşumunu beklemenin gerçekçi olmayacağı düşünüldüğünden özendirici mekanizmalara başvurulması ve yerel ve doğal liderlerden yararlanılması düşünülmüş, kadınlar ve gençler sosyal kalkınmada öncelikli hedef kitleler olarak saptanmıştır.

Örgütlenme ve katılım politikasını hayata geçirmek üzere 3 temel strateji belirlenmiştir. Bunlar;

a) eğitim, b) teşvik ve c) yerel idarelerin ve gönüllü kuruluşların güçlendirilerek inisiyatiflerinin artırılmasıdır.

a) Eğitim kapsamında; hem halkın bilgi-bilinç-farkındalık düzeyinin artırılması, hem de hizmet sunan kamu kuruluşlarının katılımcı yaklaşımı benimsemesinin sağlanması önerilmektedir.

(*) Ankara Halkla İlişkiler Derneği Başkanı, A.D.D. Danışma Kurulu Üyesi, ÇEV ve ANAÇEV Kurucu Üyesi.

b) Teşvik kapsamında; Toplumda mevcut kooperatif, birlik ve sair örgütlerin kaynaklara (kredi, hammadde, pazar vb) ulaşmasının kolaylaştırılması,

c) Yerel idareler ve gönüllü kuruluşların inisiyatiflerinin arttırılması kapsamında;

- Yerel, ulusal ve uluslararası gönüllü kuruluşların teşvik edilerek Proje'ye desteklerinin sağlanması,
- Kamu kuruluşlarındaki planlı ve uygulayıcılara katılımcı yaklaşımı benimsetme ve katılımcı proje tekniklerini kazandırmaya yönelik eğitim programlarının hazırlanıp uygulanması,
- Toplumla çalışacak kalkınma elemanlarının yetiştirilmesi ve bunların gerek kamu gerekse gönüllü kuruluşlarda istihdam edilerek Bölge'de çalışmasının sağlanmasıdır. (*)

Bulgulara göre, bölgede hane reislerinin %52'si yenilik ve değişimlere ayak uydurma eğilimindedir. Bu oran kadınlarda %57 geçlerde %69'dur. Bu oranlar oldukça umut vericidir.

İletişim araçları arasında sözlü ve görüntülü basın izlenme oranları şöyle saptanmıştır: Hane reislerinin kırdaki %85'i, kentte %62'si çeşitli sıklıkta radyo dinlemekte, televizyonun izlenme oranı da hane reisleri için kırdaki ve kentte %92'dir.

Yörede GAP projesi bilinmekte, sonuçların olumlu olacağı kanaati daha yaygın olmakla birlikte, hane reislerinden %20'sinin proje sonuçlarından kuşkululu olduğu anlaşılmakta, bu da tanıtımın bu hedef kitleye uygun şekilde sürdürülmesini zorunlu kılmaktadır.

Katılımda, inanmak, güven duymak esastır.

Halkla ilişkilerde de açıklık, inandırıcılık, dürüstlük, meslek etiğidir. Kalkınmada ve özelinde GAP'da sivil toplum örgütlenmesinin yerleştirilebilmesinin yolu da inandırmaktır.

Bu girişten sonra ülkemizde sivil toplum örgütlerine ilişkin bazı bilgileri genel bir çerçevede aktarmaya çalışacağım.

ÜLKEMİZDE SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

3. Sektör olarak da adlandırılan, son zamanların moda deyiimiyle sivil toplum kuruluşları veya örgütleri ifadesinden toplumsal hak ve yararlar doğrultusundaki amaçlarını gerçekleştirmek için genelde maddi kar gözetmeksizin kendi inisiyatifleri ile hareket eden, amaç ve hedefleri yönünde kamuoyu oluşturabilen, kaynaklarını kendileri bulabilen gönüllülük ve sorumluluk bilinci, vatandaşlık bilinci olan insanlar topluluğunu anlıyoruz. Prof. Dr. Emre Kongar'ın tarifıyla sivil toplum örgütleri,

(*) GAP Sosyal Eylem Planı'ndan özet bilgi.

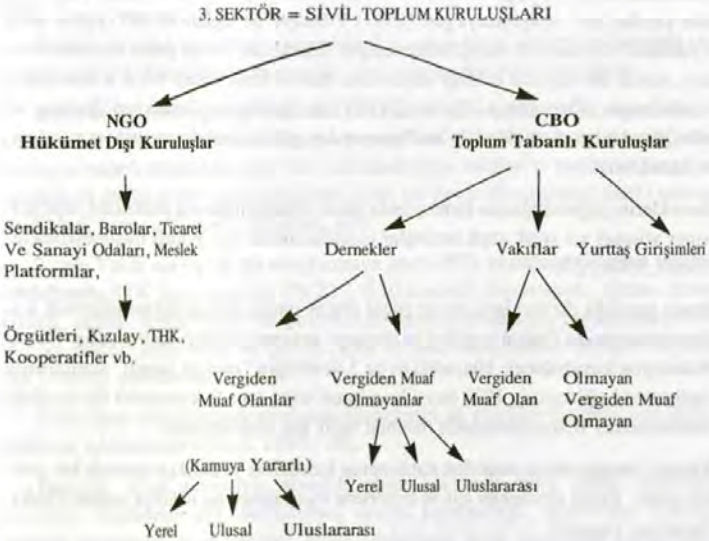
“Devletin resmi yapısı dışında kalan, bireyin temel hak ve özgürlüklerine dayalı olan ve gerek bireylerin, gerek grupların toplum içinde kimliklerini geliştirici fonksiyonlarını kolaylaştıran oluşumlardır” (Kongar; S: 190).

İstanbul – Habitat zirvesiyle birlikte bir süre NGO Türkçe karşılığı Hükümet Dışı Kuruluşlar deyimi kullanıldı, ancak BM’nin getirdiği bu ifade, toplumda benimsenmedi. Zira bu deyim içeriği bugün anlatmaya çalıştığımız olguyu tam olarak kapsamıyordu. Diğer taraftan BM’nin diğer bir deyimi olan CBO (Community Based Organizations) “Toplum Tabanlı Kuruluşlar” da bizde tam olarak anlaşılıp benimsenemedi.

Yine yabancı literatürde kullanılan “Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar” (Not for Profit veya Non Profit) ifadesi de sivil toplum örgütü kapsamı içine aldığımız bazı kuruluşları dışarıda tutmamıza neden oluyor (Örneğin kooperatifler ve kurduğu işletmeler dolayısıyla vakıflar).

Bir şemayla sivil toplum örgütlerini sınıflandırmamızı aktarabiliriz:

Yukarıdaki sınıflandırmada daha çok STK’ların farklı yasal konumları gözönünde bulundurulmuştur.

(Siyasi partiler de sivil toplum örgütlenmesidir, sınıflandırmada yurttaş girişimleri kısmında yer alabilir. Ancak bu tebliğin konusu içinde ele alınmamaktadır.)

Hükümet Dışı Örgütler, özel yasalarla kurulmuş, çoğunluğu bürokratik yapıli kurumlardır. Bunlarda etkinliklerin önemlice kısmı personel tarafından yapılır. Üyeler genel kurullara katılır, büyük etkinliklere çağrılır ya da getirilirler. Bunların çoğu çeşitli parasal desteklerin yanında üyelerin ücret ya da maaşlarından otomatik olarak kesilen aidatlar nedeniyle maddi yönden de güçlü kuruluşlardır. Ulusal örgütlenmeye yönelik çalışmalarında da başarılı olabilen bu kuruluşlar, medyanın ilgi alanına giren etkinlikleriyle kamuoyu oluşturmada da başarılı olabilmekte, diğer sivil toplum örgütleriyle dayanışmaya girebildiklerinde de gündemi belirleyebilmektedirler.

Toplum tabanlı kuruluşlar adı altında sunduğumuz örgütlenmelerden biri olan yurttaş girişimlerinde de esas olan doğrudan kamuoyu oluşturmaktır. Burada toplumsal refleksler ve hızla karar verip sosyal psikolojiye hitabedebilmek, düşüncelerin kitle iletişim araçlarıyla yayılmasını sağlayabilmek çok önemlidir. Katılımın mekân birliği olmaksızın da sağlanabildiği bu yapılanma, vur-kaç hareketi gibi olsa da çok etkin olabilmektedir, zira örgütlenmenin amacı o sırada ülkenin önde gelen gündemdeki sorunlarıdır. Ulusal çıkar esastır. Örneğin şeriata karşı kadın mitingi, ışık kapatma eylemleri bu tür sivil toplum hareketleridir. Yasal yöntemi de 7 kişinin ikametgâh il-muhaberi, savcılıktan temiz kağıdı ve nüfus cüzdanı örnekleriyle başvurulma şeklin-dedir.

Ülkemizde en çok yaygın olan, dernekler şeklinde örgütlenmedir. Tarih Vakfı tarafından yapılan bir araştırmaya göre (1997) Türkiye'de toplam 69.385 (yıllık artış oranı yaklaşık %8) dernek varlığı belirlenmiştir. Herhalde bu sayı şimdi 80.000 civarındadır. Ancak bu sayısal çokluğa karşın tüm derneklerin sadece %1,5' u öne çıkıp etkili olabilmiştir (Örneğin A.D.D.'ler, ÇYDD'ler, İşadamları Dernekleri, Rotary ve Lionslar, bazı kadın dernekleri ile Yardımsevenler gibi sosyal dayanışma ve yardım-laşma dernekleri).

Derneklerin çoğunluğunun kamuoyunda etkili olamamalarının nedeninin, birbiri-ne benzer yöresel ve ufak çaplı kuruluşlar olmalarından ileri geldiği düşünülmekte-dir. (Gönel, 1998: 24)

Bunun yanında derneklerin bir üst güçlü örgüt çatısı altında toplanmalarının ko-lay olamamasının da (yasal engeller) bu durumu ortaya çıkardığı söylenebilir. Örne-ğin Federasyon kurabilmek, bünyedeki en az 3 derneğin "kamuya yararlı" statüsünün mevcudiyetine bağlanmış; 1980 öncesi kurulmuş olan bazı federasyonlar bu özelliği taşımadıklarından feshedilmişlerdir (tanınan belli bir süre sonunda).

Kamuya yararlı olma statüsünü alabilmenin kriterleri ve oldukça ayrıntılı bir pro-sedürü vardır. Yerel dernekler için bu kriterlere uyabilmek ise oldukça zordur (baki-niz Dernekler Yasası).

Burada bir parantez açmak istiyorum. Cemiyet = dernek ile cemaati birbirine karıştırmamak gerekir. Cemaatler "biz" ve "başkaları" aynı üzerine oluşturulmuş

topluluklardır. Cemaate katılmak, dernek üyesi olmaktan farklı anlam taşır. Dayanışma yanında özgürlüğü kısıtlayıcı denetim ve cezalandırma mekanizmalarını içerir. Bunlar dinsel, yöresel ya da etnik olabilir (Öncü, 1991: 46).

Sivil toplum örgütlenmelerinin kültürel dayanağı, bireyin temel hak ve özgürlüklerine, “çağdaş devlet” anlayışı içindeki “vatandaşlık bilinci”ne bağlı bir anlayış (Kongar: 109)tur. Ümmete dayalı bir düşüncenin bu yapı içinde yerinin olmaması gerekir. Demokrasi ancak onu güçlendiren katılımcı mekanizmalar sayesinde var olabilir.

Benzer durum vakıflar için de söz konusudur. Din, mezhep ve tarikatlara yönelik çok sayıda vakıf olduğu bilinmektedir.

Bunların bir kısmının görünür amaçları da farklıdır. Üstelik vakıflar ticari işletme kurup çalıştırma olanakları ile bir bakıma maddi getiriye de açık kuruluşlardır.

Vakıflar, hukuki statü itibariyle derneklerden çok farklıdırlar. Tarihi kökeni de eskilere dayanan vakıfların bağlı olduğu kamu kurumları vardır (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflar Bankası). 1967 yılından sonra hukuki yapısındaki değişikliklerle (kurucular kurulu, genel kurul vb)sivil toplum örgütlenmesine uygun hale gelen vakıfların sayısındaki artış 80’li yıllardan sonra olmuştur. Bazı vakıflar da vergiden muaf olma statüsü kazanmışlardır. Bunlar için kamuya yararlı ifadesi de kullanılmaktadır.

Bence vergiden muaf olup ayrıcalıklı konuma gelmeyi sağlayan **kamuya yararlı** ifadesinin değiştirilmesi için gerekli girişimlerin yapılması zorunludur.

Belli kriterlerin vergi alıp-almama yönünden irdelenmesi ayrı bir konu. Ancak bir kısım sivil toplum örgütünü “kamuya yararlı” ifadesiyle ödüllendirirken diğerlerinin kamuya yararlı olmadıkları gibi bir sınıflandırmaya sokulması topluma birşeyler verebilmeyi düşünen her birey için şevk kırıcı bir durum olmaktadır. Sanki onların etkinlikleri kamu için yararlı değilmiş gibi.

Tarih Vakfı'nın yaptığı bir araştırmaya göre (1997), **amaçlarına göre sınıflandırıldığında** STK'ların, sırasıyla (%22 - %10 arasında) dayanışma, eğitim, ekonomi, kültür, sağlık, sosyal hizmet ve çevre alanlarında yoğunlaştığı; bu konuları (%6 dan %2'ye doğru) sanat, kadın ve çocuk, spor ve hobi, bilim, konut, iletişim ve politikanın izlediği görülmektedir.

STK'ların etkinliklerinde toplantı düzenlemek ilk sırada gelmekte, onu eğitim ve eğlence izlemektedir (Gönel, 1998: 29).

Bireyin kendi girişimiyle gönüllü olarak katılacağı, aktif etkin vatandaşlığını yeniden keşfedebileceği, farklılığını ortaya koyabileceği, toplumun sorunlarına çözüm getirebileceği ve kendini ifade edebileceği, kamu denetimini sağlayabileceği sivil toplum örgütlerine ülkemizin gerçekten çok ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç son günlerde daha belirgin şekilde su yüzüne çıktı.

Toplumun sorunlarını çözmesi beklenen en büyük örgüt olan devletin, kamu yönetimlerinin, birçok alanda yetersiz kalması sonucunda doğan boşluklar, bireylerin kendi örgütlenmeleri ile doldurulmaya başlandı.

Özellikle çevreye duyarlılığı arttıran, eğitime yönelik vakıflar toplumu etkileyen çalışmalarla inandırıcı oldular. Tema Vakfı, Eğitim Gönüllüleri ve Çağdaş Eğitim Vakıfları gibi (ÇEV, ANAÇEV) .

Depremde ise sivil inisiyatifin önemi kendiliğinden ve çok sarsıcı bir biçimde ortaya çıkıverdi.

Başta AKUT olmak üzere bireysel girişimlerin yanında örgütlülüğüyle, Rotary Kulüpleri, ÇYDD gönüllüleri, Psikologlar Derneği ve birçok adsız kahraman gönüllerde taht kurdular. Gazetelerden öğrendiğimize göre Sakarya'da "Sakarya Güçbirliği Platformu" adıyla yeni bir sivil hareket oluşturuldu.

Olumlu örneklerin yanında olumsuz örnekler de toplumun aynasında yerini buldu ve kamu vicdanında kıyasıya yargılanmaya başladı.

Ne yazık ki özel statülü kuruluşlardan olan Kızılay böyle bir örnek. Kriz yönetimini en iyi şekilde bildiğini, adeta kusursuz yönetildiğini sandığımız bir kurumun, aslında sivil toplum örgütü olmaktan da çıktığını hantallaşmış bürokrasi ağı ve sormusuz ve ehil olmayan kişilerin elinde kaldığını algılayarak da sarsıldık.

Bu örneklerden hareketle STK'ları daha yakından tanıyabilmek için aklımıza gelen soruları sıralayalım ve bu soruların cevaplarını bulmaya çalışalım:

- STK'lar
- Yasal olarak nasıl kuruyorlar?
 - Nasıl yönetiliyorlar?
 - Hedef kitlelerine nasıl ulaşıyorlar?
 - Ne kadar gönüllü katkısı alıyorlar?
 - Gelir kaynakları neler?
 - Fonları var mı? Nasıl oluşuyor?
 - Bu fonları nasıl harcıyorlar?
 - Söyledikleri ile yaptıkları aynı mı? Tutarlı mı?
 - Gerçeği söylüyorlar mı?
 - Gerçekten topluma hizmet ediyorlar mı? Etkinlikleri neler?
 - Yaptıkları amaçlarına uygun mu?
 - Yeterince kalifiye elemanları var mı?
 - Nasıl denetleniyorlar?
 - Diğer STK'larla ilişkileri var mı? (Ulusal ve uluslararası)
 - Toplumda istedikleri ölçüde tanınıyorlar mı?
 - Halkla ilişkiler çalışmaları yeterli mi? v.b.

Sosyal sorumluluk alanında toplumda yeni bağlar örmeye çalışan sivil toplum örgütlerinde de etkin liderlik ve işletme yönetimine ihtiyaç vardır.

Sivil toplum örgütleri farklı yasalara göre kurulduklarından yönetim biçimlerine göre farklılıklar taşırlar. Yönetim biçimleri ve yukarıdaki sorulardan bir kısmının cevabı yasa, tüzük ve yönetmeliklerde bulunabilir. Bir kısmı da uygulamalarda ortaya çıkar.

Yönetim biçimleri farklı da olsa; STK yöneticileri,

- Ortaya net olarak konmuş amaçları operasyona yönelik hedefler haline dönüştürebilmek ve eylemlerde etkinlik sağlayacak ilkeleri belirlemek,
- Ulaşılması düşünülen sonuçları çok iyi tanımlamak,
- Vaad karşılığı toplanan parayı yerinde ve verimli kullanmak zorundadırlar.

STK'ların çalışmaları gönüllülere dayansa da yönetimin profesyonel olması zorunludur.

Yönetim kurulu ile yöneticinin birlikte çalışması esastır. Performansları devamlı olarak hedefler ve beklentilerin gerisinde kalan yönetim kurulu üyeleri ile icranın başındakiler ya istifa ederler ya da yeniden seçilmek üzere adaylıklarını koymazlar.

Toplumdaki her kurumda olduğu gibi sivil toplum kuruluşlarında da hedef kitleleri belirleyerek, önceliklerine göre onlarla iletişim kurmak çok önemlidir. (Ekli listeler)

Hedef kitleleri doğru olarak tanıyıp tanımlamak ve onlara örgütü tanıtabilmek yani iyi bir halkla ilişkiler çalışması gerçekleştirmek zorunludur.

Bunun için açık, güvenilir ve inandırıcı olmak esastır.

Bu kuruluşlarda halkla ilişkilerin rolünü özetleyecek olursak;

- Kuruluşların amaç ve misyonunun hedef kitlelerince doğru olarak algılanıp kabul görmesinin sağlanması ile etkili ve kalıcı bir imaj oluşturulması
- Kuruluşun hizmet götürdüğü hedef kitleye doğru yer ve zamanda ulaşabilmesi
- Hizmetlerin gerçekleşmesi yönünde gerekli olan kaynağın sağlanması için uygun ortamın oluşturulması
- Seçilen kurum ve kişilerle uygun iletişimin sağlanması
- Kuruluşa olan gönüllü talebinin artırılması
- Kamuoyu oluşturabilmek için medya ile etkili iletişim kurulması.

Halkla ilişkiler çalışmalarında tanıma ve tanıtırma başlıkları altında 4 önemli aşama vardır: Araştırma, planlama, uygulama ve değerlendirme. Bu birbirini izleyen süreçler şeklinde sürer gider.

Sivil toplum kuruluşlarında kurucular ve üyelerin toplumsal profilinin araştırılmasında şu sonuçlara varılmıştır.

Demeklerde, üst-orta gelir gruplarını oluşturan uzmanlaşmış meslek sahipleri ile, serbest meslek sahipleri ve üst grubu oluşturan işveren ve yöneticiler çoğunluktadır, vakıflarda işverenler ve yöneticiler en yüksek oranda temsil edilen gruptadırlar; sen-

dikalarda alt gelir grubunu oluşturan işçi ve memurlar ve profesyonel yöneticiler hakim gruptur. Odalarda işi gereği kayıt zorunluluğu bulunan meslek sahipleri, esnaf ve zanaatkarlar en ağırlıklı gruplardır; yurttaş girişimlerinde ise başı çekenlerde uzmanlaşmış meslek sahipleri ilk sırada gelmekte, tabanı tüm halk katmanları oluşturmaktadır.

Üyelik, ideal biçimde kuruluşla sürekli, düzenli ve disiplinli bağlar kumayı gerektirir. Ancak bizim ülkemizde benim gözlemime göre Rotary ve benzer kuruluşlar dışında üyelik sadece bir hevesle başlamakta, aidat ödemelerinin dahi ciddiye alınmadığı bir sıfat olarak, zaman zaman —canı isterse— etkinliklere katılma şeklinde ortaya çıkan bir etiket olmaktadır. Bunun yanında üye değil ama gönüllü katkısı sunmak isteyenlerin varlığı birçok sivil toplum örgütüne, özellikle Vakıflara hayatiyet kazandırmaktadır.

STK'larda hedef kitle içinde kamuoyu oluşturulmasını sağlayacak medya mensuplarına, kuruluşun çalışmalarına olanak sağlayacak fonlara ve sponsorlara ulaşmak da çok önemlidir. Ekli listelerde birer satırla aktarılan bilgilerin üzerinde tek tek durulması ayrı program ve tebliğlerin konusu olacak açıklamaları gerektirdiğinden burada ayrıntıya girilmemektedir. STK'ların uluslararası iletişim ve ilişkileri de bu kapsamda düşünüldüğünden açıklamalarda yer almamaktadır.

SONUÇ

Ülkemizde sivil toplum oluşumunun tarihine girmeden genel bir çerçeve içinde STK ya da STÖ'den ne anlaşıldığını bazı araştırmalar ve kendi deneyimlerime dayanarak açıklamaya çalıştım.

1965'ten bu yana Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği üyeliği ile başlayan gönüllülüğümü İsveç ortalamasını tutturduğumu düşünerek sürdürüyorum. (İsveç'te nüfusun 8 milyon, S.T.Ö. üye adedinin 32 milyon olduğu söylenir)

Ülkemizde de demokratikleşmenin ve kalkınmanın sadece eleştirme ile değil katılım ve dayanışma ile gerçekleşeceğine inanıyorum.

Bu toplantıya kısa süre önce aldığım davet üzerine katıldığımdan yörede hangi sivil toplum örgütlerinin bulunduğunu tam olarak tespit etme ya da araştırma şansım olmadı. Bazı tanıdıklar yoluyla sağladığım verilerin yeterli olmadığını bilmekle birlikte hükümet dışı kuruluşların bazı alanlarda etkin çalışmalar içinde oldukları ve bazı derneklerle de güçbirliği oluşturdukları kanısını edindim. Bunlar arasında Sendikalar, Meslek Odaları, Esnaf ve Sanatkar Odaları, Genç İşadamları ile SİAD'lar bulunuyor. Ayrıca Rotary kulüplerinin yalnız yerel değil, uluslararası kaynak sağlayarak yöreye etkili katkılarda bulunduğunu öğrendim.

ÇATOM'ların kurulmasının bölge için çok yararlı olduğuna ÇATOM'larda katılımcı toplum kalkınması modelinin bizzat uygulayarak öğrenilmesi yanında kamu kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin uyumlu ve verimli işbirliği de ortaya çıkmaktadır. ÇATOM'lar kurulurken, bir kadın

eğitmenin bir aileyi eğitmekle eşanlamlı olduğu felsefesinden hareket edildiğini düşünüyorum.

Bölgede, Türk Kadınlar Birliği, Türk Anneler Derneği, Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği (G.Antep) ve Yardımsevenler Derneği gibi bazı kadın demeklerinin az sayıda da olsa var olduğunu bilmekle beraber, sayıları ve etkinliklerinin kalkınma için yeterli olmadığını düşünüyorum.

Az sayıda sivil toplum örgütü ile sivil toplum olamayacağımız açık. Herkesin bir şeyin yapılmasını başkasından beklediği, soyut bir kavram olan "devlet"i suçladığı bir ortam içinde de sivil topluma ulaşmak zor. İnsanlar kendileri ve çevreleriyle ilgili kararların alınmasına bizzat, ya da temsilcileri vasıtasıyla katılmalı; kültürümüzün hiç de yabancı olmadığı imece usulü paylaşımı, üretirken de tüketirken de hep hatırlamalı ve uygulamalı. Bunun için vatandaşlık ve biz bilincinin varlığı zorunlu. Gelin hep birlikte "biz"i "çağdaş uygarlıklar düzeyine" taşıyalım.

KAYNAKÇA

GAP, Sosyal Politika Hedefleri.

GAP, Sosyal Eylem Planı

Gönel, Aydın, Önde Gelen STK'lar. Araştırma Raporu, Tarih vakfı. İstanbul: 1998

Kongar, Emre, Sivil Toplum Tüses.

Öncü, Ayşe, Sivil Toplum. TÜSES Vakfı yayınları, İstanbul: 1991

DERNEK VE VAKIFLARDA HEDEF KİTLELER

STK'LARIN HALKLA İLİŞKİLERİNDE ARAÇ VE TEKNİKLER

- Kurucular
- Üyeler
- Gönüllüler
- Katkıda bulunanlar
- Yönetim kurulu
- Çalışanlar (elemanlar)
- Hizmet götürülenler
- Medya
- Toplum
- Fonlar
- Hükümet Organları
- Yasa Yapanlar
- Sanatçılar
- Sporcular
- Modacılar
- Sponsorlar
- Toplum önderleri
- Diğer dernek ve kuruluşlar
- Vb.....

Kamuoyu

- Araştırmalar
- Amblem ve logo, renkler
- Yıllık rapor
- Duyurular, bültenler, mektuplar
- Borçür ve bildirgeler
- Sesli ve görüntülü malzemeler
- Basın toplantıları
- Çeşitli toplantı ve konferanslar
- Düşünce grupları-eğitim araştırmaları
- Sergi ve gösteriler
- Dergiler, kitap ve çeşitli yayınlar
- Yasalara kurallara ilişkin genelgeler
- TV/Radyo etkinlikleri, kablolu yayınlar
- Yenilikler, eğitim olanakları
- Spotlar, sloganlar, afiş ve pankartlar
- Yürüyüş ve gösteriler
- Açık ev ve turlar
- Özel olaylar, ödüllendirme ve törenler
- Sanatsal etkinlikler
- Sportif etkinlikler
- İnternet
- Talkshowlar vb.

Sponsorlar

BÖLGESEL KALKINMA SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

Sivil toplum örgütü (STÖ) denilince, hükümet dışında varolan, sivil inisiyatif gruplarının bir sorunun veya konunun çözüm yollarının bulunması ve bu yönde hizmet üretmesi amacı ile gönüllü olarak bir araya gelerek oluşturdukları yapılar aklımıza gelmektedir.

STÖ sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturan öğelerden biridir. Her yöre ve bölge için bu tip yapıların olması gereklidir. **STÖ halkı harekete geçiren, halkın sesi ve siyasilerin uyarıcısı olan örgütlerdir.** Bu örgütler halkı temsilen yine halk için hizmet üretirler. Bireyler bu yapı içinde başkalarından hizmet beklemek yerine birey olarak sorumluluk alarak hizmet üretme ve sunma aşamalarına doğrudan katılırlar.

Bölgede STÖ tarafından yapılan çalışmalar önemli fakat bölgenin ihtiyaçları ve sorunları dikkate alındığında bunların çözümü açısından yeterli durumda değildir.

STÖ yaptıkları çalışmalarda hem kendi yapısı içinde hem de topluma karşı açık ve katılımcı olmalıdır. STÖ'nin yönetim yapısı esnek ve tarafların katılımcılığına açık olmalıdır.

STÖ'leri gerek finansman yönünden gerekse diğer kaynaklar açısından tek bir kaynak tarafından beslenmemeli ve o kaynakların güdümünde olmamalıdır.

STÖ'leri yaptıkları her çalışmada sürdürülebilirlik esasını dikkatten kaçırmamalıdır.

STÖ'leri kendilerini kamuoyuna yeterince duyuramamaktadırlar. Bu durum bazı STÖ'lerin yanlış tanınmasına ve bazılarının da önyargılı yaklaşımlara maruz kalmalarına neden olmaktadır. Rotary ve Lions Klüpleri bu bağlamda çalışma grubu içinde tartışılmış, STÖ'lerinin yapılanması için bir model oluşturabilecekken az önce belirtilen nedenlerle kendilerini yeterince ortaya koyamamışlardır.

STÖ'leri ile Devlet arasındaki ilişki bu bölgenin koşullarından da etkilenmiştir. Son zamanlarda başlayan süreçle taraflar birbirlerini anlama ve yardımcı olma yönünde adımlar atmışlardır.

Bu bölge içinde devlet imajını olumlu yönde değiştirmelidir. Bu yumuşama sivil toplumun gelişmesini de destekleyecektir. Demokrasinin ana öğesi olan katılım-

cılığı **ortaklık mantığıyla** geliştirip resmi (Devlet), yarı resmi (Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Sendikalar) ve özel kurum ve kuruluşları ile STÖ arasında projeler üretme ve uygulamalarda işbirliği protokollerinin imzalanması tarafların daha iyi yönde gelişmesine yardımcı olacaktır. **Resmi kurum ve kuruluş yöneticileri katılımcı STÖ'ni, yetkilerini paylaşıyor veya yetkilerini elden çıkarmama nedeniyle hasım gören veya devletçi zihniyetle dışlamamalı, ortaklık mantığıyla işbirliğine girilmelidir.**

Devlet ve STÖ'lerinin bir araya gelmesi için düşünülmüş farklı platformlar oluşturulmalı ve mevcut olanlara süratle işlerlik ve işlevsellik kazandırılmalıdır.

Yerel yönetimler çatısı altında Kent Konseyleri, Merkezi yönetim açısından bir örnek olabilecek İl Sosyal Hizmet Koordinasyon Kurulu gibi ortamlar bu yönde kullanılmalıdır. Bu kurullara siyaseti ve ekonomik gücü ön plana alacak kişilerin belirlenmesi yerine, daha çok STÖ'leri temsilcilerinden proje üretecek ve sorumluluk üstlenecek kişilerin gerekir. **İl Sosyal Hizmetler Koordinasyon Kurulu bölge ve o il için mevcut tüm sosyal sorun ve konuların tartışıldığı ve çözüm yollarının üretildiği bir kurul kimliğini almalıdır.**

GAP Bölgesinde yaşanan olağanüstü koşullar ve yıllardır süren bu durum bu bölgede sivil toplumun gelişmesini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Sosyal hizmete ilişkin uygulamaların, sorunları bilimsel yaklaşımla irdelenmesi yoluyla uygulanabilir proje üretimi yolunu açmalıdır. Bölge kalkınmasına katkı verecek projeler STÖ-resmi, yarı resmi ve özel kuruluşlarla işbirliği içinde hayata geçirilmelidir.

Ümidimiz şudur ki, tarım ülkesi olan ülkemizde tarımla uğraşmayan ziraat mühendislerin yetiştirilmesi gibi, sosyal hizmetlerden uzak elemanların yetiştirilmemesidir.

Sosyal hizmet örgütlerinde çalışan sosyal hizmet uzmanları ile diğer tüm ilgili personelin bölgenin sorun ve ihtiyaçlarını bilen, bu yönde inisiyatif gösterebilecek, mesleki çalışmaların yürütülmesinde üzerlerine düşen profesyonel sorumluluklarını hisseden ve yerine getiren kişiler olmaları süreci olumlu yönde etkileyecektir.

Bölgesel kalkınma sürecinde görev alan tüm meslek elemanlarını yetiştiren üniversitelerin, ülke gündeminden haberdar olan, güncel ve bölge koşulları hakkında bilgisi olan ve görev aldığı yerde grubu sürükleyebilecek, ateşleyebilecek, gelişmenin önünü açabilecek kapasiteye ve kişilik özelliklerine sahip olmaları gerekecektir.

GAP Bölgesi içinde görev alacak her bir kişinin aslında bu özellikleri taşıması ve bu kişilerin özenle seçilmesi gerekecektir. Ayrıca bütün çalışanların bölge halkı ile kucaklaşabilecek olgunlukta insanlar olması gerekir.

Bölgesel kalkınma çalışmalarının tarafları olan Kamu Kurumları, Yerel Yönetimler, Üniversiteler, Özel Sektör ve Sivil Toplum Örgütleri **ortaklık mantığı** içinde hareket etmeli ve üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelidirler.

STÖ'leri önce aralarında birbirlerinden haberdar olmaları ve ortak hareket edebilecekleri platformlar oluşturmalıdırlar. Böylesi bir platform bölgenin ağır olan koşullarının iyileştirilmesinde yararlı olacaktır.

Bölgenin kendine özgü kültürel zenginliği STÖ'nin çalışmalarına da ayrı bir zenginlik katacaktır. Diyarbakır ilinin tarihinden gelen sosyal yapısı ve dokusu sivil toplum örgütünün yapacağı çalışmalara katkı verecektir. Bölgenin genelinde yaşanan feodal kültürünün çalışmaları engelleyen faktörleri belirlenmeli ve kişilerin demokrasi kültürü içinde yapılan çalışmaları içlerine sindirerek katılımcı rol üstlenmeleri gerekir.

STÖ'leri yaptıkları çalışmalarda amatör ve gönüllülük ruhunu her zaman taşımalı ve profesyonelle hareket etmeyi bilmeli ve de profesyonel elemanları güçleri ölçüsünde bünyelerinde bulundurmaları yararlı olacaktır.

Eğer olanaklar profesyonel elemanların çalıştırılması için yeterli değilse bu kişilerin gönüllü katkıları alınmalıdır.

STÖ'lerinin Bölgede yerine getirdikleri çalışmalar ileriye yönelik umutlar vermektedir. En son yaşanan Marmara Depremi Diyarbakır'da iyi bir paylaşım ve işbirliği örneği sunmuştur. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nce Dünya Yerel Yönetimler Akademisi'yle başlatılan diyalog uluslararası bir projeyi gündeme getirecektir (mahalle evi). Toplum Sorunları Araştırma Vakfı (TOSAV) tarafınca kısa bir süre önce 48 genç kıza büro yönetimi üzerine verilen eğitim çalışması ile nitelikli iş gücü yaratma sürecine katkı verilmiştir. Bölgesel kalkınma süreci içinde uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde gerçekleştirilecek projelerin ayrı bir önemi olacaktır.

STÖ'ler kendi konularını çok iyi etüt etmeli ve bu bilgiler ışığında çalışmalarını planlamalıdırlar. STÖ'leri özellikle sosyal hizmet sunan örgütlerin uygulamalarını halk adına, halkın vicdanı olarak oto kontrol mekanizması olmalıdır.

STÖ'leri kendilerini öncelikli çalışma alanlarında ilgili her kesime tanıtmalıdırlar. Unutulmamalıdır ki en iyi tanıtım yapılan çalışmalarla gerçekleşecektir.

Bütün bunlar sonucunda:

- STÖ'lerinin kendi aralarında etkili bir platform oluşturmaları gerektiği gibi,
- Devlet ve STÖ'leri arasında sürekli diyalogu sağlayacak bir başka platform oluşturulmalı,
- Sosyal kalkınmanın tarafları olan Devlet/STÖ/Üniversiteler ve Özel Sektörün bu konudaki mevcut durumlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma projesi STÖ ve üniversite işbirliği içinde hayata geçirilmeli,

- Bu araştırma sonuçları tüm kamuoyuna duyurulmalı,
- Tüm bunların sonucunda ortaklık mantığı düşüncesinden hareketle uygulama projeleri planlanmalı ve hayata geçirilmelidir.
- Sosyal hizmetlerle ilgili Devlet Kuruluşları ile STÖ'lerinin yapacağı sosyal projelerin halkla ve çevreyle bütünleşmediği sürece başarıya ulaşmasının mümkün olmayacağı bilinmelidir.
- Sosyal kalkınma olmadan tek başına ekonomik kalkınmanın olmayacağı ve gerçek Demokrasiye erişilemeyeceğinin herkes tarafından bilinerek hareket edilmesi gerekir.
- STÖ'leri yalnız eleştirici değil, katılımcı, araştırmacı ve dayanışmacı olmalıdır.
- Yöre insanlarının, ülkenin her yöresindeki insanlarla diyalog kurabileceği ve toplumsal barışı sağlayabilecek sosyal projeler üretilmelidir. Lions Klüplerinin başarılı ve fakir öğrencilerin ülkenin batı yörelerini de görebilmelerine olanak sağlayan Doğu-Batı kucaklaşması projesi bu konuda bir örnek olarak değerlendirilmiştir.

GRUP ÇALIŞMASI: 10

YETİŞKİN EĞİTİMİ

Sunuş Bildirisi : Prof.Dr. Serap AYHAN
Ankara Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Yönetici : S. Harika GÜZEL
Sağlık Eğitim Uzmanı

GRUP ÇALIŞMASI 10:

YETİŞKİN EĞİTİMİ KATILIMCILAR LİSTESİ

Prof. Dr. Serap AYHAN

S. Harika GÜZEL

Elif KABASAKAL

Fatma Esen TURAN

Seda YILMAZ

M.Necip ÇİCEK

Nermin YILDIZ

“YETİŞKİN EĞİTİMİ”

Konuşmama, öncelikle, Türkiye’de çoğu kez eş anlamlı olarak kullanıldığını gördüğümüz halk eğitimi, yetişkin eğitimi ve yaygın eğitim kavramlarını açmılayarak ve buradan hareketle yetişkinlerin çocuklardan ve yetişkin eğitiminin, çocuklar için geleneksel okul eğitiminden farklı özelliklerini tanımlayarak başlamak istiyorum. Ardından yetişkin eğitimi gerekli kılan nedenlere değinerek, çağdaş yetişkin eğitimi anlayışı ve uygulamaları bakımından ülkemiz ve özellikle de GAP bölgesi ile ilgili saptamalarımıza ve bölge için önerilebilecek yetişkin eğitimi uygulama projeleri geliştirme çalışmalarımıza ışık tutabileceği kanısıyla, UNESCO tarafından sonuncusu 1997 yılında Hamburg’ta düzenlenen 5. Uluslararası Yetişkin Eğitimi Konferansı’nda ele alınan konular ve önerilerden bazılarına yer vererek, konuşmamı bu bağlamda bazı sorularla sonuçlandırmak istiyorum. Böylelikle “Yetişkin Eğitimi” konusunda yürüteceğimiz bu grup çalışmasına uluslararası platformda yetişkin eğitiminin gündemini oluşturan konular ve öneriler penceresinden de bir açılım sağlayabileceğimi düşünüyorum.

İlgili Kavramlar

Yetişkin eğitimi terimini oluşturan iki sözcük: yetişkin ve eğitim. Kimdir yetişkin? **Yetişkinlik** nedir ve özellikleri nelerdir? Bu özellikleri niçin yetişkinin özellikleri olarak algılıyoruz? Yetişkinlik çoğu kez toplumsal normlara göre tanımlanan; yani farklı coğrafyalarda, kültürlerde ve zamanda farklı tanımlanabilen değişken bir kavramdır. Yasal açıdan, biyolojik açıdan, toplumsal açıdan ve psikolojik açıdan yapılabilecek yetişkinlik tanımları da farklılaşacaktır. Örneğin, **yasal olarak** oy kullanabileceğimiz, sürücü belgesi alabileceğimiz, herhangi bir kişinin yasal iznini almadan evlenebileceğimiz ya da cezai sorumluluk üstlendiğimiz yaşa geldiğimiz zaman yasal olarak yetişkin sayılırız. **Biyolojik olarak**; kendi türümüzü üretecek olgunluğa geldiğimiz zaman yetişkin sayılırız. Bu genellikle ilk ergenlik dönemine rastlar. Bazı dinlere göre biyolojik yetişkinlik önemlidir. Biyolojik olarak yetişkin olan kişi evlenebilir ve dinsel sorumlulukları yerine getirmesi beklenir. **Toplumsal olarak**; tam zamanlı bir çalışan, eş, ana-baba, seçmen, vb. rolleri yerine getirmeye başladığımız zaman yetişkin sayılırız. Bazen askerliğini yapmış olma, vergi ya da salma veriyor olma da önemli göstergeler olarak karşımıza çıkar. Bu göstergeler, toplumun yetişkin saydığı bireyden beklediği rollerdir ve bu rolleri üstlenmiş kişiler, yaşları ne olursa olsun toplum gözünde yetişkin kabul edilebilir. **Psikolojik olarak** ise; kendi yaşamımızdan sorumlu olmaya, öz-yönetimli olmaya ilişkin bir benlik algısına eriş-

(*) Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

tiğimiz zaman ve başkalarının da bizi böyle kabul etmesi yönünde bir gereksinimi derinden duyumsadığımız zaman yetişkin sayılırız.

Herhangi bir toplumda her durum için bu tanımların tek başına hiçbirinin yetişkinliği tanımlamada yeterli olmayacağı açıktır. Ancak, "yetişkinlik" kavramının daha çok "bağımsızlık" ile ilgili bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda genel eğilim de, "bir toplumda, kendi yaşamlarını yönetme sorumluluğunu üstüne alan bireylerin yetişkin kabul edilmesi" yönündedir. Çocuklar yaşamlarını sürdürmek için başkalarına bağımlıdırlar; gençler bazı konularda bağımsız davranabilseler de, bazı konularda bağımlıdırlar. Ücretli bir işte çalışma, bir eş ve ana-baba olma, yurttaşlık sorumluluklarını yerine getirme ve yaşamı ile ilgili konularda karar verici olma gibi roller ise, genellikle bağımsızlığı da beraberinde getiren yetişkinlik rolleridir. Öte yandan bu toplumsal rollerin çoğunu üstlenmiş olduğu halde halen kendi yaşamını yönetmek için gerekli bazı kararları bağımsız olarak almasını engelleyen bazı etmenler (çoğu kez kültürel) bulunabilir. Burada ise psikolojik tanım, yani *bireyin kendi benlik algısı ve bu algının içinde geliştiği çevresel etmenler* önem kazanmaktadır. Öğrenme açısından da psikolojik tanım diğerlerinden daha bir ön plana çıkar.

Ülkemizden örnekler vermek gerekirse; 1990 nüfus sayımına göre 12-19 yaş grubundaki 5 milyonu geçen kadın nüfusun % 9,3'ü evli ve Güneydoğu illerimizde bunun (ve doğurganlık oranlarının) ülke ortalamasının çok üzerinde olduğunu biliyoruz. Yasal ölçütlere uygun olmasa da, evli ve çoğu çocuk sahibi bu genç kadınlarımızı toplumsal açıdan yetişkin kabul etmek durumundayız. Yine, ilkokulu bitirdikten sonra 12 yaşında sanayiye ya da bir esnaf yakını yanında çırak olarak çalışmaya başlayan, okula devam edemeyen, şimdi 15 yaşında olan, kazandığı para ile evdeki anasını ve diyelim iki kardeşini geçindiren bir genci düşünelim. Bu genç çocuk yaşta olmasına karşın toplumsal roller ve sorumluluklar üstlenmiştir ve pek çok konuda bağımsız kararlar verebilmektedir. Bu durumda, yaşları ne olursa olsun, zorunlu eğitimin dışına çıkan ve üst öğrenimini sürdüremeyen çocuk ve gençlerimiz de yetişkin eğitiminin kapsamına girmektedir.

Yetişkin eğitimi terimini oluşturan ikinci sözcük ise 'eğitim'. En genel anlamıyla eğitimi, *insanın içinde yaşadığı toplumda uygulama değeri olan yetenek, yöneliş, duygu, düşünce ve davranışları yine kendi yaşantısı yoluyla oluşturma, geliştirme ve değiştirme süreci* olarak tanımlıyoruz. Bu genel tanımın arkasından, 'eğitim' ile 'öğrenme' kavramları arasındaki farkın ne olduğunu sorabiliriz. Çünkü bu tanım, sanki öğrenmeyi de tanımlar gibi görünüyor. Eğitim, bir ya da daha çok aracı tarafından yürütülen ya da başlatılan; bireylerin, grupların ya da toplulukların bilgi, beceri ve tutumlarındaki değişmelere etki yapmak için tasarlanan bir etkinliktir. Eğitim terimi eğitimciyi, öğrenme için uyancı ve pekiştiricileri sunan ve değişmeyi başlatacak olan etkinlikleri tasarlayan aracı kurumları vurgular. Oysa öğrenme terimi, tersine, değişimin kendinde ortaya çıktığı ya da çıkması beklenen kişiyi vurgular. *Öğrenme; davranış değişmesinin, yeni bilgi, beceri ve tutumların elde edildiği eylem ya da süreçtir.* Öğrenme, eğitim kavramından daha geniş bir kavramdır ve bu, bireyin, içinde yaşadığı doğal, toplumsal çevre ile etkileşmek yoluyla herhangi bir aracı kurum olmaksızın da her zaman öğrenme sürecinde bulunduğu anlamına gelir. Eğitim süreci için-

deki öğrenme ise; kurumsallaşmış, sistemli ve kasıtlı olan bir yoldan elde edilen öğrenmedir. Başka bir deyişle eğitim, bireyin öğrenme yollarından yalnızca birisidir.

Eğitimle ilgili bir başka ana kavram ise, 'yetiştirim' kavramıdır. Yetiştirim (ing: training), eğitimin mesleki olan boyutudur. *Bir meslekte ya da işteki üretkenliği arttırmak için o işe ya da mesleğe ilişkin bilgi, beceri ve tutumları kazandırmayı hedefleyen eğitime 'yetiştirim' denir.* Bu bağlamda mesleki eğitime gönderme yapmak için kullanılır. Eğitim, öğrenmenin kurumsallaşmış, sistemli ve kasıtlı olan biçimidir. Öğrenmenin eğitim olabilmesi için örgütlü, planlı, sistematik ve kasıtlı olması gerekir. Öğrenmenin yetiştirim olabilmesi için ise, önce örgütlü, planlı ve kasıtlı olması, sonra da mesleki amaçlı olması ve okul sonrası ya da dışı bir etkinlik olması gerekir.

Buraya kadar tanımlamaya çalıştığım ana kavramlardan sonra, yetişkin eğitimi ve ilgili başka bazı kavramların nasıl tanımlandığına bakabiliriz:

Halk Eğitimi-Yetişkin Eğitimi-Yaygın Eğitim

Bu üç kavram, Türkiye'de çoğu kez eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de en eski kullanıma sahip olan kavram, halk eğitimidir. Halk eğitimi kavramının dayandığı ana öğeleri şöyle belirtebiliriz:

1. *Eğitimin, işi okula gitmek olmayan, fakat toplumda sorumluluk yüklenmiş ya da yüklenmeye elverişli durumda olan yetişkinlere ya da okul öncesi ya da okul çağındakilere okul dışında yönelmiş olması,*

2. *Yeteneklerini, hareketlerini, davranışlarını geliştirmek amacıyla bir öğrenci-öğretici, daha doğrusu katılımcı- eğitici ilişkisinin kurulması,*

3. *Bu ilişkinin rastlantıya bırakılmaması, düzenli ve tasarlı olması.*

Halk eğitimi terimi Cumhuriyetin ilanından 70'li, hatta 80'li yıllara değin toplumumuzda yaygın olarak kabul görmüş ve kullanılmıştır. Bu dönem, özellikle Cumhuriyetin kuruluş yılları ülkemizde çok çeşitli ve yenilikçi halk eğitimi uygulamalarıyla doludur.

UNESCO'nun 1960'lı yıllarda eğitim konusunda etkin rol almaya başlamasıyla beraber, bu kurum tarafından örgün (formal), yaygın (non-formal) ve algın (informal) eğitim sınıflaması geliştirilmiş ve özellikle az gelişmiş ülkelerde, bu arada ülkemizde de giderek bu sınıflama yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'de 'yaygın eğitim' kavramının kullanılmaya başlaması, 1973 yılında kabul edilen Milli Eğitim Temel Kanunu ile olmuştur. Kanun, eğitim sistemimizi örgün ve yaygın eğitim olmak üzere iki başlık altında ele almış ve yaygın eğitim, "*örgün eğitimin yanında ya da dışında düzenlenen eğitim etkinliklerinin tümü*" olarak görülmüştür.

Bu ve incelenirse ilgili başka kaynaklarda yapılmış olan yaygın eğitim tanımlarının daha önce halk eğitimi için yapılan tanımlardan özde bir farkı yoktur. Fakat yaygın eğitim terimiyle dilimizde, aslında hem uluslararası alanyazındaki 'nonformal education' kavramını da doğru karşılamayan hem de kamu gözünde sanki eğitimin örgütlü, dizgeli olmayan bir biçimi imiş gibi algılanmasına yol açabilecek yanlış bir

adlandırma yapılmıştır. 'Yaygın' kavramı, belki Ziya Gökalp'in kullandığı 'müntesir terbiye' kavramındaki müntesir karşılığı olabilirdi. Ancak, eğitim alanında özellikle bu örgün ve yaygın ayrıştırmasıyla birlikte bir kavram karmaşasına yol açılmış olsa da, sonuçta bu kavram ülkemizde halk eğitimi ve yetişkin eğitimi kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Yetişkin eğitimi kavramı ise, uluslararası platformda ve ülkemizde de giderek daha geniş kullanım alanı bulan bir kavramdır. Yetişkin eğitimi kavramının özellikle Batı ülkelerinde ve İngilizce alanyazında daha yaygın kullanılıyor olması, bu ülkelerin çoğunlukla 8-10 yıl ve daha fazla süren zorunlu temel eğitim düzeyinde okullaşmayı büyük ölçüde sağlamış olmaları; genel nüfus yapıları içinde yetişkin ve yaşlı nüfus oranlarının görece yüksekliği ve çağın getirdiği hızlı değişimler karşısında bu nüfus kesimlerinin de sürekli öğrenme gereksinimlerine yanıt verme gereği ile açıklanabilir.

Nitekim gerek tarihi, gerekse ilkesel nedenlerle kuram, örgüt, içerik ve yöntem bakımından, yalnız uluslar arasında değil, fakat ulusların kendi içinde bile önemli farklılıklar gösteren yetişkin eğitiminin özelliği, kültürel ve çevresel etmenlerce belirlenmektedir. Toplumun ve bireyin sürekli olarak ve hızla değişen öğrenme gereksinimlerine bağlı olarak, yetişkin eğitimi alanında, hemen her ülkede yeni amaçlar ve uygulamalar ortaya çıkmakta; bu gelişmeler kullanılmakta olan terimleri aşındırmaktadır. Bu durumda ya eski terimler terkedilerek yeni terimler üretilmekte ya da eski terimlere yeni kavramlar yüklenmektedir. Böyle olunca alanda üretilen ve çoğu hâlen kullanılan terimler de boldur: Kitle eğitimi, halk eğitimi, toplum eğitimi, yetişkin eğitimi, okul-dışı eğitim, okul-sonrası eğitim, sürekli eğitim, yinelenmeli eğitim, dönüşlü eğitim, geleneksel olmayan eğitim, biçimsel olmayan eğitim, yaşamboyu eğitim; giderek öğrenme sürecine ve öğrenenin kendisine daha fazla vurgu yapılmasıyla birlikte yaşamboyu öğrenme, öğrenme toplumu, bağımsız ya da öz-yönetimli öğrenme, vb.

Alana ad olarak çoğu ülkede ve uluslararası kurumların çoğu tarafından kullanılan "yetişkin eğitimi" ise, bazen bir süreç olarak; bazen eğitime devam edenlerin özelliğine, bazen amaç ve işlevlerine, bazen eğitim programlarının içeriğine, bazen kullanılan yöntemlere, bazen eğitime bağlı ödül sistemlerine bağlı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan çıkarılabilecek sonuçlar şunlar olabilir:

1. Yetişkin eğitiminin yöneldiği kesimler içine, herhangi bir okulun tam zamanlı programlarına devam eden belli yaş grubundaki çocuk ve gençler dışında kalan herkes girmektedir. Hatta bir okulun öğrencisi olup ta, o kurumun programında yer almayan bir konuda öğrenme gereksinimi duyan ve okul-dışı bir eğitim etkinliğine katılan çocuk ya da genç de yetişkin eğitiminin kapsamı içindedir.

2. Yetişkin eğitimi, türü ve biçimi ne olursa olsun; hedef grupları belli, amaç ve hedefleri belirlenmiş, düzenli, planlı bir eğitimidir.

3. Yetişkin eğitimi, yine türü ne olursa olsun, düzenlenirken ve uygulanırken katılımcıların bireysel ve toplumsal özelliklerinin, gereksinimlerinin, koşullarının, bu

arada kültürel farklılıkların dikkate alındığı; kuralların yer, zaman ve süre bakımından "esnek" tutulduğu bir eğitimidir.

4. Yetişkin eğitimi programlarının içeriğini bireyin ve toplumun gereksinimleri belirler. Yetişkinlerin öğrenme gereksinimi duydukları her konu yetişkin eğitiminin kapsamına girer.

Bu noktada bir tanım vermek gerekirse; UNESCO'nun yetişkin eğitimi tanımı oldukça geniş kapsamlı ve üzerinde uzlaşılabilir bir tanım gibi görünmektedir:

"Yetişkin eğitimi içeriği, düzeyi ve yöntemi ne olursa olsun (...), yetişkin olarak düşünülen kimselerin yeteneklerini geliştirmelerine, bilgilerini arttırmalarına, teknikle ya da mesleki yeterliklerini iyileştirmelerine ya da bu yetenek, bilgi ve yeterliklerine kendilerinin ve toplumlarının gereksinimlerini karşılayacak yeni bir yön vermelerine, tutum ve davranışlarını hem kişisel gelişme bakımından hem de dengeli ve bağımsız bir toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmeye katılma bakımından değiştirmelerine olanak sağlayan düzenli öğrenme süreçlerinin tümünü ifade eder."

Yetişkin Eğitiminin Başlıca Varsayımları

Geleneksel olarak pedagojik model, neyin öğrenileceği konusunda bütün kararları vermeyi, nasıl öğrenileceğinin, ne zaman öğrenileceğinin ve öğrenilmiş olup olmadığının değerlendirilmesinin tam sorumluluğunu öğretmene verir. Bu model, öğrenene yalnızca, bir öğretmenin yönergelerini izlemenin itaatkâr rolünü bırakan, öğretmen-merkezli eğitimidir. Öte yandan, I. Dünya Savaşının bitiminden kısa süre sonra başlayan ve hem Avrupa'da hem de A.B.D.'de, öğrenenler olarak yetişkinlerin farklı tipik özellikleri olduğu konusunda giderek biriken bir fikirler bütünü ile birlikte ortaya konan yeni kavramlar kapsayıcı bir yetişkinlerde öğrenme kuramına doğru gelişti.

Yetişkin eğitimi (andragoji) modellerini pedagojik modelinkilerden ayıran başlıca varsayımları özetle şöyle belirtebiliriz. Bunlar, öğrenenler olarak yetişkinlerin farklı özellikleri olduğuna işaret ederler:

Öğrenenlerin Benlik Algısı. Kişi olgunlaştıkça benlik algısı, bağımlı bir kişilik olmaktan çıkarak kendini-yöneten bir insan olmaya doğru yol alır. Yani, yetişkinler kendi kararları için, kendi yaşamları için sorumlu olma biçiminde bir benlik algısına sahiptirler. O benlik algısına ulaştıktan sonra artık başkalarının da onları kendini-yönetme yeteneğinde görmelerine, buna uygun davranmalarına derin bir psikolojik gereksinim geliştirirler.

Bu yüzden yetişkinler, başkalarının kendi isteklerini onların üzerine dayattığı, kendilerine çocuk gibi davranıldığını hissettikleri durumlara içerler ve tepki gösterirler. Ayrıca birşeyi öğrenmeye girişmeden önce onu niçin öğrenmeleri gerektiğini bilme gereksinimleri güçlüdür. Öğrenmekle elde edecekleri yararları, öğrenmemenin olumsuz sonuçlarını önceden görebilmek isterler. Çoğu kez bir yetişkinin benlik algısında, onun bir öğrenen olma rolünü etkileyen bir başka öğe daha vardır. Daha önceki okul yaşantıları nedeniyle, en azından yeni öğrenmeleri başarabileceği konusunda öz güvenleri düşük olabilir. Kimi yetişkinlerde, dersliğin kişiye saygısızca davra-

nilan bir yer olduğu anısı öylesine güçlüdür ki, bu onların halk eğitimi etkinliklerine katılmalarına daha başından ciddi bir engel oluşturabilir. Eğer bu yetişkinler sistemli öğrenme çabalarına geri döndürülmek isteniyorsa, öğrenme sonucunda elde edebilecekleri yararları kendileri için gerçekten önemli görüyor olmalılar. Fakat bu engeli yenen yetişkinler de bir eğitsel etkinliğe geldiklerinde, yine de çocuk gibi davranılmanın beklentisi içindedirler; çünkü önceki okul yaşantılarındaki koşulların etkisi altındadırlar. Bu beklenti çoğu kez yetişkinlerin, öğreticilerini kendilerine bu biçimde davranmaya zorlamalarına bile yol açacak kadar güçlüdür. Tipik olarak yetişkinler, başangıçta öz-yönetimli öğrenmeye pek hazır değildirler. Yetişkin olarak sahip oldukları öz-yönetimli benlik algısıyla çatışmadan, buna uygun bir öğrenmeyi gerçekleştirebilmek için, bir yeniden-yönelme sürecinden geçmeye (öğrenmenin yeni yollarını öğrenmeye) gereksinimleri vardır. Ancak yetişkin kendi öğrenmesinde, yaşamın öbür alanlarında olduğu gibi sorumluluk alabileceğini bir kez keşfederse, psikolojik olarak rahatlar ve canlanır; bunun sonucu öğrenme yaşantılarına bütün benliğiyle katılır ve böylelikle hem kendini hem de çevresini şaşırtacak bir başarıyı gerçekleştirebilir. Yetişkinlerin benlik algısı ile ilgili bu varsayımdan, uygulamaya dönük olarak şu sonuçları çıkarabiliriz:

- Öğrenme atmosferi, fiziksel ve psikolojik olarak, yetişkinin özelliklerine uygun, kabul edildiğini, saygı duyulduğunu ve desteklendiğini hissettirecek bir ortam olmalıdır. Öğreticiler ve öğrenenler arasında, dostça ve biçimsel olmayan bir havada, birlikte araştıran kişilerin hissedebileceği bir karşılıklık ruhu bulunmalıdır; mahcup edilme ya da engellenme korkusu olmaksızın anlatım özgürlüğü sağlanmalıdır.
- Öğrenme gereksinimlerinin belirlenmesi, etkinliğe katılacak olan yetişkinlerin kendi gereksinimlerini "öz-tanıma" süreci içine alınmalarıyla gerçekleştirilmelidir. Yetişkinler en iyi, kendisinin olmak istediği durum ile içinde bulunduğu durum arasındaki farkı görebilmesine yardımcı olunursa ve bu farka ilişkin olarak yaşanacak doyumsuzluk duygusu, kendini geliştirme yönünde bir itki ile pekiştirilirse öğrenmeye güdülenirler. Böylece öğrenme yaşantısının amaçlarını da, kendi amaçları olarak algırlar. Burada eğitiminin rolü, katılanların bilme gereksinimlerinin ayırdaya varmalarına ve bunu açıkça ifade edebilmelerine yardımcı olmaktadır.
- Öğrenme etkinliğinin planlanması sürecinde, etkinliğe katılan yetişkinler de yer almalıdır. Planlama görevi, tanı konmuş öğrenme gereksinimlerinin belirli eğitsel amaçlara (gelişme yönlerine) dönüştürülmesini, bu amaçlara ulaştıracak öğrenme yaşantılarının neler olacağını, nasıl yürütüleceğinin ve amaçların gerçekleşip gerçekleşmediğinin nasıl değerlendirileceğinin tasarlanmasını içerir. Yetişkin eğitiminde bu görevi yerine getirme sorumluluğu, öğrenenlerin ve bir kaynak kişi işlevi gören eğiticilerin paylaştığı karşılıklı bir sorumluluktur.
- Yetişkin eğitiminde herhangi bir öğrenme durumu daha çok, birbirinin öğrenmesine yardım sorumluluğunu paylaşan küçük küme çalışmaları (planlama komiteleri, danışma ve tartışma kümeleri, proje görev ekipleri, vb.) ile canlılık kazanır. Burada öğretmenin rolü; bir süreç teknisyeninin, kaynak kişinin ve birlikte ara-

tiran kişinin rolüdür. O artık bir öğreticiden çok bir araçtır, öğrenmeye yardımcı olan kişidir; bir akıl verici olmaktan çok bir rehberdir.

- Öğrenmenin değerlendirilmesi de mutlaka, eğitime katılanların bir kendini-değerlendirme süreci biçiminde düşünülmelidir. Bu süreçte eğitimcinin rolü, yetişkinlerin kendi eğitsel amaçları yönünde yapmakta oldukları ilerleme konusunda kanıt sağlamalarına yardım etmek olacaktır. Bir öğrenme yaşantısı sonunda yetişkinin bir sorunu çözme başarısını, o yaşantıdan önce benzeri bir durumdaki başarımı ile kendisinin kıyaslamasına, böylece de o öğrenme yaşantısı ile ortaya çıkan değişimleri ölçebilmesine yardımcı olmak gerekir. Öğrenmeyi kolaylaştırma ya da engelleme bakımından eğitim programının taşıdığı güçlü ve zayıf yönlerin de yine katılımcılarla birlikte değerlendirilmesi gerekir. Aslında bütün bu değerlendirme süreci, henüz karşılanmayan ya da süreç içinde duyulur hale gelen öğrenme gereksinimlerinin yeniden-tanılanması anlayışıyla yürütülmelidir.

2. Öğrenenlerin Geçmiş Yaşantılarının Rolü: İnsan zamanla çoğalan bir yaşantı birikimi kazanır ve yaş aldığı sahip olduğu yaşantılara daha bir değer verir, adeta onlarla özdeşleşir. Böyle olunca yetişkin kendini, önceki yaşantılarından yararlanılmayan ya da bunlara pek değer verilmeyen bir ortamda hissettiği zaman, yaşantılarıyla birlikte kendisinin de reddedildiğini düşünür. Bu durumun öğrenme için en azından şu sonuçları vardır:

1. Yetişkinlerin "yaşantı küfeleri"nde başkalarının öğrenmesine katkı yapabilecek çok ve türlü yaşantı vardır; birçok öğrenme türünde yetişkinlerin kendileri de zengin bir öğrenme kaynağıdır.
 2. Önceki yaşantı birikimleri ile yeni öğrenme yaşantıları arasında daha çok ilişki kurabilir, bu ilişkileri kurabildikleri ölçüde de yeni öğrenmeler onlar için daha bir anlam kazanır.
 3. Yetişkin insanın, yerleşmiş alışkanlıklar ve kalıp düşünceleri de daha çoktur; bu nedenle yaşlandıkça daha tutucu olma eğilimi gösterebilir. Buradan, yetişkin eğitimi uygulamaları için çeşitli sonuçlar çıkarabiliriz:
- Yetişkin grupların daha heterojen olması nedeniyle, öğretme ve öğrenme stratejilerinin bireyselleştirilmesi daha bir önem kazanır.
 - Öğrenme yaşantılarını tasarlarırken, aktarıcı tekniklerden çok deneysel tekniklere ve pratik kullanıma önem verilir. Çünkü bunlar, yetişkinlerin önceki yaşantılarına musluk açan tekniklerdir.
 - Öğrenenlerin sürece içtenlikle katılımlarını sağlamak ve bu durumu sürekli kımak için, kendileri için çok önemli olan yaşantılarını doğrudan reddetmeyip, ben-kimliklerini rencide etmemek gerekir.
 - Yetişkinlerin, yeni ve seçenecli düşünmelerini güçleştirme olasılığı olan alışkanlıklarını, kanıksamalarını, ön veya peşin yargılarını gözden geçirmelerine fırsat verecek "buzları çözücü" yaşantılar sunmak gerekebilir.

3. Öğrenmeye Hazır Olma: Yetişkinlerin öğrenmeye hazır oldukları zaman, kendi yaşam koşulları ve sorunları ile etkili olarak başa çıkabilmek için belli bir ko-

nuda birşeyler bilmeye ve yapabilmeye gereksinim duydukları zamanlardır. Bu da, çoğu kez, yetişkinlik döneminde de varolan "gelişme ödevleri" (bireyin yaşamının belirli bir döneminde ortaya çıkan, başarıyla yerine getirilmesi durumunda onu mutlu eden ve sonraki ödevleri başarmaya yönelten; başarısızlık durumunda ise bireyde mutsuzluğa, toplumun onay vermemesine ve sonraki ödevlerinde güçlük çekmesine yol açan ödev ya da yükümlülük) kavramı ile ilişkilidir. Uygulamaya yönelik olarak:

- Öğrenme yaşantılarının, yetişkinin öğrenmeye hazır oldukları zamanla aynı zamanda düzenlenmesi gerekir. Ancak bu hazır oluşun kendiliğinden gelişmesi için edilgen biçimde beklemek yerine, bu durumun ortaya çıkmasını teşvik edecek yollar aranmalıdır.
- Öğrenme etkinliği tasarlanırken, çeşitli alt-gruplamalar yapılabilir ve katılanlara seçme esnekliği verilerek, benzer gelişme ödevleri ile karşı karşıya bulunan yetişkinlerin aynı grupta yer alması kolaylaştırılabilir.
- Bazen de hetorejen grupların daha etkili olabileceği öğrenme konularında böylesi gruplar oluşturulması teşvik edilebilir.

4. Öğrenmeye Yönelim: Yetişkinlerin öğrenmeye yönelimi, yaşam-merkezli (görev ya da sorun-merkezli) dir. Yetişkinler, bir şeyi öğrenmenin görevlerini yerine getirmede ya da kendi yaşam durumlarında karşılaştıkları sorunlarla başa çıkmada yardımcı olacağını algıladıkları ölçüde enerjilerini o konuda öğrenmeye çevirirler. Ayrıca yetişkinlerde en etkili öğrenme, öğrenme konuları onlara kendi gerçek-yaşam durumlarına uygulama bağlamında sunulduğu zaman gerçekleşir. Bu nedenle uygulamada:

- Yetişkin eğitimcileri (program yapımcıları ve öğreticiler); öğreneni merkeze alan, konuyu öğretmekten çok kişilerin öğrenmesine yardımcı olma anlayışına sahip kişiler olarak yetiştirilmelidir.
- Öğrenme konularını düzenlemede izlenecek sıra, ille de konuların kendi sıra mantığına göre değil, sorun alanlarına göre düşünülmelidir.
- Tüm öğrenme yaşantılarında en uygun başlangıç noktası, yetişkinlerin eğitimin başında zihinlerinde varolan sorunlar ve ilgiler olabilir. İyi bir öğrenme yaşantısı, katılanların başlangıçta farkında oldukları sorunlarla başlar. Eğitimcinin ya da kurumun uğraşmayı düşündüğü başka sorunlar, katılanlar ile görüşmeler sırasında, öğrenenlerin sorunları ile birlikte dikkate alınarak gündeme sokulur.

Yetişkin Eğitimi Gerekli Kılan Nedenler

Yetişkin eğitimi gerekli kılan nedenler, zamana ve toplumlara göre farklılaşabilmekle birlikte, bugün genelde çağın getirdiği ve bireyin öğrenme gereksinimini yaşamı boyunca sürekli kılan değişmelerle ilgili olarak tartışılmaktadır. Bunları üç başlık altında toplayabiliriz:

a) Örgün eğitimle ilgili nedenler: Örgün eğitimin okul çağındaki tüm nüfusa yaygınlaşmaması; örgün eğitimdeki nitelik düşüklüğü; okullarda kazandırılan bilgi, beceri ve davranışların kısa sürede eskimesi; örgün eğitimde istenilen verim için

çocukların ana-babalarının da eğitim düzeyini yükseltme gereği; örgün eğitimin, ulusal/ bölgesel gelişme için gerekli olan nitelikli insan gücünü yetiştirmede yetersiz kalması.

b) Ekonomik ve teknolojik nedenler: Köyden kente göç ya da kırsal alandaki ekonomik ve teknolojik değişimler sonucunda insanların yeni bilgi, beceri, davranış ve tutumlara gereksinim duyması; işsizlik sorunu, işlendirme ile ilgili düzenlemelerin ve gereksinimlerin köklü değişimi sonucu niteliksiz iş gücüne olan önceki istemin hızla yok olması ve nitelikli iş gücüne olan gereksinimin hızla artması; bilginin üretimi, kontrolü ve dağıtımı ile ilgili teknolojilerin çok hızlı değişimi; küreselleşme sonucu halen var olan eşitsizliklerin ve dengesizliklerin daha da belirginleşmesi, sermayenin de küreselleşmesi.

c) Toplumsal nedenler: Hızlı nüfus artışı; ortalama ömür süresinin uzaması sonucu nüfusun yaş yapısında ortaya çıkan değişimler; kırdan kente ve başka ülkelere göç; kadının aile ve toplum içindeki rollerinin değişimi; kır-kent ve kadın-erkek arasındaki eşitsizliklerin artması, vb.

Listeyi ayrıntılandırıp uzatabiliriz. Genelde tüm dünya ülkeleri için olduğu gibi, ülkemiz için de geçerli olan bu nedenler, çok ve çeşitli öğrenme gereksinimlerine işaret etmektedir. Eğitime yaşamboyu bir süreç olarak bakılınca, **gençler ve yetişkinler için eğitimin amaçları:** insanlarda ve topluluklarda özerkliği ve sorumluluk duygusunu geliştirmek; ekonomide, kültürde ve bir bütün olarak toplumda gerçekleşen dönüşümlerle başetme kapasitesini güçlendirmek; birlikte varolmayı, hoşgörüyü ve yurttaşların yaşadıkları topluma bilgilendirilmiş ve yaratıcı bir biçimde katılımını arttırmak; kısaca aşmaları için onları bekleyen engelleri göğüsleyebilmeleri için insanları ve toplulukları alanyazıları ve toplum üzerinde denetim sağlamaya yetkin kılmak olmaktadır.

1997 yılında **5. Uluslararası Yetişkin Eğitimi Konferansı**'na katılanlar, sürdürülebilir ve adil bir gelişmeye yalnızca insan-merkezli kalkınma ve insan haklarına tam saygı temelindeki katılımcı bir toplumla ulaşılabileceği konusunda birleşmişlerdi. Yetişkin eğitimi, ekolojik olarak sürdürülebilir gelişmeyi teşvik etmek için; demokrasiyi, hak tanırılığı, toplumsal cinsiyete ilişkin adaleti geliştirmek için; bilimsel, toplumsal ve ekonomik gelişme için; kendini şiddet biçiminde gösteren çatışmanın yerini diyaloga ve hak-hukuk temelindeki bir barış kültürüne bıraktığı bir dünyanın inşası için güçlü bir araç ve koşul, bu yüzden de bir hak olmanın ötesinde artık 21. yüzyıl için bir anahtar olarak görülmekteydi. Konferansta üzerinde durulan konular arasında, ülkemiz ve GAP bölgemiz için de yaşamsal olduğu düşünülebilecek bazıları şunlar olabilir:

Yetişkin okuryazarlığı ve herkes için temel eğitim (temel bir insan hakkı). Öğrenme olanaklarından yoksun olan ve bu hakkı savunabilmek için gerekli becerilere yeterince sahip olmayan, çoğunluğu kadın milyonlarca insan var. Onları bunu yapabilmeye yetkin kılmak için yapılması gereken, öncelikle, farkındalık düzeyini yükseltmek ve güçlendirme yoluyla öğrenmenin önkoşullarının yaratılması olmalıdır. Okuryazarlık, aynı zamanda toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik etkinlikle-

re katılım için ve yaşamboyu öğrenme için de bir hızlandırıcı (katalizör)'dir. Bu yüzden kendimizi, herkese okuryazarlık becerilerini kazanma olanaklarını sağlamakla bölgemizde sözlü kültürü destekleyecek bir okuryazar çevreyi yaratmakla yükümlü saymalıyız. Okuryazarlık ve temel eğitim evrensel hakkını bölgemizde yaşama geçirmek üzere, okuma-yazma ve tüm diğer öğrenme programlarını öğrenenlerin toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişme özelemleriyle nasıl bağlantılı kılabiliriz? Bu programların insan hakları, katılımcı yurttaşlık, toplumsal-politik ve ekonomik eşitlik ve kültürel kimlik için önemini vurgulamamız; herbirini bölgedeki tüm kalkınma projeleri içinde bütünleştirmemiz ve bunun için de taban örgütlenmelerini, öz-yönetimli öğrenme ve gelişme girişimlerini geliştirecek toplumsal hareketleri cesaretlendirmemiz; öğrenenleri kendileri için materyal geliştirmeye de katan ve bu süreçte, Türkçe konuşamayan yetişkin nüfusun (özellikle kadınların) öğrenme gereksinimlerini karşılamak için onlara ulaşmak ve iletişim engellerini ortadan kaldırarak geçişi kolaylaştırmak üzere, bölgedeki yerel dilleri de devreye sokan öğrenen-merkezli stratejiler geliştirmemiz gerekir sanıyorum?

Kadınların entegrasyonu ve güçlendirilmesi. Kadınlar bir toplumsal tecrit durumunda tutuldukları, bilgi ve habere ulaşmaktan yoksun oldukları zaman; aile, yerel topluluk ve genelde toplum içinde karar-verme süreçlerinden dışlanmakta; kendi bedenleri ve yaşamları üzerinde kontrol fırsatına da pek sahip olamamaktadır. Yoksul kadınlar için, hayatta kalmak için yapılan sıradan işler bir eğitim engeli oluşturmaktadır. Bu yüzden eğitim süreçleri, kadınların bilgi kaynaklarına ulaşma hakkını önleyen engelleri dikkate almalı ve onları toplumsal dönüşümün ortakları olarak tam aktif olmaları için güçlendirmelidir. Eşitlik ve eşit fırsat mesajları yalnızca kadınlar için tasarlanmış olan programlarla sınırlandırılmamalıdır. Eğitim, onların hem özel hem de kamusal alanda karar verme süreçlerine ve formel güç yapılarına giriş hakkı kazandırabilecek bir kapasite kurma gereksinimlerinin ayırına varmalarını sağlamalıdır.

Bölgemizde de gençler ve yetişkinler için eğitim politikaları, yerel kültürlerle duyarlı olmalı ve kadınların farklılığına saygı gösterirken aynı zamanda, onların eğitime katılmalarını sınırlayan ve böylece elde edecekleri kazançları engelleyen kalıp/ya da önyargıları ortadan kaldırma çabasıyla, bütün kadınlar için eğitim olanaklarını genişletmeye öncelik vermelidir. Bu noktada, kadınların eğitime başarılı katılmalarını sağlayacak olan toplumsal politikalar ve yeterli yasal, parasal, vb. önlemler neler olabilir? Kadınların günlük yaşam deneyimlerini kabul eden ve eğitimin duyuşsal ve bilişsel tüm sonuçlarını kavrayan "toplumsal cinsiyete duyarlı ve katılımcı" bir eğitim uygulamasını nasıl geliştirebiliriz? Kadınlara özel programlar yanısıra, erkekleri de eğitsel çabalar içine çekip uygun eğitsel ortamlarda bir toplumsal uzlaşma zemini yaratılabilir mi? Dil ve güvenli iletişim engellerini aşma yolunda kadınlar arasında sevilen gönüllü kişilerden ve doğal önderlerden nasıl yararlanabiliriz?

Değişen çalışma dünyası ve öğrenme. Küreselleşme ve yeni teknolojiler, bugün kadın-erkek herkesin bireysel ve ortak yaşamlarının tüm boyutlarında güçlü ve gide-rek artan bir etki yapıyor. İstihdamda güvensizlik ve işsizliğin artışı konusunda tüm dünyadaki kaygılar, gelişmekte olan ülkelerde herkes için güvenli geçim yollarını

güvence altına almakla da ilgili. Sanayide, tarımda ve hizmetlerde üretim ve bölüşüm bakımından gereksinim duyulan ilerleme, çalışma yaşamı boyunca istihdamın sürekli değişen istemlerine üretken biçimde uyum yapabilmek için insanlarda yeterlik arttırması; yeni beceriler ve kapasitelerin geliştirilmesini gerektiriyor.

Bölgemizde ilgili sorunları hızlı nüfus artışı ve hareketliliğinin getirdiği baskılar ile birlikte ele aldığımızda, herkes için çalışma ve sürdürülebilir bir geçim sağlama hakkını da kabul ederek, istihdam modellerini farklılaştıracak ve kabul edilen üretici etkinlikleri özendirecek yeni dayanışmalar düşünebilir miyiz? Yetişkin eğitimi, iş piyasasına giriş ve işte hareketlilik için özel yeterlikler ve beceriler sağlayacak biçimde hangi programlarla devreye sokabiliriz? Serbest ve informel sektörde çalışanların gereksinimlerine de yönelecek, aynı zamanda kadınların ve göçmen işçilerin geleneksel olmayan işlerde ve sektörlerde yetiştirime girişini kolaylaştıracak, girişimciliği uyaracak yetişkin eğitimi politikaları neler olabilir? Çalışmayla ilgili farklı öğrenme içerikleri ve eğitim ortamları neler olabilir? İşverenleri işyerinde okuma-yazmayı desteklemeleri, öğrenme ortamlarını çoğaltmaları ve çalışanlar için esnek, bireysel ve ortak öğrenme etkinliklerini ve bunlarla ilgili hizmetleri sunmaları yönünde nasıl özendirebiliriz?

Barış kültürü ve demokrasi için eğitim. Şiddet kültürünü ortadan kaldırmak, evlerde ve topluluklarda, ülkeler ve milletler arasında diyalogun, karşılıklı kabulün ve müzakerenin şiddetle yer değiştireceği adalete ve hoşgörüyü dayalı bir barış kültürünü kurmak, çağımızın en öncelikli kaygılarından biridir. 21. Yüzyıl, yoksulluğun azaltılmasında, demokratik süreçlerin pekiştirilmesinde, insan haklarının korunması ve güçlendirilmesinde, barış kültürünü yükseltmede, aktif yurttaşlığı özendirmede, sivil toplumun rolünü geliştirmede, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve adaletinin sağlanmasında, kadınların özgürleşmesini arttırmada, kültürel farklılıkların ve devlet ile sivil toplum arasında yeni bir ortaklığın tanınmasında her yaştaki yurttaşların yetenek ve yaratıcılıklarını gerektiriyor. Özetle, demokrasiyi pekiştirmede, hem insanların üretkenliğinin arttığı ve hem de aynı zamanda daha geniş yurttaş katılımının varolduğu bir eşitlik ve barış kültürünün kök saldığı ortamları yaratmada önemli etkiler yapacak olan örnek öğrenme koşullarının güçlendirilmesi gerekiyor. Bunun için de toplumda ve her düzeydeki eğitimde, cinsiyet, ırk, dil, din, ulusal ve etnik köken, saskatlık ya da başka herhangi bir temeldeki varolan ayrımcılık ve önyargıları ortadan kaldırmanın önlemlerinin alınması; kadınları ve erkekleri, toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve bütün boyutlarıyla insan cinselliğini kavramaya yetkin kılacak eğitim programlarının geliştirilmesi; çatışmalara empatik, şiddete dayalı olmayan ve yapıcı bir yoldan yaklaşımları geliştirecek barış eğitiminin ve barış haberciliğinin yaygınlaştırılması; sivil toplum örgütlerinin ve yerel toplum gruplarının bütün sektörlerde yetişkinler için eğitim fırsatları sağlamada, en çok gereksinim içinde olanlara ulaşmada ve aktif bir sivil topluma katkı vermedeki artan rolünü kabul ederek bunların fonlandırılması, yetişkin eğitiminin kültürel farklılıkların zenginliğini de yansıtmayı, vb.. benimsenen öneriler arasında. İlgili konular, bölgemiz koşullarında irdelenebilecek ve uygun stratejileri yerel katılımcılarla ayrıntıda tartışılabilecek önemli bir başlık olabilir mi?

Çevre, sağlık ve nüfusla ilişkili olarak yetişkin eğitimi. Çevre, sağlık, nüfus, beslenme ve gıda güvenliği, sürdürülebilir kalkınmada birbirine yakından bağlı konular. Nüfusu kontrol ederek, toprak erozyonunu önleyerek ve doğal kaynakları akılcıca yöneterek çevreyi korumanın, nüfus artışını ve gıdaya erişimi etkileyen sağlık, beslenme ve refah üzerinde de doğrudan bir etkisi var. Bu konular, yaşlanma, göç, kentleşme, kuşaklararası ve aile içi ilişkiler, yeniden üretici yaşam döngüsü ve nüfus sorunlarıyla ilgili eğitime işaret ediyor. Çevre ve kalkınma konularını yetişkin eğitiminin her alanına nasıl bütünleştirebiliriz ve yaşamboyu öğrenme yönünde ekolojik bir yaklaşımı nasıl geliştirebiliriz? İnsan ve doğa arasındaki etkileşim bakımından yerel ve geleneksel bilgiyi yetişkin öğrenme programlarında nasıl dikkate almalıyız? Bölge koşullarında insanları ulaştırılabilir sağlık hizmetleri için destek eyleminde yer almaya özendiren, koruyucu ve cinsel sağlık hakları da içinde olmak üzere kendi insan haklarını kavramaya ve sorumlu tutumlar geliştirmeye yönlendiren katılımcı sağlık eğitimi ve geliştirme programları nasıl örgütlenebilir?

Son olarak; eğitimin ayrı bir kalkınma sektörü olmayıp, kalkınmanın temel öğelerinden yalnızca biri olduğunu ve diğer öğelerden ayrı düşünülmemesi gerektiğini anımsatmak isterim. Bu yüzden eğitimin diğer kalkınma sektörlerinden bağımsız, yansız ve tümleşik bir bütün olarak örgütlenebileceği, planlanabileceği ve yönetilebileceği yanlılığına düşmemek; eğitimin öngörülen olumlu etkilerinin ancak ilgili tüm sektörlerde birbirini bütünleyen çabalarla ortaya çıkabileceğini de dikkate almak gerekir. Bu bağlamda, bir başka önemli nokta, günümüzde yetişkin eğitimi zorunlu kılan dönüşümlerin odağında devlet için yeni bir rolün ve sivil toplum içinde gelişen yeni ortaklıkların doğuşudur. Devlet, herkes için, özellikle toplumun en savunmasız grupları için eğitim hakkını güvence altına almada ve genel bir politika çerçevesi sağlamada temel bir araç olmayı sürdürmelidir. İlgili tüm bakanlıklar yetişkinlerde öğrenme kapasitesinin artırılması için çalışmalı, uluslararası işbirliği olanakları değerlendirilmeli; öte yandan bu amaçla işverenler, sendikalar, hükümet-dışı ve yerel toplum kuruluşları, yerel topluluklardaki insanlar ve kadınların oluşturduğu gruplar da içinde olmak üzere yeni toplumsal ortaklıkların işbirliğine kapı açılmalı, yetişkin eğitiminde kurumsal zenginlik desteklenmelidir.

Kaynaklar:

DİE, 1998 Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara: 1997

UNESCO ve IIZ DVV, Adult Learning: A Key for the 21st Century (Yetişkinlerde Öğrenme: 21. Yüzyıl için Bir Anahtar), 14-18 Temmuz 1997'de Hamburg'ta düzenlenen 'CONFINTEA V' Konferansı sonuç metinleri, *Adult Education and Development*, Sayı: 49, Bonn: 1997

M. Knowles (Çev: Serap Ayhan), *Yetişkin Öğrenenler: Göz Ardı Edilen Bir Kesim*, Gulf Publishing Company, Houston-Texas: 1990.

YETİŞKİN EĞİTİMİ

Çalışma Yönetimi:

1. Amaç:

Yetişkin Eğitimi içinde, konuya ilişkin

- Uygulama ve sorunların bilimsel bir yaklaşımla incelenmesi
- Bu sorunların çözüme yönelik, sürdürülebilir, katılımcı ve kalkınma hedefine ulaşmayı sağlayabilir olması,
- Sonuç olarak Yetişkin Eğitime ilişkin proje önerilerinin üretilmesidir.

2) Tartışma Metodu ve Teknikler:

Beyin fırtınası tekniği kullanılarak, bölgeye özel sorunlar detaylı bir şekilde tartışılmış balık kılıçığı diyagramı üzerinden belirlenen sorunlara ilişkin çözüm önerileri üretilmiştir. Üretilen önerilerden 21 tanesi sizlere sunulmak üzere seçilmiştir.

Bu önerilerden hareketle, grubumuzun uygulanabilir ve sürdürülebilir kabul ettiği, katılımcı ve kalkınma sürecine katkı sağlayacağı tüm sektörlerle yönelik, geniş tabanlı bir proje önerisi geliştirilmiştir.

Bu proje önerisinde; eğitimden doğrudan sorumlu olan kuruluşların yanı sıra; sağlıktan tarıma, tarımdan-sanayiye kadar yetişkin eğitime yönelik hizmet veren tüm kurum ve kuruluşların kapsama alınması öngörülmüştür. Bölgenin özel yapısı ile bu bölgeye has eğitim ihtiyaçları dikkate alınarak, halkın katılımı ile ayrıca okuma-yazma eğitimleri ve mesleki beceri kazanma ve geliştirme programları sektörler arası işbirliği ve koordinasyonla yetişkin eğitimi faaliyetlerinin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması benimsenmiştir.

YETİŞKİN EĞİTİMİ SORUNLARI

3. YETİŞKİN EĞİTİMİ SORUNLARI aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

3.1. EKONOMİK SORUNLAR:

- Eğitime ayrılan mali desteğin azlığı
- Yaygın işsizlik
- Yoksulluk
- Eğitim Faaliyetlerinden halkın gelir beklentisi

3.2. SOSYO-KÜLTÜREL GÜÇLÜKLER:

- Gelenekler
- İşsizlik
- Kadınlar üzerinde aile baskısı
- Halkın, hizmet sunanlara karşı duyduğu güven eksikliği
- Dil güçlüğü, bölgede çeşitli lehçe, ağız ve dillerin çeşitliliği
- Çevresel faktörler
- Anne-baba eğitim düzeyinin düşüklüğü

3.3. SEKTÖRLERARASI İŞBİRLİĞİ:

- Sistemdeki tıkanıklık
- Her sektörün kendine özel eğitim yaklaşımı
- Alanda Formasyon özelliği olmayan kişilerin görev alması
- Ekip çalışma becerisi eksikliği
- Çalışanların yaptığı işlere ve göreve yeterince inanmamaları
- Çalışanların sorumluluk almaktan kaçınmaları ve inisiyatif kullanmamaları

3.4. EĞİTİM'DEN SORUMLU KURUMLARIN ZAYIFLIKLARI:

- Halk Eğitim uzmanlarının istihdam sorunu
- Mali yetersizlikler,
- Eğitici-Eğitim yetersizliği, hatta yokluğu,
- Alana özel personelin yerleştirilmemesi,
- Hizmet içi eğitim yetersizliği,

3.5. ÖRGÜN EĞİTİM:

- Genel Eğitim düzeyinin düşüklüğü,
- Özellikle kadınlarda okur-yazarlık oranının düşüklüğü
- Okul öncesi eğitim oranının düşüklüğü
- Eğitim metodları sürecinin sistemli olması,
- 15-20 yıl sonra bilgilerin eskimesi ve değişmesi
- Anne-baba eğitiminin eksikliği
- Küreselleşmenin getirdiği yeni eğitim ihtiyaçlarının ortaya çıkması,

3.6. YETİŞKİN EĞİTİMİNE YAKLAŞIM EKSİKLİĞİNDEN GELEN SORUNLAR:

- Kurumsal yaklaşım egemenliği,
- Eğitim programlarının ağırlıklı olarak kadına yönelik olması,
- Programların merkezi yaklaşımla hazırlanması,
- Eğitimi hedeflenen grupların eğitim ihtiyaçlarının yeterince belirlenememesi,
- Her sektörün kendi alanına özel yaklaşımı.

4. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ:

Çözüm önerileri, yukarıda belirlenen sorunların esas alınarak saptanmış ve aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

- Toplum tanıma çalışmalarının yapılması,
- Toplumun eğitim ihtiyaçlarının tesbiti,
- Halk eğitim merkezlerinin yeniden yapılandırılması ile daha işlevsel hale getirilmesi,
- Toplum liderleri ile işbirliği yapılması,
- Yapılacak çalışmaların toplumun değerlerine, öncelikli ihtiyaçlarına, yaşam biçimine diline ve dinine saygı gösterecek şekilde yapılması,
- Birimler arası iletişim ağının sağlanması için, bölge ve iller bazında koordinatörlüklerin kurulması,
- Eğitim programlarının yerel bazda ele alınmasının sağlanması ve aşağıdan yukarıya doğru yaklaşım modelinin benimsenmesi,
- ÇATOM'ların ve Toplum Merkezlerinin güçlendirilmesinin sağlanması,
- Yeterli sayıda ve nitelikte eğitimcilerin istihdam edilmesi,
- Eğitimcilerin alanlarına özel, hizmet için eğitimlerle yetiştirilmesi,
- Eğitime ayrılan bütçe payının artırılması, doğru kullanımı ve denetimi,
- Yerel ve bölgesel fırsatların değerlendirilmesi, kaynak yaratılması mevcut atıl kapasitenin kullanılabilir hale getirilmesi,
- Yetişkin eğitiminin önemi ve gereği konusunda halkın ve yerel yöneticilerin bilgilendirilmesi,
- Sektörler arası işbirliği anlayış ve davranışının geliştirilmesi ve bunun her yönetim ve hizmet düzeyinde yürütülmesi,
- Eğitim programlarının her aşamasında halkın gerçek anlamda katılımının sağlanması,
- Yetişkin eğitimi sorunlarının çözümünde ve programlarının başarısında; doğru, tam ve zamanında veri-bilgi akışının sağlanması ile ilgili sistemin yerleştirilmesi,
- Üniversitenin hizmetlerini, çevresindeki yetişkin nüfus gruplarına da götürebilmesi; bunun için; üniversite ile yerel toplum arasında tümleşik araştırma, eğitim geliştirme ortaklıklarının kurulması,
- Örgün eğitimin kalitesinin artırılması ve bu eğitiminden pay alan kişi sayısının yükseltilmesi,
- Anne ve baba eğitimi ile okul öncesi eğitimi oranının yükseltilmesi için özel programların geliştirilip, yaygınlaştırılması ve desteklenmesi,
- Kamu yararına çalışan ve çalışmalarını kabul görmüş Sivil Toplum Kuruluşlarının desteklenmesi ve işbirliğinin güçlendirilmesi,
- Kitle iletişim araçlarından yararlanılması, medyanın pozitif eğitim katkılarının sağlanması.

Yukarıda belirlenen önerilerden bütünleştirilen ve yakın vadede de kolaylıkla gerçekleştirilebilecek sürdürülebilir ve uygulanabilir bir proje önerisi görüşlerinize sunulmaktadır.

5. PROJE ÖNERİ TASLAĞI

- Proje Adı : YETİŞKİN EĞİTİMİ KOORDİNATÖRLÜKLERİN OLUŞTURULMASI
- Kurum : GAP İdaresi'ne bağlı çalışacak bir eğitim yönetimi biriminin kurulması
- Amaç : Kurumlar arası koordinasyon ve işbirliğinin sağlanması, yapılan çalışmaların verimliliğinin artırılması, sektörler arası mali idari ve insan gücü kaynaklarının en verimli şekilde kullanılarak daha fazla nüfusa eğitim olanağı sunulmasıdır.

HEDEFLER:

- 1) Yetişkin Eğitiminden Sorumlu;
- Halk Eğitim Merkezlerinin
- Toplum Merkezlerinin
- ÇATOM'ların
- İl düzeyinde eğitim hizmeti veren diğer kurum ve kuruluşların desteklenmesi ve güçlendirilmesi için işbirliği ve koordinasyonun sağlanması,
- 2) Veri-Bilgi Yönetimi sistemi içinde yapılanmanın gerçekleştirilerek, sürekli izleme ve değerlendirmeler ile koordinasyon ve denetimin sağlanması,
- 3) Toplumun eğitime katılımının sağlanması için; tabandan-tavana yaklaşımı modelinin benimsenerek programlara yansıtılması,
- 4) Kamu yararına çalışan ve çalışmaları kabul görmüş Sivil Toplum Kuruluşlarının desteklenmesi ve işbirliğinin güçlendirilmesi
- 5) Yerel ve bölgesel fırsatların değerlendirilmesi, yerel kaynak yaratılması, mevcut kapasitenin en verimli şekilde kullanılabilir hale getirilmesi,
- 6) Yeterli sayıda ve bölge özelliklerine göre eğitilmiş eğitimcilerin koordinatörlük kapsamı içinde istihdam edilmesi,
- 7) Eğitimcilerin alanlarına özel (Sosyal Hizmet Uzmanı, Eğitim Danışmanı, Sağlık Eğitimcisi, Tarım ve Ev Ekonomisti teknisyeni vb.) hizmet içi eğitimlerle bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi,
- 8) Eğitici-Eğitiminin bölge ve hedef grup özellikleri dikkate alınarak, sürekliliğinin sağlanması,
- 9) Toplum liderleri ile yakın işbirliği yapılması ve hizmet için güç birliği oluşturularak, hizmet ağının yaygınlaştırılması,
- 10) Yetişkin eğitiminin önemi ve gereği konusunda halkın ve yerel yöneticilerin bilgilendirilerek, desteklerinin sağlanması,
- 11) Kitle iletişim araçlarından yararlanılması medyanın eğitim sürecine pozitif katkılarının sağlanması.

DEĞERLENDİRME:

- Eğitim-denetimi ile sonuçların 3-6 ve 12 aylık periodlarla değerlendirilmesi,
- Değerlendirme sonuçlarına göre yeni eğitim stratejilerin belirlenmesi,
- Değerlendirme sonuçlarının toplumla paylaşılması.

GRUP ÇALIŞMASI 11
DOĞAL AFETLER VE KRİZE MÜDAHALE
İLİHADİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
İSTANBUL

GRUP ÇALIŞMASI: 11

DOĞAL AFETLER VE KRİZE MÜDAHALE

Sunuş Bildirisi : Prof. Dr. Kuvvet LORDOĞLU
Marmara Üniversitesi-AKUT

Yönetici : Prof. Dr. A. Beril TUFAN
Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksekokulu

GRUP ÇALIŞMASI 11:

DOĞAL AFETLER ve KRİZE MÜDAHALE KATILIMCILAR LİSTESİ

Prof. Dr. Kuvvet LORDOĞLU

Prof. Dr. A. Beril TUFAN

Fatma GÜNGÖREN

Yusuf ÖZDEN

Ufuk AKGÜN

Emine KOÇ

Ahmet CAN

Selami AÇIKEL

Berrin OĞUZTÜRK

Safiye DEMİREL

Sevilay ÖZDEMİR

Özgül ŞANTAY

Nurhan TÜRKÖZ

Özgür AKÇAÖZ

Semra AYDIN

Arzu İÇAĞASIOĞLU

Sema BUZ

Prof. Dr. İlhan TOMANBAY

Abdulahap DÜNDAR

Nuran CEYLAN

Gülcan ÖZDEMİR

Hasret TORUN

Nilay DEMİRCİLER

Mehtap AKBULUT

Asuman TAŞCI

Dicle Pınar KARAKAŞ

Tamer KÜÇÜK

Çiğdem ADEMHAN

DOĞAL AFETLERDE OLUŞAN KRİZLERE MÜDAHALE VEYA OPERASYON YÖNETİMİ

A- Genel Çerçeve

Bu kısa rapor doğal afetler sırasında oluşabilecek bir dizi sorunun çözümünde yararlı olabilecek bir model önerisi taşımaktadır. Uygulama esnasında çıkabilecek sorunlara müdahaleye göre değişik seçenekler geliştirilebilir.

Acil bir durum karşısında tek standart bir yönetim sisteminin kurulmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Acil bir durum ortaya çıktığı sırada oluşacak sistemi belirlemek son derece güçtür. Her şeyden önce her olayda acil duruma müdahaleyi etkileyen bir dizi etken bulunabilir.

- Şehir vb yerleşim yerlerindeki nüfusun hızlı ve düzensiz artımı, nüfusta homojen olmayan dağılım.
- Dil ve kültürel farklılıklar
- Birbirini etkileyen birden fazla ve içiçe girmiş olaylar
- Standart operasyon yönetim sistemini etkileyen kural farklılıkları ve birden fazla kurumun gerçekleştirdiği belli tür olaylar
- Her seviyedeki kaynak ve birim yetersizliği
- Sayısal olarak artma, kalabalık, telsiz frekanslarının kullanımı
- Çok kompleks ve içiçe geçmiş (birbirlerini etkileyen) olaylar
- Doğal veya insan kaynaklı teknolojik afetlerden daha fazla can ve mal kaybı riskinin olası olduğu durumlar
- Birden fazla noktada, her an için bilgi verme durumunda kalınan sofistike tek nokta çıkışlı olmayan medya ilişkileri
- Daha sık masraf paylaşma kararlarının alınmasına neden olan olaylar

Yukarıdaki örnekler daha kompleks olaylara doğru bir trendi ifade eden olaylardır. Mevcut birçok arama kurtarma kuruluşunun ortak yapısı olarak kullanılması amacıyla oluşturulan sisteme "Operasyon Yönetim Sistemi (OYS)" adı verilir.

(*) Marmara Üniversitesi-AKUT

B- Sorun Grupları

OYS, 1970'lerin başlarında, ABD'de özellikle hızla yayılan orman yangınları sırasında başgösteren yönetim sistemi arayışı sırasında ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerdeki operasyon liderlerinin karşılaştıkları bazı problemler aşağıdaki gibiydi:

- Bir operasyon veya ekip liderine rapor veren çok fazla sayıda insan
- Farklı acil durum müdahale organizasyon yapıları
- Olay hakkında güvenilir bilgi eksikliği
- Yetersiz haberleşme
- Farklı kurumlar arasında koordineli planlama yapma amaçlı yapının oluşturulmaması veya eksikliği
- Yetki ve sorumluluk sınırlarının net olarak çizilmemiş olması
- Farklı kurumlar arasındaki terminoloji farklılığı
- Olayla ilgili farklı, tanımlanmamış veya açık olmayan öncelikler, konular

Acil durumlarla ilgili standardize edilmiş bir yönetim sistemini oluşturma çalışmaları, birbirlerinden farklı çok sayıda kurumun yanyana gelmesi ile, yıllar süren çalışmalar ve birçok faaliyetle yapılan testler sonucunda netleşen bir sonuç vermiş ve "Operasyon Yönetim Sistemi" adını almıştır. Bu sistemin oluşturulması çalışmalarının başlangıcında dört temel konu saptamıştır.

- Sistem, olayların tür ve boyutuna bağlı kalmaksızın, sürekli değişen dinamik ve akışa ayak uydurabilmek amacıyla, organize olarak esnek bir yapıya sahip olmalıdır.
- Kurumlar bu sistemi, gününbirlik çözülebilen küçük operasyonlarda olduğu gibi büyük afetlerde de kullanabilmelidirler.
- Hızlı ve doğru bir şekilde ortak bir yönetim yapısının oluşturulabilmesi için sistem, farklı kurumlardaki bireylerden de yararlanabilmenin ve farklı coğrafik koşullarda da uygulanabilirliğin sağlanabilmesi amacıyla, yeterli miktarda standardize edilmiş olmalıdır.
- Sistem, düşük maliyetli olmalı ve düşük maliyetli doğru çözümler üretebilmelidir.

OYS'İN KULLANILDIĞI BAZI ALANLAR

- Yangınlar, afetler, dağ arama kurtarma operasyonları, birden fazla kazazedinin olduğu kurtarma operasyonları,
- Birden fazla kurumun yetki alanı içinde gerçekleşen, çok kurumlu SAR faaliyetleri ve afetler,
- Geniş bir bölgeyi içeren SAR faaliyetleri,
- Salgın hastalıklarla mücadele,
- Petrol sızımları gibi akut çevre sorunları ile mücadele ve ceset çıkarma faaliyetleri,
- Tek ve çok kurumlu, adli ve emniyet birimlerini ilgilendiren olaylar,
- Havayolu, demiryolu, denizyolu ve karayollarında meydana gelen kazalar,
- Planlanmış organizasyonlar; kutlamalar, konserler vb.

Küçük olaylarda beş fonksiyonun tamamı belki de operasyon lideri adı verilen sa-
dece bir kişinin yükümlülüğü altına girecektir. Operasyon boyutları büyüdükçe temel
fonksiyonları üstlenen kişilerin sayısı artacağı gibi, alt birimlerde çalışacak persone-
lin de operasyonda yer alması gerekecektir.

OYS organizasyon sisteminin doğal bir sonucu olarak; operasyon niteliğine bağlı
olmak üzere ihtiyaç duyuldukça temel fonksiyonların her biri alt gruplara bölünebilir.

OYS'nin ana kurallarından biri; organizasyonun tepesinde bulunan kişinin yerine
birisi geçinceye dek tüm çalışmalardan sorumlu olmasıdır. Özellikle küçük çaplı ope-
rasyonlarda, personel sayısı neredeyse sabit kaldığından, operasyon liderleri faaliye-
tin başından sonuna kadar değişmez.

Bu aşamadan itibaren OYS organizasyonun temel fonksiyonlarını biraz daha de-
taylı olarak incelemeye başlıyoruz ve ilk sırada operasyon lideri ve idare (yönetim)
personeli yer alacak.

C- Operasyon Lideri (OL)

Tüm SAR faaliyetinin her türlü aşaması ve uygulamasından sorumlu olan kişiye
operasyon lideri adı verilir ve bu kişi, bir SAR faaliyetini yönetebilecek tüm bilgi, be-
ceri ve tecrübeye sahip olmak zorundadır. Bu kişi, bağlı olduğu kurum tarafından se-
çilir. Diğer temel fonksiyonların sorumluları henüz belirlenmemiş olsa dahi, bir SAR
faaliyeti söz konusu olduğunda ilk olarak operasyon lideri saptanmalıdır.

Operasyon liderliği iki türlü uygulama ile gerçekleştirilebilir:

- Tek operasyon lideri
- Birleşik yönetim

Birleşik yönetim; birden fazla kurumun yetki sorumluluğuna giren bölgelerde
ve/veya çok kurumlu SAR operasyonlarında herşeyin, birden fazla yöneticinin ortak
kararları ile yönetilmesi anlamında kullanılır. Çok nadiren ve çok az olayda uygulan-
mak zorunda kalmıştır bu nedenle, şu aşamadan itibaren temel uygulama yöntemi
olan "Tek Operasyon Lideri" ile yönetim konusunu işleyeceğiz.

Operasyon Lideri, aynı kurumdan veya farklı kurumlardan yardımcılarına (deputy)
sahip olabilir. Hangi seviyede olursa olsun bu yardımcıları ve OYS organizasyon sis-
temi içinde yer alan tüm personel, yeterli bilgi, yetenek ve tecrübeye sahip olmak zo-
rundadır.

Operasyon Liderine yardımcı olması amacıyla personel (deputy-yardımcı) görev-
lendirmenin üç temel nedeni vardır:

- Operasyon Lideri tarafından istenen spesifik bir uygulamanın gerçekleştirilmesi
için,
- Operasyon Liderliğinin, nöbetleşe devam ettirilebilmesi ve sürekliliğinin sağlana-
bilmesi için, örneğin; operasyon periyoduna bağlı olarak, operasyon liderinin din-
lenmesi ve yardımcısının görevi devralması gibi,

- Yetki ve sorumlulukları paylaşan tüm kurumları idare fonksiyonu içine almak için.

Taktik uygulamaları gerçekleştirecek birim ve ekiplerin görevlendirilmeleri, genel olarak operasyonların tasarlanması ve uygulamaların değerlendirilmesi, operasyon liderinin sorumlulukları arasındadır. Olayların gelişimine bağlı olarak operasyon lideri, belirli taktik uygulamaların gerçekleştirebilmesi için yetkililer görevlendirebilir.

Genellikle; olay yerine ilk ulaşan ekibin sorumlusu olan kişi, operasyon liderliği görevini de üstlenmiş olur. Nadiren, bu kişinin yetersiz kalması veya olayı, kendi sorumluluk alanlarına dahil olan ekipler üstlendiklerinde operasyon liderinin değişmesi gerekebilir. Bu durumda, eğer ilk operasyon lideri görevi devretme kararı verirse, yeni gelecek olan kişiye tam bir briefing vermeli ve faaliyette yer alan tüm bireylerle bunu bildirmelidir.

1- Yeni Operasyon Liderinin Atanması

OYS'nin önemli özelliklerinden biri de yönetim ve/veya operasyon değişiminin minimum kargaşa ile çözümlenebilmesidir.

Yeni bir operasyon lideri seçilmesinin nedenleri aşağıdaki gibi olabilir:

- Daha bilgili, yetenekli ve tecrübeli bir kişinin olay yerine ulaşmış olması,
- Bazı olaylarda yetki alanlarına bağlı olarak karmaşa yaşanmaması amacıyla operasyon liderinin değişimine karar verilebilir.
- Özellikle uzun süre alan faaliyetlerde uygulanan vardiya yöntemi nedeniyle operasyon liderleri dönüşümlü olarak çalışabilirler.

Operasyon liderinin değişimi, nadiren uygulanır ancak temel olarak; olayın karmaşıklığı, bilgi, beceri ve tecrübe miktarı ile ilgili olarak yapılması gerekebilir.

Operasyon liderlerinin değişimi sırasında yapılacak briefing aşağıdaki bilgileri içermelidir;

- Durum raporu ve operasyon aşaması (periyodu)
- Konular ve öncelikler
- Mevcut organizasyon
- Birim ve ekiplerin görevleri
- Bölgeye gelmek üzere olan veya talep edilmiş olan ekip ve birimler
- O ana dek yapılanlar
- Haberleşme planı
- Sonuç, ilgili konular vb.

1.1. "İdare" (Yönetim) Personeli

SAR faaliyetinin başlangıcında; ilk müdahaleye ek olarak oluşturulması gereken operasyon, planlama, lojistik ve finans fonksiyonlarına ek olarak, operasyon liderinin önünde ilgilenmesi gereken başka önemli konular da olacaktır. Yapılan faaliye-

tin niteliği ve büyüklüğüne bağlı olarak operasyon liderinin bu konular için ek personel görevlendirmesi söz konusu olabilir.

Bu pozisyonları işgal eden bireyler yönetim personelidirler ve "subay (officer)" olarak isimlendirilirler. Yukarıda gösterilen yönetim fonksiyonları sadece birer kişilik görevlerdir ve bu bireylerin yardımcıları (deputy) olmaz. Ancak bu bireylere yardımcı olmak üzere "asistan"lar görevlendirilebilir. Gerçekte büyük bir operasyonda yönetim fonksiyonlarından birini üstlenmiş olan bireylerin yanında çalışan birden fazla asistanın varlığı sözkonusu olabilir.

"Asistan", teknik kapasiteleri, yetenekleri ve sorumlulukları ile yönetim personelinin altında görev yapan bireylere verilen isimdir. Genellikle büyük bir operasyonda asistan olan ilk bireyler, Enformasyon subayı (officer) ve Emniyet subayı (officer)dir. Asistanlar, ayrıca kamplardaki "unit"ler için yöneticilik de yapabilirler.

Enformasyon Subayı – Enformasyon subayı, medya ve diğer kurum ve organizasyonlar gibi olay hakkında direkt bilgi almak isteyenlerin ulaşacakları bir noktada olacaktır. SAR faaliyeti sırasında yalnızca bir enformasyon subayı olabilir, diğer kurum ve organizasyonlar içinde enformasyondan sorumlu olarak atanan bireyler ise bu kişiye asistanlık yaparlar.

Emniyet Subayı – Bu birey emniyet koşullarını gözlemler ve faaliyet boyunca görev alan tüm personelin emniyeti için yapılması gerekenleri belirleyip bunları uygular. Faaliyete dahil olmayıp sadece gözleme yapmaya gelen medya mensupları ve subje/kazazede ailesi gibi olay yerinde bulunan diğer bireylerin emniyeti de bu bireyin konusuna dahildir.

İlişki Subayı- Daha büyük faaliyetler veya organizasyonlarda, birden fazla kurumun faaliyet içinde görev alması söz konusudur. İlişki Subayı, diğer kurumların (assisting agency) temsilcileri ile yanyana çalışarak kurum ilişkilerini düzenler. İlişki subayına karşı sorumlu olan ve faaliyete katılan diğer kurumların temsilcileri, kurumların ilişkilerini düzenler ve yönetim personeli içinde kendi kurumunun niteliklerine en hakim kişi olduğundan görev dağılımı sırasında özellikle önem taşır. Kızılhaç gibi faaliyet içinde görev alan diğer kurumlar ise "cooperating agency" olarak isimlendirilir. Bu kurumların temsilcileri de aynı diğer kurumların temsilcileri gibi ilişki subayına karşı sorumludurlar.

2. Planlama Birimi

Planlama Birimi; mevcut olayla ilgili olarak her türlü bilgiyi toplamaktan ve değerlendirmekten sorumludur. Daha geniş bir anlatımla, bu çalışmaların sonucunda planlama birimi; her an için alternatif bir planı hazır tutmaktan, olayın hangi aşamada olduğunu belirlemekten, ne şekilde gelişmeler olabileceği ile tahminleri yapmaktan, birim ve ekiplerin güncel ve anlık durumları hakkında bilgi sahibi olmaktan, operasyon planı'nı hazırlamak ve geliştirmekten de sorumlu olacaktır. Bu çalışmalar, yardımcıya da sahip olabilecek bir planlama birim şefi'nin yönetiminde gerçekleştirilir.

Operasyon lideri tarafından oluşturulan planlama birimi aşağıdaki konular başta olmak üzere birçok konuda çalışma yürütecektir.

- Mevcut ve olayda çalışabilecek birim ve ekiplerin anlık ve güncel durumunu takip eder.
- Olayın hangi aşamada olduğunu belirler
- Operasyon Planı'nı hazırlar.
- Dokümantasyon çalışmaları gerçekleştirilir.
- Olaylar sonrası ile ilgili olarak demobilizasyon planlaması yapar.
- Özellikle teknik kurtarma yapacak ekip ve birimlerin öncelikli bulunmaları gereken bölgeleri belirler.

Planlama biriminin en önemli fonksiyonlarından biri; operasyon içinde mevcut olan aşamanın haricinde, daha sonraki aşamaları ve olabilecekleri de gözeterek, potansiyel problemlerin oluşmadan engellenmesini sağlamaktır.

Planlama birimi kendi içinde; birim ve ekipler, operasyon, dokümantasyon ve demobilizasyon olmak üzere dört ana ekipten oluşabilir.

- 1) Birim ve ekipler ile ilgili olan ekip; olay sırasında aktif olarak çalışacak herkes ve her malzeme ile ilgili mevcut durumun anlaşılabilmesi için faaliyete katılan her birim, birey ve ekibin listesini hazırlar.
- 2) Operasyon ile ilgili ekip; mevcut olay ile ilgili her türlü bilgiyi toplamaktan, olayın güncel durumunun tam olarak bilinmesini sağlamak, haritaların incelenmesinden, hava durumunun bilinmesi ve ön hazırlıkların yapılabilmesi gibi birçok fonksiyondan sorumlu olacaktır.
- 3) Dokümantasyon ekibi; operasyon planının yazılı hale getirilmesinden, olayla ilgili her türlü dokümantasyondan ve dokümantasyonun çoğaltulmasından sorumludur.
- 4) Demobilizasyon ekibi ise; özellikle çok büyük ve kompleks operasyonların sonrasındaki "geri dönüş" ve dağılmanın planlamasını yapacaktır. Bu ekip; çalışmış olan birim ve ekiplerin güvenli bir şekilde geri dönebilmeleri için gerekli hazırlıkları gerçekleştirecektir.

Planlama birimi aynı zamanda; operasyona katılan her birim ekip ve bireyin geldiklerine dair kaydolmaları gereken listenin hazırlandığı yerdir. Başka bir deyişle faaliyete katılan herkes, bu birimin hazırladığı listeye kaydolacaktır. Burada bahsi geçen herkes terimine operasyona katılacak farklı disiplinlerdeki teknik uzmanlar da dahildir (havacılık, tehlikeli kimyasal malzemeler, çığ uzmanları v.b.) Faaliyetlerin ihtiyacına göre bu uzmanların planlama birimi içerisinde çalışmaları da sözkonusu olabilir.

3. Lojistik Birimi

Lojistik birimi, operasyon içinde görev alan hizmet birimidir ve operasyonu desteklemek üzere gerekli ihtiyaçların temininden ve operasyon için hazır tutulmasından

sorumludur. Bu birimin ihtiyaçlarının önceden bilinmesi durumunda operasyon sırasında fazlaca bir harcama yapmadan, faaliyetin düzenli bir şekilde yürütülmesi mümkün olacaktır. Başka bir deyişle özellikle ön planlama aşamasında ihtiyaçların doğru belirlenmiş ve temin edilmiş olması durumunda operasyonlarda rahatlık sağlanacaktır.

Lojistik birimi, operasyonu desteklemek için gerekli olan herşeyin temininden ve yapılması gereken servisleri vermekten sorumludur. Faaliyetin başlaması ile beraber operasyon lideri, ihtiyaç gördüğü takdirde (verilecek desteğin kompleks yapısı, ihtiyaçlar, faaliyetin tahmini süresi vb. birçok kriteri de gözönüne alarak) lojistik birimini oluşturmalı ve lojistikten sorumlu lojistik birim şefini belirlemelidir.

Lojistik birim şefi; birimi altında çalışmak üzere destek ve servisleri farklı şubeler altında oluşturabilir. Ayrıca ihtiyaçlar doğrultusunda bu şubelerin altında görev alacak altı temel alt ekibi de kurabilir. Bu şube ve ekipler ve bunların görevleri aşağıdaki gibidir:

A- Servis Şubesi

1) Haberleşme Ekibi – Haberleşme planının hazırlanmasından, her türlü haberleşme aracının dağıtılmasından ve operasyon merkezi içinde oluşturulacak Operasyon Haberleşme Merkezinin kurulmasından sorumludur. Ayrıca eğer ihtiyaç varsa röle kurulması da bu ekibin çalışması ile sağlanır.

2) Tıbbi Ekip – Tıbbi planlamayı yapar ve faaliyet sırasında ihtiyaç duyulan ilk yardım ve tıbbi ihtiyaçların karşılanması için çalışır. Bu ekip aynı zamanda acil durum tıbbi transportasyonunun planlamasını da (yerden veya havadan vb.) yapacak ve tıbbi raporlar da hazırlayacaktır.

3) Yiyecek Ekibi – Tüm operasyon sırasında ihtiyaç duyulan yiyecek ve içeceklerin hazırlanmasından sorumludur. Bu ekip yiyecekleri hazırlar, faaliyetten dönen ekip ve birimlerin sıcak yiyecek ve içecek bulmalarını sağlar vb.

B- Destek Şubesi

1) Malzeme Ekibi – Operasyon için ihtiyaç duyulan her türlü malzemenin (personel, teknik malzeme, yiyecek vb.) temininden sorumludur. Bu ekibin gerekli malzemeleri temin etmemesi lojistik birim şefinin sorumluluğu altındadır.

2) Destek Ekibi – Operasyon için gerekli olan her türlü desteğin verilmesinden sorumludur. Kamp civarındaki güvenliğin sağlanması, ana kampın kurulması sırasındaki çalışmalar vb.

3) Yer Destek Ekibi – Transportasyonun sağlanması, araçların ihtiyaç duyduğu yakıtın temini vb.

Lojistik birimin altındaki ekiplerin (Malzeme ekibi hariç) direkt olarak operasyona katılan personel ve kaynakları desteklemeye yönelik olduğuna dikkat edilmelidir.

Örnek olarak lojistik birimi altındaki yiyecek ekibi, bir sel sonrasında çadırlarda yerleşmiş olan yerel halkın yiyecek ihtiyacını karşılamaktan sorumlu değildir. Operasyon yönetim sistemi içerisinde yürütülecek bu türden bir faaliyet ancak bir diğer operasyon olarak kabul edilebilir ve bu konu öncelikli olarak operasyon biriminin sorumluluğu altına verilir. Bu tür bir uygulamada ihtiyaç duyulan yiyecek malzemeleri ise lojistik birimi altında görev yapan malzeme ekibinden talep edilebilir.

4- Finans Birimi

Finans birimi, faaliyete bağlı olarak maliyetlerin incelenmesi ve faaliyet sırasında ihtiyaç duyulan finansal kaynakların temininden ve faaliyet için gerekli olan bir takım resmi yazışmaların veya bir takım malzemelerin kiralanması gibi bir durum söz konusu olduğu takdirde resmi sözleşmelerin hazırlanmasından sorumludur.

Genellikle yalnızca büyük operasyonlar için ihtiyaç duyulan finans biriminin oluşturulması kararını operasyon lideri verecektir. Bu birimin kurulmaması durumunda görevlerini operasyon lideri üstlenecektir.

Finans birimi, özellikle operasyon sırasında karşılanması gereken finans ile ilgili konuların olduğu durumlarda oluşturulmalıdır. Operasyon boyutları büyüdükçe bu birimin önemi de artacaktır.

Bazı küçük operasyonlarda da gerekli olabilecek malzemelerin alınabilmesi için finans biriminin oluşturulması gerekebilir.

Gerekli görüldüğü takdirde finans birimi altında dört alt ekip oluşturmak gerekebilir:

Zaman Tutucu – Bu fonksiyon yalnızca profesyonel kurumlar için değil, gönüllülük ilkesine göre çalışan kurumlar için de oluşturulabilir. Bu faaliyetten sorumlu olan kişi “adam/saat” hesaplarını yaparak reel çalışma süresini hesaplar.

Prosedür Sorumlusu – Özellikle kiralık bir aracın kullanılması söz konusu ise (helikopter kiralama v.b.) görev alacaktır. Gerekli olan kağıt işlerinin düzenlenmesinden sorumludur.

Hasar Tespit ve Karşılama – **Sigorta Sorumlusu** – Bu birey, yalnızca malzemeler ile ilgili olarak gerçekleşen hasarlar ve bu malzemelerin geri konması ile ilgili çalışma yapmaz aynı zamanda faaliyete katılan personelin sigortalanması gibi işlemlerle de ilgilenir.

Maliyet Sorumlusu – Faaliyetlerin maliyetini hesaplayarak ihtiyaçları belirleyen birey veya ekiptir.

DOĞAL AFETLER VE KRİZE MÜDAHALE

Doğal afet konusunda Türkiye resmi ve gönüllü kuruluşlarıyla yetersiz ve hazırlıksızdı. Ayrıca halk konuyla ilgili olarak bilgisiz ve eğitimsizdi. Bu durum Marmara depreminde yaşanan afetin boyutlarını önemli ölçüde büyütülmüştür.

Doğal afet grubu olarak bu raporda olayı depremle sınırlandırmayıp doğal afet olarak ele aldık. Ancak gerek Marmara depremi gerekse konunun yaygın bir doğal afetle yakın bağlantısını düşünerek bu raporda deprem ifadesini kullanacağız. Bundan anlaşılmasını istediğimiz, yaygın doğal afet durumudur ve öneriler dar kapsamlı doğal afet durumları için de geçerlidir.

Türkiye'de deprem kültürünün oluşması için gerekli mekanizmaları harekete geçirmek müdahaleleri yapmak başta üniversiteler ve gönüllü kuruluşlar olmak üzere hepimizin görevi durumuna gelmiştir. "Depreme hazırlıklı olmak" konuyla ilgili olarak temel belgemiz (şiarımız) olmalıdır. Bu, depremle yaşamayı öğrenmek olarak medyada zaten yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin yaşadığı Marmara depremi felaketi Türkiye'de her resmi kuruma, kuruluşa, yerel yönetimlere, dernek ve vakıflarıyla gönüllü kuruluşlar başta olmak üzere, sendika, kooperatif, baro, oda vb. tüm sivil toplum örgütlerine ve sokaktaki insana deprem konusunda birçok görevler yüklemiştir. Bu görevlerin en başında kendini bilgilendirme, yetiştirme ve yeniden örgütlenme gelmektedir. Bu konuda çalışma grubumuz tarafından ele alınan önerileri aşağıda özet halinde sunmak istiyoruz.

- Devletin hem resmi ve hem de yerel yönetim bazında doğal afet konularıyla ilgili olarak, bilgi, birikim, örgüt modeli, hizmetlerin düzenlenmesi ve yürütülmesi, finans kaynakları ve materyal bakımından yeniden yapılanması şarttır.
- Başta Sivil Savunma Genel Müdürlüğü olmak üzere çeşitli bakanlıklar bünyesinde yer alan sivil savunma uzmanlıklarının istenen işlerliğe kavuşturulması için yeniden yapılandırılması gerekmektedir.
- Bunun yanı sıra, gönüllü kuruluşlar ve bireysel olarak halkın da konu üzerinde bilgili ve bilinçli olma, deprem kültürünü alma, depremle yaşamayı öğrenme ve

kriz öncesi, sırası ve sonrası da duruma ve bilime uygun davranış konusunda eğitilmesi gerekmektedir.

- Doğal afetlerle karşılaşıldığında harekete hazır durumda olacak boyutta bir gönüllülüğü yaratmak ve özendirmek için her kesime görev düşmektedir.
- Ulusal kurumumuz Kızılay gönüllülük ruhu diri tutmaya çalışarak çağdaş bir anlayışla yeniden örgütlendirilmeli ve gençleştirilmelidir.
- AKUT ve benzeri gönüllü kuruluşlara sadece doğal afet dönemlerinde değil, öncesinde de devlet desteği sağlanmalı, çalışma ortamları yaratılmalı, gelişme potansiyelleri teşvik edilmelidir.
- Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu ve benzeri alanlarda eleman yetiştiren ilgili yükseköğretim kurumlarında doğal afetlerle ilgili dersler ve seminerler konmalıdır.
- Orduda askerlere, özellikle kırsal yörelerden gelen ve memleketine dönecek olanlara, doğal afet konusunda arama kurtarmadan ilk yardıma kadar her boyutta eğitim verilmelidir.
- Depremde çalışan resmi ve gönüllü kişilerin deneyimleri kayda alınmalı, raporlaştırılmalı, düzenlenmeli ve yayınlaşması sağlanmalıdır. Böylelikle deprem ve doğal afet bilgisi geliştirilebilir, deprem kültürünün yaratılmasına katkı verilebilir.
- Her gönüllü kuruluş doğal afet konularıyla ilgili olarak stratejik plan ve maddi açıdan desteklenmelidir.
- Depremde ortaya çıkan, çocuk, genç, yaşlı, özür, kadın, erkek vb gibi kalıcı ve geçici özel gereksinim grupları kriz anında hızla koruma altına alınmalı, bunlara yönelik kurum içi ve kurum dışı hizmetler geliştirilmeli, düzenlenmeli, yürütülmelidir. Özel gereksinim gruplarının ivedi sorunlarının çözümü resmi kuruluşlar başta olmak üzere her kuruluşun ve yurttaşın görevi olmalıdır.
- Özel gereksinim gruplarının sorunlarına yönelik hizmetler her kademedeki kuruluşlarca deprem öncesinden stratejik olarak planlanmalı, kuruluşlar bu duruma önceden hazır olmalıdır.
- Deprem nedeniyle yaşam umutlarını yitirmesi kolaylaşan yaşlılara sosyal ve psikolojik destek hizmetleri hızla sunulmalıdır.
- Gönüllü ve istekli kişilere olduğu gibi resmi kuruluş personeline, gönüllü kuruluşlarda çalışanlara, sivil savunma uzmanlarına deprem, doğal afet ve ilk yardım

konularında yetkin kuruluşlar tarafından kurslar düzenlenmeli ve bu konuda devlet özendirici ve destekleyici olmalıdır.

- Yayın doğal afet durumunda aynı ve nakdi yardımların teşviki, toplanması, depolanması ve dağıtımın düzenli, önceden planlanmış bir örgütlenme ve eş düğüm ile yapılması sağlanmalıdır.
- Depremle ilgili olarak çalışan resmi, yerel, gönüllü ve özel kuruluşların hizmetlerinin ulusal ve yerel kitle iletişim araçlarıyla yapılması kriz anında hızla örgütlenmeli ve bu yayınlar arasında eş düğüm sağlanmalıdır.
- Takım çalışmasının önemi Marmara depremi ile kendisini açık olarak göstermiştir. Takımı oluşturan inşaat mühendisi, peyzaj mimarı, şehir planıcısından, sivil savunmacı, doktor, hemşire, eğitmen, sosyal hizmet uzmanı psikolog, çocuk gelişimci vb. gibi meslek elemanlarının bir arada, uyum içinde çalışması için hazırlık ve deneyimler geliştirilmeli, bu konuda doğal afetler yaşanmadan çok etmenli (multifaktörel) boyutlu grup çalışmaları (work shop) düzenlenmelidir.
- Sağlık sadece bedensel değil ruhsal ve sosyal bakımdan da tam bir iyilik hali olduğuna göre doğal afete uğrayan insanların sadece fiziksel değil psikolojik ve sosyal terapi ve rehabilitasyonları için de görevli kuruluşlar hazırlıklı olmalıdır.
- Sosyal hizmet uzmanları doğal afette uğrayan ve sosyal desteklerden yoksun kalmış insanlarla sosyal destek sistemlerini derhal harekete geçirebilmek için hazırlıklı olmalıdır.
- Akademik kuruluşlar doğal afet konusunda derleme, inceleme ve araştırma çalışmalarına ve bu konudaki literatürün gelişmesine önem verilmeli, özen göstermelidir.
- Bu konuda bilime dayalı olarak yaşamdan çıkarılan ve geliştirilen model ve önerilerin merkezi ve yerel yöneticiler tarafından dikkate alınması için duyarlık geliştirme çalışmalarına herkes katılmalıdır.
- Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanları doğal afete uğrayanların savunuculuğunu yapma konusunda inançlı olmaları, ancak, bu konuda resmi ve yerel otoritelerin anlayışlı ve yardımcı olmaları için kendileriyle önceden iletişim kurarak sosyal hizmetin işlevleri konusunda bilgilendirilmeleri görevini de yerine getirmelidirler.
- Bu alanda çalışan sosyal hizmet elemanları çalışmalarını kayda geçirerek raporlaştırılmalıdır. Bu, mesleki çalışmaların sürekliliği ve meslek disiplininin gelişmesi açısından çok önem taşımaktadır. Bunun gibi, havale sisteminin işletilmesi ve izlenmesi de tüm ilgili meslek elemanları için işlerliği olan bir görev olmalıdır.

Yukarıda sıraladığımız öneriler dışında somut durumlara göre daha birçok öneri geliştirilebilir. Konu üzerinde daha sonra yapılacak çalışmalar, yeni öneriler geliştireceği gibi doğal afet konusunda yürütülecek uygulamalar ve bu alanda kullanılacak yöntemleri de zenginleştirecektir.

DOĞAL AFET KONUSUNDA EĞİTİM PROJESİ

Projenin Sahibi : Gönüllü bir kuruluş

Proje Konusu : Deprem eğitimi

Sorun : Doğal afetlere müdahalede ortaya çıkan örgütsüzlük ve bilgisizlik ve bunların beraberinde getirdiği sorunlar. Bu sorunlar, kriz sonrasında yaşanan aksaklıkların temelinde kriz öncesi alınmayan önlemler yaratmaktadır.

Projenin Hedefi : Doğal afetlerle karşılaşan kesimlerin bundan en az hasarla çıkmasını sağlamak için gerekli düzenlemeleri yapmak.

Projenin Amacı : Doğal afetler karşı halkın eğitimi konusunda öneri ve hizmet modelleri geliştirmek.

Hedef Grup : Doğal afet konusunda halkı eğitecek gönüllüler.

Projenin Amacı : Doğal afet, özellikle deprem konusunda her yaş grubundan insanların profesyonel ve gönüllü kişiler tarafından çeşitli aşamalarda eğitimlerinin organizasyonu.

Projenin Modeli : Resmi kurum, yerel ya da gönüllü kuruluşlar tarafından yol- lanacak bireysel başvurularla da gelen kişilerin doğal afet, özellikle deprem konusunda düzenli ve sınırlı süreli seminerler eğitimleri.

Eğitim Programı : AKUT, SHÇEK, HÜ Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Afet İşleri Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulacak kurul tarafından düzenlenecektir.

İşbirliği Yapılacak Kuruluşlar : Valilikler, Belediyeler, Gönüllü Kuruluşlar, Üniversiteler, SHÇEK, Aile Araştırma Kurumu, Özürlükler İdaresi Başkanlığı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu Genel Sekreterliği, Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, TÜBİTAK, Kızılay, Sivil Savunma Genel Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, ve ilgili diğer tüm kurum ve kuruluşlar.

Bütçe : Yurtiçi ve yurtdışı kaynaklar ve bağışlardan sağlanacaktır.

GÖÇ, SOSYAL REFAH VE KENTLEŞME : MERSİN ÖRNEĞİ (1)

Doç. Dr. Atilla GÖKTÜRK (*)
Arş. Gör. Sevilay KAYGALAK (**)

Giriş

Dünden bugüne kentsel nüfusunun oluşumunda göç çok önemli bir yer tutan Mersin'inin 1970'li yılların başından itibaren göçle oluşan mahallerinden Demirtaş mahallesinde yapılan bir araştırmanın verileri bu bildiride ele alınacaktır.

Geçmiş yıllarda Türkiye'nin çeşitli illerinden gelenler tarafından oluşturulan söz konusu mahalle, özellikle 1990 sonrasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç edenler içinde önemli bir mekan olmuştur. Bu yeni göç dalgası göç gerekçeleri ve göç kararının alınıp biçimi açısından geçmiş yıllardan farklı bir çizgi sunmuş, bu yönü ile mahalleden yola çıkılarak Mersin kentine yapılan göçün nitelik ve boyutlarının irdelenmesi, göç edenlerin yaşam koşulları, refah düzeyi ve hizmet beklentilerinin tanımlanması için önemli bir kaynak oluşturmuştur.

Araştırmada zaman ve mekan boyutu dikkate alınarak, mahallenin kurulduğu günden bugüne göç edenlerin bir profili çıkarılmış, buna bağlı olarak, göç edenlerin kentleşme düzeyi ve kentten beklentilerinde geçmişe göre ortaya çıkan değişim belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'deki iç göçe yeni boyutlar katan zorunlu göç olgusunun etkisi de göz önünde bulunduran araştırma ile son dönem politikaların derinleştiği ekonomik ve sosyal dengesizliklerin sonuçlarının kentteki yansımalarının yanı sıra, "kente uyum ve kentle bütünleşememe" olgusu hakkında da gözlem elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma Alanı

Günümüz Türkiye'sinde iç göçün önemli varış noktalarından biri durumundaki Mersin kenti bu türden bir araştırma için zengin bir laboratuvar özelliği taşımaktadır.

(1) Bu sunumda yer alan veriler için Mersin Üniversitesi Araştırma Fonunun, Doç.Dr. Atilla Göktürk'ün Proje Yürütücülüğünde desteklediği "Zaman ve Mekan Boyutu ile Göç ve Kentleşme: Mersin Demirtaş Mahallesi Örneği," adlı Sevilay Kaygalak'ın Yüksek Lisans Tez çalışmasından yararlanılmıştır.

(*) Mersin Üniversitesi İ.İ.B.F.

(**) Kamu Yönetimi Bölümü

Araştırma alanı olan Mersin Demirtaş Mahallesi, oldukça heterojen olan demografik yapısıyla kentin önemli bir özelliğini temsil etmektedir. Bu mahalle, hem düşük gelirli yerli nüfusun yaşadığı hem de yaklaşık 35 yıldır Doğu, Güneydoğu, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerindeki bir çok kentten yoğun göçler alan bir bölgedir. Yıllardan beri göç alan bu bölge, hala göçü çeken önemli bir merkezdir. Özellikle, 1990 sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen nüfusun önemli uğraklarından biri durumundadır. Demirtaş'ın bu heterojen ve devingen yapısı, hem farklı toplumsal grupların kente ilişkilene ve kente eklenme biçimlerinin karşılaştırılabilmesine hem de yerleşik ve yeni kurulan ilişki ve mekanizmaları ile bunlar arasındaki etkileşimin gözlemlenebilmesine olanak sağlamaktadır.

Demirtaş, Mersin'in kuzeyinde, Toroslar ilçesi belediye sınırları içinde yer almaktadır. Ruhsatsız yapıların çok olduğu Toroslar İlçesi, daha çok gelir düzeyi düşük olan kesimlerin yerleştiği mahalleleri içermektedir. İlk olarak Arap nüfusun yerleştiği bu bölgede esas canlanma, 1960'ların ikinci yarısından sonra başlamıştır. 1965'e kadar, mevsimlik işçi olarak gelip, narenciye bahçelerinde çalışanların, bu tarihten başlayarak Demirtaş'a yerleştikleri görülmüştür. 1970'lerde, özellikle, İç Anadolu ve Doğu Anadolu'nun bazı kentlerinden gelen göçmenlerin akınına uğrayan Demirtaş, 1980'in ikinci yarısından başlayarak, başını Siirtlilerin çektiği Güneydoğu ve eskisinden daha yoğun biçimde Doğu Anadolu'dan göçlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu yoğun göçlerle nüfusu oldukça artan mahalle, 1994 yılında ikiye ayrılmış batısı Demirtaş olarak kalırken, doğusu Turunçlu olarak adlandırılmaya başlamıştır.

Materyal ve Yöntem

Demirtaş Mahallesi'nin çok yönlü karşılaştırmalara olanak sağlayan yapısının sunduğu avantajlar örneklem belirleme evresinde bir takım zorluklar yaratmıştır. Araştırma süresince etkisi sınırlanan birden fazla bağımsız değişkenin varlığı, örneğin büyüklüğünü belirlerken dikkate alınması gereken bir etmen olmuştur. Başka bir deyişle, seçilen örneğin, bu değişkenlere ilişkin değerlendirmeler yapılmasına izin verecek genişlikte olmasına çalışılmıştır.

"Gayeli Tabakalı Örneklem" yöntemi seçildikten sonra, önceden belirlenmiş değişkenler doğrultusunda çeşitli alt-tabakalar oluşturulmuştur. Kent yaşamında göçmenliğin konumu, kentleşmenin ve göçün bugünkü evresinde ortaya çıkan değişimlerin göçmenler ve kentteki düşük gelirli diğer kesimlerin yaşamlarında yarattığı dönüşümler, mekansal farklılaşmanın yansıttığı eşitsizlikler ve yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşmasında göçün rolü biçiminde sıralanabilecek bu temaların tartışılmasına olanak sağlayacak değişkenler göç, göç etme tarihi, göç etme biçimi ve mahalledeki yerleşme özellikleri olarak seçilmiştir. Ayrıca, ön araştırmalar sırasında mahalledeki göçmenler arasında "coğrafi köken" bağlamında gruplaşmaların olduğu yönünde ipuçları edinilmiş, yaptıkları iş, aile içi ilişkileri, toplumsal ilişki ağları, örgütlenme biçimleri ve siyasal eğilimleri bakımından farklılaşmalar gösteren bu gruplar araştırmada göz önünde bulundurulmuştur. Uygulanacak anket sayısı yüzde 5 hata payı ile toplam 256 olarak belirlenmiştir. Araştırma birimi olarak "hane" seçilmiş, anket soruları ise hane reisine yönelik olarak hazırlanmıştır.

Alan Araştırmasının Bulguları

Araştırma bulgularının çözümlenmesinde, Demirtaş'ta göçmen olmanın ne anlama geldiği; ve günümüzün siyasal ve sosyo-ekonomik dinamiklerinin yoksul göçmenler ve kentin diğer düşük gelirli kesimlerinin yaşamları üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan temel gruplandırma "göçmenler" ve "yerliler" biçimindedir. Diğer boyut için ise birinci gruplandırmada yer alan göçmenler "1990 yılı öncesi gelen göçmenler"le, "1990 yılı sonrası gelen göçmenler" olarak ayrılmıştır. Bu gruplandırma, Türkiye'de 1980'lerin sonlarına doğru günde gelen, ancak 1990 sonrasında iç göç hareketleri içinde ağırlığını arttıran zorunlu göç olgusunun, ayırt edici sonuçlarını gözlemleyebilmek amacını taşımaktadır.

Bulguların değerlendirilmesinde, bazen yalnızca amaca en uygun olan, başka bir deyişle, araştırılan olgu ve süreçler açısından en anlamlı karşılaştırmaları sağlayan gruplar üzerinden tartışma yürütülmüştür.

Araştırma bulgularına ilişkin ekte tablolar yer almaktadır.

GÖÇ VE KENTLEŞME SURECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE BİR ÖRNEK OLAY: MERSİN DEMİRTAŞ MAHALLESİ

Türkiye kentleşme sürecinin önemli bir belirleyeni olan kırsal alandan kente göç olgusu, ülkenin yaşadığı değişime bağlı olarak nedenlerinden sonuçlarına kadar önemli değişimler sunmuştur. Dünden bugüne kentsel mekanda göçmenlik ve kentlilik olgularını etkileyen dinamikler ve süreçlerin "mahalle" ölçeğinde araştırılması yapılmış, bu alan araştırması içinde göçle oluşan ve bugün hala göç almaya devam eden bir mahalle Mersin Demirtaş mahallesi seçilmiştir.

Göçle kurulmuş olan Demirtaş Mahallesi, farklı etnik ve dinsel kökenden insanları barındıran yapısıyla, Mersin kentinin tipik özelliğini yansıtmaktadır. Mersin'in kuzeyinde, Mersin Büyükşehir Belediyesi sınırları içindeki Toroslar ilçesi belediye sınırları içinde yer alan Demirtaş, hem düşük gelirli yerli nüfusun yaşadığı hem de yaklaşık 35 yıldır Doğu, Güneydoğu, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerindeki bir çok kentten yoğun göçler alan bir bölgedir. Göçmen nüfusun yerli nüfustan fazla olduğu Demirtaş'ın, Kasım 1997 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre nüfusu 16. 135'tir (DİE İlçel İl Bölge Müdürlüğü, yayımlanmamış veriler). Değişik dönemlerde farklı bölgelerden göç alan mahalleye en büyük göçler Doğu, Güneydoğu, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri'nden gerçekleşmiştir.

Toplam 258 anket yapılmış olup, değerlendirme sırasında öncelikle, "göçmenler" ve "yerliler" biçiminde bir gruplandırmaya başvurulmaktadır. Coğrafi köken göz önüne alınarak göçmenlerin alt gruplara ayrılmasında, en yoğun göçlerin yaşandığı dört bölge esas alınmaktadır. Bunlar, Güneydoğu, Doğu, İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleridir. Mersin kentinin çevresinden (İlçel) göç edenler de Akdenizliler grubu içinde ele alınmaktadır.

İkinci olarak ise, günümüz kent yaşamına damgasını vuran olgu ve süreçleri göç boyutunda gözlemleyebilmek açısından iki ayrı gruplandırma yapılmaktadır. Öncelikle, göçmenler "1990 Öncesi Gelenler" ve "1990 Sonrası Gelenler" olarak ayrılmaktadır. Diğer gruplandırma ise, mekansal ayrımlaşma ve yoksulluğun mekansal

olarak yoğunlaşması olgularını araştırmak üzere gerek duyulmuştur. Mahallenin mekansal dokusunda göze çarpan bu farklılaşmanın neden ve sonuçlarını tartışabilmek bakımından, mahallenin ilk yerleşim alanı ("I. Bölge") ile 1989 yılından sonra imara açılan kuzeyi ("II. Bölge") iki ayrı grup olarak tanımlanmaktadır.

1965-1970 arasında yaşanan ilk göçler, yoğun biçimde İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri'nden kaynaklanmıştır. Mahalleye en büyük g olgusunun gerçekleştiği 1970-1978 arasında da bu iki bölgenin ağırlığı sürmüş, 1970'lerin sonlarından 1980'lerin ikinci yarısına kadar olan dönemde Doğu Anadolu Bölgesi'nden gelenler birinci sırayı almıştır. Mahalleye ikinci büyük g dalgası, 1980'lerin ikinci yarısından 1990'lara kadar olan dönemde gerçekleşmiş, Doğulu ve Gneydoğulu'lar ilk sırayı almıştır. 1990 sonrası gerçekleşen glerde de bu iki grubun ağırlığı devam etmiştir. Bu bulgular Türkiye'de yaşanan göç sürecinin değişen önemli bir niteliğini sergilemiş özellikle son 10 yıl içersinde "zorunlu göç" olgusunun kentsel mekanda ki payının ve nasıl yansıdağının tanımlanmasını sağlamıştır. Nitekim, anket bulgularından, 1990 sonrası gelenlerin göç etme nedenleri arasında söz konusu iki bölgede yaşanan şiddet olaylarının da etkili olduğu grlmştir.

Ankete katılan hane reislerinin özelliklerinden hareketle, I. Bölge'de nüfusun yüzde 71,3'n 1990 ncesi Gelenler'in, yüzde 14,2'sini yerlilerin ve yüzde 14,2'ini ise 1990 Sonrası Gelenler'in oluşturduğu söylenebilir. I. Bölge'deki toplam göçmenler içinde, Gneydoğulular'ın oranı yüzde 43,7, Doğulular'ın oranı yüzde 20,8, İç Anadolu'lular'ın oranı yüzde 24,8 ve Akdenizliler'in oranı ise yüzde 11,5'dir. II. Bölge'de oturanlar incelendiğinde ise, bu bölge nüfusunun tamamının göçmenlerden oluştuğu sonucuna varılmaktadır. Tamamı göçmen olan bu hane reislerinin yüzde 50,0'ı Gneydoğulular'dan yüzde 30,0'ı Doğulular'dan, yüzde 12,0'ı İç Anadolu'lular'dan ve yüzde 7,5'i Akdenizliler'den oluşmaktadır. 1990 Sonrası Gelenler'in II. Bölge'nin nüfusu içindeki ağırlığı (yüzde 35,0), I. Bölge'dekinden yüksek çıkmaktadır.

Ankete katılan toplam göçmen hane reislerinin yüzde 67,3' "geçim sıkıntısı ve işsizlik" nedeniyle g ettiğini belirtirken, 1990 ncesi Gelenler'in yüzde 71 ,9'unu, 1990 Sonrası Gelenler'in yüzde 48,9'unu bu gerekçe oluşturmaktadır. 1990 ncesi Gelenler içinde geçim sıkıntısı ve işsizlik'in arkasından gelen g etme nedeni "eğitim, sağlık ve kent yaşamının çekiciliği"dir. 1990 sonrası göç eden hane reislerinin saydıkları g nedenleri arasında "Bölgemizdeki olayların can ve mal güvenliğimizi tehdit etmesi" yüzde 28,9 ve "Köyümüzün boşaltılması/korucu olmak istemediğimiz için" diyenler yüzde 26,7 düzeyindedir. 1990 ncesi Gelenler içinde de bu nedenle g ettiğini belirten (yüzde 5,6) hane reislerine rastlanmıştır. Söz konusu hanelerin 1980'lerin sonlarına doğru gelen göçmenler olduğu düşünülebilir.

Demirtaş Mahallesi'nde yaşayan göçmenlerin, sosyal hizmetlerden yararlanma düzeylerini ortaya koymadan önce, burada yaşayanların sosyal hizmetlere ne kadar ihtiyaç duyduklarını anlamak bakımından, sosyo-ekonomik durumlarına ilişkin bilgiler vermek gerekmektedir.

1. Sosyo-Ekonomik Nitelikleri

1.a. İstihdam Durumları

Göçmenler ve yerlilerin istihdam durumlarına ait bilgiler sunan Çizelge 1'e göre, göçmenler içinde en yüksek yüzdeye sahip meslek kategorisi enformel ücretlilerdir. Enformel kendi hesabına çalışanlarla birlikte, enfor-mel sektörde toplam 106 hane reisi çalışmakta ve bu rakam, söz konusu grubun toplam istihdamının yüzde 47,6'sına karşılık gelmektedir.

Çizelge 2'de sergilenen bulgular ise, göç etme tarihi ve yerleşilen konut alanına göre yapılan gruplandırılmalar üzerinden istihdam yapısına ilişkin karşılaştırmalı bilgiler sunmaktadır. Çizelgedeki bulgular incelendiğinde, 1990 Sonrası Gelenler'in yarısının enformel sektörde çalıştığı, yaklaşık olarak 1/3'inin işsiz olduğu ve diğer meslek kategorilerinde çalışanların ise yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. 1990 öncesi Gelenler'in, meslek kategorileri arasındaki dağılımı daha heterojendir ve işsizlik oranı da, 1990 Sonrası Gelenler'de rastlanan işsizlik oranının 1/3'i kadardır. Formel iş piyasasına girişte, yalnızca küçük esnaflığın, düşük düzeyde de olsa bir istihdam olanağı yarattığı belirtilmelidir. Bunun yanında, grupların kendi içinde bir değerlendirilme yapıldığında, 1990 öncesi Gelenler içinde küçük esnaflık yapanların oranının 1990 Sonrası Gelenler'de bu konuda ortaya çıkan oranın iki katına ulaştığı görülmektedir. Aradaki bu belirgin farklılık, 1990 Öncesi Gelenlerin çok düşük düzeyde de olsa, diğer gruba göre belli bir sermayeyle kente gelmiş olmalarından ve kentte ve mahallede kahış sürelerinin sağladığı olanaklar ve kurdukları ilişkilerden kaynaklanmaktadır.

İki grup arasında önemli bir farklılaşma da, göçmenler genelinde yüzde 10,3'ü bulan emeklilik oranının yüzde 9,9'unu 1990 Öncesi Gelenler oluştururken, 1990 sonrasında göçeden 45 haneden yalnızca 1 hane reisinin emekli olmasıdır. Bu durum, 1990 Sonrası Gelenler'in neredeyse tamamının iktisaden faal nüfustan oluştuğunu göstermektedir.

1.b. Sosyal Güvenlik Durumları

Göçmen ve yerli hane reislerinin sosyal güvenlik durumunu gösteren Çizelge 3'e bakıldığında, toplam nüfusun yüzde 40,3'ünün, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuyla ilişkisinin bulunmadığı izlenmektedir. Gruplar kendi içinde değerlendirildiğinde, göçmen hane reislerinin yüzde 42,1'nin, yerli hane reislerinin ise 6,7'sinin sosyal güvenceden yoksun durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Çizelge 4 ise, 1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge'de oturan hane reislerinin sosyal güvenlik durumlarını karşılaştırmaktadır. Sosyal güvencesi olmayanların oranının en yüksek olduğu grup, enformel sektör çalışanlarının ve işsizlerin büyük bir yüzdeyi oluşturduğu 1990 Sonrası Gelenler grubudur. Yüzde 60,0'a yakınının sosyal güvenceden yoksun olduğu bu grup, sosyal güvenlik kapsamı dışındaki toplam göçmenler içinde yüzde 11,2'yi oluşturmaktadır. Daha önceden bir yoksulluk göstergesi olarak kabul edilebileceği belirtilen Yeşil Kart sahipliği de yine aynı grup içinde en yüksek rakamına ulaşmaktadır. Göçmenler genelinde sosyal güvencesi olmayanların yüzde 30,9 gibi yüksek bir oranını 1990 Öncesi Gelenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu grup içinde sosyal güvenlik

kapsamında çalışanların oranının da 1990 Sonrası Gelenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

1.c. Gelir Durumları

Çizelge 5, göçmenlerin ve yerlilerin gelir durumlarını göstermektedir. Mahallede düzenli gelire sahip olmayanlar içinde, yüzde 31.4'lük oran ile göçmenler yerlilerden önde gelmektedir.

Mahalledeki gelir durumunun zamana bağlı olarak değişimi ve mekandaki yansımalarını ortaya koymak açısından Çizelge 6'da, 1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge'de oturanlarla II. Bölge'de oturanların gelir düzeyleri karşılaştırılmaktadır.

Göçmenler içinde düzenli geliri olmayanların yüzde 21,5'ini 1990 öncesi Gelenler, yüzde 9,9'unu ise 1990 Sonrası Gelenler oluşturmaktadır.

Düzenli geliri olan hane reisleri arasında 35-60 milyon TL gelir diiminde yer alanların yüzde 29,2'si 1990 Öncesi Gelenler'den, yüzde 5,8'i 1990 Sonrası Gelenler'den oluşmaktadır. Grupların kendi içinde bir değerlendirme yapıldığında ise 1990 öncesi Gelenler'de düzenli bir gelire sahip olmayanların oranının 1990 Sonrası Gelenler grubundan daha düşük olduğu ve düzenli geliri olanlar içinde ise çoğunluğu 35-60 milyon TL arasında gelire sahip olanların oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. 1990 Sonrası Gelenler'de düzenli bir geliri olmayanların oranı bu grubun neredeyse yarısı kadardır. Düzenli bir gelire sahip olanların en yoğun olarak buldukları gelir dilimi ise 35-60 milyon TL'dir. Daha üst gelir diliminde yer alan hane reisleri, grubun yalnızca yüzde 20.0'ını oluşturmaktadır.

Anketin uygulandığı hane reislerinin istihdam, gelir ve sosyal güvencelerine ilişkin bu göstergeler, '90'lı yıllarda Türkiye kentlerinde göçle artan yoksulluğun boyutlarını göstermekte ve hem kent yerli nüfusunun hem de göçmenlerin sosyal hizmetlere ne kadar ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır. Denilebilir ki, geçmişte kırdan kente göçün önemli nedenlerinden biri olarak sayılan kentin sosyal hizmetlerinin, yeni liberal politikaların etkisi altında kentsel hizmetlerin kapsamının daraltıldığı ve kalitesinin düştüğü günümüz kentlerinde, artık göçmenlerin göç nedenleri arasındaki payı da yok denecek kadar azdır. Nitekim 1990 Öncesi Gelenler içinde "eğitim, sağlık ve kent yaşamının çekiciliği" yüzde 15,2 iken, 1990 Sonrası Gelenler içinde göç etme nedenleri arasında söz konusu nedenin ağırlığı yüzde 8,9'a düşmektedir. Bu çalışmada, göçmenlerin kentin sunduğu sosyal hizmetlerden yararlanma düzeyleri tanımlanırken, temel olarak, eğitim, sağlık, belediye ve altyapı hizmetlerine ulaşabilme üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

1.d.Eğitim Düzeyleri

Çizelge 7'de göçmen ve yerli hane reislerinin eğitim durumları yine karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Hem göçmenler hem de yerliler içinde en büyük yüzdeyi ilkökul mezunları oluşturmaktadır. Mahallede okur yazar olmayanların oranı yüzde 22,1 'dir. Okur-yazar olmayanların oranının göçmenlerde 23,3, yerlilerde ise 13,3 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bunun yanında, ankete katılan, hane reislerinin yüzde 22,9'u, okuma çağına geldiği halde okula gönderemediği çocuğu olduğunu be-

İrtmiştir. Yerli hane reislerinin yüzde 83,3'ü, göçmen hane reislerinin ise yüzde 73,6'sı çocuğunu okula gönderebilmektedir.

Çizelge 8 ise, göçmenler arasında yüzde 23,3 oranındaki okur-yazar olmayan hane reislerinin yüzde 15,7'sinin 1990 Öncesi Gelenler, yüzde 7,6'sının 1990 Sonrası Gelenler olduğunu ortaya koymaktadır. 1990 Sonrası Gelenler'in, 2/3'ünden fazlasının okuma yazma bilmeyen, okur-yazar ve ilkokul mezunu olduğu gözlenmektedir. Yalnızca 7'sinin ortaokul ve üstü eğitim almış olduğu 1990 Sonrası Gelenler'in formal sektörde daha düşük düzeyde istihdam olanağı yakaladıkları veya daha düşük gelirli işlerde çalıştıkları görülmektedir. Aynı durum yalnızca 2 hane reisinin ortaokul mezunu olduğu, daha yüksek eğitilmiş kimsenin bulunmadığı II. Bölge için daha büyük oranda geçerlidir. Eğitim düzeylerinin 1990 Sonrası Gelenler'de ve özellikle II. Bölge'de yaşayan hane reisleri arasında bu denli düşük olması, hane reislerinin kentsel işgücü piyasasındaki şimdiki konumlarını olumsuz yönde etkilerken aynı zamanda onların gelecekteki iş bulma ve kentteki konumlarını sağlamlaştırma şanslarını da azaltmaktadır.

Okuma çağındaki çocuğunu okula gönderemediğini belirten göçmen hane reislerinin yüzde 17,0'ının 1990 Öncesi Gelenler, yüzde 7,2'sini 1990 Sonrası Gelenler oluşturmaktadır. Gruplar kendi içinde değerlendirildiğinde 1990 Öncesi Gelenler'in yüzde 21,3'ü, 1990 Sonrası Gelenler'in ise yüzde 35,5'inin çocuğunu okula gönderemediğidir. Bu oranın 1990 Sonrası Gelenler'de oldukça yüksek çıkması, hane reislerinin eğitim düzeyleri ve gelir durumları ile paralellik taşımaktadır. Ayrıca, söz konusu gruptaki göçmenlerin büyük çoğunluğunun geldiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ndeki olağanüstü yaşam koşullarının da etkisi olduğu söylenebilir.

2. Refah Göstergeleri ve Yaşam Tarzları

2.a. Konut Bilgileri (Altyapı ve Belediye Hizmetleri)

Demirtaş'ta üç değişik tipte konuta rastlanmıştır. Bunlar, tek katlı evler, iki ya da üç katlı, her kattaki dairenin diğeriyle bağlantısının açıktan (binanın dışından) sağlandığı evler ve az sayıda apartman türü binalardır. Görüşülen hane reislerinden sadece yüzde 25'i apartman dairesinde oturmaktadır. Daha rahat ve kullanışlı gözükten bu apartmanlar dışındaki evlerin hemen hepsi hem yapım hem de kullanım koşulları açısından "gecekondu" tanımlanmasına uymaktadır. Oldukça düşük standartlara sahip bu evlerin pek çoğu, tapu ve imar durumu bakımından da sorunludur.

Evler, yığma, tuğla, briket ya da betonarme olarak yapılmıştır. Göçmenlerin yaşadıkları evlerin yüzde 63,7'si, yerlilerin evlerinin yüzde 53,3'ü yığma tuğladandır. Mahalledeki az sayıdaki betonarme yapılar ise apartmanlardır.

Evlerin oturma koşullarının karşılaştırıldığı Çizelge 9'un ortaya koyduğu bulgulara göre, göçmen hane reislerinin yüzde 52,9'u, yerlilerin yüzde 66,7'si oturduğu konutun inşaat ruhsatı olduğunu belirtmektedir. Konutunun oturma ruhsatının olduğunu söyleyenler ise, göçmenler içinde yüzde 63,2 ve yerlilerde yüzde 70,0 düzeyindedir. Evin tapusu olup olmadığı sorusuna göçmen hane reislerinin yüzde 72,7'si, yerli hane reislerinin ise yüzde 83,3'ü "Evet" yanıtını vermektedir. Belediyede çalışan mimar ve kent plancılarına göre, mahalledeki yapılaşmanın yaklaşık yüzde 80'i yasal değildir. Tapulu evlerin oranının, böyle yüksek çıkmasının nedeni ise, belediyenin belli dönemlerde gerçekleştirdiği ıslah planlarıdır.

Yine Çizelge 9'dan izleneceği üzere, göçmenlerin oturdukları konutların yüzde 22'sinin dış sıvası, yüzde 10'unun iç sıvası yokken, yerlilerde iç sıvası olmayan konuta rastlanmamakta ve dış sıvası olmayan konutlar ise yüzde 3,3 düzeyinde kalmaktadır. Bu durum mahallede yapılan çalışmalar sırasında da gözlemlenmiştir.

Çizelge 10, oturan konutların kullanma koşullarına ait yerleri içermektedir. Bu verilere göre, göçmenlerin yaşadıkları evlerin yüzde 12,6'sında banyo, yüzde 8,1'inde tuvalet ve yüzde 9,4'ünde mutfak yoktur. Mahalledeki içme suyundan yoksun, elektriği olmayan ve kanalizasyon bağlantısı yapılmamış olan evlerin hepsi göçmenlere aittir. Ayrıca yine hepsini göçmenlerin oluşturduğu yüzde 4,0'lık bir kesimin evinde foseptik bağlantısı bulunmaktadır. Yerlilerin evlerinin ise, yüzde 10'unun banyo, yüzde 6,7'sinin tuvalet ve yüzde 3,3'ünün mutfaktan yoksun olduğu belirtilmiştir. Mahalledeki konutların oturma ve kullanma koşullarının olumsuzluklarına paralel olarak, evini değiştirmek isteyenlerin oranı da görülebileceği gibi yüksek çıkmaktadır. Mahalledeki hane reislerinin toplam yüzde 48,6'sının, yani yaklaşık yarısının, oturduğu konutu değiştirmek istediği saptanmıştır.

Konutla ilgili bilgiler, geliş tarihi ve göç süreci ile mahalle sakinlerinin oturdukları konut bölgesi açısından değerlendirildiğinde, ilk olarak göze çarpan durum, yapımı hala süren evlerin oranının II. Bölge'de ve 1990 Sonrası Gelenler grubunda daha yüksek olmasıdır. 1989 yılından sonra imara açılmış olması nedeniyle, yeni bir konut alanı olan II. Bölge'de bu oranın daha yüksek çıkmasında (yüzde 25,0) I. Bölge'nin (yüzde 14,5) konut yapımı açısından belli bir doygunluğa ulaşmış olmasının etkisi bulunmaktadır. Bu durum, mahalleye yeni gelen göçmenlerin yerleşmek üzere daha çok II. Bölge'yi seçmesinin hem nedeni hem de sonucu olmaktadır. Nitekim, yukarıda da belirtildiği gibi 1990 sonrası gelen göçmenlerde oturduğu konutun yapımı hala sürenlerin oranı (yüzde 24,4), 1990 Öncesi Gelenlerin oranından (yüzde 16,9) daha yüksek çıkmıştır.

II. Bölge'deki evler, yapı malzemesi ve konut tipi açısından, yukarıda aktarılan mahallenin genel özelliklerini taşımakla birlikte, I. Bölge'den farklı olarak bu bölgede, evlerin yüzde 5'inin yapımında çinko ve naylona rastlanmıştır. Mahalledeki çalışmalar sırasında, bu tip evlerde oturanların 1990 sonrası göç edenlerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Bu durum, yeni göçmenlerin, ekonomik koşullarının klasik anlamda geçekundu yapmaya bile elvermeyen grupları barındırdığını göstermektedir.

Çizelge 11 ve 12, 1990 Öncesi Gelenler ve 1990 Sonrası Gelenler ile I. ve II. Bölge bağlamında oturan evin kullanma ve oturma koşullarının karşılaştırılmasını sağlayacak bilgiler sunmaktadır. Bu bilgilere göre, hem oturma hem de kullanma koşulları bakımından, II. Bölgedeki evler daha olumsuz özelliklere sahiptir. Oturma koşulları açısından iki bölge arasında gözlemlenen farklılaşma, I. Bölge'nin daha eski bir yerleşim yeri olmasından kaynaklanmaktadır. Zaman içinde, belediyenin ıslah planları yaparak, kaçak yapılara tapu vermesi ve ardından, bu yapıların yasal mülkiyetini ele geçirenlerin ruhsat alabilmeleri sonucunda, bu bölgedeki evlerin büyük çoğunluğu oturma koşulları açısından sorunsuz bir görünüme ulaşmıştır. Kullanma koşulları açısından doğan farklılaşma ise, I. Bölge'de yaşayanların çoğunluğunun gelir ortalamasının II. Bölge'de yaşayanlardan görece yüksek olmasıyla ilgili bir sonuçtur. 1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler arasında oturan konutun kullanma

ve oturma koşulları açısından doğan farklılaşma ise, ikinci grup aleyhinedir. Ancak, 1990 Sonrası Gelenler'in önemli bir kısmının da I. Bölge'ye yerleşmiş olması nedeniyle söz konusu farklılaşmalar ciddi boyutlara ulaşmamaktadır.

2. b. Sağlık Göstergeleri

Sağlık durumuna ilişkin veriler, Demirtaş'taki kötü yaşam koşullarının önemli bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Sağlık ile ilgili olumsuzlukları yaratan iki önemli neden bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, mahallede yaşayanların büyük çoğunluğunun herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmamasıdır. Bu durum, mahallede devletin sunduğu sağlık hizmetlerinden yararlanma düzeyini düşürmektedir.

Çizelge 13 'te sunulan bulgulardan da izleneceği üzere, herhangi bir sağlık sorunu olduğunda devlet ya da S.S.K. Hastanesi'ne başvuranların oranı yüzde 69,2'de kalmaktadır. Bu oranı düşürenler daha çok göçmenler olmaktadır. Çünkü göçmenler içinde yüzde 66,3 olan devlet ya da S.8K. Hastanesi'ne gidenlerin oranı, yerlilerde yüzde 90,0'a varmaktadır. Özel doktora ya da hastaneye gidenlerin göçmenlerde yüzde 7,2, yerlilerde yüzde 3,3 olarak gerçekleşmesinde ise gelir düzeyinin yüksekliğinden çok, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmamanın etkisinin de olduğu düşünülmelidir.

1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve .I. Bölge'de yaşayan Demirtaşlılar ile II. Bölgede yaşayan Demirtaşlılar'a ait sağlık ile ilgili verilerin çözümlenmesi, devletin sunduğu sağlık hizmetlerinden yararlanma düzeyi ve oturma konutunun olumsuz koşulları ile kötü beslenme olgusu üzerinden yapılmaktadır. Hem geliş tarihleri hem de yaşadıkları bölge açısından Demirtaşlılar'ın kamusal sağlık hizmetlerinden yararlanma düzeyleri araştırıldığında, sosyal güvencesi olup da, devlet ya da SSK hastanesine giden toplam yüzde 66,3 düzeyindeki göçmen hane reislerinin yüzde 56,1 'i 1990 Öncesi Gelenler içinde, geriye kalan yüzde 10,2'si ise 1990 Sonrası Gelenler içinde yer almaktadır (Çizelge 14).

1990 Öncesi Gelenler içinde devletin sunduğu sağlık hizmetlerinden yararlandığını belirtenlerin oranı yüzde 70,2 düzeyindedir. Ancak, bu grup içinde herhangi bir sosyal güvenlik kapsamında olmayanların yüzde 38,8 olduğu hatırlanırsa, sosyal güvencesi olmasa da 1990 Öncesi Gelenlerin bir kısmının devlet hastanesinden paralı olarak yararlandığı anlaşılmaktadır. Aynı durum 1990 Sonrası Gelenler için de geçerlidir. Devlet hastanesi ve SSK hastanesine gidenlerin oranının sosyal güvenceye sahip hane reislerinin oranından (yüzde 44,5) yüksek bir yüzdeye ulaşması (yüzde 51,1), bu grupta da sosyal güvencesi olmayan bazı hane reislerinin devletin sağlık kurumlarından paralı biçimde yararlandığını göstermektedir.

Tüm gruplar açısından, sağlık sorunlarıyla karşılaşılan durumlarda, devlet ve SSK hastanesinden sonra en fazla başvurulduğu belirtilen kurumun sağlık ocağı olduğu görülmektedir. Ancak, sağlık ocağına gidenlerin yalnızca koruyucu sağlık hizmetlerinden yararlanabildiklerini belirtmeleri, bu grubun "devletin sunduğu sağlık hizmetlerinden yararlanabilenler" olarak sınıflandırılmasını güçleştirmektedir.

Mahalledeki tüm gruplar içinde, hanedeki aile üyelerinden en az birinde izlenme-

si gereken bir hastalık olduğunu belirten hane reislerinin oranları birbirine yakın olmakla birlikte, 1990 Sonrası Gelenler (yüzde 55,5) ve II. Bölge'de oturanlarda (yüzde 57,5) bu oranların daha yüksek olduğu görülmektedir. Ne var ki, bu iki grup içindeki hane reislerinin, söz konusu hastalığın gerektirdiği tedaviyi sağlayabilme gücü ve olanağı daha düşüktür.

Hem sürekli sağlık sorunları yaşayanların hem de bu sorunların tedavisini sağlayamayanların en yüksek olduğu II. Bölge'de oturanlar ile 1990 Sonrası Gelenler'in sağlıkla ilgili diğer göstergeleri de aynı durumu yansıtmaktadır. Düşük standartlı bir konut çevresine sahip olan II. Bölge'de, yoksulluk ve altyapı yetersizlikleri, sağlık sorunlarının yaşanma olasılığını yükseltmektedir. İçme suyunun yetersiz olması, hanelerin ortalama nüfusunun büyüklüğü ve kanalizasyon hattının yetersizliği gibi nedenler, bu bölgedeki yaşam kalitesini düşürmekte ve bulaşıcı hastalıkların oluşma riskini arttırmaktadır.

Anket bulgularının Demirtaş'ta yaşayanların gündelik yaşamlarına ilişkin sunduğu bilgiler hem göçmenler hem de yerliler için yaşadıkları mahallenin en önemli sorununun "alt yapı ve belediye hizmetlerinin yetersizliği" olduğunu ortaya koymuştur. Göçmen hane reislerinin yüzde 86,6'sı yerli hane reislerinin ise yüzde 76,7'si bu sorunu mahallenin en önemli sorunu olarak saymıştır.

Sonuç olarak, çalışmanın kuramsal bölümünde işlendiği gibi, hem zorunlu göç olusunun hem de 1980 sonrası uygulanan, kentlerde istihdam olanaklarını daraltan, işsizliği çoğaltan böylece gelir dağılımı adaletsizliğini daha da arttırarak yoksulluğu toplumsallaştıran yeni liberal ekonomik politikalar, Demirtaş'a 1990 sonrası gelen göçmenler için, kentte iş bulma ve yerleşme mücadelesini daha da zora sokmuştur. Hem bu zor koşullar hem de kentte kalış sürelerinin daha kısa olması nedeniyle, mahalledeki enformel sektörde çalışanlar ve işsizlerin büyük bir kısmını bu göçmenler oluşturmaktadır. Oldukça düşük orandaki "Küçük Esnaflık" dışında, bu göçmenlerin formel iş piyasasında yakaladıkları istihdam olanaklarının yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Oysa göçten önceki konumları incelendiğinde, bu grubun yarısından fazlasının "çiftçilik ve hayvancılık" ile uğraştığı ve içlerinde işsiz olduğunu söyleyen tek bir hane reisinin bile bulunmadığı görülmektedir. İstihdam özelliklerine paralel olarak, 1990 Sonrası Gelenler'in sosyal güvenlik ve gelir durumları da olumsuz bir görünüm sunmaktadır. Bu grupta yer alan hane reislerinin yarısı, sosyal güvenceden yoksun biçimde ve düzenli bir gelire sahip olmaksızın yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Okuma çağındaki çocuğunu okutamayan ve çalıştıran ailelerle, hanede hane reisi dışında çalışan(lar)ın bulunduğu ailelerin en yüksek oranı, oturlan konut ve sağlıkla ilgili en olumsuz göstergeler 1990 Sonrası Gelenler içinde saptanmıştır. Mahalledeki eşitsizlikler ve yoksulluk olgusu en dramatik boyutlarına bu grup içinde ulaşmaktadır. Yoksulluğu en fazla hisseden ve mekansal olarak da yerel hizmetlere ve kentte yaşamının gereği olan sosyal, kültürel hizmetlere en fazla ihtiyaç duyan 1990 Sonrası Gelenler'in, yerel politikacılarla ilişki düzeylerinin mahalledeki gruplar içinde en düşük olması ise bu grubun yaşam koşullarını ağırlaştırarak paradoksal bir durumdur.

ÇİZELGELER

ÇİZELGE 1
Hane Reистерinin İstihdam Durumlarının Karşılaştırılması
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER										YERLİLER		TOPLAM	
	Güneydoğulular		Doğrıtulular		İç Anadolulular		Akdenizliler		TOPLAM		sayı	%	sayı	%
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%				
FORMEL	24	10,8	17	7,6	23	10,3	11	4,9	75	33,5	23	76,7	98	38,7
-Maaşlı	3	1,3	2	0,9	3	1,3	2	0,9	10	4,4	2	6,7	12	4,7
-Ücretli	3	1,3	4	1,8	5	2,2	1	0,5	13	5,8	5	16,7	18	7,1
-Küçük Esnaf	11	4,9	7	3,1	4	1,8	3	1,3	25	11,2	7	23,3	32	12,6
-Zanaatkar	2	0,9	1	0,5	-	-	-	-	3	1,4	2	6,7	5	1,9
Tüccar	-	-	-	-	-	-	1	0,5	1	0,5	1	3,3	2	0,8
Emekli	5	2,2	3	1,3	11	4,9	4	1,8	23	10,3	6	20,0	29	11,5
ENFORMEL	56	25,1	24	10,8	21	9,5	5	2,2	106	47,6	3	10,0	109	43,1
Ücretli	44	19,7	23	10,3	20	9,0	5	2,2	92	41,3	2	6,7	94	37,2
Kendi hesabına çalışan	12	5,4	1	0,5	1	0,5	-	-	14	6,3	1	3,3	15	5,9
DİĞER	5	2,2	1	0,5	3	1,3	3	1,3	12	5,4	2	6,7	14	5,5
Çiftçi	-	-	-	-	-	-	1	0,5	1	0,5	-	-	1	0,4
Ev kadını	5	2,2	1	0,5	3	1,3	1	0,5	10	4,5	2	6,7	12	4,7
Tarım işçisi	-	-	-	-	-	-	1	0,5	1	0,5	-	-	1	0,4
İSSİZ	15	6,7	8	3,6	2	0,9	5	2,2	30	13,5	2	6,7	32	12,6
TOPLAM	100	44,8	50	22,4	49	22,0	24	10,8	223	100,0	30	100,0	253	100,0

ÇİZELGE 2

Hane Reiserinin İstihdam Durumlarının Karşılaştırılması
(1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER						DEMİRTAŞ					
	1990 Öncesi Gelenler		1990 Sonrası Gelenler		TOPLAM		I. Bölge		II. Bölge		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
FORMEL	68	30,5	7	3,0	75	33,5	87	34,4	11	4,3	98	38,7
-Maaşlı	9	4,0	1	0,5	10	4,5	12	4,8	-	-	12	4,7
-Ücretli	11	4,9	2	0,9	13	5,8	16	6,3	2	0,8	18	7,1
-Küçük Esnaf	22	9,9	3	1,3	25	11,2	29	11,4	3	1,2	32	12,6
-Zanaatkar	3	1,3	-	-	3	1,3	4	1,6	1	0,3	5	2,0
Tüccar	1	0,5	-	-	1	0,5	2	0,8	-	-	2	0,8
Emekli	22	9,9	1	0,5	23	10,3	24	9,5	5	2,0	29	11,5
ENFORMEL	83	37,3	23	10,3	106	47,6	89	35,2	20	7,9	109	43,1
Ücretli	71	31,9	21	9,4	92	41,3	76	30,1	18	7,1	94	37,2
Kendi hesabına çalışan	12	5,4	2	0,9	14	6,3	13	5,1	2	0,8	15	5,9
DİĞER	9	4,0	3	1,5	12	5,4	11	4,3	3	1,2	14	5,5
Çiftçi	-	-	1	0,5	1	0,5	1	0,3	-	-	1	0,4
Ev kadını	9	4,0	1	0,5	10	4,5	10	4,0	2	0,8	12	4,7
Tarım işçisi	-	-	1	0,5	1	0,5	-	-	1	0,3	1	0,4
İŞSİZ	18	8,0	12	5,5	30	13,5	26	10,3	6	2,4	32	12,6
TOPLAM	178	79,8	45	20,2	223	100,0	213	84,2	40	15,8	253	100,0

ÇİZELGE 9

Evin Oturma Koşullarının Karşılaştırılması
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER 223=100		YERLİLER 30=100		TOPLAM 253=100	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%
İnşaat ruhsatı olanlar	118	52,9	20	66,7	138	54,5
Oturma ruhsatı olanlar	141	63,2	21	70,0	162	64,0
Dış sivası olanlar	174	78,0	29	96,7	203	80,2
İç sivası olanlar	194	90,0	30	100,0	224	88,5
Tapusu olanlar	162	72,7	25	83,3	187	73,9

ÇİZELGE 4

Hane Reislerinin Sosyal Güvenlik Durumlarının Karşılaştırılması
(1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER						DEMİRTAŞ					
	1990 Öncesi Gelenler		1990 Sonrası Gelenler		TOPLAM		I.Bölge		II.Bölge		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Emekli Sandığı	11	4,9	3	1,3	14	6,3	15	5,9	1	0,4	16	6,3
Bağ-Kur	21	9,4	2	0,9	23	10,3	25	9,9	1	0,4	26	10,3
S.S.K.	66	29,6	6	2,7	72	32,3	73	28,9	14	5,5	87	34,4
Diğer	1	0,5	2	0,9	3	1,3	3	1,2	-	-	3	1,2
Yeşil Kart	8	3,6	7	3,1	15	6,7	12	4,7	5	2,0	17	6,7
Yok	69	30,9	25	11,2	94	42,1	83	32,8	19	7,5	102	40,3
cevapsız	2	0,9	-	-	2	0,9	2	0,8	-	-	2	0,8
TOPLAM	178	79,8	45	20,2	223	100,0	213	84,2	40	15,8	253	100,0

ÇİZELGE 5

Hane Reisterinin Gelir Düzeylerinin Karşılaştırılması
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER										YERLİLER		TOPLAM	
	Ünycdoğulular		Doğulular		İç Anadolulular		Akdenizliler		TOPLAM		sayı	%	sayı	%
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%				
Düzenli geliri yok	46	20,6	12	5,4	3	1,3	9	4,0	70	31,4	5	16,7	75	29,6
35-60 milyon TL arası	28	12,6	24	10,8	22	9,9	4	1,8	78	35,0	9	30,0	87	34,4
60-100 milyon TL arası	15	6,7	10	4,5	19	8,5	7	3,1	51	22,8	13	43,3	64	25,3
100-150 milyon TL TL arası	7	3,1	4	1,8	3	1,3	3	1,3	17	7,6	2	6,7	19	7,5
150 milyon TL üstü	2	0,9	-	-	1	0,5	1	0,5	4	1,8	1	3,3	5	2,0
cevapsız	2	0,9	-	-	1	0,5	-	-	3	1,3	-	-	3	1,2
TOPLAM	100	44,8	50	22,4	49	22,0	24	10,8	223	100,0	30	100,0	253	100,0

ÇİZELGE 6

Hane Reislerinin Gelir Düzeylerinin Karşılaştırılması
(1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER						DEMİRTAŞ					
	1990 Öncesi Gelenler		1990 Sonrası Gelenler		TOPLAM		I.Bölge		II.Bölge		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Düzenli geliri yok	48	21,5	22	9,9	70	31,4	58	22,9	17	6,7	75	29,6
35-60 milyon TL arası	65	29,2	13	5,8	78	35,0	75	29,6	12	4,7	87	34,4
60-100 milyon TL arası	46	20,6	5	2,2	51	22,8	59	23,3	5	2,0	64	25,3
100-150 milyon TL TL arası	13	5,8	4	1,8	17	7,6	15	5,9	4	1,6	19	7,5
150 milyon TL üstü	4	1,8	-	-	4	1,8	4	1,6	1	0,4	5	2,0
cevapsız	2	0,9	1	0,5	3	1,4	2	0,8	1	0,4	3	1,2
TOPLAM	178	79,8	45	20,2	223	100,0	213	84,2	40	15,8	253	100,0

ÇİZELGE 7

Hane Reislerinin Eğitim Düzeylerinin Karşılaştırılması
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER										YERLİLER		TOPLAM	
	ÖnneyeDoğulul		Doğulular		İç Anadolulul		Akdenizliler		TOPLAM		sayı	%	sayı	%
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%				
Okur-yazar değil	29	13,0	10	4,5	8	3,6	5	2,2	52	23,3	4	13,3	56	22,1
Okur-yazar ama hiç okula gitmemiş	16	7,2	1	0,5	5	2,2	2	0,9	24	10,8	4	13,3	28	11,1
İlkokul mezunu	39	17,5	33	14,8	26	11,7	14	6,3	112	50,2	19	63,3	131	51,8
Ortaokul mezunu	7	3,1	2	0,9	5	2,2	2	0,9	16	7,1	-	-	16	6,3
Lise mezunu	7	3,1	3	1,3	3	1,3	1	0,5	14	6,3	3	10,0	17	6,7
Açık Öğretim Fak mezunu	-	-	-	-	2	0,9	-	-	2	0,9	-	-	2	0,8
Yüksekokul mezunu	-	-	1	0,5	-	-	-	-	1	0,5	-	-	1	0,4
Üniversite mezunu	1	0,5	-	-	-	-	-	-	1	0,5	-	-	1	0,4
cevapsız	1	0,5	-	-	-	-	-	-	1	0,5	-	-	1	0,4
TOPLAM	100	44,8	50	22,4	49	22,0	24	10,8	223	100,0	30	100,0	253	100,0

ÇİZELGE 8

Hane Reislerinin Eğitim Düzeylerinin Karşılaştırılması
(1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER						DEMİRTAŞ					
	1990 Öncesi Gelenler		1990 Sonrası Gelenler		TOPLAM		I. Bölge		II. Bölge		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Okur-yazar değil	35	15,7	17	7,6	52	23,3	43	17,0	13	5,1	56	22,1
Okur-yazar ama hiç okula gitmemiş	23	10,3	1	0,5	24	10,8	26	10,3	2	0,8	28	11,1
İlkokul mezunu	93	41,7	19	8,5	112	50,2	109	43,1	22	8,7	131	51,8
Ortaokul mezunu	13	5,8	3	1,3	16	7,1	14	5,5	2	0,8	16	6,3
Lise mezunu	10	4,5	4	1,8	14	6,3	17	6,7	-	-	17	6,7
Açık Öğretim Fak. mezunu	2	0,9	-	-	2	0,9	2	0,8	-	-	2	0,8
Yüksekokul mezunu	1	0,5	-	-	1	0,5	1	0,4	-	-	1	0,4
Üniversite mezunu	1	0,5	-	-	1	0,5	1	0,4	-	-	1	0,4
cevapsız	-	-	1	0,5	1	0,5	-	-	1	0,4	1	0,4
TOPLAM	178	79,8	45	20,2	223	100,0	213	84,2	40	15,8	253	100,0

ÇİZELGE 9

Evin Oturma Koşullarının Karşılaştırılması
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER 223=100		YERLİLER 30=100		TOPLAM 253=100	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%
İnşaat ruhsatı olanlar	118	52,9	20	66,7	138	54,5
Oturma ruhsatı olanlar	141	63,2	21	70,0	162	64,0
Dış sivaslı olanlar	174	78,0	29	96,7	203	80,2
İç sivaslı olanlar	194	90,0	30	100,0	224	88,5
Tapusu olanlar	162	72,7	25	83,3	187	73,9

ÇİZELGE 10
Evin Kullanma Koşullarının Karşılaştırılması
(Göçmenler ve Yerliler için)

	GÖÇMENLER 223=100		YERLİLER 30=100		TOPLAM 253=100	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Banyo	195	87,4	27	90,0	222	87,7
Tuvalet	205	91,9	28	93,3	233	92,1
Mutfak	202	90,6	29	96,7	231	91,3
İçme suyu	212	95,1	30	100,0	242	95,7
Elektrik	219	98,2	30	100,0	249	98,4
Kanalizasyon	199	89,2	30	100,0	229	90,5
Foseptik	10	4,5	-	-	10	4,0

ÇİZELGE 11
Evin Oturma Koşullarının Karşılaştırılması
(1990 Öncesi Gelenler ve 1990 Sonrası Gelenler ile I. Bölge ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER 223=100						DEMİRTAŞ 253=100					
	1990 Öncesi Gelenler		1990 Sonrası Gelenler		TOPLAM		I.Bölge		II.Bölge		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İnşaat ruhsatı olanlar	96	43,0	22	9,9	118	52,9	119	47,0	19	7,5	138	54,5
Oturma ruhsatı olanlar	114	51,1	27	12,1	141	63,2	142	56,1	20	7,9	162	64,0
Dış sıvası olanlar	141	63,2	33	14,8	174	78,0	176	69,5	27	10,7	203	80,2
İç sıvası olanlar	157	70,4	37	16,6	194	90,0	193	76,5	31	12,3	224	88,5
Tapusu olanlar	141	63,2	21	9,4	162	72,7	162	64,3	25	9,9	187	73,9

ÇİZELGE 12

Evin Kullanma Koşullarının Karşılaştırılması
(1990 Öncesi Gelenler ve 1990 Sonrası Gelenler ile I. Bölge ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER 223=100						DEMİRTAŞ 253=100					
	1990 Öncesi Gelenler		1990 Sonrası Gelenler		TOPLAM		I.Bölge		II.Bölge		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Banyo	163	73,1	32	14,3	195	87,4	193	76,3	29	11,4	222	87,7
Tuvalet	169	75,8	36	16,1	205	91,9	202	79,8	31	12,3	233	92,1
Mutfak	167	74,9	35	15,7	202	90,6	203	80,2	28	11,1	231	91,3
İçme suyu	171	76,7	41	18,4	212	95,1	209	82,6	33	13,1	242	95,7
Elektrik	175	78,5	44	19,7	219	98,2	210	83,0	39	15,4	249	98,4
Kanalizasyon	163	73,1	36	16,1	199	89,2	203	80,2	26	10,3	229	90,5
Foseptik	5	2,2	5	2,2	10	4,5	5	2,0	5	2,0	10	4,0

ÇİZELGE 13

Sağlık Sorunları Yaşadığınızda Nereye Başvuruyorsunuz?
(Göçmenler ve Yerliler)

	GÖÇMENLER		YERLİLER		TOPLAM	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Devlet Hastanesi/S.S.K. Hastanesine	148	66,3	27	90,0	175	69,2
Sağlık Ocağına	41	18,4	2	6,7	43	17,0
Özel doktora/hastaneye	16	7,2	1	3,3	17	6,7
Akrabalarımıza	1	0,5	-	-	1	0,4
Üyesi olduğum dernek/parti/ceemaate	2	0,9	-	-	2	0,8
Hocava/kırıkçı/çukokçı vb. kişilere	-	-	-	-	-	-
Hiç bir yere başvuramıyoruz	12	5,4	-	-	12	4,7
Başka	1	0,5	-	-	1	0,4
cevapsız	2	0,9	1	3,3	2	0,8
TOPLAM	223	100,0	30	100,0	253	100,0

ÇİZELGE 14

Sağlık Sorunları Yaşadığınızda Nereye Başvuruyorsunuz?

(1990 Öncesi Gelenler ile 1990 Sonrası Gelenler ve I. Bölge ile II. Bölge için)

	GÖÇMENLER						DEMİRTAŞ					
	1990 Öncesi Gelenler		1990 Sonrası Gelenler		TOPLAM		I.Bölge		II.Bölge		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Devlet Hastanesi/SSK Hastanesine	125	56,1	23	10,2	148	66,3	151	59,7	24	9,4	175	69,1
Sağlık Ocağına	29	13,0	12	5,4	41	18,4	37	14,6	6	2,4	43	17,0
Özel doktora/hastaneye	13	5,9	3	1,4	16	7,2	13	5,1	4	1,6	17	6,7
Akrabalarımıza	-	-	1	0,5	1	0,5	1	0,4	-	-	1	0,4
Üyesi olduğum dernek/parti/cemaate	1	0,5	1	0,5	2	0,9	2	0,8	-	-	2	0,8
Hocaya/kırıkçı/çukukçı vb. kişilere	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hiç bir yere başvuramıyoruz	8	3,6	4	1,8	12	5,4	8	3,2	4	1,6	12	4,8
Ba'ka	1	0,5	-	-	1	0,5	-	-	1	0,4	1	0,4
Cevapsız	1	0,5	1	0,5	2	0,9	1	0,4	1	0,4	2	0,8
TOPLAM	178	79,8	45	20,2	223	100,0	213	84,2	40	15,8	253	100,0

ÇİZELGE 15

Sağlık Sorunları Yaşadığınızda Nereye Başvuruyorsunuz?

(1990 Öncesi Gelenler için)

	1990 Öncesi Gelenler		1990 Sonrası Gelenler		TOPLAM		I.Bölge		II.Bölge		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
	Devlet Hastanesi/SSK Hastanesine	125	56,1	23	10,2	148	66,3	151	59,7	24	9,4	175
Sağlık Ocağına	29	13,0	12	5,4	41	18,4	37	14,6	6	2,4	43	17,0
Özel doktora/hastaneye	13	5,9	3	1,4	16	7,2	13	5,1	4	1,6	17	6,7
Akrabalarımıza	-	-	1	0,5	1	0,5	1	0,4	-	-	1	0,4
Üyesi olduğum dernek/parti/cemaate	1	0,5	1	0,5	2	0,9	2	0,8	-	-	2	0,8
Hocaya/kırıkçı/çukukçı vb. kişilere	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hiç bir yere başvuramıyoruz	8	3,6	4	1,8	12	5,4	8	3,2	4	1,6	12	4,8
Ba'ka	1	0,5	-	-	1	0,5	-	-	1	0,4	1	0,4
Cevapsız	1	0,5	1	0,5	2	0,9	1	0,4	1	0,4	2	0,8
TOPLAM	178	79,8	45	20,2	223	100,0	213	84,2	40	15,8	253	100,0

KIRSAL ALAN KALKINMASINDA KURUMSAL YAPI VE SORUN-ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Halil AGAH (*)

1. GİRİŞ

Dünya'da yaşanan hızlı değişimlerin ülkeler arasındaki sosyal, politik ve ekonomik ilişkilere yeni boyutlar kazandırdığı, bir başka ivme verdiği de kesindir. Uluslararası arenada kendine saygın ve kalıcı bir yer edinmek isteyen her ülkenin, bu arada Türkiye'nin de, kalkınma politikalarını gözden geçirmeleri ve bu yeni oluşuma göre yeniden düzenlemeleri gerekmektedir. Çünkü bu oluşum, ekonomik kalkınma hedeflerinin saptanmasında evrensel düşünmeyi ve hareket etmeyi zorunlu kılmaktadır.

Bu yeni oluşum, gelişmekte olan ülkelerin tarım kesiminde daha belirgin olarak kendini hissettirmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde, tarım kesiminin ekonomik gelişmedeki payı ve yeri daha fazladır. Bu nedenle tarım kesiminin de ekonomik kalkınmanın yeni hedeflerine ve değişen duruma göre yeniden düzenlenmesi kaçınılmazdır.

Bugün ülkemizin en önemli sosyo-ekonomik sorunu çarpık kentleşmedir. Başta 10 milyonluk metropol İstanbul olmak üzere 4 milyonluk Başkent Ankara ile İzmir, Bursa, Adana ve Eskişehir gibi sanayileşme sürecinde olan büyük kentlerimiz kırsal alanlardan kente olan yüksek oranlı göçlerle giderek köylüleşmekte, öte yandan nüfusları giderek azalan köylerimiz ise ölmeye başlamaktadır. Yapılan bilimsel araştırmalara göre göçler; toprak darlığı ve kırsal alandaki hızlı nüfus artışı ve kırsal alanın sanayileşmemesi sonucu kırsal alanda yaşayanların içine düştüğü geçim sıkıntısı gibi faktörlerden oluşmaktadır. Kentlerimizde hızla artan nüfusa ve sanayileşmeye paralel bir alt yapı oluşturulamadığı için ne kentlere gelip gecekondularda yaşamaya mecbur kalan kırsal nüfus ve nede kırsal alanda kalanlarımız mutlu olabilmektedir.

2. KIRSAL ALAN

Ülkemizde 40 binden fazla köy ve 20 bin kadar da kom, mezra ve benzeri köy-alty (köycükler) kuruluşlar olmak üzere 60 bin civarında yerleşme birimi vardır. Kırsal kesimi oluşturan bu yerleşimlerin arazi faktörüne göre kabaca sınıflandırılması;

(*) GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Uzman.

- a) Dağ ve orman köyleri
- b) Ova köyleri
- c) Yamaç köyleri olmak üzere üç kategoride yapılabilir. Bu gruplar içinde özel sorunu olan orman köylerinin sayısı yaklaşık 17 bindir. 1980 yılı nüfus sayımına göre yaklaşık 9,5 milyon köylümüz orman köylerinde yaşamaktadır. Toplam kırsal nüfusun % 40'ını oluşturan orman köyleri ülke düzeyindeki dağılışı, barındırdıkları nüfus ve yerleşim alanlarındaki görülen özellikleri itibariyle kırsal alanın özelliklerinden farklılıklar gösterirler.

Kırsal kesimin bugün başta gelen sorunu, verim düşüklüğü ve çiftçi gelirinin yetersizliğidir. Bunun sebebi teknik, ekonomik, sosyal, bünyesel ve diğer faktörlerden kaynaklanmaktadır.

Kırsal kesimde kişi başına düşen gelir oldukça düşüktür. Çiftçilerimiz gerek borçlarını ödemek amacıyla, gerek depolama imkanları bulunmaması sebebiyle ürünlerini kısa sürede satmak zorundadır. Ayrıca birçok üründe garantili pazar bulunmadığından planlı ve dengeli bir üretim yapamamanın sıkıntısı çekilmektedir.

Kırsal kesimdeki işletmelerin büyük çoğunluğunun küçük işletme olması ve aşırı derecede parçalanmış ve dağınık bulunması, ekonomik üretimi engellemekte birim maliyetler artmaktadır. Yeterli gelir-tasarruf dengesi kurulamaması da kredi ve borçlanma darboğazı yaratmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra üretim ve verimi etkileyen çağdaş üretim teknolojisinin gereği olan teknik bilgileri ulaştırma, öğretim ve yayım faaliyetlerinde yetersizlik mevcuttur.

Kırsal kesimde ürün ve hayvan sigortası yaptırılmadığından (don, dolu, sel baskını, hastalık) afetlerden zarar görülmekte ve kendilerini kolayca toparlayamamaktadırlar.

3. PLANLI DÖNEMDE KIRSAL ALANIN GELİŞMESİNE DÖNÜK İLKE VE STRATEJİLER

1960'lı yılların başında, ülkemizde ilk metotlu-teknik ve bilimsel kalkınma planları hazırlanmaya başlamıştır.

Plan hazırlayıcısı teknisyenler ülkemizde kırsal alan-şehirler ve büyük şehirler arasında; yada; bölgeler arasındaki gelişmişlik dengesizliğini saptamışlar; özellikle kırsal alanın geri kalmışlığına ve çarpık şehirleşme olgusuna oldukça yer vermişlerdir.

Halen, 1996- 2000 periyodunu kapsayan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulanması dönemindeyiz. 37 yıllık bir zaman dilimi içinde; kırsal alanın sorunlarına ilişkin, kalkınma planları ilke ve stratejilerine kısaca şöyle olmuştur:

3.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1962-1967)

Ülkemizde "Köy Kalkınması Sorununun" olduğunu ortaya koyan ilk teknik belgedir. Kırsal alanda gelişme ve kalkınma için; "Toplum kalkınması" adıyla bir modelin uygulanması öngörülmüş ve Muş ili pilot olarak seçilmiştir.

Kırsal alanın gelişmesini sağlamak için kamu hizmetleri ile halk katılımını organize etmek ve rasyonelleştirme amaç olarak belirlenmiştir.

Yine bu plan döneminde; Bölge planlaması ve kalkınması kavramından hareketle; Antalya ve Çukurova Bölge Kalkınma Planları, yabancı uzmanlarında katkılarıyla geliştirilmiştir.

3.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

Kırsal alanın sorunları geniş bir bölüm halinde ele alınmış; getirilen yeni politikalar "Kooperatifçiliğin geliştirilmesi" ile "Küçülen Toplum Birimlerinde Teşebbüs Gücünün Geliştirilmesi Programları" olmuştur. Ancak bölge planlama çalışmaları tavsiyeden öteye geçmemiştir. Bu dönemde, "Orman Köyleri" "Özel Sorunu Olan Köyler" olarak ele alınmış ve bu köylere kalkındırılmaları için, Kooperatifçilik ve kredi uygulamaları öngörülmüştür.

3.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

- Şehirleşmeye
- Kırsal alan sorunlarına
- Çevre sorunlarına
- Sektör ve alt sektör ana planlarına
- İl planlamalarına
- Kalkınma öncelikli yörelere ve
- Toplu, küçük mahalli tasarrufların değerlendirilmesi gibi, kırsal alan kalkınması ile ilgili konulara oldukça önem verilmiştir.

Planda; ülkemizdeki yerleşme dokusunun belirlenmesine ilişkin önlemler getirilirken, kırsal alanda da, gerek kamu hizmetlerinin, gerekse köylünün öz kaynaklarının entegrasyonu ve rasyonelliği için "Merkez Köyler Tesbiti Araştırması"nın yapılması öngörülmüştür.

3.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

İlk üç plana göre çok kapsamlı ve hacimli bir kalkınma planı hazırlanmıştır. Bu planda da; şehirleşme sorunlarının giderek arttığı vurgulanmış, büyük şehirlere doğrudan göçlerin sonucu oluşan, gecekondu sorunlarının çözümlenebilmesi için kırsal alanda yaşayanların buldukları yerlerde tutulmasını, bunun içinde çiftçilerimizin kırsal kalkınma ve sanayi projeleriyle gelirinin artırılması için şu araçların kırsal alanda uygulanması öngörülmüştür.

- Etkin bir toprak reformu
- Demokratik kooperatifleşme
- Tarımda köylüye dönük devlet düzenlemesi ve desteği
- Köy-Kentler yoluyla yeni bir üretim düzeninin kurulması

Bunun yanında, bölgesel gelişme politikaları çerçevesinde

- Bölgesel gelişmeler ile
- Kalkınmada öncelikli yöreler üzerinde yeni tedbir maddeleri geliştirilmiştir.

3.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1984-1989)

Bu plan dönemlerinde takip edilen makro ekonomik politikalar şöyledir.

Bilindiği gibi 1980 yılındaki hükümet, 24 Ocak Ekonomik İstikrar Programını yürürlüğe koymuştur. Programın amacı; kısa dönemde enflasyonu kontrol altına almak ve ödemeler dengesini düzeltmek için ekonomiyi istikrara kavuşturmak, uzun dönemde ise ekonomide yeniden yapılaşmayı sağlamaktır.

"1983 yılında sonra da bu programın devamı olarak; temel amaçlar doğrultusunda tedbirler alınmıştır. Para ve maliye politikalarında değişiklikler yapılarak para arzına bir tavan konmuş, faiz oranları yükseltilmiş, dolaylı vergiler artırılmış ve katma değer vergisi sistemi kurulmuştur. Bu tedbirlere ek olarak rekabetçi piyasa mekanizmalarının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, devlet işletmelerinin verimliliğini arttırmak ve bazılarını da özelleştirilmeleri yönünde adımlar atılmıştır.

Ödemeler dengesinin iyileştirmek için ihracat doğrudan teşvik edilmiş ve bu amaçla vergi iadesi, düşük faizli ihracat kredileri, döviz tutma yetkisi ve vergi teşvikleri gibi ihracatı teşvik edici tedbirler alınmıştır. Diğer taraftan ithal ürünler üzerindeki koruma hedefleri ya azaltılmış yada tümüyle kaldırılarak sanayiinin dışa açılması teşvik edilmiş ve yabancı sermayeyi Türkiye'de yatırım yapmaya teşvik edecek tedbirler alınmıştır.

5. Plan döneminde; yukarıda açıkladığımız, ekonomi politikaları kalkınma planlarında yer alan önlemlerle uygulamaya konulurken; 5. Beş Yıllık Kalkınma Planının "Köye Götürülen Hizmetler" ve "Bölge Planlaması" bölümlerinde ise;

- "Kırsal alanda yaşayanların gelirini artırmak, sosyal ve kültürel gelişmelerine katkıda bulunarak "kalkınmalarına hız kazandırmak amacıyla "Entegre kırsal kalkınma projeleri" uygulanacak, bu projelerde bölgesel gelişmenin hızlandırılması amacıyla da yönelik olarak ele alınacaktır", ve
- "Başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri olmak üzere kalkınmada öncelikli yörelerin kalkındırılması ve böylece bu bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının zaman içinde azaltulmasına gidilecektir" şeklindeki ilke ve politikalarla kırsal alan ve kırsal sanayii sorunlarına da eğilinmiştir.

Plan Döneminde Toplam Şehir-Kırsal Nüfusları
ve Oranları

Yıllar	Nüfus	Şehir	Kır	Şehirleşme Oranı %
1989	55.255	28.054	27.201	50.77
1994	61.825	35.089	26.736	56.75

3.6. *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*

Yerleşme, şehirleşme, bölgesel gelişme ve kalkınmada öncelikli yöreler ile kırsal alana götürülecek hizmetler bölümlerinde; bir önceki plan döneminin hemen aynı önlemleri yer almıştır. Ancak, bildirimimizin özünü oluşturan “şehirleşme ve kırsal alan çelişkisi” ile ilgili olarak, önemli bir nüfus verisi de planda yer almış bulunuyor.

3.7. *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*

Bu planın dünyadaki hızlı yapısal değişimlere ayak uydurmak ve ortaya çıkan rekabet ve uluslararası bağımlılık sürecinde çağı yakalamak için köklü değişim ve toplumsal dönüşümlerin yaşanacağı bir dönemi içereceği yaklaşımı benimsenmiştir.

Tarım arazilerinin tarım dışı kullanımının artışı ve erozyon nedeniyle tarım alanlarının azalması, arazi mülkiyetindeki dağılımın bozukluğu nedeniyle küçük işletmelerin sayılarının artması, kırsal alanda ve tarım işletmelerindeki kayıt tutma sistemlerinin etkin olmaması, tarım sektöründe araştırma, eğitim ve yayım hizmetlerinin yeterli düzeyde olmaması, bazı ürünlerde istenmeyen üretim fazlalıklarının yaratılması ve kırsal alanda üretimi yönlendirme, pazarlama, fiyat oluşumu ve hizmet götürülmesi konularında örgütlenmedeki yetersizlikler ana sorunlar olarak altı çizilmiştir.

Ayrıca ülkemizde yıllar içerisinde hız kazanarak sürmekte olan kentleşme olgusu, kentlerin altyapı yetersizlikleri, kırsal alandan kente göçen nüfusun uyum sağlamaması, işsizlik, geçeköndü, altyapı yetersizlikleri, çevre kirliliği, arsa ve arazi spekülasyonu gibi sorunlarda dile getirilmiştir.

Tüm bu sorunların çözümüne ilişkin hukuki ve kurumsal düzenlemelere değinilen 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarım sektörünün yapısal sorunlarının çözüme kavuşturulması ve belirlenen tarım politikası amaçlarına ulaşılabilmesine yönelik olarak, politikaları belirlemek ve faaliyetleri yönlendirmek amacıyla “Tarımda Yeniden Yapılanma Kurulu”nun oluşturulması öngörülmüştür.

4. KURUMSAL YAPI

Kırsal alana götürülen hizmetler ve gerçekleştirilen projeler Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana görev alan tüm hükümetlerin ve çok sayıda hükümet dışı kurum ve kuruluşun ilgisini çekmiş ve odak noktalan olmuştur.

Özellikle 1970'li yıllardan sonra özellikle dış finansman kaynaklı olarak uygulanan lokal projelerle dünya'da benzerleri gerçekleşmiş “Kırsal Kalkınma” projeleri gerçekleştirilmiş ve halen de uygulanmaktadır. Bunların bir bölümünün adı bile “kırsal kalkınma” sözcüklerini içermiştir. Bu tip projeler arasında:

- Yaş Sebze ve Meyve Geliştirme Projeleri (MEYSEP)
- Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi
- Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi
- Hayvancılığı Geliştirme Projeleri (5 adet)
- Tarımsal Yayım ve Uygulanmalı Araştırma Projeleri (TYUAP I ve II)

- Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi
- Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma projesi
- Doğu Anadolu Havza Geliştirme Projesi
- Ortak Ormancılık için Uygun Metodların Geliştirilmesi Projesi
- Ürün Borsaları Geliştirme Projesi sayılabilir.

Ayrıca GAP bölgesinde kırsal kalkınma başlığı altında olmayan ancak yöredeki kırsal alanda yaşayan insanlar yönelik bir dizi mikro çalışma yürütülmektedir. Bunlar kırsal alanda yaşayanların eğitim, örgütlenme, yaşam ve gelir düzeylerinin artırılmasını sağlayan çalışmalardır. Bu yürütülen çalışmalar GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığının koordinasyonu ve katkıları ile Dünya Bankası, UNDP, FAO, WHO, ILO gibi uluslararası kuruluşların yanı sıra valilikler, belediyeler, kamu kuruluşları ve STK ile çok sayıda ilk kez yapılan ve başarılı olan çalışma bölge çapında gerçekleştirilmiştir.

Ülke çapında kırsal alana hizmet götüren kurumlara topluca bakılacak olursa; Türkiye her biri atanmış ve devleti temsil eden valilerce yönetilen 80 vilayete ayrılmıştır. Hemen hemen tüm bakanlıklar illerde birer il müdürlüklerine sahiptir. İller kaymakamlarca yönetilen ilçelere ilçelerde, belde ve köylere ayrılmaktadır. En küçük Yönlendirme birimi, nüfusu 2.000'e kadar olan köyler olup, seçilmiş muhtarlar tarafından yönetilirler. Muhtar köyün hizmetlerini yine seçilmiş olan Köy İhtiyar Heyetiyle birlikte yürütür. Muhtar, askerlikle ilgili işlerden, vergi toplamaktan, nüfus kayıtlarından, sağlık ve güvenlik meselelerinden sorumludur. Başlıca üç tip köy organizasyonu bulunmaktadır:

- a) Genellikle faal olmayan Köy Kalkınma Kooperatifleri. Orman köylerinde kooperatifler, ORKÖY kanalıyla, ağaçlandırma, yükleme, orman yolu yapımı faaliyetlerine işçi temin eder ve tarımsal kredilerin dağıtılması konularında Orman Bakanlığından destek alır.
- b) Sosyal ve kültürel faaliyetleri yürüten köy dernekleri,
- c) Resmî olmayıp, karşılıklı yardım esasıyla çalışan ve camii, yol gibi köy ortak malların yapımı aşamasında oluşturulan imece kuruluşlarının yanı sıra son yıllarda hızla gelişmekte olan Su Kullanıcı Birlikleri de bu organizasyonlara dahil edilebilir.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı (TKB)

TKB, çiftçilere kamu hizmeti sunan başlıca bakanlıktır. Birkaç genel müdürlüğü ile kırsal alan ve köylere kapsamlı tarımsal hizmetler sunan bakanlığın fonksiyonlarına göre 4 genel müdürlük olup bunlar;

i-) **Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü (TÜGEM)**; iç ve dış kaynakla finanse edilen bütün tarımsal ve kırsal kalkınma projelerinin hazırlanma, onaylama ve uygulamasından sorumludur.

ii) **Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü (TEDGEM)**; çiftçi organizasyonlarının kurulmasından (kooperatifler ve kooperatif birlikleri gibi), tarımsal yayımdan ve çiftçilerin eğitiminden sorumludur. Genel Müdürlüğün fonları olup, bununla köy kalkınma kooperatifleri ve birliklere kredi sağlar.

iii) **Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü (KKGGM)**; bitki ve hayvan hastalıkları ve zararlılarıyla mücadele etmekten, gıda ve yem kalitesinin kontrolünden sorumludur.

iv) **Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (TAGEM)**; bitkisel hayvansal, baklagil ve yem bitkileri ile ilgili araştırmaları yürütmekte sorumlu olup, pek çok araştırma istasyonu ve enstitüsü vardır.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının Taşra Organizasyonu:

Her ilde bir il tarım müdürlüğü olup, il müdürü tarafından yönetilir. Her ilçede de, Bakanlığın saha çalışmalarını yürüten ilçe müdürlükleri vardır. İl müdürlüğünde görevleri açıkça belirlenmiş 7 şube müdürlüğü vardır. Bu şubeler;

- Proje ve İstatistik Şubesi; bilgi toplar ve projeleri uygular
- Hayvan Sağlığı Şubesi
- Çiftçi Eğitim ve Yayın Şubesi
- Bitki Koruma Şubesi
- Kontrol Şubesi; mezbahaların denetlenmesi ile, gıda ve yemde kalite kontrolü işlerini yürütür.
- Destekleme Şubesi; girdi temini ve çiftçi kooperatiflerinin finansmanı ile ilgilenir.
- İdari ve Mali İşler Şubesi'dir.

Tüm şubeler, kalifiye eleman taşıt ve ekipman ile finansman sıkıntısı çekmektedir. Fonksiyonları ve organizasyonları çok katı bir şekilde belirlendiğinden, koordinasyon gerektiren entegre programlarda sıkıntı çekmektedirler. İlçelerde ilçe müdürlüğü, TKP'nin programlarını uygulamaktan sorumludur.

Orman Bakanlığı (OB)

Bakanlık ve ona bağlı dört ana genel müdürlüğü Ankara'dadır. Bunlar;

- a) Orman Genel Müdürlüğü (OGM)
- b) Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol Genel Müdürlüğü (AGM).
- c) Milli Parklar ve Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü ve
- d) Orman ve Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü (ORKÖY)

Orman Bakanlığı'nın taşra kuruluşları ise; 28 adet Orman Bölge Müdürlükleri, İl Ağaçlandırma Baş Mühendisliği (İAGM), İl ORKÖY Başmühendisliği ve İl Orman İşletme Müdürlükleridir. Orman Bakanlığı; ormanlık alanların korunması, kullanılması ve yeniden ağaçlandırılmasından, orman bölgesindeki meraların rehabilitasyonundan, ve orman köylerinden tarımsal faaliyetlerle birlikte, değişik gelir getirici faaliyetleri ORKÖY kredileri ile finanse etmekten sorumludur.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM)

Devlet Bakanlıklarından birine bağlı olan KHGM; orman dışı alanlarda, küçük ölçekli sulama kanalları ve köy yollarının inşası, köy içme suyu şebekeleri ve hayvan içme suyu göletlerinin yapımı gibi kırsal alt yapılar ile, toprak muhafaza ve arazi toplulaştırma faaliyetlerini yürütmekten sorumludur. KHGM, 19 adet bölge müdürlüğüne ve her ilde de il müdürlüğüne sahiptir. İl Müdürlükleri, il programlarının hazırlanması ve uygulanmasından sorumludurlar. İki proje ili, Trabzon ve Samsun gibi iki ayrı bölge müdürlüğüne bağlıdır.

Çevre Bakanlığı

Türkiye'de son zamanlarda kurulan bu bakanlık, sanayi artıklarıyla ilgili bir kanunu hazırlamaktadır. Bugün için, çevre şartlarının geleceğini izleyebilecek uzman kadrosuna sahip olmayan teşkilat, uluslararası yükümlülükler gerektiren su meselelerinde yeterlidir. Orman Bakanlığı ise, sorumluluğu altındaki alanlar için çevre şartlarıyla ilgili kanun ve yönetmeliklere sahip olup, bakanlık yeterli eleman ve imkanlarıyla gerekli uyumu sağlayabilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası (TCZB)

TCZB, 1863 yılında kurulmuş olup, Türk tarımına katılım sağlayan en eski finans kuruluşudur. Türk bankacılık sektöründe, tasarruf ve kredilerin 1/5'ini karşılayan banka, bu ticari faaliyetlerinin yanı sıra, çiftçilere, Tarım Satış Kooperatiflerine, tarımsal tüccarlara, işletmecilere ve tarım kredi kooperatiflerine kredi sağlayan en büyük finansördür. Krediler, piyasa ve enflasyon oranlarının altında olması nedeniyle negatif bir reel faiz oranı taşımaktadır. Bankanın net geliri 6 milyar Dolar olup, kur haliyle Dünyadaki en karlı bankalar sıralamasında 28.sıradadır. Bankanın 1.150 şubesi bulunmaktadır. Bireylere ve çiftçi gruplarına direkt veya TTK kanalıyla kredi sağlar TCZB, hükümetlerin tarımsal kredi politikalarını uygulamaktadır.

Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK)

TKK; ferdi çiftçilere ve çiftçi kooperatiflerine kısa-orta ve uzun vadeli krediler sağlar. TTK'nin uygulamaları TKB tarafından kontrol edilir. TTK'nin organizasyonunu; politikaları belirleyen bir merkez birimim, 16 kredinin % 25'i nakdi, gerisi ise aynı olarak verilir. Faiz oranı TCZB'nin faiz oranından % 2 daha fazladır.

ORKÖY Kredisi

Orman Bakanlığı'na bağlı olup, Bakanlığın resmen belirlediği orman bölgelerindeki köylere kredi sağlar. Kredi şekli kısa, orta ve, uzun vadeli olup, faiz oranları; bireysel kredilerde TCZB kredisi faiz oranının 1/3'ü çiftçi kooperatiflerine ise TCSB oranının 1/7'sidir. Fon gelirlerinin bir kısmı bütçe'den diğer bir kısmı ise Orman Bakanlığı'nın ormanlardan elde ettiği gelirlerden sağlanır. Belirli bir yıl için Fonun kredi dağıtım miktarı ve kapsamı, İl OrkÖy Müdürlüklerince belirlenir. Fonun yıl içinde kullanılmadan kalan miktarı ise Hazineye devredilir.

TKB'nın çiftçileri destekleyen Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu, belirli yatırımların bir kısmını hibe olarak finanse eder. Diğer fonları ise, eğitim ve kredi ihtiyacını finanse eden El Sanatlarını Destekleme Fonu ile Kooperatifleri Destekleme Fonu'dur.

Tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlamasını üstlenen Et ve Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu, Yem Endüstrisi Kurumu, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Toprak Mahsulleri Ofisi gibi KİT'ler, şu günlerde özelleştirmektedir. Projenin uygulandığı bölgede, bu kurumlardan çalışmasını sürdüren bulunmamaktadır.

Fiskobirik (FKP)

Fiskobirik, 215,000 üyesi ve 62 kooperatifiyle bir fındık üreticileri kooperatif birliği olup, merkezi Giresun'dadır. Fiskobirik sahip olduğu 17 fabrika ve işleme ünitelerinde 33.000 MT kapasiteye sahiptir. FKB, üyelerini girdi temininde peşin para veya, uygun krediyle desteklemektedir. 4.000 den fazla kişiyi istihdam etmektedir. Devletin fındık destekleme fiyatını ve işlemini uygulayan Fiskobirik, fındığı devlet adına ihraç etmektedir. Yapılan düzenlemelerle her ne kadar azalmış olsa da Fiskobirik, Ticaret Bakanlığı kontrolünde yönetilmektedir. İşleyebilmesi için hükümetin finansmanına ihtiyacı vardır. Eğer bu hükümet desteği kesilirse, üreticilerin ihtiyaçlarını karşılayamaz ve geleceği belirsizleşir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Toplam nüfusunun % 40'e yakının Kırsal alanda yaşadığı, toplam istihdamın da % 45'inin verimi düşük olan tarım sektöründe çalışmakta olduğu ülkemizde kırsal alandaki problemlerin en iyi şekilde tespit edilerek bunların çözümüne ilişkin tutarlı faaliyetler ve çalışmalar yürütülmelidir. Popülist politikalardan uzak ve bu alanda yapısal sorunları asgari düzeye indirebilen, kır-kent ayırımındaki çizgileri daha da derinleştirmeyen çabalar etkin olarak uygulanmalıdır. Bu bağlamda altı çizilmesi gereken konu başlıkları bunlara ilişkin öneriler kısaca şöyle sıralanabilir:

Kırsal Alan Yerleşim Sistemi

- Kırsal alanda yerleşme birimlerinin sayıca çokluğu ve dağınıklığı, birim hizmet maliyetini artıran en önemli darboğazdır. Bu nedenle mevcut yerleşim durumu belirlenerek, verimli tarımsal yapının kurulmasını kolaylaştıracak ve yerleşim düzenine ışık tutucu alternatif yerleşme modellerinin tespit edilmesi, köylerdeki fiziksel yerleşimi düzenlemek amacıyla da köy imar planları mevzuatının yeniden düzenlenmesi ve köy imar planlarının yapılması gereklidir.

Kırsal Alanda Sosyal ve Fizik Altyapı

- Kırsal alanda sağlık ve eğitim gibi sosyal altyapı ile köy yolları, içme suyu, elektrifikasyon, PTT hizmetleri ve kanalizasyon gibi fiziksel altyapı yatırımları en iyi bir şekilde planlanmalı ve yapılmalıdır.
- Sosyal ve fiziki alt yapı tesislerinin uzun ömürlü olabilmesi için bunların bakım ve korunması amacıyla köy birlikleri oluşturulmalı ve bunların sorumluluğu yasa ile bu birliklere verilmelidir.

Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı

- Bölgede mevcut toprak ve su kaynaklarının en ekonomik şekilde kullanılmasını temin için en uygun sulama teknikleri ve sulama uygulamalarının denetim tekniklerinin belirlenmesi, sulama uygulamasının denetimi ile toprak kaynağının kısa zamanda elden çıkmasının engellenmesi sağlanmalıdır.
- Pazar ve mevcut toprak ve su kaynaklarına uygun bitki deseninin tespit edilerek modern tarımsal üretim teknikleri uygulanması ile üretim artışı ve dolayısıyla çiftçi gelirinin artışı gerçekleştirilmelidir. Ayrıca ormancılık, balıkçılık ve turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ve bunların yanında tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılmasının önlenmesi gereklidir.

Tarım Yapısı

- Mevcut toprak ve su kaynaklarının modern tarım teknikleri uygulanarak en ekonomik şekilde kullanılması temin edilmeli, ve
- Öngörülen bitki deseninin gerçekleştirilebilmesi için gerek duyulacak her türlü tarımsal girdi (tohum, fide, fidan, ilaç, gübre, alet-ekipman) gereksiniminin tespiti ile temini için gerekli finansman sağlanması ve rasyonel bir şekilde kullanılması gerçekleştirilmelidir.
- Araştırma bulgularına ve yoğun çiftçi eğitimi ve yayım faaliyetlerine bağlı olarak, büyük oranda artacak olan tarımsal ürünlerin pazarlaması için gerekli kooperatifleşme, şirketleşme ve çiftçi birlikleri gibi organizasyonların kurulması için çaba sarf edilmelidir.

Tarım Reformu Uygulamaları İle İlgili Yasal Çerçeve

- Toprak ve su kaynaklarının en ekonomik bir şekilde kullanımını sağlamak amacıyla 3083 sayılı "Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu" kapsamında parçalı ve hisseli arazilerin birleştirilmesi ve bu amaçla kamulaştırma, az topraklı veya topraksız çiftçinin topraklandırılması ve bunların yapılabilmesi için gerekli tapu ve kadastro çalışmaları hızlandırılmalıdır.

Kurumsal Yapı

- Kırsal alana hizmet götüren kamu kuruluşlarının personel, maddi kaynak ve makine-teçhizat israfının önlenmesi için bu kuruluşların yatırım programları topyekün değerlendirilmelidir.
- Kırsal alana yönelik yatırımların havza, il, ilçe ve köy bazında planlama sistemlerine göre koordine edilmesi ve çalışma programlarının buna göre hazırlanmasının sağlanmalıdır.
- Özel sektörün kırsal alanda yatırım faaliyetine geçmesinin kurumlaştırılması ve gerekli olan rehberlik hizmetleri eksiksiz yapılmalıdır.
- Kırsal alana hizmet götüren kamu kuruluşlarının etkinliklerinin artırılması ve kırsal alanda yaşayan insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için gerekli yasal değişiklikler tam bir katılımcılık anlayışı ile gerçekleştirilmelidir.
- STK ile gerekli koordinasyon sağlanarak hizmetlerde dublikasyon önlenmelidir.

Kırsal Alanda Sanayileşme

- Proje uygulaması ile sağlanacak olan tarımsal üretim artışının değerlendirilebilmesi için gerekli tarımsal sanayi tesislerinin belirlenmesi, bunlar için uygun yer ve teknolojilerin seçilmesi, gerekli finansman kaynaklarının tespiti, özel yatırımların teşviki ile istihdam olanaklarının artırılması konularında etkin bir politika ve uygulama sağlanmalıdır.
- Yatırımların gerçekleşmesi sonrasında ortaya çıkacak olan işlenmiş ürünlerin pazarlamasını sağlayacak altyapı yatırımları ile organizasyonlarının kurulmasında etkin sistemlerle teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

GAP-Sosyal Eylem Planı, GAP-BKİ, Ankara: 1995.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), DPT, Ankara: 1995

Tarımda Yeniden Yapılanma 1995-2005, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara: 1995

Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Raporu, Rapor No.0718-TR.: 1996

12. Tarım Şurası Sonuç Raporu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara: 1997

GAP/UNDP Sürdürülebilir Kalkınma Programı, GAP-BKİ, Ankara: 1997

İnsani Gelişme Raporu-1997, UNDP, İstanbul: 1998.

1998 Yılı Faaliyet Raporu, GAP-BKİ, Ankara: 1999.

İKİBİN'Lİ YILLARIN KENTİNDE, YAŞLILIK VE YAŞLI HİZMETLERİNDE YENİ ARAYIŞLAR

Dr. Melek İPEK (*)
Gülşen YEYİM (*)

Bu bildiriye, ikibinli yılların en önemli kentsel sorunlarından biri olması beklenen yaşlılık ve yaşlı sorunları, kentleşme boyutunda incelenmektedir. Ayrıca, yaşlılara sunulacak hizmet türleri ile, yeni hizmet anlayışlarından biri olarak, "Evde Bakım, Destek ve Yardım Hizmetleri Projesi" ele alınmakta, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çerçevesinde, olası yaşlı sorunları ve çözüm önerileri gündeme getirilmektedir.

Bütün dünyada ortalama yaşam süresinin artması, nüfus piramidinin üst bölümünün genişlemesini sağlamıştır. (Danışoğlu, 1996: 383) Ortalama yaşam süresi 1950 yılından buyana 20 yıl artarak, 66'ya ulaşmıştır. Birleşmiş Milletler verileri, halen her 10 kişiden birinin, 60 yaş ya da daha üzerinde olduğunu ortaya koymaktadır. 60 yaş ve üzerindekiilerin 2050 yılında toplam dünya nüfusunun beşte birini, 2150 yılında ise üçte birini oluşturacağı tahmin edilmektedir (Cumhuriyet, 28.9.1998 sayfa 2). Nüfustaki yaşlılık oranındaki artışın getireceği sorunlara bütün dünyada büyük önem verilmektedir. Bu önem paralelinde de, Birleşmiş Milletler tarafından içinde bulunduğumuz 1999 yılı, "Yaşlı Yılı" olarak ilan edilmiştir.

Araştırma ve gözlemler, ekonomik kalkınma hızı ile yaşlı nüfustaki artış arasında doğrudan bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Buna göre, kalkınma hızı arttıkça, yaşlı nüfus da artış yaşamaktadır (Bring, 1996: 346).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşlılık, henüz bir sorun olarak görülmemektedir. Bunun nedenlerinden biri, Türkiye'de 65 yaş ve üzerindeki nüfusun oranının düşük olmasıdır. Ancak, Türkiye'de sanayileşme ve kentleşme sürecinde yaşanan hızlı değişimler, büyük kentlere olan göçü artırırken, genel nüfus içinde 65 yaş ve üstü nüfusun oranını da yükseltmektedir (Baran, 1996: 21). Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, Türkiye'de 65 yaş üzeri nüfus 1997 yılında 3 milyon 21 bindir. Bu rakamın, ikibin yılı projeksiyonu ile, 3 milyon 484 bine ulaşması beklenmektedir (D.İ.E 1997).

(*) T.C Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü

Bu verilerden de anlaşılabilceği gibi, bazı ülkeler için bugün, bazı ülkeler için ise gelecek yıllarda yaşlılığa ait sorunlar ve bu sorunların çözümüne ilişkin arayışlar, giderek önem kazanacaktır.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KENTLEŞME SÜRECİNDE YAŞLILIK VE SORUNLARI

Sanayi devrimi ve klasik liberal devletin yerine geçen refah devleti anlayışı çerçevesinde, teknoloji, insana verilen önem ve buna paralel olarak sağlık hizmetlerinin kalitesindeki gelişmeler, bütün dünyada ortalama yaşam süresini artırıcı bir etki yaratmıştır. Bu artış batı ülkelerinde kendisini daha çok hissettirmiş, yaşlılığı önemli bir toplumsal kategori haline getirerek, beraberinde, yaşlılığa ilişkin sorunları da ortaya çıkarmıştır.

Sanayileşme ve kentleşme ile birlikte ailenin yapı ve fonksiyonları değişmiş, aile, fonksiyonlarının büyük kısmını bürokratik organizasyonlara bırakarak küçülmüştür. Kırdan kente göç, çarpık kentleşme, aile içindeki değişimler, kadının iş yaşamına girişi, bireylerin toplumsal rol ve statülerine ilişkin beklentilerinin değişmesi ile birlikte, küçülen ailede yaşlı bakımı bir sorun olmaya başlamıştır. (Baran, 1995, s.42) Sözü edilen bütün bu değişimler Türkiye'ye de yansımış, batı ülkelerindeki kadar olmasa da, yaşlı bakımına ilişkin farklı sorunları ortaya çıkarmıştır. Toplumsal değişme ve kentleşme süreciyle birlikte, ülkemizde de yaşlı kategorisi, sayısal olarak artmıştır. Bu artışla birlikte, yaşlılar için, geçim, konut, sağlık, günlük yaşam ve fiziksel çevreye ilişkin pek çok pratik sorun da gündeme gelmektedir.

Yakın aile ve akrabalık ilişkilerinin vurgulandığı diğer kültürlerde olduğu gibi, Türkiye'de de yaşlılara bakmak daha çok ailelerin yükümlülüğünde görülmektedir (İmamoğlu, 1996: 363). Ailelerin çocuklarına destek olmaları, çocukların da kendilerini yaşlılıkta anne-babalarına bakmakla yükümlü hissetmeleri, Türk toplumunda halen geçerli bir yargıdır. Ancak, kentleşme süreci ile birlikte, ailenin değişen ve azalan fonksiyonları, yaşlıların bakımlarının aile içinde yapılabilmesini güçleştirmektedir. Bu durum ise, yaşlılar için şimdiye kadar var olan aile desteği garantisini ortadan kaldırmaktadır.

Bulgular, ülkemizdeki yaşlıların genellikle geniş aile düzeni içinde yaşamadığını göstermektedir. Bununla birlikte, büyük kentlerde oturan yaşlılar bile, diğer ülkelerdeki yaşlılarla kıyaslandığında, daha geniş sosyal ilişki ağlarıyla, daha sıkı iletişim kurmakta, hatta bu ilişkilerinin daha da artmasını talep etmektedirler. Örneğin, Türkiye'deki yaşlılar arasında çocukları ile kapı komşusu olma isteği son derece fazladır (İmamoğlu, 1996: 370). Bu yanı sıra, Türkiye'de ailelerin, yapısal olmasa bile psikolojik ve fonksiyonel anlamda halen geniş aileye ait özellikler taşıdığı söylenebilir.

Türkiye'de yaşlılar en çok kişisel ve kişilerarası ilişkilere önem vermektedir. Sosyal ilişkilere verilen bu öneme karşın, kentleşmeyle birlikte yaşlıların sosyal çevrelerinde görüştükları kimse ve görüşme sıklığında bir azalma olmaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye'de yaşlılar kentleşmeyle birlikte, hayatlarından daha az memnun gö-

rünmektedir (İmamoğlu, 1996: 368). Bu durumu hazırlayan nedenler, daha önce de söz edildiği gibi, değişen toplum yapısı paralelinde, geniş ailenin yerini, çekirdek aileye bırakması, aile içindeki otorite örüntüsündeki değişimlerle, aile reisinin karar mekanizmasından uzaklaşması, kadının çalışma yaşamına girmesi sonucu, ev içi işlere zaman ve ilgi yaratamaması, kentteki yaşamın zorlukları nedeniyle, akrabalık ve komşuluk ilişkilerine gerekli ve yeter zamanın ayınlamaması ile birlikte, yeni yetişen kuşağın, bireysel doyum ve beklentiyi bütün değerlerin önüne alması şeklinde sıralanabilir.

Görüldüğü gibi, Türkiye’de temelde aile yapısının uğradığı değişim, aile içindeki kuşaklararası ilişkiler ve ailenin diğer kurumlarla olan ilişkilerine de yansımış, bundan bir ölçüde yaşlı da etkilenmiştir.

Kente durum böyle iken, kırdan da, yaşlılar sorunları ile yalnız kalır hale gelmişlerdir. Yerleşim dokusunun köyden kente doğru değişmesi, kente bir başka ikili durumu daha ortaya çıkarmıştır ki, bu da; kentin gerçek sahipleri olan yaşlıların sorunlarının dışında, kente yeni gidenlerin, bu yeni yerleşimde, daha önce alıştığı kültürden, çevreden, dostlardan uzak bir yeni yaşama alışma sorunlarıdır. Kent değerlerinin çok fazla yerleşmediği bu düzende aile üyelerinin çoğunun iş yaşamına atılması, genç kuşakla yaşlı kuşak arasında çatışmalar doğurmakta, yaşlı kırdan geniş aile içinde var olan otoritesini kaybederek, belirli bir statü erozyonuna uğramaktadır.

Gelişmiş ülkelerde yapılan pek çok araştırma, yaşlının statüsü ile modernleşme arasında ters yönde doğrusal bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır (Emiroğlu, 1995: 34). Buna göre, sanayileşmiş, kentleşmiş toplumlarda yaşlının statüsünün, geleneksel toplumlara göre daha düşük olduğu ileri sürülmektedir. Bunun yanısıra, ileri derecede modernleşmiş toplumlarda, yaşlının statüsünün, daha az modernleşen toplumlardan biraz daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Başka bir deyişle, modernleşmenin derecesi ile, yaşlının statüsü arasında birebir ilişki bulunmaktadır.

Türkiye açısından duruma bakıldığında görülen, toplumsal değişme ve kentleşmenin getirdiği ya da getireceği toplumsal ve bireysel bedelin, toplumun, çocuk, genç, yetişkin gibi diğer kesimlerinden çok, yaşlılar tarafından daha fazla ödeneceğidir. Kırdan ve kentte, yaşamının büyük bir bölümünü alıştığı değerler ve belirli bir sosyal ilişki ağı içinde geçiren yaşlı açısından, tam anlamıyla kavrayamadığı karmaşık yeni bir toplum düzeni içinde yer almak, statü kaybına yol açacak, ayrıca, yaşlı birey açısından psikolojik ve toplumsal birçok sorunu da beraberinde getirecektir.

Konunun bir başka boyutu da, aynı ülke içinde, ancak farklı derecede sanayileşmiş ve kentleşmiş (modernleşmiş) bölgelerin varlığıdır. Bölgeler arasındaki bu yapısal farklılık, aynı ülke içinde farklı sosyal sorunların varlığını gündeme getirmektedir. Türkiye’nin, görece daha az gelişmiş Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve bölgedeki 9 ili kapsayan GAP projesi de, bu boyutta ele alınması gereken bir oluşumdur. GAP’ın, kökten bir yapısal değişmeyi hedefleyen yanı sıra, bölgedeki yeni yapılanma süreci içinde, önemli sosyal sorunlara yol açacağı beklenmektedir. Ortaya çıkacak

olası sosyal sorunlar arasında, kadın, çocuk, kent yoksulları gibi grupların sorunları ile birlikte, yaşlı sorunlarının da yer alması kaçınılmaz görülmektedir.

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ VE YAŞLI SORUNLARI

Bilindiği gibi, Güneydoğu Anadolu Projesi, bölgelerarası gelişme farklılıklarını gidermeyi amaçlayan, çok sektörlü entegre bir projedir.

Proje, su ve toprak kaynaklarını geliştirecek fiziksel yatırımlar yanında, kırsal ve kentsel altyapı, sosyal hizmetler, eğitim, sağlık, konut gibi sektörlerde de gelişme yatırımlarını kapsamaktadır. Bu yönüyle proje, sosyo-ekonomik boyutları da içeren, bir bölgesel gelişme ve kalkınma programı niteliğindedir (GAP, 1997: 2).

Projenin uygulandığı alan, Türkiye'nin toplam yüzölçümünün, hitap ettiği nüfus da, ülke nüfusunun % 10'una tekabül etmektedir. Bölge nüfusu Türkiye nüfusunun 1-58 katı bir hızla artış göstermektedir (GAP, 1993: 4). Nüfusun yerleşim merkezlerine dağılımına bakıldığında, kentsel yerleşmelere yönelik nüfus hareketinin, il dışından değil, daha çok illerin kırsal kesimlerinden kaynaklandığı görülmektedir. 1990 yılı itibarıyla, bölge toplam nüfusu içinde % 56'lık bir paya sahip olan kent nüfusu, 1997 yılında % 64'e çıkarken, kırsal alan nüfusu, % 44'ten % 36'ya düşmektedir (GAP, 1999: 1) Bölgede yaşanan kentleşme ise, yörenin ekonomik yapısındaki zayıflıktan dolayı yetersiz bir gelişme göstermiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, heterojen bir kültürel dokuya sahiptir. Aşiret türü örgütlenme yapısı, bölgedeki toplumsal ilişkilerin biçimlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Geniş aile yapısı, içeriden evlilik ve çok çocukluluk, bölge gelenekleri arasındadır. Toplumsal hiyerarşi ise, öncelikle yaş, cinsiyet, soy, ekonomik statü gibi ölçütlere göre belirlenmektedir. Bugün ise, aşiret örgütlenmesinin hiyerarşik ve yaygın yapısı ile belirlenmiş normlar sistemi belirli bir dönüşüm geçirecek, çağdaş toplumsal sisteme uyarlanmaya çalışılmaktadır (GAP, 1997: 5).

Bölgede yaşayanlar, her ne kadar modernleşme sürecine girmiş olsalar da, birtakım geleneksel yapılar halen varlığını sürdürmektedir. Bu yapı görece olarak, içe kapalı toplumsal grup ve kategorilerin statü temelinde farklılaştığı bir özellik göstermektedir (GAP, 1997: 4). Bu temeller üzerinde gelişen modernleşme süreci ise, var olan eşitsizlikleri daha da keskinleştirmektedir. Tüm bunların yanında, modernleşme, geleneksel dayanışma ağlarını çözmekte, bunun yerine yenileri konulamadığı sürece bireyleri yalnızlaştırarak, sosyal güvenceden yoksun bırakmaktadır.

Bölgede gerçekleşecek olan ekonomik ve toplumsal dönüşüm, bütün nüfus gruplarını etkileyecektir. Topraksız ve az topraklı köylüler, kadınlar, çocuklar, yerinden iskan edilenler ve göçerlerle birlikte kent yoksulları, bu etkileri en fazla yaşayacak dezavantajlı kesimlerdir. Bu gruplara eklenebilecek bir başka kesim ise yaşlılardır.

Yukarıda da söz edildiği gibi, bölgedeki hiyerarşiyi oluşturan en önemli unsurlardan birisi yaşlıdır. Yörede yaşlı olmanın getirdiği saygınlık ve edinilen statü ile, bu kesim yaşlılık sürecini sorunsuz ve garanti altında geçirebilmektedir. Özellikle yakın

akrabalık ve aile ilişkileri temelinde bir dayanışma ve güvenceye sahip olan yaşlıyı, gerçekleşecek olan dönüşüm süreci içinde çeşitli sorunların beklediği açıktır. Bugün olmasa bile, yakın bir zamanda, bölgede kırdan kente doğru olan göçlerle geleneksel geniş ailenin giderek küçüleceği, yakın akrabalık ilişkilerinin ve diğer sosyal ilişkilerin zayıflayarak iş ve geçim sorunlarının şimdiye dek olandan farklı bir seyir izleyeceği varsayıldığında, yaşlıların yaşayacağı yalnızlık ve güvencesizliğin boyutları daha iyi kavranabilir.

Yöredeki nüfusun yaş dağılımına bakıldığında, ağırlığın yaşlı nüfusta değil, 0-14 yaş gibi genç nüfus üzerinde olduğu görülmektedir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, ekonomik kalkınma hızı ile, yaşlı nüfustaki çoğalma oranı arasında birebir ilişkinin varlığı, araştırma ve gözlemlerle ortaya konulmuştur. Bölgenin ekonomik kalkınma hızının, GAP'la birlikte artacağı göz önüne alındığında, yaşlı nüfus oranında da artış beklenmelidir. Ayrıca, bölgeye götürülecek çeşitli sağlık ve yaşam kalitesini artırmaya yönelik öteki hizmetlerin tümünün birden, ortalama yaşam süresini uzatarak, yaşlı nüfusun artışı sağlayacağı kuşkusuzdur. Yaşanan dönüşüm süreci ve kentleşme dinamiği içindeki bütün bu gelişmeler, yaşlıya ait barınma, bakım, sağlık, geçim, bireysel doyum gibi farklı sorunları da gündeme getirecektir.

Konuya bu boyutta bakıldığı zaman, projenin hayata geçirilmesi sürecinden olumsuz etkilenecek nüfus grupları arasında bölge yaşlılarının da neden yer alması gerektiği daha iyi anlaşılabilir.

YAŞLI SORUNLARINA YÖNELİK YENİ HİZMET ARAYIŞLARINDAN BİRİ OLARAK, "EVDE BAKIM, DESTEK VE YARDIM HİZMETLERİ PROJESİ"

Günümüzde pek çok ülkede, yaşlı nüfus özel ihtiyaç grubu olarak belirlenmektedir. Bu grup için saptanan amaç ve hedefler ise, bilimsel araştırmalara ve deneyimlere dayandırılabilmektedir. Yaşlı sorunlarının çözümüne ilişkin yeni politika ve hizmetler üretilmektedir. Yaşlıların bakım sorunlarının çözümüne ilişkin uygulanan hizmet türleri, her ülkenin sosyo-ekonomik yapısına göre farklılık göstermektedir. Kurum bakımı (huzurevleri), yaşlı apartmanları, yaşlı bakımevleri, güçsüzler evi, yaşlı köyleri, gündüzlü hizmet merkezleri, yaşlı kulüpleri ve evde bakım ve destek Hizmetleri, sözü edilen hizmetler arasında sayılabilir.

Son yıllarda, dünyada ve Türkiye'de yaşlı bakımı konusundaki genel eğilim, yaşlının aile içinde bakılması ve barındırılması yönündedir. Ancak, ailenin fonksiyonlarından çoğunu diğer kurumlara devrettiği gerçeği dikkate alındığında, kurum bakımı ya da diğer bakım hizmetlerine de ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

İlk aşamada, kurum bakımı bütün dünyada tek çözüm olarak uygulanmıştır. Daha sonra ise, kurum bakımının ekonomik olmadığı ve yaşlıların heterojen bir grup olarak farklı ihtiyaç ve sorunları bulunduğunun, alışkın oldukları ortamdaki ayrılmalarının güçlük yarattığının farkedilmesi ile, yaşlıların buldukları ortamda kalmalarını sağlayacak alternatif çözüm yolları aranmıştır (Koşar 1996: 116). Batı ülkelerinde, yaşlıya kurum bakımı yanında, farklı bakım hizmetleri birarada verilmekte ve

yaşlı, kendi koşullarını uygun hizmeti tercih edebilmektedir. Türkiye’de ise, kurum bakımı dışında yaşlıya tanınan seçenekler çok azdır.

Ülkemizde yaşlı hizmetleri, genelde sosyal güvenlik, sosyal yardım ve kurum Bakımı olarak üç alanda verilmektedir. T.C Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü, SSK ve Bağ-Kur tarafından sürdürülen, sosyal güvenliğe ilişkin bu hizmetler, emekli aylığı dışında, yaşlılara ek sağlık hizmetleri de vermektedir. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ve Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu aracılığı ile de, yaşlılara sosyal yardımlar yapılmaktadır. Kurum bakım hizmetleri ise, SHÇEK şemsiyesi altında verilmekte, ancak bu konuda kamu kuruluşları, belediyeler ve özel sektör de teşvik edilmektedir.

T.C Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü, yaşlılara ek bazı hizmetler de sunmaktadır. Bunlardan birisi, emekli maaşı, dul, yetim, ya da malül aylığı alanlara yönelik verilen kurum bakım hizmetleridir. Halen İstanbul’da hizmet veren 540 kapasiteli ve ikibin yılında hizmete girmesi beklenen, İzmir’de 1200, Ankara’da da 350 kişi kapasiteli huzurevleriyle, Emekli Sandığı, geniş bir yaşlı kitesine ulaşmayı hedeflemektedir. Bir diğer hizmet türü de, 2022 Sayılı Yasa ile, 65 yaşını doldurmuş muhtaç yaşlılara ödenen aylıktır. Kurum, Türkiye genelinde 694 bin 387 muhtaç yaşlıya aylık ödemektedir. Bunların 80 bin 999’u, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin 9 ilindeki muhtaç yaşlılardır. Ayrıca, emekli aylıklarının, yaşlının evinde ödenmesi, ikibin yılında uygulanmaya başlanacak hizmetlerden biridir. T.C Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü’nce uygulanması düşünülen, henüz proje aşamasında olan bir başka hizmet ise, “Evde Bakım, Destek ve Yardım Hizmetleri Projesi”dir. Proje, yaşlıya sunulacak alternatif yeni bir hizmet olması nedeniyle önem taşımaktadır.

Projede, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulacak bir merkez aracılığıyla yaşlılara bazı hizmetlerin sunulması hedeflenmektedir. Merkezde görevlendirilecek elamanlarla, yaşlının evinin temizlenmesi, bazı onarım işlerinin yapılması, eve yemek servisi, psikolojik danışma, acil ve pratik sağlık hizmetleriyle birlikte, alışveriş ve fatura yatırma gibi hizmetlerin yerine getirilmesi, hedeflenen hizmet türleridir. Ayrıca, yatağa bağımlı ya da yarı-bağımlılara sunulacak bakıcı hizmetleriyle, yaşlının yalnızlık ve sosyal izolasyonunu giderecek etkinliklerin yer aldığı, gündüzlü hizmet merkezleri de, verilecek hizmetlerin bir diğer ayağını oluşturacaktır.

Türkiye’de bugün en yaygın bakım şekli olarak, yaşlıyı, kurum bakımını talep etmeye yönelten nedenler, gündelik yaşamda karşılaştığı zorluklarla birlikte, yalnızlık, sosyal izolasyon ve geleceğe dönük, “ne olacağım?” kaygısıdır. Eve götürülecek destek ve yardım hizmetlerinin, yaşlının bu tür kaygılarını da azaltacağı düşünülmektedir. Proje ile, bir yandan kurum bakımına olan talep geciktirilip azaltılırken, diğer yandan, yaşlıya evinde olmanın psikolojik rahatlığı sunulacak, bu şekilde sadece yaşlı bireyin değil, içinde yer aldığı ailenin de desteklenmesi sağlanacaktır.

Evde Bakım, Destek ve Yardım Hizmetleri Projesi’ne rehberlik edebilmesi açısından, Ankara’da yapılan alan araştırması ve araştırmaya ait bazı bulgular aşağıda yer almaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, Evde Bakım, Destek ve Yardım Hizmetleri Projesi'nin, Ankara'da orta ve orta-üst gelir grubu yaşlıların yaşadığı varsayılan Bahçelievler ve Yukarı Ayrancı semtlerinde, uygulanırlık düzeyini belirlemektir. Çalışmada, projenin öncelikli olarak götürüleceği yaşlı kesimin sosyo-ekonomik düzeyi, aile yapısı, evde ihtiyaç duydukları hizmetler, yaşlı bakımına ve projeye yönelik düşüncelerine yer verilmiştir.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini, Ankara'da yaşayan, 60 yaşını doldurmuş Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nden emekli ya da dul, yetim ve malül aylığı alanlar oluşturmaktadır. Örneklem grubu ise, yukarıdaki koşulları taşıyıp, orta ve orta-üst gelir grubuna mensup oldukları düşünülen T.C Ziraat Bankası Bahçelievler ve Yukarı Ayrancı şubelerinden maaş alan 300 yaşlıdır.

BULGULAR

Bulgular Ankara'da, orta ve orta-üst gelir grubunda yer aldıkları varsayılan yaşlıların sosyal profilleri ile, projeye bakış açılan ve bu konudaki ihtiyaç düzeyleri ile ilgili genel bazı eğilimleri ortaya koymaktadır.

SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLER

Görüşülen yaşlıların yaş, eğitim, meslek ve gelir açısından homojen bir yapı gösterdiği ifade edilebilir. Yaşlıların % 59'u, 70-79 yaş grubunda ve % 69,3'ü de kent kökenlidir. Yüksek eğitim ise, %47 ile ağırlıktadır. Eğitim, meslek yapısına doğrudan yansımaktadır. Buna göre, yüksek eğitime dayalı üst düzey bürokrat, doktor, avukat, öğretmen gibi mesleklerden emekli olanlar % 49,5 ile çoğunluktadır.

Konut edinme ya da birikimini konuta yönlendirmenin, kamu kesiminde yer alan ailelerin en önemli yatırım alanını oluşturduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda, yaşlılar arasında konut sahipliği oranı, yukarıdaki bulgularla da bağlantılı olarak, çok yüksektir (% 67).

Sonuçta, genel sosyo-ekonomik profil açısından yaşlıların orta ve orta-üst gelir grubu içinde yar alan, kentlileşmiş, gelir, eğitim, meslek ve ikamet mobiliteleri yüksek, homojen bir yapı sergiledikleri söylenebilir. Kentsel değerleri benimsemiş yaşlıların ise yeniliklere daha açık olduğu ve değişiklikleri daha kolay benimseyecekleri düşünülebilir.

AİLE YAPISI

Yaşlıların yarısı (% 50,3) evlidir. Yalnız yaşayanlar ise % 31,3 ile azımsanmayacak bir oran vermektedir. Çocukları ile birlikte oturanların oranı % 13,7 ile son derece düşüktür. Çocuk sahipliği açısından ise, az çocuklu olma ağırlıktadır. İki çocukluluk % 43,8 ile en büyük oranı vermektedir. Yaşlıların çoğunluğu çocukları ile sık

sık görüşmektedir (%69,3). Çocuklarla devam eden ilişkiler akrabalarla da sürmektedir. Yaşlıların % 44'ü akrabaları ile sık görüştüğünü ifade etmiştir. Aile yapısı açısından ortaya çıkan bu durum, çağdaş çekirdek ailenin yanında, geleneksel Türk aile yapısının fonksiyonel anlamda halen varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

SOSYAL YAŞAM

Yaşlılara arkadaşları, komşuları, özel uğraşları ve boş zaman değerlendirilme biçimi ile ilgili yöneltilen sorulardan alınan yanıtlar, komşuluk ilişkileri ile arkadaşlık ilişkileri arasında, birbirine yakın oranlarda bir paralellik olduğunu ortaya koymaktadır. Yaşlıların % 51,3'ü arkadaşlarıyla, % 55'i de, komşularıyla sık görüştüğünü ifade etmiştir.

Özel uğraşı alanlarıyla ilgili soruya gelen yanıtlar, en sık tekrarlanan uğraşı türlerinin, çiçek yetiştirmek (%37,4) ve ev işi yapmak (%22,7) ile, daha çok ev içinde özel bir vasıf gerektirmeden, sürdürülebilecek etkinlikler olması dikkat çekmektedir. Boş zaman değerlendirilme biçiminde de, etkinliklerin çoğu yine televizyon izleme, kitap gazete okuma gibi ev içinde yapılabilen etkinliklerle sınırlı kalmaktadır. Bir diğer önemli nokta, komşu ve arkadaşlarla görüşmenin de sunulan seçenekler dışında, boş zaman kavramını içine yerleştirilmiş olmasıdır. Bu da, ülkemiz yaşlılarının sosyal çevreye verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu sonuç İmamoğlu'nun (1991: 1067) İsveçli ve Türk yaşlılarla yaptığı araştırmanın sonucu ile de örtüşmektedir. Buna göre ülkemizdeki yaşlılar hem kişisel, hem de kişilerarası ilişkilere birinci derecede önem vermektedirler.

Bütün bunlara bağlı olarak, örnekleme giren yaşlıların sosyal yaşamda aktif olarak yer almadıkları ve dışa dönük etkinlikleri daha az tercih ettikleri söylenebilir. Yaşlı, zamanının çoğunu evinde ve evde yapılabilecek sıradan uğraşlarla geçirmektedir. Sosyal ilişkilerini ise, daha çok komşu olmak üzere, komşular ve arkadaş düzeyinde kurmaktadır.

BEKLENEN HİZMETLER

Evde Bakım, Destek ve Yardım Hizmetleri Projesi'nin içeriğine ışık tutması amacıyla, yaşlılara gündelik yaşamlarında en çok güçlük çektikleri işler, sosyal yaşama ilişkin istekleri ve eve götürülmesini talep ettikleri hizmetler sorulmuştur. Gelen yanıtlar, yaşlıların % 67,6'sının ev işlerinde güçlük çektiklerini ortaya koymaktadır. En çok zorluk çekilen ev işi temizlik ve ütüdür (% 34). Ev içi onarım işleri % 22,2 ile ikinci sıradadır. Alışveriş %15,5 oranı ile ardından gelmektedir.

Görüşülen yaşlıların % 69,3'ünün, sürekli bir sağlık sorunu olduğu saptanmıştır. Bu paralelde, yaşlıların % 76,3'ü en çok sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. İhtiyaç duyulan hizmetler, farklı sağlık hizmet türleri arasında dağılım göstermektedir. Tansiyon ölçümü, yüksek tansiyon sorunu olan yaşlıların oranının yüksekliğine bağlı olarak, sürekli istenen bir hizmettir (% 36,5). İkinci sırayı, yaşa bağlı olarak azalan bedensel aktivitelerin tedavisi amacıyla fizik tedavi ve rehabili-

tasyon hizmetleri almaktadır (% 18,6). En az istenen sağlığa dönük hizmetler ise, diğer seçeneğinde ifade edilen ve Emekli Sandığı'nın hizmet kapsamı dışında olan ve daha çok ülkenin genel sağlık politikasının iyileştirilmesine yönelik beklentilerdir.

Yaşlı açısından, sosyal yaşamdaki canlılık ve sağlanan doyumun, sağlık ve kişisel sorunlarla uğraşmayı önleyici, ruhsal açıdan bireyi rahatlatıcı bir yönü olduğu bilinmektedir. Bu anlayışla, sosyal yaşama ilişkin nelerin eksikliğini duydukları sorusu yöneltilen yaşlıların tamamına yakın bir bölümünün, sosyal yaşantıları ile ilgili sorunları olduğu belirlenmiştir (% 83,3). Yukarıdaki bulgularla ortaya konulduğu gibi, ülkemiz yaşlıları, sosyal çevreye çok büyük önem vermektedir. Buna rağmen, bu kesimin yaşamın sosyal yanından daha az doyum sağladıkları görülmektedir. Bunun en önemli nedeni ise, kentleşme ile birlikte dış ilişkiler zincirinin azalması olduğu söylenebilir. Kentleşme ile birlikte yaşlılar, çocukları ve yakın akrabaları dışında kalan çevre ile daha az ilişki kurabilmektedir. Yaşlılar açısından eksikliği en çok hissedilen sosyal ilişkilerini tekrar canlı hale getireceğini düşündükleri, lokal, kulüp, vb. gündüzlü hizmet veren kuruluşlardır (% 43,3). Gezi, eğlence, sinema, tiyatro, konser gibi organizasyonlara duyulan ihtiyaç ise, % 18 oranı ile ikinci sırada gelmektedir.

Eve götürülmesi istenen ve beklenen hizmetler ise, yukarıda belirtilen ihtiyaçlara paralel olarak farklı alanlara doğru bir dağılım göstermektedir. Sağlığa ilişkin hizmetler % 18,8 ile ilk sıradadır. Sosyal yaşama ait gündüz hizmet veren kuruluşlara olan talep, %14,7 ile ikinci sırayı almaktadır. Gezi, eğlence, sinema, tiyatro gibi ev dışı etkinlikler konusundaki beklentilerin oranı % 11,4, yemek servisi beklentisi % 9,1 olmuştur. En düşük oranda istenen hizmet ise, banka ve fatura işlemlerinin yerine getirilmesidir (% 6,7).

Kendileri için en uygun bakım şeklinin ne olması gerektiği yolunda yaşlılara yöneltilen soruya gelen yanıtlar % 51,3 oranı ile, evde bakımın en çok istenen hizmet olduğunu ortaya koymaktadır. Dinlenme ve bakımevleri tercihi, % 17,5 oranı ile bunu izlemektedir. En az düşünülen yaşlı bakım yöntemi ise sadece % 4 oranı ile yaşlıya çocuk ve ailelerinin bakması düşüncesidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma kapsamı içinde yer alan yaşlılar, kent kökenli ve kentsel değerleri benimsemiş, yeniliklere açık bireylerdir. Sosyo-ekonomik özellikler açısından, görüşülen yaşlıların orta ve orta-üst gelir grubu içinde yer alan, gelir, eğitim, meslek ve ikamet değişkenliklerinin zirvede ya da zirveye yakın noktalarda bulunan türdeş bir yapı sergiledikleri belirtilebilir. Gelir durumu bir yana bırakıldığında, eğitim ve meslek yapısındaki üst seviye ile birlikte, kent kökenli olmanın, "Evde Bakım, Destek ve Yaşlı Hizmetleri" projesine olumlu yaklaşımı sağlayacağı öngörülmektedir.

Yaşlıların aile yapısı, çoğunlukla bir ya da iki çocuklu, çağdaş çekirdek aile modeline uymaktadır. Görüşme yapılanların yarısı halen evlidir. Yalnız yaşayanların ise azımsanmayacak bir oranda olması, eşyle birlikte yaşayanlara oranla, onların projeye daha çok ihtiyaç duyacaklarını gündeme getirmektedir.

Yaşlılar, aynı evlerde yaşayan çocukları ile ağırlıklı olmak üzere, akrabaları ile iletişimlerini sürdürmektedir. Devam eden bu iletişim kentteki ailelerin yaşam çevrelerinin, fonksiyonel anlamda geniş aile özellikleri taşıdığına bir anlatımdır. Aile yapısı açısından ortaya çıkan bu durumun, sözkonusu projeye olan talebi olumsuz yönde etkileyebileceği düşünülebilir. Ancak, gözardı edilmemesi gereken nokta, yaşlıların çocukları ve yakınları ile ilişkisinin sürdürdüğünü gösteren birçok araştırma varsa da, bu ilişkinin ve aradaki bağın yeterince güçlü olduğunu ortaya koyabilecek düzeyde bir çalışma bulunmamaktadır.

Çocuklar ve akrabalarla devam eden ilişkiler düzeyi, komşu ve arkadaş düzeyine de taşınmaktadır. Araştırma sonuçları, yaşlıların çoğunluğunun, komşu ve arkadaşları ile sık görüştüğü halde, özel uğraşı ve boş zaman tercihleri açısından dışa dönük etkinlikleri tercih etmediklerini ortaya koymaktadır. Özel uğraşı tercihleri ve boş zaman, daha çok ev içinde, bağımsız, sıradan etkinlikler şeklinde sürdürülmektedir.

Bu durum İmamoğlu'nun, Türk ve İsveçli yaşlılar arasında yaptığı araştırmanın sonuçları ile de örtüşmektedir. Buna göre, Türkiye'de yaşlılar arasında, çevreyle ilgili özelliklerden en az önemsenenlerden birisi, boş zaman değerlendirme olanaklarıdır (İmamoğlu, 1996: 369). Ortaya çıkan bu tablo, bu konuda Türkiye'de yaşlıyı yönlendirecek yeterli kurumsal düzenlemelerin olmaması ile açıklanabilir.

Bulgular, eve götürülecek ev içi hizmetler konusunda önceliğin, fiziksel güçle ilgili temizlik, ütü, onarım, alışveriş vb. alanlarda odaklandığını göstermiştir. Yaşlı açısından son derece önemli olan sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyaç ve eve sağlık hizmeti götürülmesi isteği de, beklendiği gibi çok yüksektir. Evinde yaşayan yaşlı açısından sosyal yaşamda eksikliği duyulan kuruluşlar lokal, kulüp gibi gündüzlü merkezlerle sinema, tiyatro, gezi gibi organizasyonlardır. Bu bulgu projenin önemli hizmet birimlerinden birisinin Gündüzlü Hizmet Merkezleri olması gerektiğini bir kez daha kanıtlamaktadır. Sonuç olarak, eve götürülecek destek hizmetlerinin bütün bu ihtiyaç ve talepler gözönüne alınarak planlanıp uygulanması gerektiği açıktır.

Yaşlılar, yaşlılıkta en uygun bakım yönteminin, formel yollarla gerçekleştirilmesi konusunda görüş bildirmiştir. Evde Bakım Destek ve Yaşlı Hizmeti Projesi'nin % 50 gibi yüksek bir oranda istenmesi, diğer istenen bakım yöntemlerinin de, daha çok kurum bakımı ve Gündüzlü Hizmet Merkezi tercihi etrafında odaklanması, aile ve çocukların bakımı altında olmanın pek rağbet görmemesi, kentteki yaşlıların formel yolları daha çok benimseyip tercih ettiklerini göstermektedir. Bu sonuç, Türk aile yapısının, kentte geldiği nokta açısından da çok dikkat çekicidir. Toplumsal değişme ve gelişme boyutunu yakalamış orta ve orta-üst gelir grubunda yer alan yaşlılar yüzyüze birincil ilişkilerden çok, resmi ikincil ilişkileri tercih eder hale gelmiştir. Buna göre, Türkiye kentlerindeki yaşlılar, ihtiyaç duysunlar ya da duymasınlar, genel dünya görüşü açısından projeyi desteklemektedir.

Kentleşmenin tek bir düzeyini temsil eden bir bölgede yapılan bu araştırmanın benzerlerinin, kentleşmenin değişik düzeylerini temsil eden farklı il ya da bölgelerde

yapılması, Türkiye'deki genel yaşlı karakteristiği ile sorunlarının belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Özellikle, topyekün bir bölgesel kalkınma hamlesi olarak GAP illerini içeren bölgede, diğer toplumsal kategorilerin yanında, yaşlı kesiminin de sosyo-ekonomik özellikleri ile yaşama biçimleri ve alışkanlıklarının belirlenmesi, bölge kalkınmasına yönelik projelerin amacına ulaşması açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, 1989 yılında tamamlanan GAP Master Planı ve 1997 yılında işlerlik kazanmış bulunan GAP Sürdürülebilir Kalkınma Programı incelendiğinde, yönelinen hedef grupları arasında, yaşlı kesimin yer almadığı görülmektedir. Oysa, bugün birçok ülkede, yaşlılar, özel ihtiyaç grubu olarak nitelendirilmektedir. Kaldı ki, GAP bölgesinde yaşayan yaşlılar, bölgenin geri kalmışlığı, bölgedeki hiyerarşinin katılığı ve bunun karşısında, yaşanan dönüşüm sürecinin büyük ve uzun erimli olması nedeniyle, baştan dezavantajlı kesimi oluşturmaktadır. Yaşlı grubun bu süreçte tümüyle toplum dışına atılması ve desteklenecek hedef gruplar içinde olmaması ile, kalkınma sürecinde bu grubun marjinalleşmesi sorunu gündeme gelebilir. Bu boyutta, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınma süreci içinde, yaşlı açısından önerilebilecek görüşler şöyle sıralanabilir :

Bölgede yaşlıların güvenli bir ortamda, sosyal ve zihinsel yönden destekleneceği, kendilerini geliştirebilecekleri, koruma ve rehabilitasyon hizmetleri alabilecekleri uygun kurumsal modellerle ilgili projelerin oluşturulması gerekmektedir. Bölgede güç duruma düşen ve acil yardıma ihtiyacı olan yaşlıların başvurabilecekleri "Yaşlı Danışma Merkezleri" açılması, bu kurumsal modellerden birisi olabilir. Bir diğer model ise, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, "Kadının Statüsünün Yükseltilmesi ve Kalkınma Sürecine Entegre Edilmesi Projesi" çerçevesinde oluşturulan Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) yaşlıları da içine alacak şekilde yeniden düzenlenebilir. Bu şekilde yaşlılar, boş zamanlarını, el becerilerini ya da diğer uğraşlarını değerlendirerek, elde edecekleri gelirle, üretim sürecinde yer alabilirler.

Bölgedeki yaşlılara, alternatif hizmet biçimleri sunulmalı, yaşının bireysel tercihlerine uygun, güvenli bir çevrede yaşamasının koşulları yaratılmalıdır. Bakıma muhtaç ya da beden ve ruh sağlığı yerinde olmayan yaşlıların kalabileceği, ihtiyaçlarına uygun hizmetler alabilecekleri özgün kuruluşların açılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bunun yanında yaşlıya, acil sağlık hizmeti, eğitim ve boş zamanlarını değerlendirme olanağını verecek Gündüzlü Hizmet Merkezlerinin oluşturulması, öngörülebilir diğer bir hizmet türüdür. Ayrıca bölgede, sosyal güvenlik kapsamı dışındaki yaşlılara sosyal yardım uygulamaları ile destek verilmeli, 2022 Sayılı Yasa ile Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nce muhtaç yaşlıya ödenen aylık miktarı artırılarak, yaş sınırı 60'a indirilmelidir. Yeniden yapılanma sürecinde, kent planlarında yaşlıların rahat hareket edebilecekleri bir planlama şekli gözönüne alınarak, refah düzeylerini olumlu yönde etkileyecek politikaların hazırlanması ve uygulanması süreçlerine aktif olarak katılımları sağlanabilir.

Bütünsel ve eşitleyici bir kalkınmaya ulaşılabilmesinde, kalkınma sürecinin dışında kalmış ya da yürütülen projelerin etkisiyle sürecin dışına itilmiş toplumsal ke-

simlerin tanınıp belirlenmesi ve kalkınma sürecine entegrasyonu önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, bölgede sosyal hizmetlerin planlanmasına ışık tutacak diğer araştırmalar yanında, yaşlıların sosyo-ekonomik profilleri ile, ihtiyaç ve beklentilerini saptayabilecek araştırmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır.

KAYNAKÇA

- Bring Satya, "Yaşlılar İçin Konut Seçenekleri" **Diğerlerinin Konut Sorunları**, T.M.M.O Mimarlar Odası, Emine M. Konut, Ankara: 1996.
- .../.... "Değişen Toplumlarda Yaşlıların Yeri ve Aile İçi İlişkileri" **Sosyal Devlet Yaklaşımında 2000'li Yıllara Doğru "Olgun Gençlik" Sempozyumu**, Ed. Velettin Kalnkara, Ankara: 1995.
- Baran G.Aylin, "Kurum Bakımındaki Yaşlıların Sosyal Yaşam Koşulları: Ankara Örneği" **Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fak. Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1-2, Ankara: 1996.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Yaşam Süresi 20 Yıl Uzunyor" (28 Eylül 1998).
- D.İ.E (1999, Nüfus Kayıtları, 1999.
- Danişoğlu Emel, "Yaşlıların Refahı" **Diğerlerinin Konut Sorunları**, T.M.M.O Mimarlar Odası, Ed. Emine M. Komut, Ankara: 1996.
- Emiroğlu Vediha, **Yaşlılık ve Yaşlıların Sosyal Uyumu**, Şafak Matbaası, Ankara: 1995.
- GAP B.K.İ, Çatom (Çok Amaçlı Toplum Merkezleri) 1997.
- .../.... GAP Master Planı, Kentleşme Hedef ve Stratejileri. 1993.
- .../.... GAP Bölgesinde Kentsel Kademelenme. 1993.
- .../.... GAP Sürdürülebilir Kalkınma Programı. 1997.
- .../.... GAP Bölgesinin Sosyo-ekonomik Özellikleri. 1999.
- İmamoğlu E.Olcay, "Yaşlıların Sosyal Psikolojisi" **Türk Aile Ansiklopedisi**, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay. Cilt 3, Ankara: 1991.
- İmamoğlu E.O. ve İmamoğlu V. "Yaşlıların Yaşam Çevreleri" **Diğerlerinin Konut Sorunları**, T.M.M.O Mimarlar Odası, Ed. Emine M. Komut. Ankara: 1996.
- Koşar G. Nesrin **Sosyal Hizmetlerde Yaşlı Refahı Alanı**, Şafak Matbaası, Ankara: 1996.

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN SOSYAL HAREKETLİLİĞE OLAN ETKİ DEĞERLENDİRMESİ

Nilay ÇABUK (*)
Feryal TURAN (**)

1. Giriş

GAP Master Planında ve Bölgenin Kalkınma Senaryosunun ana hedefi bölgeyi "Tarıma Dayalı İhracat Üssü" haline getirilmek olarak vurgulanmaktadır. Bu hedef doğrultusunda, ekonomik yapıyı geliştirerek GAP bölgesindeki gelir düzeyini yükseltmek ve böylece GAP bölgesi ve diğer bölgeler arasındaki gelir farklılığını daraltmak; kırsal alanda verimliliği ve istihdam olanaklarını arttırmak; GAP bölgesindeki büyük kentlerin nüfus emme kapasitesini geliştirmek bölge kaynaklarının etkili kullanımını yoluyla, kendi başına ekonomik büyüme, sosyal istikrarın ve ihracatın teşviki gibi ulusal amaçlara katkıda bulunmak, temel hareket noktaları olarak ortaya konmuştur.

Belirlenen bu hedefler kapsamındaki GAP projesinin uygulanması kapsamında bir dizi araştırma projesi hazırlanmıştır. Bu araştırmalardan 1994'e dek tamamlanmış olanları şöyle sıralayabiliriz.:

- 1- GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması
- 2- GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması
- 3- GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegre Edilmesi Araştırması
- 4- GAP Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması
- 5- GAP Sulama Sistemlerinin İşletme, Bakım ve Yönetimi Projesi Sosyo-Ekonomik Çalışmalar

Bu çalışmalarla, bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını anlamaya, bölgenin sosyal sorunlarını, genel olarak toplumun ve farklı sosyal grupların ihtiyaç, beklenti, tutum ve eğilimlerini belirlemeye, kalkınmanın özel hedef gruplarını (özellikle dezavantajlı konumda olanlar) tanımlamaya yönelik bir dizi veri toplanmıştır.

(*) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

(**) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi.

1994 yılında araştırma projelerinin sonuçlarının alınması doğrultusunda GAP Bölgesi'nde sosyal ve insani gelişmeye yönelik uygulamalara çerçeve oluşturmak üzere bir sosyal eylem planı hazırlanmıştır.

Hazırlanan bu GAP Sosyal Eylem Planı'nın amaçları şunlardır:

- Ekonomik büyüme sürecini sosyal gelişme ile destekleyerek kalkınma sürecini hızlandırmak ve dengeli bir kalkınmayı temin etmek,
- GAP Bölgesi'ne yönelik sosyal hizmetlerin etkinliğini ve yayınlığını artırarak, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki sosyal gelişmişlik farkını orta vadede en aza indirmek, uzun vadede ise ortadan kaldırmak,
- Teknolojik gelişmelerin toplumsal olarak benimsenebilirliğini sağlayacak yol ve yöntemleri tanımlamak,
- Bölge içindeki farklı sosyal grup ve katmanların kalkınma süreci ile bütünleşmelerini sağlamak,
- Kalkınma sürecinde ortaya çıkabilecek olumsuz etkileri en aza indirmek,
- Kalkınma çabalarında, planlama aşamasından uygulama ve uygulamaların izleme ve değerlendirme aşamalarına kadar halkın etkin katkı ve katılımını sağlama yolunda uygun yöntemleri belirlemek ve hayata geçirerek sürdürülebilir bir kalkınmanın koşullarını yaratmak,
- Planıcı ve uygulayıcılara ışık tutacak strateji ve politika seçenekleri üretmektir.

Görüldüğü gibi GAP Sosyal Eylem Planında temel müdahale alanlarını "örgütlenme ve katılım", "nüfus ve yerleşme", "eğitim", "sağlık", "tarımsal yayım", "istihdam ve gelir" ve "mülkiyet ve arazi kullanımı" konuları gibi ana başlıklar altında toplayabiliriz.

2. GAP Sosyal Eylem Planını Belirleyen Çabalar

a- GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması ile bölgenin kırsal ve kentsel topluluklarının toplumsal profili çıkarılmaya ve bu yapıdaki değişme eğilimleri saptanmaya çabalanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma, GAP Bölgesi illerinden Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa'nın kırsal ve kentsel alanlarında yapılmıştır.

Önemli Bulgular

Bu araştırmanın sonucu olarak saptananlar şunlardır: GAP Bölgesi topluluklarında geleneksel ilişki ve yapılar önemli ölçüde varlığını sürdürmekle beraber, toplum modernleşme sürecine girmiştir ve bu yolda önemli mesafeler de alınmıştır. Modernleşmenin temel itici gücü tarımsal mekanizasyon, göç hareketleri, kentleşme, pazara açılma ve kitle iletişim araçlarındaki gelişme olmaktadır. Toplumun önemli ölçüde değişime ve yeniliklere açık olduğu bulgulanmış, kadınların ve gençlerin erkeklerle göre değişime ve yeniliklere daha açık olduğu anlaşılmıştır.

Sosyal gelişme göstergelerinde istenen iyileşmenin gerçekleşmemesinin önündeki temel engellerden biri olarak kırsal altyapının yetersiz olduğu ortaya çıkmakta-

dır. Kırsal alanda fiziksel ve sosyal altyapının yeterince geliştirilememesinin önemli nedenlerinden biri ise kırsal yerleşimlerin dağınık, parçalı ve düşük nüfuslu bir yerleşim dokusu göstermesidir.

b-GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması göç alan ve veren yerleşim yerleri ile göçe katılan hanelerin özelliklerini saptamak ve GAP'ın etkileri ile göç eğilimlerinde meydana gelebilecek değişimler üzerinde kestirimlerde bulunabilmek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca GAP'ın etkileri ile meydana gelecek değişimlerin daha önce bölgeden göç etmiş hanelerin geri dönüş eğilimlerini nasıl etkileyeceği de saptamak istenmiştir.

Araştırmanın evrenini GAP Bölgesi illerinin kırsal ve kentsel alanları ile bölgenin göç verdiği Adana, İstanbul ve İzmir illeri oluşturmuştur. Araştırma bölge illerinden Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa'dan oluşturulan örneklem biriminde gerçekleştirilmiştir.

Önemli Bulgular:

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre göçün yönü kuzeydeki dağlık alanlardan güneydeki ovalara, kırsal alanlardan kentsel merkezlere ve bölgeden bölge dışı metropollere doğrudur. Göçün temel nedeni ise ekonomiktir. Kentsel alanlara göç edenlerin % 85'i göç ediş nedeni olarak ekonomik gerekçeleri dile getirmektedir.

Kırsal alanlarda göç etme eğilimi görülmektedir ve göç etmek isteyenler ağırlıklı olarak topraksız ve az topraklı hanelerdir. Göçün ilk durağını ise Şanlıurfa ve Gaziantep gibi bölgenin görece büyük şehirleri oluşturmaktadır.

Daha önce bölge dışına göç edenlere gelince, bunların % 23'ü bölgeye geri dönme eğilimindedirler. Köylerinde toprağı olanların % 46'sı geri dönmek isterken topraksızların % 15'i geri dönme eğilimindedir.

Sonuç olarak GAP'ın gerçekleşmesi ile beraber, sulama dışı alanlardan sulamaya açılan alanlara doğru kalıcı ve mevsimlik göç, kırsal alanlardan bölge içi kentsel alanlara doğru bir göç yaşanacağı beklenmektedir. Ayrıca daha önce bölge dışına göç edenlerin de önemli bir kısmının bölgeye geri döneceği beklenmektedir.

c-GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü Ve Kalkınma Sürecine Entegre Edilmesi Araştırması bölge kadınına çevreleyen sosyal, ekonomik ve kültürel koşulları, bu yapıdan ve bireysel özelliklerden kaynaklanan sorunları, kadının gelişmesini engelleyen süreçleri ve kadınların beklenti ve ihtiyaçlarını saptayarak, kadının statüsünün yükseltilmesi, kalkınma sürecine katılımı ve nimetlerinden daha fazla yararlanması için sağlayıcı yolların belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

Araştırma bölgeyi temsilen Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa illerine bağlı 13 kentsel ve 81 kırsal yerleşim yerinde yapılmıştır.

Önemli Bulgular:

Kırsal alanda görüşülen hanelerin % 48'inin temel geçim kaynağı bitkisel üretimdir. Tarımsal üretimde hanelerin % 73'ü emek gücü olarak hane bireylerini kullanmaktadır. Dışardan ek ücretli işçi kullananların oranı ise sadece % 18'dir.

Görüşülen hanelerin % 42'sinde hanenin erkek üyeleri dışarıya mevsimlik çalışmaya gitmektedirler. Görüşülen kadınların ise sadece % 11'i mevsimlik göçe katılmaktadır.

Kadınların yer aldığı tarımsal işler ise; hasat (%54), tohum temizleme (%33.5), çapa (%27) ve ürün depolama (%24)dır. Pazarlamada ise kadınlar hemen hemen hiç yer almamaktadırlar (% 1). Kadınların tarımsal faaliyetlere katılımı genel olarak toprak ve hane büyüklüğüne, teknolojik düzeye ve ürün desenine göre değişmektedir. Emek yoğun ürünlerde kadının tarımsal faaliyetlere katılımı artmaktadır. Çekirdek aile oranı kırsal alanlarda % 60, kentsel alanlarda ise % 69'dur. Geniş aile oranı ise kırsal alanlarda %24, kentsel alanlarda % 13'tür. Görüşülen kadınların ortalama ilk evlenme yaşı kırsal alanda 17, kentsel alanda ise 17.5'tir. Akraba evliliği ise kırsal alanlarda % 54, kentsel alanlarda ise % 36 oranında gözlenmiştir.

Hem kentsel hem de kırsal alanlarda kadınların eğitim düzeyi düşüktür. Okumaz yazma bilmeyen kadın oranı kırsal alanda % 76, kentlerde ise % 45'tir.

Kadınların kırsal alanda % 64'ü, kentsel alanda ise % 50'si çeşitli sağlık problemleri olduğunu belirtmektedir.

Kadınların kararlara katılımı yaşı büyüdükçe, oğulları büyüyüp evlendikçe artmaktadır. Fakat her durumda kararlara katılım ev içi işlerle sınırlı kalmaktadır.

Kadınlar statü artışını gelirden artışa, dayanıklı tüketim malları sahipliğine, eğitim ve iş sahibi olmaya, iş-güç sahibi oğul sahibi olmaya bağlamaktadırlar.

d- GAP Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelere İstihdam Ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması'nun amacını da şöyle tanımlayabiliriz: Güneydoğu Anadolu Projesi'nin temel hedeflerinden birisi, Dicle ve Fırat havzalarında ki su ve toprak kaynaklarının geliştirilerek, yöre insanının gelir düzeyinin artırılmasıdır.

Büyük fiziksel yatırımlar içeren her kalkınma projesinde olduğu gibi, GAP'ın da birtakım toplumsal kesimler üzerinde kaçınılmaz olumsuz etkileri olabilecektir. Bu kesimlerin başında, yerleşim yerleri ve başta toprak olmak üzere geçim kaynakları baraj suları altında kalacak olanlar gelmektedir. Bu nüfus, yeni yerleşim yerlerine taşınma, yeni geçim kaynakları bulma ve yeni bir yaşama uyum sağlama sorunlarıyla karşı karşıya kalacaktır.

Bu sorunların varlığından yola çıkılarak bu yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırmalarının yapılması da öngörülmüştür..

e-GAP Sulama Sistemleri İşletme Bakım Ve Yönetim Projesi Sosyo Ekonomik Çalışmalar sulamaya dayalı bir sürdürülebilir tarımsal kalkınma için bölge koşullarına uygun ve katılımcı bir işletme-bakım ve yönetim modelinin geliştirilmesine yönelik sosyal değişkenlerin saptanması amacıyla yapılmıştır.

Önemli Bulgular:

Bölge kırsal toplulukları hızlı bir dönüşüm geçirmektedirler. Sulama bu dönüşümün temel nedenlerinden biridir. Sulanan alanlardaki çiftçiler diğer çiftçilere göre daha rasyonel davranışlar geliştirmeye başlamışlardır. Sulama ile birlikte aşiret türü örgütlenme ve büyük toprak sahipliği çözülmekte, yerini orta büyüklükte aile işletmelerine bırakmaktadır. Bölge genelinde topraksız çiftçi oranı % 40 iken, araştırma bölgesinde bu oran % 34'e düşmektedir.

Bireysel çiftçiler tarafından sulama yatırımları yapılmamakta, bu yatırımları devletin yapması beklenmektedir. Bunda geleneksel devlet baba zihniyeti kadar finansman ve eğitim yetersizliği ve ortaklaşa iş yapma alışkanlığının olmaması etkili olmaktadır.

Çiftçilerin % 49'u sulama grupları oluşturma konusunda kendilerine güvenmektedirler. % 53'ü ana kanallardan devletin sorumlu olması gerektiğini düşünmekte, % 78 gibi büyük bir oran ise tarla içi kanalların işletme ve bakım sorumluluğunun çiftçilerde olması gerektiğini düşünmektedir. Köy muhtarlarının % 76'sı kanalların bakım ve temizliğini çiftçilerin yapabileceğini ve aynı grubun %62'i sulama paralarının çiftçiler tarafından toplanabileceğini düşünmektedirler. Bu veriler katılımcı bir işletme-bakım ve yönetim modelinin uygulanabilirliğini göstermektedir.

3- Şanlıurfa-Harran Ovalarında Sulamanın Ortaya Koyduğu Sosyal Hareketlilik

GAP projesinin uygulanması ile birlikte kaçınılmaz olarak bölgede sosyal, ekonomik, kültürel değişimler başlamış bulunmaktadır. Söz konusu olan bu projenin hedeflerinden biri de su ve toprak kaynaklarını sulama, kent hizmetleri ve sanayi kullanımını için geliştirmek ve yönetmektir.

Bu çalışmada, özellikle kanaatli sulamanın başladığı 1995 yılı bizim için Şanlıurfa-Harran ovalarında yaşayan bölge insanının miladi tarihi olacaktır. 150 000 hektar alanın sulanması da bu proje içinde hedeflenmiştir. Bunun öncesi ve sonrası yıllar bu bölgenin sosyal hareketliliğine bir değerlendirme profili yaratacaktır.

Özellikle, karşılaştırma verilerini yukarıda sözünü ettiğimiz sosyal eylem planının hazırlanması için yapılmış olan araştırmaların sonuçlarında ortaya konulan nitel ve nicel veriler ile 1995 sonrasında ve özellikle de bizimde içinde bulunduğumuz "Şanlıurfa-Harran Ovaları Tarla-içi Geliştirme ve Köy Geliştirme Projesinin" sosyal değerlendirme bulguları, GAP'ın sosyal hareketliliğe olan etki değerlendirmesinde ışık tutacaktır.

Kısaca bu çalışmaların bize sergilediği tablo içinde bu türden projelerin olumlulukları ve olumsuzlukları birlikte taşıdığını görmekteyiz. Şimdi de Şanlıurfa ili kapsamında sulama öncesi ve sulama sonrası ekonomik ve sosyal yapıyı analiz edecek olursak nasıl bir gelişim ve değişimle karşı karşıya kaldığımızı daha ayrıntıda izleyebiliriz.

Bu çalışmanın genel amacı, bölgede sulamaya açılmış ve açılacak olan tarımsal etkinlik alanı içindeki, tarla içi hizmetler ve köy geliştirmeye ilişkin girdi ve hizmetlerin farklı toplumsal konumdaki kesimleri nasıl ve ne derecede etkilediği, bu kesimlerin var olan değişim ve dönüşümü nasıl algıladıkları, bu hizmet ve etkinliklere ilişkin katılımları ve beklentileri saptamaktır.

Çalışmada, farklı toplumsal konumdaki kesimlerin sahip olduğu bileşenler bir bütünlük içerisinde kategorileştirilmiş, köyler arasında karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında, proje alanının bir yapısal profili sergilenirken, bu yapıdaki proje kapsamındaki tarımsal modernizasyon ve tarla içi ve köy geliştirme hizmetlerinin gelişmesi ve yayılmasının etkileri çerçevesinde ortaya çıkacak değişimler ve bu değişimlerin doğrultusu ve hızları da belirlenmeye çalışılmıştır.

1985 yılında ilin nüfusu 795 034 iken, yıllık ortalama % 4,6'lık bir artış hızı ile 1990 da 1 001 455'e ve 1990-97 yılları arasında ise yıllık ortalama % 5.2 lik artış ile 1 311 334'e ulaşmıştır. Bu dönemde yıllık toplam nüfus artış hızı hem Türkiye ortalamasının (% 2,1), hem de GAP Bölgesi ortalamasının (% 3,4) üstünde olmuştur. 1995'deki nüfus (1 243 600) yıllık ortalama % 4,1'lik bir artış hızı ile 1998 'de 1 428 300 ulaşmıştır. Ayrıca aynı dönemdeki kentsel nüfusun yıllık ortalama hızına da baktığımızda, il bazında % 6,3, GAP Bölgesinde % 5,7 ve Türkiye'de % 4,3 ile karşılaşmaktayız. Kırsal kesimdeki aynı dönemli yıllık artış oranına baktığımızda bu oran il için % 2,6, GAP Bölgesi için % 1.1 ve Türkiye genelinde ise % -0.5 dir.

Şanlıurfa ili 11 ilçe merkezi, 772 köy ve 1 646 köy altı yerleşmeden oluşmaktadır. İlin toplam nüfusu 1997 yılı verilerine göre, 1 311 334 ve bunun 792 068'i il ve ilçe merkezlerinde, 519 266'sı bucak ve köylerde yaşamaktadır. Şanlıurfa ilinde ortalama hanehalkı büyüklüğü ise 6,74 dür(1990). Proje kapsamındaki evrende yer alan 178 köyün toplam hane sayısı 12 871 ve örnekleme giren 35 köyün toplam hane sayısı 2.001 ve örnekleme ortalama hanehalkı büyüklüğü 6,6 olarak saptanmıştır.

Nüfusu yaş grupları dağılımı içinde ele aldığımızda şöyle bir tablo sergilemektedir; 1990 yılı verileri ışığında, 0-14 yaş grubu toplam il nüfusunun % 47,9'unu, 15-64 yaş grubu % 49,7'sini, 65 yaş ve yukarısı ise % 2,6'sını oluşturmaktadır. Görüldüğü Şanlıurfa ili bölgenin genç nüfusa sahip olan illerinden biridir.

GAP Bölgesinde iç göç oranları, 1980-85 yılları arasında ülke düzeyinde düştüğü halde bölgede artmıştır. İç göçler daha çok Gaziantep ve Diyarbakır'a yönelmiştir. Ancak 1975-80 dönemi ile 1980-85 dönemi iç göç oranları açısından karşılaştırıldığında Şanlıurfa ve Mardin illerinin oranlarında artış gözlenmiştir. Dış göç oranlarını iller bazında baktığımızda bu bölgedeki, 1975-80 döneminde Şanlıurfa, Mardin ve Adıyaman en yüksek oranlara sahip iken, 1980-85 yılları arasındaki dönemde ise Siirt, Adıyaman ve Mardin öncelikli olmuştur.

1995'de 'GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması'nın da (O.D.T.Ü Sosyoloji Bölümü) ortaya koyduğu gibi, en çok göç alan merkezlerin başında Gaziantep gelmekte ve bunu sırasıyla Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin izlemektedir.

GAP dışındaki merkezlere göç veren illerin başında ise Şanlıurfa, Mardin ve Diyarbakır gelmektedir.

1990 verileri ışığında bu ilin iktisaden faal nüfusunun % 71'i tarım, % 20'si hizmetler, % 5'i inşaat ve % 4'ü imalat sanayinde çalışmaktadır. Nüfusun % 49'u gizli işsiz konumunda ücretsiz aile işçisi iken, %26'sı kendi hesabına çalışmakta, % 25 'i ücretli olarak istihdam edilmektedir.

Göç Eğilimleri

Şanlıurfa-Harran Ovalarında sulamanın başlamasından sonra uygulanan tarımsal bitki deseni ağırlıklı olarak pamuk ürününe doğru hızla değişmiştir. Bu değişim, beraberinde işgücünün istihdamını etkilemiştir. Aynı zamanda göç eğiliminin yönünde de etkileri olmuştur.

Çalışmanın örnekleme kapsamındaki 35 köy muhtarı (köy muhtarının bulunmadığı durumlarda muhtar azaları) ile yapılan görüşmeler sonucunda, köy genel bilgi anketinin sonuçları çerçevesindeki değerlendirmelere göre, köylere son beş yılda yerleşen hanelerin var olduğunu bildiren köylerin oranı % 21'dir. Köylere dışardan mevsimlik işçi geldiğini bildiren köylerin oranı % 83'dür. Muhtarların beyanına göre bunların % 38 'i Urfa'dan, % 24'ü ise çevre köylerdendir. Bu köylere mevsimlik işçi olarak gelenlerin çoğunluğu (% 72) özellikle pamuk toplama zamanında gelmektedir. Muhtar görüşmeleri sırasında özellikle vurgulanan noktalardan biri de: çocukların daha önceleri aileleri ile birlikte yaşadıkları mevsimlik göç nedeniyle okula devam etmedikleri, onlarla birlikte Adana ve Hatay vb. yerlere çalışmaya gittikleridir.

Topraksızlık ve geçim zorluğu göçün en önemli nedenidir. Örnekleme oluşturan köylerde yapılan görüşmelerde, hanchalkı reislerinin çoğunluğunun (% 79,5) o köyün yerlisi olduğu ortaya çıkmıştır. Görüşülen kişilerin % 20,5'i ise yakın köylerde veya şehirde (görüşülen kişilerin % 5'i Kahramanmaraş doğumludur) doğmuştur.

Bu sayılar kırsal alan içindeki çok düşük düzeyde görülemeyecek bir göçü ortaya koymaktadır. Kır içi olarak adlandırılabilen bu göçün nedenlerinin başında geçim zorluğu (% 38,8) gelmektedir. Topraksızlık (% 25) ve iş değiştirme (% 15,5) bunu izleyen başlıca nedenler arasındadır. Bu nedenlerle ortaya çıkan göç, GAP uygulamalarının yöredeki tarımsal üretimde yarattığı değişimlerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

"Ben buralı değilim, Suruç'da doğdum. Ne toprak ne de iş vardı orda, burda pamuk işi olduğu için ben de aldım çoluğu çocuğu geldim bu köye, işte gördüğün gibi şimdi burda geçinip gidiyoruz....."

Kaynak: Topraksız bir köylü ile derinlemesine görüşme

Sulama gelmeden önce yöredeki topraksızların büyük bir bölümü ve toprak sahibi olanların da bir kısmı yakın illerde tarım işçisiydi. Bölgeye su gelmeden önce topraksız kesimin tarım işçisi olarak ve toprak sahibi olanların da % 47'sinin daha önce kısa aralıklarla da olsa çalışmak için çevre illere gitmiş oldukları saptanmıştır. Şu anda kendi toprağını ya da başkasının toprağını işleyenlerin, işledikleri toprak büyüklüğüne bağlı olarak geçmişte göç edenlerin oranlarına bakıldığında, 0-100 da toprak işleyenler % 79 ile daha önceden göçe katıldıklarını beyan ederken, 101+da toprak işleyenler ise % 20 oranında geçmişte başka yerlere çalışmaya gittiklerini belirtmişlerdir. Görüşülen hane reislerinin bilgileri ışığında, daha önceden aileleri ile birlikte başka illere gidenlerin oranı % 35, sadece hanehalkı reislerinin dışarıya başka yerlere çalışmaya gittiklerini bildirenlerin oranı ise %51'dir. Öte yandan toplulaştırma, sulama ve tesviyenin yapıldığı alanlardan görüşüğümüz 126 kişiden (toplam görüşülen 450 hane reisinin % 28) geçmişte göç edenlerin oranı % 61 olarak saptanırken bu gün ise bu hanelerden ancak % 13'ü şu anda evden dışarıda çalışmaya gitmektedir. Bunların sulama öncesi dönemde, tarım işçisi olarak geçici olarak çalışmaya gittikleri illerin başında öncelikli olarak Adana ve Hatay gelmektedir.

Tarımsal üretimdeki dönüşüm mevsimlik işçi göçünün yönünü değiştirmiştir. GAP çerçevesinde sulamanın devreye girmesi yöredeki ürün desenini değiştirdiğinden, önceleri çalışmak için Adana ve Hatay gibi illere gidenlerin artık büyük oranda yörede çalışmaya başladıkları görülmektedir. Görüşülen kişilerin geçmişte %70,4'ü pamuk ve narenciye toplama işi için adı geçen illere giderken, bugün bu oran % 11,6'ya inmiştir. Şu anda kendi toprağını işleyen ya da işletenlerle başkasının toprağını işleyen hane reisleri % 88,4'ü şu anda 'evden dışarıda başka yerde çalışmaya giden var mı?' sorusuna hayır yanıtı vermişlerdir. Aynı zamanda görüşülen 450 hane reisinden hiç toprak işlemeyen 69 kişinin % 70'i geçmişte mevsimlik göçe katılmış iken bugün bu oran % 9'a düşmüştür. Bu kişiler genellikle kendi bölgelerinde sulama sonrasında daha kolay iş olanakları elde ettiklerinden dolayı -sulama, çapa, pamuk toplama vb.- dışarıya gitmediklerini beyan etmişlerdir. Mülkiyetinde toprak bulunmayan 252 kişinin geçmiş dönemde başka yerlere çalışmaya gitme oranı % 67 iken bu gün bu oran %14'de düşmüştür. Bu kişiler bugün büyük bir oranda kendi köylerinde yüzdeotuzcu sistemle başkasının toprağını işlemeye yönelmekte ya da ailesine ait topraklarda çalışmaktadır.

Şu anda evden dışarıda çalışmaya gidenlerin bulunduğunu bildiren % 11,6'lık oranda olan kişilerin % 25,5'i Adana'ya giderken %17'si Şanlıurfa sınırları içinde mevsimlik işçi olarak çalışmaktadır. Buna karşılık görüşme yapılan 35 köyün % 83'ünde civar köylerden, ilçelerden gelen mevsimlik işçiler bulunmaktadır. Bu köylerdeki mevsimlik işçiler özellikle Şanlıurfa (% 32) ve sulamaya açılmamış civar köylerden ve ilçelerden (% 20) dir. Genellikle Şanlıurfa'dan mevsimlik işçi olarak bu köylere gelenler, gecekondularda yaşayan, barajın yapılması ile köyleri su altında kalanlar ve farklı yerlerden göç etmiş kırsal kesim insanıdır. Öte yandan Suruç ve Maraş'tan gelenler de, görüşme yapılan köylerde genellikle başkasının toprağını kiralayan ya da yüzdeotuzcu işletme sistemi ile toprağı işleyen topraksız köylüler olmaktadır. Bütün bu rakamlar yöredeki işgücünün dışarıya yöneliminin oldukça azal-

dığı ve buna karşın projenin, sulamanın bulunmadığı civar köy ve ilçelerdeki topraksız kesime istihdam yarattığını göstermektedir. Bu kişiler pamuk ekimi zamanında köylere gelip 8-9 aylık süreler ile toprağı işlediği kişilerin onlara sundukları tek gözlü ve genellikle tarla başlarında ya da toprak sahibinin evinin yakınlarındaki yerlerde barınmaktadır. Bu türden bir mevsimlik göçü yaşayan hane reisleri genellikle aileleri ile birlikte bu göçe katılmakta ve aile emeğini yoğun olarak kullanmaktadır. Bu süreç içindeki geçimlerini, toprağı işledikleri kişilere ürün hasadında ödemek koşulu ile borçlanarak gerçekleştirmektedirler.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere GAP kapsamında ortaya konulan tarımsal modernizasyon çalışmalarından biri olan ve özellikle de tarımsal üretimin yapısını değiştirmede belirleyici faktör olan sulamanın bölge insanına ve bölge ekonomisine katkısı olduğu görülmektedir.

Çünkü, böyle bir değişme, yöre insanının sosyal ilişki parametrelerini ve yaşam biçimini görece de olsa olumlu yönde etkilemektedir.

' Daha önceleri Adana'ya, Hatay'a giderdik, o sıcak havalarda çadırlarda yaşadık. Gündüz içine girilmeyecek cehennem gibi sıcak olurdu, su yok, doğru dürüst yıkanamazdık, pislik içinde olurduk. Bir de tanımadığımız kişilerle iç içe olurduk. Ayrıca bir de gözümüzde arkada kalırdı, yaşlımız hastamız köyümüzde kalırdı. Şimdi artık, köyümüzde , evimizde kalarak çalışıyoruz.

Kaynak: Topraksız köylünün karısı ile derinlemesine görüşme

SONUÇ

Bu değişim, beraberinde işgücünün istihdamını etkileyerek yörenin daha önceleri başka illere gönderdiği mevsimlik işgücünü bölgede tutmaya başlamıştır. GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması sonuçlarında örneklemedeki köylerden % 42,5'i civar köylerden mevsimlik göç almaktayken, proje kapsamında uyguladığımız alan çalışmasında yer alan köylerden % 83'ü civar köy ve ilçelerden mevsimlik işçi göçü almaktadır. Bu köylere mevsimlik işçi olarak gelenlerin çoğunluğu (% 72) özellikle pamuk toplamaya gelmektedir. Bulgular şunu göstermektedir ki, bölgenin sulamaya açılması ve tarımsal üretimdeki gelişme ve dönüşümler bölgedeki göç olgusunu tersine dönüştürmektedir. Çünkü araştırmamız kapsamında uygulanan Köy Genel Bilgi Formu Anketi ve Hanehalkı Anketi çerçevesindeki bulgulara göre, bölgede mevsimlik işçi göçü yönünü değiştirmektedir. Daha önceleri, sulamaya açılan alan içinden görüşülen kişilerin % 70,4'ü Adana ve Hatay gibi illere pamuk toplamaya giderken, bu gün bu illere gidenlerin oranı %11,6'ya inmiştir.

— Tarımsal bitki üretimi olarak pamuk yetiştirilmesinde, en yoğun şekilde mev-

cut olan tarımsal işletme tipi olarak karşımıza yüzdeotuzcular çıkmaktadır. GAP Bölgesi'nde Nüfus Hareketleri Araştırması sonuçlarına bakılacak olursa, araştırma kapsamındaki köylerde toplam hanelerin içinde başkasının toprağında ortakçılık yapan hanelerin oranı %27 iken, yaptığımız çalışma kapsamına giren köylerdeki görüşülen hanelerin içinde başkasının toprağını işleyen aile oranı % 56 olarak görülmüştür. Toprak sahibi olup da topraklarını kendileri işlemeyenler genellikle bu toprakları yüzdeotuzcu olarak adlandırılan ortakçılık sistemi ile işletmektedirler.

- Köylerin ortak en önemli sorunu içme suyudur. Görüşülen hanehalkı reislerinin ve köy muhtarlarının köye getirilmesini istedikleri hizmetlerin başında yer almaktadır.
- Köylerdeki alt yapı hizmetlerinin yetersizliği sağlık sorunlarını pekiştirmektedir. Özellikle çocuklarda sağlık sorunları daha yoğun olarak görülmektedir.
- Tarımsal üretim içinde önemli bir yeri olan kadın emeğin eğitimi oldukça düşüktür. Bu emeğin eğitim düzeyindeki eşitsizliği geleneksel değerlerden kaynaklanmaktadır.
- Ayrıca küçük toprak sahibi olanlar da sulamayla birlikte, kuru tarım üretiminden daha fazla gelir getiren sulu tarımda, endüstriyel bitki olan pamuk yetiştirme ile daha önceki döneme göre göreceli bir gelir artışı yaşamaktadır.
- Bölgede meydana gelen dönüşüm ve değişimler kendi toprağını işleyenleri daha fazla etkilemesine karşın bunlar dolaylı olarak topraksız kesimi de olumlu yönde etkilemektedir. Başkasının toprağını işleyen yüzdeotuzcular göreceli de olsa geçmiş dönemdeki çalışma koşulları ve kazançları ile karşılaştırdıklarında kendi yaşamlarındaki değişikliği ifade etmektedirler.

Kaynakça

- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *GAP Bölgesi nüfus Hareketleri Araştırması*. ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Ankara: 1994.
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *GAP Sulama sistemlerinin İşletme- Bakım ve Yönetimi*, ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Ankara: 1994.
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *GAP Bölgesinde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması*, Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara: 1993.
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Şanlıurfa-Harran Ovalarında Tarla-İçi ve Köy geliştirme Projesi Sosyal Değerlendirme Raporu*, SU-YAPI, OSU ve KKGV, Ankara: 1999.
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Gap Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması*, TKV, Ankara: 1994
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *GAP Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması*, Sosyoloji Derneği; Ankara: 1994.

DOĞAL AFETLER

Özgül ŞANTAY (*)

I-GİRİŞ

Nerede, ne zaman, ne ölçüde, nasıl ve ne türde olacağı bilinemeyen doğal afetler, varolduğu günden beri insanların can ve malına yönelik en büyük tehlikedir.

Can ve mala yönelik diğer tehlikeleri (düşman saldırısı ve yangınları) önlemek insan ve insanlık için imkan dahilinde ise de, doğal afetlerin önlenmesi her zaman mümkün olamamaktadır. Zira doğal afetlerin bazıları önceden bilinebilmekte ise de bazıları ani ve hiç beklenmedik zamanlarda ortaya çıkmaktadırlar. Ancak, hiçbir afet "önlenemez" veya "etkileri azaltılamaz" diye düşünülmemelidir. Doğal afet "İlahi takdir" değildir. Araştırmalardan, gözlemlerden ve deneyimlerden edinilen bilgiler birleştirilerek ve çağdaş teknolojiden yararlanılarak afetlerin etkileri azaltılabilir ve can-mal kaybı en az düzeye indirilebilir.

Kaçılamayacağı ve yüzde yüz önlenemeyeceği için bazı önlemler alınarak bu büyük tehlikeyle (doğal afetlerle) iç içe yaşamak insanlık için zorunluluk olmaktadır. Bu konuda insana düşen görev; gerekli önlemleri önceden alarak tehlike ile iç içe yaşamak, bilim ve tekniğe düşen görev; insan için tehlikesi az yaşam sağlamaktır.

Ülkemiz, dünya üzerindeki konumu ve jeolojik yapısı nedeniyle uzun yıllardan beri büyük afetlerle karşılaşmış ve bu yüzden can ve mal kaybı yanında sosyal-ekonomik gelişmemizde küçümsenemeyecek duraklamalar meydana gelmiştir.

Bu bağlamda, az gelişmiş bir bölgeyi (9 il ve yaklaşık 10 milyon nüfusu doğrudan ilgilendiren) kalkındırmayı amaçlayan GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, topraklarının % 35' i 1. derece % 50'si 2-3 . derece ve % 10'u 4. derece deprem kuşağında bulunan GAP Bölgesinde, sosyo-ekonomik, kültürel, sağlık, eğitim ve diğer sektörlerde kalkınmayı desteklemekle, sürdürülebilir insani gelişmeyi sağlamayı hedeflemektedir.

Bu kalkınma hamleleri sırasında doğal afetlerin neden olacağı olumsuz etkileri en aza indirmek için gerekli önlemlerin önceden alınması ise artık bir zorunluluk olmuştur. Çünkü Marmara depreminde yaşananlar konunun önemini çok acı sonuçlarıyla bir kez daha gündeme getirmiştir.

(*) GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Uzman.

Bu nedenle "Kalkınma Sürecinde Sosyal Hizmet " konulu sempozyumda, GAP bölgesinin coğrafi özelliği düşünülerek, "Doğal Afetler, Krize Müdahale ve Kriz Yönetimi" başlığı altında konunun incelenmesi gerekli görülmüştür.

II- TANIMLAR

DOĞAL AFET: Aniden veya belirli bir süreç içerisinde meydana gelen, yerleşimi, üretimi, alt yapı, ulaşım, haberleşme gibi genel hayatın zorunlu vasıtalarını ve akışını bozacak ölçüde meydana gelen doğal yer ve hava hareketleridir.

AFET BÖLGESİ: Doğal afetin olumsuz sonuçlarından ciddi boyutlarda etkilenen ve yetkililerce acil yardım ihtiyaç duyulduğuna "Afet Bölgesi" ilan edilmesi şartı aranmaksızın, doğal olarak ortaya çıkan bölgelerdir.

ACİL YARDIM: Afet bölgesine, yetkili ve sorumlu kuruluşlar tarafından afetin vukuunda başlayan ilk yardımlarla birlikte afetin sona ermesinden itibaren 15 gün süre ile devam edecek ve gerektiğinde uzatılabilecek süre içerisinde afetzedelerin kendilerine yeterli hale gelmelerine olanak verecek sağlık, iaşe, barındırma ve korunmalarıyla ilgili yardımlardır.

III- ACİL YARDIM GEREKTİREN DOĞAL AFETLER

- 1- Deprem(yer sarsıntısı),
- 2- Su baskını(sel),
- 3- Kaya düşmesi,
- 4- Toprak kayması,
- 5- Çığ,
- 6- Kuraklık,
- 7- Fırtına, Kasırga , Tayfun,Tornada,
- 8- Volkan patlaması,
- 9- Yangın,
- 10- Baraj patlaması,
- 11- Hava,su ,çevre kirlenmesi,
- 12- Sınai kazalar,
- 13- Ulaşım(karayolu-demiryolu,hava ,deniz)kazaları.

Yukarıda 9,10,11,12,13. sırada sayılan afetler, doğal afetler kapsamına; genel hayatı etkilediği ve doğal afetlerle sonuçta birleştiği için sayılmıştır.

Sebebi ve çeşiti ne olursa olsun gerekli önlemler alınmadan doğal afetlerden korunmak mümkün olmadığı gibi, can ve mal kaybı de her zaman büyük olmaktadır. Zira afet sözcüğünün karşıtı, her zaman ve her yerde çok büyük kayıptır.

Ülkemizde sık sık görülen doğal afetlerden "deprem" özellikle son aylarda çok büyük can ve mal kayıplarına neden olmuştur. Bu nedenle de konuyu daha kapsamlı incelemekte yarar bulunmaktadır.

Deprem'i kısaca tanımlarsak Arzın içindeki bir noktada meydana gelen kırılmanın doğurduğu sismik dalgaların arz yüzeyine kadar ulaşarak onu sarsmasıdır.

Depremlerin oluşmasına ilişkin çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Oluşumundaki sebep ne olursa olsun insanoğlunun depreme ilişkin tek umudu "Depremi önceden haber veren" bir cihazın keşfidir. (Şu an deneme safhasında olan bu cihaz depremi 10-15 saniye önce haber vermektedir.)

Ancak, depremin önceden bilinmesi can kaybını belki önleyebilir ama önceden gerekli teknik önlemler alınmamışsa yurt ekonomisine vereceği zarar asla önlene-meyecektir. Bu konuda asıl olan, depremin önceden bilinmesi yanında halkın bilgi sahibi edilmesi ve teknolojik desteğin sağlanmasıdır.

Ülkemizde depremi önceden haber alma tekniği henüz araştırma safhasında ise de, afet bölgelerinde yapılacak yapılar ile ilgili Yönetmelik çıkarılmıştır. (9.6.1975 gün ve 15260 Sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır.)

Ayrıca, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın öncülüğünde deprem bölgelerine uygun dayanıklı yapılar yapılmakta ve projeler geliştirilmektedir. Bu çabalara hız verilmelidir. Çünkü deprem, sadece can ve mal kaybına neden olmakla kalmaz, ayrıca baraj patlamalarına, taşkın sulara, yangınlara, kaya düşmelerine, çığ ve yer kaymalarına da neden olur ki, bu etkisi bazen doğrudan meydana getirdiği zarardan da daha büyük olabilir. Depremin başka zararları da vardır. Örneğin; salgın hastalıklara, şok, işsizlik, ulaşım ve haberleşmede aksaklık, insanlar üzerinde psikolojik bozukluklar, sakatlık, öksüz kalma v.s. gibi.

DEPREM ve DEPREMİN NEDEN OLDUĞU SORUNLAR

- 1- Altyapıyı bozarlar,
- 2- Şok tesiri yaratırlar,
- 3- Ölüm, sakatlık ve öksüz kalma gibi, sosyal sorunlara yol açarlar
- 4- Bulaşıcı ve salgın hastalıkların (Tifo, tifüs, sarılık, veba v.b.) çıkmasına neden olurlar.
- 5- Yörenin ekonomik yapısını bozarlar.
- 6- Devletin planladığı yatırımları geciktirirler.

Doğal afetlerle ilgili yürürlükteki temel yasa 4133-7269 Sayılı Kanun'dur. (Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun'dur.) Yasa 53 maddedir. 17.7.1968 Tarih ve 1051 Sayılı Yasa ile bazı maddeleri değiştirilmiş ve bazı maddeler eklenmiştir.

"Afetlerin Genel Hayata Etkinliğine İlişkin Temel Kurallar Hakkında Yönetmelik"

21.9.1968 tarih ve 13007 Sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Maddenin sonunda, afet meydana gelmesi halinde acil önlemlerin alınmasında valiler yetkili kılınmıştır.

Yasanın değişik 2. maddesi, su baskınları ve diğer afetler için koruyucu önlemler getirerek, ilgili kuruluşlara görev taksimi yapmıştır. Yasaya göre; su baskınına maruz yerlerin Devlet Su İşleri'nin bağlı olduğu Bakanlıkça, diğerlerinin ise Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nca tespiti ve haritalarının yapımı emredilmiştir.

Ayrıca yangınlara maruz bölgelerin ; şehir ve kasabalarda Belediye Meclislerince, köylerde İhtiyar Heyetlerince tespit ve Kaymakamların görüşü alındıktan sonra Valilerin onayı ile ilan olunacağı hükme bağlanmıştır.

Acil yardım ve kurtarma konusu Yasa'nın değişik 4. maddesinde ele alınarak, İçişleri, Bayındırlık ve İskan, Sağlık ve Sosyal Yardım ve Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlıkları, bir yönetmelik hazırlanmasında görevlendirilmişlerdir.

Bu amaçla bir taraftan "Afetlere İlişkin Acil Yardım Teşkilatı ve Programları Hakkındaki Yönetmelik" hazırlanmış, diğer taraftan da anılan Yönetmelik gereğince yapılacak planlama, örgütlenme ve hazırlıklar için adı "Afetler Acil Yardım Örgütü ve Planlama Esasları Kılavuzu" olan düzenleme yapılmıştır .

Yönetmelik, afet meydana geldikten sonra yapılacak kurtarma, tedavi, barındırma, ölüleri gömme, yangın söndürme, yıkıntıları temizleme ve işe gibi konular da görev ve yetkileri tayin etmekte ve Valilikçe uygulanmasına amir bulunmaktadır.

Yasa'nın 4. maddesinin 3. paragrafında " İl Kurtarma ve Yardım Komitesi'nin kurulması önerilmiş, 4. paragrafında ise 7126 Sayılı Sivil Savunma Yasa'sına göre örgüt kurulan yerlerde bu hizmetlerin Sivil Savunma ve İl Kurtarma Yardım Komite'lerince birlikte yürütülmesi öngörülmüştür.

Yasa'nın 5. maddesi: birinci maddede belirtilen afetlerden vatandaşların ve milli servetin korunması maksadıyla gerekli önlemleri araştırmak, diğer kuruluşlarla işbirliği yapmak , öğretim ve yayımlarda bulunmak üzere enstitü ve benzeri kurumlar açmak yetkisini, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na vermiştir.

Yasa'nın 6. maddesi: Mülki İdare Amirlerine verilen olağan üstü yetkileri belirtmiştir. Şöyle ki;

Madde 6:1051 Sayılı Yasa ile değişik şekli Afetlerin meydana gelmesinden sonra Vali ve Kaymakamlar (Askerler ve Hakim sınıfında bulunanlar hariç olmak üzere) 18-65 yaş arasındaki bütün erkeklerle görev vermeye, bedeli, ücreti veya kirası sonradan ödenmek üzere canlı cansız ne varsa, resmi ve özel her türlü taşıt araçlarına ve gerekli makine, alet ve edevata el koymaya ve hiçbir kayda ve merasime tabi olmaksızın tedavi, kurtarma, yedirme, giydirme ve barındırma gibi işlerle bu gibi işlerin gerektirdiği acil satın almaları ve kiralamayı yapmaya, Devlet, Mahalli İdarelere, evkafa, İktisadi Devlet, Mahalli İdarelere, evkafa, İktisadi Devlet Teşekkülleri ile bunlara bağlı kurumlara ilişkin her türlü taşınmaz malları yetmemesi halinde de diğer tüzel kişiler ile gerçek kişilere ait bina ve müstemilatı ile ve bahçe ve arsa gibi araziye geçici olarak işgale yetkilidir.

Bu yetkinin kullanma süresi afetin sona ermesinden sonra 15 gündür. Bu süre gerektiğinde Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na uzatılabilir. Yedirme, giydirme, barındırma, onarım için afetzedelere nakdi ödemede bulunulması önlem için harcama yapılması Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın muvafakatına bağlıdır.

Bu madde gereğince yapılacak harcamalar ve ödemeler borçlandırılmaya tabi tutulmaz. Kendilerinden yardım istenilen afet bölgesi civarındaki Vali ve Kaymakamlar yukarıdaki fıkralarda yazılı yetkilerini kullanarak bütün imkan ve vasıtalarla yardıma mecburdurlar denilmektedir. Görülüyor ki , afet olduktan 15 gün veya gerektiğinde daha uzun süreler için Devletçe her türlü müdahalenin yapılması konusunda Valilere olağan üstü yetkiler verilmiştir.

Daha sonraki maddelerde;

- Askeri birliklerce yapılacak yardımlar (Madde:7)
- Haberleşme kolaylıkları (Madde:8)
- Elkoyma (Madde:9)
- Yaralıların ücretsiz tedavileri (Madde:10) gibi konularda hizmetleri

Hızlandırıcı hükümler.

- Afet bölgelerinde yapılacak teknik işler (Madde:13)
- Şehir imar planlarının yaptırılması, değiştirilmesi (Madde:15)
- Afet bölgelerindeki bir topluluğun kaldırılarak başka yerlere taşınması(Madde:16)

gibi hususlar bulunmaktadır.

Öte yandan, afetlerin önlenmesi, acil yardımların yapılması v.s. için bir de "FON" kurulmuştur. Fon'un kaynağı ve sarf usülleri yasada ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Ayrıca Yasa, davete icabet etmeyenler, yardım malzemelerini satan veya başka maksatlarla kullananlara cezai müeyyidelerde getirilmiştir.

VI- DOĞAL AFETLER VE SİVİL SAVUNMA

Bilindiği üzere 7126 Sayılı Sivil Savunma Yasa'sının 85 Sayılı Yasa ile değişik 1.maddesinde SİVİL SAVUNMA: "Düşman taarruzlarına, tabii afetlere ve büyük yangınlara karşı halkın can ve mal kaybının en az düzeye indirilmesi, hayatı önemi haiz resmi ve özel tesis ve teşekküllerin korunması, faaliyetlerinin devamı için acil tamir ve ıslahı, savunma gayretlerinin sivil halk tarafından azami surette desteklenmesi, cephe gerisi maneviyatının muhafazası maksadiyle alınacak, koruyucu, kurtaçıcı, silahsız tedbir ve faaliyetleri ihtiva eder." diye tanımlanmıştır.

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, bir toplumu tehdit eden 3 büyük tehlike vardır bunlar,

- a) Düşman saldırıları,
- b) Tabii afetler,
- c) Büyük yangınlar,

Sivil savunmanın, düşman saldırıları öncesi- esnası-sonrası alacağı önlem ve faaliyetleri konusundaki görev, yetki ve sorumlulukları konusunda duraksamalar vardır. Şöyle ki,

7126 Sayılı Yasa'nın 1,2,3 ve 5. maddelerinde, doğal afetlere ve büyük yangınlara karşı korunmasında sivil savunmanın kapsamı içerisinde olduğu görülmektedir. Zira anılan Yasa'nın 5. maddesindeki "Mülki İdare Amirleribölgelerine müteveccih düşman taaruzlarına, tabii afetlere ve büyük yangınlara karşı barıştan itibaren sivil savunmayı fiilen tahakkuk ettirmekten bizzat mesuldürler" ifadesinde tabii afetlere karşı koruma, düşman taaruzlarına karşı korunma gibi sivil savunma kavramı içerisinde yer almaktadır. Yasa'nın 6. maddesine göre, tabii afetlerden su baskınlarından ve yer sarsıntısından 4323 ve 4673 Sayılı Özel Kanunları hükümleri içerisinde her türlü kurtarma ve yardım işlerine, mahalli Mülki İdare Amirliklerince görülecek lüzum üzerine o bölgedeki sivil savunma teşkillerinin de katılacağı, sayılanlar dışında kalan (Yer kayması, çığ, büyük yangınlar v.b.) afetlerde 7126 Sayılı Sivil Savunma Yasa'sı hükümlerinin uygulanacağını anlamak mümkün ise de 4323 ve 4673 Sayılı Yasa'lar yürürlükten kaldırılmış ve 7269 Sayılı Yasa (Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun yürürlüğe konulmuştur.

Bu Yasa, genel hayata müessir bütün doğal afetleri (yangın dahil) düzenlediğinden 7126 Sayılı Yasa hükümlerine göre alınacak önlemler "gerek görüldüğünde ve yardımcı önlemler" olarak ikinci plana itilmiştir. Ayrıca 7126 Sayılı Sivil Savunma Yasasından çok kısa bir süre sonra yürürlüğe giren 7269 Sayılı Yasa alınacak önlemler konusunda 7126 Sayılı Yasa ile irtibatlandırılmamıştır. Halbuki, sunulacak hizmetler ve alınacak önlemler konusunda benzerlik ve içiçelik gözden uzak tutulmaz. Kaldı ki, her iki Yasadan (7126-7269 Sayılı Yasalar) sonra yürürlüğe giren 85 Sayılı Yasa ile sivil savunmanın tabii afetler ve büyük yangınlardaki görevleri aynen benimsenmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere her iki yasa ve hizmet arasında açık bir benzerlik ve hatta içiçelik yanında çelişkiler vardır. Şöyleki; Sivil Savunma Teşkilleri sadece düşman saldırısının sonuçlarını karşılamak üzere kurulmuş ise, 7126 Sayılı Yasanın 1,2,3,5, ve 6 ncı Maddeleri ya değiştirilmeli ve kaldırılmalıdır. Veya gerekli yasal düzenleme yapılarak hizmetin bir araya toplanması, tek elden sevk ve idarenin sağlanması, olanakları birleştirilmesi temin olunarak hizmette verimlilik, yeterlilik ve etkinlik sağlanmalıdır. Batılı toplumlar çözümü böyle bulmuşlar ve başarılı da olmuşlardır. Ülkemizde son yasal düzenleme çalışmalarında bu yolun izlendiği gözetilmekte ve bilinmektedir. (Hazırlanan yasa tasarılarında) Bir barış diğeri olağanüstü hal için aynı amaçlı iki birimin kurulması (halde olduğu gibi) olanakların israfından başka bir şey değildir. Şayet iki hizmet birimi birleştirilirse, teşkillerin afetlerdeki deneyimlerinden düşman saldırısı sonrası yaraların sarılmasında büyük yarar görülecektir. Sonuçlarının daha ağır olacağı şimdiden bilinen düşman saldırılarına hazırlanmada, doğal afetlerdeki çabalar iyi bir tatbikat ve hiz-

met eğitimi olacaktır. Toplumlar için afetin sebebi değil sonucu önemlidir. Harplerde, toplumlar için bir çeşit afettir.

VII- AFETLERLE İLGİLİ ÖRGÜTLER.

9.1.1997 tarih ve 2287 Sayılı Resmî gazetede yayınlanan Yönetmelikle ve 96/8716 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Başbakanlık KRİZ YÖNETİM MERKEZİ ve Başbakanlık KRİZ MASALARI kurulmuştur .

Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü (Marmara depreminden sonra kuruldu)

Kriz Koordinasyon Kurulu (Adapazarı depreminden sonra kuruldu)

Takip ve Değerlendirme Kurulu (Marmara depreminden sonra kuruldu)

Kriz Yönetim Merkezi

Kriz Masaları

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı

İçişleri Bakanlığı

Sağlık Bakanlığı

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü

Ayrıca, afetin gerektirdiği diğer hizmetler açısından ilgili Bakanlıklar da devreye girmektedir.

Merkezde sorumlu Bakanlıkların taşradaki uzantuları (Bölge teşkilatı, Müdür v.s.) Valinin Başkanlığında üzerlerine düşen görevleri yürütmek durumundadırlar. Bu maksatla "İl Kurtarma ve Yardım Komiteleri" ile bunlara bağlı "Komisyonlar" kurulmuştur.

1- KAMU ÖRGÜTLERİ

İL KURTARMA ve YARDIM KOMİTESİ

1- Vali-İlçede Kaymakam (Başkan)

2- Belediye Başkanı

3- Garnizon Komutanlığı

4- Jandarma Komutanlığı

5- Sivil Savunma Müdürlüğü

6- Emniyet Müdürlüğü

7- Sağlık İl Müdürlüğü

8- Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü

9- İl Kızılay Şube Başkanlığı

10- Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu İl Müdürlüğü

Vali, Komitenin doğal başkanı olup, alınacak önlemler ve yapılacak yardımlarda birinci derece sorumludur. Ancak, afetin büyüklük derecesine göre kendisinin afet

bölgesindeki işler ile uğraşacağı dikkate alınarak bu görevi Vali Muavinine veya İçişleri Bakanlığından bu iş için görevlendirilecek birine veya İl Savunma Sekreterine (Sivil Savunma Müdürüne) veya komite üyelerinden birine devredilebilir.

2-KAMUYA YARDIMCI ÖRGÜTLER (Gönüllü Örgütler)

A. KIZILAY

Doğal afetlerde ve diğer olağanüstü durumlarda görev ve sorumluluk alan kamuya yardımcı kuruluşların başında gelir. Özel yasal düzenlemelerin verdiği görev ve yetkilere göre yönetilir.

Kızılay, kendine özgü gelir kaynaklarına sahiptir. Genel Bütçeden yardım almaz, ayrı bütçesi vardır.

Genel Merkez dışında yurt dışında (İl ve İlçelerde) şubeleri vardır.

Genel Merkez "Afetler Merkez Koordinasyon Kurulu"nun, taşradaki Şube Başkanları da "İl Kurtarma ve Yardım Komiteleri"nin daimi üyeleridir.

Kızılay aynı zamanda "Kızıllaç Dernekleri Birliği" "Uluslar Arası Kızıllaç Komitesi" ve "Kızılarslan ve Güneş Kuruluşları"nın üyesidir.

Kızılay'ın yardım çalışmaları iki aşamada yürütülür.

a. Afet Öncesi Çalışmaları (hazırlık):

- 1- Görevlerin planlanması
- 2- Acil yardım için gerekli çadır, battaniye, yiyecek-giyecek maddeleri, ilaç ve tıbbi malzemelerin depolanması,
- 3- Çadır imali ve onarımı,
- 4- Hizmet için gerekli araç ve gereçlerin temini ve bakımı,
- 5- Kan ürünleri ve plazma stoklarının yapılması,

b. Acil Yardım Dönemi (Uygulama Dönemi):

- 1- Yardım ekiplerinin ve malzemesinin afet bölgesine en süratli bir biçimde sevki,
- 2- Felaketzedelere acil yardım süresince sıcak aş ve çiğ gıda, maddeleri sağlanması,
- 3- Seyyar hastanelerde yaralı ve hastalara ilk tıbbi yardımın yapılması,
- 4- Temiz içme ve kullanma suyu ve elektrik temini,
- 5- Yardımlarda devamlılık için geçici seyyar depoların temin ve tesisi,
- 6- Uluslar arası kuruluşların yaptığı yardımların koordine edilmesi,

B- YARDIM SEVENLER DERNEĞİ

3-ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

A. Birleşmiş Milletler Afet Yardımları Koordinatörlüğü (UNDRO)

B. Kızıllaç-Kızılay-Kızılarslan ve Güneş Dernekleri

C. Uluslar Arası Kızıllaç Komitesi (ICRC)

VIII - KRİZ YÖNETİMİ NEDİR, AMACI, HEDEFLERİ VE SAFHALARI

A. KRİZ YÖNETİMİ NEDİR, AMACI:

Kriz yönetiminin temel amacı, krizi çözüme ulaştırmak ve istikrarı sağlamaktır. Kriz yönetiminde ideal olan, krizi henüz başlangıç safhasında önlemektir. Ancak kriz ortamının karmaşıklığı, etki ve tepkilerin her zaman kontrol edilememesi, kararların zamanında alınmaması veya zamanında uygulanamaması nedeniyle krizin başlangıç safhasında önlen, bu mümkün olmadığı takdirde, krizi milli menfaatlere uygun şekilde yöneterek, dış tehdide dayanan krizlerde krizi savaşa girmeden, diğer olaylarda asgari zararları sonlandırmak şeklinde tanımlamak mümkündür.

Bu temel amaca ulaşmak için kriz yönetim sistemi içerisinde çok iyi bir koordinasyon ve planlama, uygulama yönteminin çalıştırılması, süratli ve doğru karar alabilmek esastır.

B. KRİZ YÖNETİMİNİN HEDEFLERİ.

- Ülkeyi etkileyen krizi, objektif olarak değerlendirmek ve ülke güvenliği ve menfaatlerine en uygun tedbirlerle, krizi yaratan olaylar veya eylemleri kontrol altına almaya çalışmak.
- Sivil ve askeri makamlara zamanında ve yeterli politik ve stratejik yönlendirme esasları sağlamak.

C. KRİZ YÖNETİMİNİN SAFHALARI.

Krizin gelişmesi sürecinde iki safha vardır. Kriz süreci içinde durumlar değişebilir. Ancak iki safha değişmez. Bunlar:

- Tırmanma safhası
- Tırmanmanın durması ve gerilemesi safhasıdır.

IX- KRİZ YÖNETİM FAALİYETLERİNDE GÖZÖNÜNDE BULUNDURULMASI GEREKEN FAKTÖRLER:

- Elastikiyet:

Belirsizlik krizin önemli özelliklerinden biridir. Krizin hangi yönde gelişeceği, tırmanıp tırmanmayacağı, savaş haline geçilip geçilmeyeceği önceden tahmin edilememektedir. Bu nedenle kriz yönetim teşkilatı ile kriz yönetiminde uygulanacak usul ve esaslar gelişen durumlara intibak edecek şekilde esnek bir yapı içinde olmalıdır.

- Emir komuta birliği:

Kriz yönetiminde emir ve komuta birliği esastır. Bir kriz halinde alınacak tedbirler ve uygulamalara ilişkin kararların tek bir makam tarafından alınması, büyük öneme sahiptir. Kurum ve kuruluşlar arasında çelişkili beyanatlar ve uygulamalar,

karşı tarafın istismarına ve ülke aleyhinde bir koz olarak kullanılmasına neden olabilir. Kriz yönetim sistemimizde, karar alma ve açıklama yapma konusunda yetkili makam Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezidir.

c. Bilgi akışı, istihbarat sağlanması ve ikaz sisteminin tesisi:

- (1) Bilgi temini ve istihbaratın sağlanması için, önceden haber verme ve ikaz sisteminin kurulması gereklidir.
- (2) Zamanında ve doğru bilgi akışını temin edecek bir sistemin tesisi ile, ilgili kurum ve kuruluşlar arasında istihbarat sağlanması ve bilgi alış verişi zorunludur. İkaz sisteminin zamanında işletilmesi için muhtemel emareler listesinin, önceden ilgili makamlar tarafından ayrıntılı olarak hazırlanması önem arz etmektedir.
- (3) Kriz halinde, kriz merkezleri, kurum ve kuruluşlar ile ilgili özel kuruluşlar elde ettikleri bilgi, haber ve istihbaratı formata uygun olarak periyodik raporlarla veya gerektiğinde serbest metin halinde Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezine gönderirler. Raporun 1,3(a,b,d) ve 4 ncü Maddelerinde yer alan soruların karşılığı her seferinde cevaplandırılacaktır.

d. İrtibat, İşbirliği ve koordinasyon sorumlulukları:

Kriz yönetim sistemi içinde yer alan unsurlar arasında, kriz yönetiminin her safhasında irtibat, işbirliği ve koordinasyonun sağlanması temel husustur. Bu konulardaki sorumluluklar önceden tesbit edilmeli ve tatbikatlarda denenmelidir.

e. Zamanlama ve zaman faktörleri:

Zamanlama ve zaman faktörleri kriz yönetimi açısından hayati önemi haizdir. Kriz yönetiminde genellikle ivedi tepki gösterilmesi gerekir. İlk emareleri müteakip kararların alınmasında, tedbirlerin uygulanmasında zaman ve zamanlama üzerinde özellikle durulmalıdır. Geç atılan her adım müteakip faaliyetlerde daha fazla gecikmelere neden olabileceği gibi, erken tepkiler ve yanlış zamanlama, tırmanmaya yol açabilir ve güçlükler yaratabilir. Ayrıca, olayların akışını yavaşlatmak suretiyle, bizzat zaman, bir kriz yönetim aracı olarak da kullanılabilir. Bazı hallerde, süratle baskı kurmak, ya da baskıyı artırmak yerine, karşı tarafa düşünmek için zaman tanımak, olumlu sonuçların alınmasına sebep olabilir.

f. İnsiyatifin ele geçirilmesi:

İnsiyatifin ele geçirilmesi ve muhafazası, kriz yönetiminde muhasım taraftan daha erken ve süratle hareket ederek isteklerin kabul ettirilmesi imkanını sağlayacaktır. İnsiyatifin kaybedilmesi: karşı tarafa tabi olma ve onun hareketlerine cevap verme gibi bir sonucun meydana gelmesine sebep olacaktır.

X- KRİZ YÖNETİMİ TEŞKİLATI, GÖREVLERİ, YERLEŞME ve ÇALIŞMA ESASLARI TEŞKİLAT ve GÖREVLERİ

Türkiye’de kriz yönetimi, aşağıdaki üç başlık halinde teşkilatlandırılmıştır. Bunlar:

a. Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi:

Krizle ilgili hususları çözümlenmek ve krizi sona erdirmek üzere Başbakanlık sorumluluğunda M.G.K. Genel Sekreterliği bünyesinde teşkil edilen merkezdir.

b. Bölge Kriz Yönetim Merkezi:

Muhtemel veya mevcut kriz bölgesinde, merkezden görevlendirilen elemanlarca tesis edilen ve Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi ile, ilgili kriz merkezlerine bağlı olarak kurulan merkez veya merkezlerdir.

c. Kriz Merkezi:

Genelkurmay Başkanlığı, ilgili Bakanlıklar, krize neden olan olayların çıktığı bölge, il veya ilçelerde valiliklerce kurulan merkezlerdir .

Kriz yönetim teşkilatı ve görevler hakkındaki teferruatlı bilgiler, Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliğinden alınabilir.

d. Yerleşme ve Çalışma Esasları

Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezindeki tertiplenme, çalışma ve yönetim esas ve usulleri hakkındaki bilgiler, Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönergesinden alınabilir.

Bunlara ilaveten Adapazarı depreminden sonra ;

583 Sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararneminin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname(Resmî Gazete: 22/11/1999/23884 Mükerrer):

Acil durum yönetiminin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla Başbakanlık bünyesinde Türkiye Acil Durum Yönetimi Başkanlığı kurulmaktadır.

Bu Başkanlık,

- Kamu kurum ve kuruluşlarında acil durum yönetimi merkezlerinin kurulmasını ve bu merkezler arasında koordinasyonu sağlayacak,
- Konuya ilişkin gerekli önlemlerin alınmasını, planların hazırlanmasını, bilgi bankalarının kurulmasını izleyecek ve değerlendirecek,
- Acil durum yönetimine geçilen hallerde kamu ve özel sektöre ait her türlü kara, deniz ve hava taşıtları ile kurtarma ve yardım araç ve gereçlerinden yararlanılmasında koordinasyon hizmetlerini yürütecek,
- Gönüllü kişi ve kuruluşları teşvik edici düzenlemeler yapacak, yardım malzemelerinin teslim alınmasını, korunmasını ve sevk edilmesinde koordinasyonu sağlayacaktır.

"Ulusal Deprem Konseyi" Kurulmasına ilişkin 21/3/2000 tarih ve 2000/9 sayılı Başbakanlık Genelgesi:

Deprem ile ilgili güncel konularda bilimsel tartışmalar sonunda ulaşılan uzlaşma sonuçlarının sağduyu çerçevesinde kamuoyuna duyurulması amacıyla 8'i yer bi-

limci, 8'i inşaat mühendisi, 4'ü de diğer alanlardan olmak üzere 20 uzmandan oluşan ve bağımsız olarak görev yapacak "Ulusal Deprem Konseyi" kurulmaktadır.

Konseyin görevleri

- Deprem tahminlerini bilimsel açıdan değerlendirecek güvenilir açıklamalar yapmak,
- Deprem zararlarının en aza indirilmesine yönelik araştırmalar için öncelikli alanları belirlemek,
- Deprem sorunlarına ilişkin olarak kamu yetkililerine danışmanlık yapmak,
- Deprem tahminleriyle ilgili etik problemler için başvuruları değerlendirmek.

17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 depremlerinden sonra pek çok mevzuat düzenlenmesi yapılmıştır. Bu bağlamda;

17 Ağustos 1999'dan Nisan 2000'e kadar

- 30 Kanun ve Kanun Hükmünde Kararname,
- 26 Kararname,
- 3 Yönetmelik,
- 12 Tebliğ ve
- Çok sayıda Genelge yürürlüğe konulmuştur.

XI- KRİZ YÖNETİM TEDBİRLERİ KRİZ YÖNETİM TEDBİRLERİNİN AMACI ve UYGULAMASINDA DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

Bu bölümde bizi ilgilendiren maddeler şunlardır: Kriz, yönetim tedbirlerinin kesin ve kati olmadığı ve bunların bir şablon olarak alınıp her krizde kullanılmayacağı, krizin özelliğine uygun ve gerekli tedbirlerin kullanılmasının gerektiği hususuna dikkat edilmelidir.

Krizde, ihtiyati tedbirlerin seçiminde esas prensip, hazırlık için gerekli olan ihtiyaçların zamanında sağlanması, belli bir seviyeye getirilmesi ve politik girişimlerin desteklenmesidir. İhtiyati tedbirler bir bütün halinde veya seçilmiş bir grup halinde de ilan edilebilir. **Kriz süreci içerisinde tedbirlerden bazıları, durum gerektirdikçe, tekrar uygulanabilir.**

GAP BÖLGESİ'NDE DEZAVANTAJLI GRUPLARIN KALKINMA SÜRECİNE ENTEGRASYONU

İbrahim TUĞRUL (*)
Aygül FAZLIOĞLU (**)

ÖZET

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Bölge'de önemli bir kalkınma hamlesi gerçekleştirilecektir. Ancak bölgesel ve ulusal düzeydeki bir kalkınmanın her zaman için bütün toplumsal kesimleri aynı düzeyde etkilemesi olası olmamaktadır. Toplumun bazı kesimlerinin, başka bir deyişle dezavantajlı konumda bulunan başta kadınlar, gençler, çocuklar, göçerler, az topraklılar, topraksızlar ve kent yoksulları olmak üzere başlangıçtaki olumsuz koşullardan dolayı kalkınmanın nimetlerine yeterince ulaşamama durumu söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle kalkınma projelerinin planlama ve uygulama süreçlerinde bu kesimlerin kalkınmayla bütünleşebilmeleri yolunda özel önlemlerin alınması gerekmektedir.

Bölgede sosyal ve ekonomik göstergelere bakıldığında bu kesimlerin, modern bir toplumun standartlarının oldukça gerisinde olduğu görülmektedir. Ayrıca Bölge'nin geleneksel yapısı, değer yargılarından ve cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan olumsuz etkiler nedeniyle de bu kesimler kalkınma süreçlerinin dışında kalmaktadır.

GAP İdaresi'nce, işte bu gerçeklikten hareketle topyekün toplumsal kalkınmanın sağlanması, kalkınma projelerinin hedeflerine etkin bir biçimde ulaşabilmesi ve mevcut toplumsal yapıyı ve dezavantajlı grupları göz önünde bulunduran bir dizi projeler başlatılmıştır. Bu projeler Bölge içindeki farklı grup ve katmanların kalkınma süreciyle bütünleşmelerini ve kalkınma süreci ile ortaya çıkabilecek olumsuz etkileri en aza indirmeyi hedeflemektedir.

I- GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Cumhuriyetin kendinden sonraki en büyük projesi olma niteliğini taşımaktadır. Onu salt büyük fiziksel yatırımlar demeti olarak görmemek gerekir. Kapladığı alan ve içeriğindeki fiziksel alt yapı yatırımları yönüyle de dünya ölçeğinde büyük ve ihtişamlı bir projedir. Fakat GAP'ın asıl önemi ve et-

(*) GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Sosyal Projeler Koordinatörü/Sosyolog

(**) GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Uzman/Sosyolog

kisi bölgenin toplumsal kalkınmasında yaratacağı etkiden ve sürdürülebilir insanı kalkınma yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Çünkü GAP aslında bir toplumsal dönüşüm projesidir. Toplumsal dönüşüm projesi olarak GAP; bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimi için doğal kaynakların yanı sıra dinamik insan kaynaklarının da geliştirilmesini hedeflemektedir.

GAP'ın sağlayacağı dönüşüm süreci içinde, gerçekleştirilmek istenen salt toplam üretim ve gelirin artırılması olmayıp, Bölge'de toplumsal refahın artırılmasıdır. Burada vurgulanması gereken toplumun farklı kesimlerinin yaratılan toplumsal faydadan görece eşit bir biçimde yararlandırılması, yoksulluğun uzun vadede yok edilmesi, kısa vade de ise en aza indirgenmesidir. Ancak bölgesel ve ulusal düzeydeki bir kalkınmanın her zaman için bütün toplumsal kesimlere yansıtılmasının bir garantisi bulunmamaktadır. Durum böyle olunca GAP özelinde olduğu gibi, kalkınma projeleri, toplum içinde güç farklılaşmalarını göz önünde bulundurarak, belirli, tanımlanmış hedef gruplara yönelmek durumundadır. Bunlar da toplumun dezavantajlı konumunda bulunan nüfus kesimleri - topraksız ve az topraklı köylüler, kent yoksulları, göçerler, kadınlar, gençler ve sokakta çalışan çocuklar gibi dir.

GAP'ın bütününde yapılan işler bu çerçevede değerlendirilmekte ve İdaremizce yürütülen sosyal projeler, bu hedeflere yönelik olarak dezavantajlı konumda bulunan veya projenin belirli uygulamalarından olumsuz etkilenebilecek olan toplum kesimlerinin kalkınma süreciyle bütünleştirilmelerine yönelik hedef grupları açıkça tanımlayıp, özel projeler devreye sokulmasını, gerek projelerin tasarlanmasında gerekse uygulanma süreçlerinde toplum katılımının ve katkısının harekete geçirilmesini içermektedir.

GAP İdaresi tarafından, GAP Bölgesi'nin özgül sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını göz önünde bulunduran, bu bölgenin toplumsal yapısı üzerine bir dizi araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların tamamlanmasını müteakip, araştırmaların bulgularını ışığında bölgenin toplumsal yapısı ve bu yapıdan kaynaklanan sorunları ve potansiyelleri ortaya koyup, temel müdahale alanları ve bu alanlara ilişkin uygulamaları yönlendirici politika ve hedefler, strateji ve eylem planlarını içeren "GAP Sosyal Eylem Planı" hazırlanmıştır.

Bu makalede yukarıda adı geçen dezavantajlı grupların GAP Sosyal Eylem Planı temel alınarak mevcut durumları ve bu kesimlerin kalkınma süreçlerine entegrasyonuna yönelik olarak yürütülmekte olan çalışmalar irdelenmektedir.

II- HEDEF KİTLE OLARAK DEZAVANTAJLI GRUPLAR KİMDİR ?

Her kalkınma programının hedef kitleleri, belirli bir yöreyi, yerleşimi ve haneleri de içerecek bir kapsamda önceden tanımlanır (Saltık, 1999), uygulamalarda bu grupların nicel ve nitel durumlarına göre davranılır.

Özellikle toplumsal kalkınma projelerinde hedef kitle olarak, bu dezavantajlı gruplara ulaşmak önemli (Saltık, 1999);

Çünkü dezavantajlı gruplar,

- kalkınma faaliyetlerinden faydalanmalarını önleyen çeşitli engeller ile karşılaşmaktadırlar,
- genellikle daha güçlü çıkar gruplarından daha az eğitilmiş ve daha az organize olmuşlar,
- kendilerine ulaşmak zordur,
- hizmetlere ulaşabilirlikleri genellikle zayıf ve etkisizdirler,
- dışarı ile sosyal ilişki ağları zayıftır,
- hem yoksun hem de yoksuldurlar.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan topluluklar her ne kadar modernleşme sürecine girmiş iseler de bir takım geleneksel yapılar hala varlığını ve etkinliğini sürdürmektedir. Bu yapı görece içe kapalı, toplumsal grup ve kategorilerin statü temelinde farklılaştığı ve bu farklılaşmaların ekonomik ve politik eşitsizlikleri beslediği bir özellik göstermektedir. Bu temeller üzerinde gelişen modernleşme süreci var olan eşitsizlikleri daha da artırıcı ve keskinleştirici bir etki yapmaktadır. Geleneksel toplumda üst statülerde yer alan toplumsal gruplar (aşiret ileri gelenleri, toprak ağaları, kasaba tüccarları ve yerel liderler gibi), bu konumlarından dolayı pazara açılma ve merkezle bütünleşmede kolaylık elde etmektedirler ve statülerini kolaylıkla ekonomik ve politik güce dönüştürebilmektedirler. Buna karşın alt statülerde yer alan toplumsal gruplar (kadınlar, topraksız ve az topraklı çiftçiler, kent yoksulları gibi) mevcut konumlarının da gerisine düşerek yoksullaşmaktadırlar.

Bu eğilimin önüne geçmenin yolu toplumsal farklılıkların göz önünde bulundurulması, kalkınma uygulamalarında olumlu kayıncılık yapılması ve bu bakış açısı ile sürece planlı müdahalelerde bulunulmasıdır.

III- GAP'TA DEZAVANTAJLI GRUPLARA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

GAP'ta sosyal projeler üç aşamalı olarak ele alınmaktadır. Bunlar sırası ile araştırma, planlama ve uygulama çalışmalarıdır. Araştırma projelerinde, her bir araştırmanın kendi özel amaçları yanında genel amaç, toplumsal ve kültürel dinamiklerin anlaşılması, genel olarak toplumun özel olarak bir takım toplumsal grupların özgül sorunlarının, ihtiyaçlarının, beklentilerinin, eğilimlerinin ve potansiyellerinin saptanmasıdır.

Gerçekte sürdürülebilir bir bölgesel insani gelişme projesi olan GAP, bütünüyle bir sosyal proje olarak algılanabilir. Bu çerçevede dezavantajlı gruplara yönelik olarak yapılan çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

III.1- Kadının Kalkınma Sürecine Entegrasyonunda Bir Model :ÇATOM

GAP bölgesi özelinde toplumsal gelişmişlik göstergelerine bakıldığında yöre kadınının modern bir toplumunun standartlarının çok gerisinde olduğu görülmektedir. Kadınlar hem geleneksel sosyal katmanlaşmadan hem de rolleri/statüleri toplumsal olarak belirlenmiş cinsler arası eşitsizliklerden olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu

durum özellikle kırsal alanda yaşayan kadın için daha da belirginleşmektedir. Öyle ki kadınlar erkeklere göre yönetim ve karar alma süreçlerine daha az katılmakta, temel sağlık, eğitim hizmetlerinden ve teknolojiye daha az yararlanmakta, gelir kaynaklarına ulaşmakta güçlük çekmektedir.

Bu gerekçelerden hareketle Kasım 1995 yılından itibaren, GAP Bölgesi'nde kentlerin daha çok kırdan göç etmiş yoksul ailelerin oluşturduğu gecekondu mahallelerinde ve kadınların marjinalleştiği merkezi nitelikli köy yerleşimlerinde topluma dayalı **Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM)** kurulmaktadır. Eylül 1999 tarihi itibarıyla sayıları 21'e ulaşan ÇATOM'larda hedef kitle olan 14-50 yaş arasındaki kadınlara yönelik sosyal ve kültürel (okuma-yazma, rehberlik, ev ekonomisi, beslenme, sohbet toplantıları, bilgisayar ve el sanatları gibi.), sağlık ve poliklinik hizmetleri (genel sağlık, anne-çocuk eğitimi, gezici sağlık kabini hizmetleri gibi), ve gelir getirici (kilim, trikotaj, oltu taşı işlemeciliği ve seracılık gibi) programlar kapsamında eğitim ve uygulama çalışmaları yapılmaktadır. Bu programlarla yaklaşık 25 bin kadına ulaşılmıştır.

ÇATOM'larda ki programlardan yararlanan kadınlar kendilerini ifade edebilecek kadar okuma-yazma ve sağlık ile ilgili genel bilgileri öğrenmeyi arzularken, genç kızlar okumak, meslek sahibi olmak ve ekonomik özgürlüklerini kazanmak istemektedirler. Şırnak-Çizre ÇATOM'daki etkinliklerden yararlanmış olan bir katılımcının yaşadıkları ÇATOM'un o yöre için ne kadar elzem olduğunu küçük bir kanıttır.

“Okuma yazmayı çok istiyordum. Rüyamda hep okuyup yazarken kendimi görüyordum” diyen 17 yaşındaki Elif EKİNCİ *“Bu istek öyle yoğundu ki, bir gün Çizre Kaymakamlığı'na gittim, ben okuma-yazma öğrenmek istiyorum, bizim mahallede ne zaman kurs açacaksınız”* dedim. O, yakın tarihlerde bu ve başka ihtiyaçları da karşılayabilecek düzeyde bir merkezin açılacağını söyledi. *“Çok heyecanlanmıştım... üç hafta sonra duydum ki ÇATOM açılmış... yeniden doğmuş gibi oldum... sonunda bende okuyup yazabilecektim”* diyen Elif'in hayalleri, ÇATOM'a gitmesine izin veremeyen annesinin sözleri ile yıkılır.

Elif'in annesinin sürekli ona *“Ali gel ile bir şey öğrenilmez... nasıl bir meslek edineceksin... para kazanacaksın... mektup yazacaksın... sen bu rüyayı unut... evin işlerini yap... boşver bunları”* der. Bu sözlerle kahrolan Elif yılmıyor. Annesini ikna etmeye çalışır ve ÇATOM'a gelir. Onu eğiticilerle, ÇATOM'dan sorumlu saha elamanı ile tanıştır. Artık anne ikna olmuştur. Annesi küçük kızının rüyalarının gerçekleşmesine engel olmayacaktı....

Evet Elif mücadele etmiş ve bunun faydasını da görmüştü *“insan okuyunca özgür oluyor... artık kendi başıma çarşıya çıkıyor... mektup yazabiliyorum... ÇATOM benim ikinci evim... her şeyim... hayatım”* diyor ve kendi dünyasında okuma-yazma bilmenin keyfine varıyor. Bu rüyasının gerçekleşmesinden sonra diğer rüyalarının da gerçekleşeceğinin umudunu içinde taşıyor...

II.2 GAP Kalkınmasından Gençlik Aşısı

Ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda gelişmekte olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki nüfus dinamikleri hızla değişmektedir. Özellikle genç nüfus bölge nüfusunun önemli bir kesimini oluşturmaktadır. Ancak gençlerin çoğunluğu çok sınırlı sosyal çevre ve sosyal ilişkiler ağı içinde yetişmekte ve bir çoğu bulunduğu il dışına fazla çıkamamaktadır. Gençlerin yararlanabileceği, sosyal etkileşimlerini artırabileceği mekanlar çok sınırlı. Öncelikli olarak gençlerin sosyal gelişimleri ve akabinde toplumun gelişimine katkı sağlayacak olan projelere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu amaçtan hareketle, 15-25 yaş arası gençler arasında yerel inisiyatif geliştirme ve onları yapabilir kılma yolu ile hem kendi sosyal gelişmelerine hem de sürdürülebilir toplumsal-insani kalkınmaya katkı yapan çağdaş bireyler haline getirmeye yönelik "**Gençten Gence Sosyal Gelişim Projesi**" GAP İdaresi, AIESEC (İktisadi, ve Ticari Bilimler Akademileri Staj komitesi Derneği) ve Mardin Valiliği işbirliği ile uygulamaya konmuştur. Projenin en önemli özelliği tamamen yöre gençleri tarafından yürütülecek olmasıdır.

Proje kapsamında gençten gence eğitim programlarının yapıldığı ve sosyal-kültürel etkinliklerin organize edildiği Mardin-Merkez ÇATOM binasında bir Gençlik Kültür Evi oluşturulmuştur. Bu Kültür Evi'nde Gençlik değişim programları çerçevesinde yurtiçi ve dışından üniversite öğrencileri Mardin'e gidip, yöre gençleri ile çalışmalarda bulunup, çeşitli etkinlikler düzenlemişlerdir. Ayrıca bu Kültür Evi'nde kamuoyunun ve yetkililerin gençliğin sosyal gelişimine duyarlı kılınması konusunda çeşitli düzeylerde tanıtım-savunu programları yapılmaktadır. Gençler kendi inisiyatiflerinde, proje kapsamında Gençlik Kurulu oluşturmuşlardır. Bu kurul Kültür Evi'ndeki etkilikleri diğer gençler ile birlikte düzenlemektedir.

Projenin sonunda kendilerinin ve toplumun ortak sorunlarının çözümünde inisiyatif kullanan ve ortak hareket eden bir gençlik hedeflenmektedir.

III.3- Sokakta Çalışan Çocuklara Bir Umut

Çalışan çocuk olgusu ve çocuk işgücü oluşumu, sadece Bölge ve Türkiye'ye özgü bir sorun olmayıp, son yıllarda dünya gündeminin de başlıca konularındandır. Çocukların erken yaşta çalışmaya başlamaları ve özellikle sokakta çalışmaları, çocukluklarını yaşayamama, fiziksel ve ruhsal gelişimlerini tamamlayamama ve her türlü istismara uğramaları gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Bu durum diğer gelişmekte olan ülkeler için olduğu gibi, Bölge için de önemli bir sorundur.

Bölge nüfusunun en önemli demografik özelliği nüfusun yaklaşık yarısını genç ve çocuk nüfusun oluşturması (0-14 yaş grubu çocukların oranı %35'dir.) ve nüfus artış hızının yüksek olmasıdır. Nüfus artış hızının yüksekliği hanedeki birey sayısını artırarak geçim koşullarını zorlarken, yarattığı ağır taleple kamu hizmetlerinin ve istihdam olanaklarının yetersiz kalmasına yol açmaktadır.

GAP Bölgesi'nde kırdan kente göçün hızı, kentlere gelenlerin gerekli becerilere sahip olmamaları ve yoksulluk düzeyinin yüksekliği, bu Bölge'de sokak çocukları ve çocukların erken yaşta çalışma hayatına atılma ve özellikle sokakta çalışma sorununu gündeme getirmektedir.

Çocuk emeği Bölge'de tarım ve hayvancılığın yanısıra özellikle tarım-dışı alanlarda sosyal güvenlik ve benzeri düzenlemelerden yoksun, düşük ücretli bir istihdam olanağı olarak görülmektedir. Ülkemizde bu çocukların en yoğun bulunduğu kent İstanbul olmakla birlikte son yıllarda yoğun göç nedeniyle benzer durum Diyarbakır İli'nde de görülmeye başlanmıştır.

Projenin uygulandığı Diyarbakır'da 4 bin çocuk çalışmakta, bunların 2500'ü sokaklarda çalışan çocuk, diğer çocuklar ise küçük işletmelerde çalışmaktadır.

Diyarbakır'daki çalışan çocukların çoğunluğunu aile bağları kopmamış "sokakta çalışan çocuklar" oluşturmaktadır.

Sokakta çalışan çocuklar 15 yaşından küçük, sokaklarda tartıcılık yapan, su, çiçek, mendil, poşet, simit, çekirdek satan, ayakkabı boyayan, pazarlarda küfecilik yapan, kavşaklarda araba camları silen çocuklardır.

Sokakta çalışan çocuk sorunu köyden kente göç sonucu oluşan çarpık kentleşme ve bunun beraberinde getirdiği yoksulluk, işsizlik, eğitimsizlik, düzensiz gelir, toplumsal değişimin bir yarası olarak ortaya çıkmakta ve Bölge'de sürdürülebilir insani gelişme açısından ivedilikle çözülmesi gereken öncelikli sorunlardan biri olarak görülmektedir.

Bu gerekçelerden hareketle, GAP İdaresi, Diyarbakır Valiliği, ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü işbirliği ile "Diyarbakır Kentinde Sokakta Çalışan Çocukların Rehabilitasyonu Projesi" hazırlanmış ve üçüncü tarafların katkılarıyla da Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı olarak Diyarbakır'da hizmet veren "75. YIL ÇOCUK VE GENÇLİK MERKEZİ"nde Mart 1999 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlanmıştır.

Bu proje ile Diyarbakır'da sokaklarda çalışan 6-14 yaş arası çocukların yaşam standardını geliştirmek, bu alanda yerel girişimleri güçlendirme yoluyla toplumda duyarlılık yaratmak ve kademeli olarak, çocuk işçiliğini azaltmak amaçlanmaktadır.

III.4-. Kent Yoksullarının Güçlendirilmesi

Bölge illerinde sanayileşmenin cıvıllığı sonucu imalat sektöründe istihdam görece düşük ve büyük formel örgütlere dayalı hizmet kesiminin gelişmemişliği nedeniyle beyaz yakalı ücretliler yok denecek kadar azdır. Ziraat gibi kent ekonomisinde yeri olmayan, inşaat gibi yoğun emek gerektiren alanlarda bir yığılma görülmektedir. Çok geri olan sanayileşme düzeyi mesleki yapının çeşitlenmesine olanak tanımamaktadır. İş olarak amelelik, tablacılık, hamallık ve müstahdemlik gibi (GAP Bölgesi Nü-

fus Hareketleri Araştırması 1994 ; 6) iş kollarının yanı sıra bakkallık ve kahvecilik gibi meslekler de yaygındır. Bu tür marjinal faaliyetler kentleri ayakta tutmaktadır.

GAP Bölgesi kentlerinde enformal sektörde bulunan iş kollarında büyüme ve istihdam yaratma kapasitesi bulunanların belirlenerek, bu işkollarında çalışanların eğitim ve danışmanlık hizmetleri ile desteklenerek büyümelerinin ve daha fazla istihdam yaratmalarının desteklenmesi amacıyla "Kent Yoksullarına Yönelik Enformal Sektörde İstihdamın ve İş Potansiyelinin Geliştirilmesi Projesi" geliştirilmiştir. Bu projenin pilot uygulaması Diyarbakır'da yapılacak ve alınan sonuçlar diğer illere de yansıtılacaktır.

Proje kapsamında potansiyel iş kollarının, bunların sorunlarının ve ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma yapılacaktır. Araştırma sonuçlarına dayalı olarak bir eylem planı hazırlanacak ve pilot uygulamaya geçilecektir. Proje kapsamında Diyarbakır Esnaf ve Sanatkarlar Odası bünyesinde bir danışma merkezi oluşturulacaktır. Bu danışma merkezi kanalı ile hedef gruba yönelik eğitim çalışmaları organize edilecek, seçilen işkollarının yeni teknolojiye, krediye ve pazara ulaşması için danışmanlık hizmetleri verilecektir.

III. 5- Barajlardan Etkilenen Nüfusun Sancısız Yeniden Yerleşimi

Ülkemizde ve Dünya'da ekonomik, fiziki, toplumsal, psikolojik ve kültürel olarak olumsuz etkiler yaratan baraj uygulamaları yaşanmıştır. Baraj yapımları kaçınılmaz olarak (Gökçe 1996 ; 20) on binlerce insanın sahip olduğu mülkünü kamulaştırılmasını ve bu insanların başka yörelere yerleştirilmesini, kendilerine yeni istihdam alanları yaratılmasını gerektirmektedir. Bu kaçınılmaz süreçte temel sorun, yöredeki mevcut insan kaynaklarını ve projeden etkilenecek hedef grupları tüm yönleriyle tanımak ve eğilimlerini saptanmak ve böylece süreci olabildiğince planlı bir şekilde yönlendirebilmektir.

Yaşanan deneyimlerden yola çıkarak, kalkınma ve yeniden yerleşime yönelik sürdürülebilirliği ve insan kaynaklarının geliştirilmesini hayata geçirmek "Birecik Barajı'ndan Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımlar İçin Planlama ve Uygulama Projesi" 1997 yılında başlatılmıştır. Proje, ekonomik, sosyal ve mekansal olmak üzere üç bileşende etkinlikler faaliyetleri içermektedir. Birecik Barajı'ndan Şanlıurfa İli Birecik, Bozova ve Halfeti ilçeleri, Gaziantep ili Nizip, Yavuzeli, Araban İlçeleri ve Adıyaman İli Merkez ve Besni ilçelerine bağlı 44 köy ve Halfeti ilçe merkezi Başta Halfeti ilçe merkezi olmak üzere 13 yerleşim alanı kısmen veya tamamen kamulaştırma kapsamında yer almaktadır.

Herhangi bir nedenle insanları yaşadıkları yerlerden kendi istekleri dışında ayırmak beraberinde bir çok toplumsal, kültürel ve psikolojik sorunları getirmektedir. İşte bunları en aza indirmek, kısmen de yok etmek amacıyla proje süresince halkın kendisi ile ilgili her aşamada kararlara katılması sağlanmış ve sağlanmaktadır. Ayrıca ilgili kamu kuruluşları arasında eşgüdüm sağlanmış ve halka birlikte sayısız toplantılar yapılmıştır.

Proje kapsamında halkın eğilimlerini belirlemeye yönelik sosyolojik bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma sırasında 1307 aile ile görüşülmüştür. Halkın büyük çoğunluğu (%98) yeni yerleşim yerinin bölge içinde olmasını tercih etmektedir.

Proje çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalardan bilgi vermek, sosyal, ekonomik ve mekansal bileşenlerde önerilerin hazırlanması, irdelenmesi, ve hayata geçirilmesi için köy düzeyinde toplantılar düzenlenmekte ve yeniden yerleşim sonrasında sosyal, kültürel ve ekonomik entegrasyonu sağlamak amacıyla çeşitli eğitim- arıcılık, fayansa kaplama ustalığı, fotoğrafçılık, konservecilik, ehliyet, mantar yetiştirme gibi programlar düzenlenmektedir.

Projenin ekonomik boyutuna ilişkin etkinlikler büyük ölçüde alt bölgeye girdi olacak kamulaştırma bedellerine dayanmakta ve bunların üretken sektörlerle yönlendirilmesi hedeflenmektedir.

III.6- Göçer Grupların Yerleşik Yaşamda Güçlendirilmesi

Bölge'de geçerli homojen bir toplumsal yapıdan söz etmek mümkün değildir. Genel anlamda geleneksel toplumsal ve kültürel yapı henüz ağırlığını korumakla birlikte, geleneksel kurumlara olan bağlılık ve bağlılıklar çözümlene sürecindedir.

Yörede yaygın olan kan bağına dayalı geleneksel aile, akraba, aşiret ve köy yapısı bireysel girişimlerin önüne set çekmekte ve kişiler ait oldukları aile ve aşiret gibi toplumsal gruplarla özdeşleşmektedir.

Hedef grup olarak ele alınması gereken gruplardan birisi de yaşamlarını göçer ve yarı göçer bir tarzda ve genellikle küçük baş hayvancılıkla uğraşarak sürdüren topluluklardır. Birlikteliklerini genellikle kan-bağı varlığıyla açıklayan, yaygın bir deyişle "aşiret" olarak tanımlanan bir tür toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik örgütlenmeye sahip olan bu topluluklar, mevsim, iklim ve bitki örtüsü değişkenlerine bağlı olarak hayvanlarını otlatmak için bulmak amacıyla sürekli hareket halinde olan değişik büyüklükteki gruplardır.

Devlet eliyle Diyarbakır'a yerleştirilmiş olan bazı göçer grupların "yerleşik hayata entegrasyonunu" kolaylaştırmaya yönelik olarak "**Göçer Grupların Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Projesi**" hazırlanmıştır. Bu proje ile bu grupların mevcut durumları, günlük yaşamlarında karşılaştıkları temel sorunlar, beklentiler ve sorunlarının çözümüne yönelik önerileri içermektedir. Bu projenin 2000 yılında başlatılması planlanmaktadır.

III.7- Sulama Dışı Alanlarda Yaşayan Kırsal Nüfus

GAP'ın tamamlanması ile birlikte 1.7 milyon ha alan sulamaya açılacaktır. GAP Bölgesi'nde toplam 3.1 milyon ha tarım arazisi mevcuttur. Sulama dışı kalan 1.4 milyon ha alanda kuru tarım yapılacaktır.

Bölgede sulu-kuru tarım yapan çiftçiler arasında önemli bir gelir dağılımı dengesizliği söz konusudur. Yaklaşık %40'ı topraksız bir o kadarı da küçük topraklı ve

çoğunlukla tahıl üretimi yapan kırsal haneler, geçici göçler aracılığıyla hane gelirini artırma yolunda çalışmalar yapmakta ya da ailece göç etmektedirler. Bu sosyo-ekonomik eşitsizliği ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını artırarak sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmak açısından "Sulama Dışı Alanlarda Halkın Gelir Düzeyinin Artırılması Projesi" geliştirilmiş ve bu proje ile Bölge illeri genelinde seçilen örnek çiftçilerle pilot çalışmalar yapılmaktadır. Katılımcılığı esas alan bu proje çerçevesinde, Adıyaman ve Mardin illerinde örnek mantar üretimi başlamıştır. Üreticilerin teşvik edilmesi ve sebze tarımının yaygınlaştırılması amacıyla da Şanlıurfa-Harran Ovası'nda amacı fide yetiştiriciliği olan yüksek tüneller kurulmuş, ayrıca Bölge illerinde ancılık, seracılık, meyve bahçesi kurma, capari ekimi ve yabancı ağaçların aşılması gibi çalışmalar da yapılmaktadır. Bütün bu çalışmalar ilgili İl müdürlükleri ve Valiliklerle işbirliği içinde yürütülmektedir.

SONUÇ

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, temel kalkınma felsefesi olarak sürdürülebilir insani kalkınma yaklaşımını benimsemiş bulunmaktadır. Bu yaklaşım insan kaynaklarının geliştirilmesini, katılımcılığı ve kalkınmada eşitlik ve adillik içerir. Yine bu yaklaşımda temel kalkınma hedefi salt ekonomik büyüme olmayıp, insanların yaşam kalitesini yükseltmektir.

Bu çerçevede Bölge'de sosyal, ekonomik ve kültürel nedenlerle baştan dezavantajlı konumda bulunan, dolayısıyla kalkınma sürecinin dışında kalma ve kalkınmanın nimetlerinden yeterince yararlanamama riski bulunan toplumsal grupların tanımlanması ve proje tasarımının da bunun gözetilmesi, gerekli hallerde bu gruplar için özel projelerin geliştirilmesi İdare'nin temel sosyal kalkınma stratejisini oluşturmaktadır. Çünkü ancak bu şekilde topyekün bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi mümkün olabilecektir.

Bu yaklaşımla ilgili grupların ve kuruluşların katılımı ve işbirliği ile dezavantajlı olarak tanımlanan kadınlara, çocuklara, gençlere, topraksız ve az topraklı çiftçilere, sulama dışı alanlarda yaşayan kırsal nüfusa vb. yönelik projeler geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Bu tür projeler Bölge'de sosyal ve insani kalkınmaya ve sosyal istikrara önemli katkılar yapacak projeler olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesinde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması, Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara: 1993.
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP bölgesinde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, Türkiye Kalkınma Vakfı, Ankara: 1994.
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesi Nüfus hareketleri Araştırması, Orta-Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Ankara: 1994.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelere İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Araştırması, Sosyoloji Derneği, Ankara: 1994.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Sosyal Eylem Planı, Ankara: 1995

Gökçe, Birsen. "GAP Bölgesi Baraj Göl Aynasında Kalacak Yörelere İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları", GAP Dergisi, Yıl 4, Sayı 5, Ankara: 1996.

Saltuk, Ahmet. Ofis İçi Eğitim Notları. Ankara: 1999.

İHMAL EDİLMİŞ BİR SOSYAL ÇALIŞMA ALANI OLARAK ZORUNLU GÖÇ

Maide Erdoğan Alptekin (*)

Neşe Şahin (**)

The place is the locale of the truth of besing

Harvery Heidegger

Varlığın hakikati yerde yuvalanır. Yerleşme, insanlar ve şeyler arasında tinsel bir birlik kurabilmektir. "Ancak yerleşebiliyorsak inşa edebiliriz" Yerleşmek ölümlülerin yeryüzünde oluş biçimidir. Yerleşmek ve yapmak kadınlar ve erkeklerin elleriyle yaptığı her şey dahil birbirine içseldir.

Sosyal çalışma, sosyal refah sistemi içerisinde yer alan, insanlığa sunulacak hizmetlerin insancıl değerler temelinde yapılmasını hedefleyen, özünde insan haklarının korunması ve insanların güvence altına alınmasında savunuculuk yönü olan bir meslektir.

Ülkemizde, son yıllarda insan haklarına yönelik uygulamalar açısından oldukça ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlardan biri de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizden diğer bölgelerimize yaşanan zorunlu göç ve göçün yarattığı sorunlardır.

Birleşmiş Milletler dahil, çoğu insan hakları örgütünün bir insan hakları ihlali olarak değerlendirdiği zorunlu göç, sosyal çalışmanın da önemli çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır.

Göç, ulusal ya da uluslar arası olsun başlangıç ve varış noktalarındaki sosyal mekanlarda biçimlenmiş nüfus yapısı, kültürel üretim, geleneksel biçimler ve yerel kimliklerin değişimini etkileyen önemli bir olgudur (Arslan, 1998:172).

20. yüzyılın ikinci yarısından bu yana iktisadi ve siyasal baskılarla karşı karşıya kalan pek çok kişi, bu baskıların görece daha az olduğu bölgelere doğru dalgalar halinde göç etmek zorunda kalmıştır. Nüfusun bir bölümü kendisine yönelik uygulanan

(*) SSK Dışkapı Hastanesi

(**) İnsan Hakları Derneği

baskı ve zulüm sonucu göç etmeye karar vermiş, göç, göç eden insanların iradesi dışında bir başka irade tarafından dayatılmış ya da içinde yaşanılan bölgenin doğal koşulları, sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik ortamı içinde yaşanılmaz duruma gelmişse, gerçekleşen göç devinimi, zorunlu göçtür (Barut, 1998:2).

Zorunlu göçü, gönüllü göçten farklı kılan, siyasi, etnik baskıdan, bir savaş sürecine hakim olan şiddet veya doğal afetlerden kaynaklanmasıdır. Zorunlu göç ikiye ayrılır; zorunlu iç göç (ülke sınırı aşmayan göç hareketi) ve zorunlu dış göç (ülke sınırlarını aşan göç hareketi- mültecilik). Zorunlu iç göç ve dış göç-mültecilik aynı, 1991'de BM tarafından yapılan mülteci tanımlamasına dayanır. BM, mülteciler için ayrı bir kuruluş açmıştır. Ayrıca oldukça da geniş bir bütçe ayırmıştır.

Genel olarak devletler, çeşitli antlaşmalar imzalayarak, mültecilerin korunması gerektiğini, bunun bir **insan hakları sorunu** olduğunu kabul etmiş durumdadır. Sığınma talebi, bir devlet tarafından kabul edilen bir mülteci o devletin korunması altındadır. Vatandaşların sahip olduğu sosyal haklardan mülteci de yararlanır. Zorunlu iç göç mağdurları için durum oldukça farklıdır. Dünyada toplam 23-25 milyon insan mülteci durumundadır. Buna karşılık, zorunlu iç göç mağduru da 25-30 milyon arasındadır ve zorunlu iç göç bugüne kadar ihmal edilmiştir. BM verilerine göre dünyada zorunlu iç göçte tabii tutulmuş insanların yaklaşık 16 milyonu Afrika'da, 6 ya da 7 milyonu Asya'da, çoğunluğu Eski Yugoslavya ve Kafkasya Bölgesi'nde olmak üzere 5 milyonu Avrupa'da ve 3 milyon kadarı da Amerika kıtasındadır.

Zorunlu iç göç, şu an sahiplenilmemiştir. Tüm çalışmalar mülteciler için yoğunlaşmıştır. BM'ye göre zorunlu iç göç mültecilerinin ilk etapta uluslar arası hukuka yansımaları gerekir. Kızılhaç olsun diğer yardım kuruluşları olsun, zorunlu iç göç mağdurlarına müdahale hakkına sahip bulunmamaktadırlar. Çünkü devletlerin onayı gerekmektedir. Zorunlu iç göç mağdurları genelde ne kaldığı devletlerin ne de uluslar arası kuruluşların tam korunması altındadır. Bu kesim, en kritik durumda olan göç topluluğudur.

Göç, Kentleşme, Yoksulluk

Kentsel mekanlardaki ayrımlar ve ayrımcılık uzun bir tarihe sahip olmakla birlikte, bugünün kentlerinde yeni olan, kentlerin katı bir sıra düzeni içinde kurulmuş baskı, dışlama, tabii kılma ve ayrıcalıklarla düzenlenmiş eşitsizlikleri yansıtacak ve yeniden üretecek şekilde bölünmüş olmalarıdır.

Sonuç, yüksek işsizlik oranları, etnik ve ırksal olarak farklı göçmen nüfusun, düşük gelir gruplarının, işsizlerin, reisi kadın olan ailelerin ve vasıfsız kadınların kentsel olanaklardan mahrum mekanlarda yoğunlaşmasıdır. Önceleri konut yoksulluğu ve evsizlik, ekonomik durgunluk zamanlarında belirginleşip refah zamanlarında azalmaktaydı, ancak bugün, konut yoksunluğu ve işsizlik her koşulda artmaktadır. Burada pazarın ve iktidarın etkisi önemlidir; pazarın yetersizliği ve devletin toplu-

mun en önemli kesimi yani “yeni kentli yoksulların temel gereksinmelerini karşılamada gönülsüz davranması yeni kentli yoksulluğun oluşumunda doğrudan rol oynamaktadır.

Yeni kentli yoksulluk, “new urban poverty” hakim kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin ve sınıf ilişkilerinin dışında, süreksiz, güvencesiz ve marjinal işlerle geçinmekte olan, kötü ve çökmüş kentsel mekanlarda yaşayan ve dışlanan cinsel, ırksal, etnik ve dinsel kimliklerle örtüşen yoksulluğu tanımlamak için kullanılmaktadır.

Türkiye’de giderek yükselen pazar ekonomisi eğilimine karşın, bölgesel eşitsizlikleri gidermek amacıyla ulusal bütünlük ve ulusal ekonomi kurma kaygısı güden Cumhuriyet ideolojisi, II. Dünya savaşından 1980’lere kadar kısmen sürdürülmüştür. 1980’lerle , hem politik ideolojik ilkeleri hem de ekonomik düzenlemeleri içeren ulusal kalkınma projesi terkedilmiştir. Zaten, yatırımların daha karlı olmasını dayatan gelişen kapitalizmin baskısıyla 1950’lerden beri, ulusal kalkınma projesi kendi içinde bükülerek ulusal ideolojinin hizmetine sunulmuş ve gölgesel eşitsizlikler daha belirgin hale gelmiştir. Dengesiz sermaye yatırımı ve coğrafi iş bölümünün üstüne, doğu ve güneydoğunun “geri kalmışlık” söylemi içinde temsil edilmesi de, bu bölgelerin yeniden yapılanmalarına doğrudan katılmıştır. Yeni dünya düzeni-küreselleşme ile koşut liberal ekonomi ve özelleştirme politikaları da 80’lerin başlarından beri yoksulluğu giderek derinleştirmiştir. Küresel değişimler bağlamında gerçekleşen ekonomik, politik ve bölgesel yeniden yapılanma, bugünkü yeni kentli yoksulluğa uzanmıştır (Arslan, 1998:172-175).

Son on yıldır, Türkiye’de de zorunlu göçler nedeniyle kentlerde yerleşenlerin yaşadığı yoksulluğun doğrudan etnik kimlikle örtüştüğünü ve bu göçmenlerin büyük bir bölümünün doğrudan veya dolaylı olarak son derece kötü kentsel mekanlara sürülmüş olduklarına dikkat çekmek amacıyla zorunlu iç göçe maruz kalanlar için bu terimi kullanan çevreler bulunmaktadır. Ülkemizde yaşanan zorunlu iç göç sürecinin sonuçları ve göçmenlerin yaşadıkları sorunlar değerlendirildiğinde yeni kentli yoksulluk teriminin bu grubu tanımlamak amacıyla kullanılmasının çok da yanlış olmadığı görülmektedir.

Türkiye’de Zorunlu İç Göç

Zorunlu iç göç sorunu siyasi bir hassaslık arz etmektedir. Hükümetler, vatandaşlarını korumada yetersiz kaldıklarını ve uygulamalarının insanları göçe zorladığını kabul etmek istememektedirler. Süren savaşlar ve sıcak çatışmalar ve göç eden insanların içinde bulunduğu psikolojik durumlar gibi nedenlerde, zorunlu iç göç sorununa ilişkin sağlıklı veriler toplamak güçtür (BM, Dünya Mültecilerinin Raporu, 1997-98). Bu konuda yapılmış alan araştırması da yok denecek kadar azdır.

Bu konu ile ilgili olarak ülkemizde de sadece birkaç tane araştırma bulunmaktadır. Bunlardan biri, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 1997 yılında oluşturulan ve

çalışmalarına başlayan Zorunlu Göç Araştırma Komisyonunun çalışmalarıdır; Komisyon çalışma sonucunda yayınladığı raporunda, Diyarbakır, Hakkari, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van illeri ile mücavir alanı oluşturan Batman, Bingöl, Bitlis, Mardin, Muş illerinde 920 köy, 2523 mezranın boşaltıldığı, göç edenlerin sayısının 378.335'e ulaştığı, ancak tespit edilen bu rakamların boşaltılan köy ve mezraların ve göç edenlerin sayısını tam olarak kapsamadığı belirtilmiştir.

Araştırma önergesinin Meclis'te görüşülmesi sırasında ANAP Şırnak Milletvekili Salih Yıldırım, özellikle 1990 yılından sonra boşaltılan köylerle ilgili şu iddialarda bulunmuştur; "köylerin korunamaması, köylülerin koruculuğu kabullenmemeleri, ve PKK'ya yardım ettikleri iddiası yerleşim birimlerinin boşalmasına neden olan diğer etkenlerdir. Faili meçhul cinayetler, adam kaçırma olayları, tehditle para toplanması, gözaltına alınma ve tutuklanma korkusu, yayla yasağı, ve korku nedeniyle kullanılmaması, çalışma güvenliğinin olmaması, eğitim, sağlık, ulaşım gibi temel hizmetlerin yeterince sağlanmaması, gıda ambargosu uygulaması köy boşaltmaların ve göçün en önemli nedenlerindedir.

Zorunlu iç göç konusunda yapılmış bir diğer çalışma olan ve 1998 yılında, Mersin Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde yapılan ve Mersin ili örneğinde, zorunlu göç olgusunu irdeleyen çalışmada, Türkiye'de son 10-15 yıllık dönemde gerçekleşen göç türünün zorunlu göç olduğu belirtilmiş ve Türkiye'nin belirli bir bölümünde sürmekte olan düşük yoğunluklu savaş, düşük yoğunluklu savaşı önleme politikaları, düşük yoğunluklu savaşın ortaya çıkardığı sosyal-ekonomik, kültürel koşulların, ülkemizde sayısal değeri 4 ile 4,5 milyon arasında değiştiği tahmin edilen insanın zorunlu göç etmesine yol açtığı bildirilmiştir.

Bu konuda yapılmış diğer bir çalışma ise TMMOB'un Van'da yaşayan zorunlu iç göç mağdurlarına yönelik hazırladığı "Göç Evleri Projesi" çerçevesinde sürdürülen çalışmalardır.

Doğu ve Güneydoğunun "geri kalmışlığı" bu bölgelerden Türkiye'nin batısına ve yine bu bölgelerin kırsal alanlarından kentlerine büyük göç dalgalarıyla birleşmiştir. İşsizlik ve topraksızlık nedeniyle ve hazırlık sürecinden geçilerek yapılan göçler de özünde zorunlu göçlerdir. Bu göçlerde sadece kadınlar sürükleyici rol oynarlar (kent yaşamının kadınlar açısından çekiciliği vardır.).

Kırdan kente göç, kırsal ekonominin kentsel ekonomiye dönüşümünü de içerir. Ancak son yıllardaki göçler, böyle bir dönüşümü değil, terk edilen yerdeki ekonominin çöküşünü de getirmiştir.

Son yıllarda göç edenlerin çoğu sosyal, ekonomik, doğal yaşam kaynaklarından köklü bir şekilde koparılmıştır.

Göç ettirilen veya kendi iradeleri dışında göç etmek zorunda kalanların sorunları gölgede kalmamakta, gittikleri yerde de devam etmektedir. Her kent giderek "bölge"

olmakta, göç olgusu bütün ülkeyi saran, giderek tedavisi zorlaşan bir hastalık halini almaktadır. Olaylar devam ettiği sürece, göç edenler potansiyel suçlu olarak algılanmakta; buna bağlı olarak iş bulmada, günlük yaşamlarında birçok problemle karşı karşıya kalmaktadırlar. Göç edenlerde, göç etme nedenleri ve göç ettikleri yerde yaşadıklarına bağlı olarak kimlik direnci gelişebilmektedir. Bu tür dışlamalar giderek sosyal barışı tehdit etmekte, göç edilen kentlerde ırkçılığı, etnik ayrımcılığı, ve bağnaz, dinciliğe eğilimi arttırabilmektedir. Ruhsal açıdan göç edenler kendini dışlanmış, değersiz; hayatı anlamsız; dünyayı tehlikeli, korkulacak, tehditle dolu bir yer olarak algılamakta; her an bir kötülük olacak kaygısını taşımakta; kendini güvensiz, tedirgin ve huzursuz hissedebilmektedir. Yaşam sevinci, mutluluk, üreticilik, yaratıcılık, ümit bu insanlarda giderek yok olmaktadır. Öfkelenme, çabuk sinirlenme, çaresizlik, düşmanlık, huzursuzluk, içe kapanma duyguları ön plana çıkmaktadır. Kişi, anlayamadığını ve yetkililerin kendisini düşünmediğini hissetmektedir. Yaşanan olaylarla baş edebilmek için giderek "inkara" yönelmektedir. Duygusal küntleşme (ağlamama, gülmeme gibi), duyarsızlaşma, zevk alamama, üzgün bıkkın olma görülebilmektedir.

Göçle birlikte neler oluyor?

- Sosyal rolün ve statükonun kaybı
- Yoksulluk
- Yaşama biçimi ve alışkanlıkların değiştirilmesi
- Günlük yaşama dair çok sıkı ve ağır bir kontrol
- Her an çeşitli şiddet olaylarına tanık olma ve şiddetin sürmesi
- Potansiyel suçlu olarak görülme ve baskılar
- Sürekli kendini kısıtlı ortamda hissetme ve çocukların bu ortamda büyümesi.

Tüm bunlarla birlikte şiddet eğilimi ve aile içi şiddet artabilecek, giderek çocuklara yönelik şiddet kaçınılmaz olabilecektir. Bu insani bir tepkidir. Genelde ilk bir ay içinde çıkan ve biten sorunlar bir hastalık olarak görülmez, olağan tepki olarak kabul edilir. Göç ettirilen veya kendi iradeleri dışında göç etmek zorunda kalanların bu süreçte yaşadıkları travma, geri dönüş koşullarının olmaması, yaşamlarıyla ilgili her şeyin giderek kötüleşmesi ruhsal bozukluklara yol açmaktadır (TİHV, İnsan Hakları Raporu 1997).

1998 yılında, Diyarbakır Üniversitesi Psikiyatri Anabilim Dalı tarafından, zorunlu iç göç yaşamış bir grupla post travmatik stres bozukluğu üzerine bir ön çalışma yapılmıştır. Bu çalışma, Diyarbakır'ın ilçelerindeki kırsal yerleşim birimlerinde yaşayan, fakat güvenlik nedeniyle köyleri boşaltılarak 5 yıl önce şehir merkezindeki afet konutlarına yerleştirilen Kürt kökenli göçmenlerle yapılmıştır. Araştırma sonucunda göçmen grubunda PTSD oranı %66 olarak saptanmıştır.

Zorunlu Göçe Maruz Kalanlarla Sosyal Çalışma

Zorunlu göçlerin önlenmesi ve zorunlu göçe maruz bırakılanların evlerine dönmelerinin ya da kente entegrasyonlarının sağlanmasında, siyasal ve ekonomik alanda da yeni yaklaşımlar gereklidir. Bu yaklaşımlar, herkesin güvenlik ve özgürlük hakkına sahip olduğu anlayışı üzerine kurulmalıdır; Güvenlik, zulme, ayrımcılığa, silahlı çatışmalara ve yoksulluğa karşı güvenlik, özgürlük ise, bireysel yeteneklerini kullanabilme, birey yaşamını ve geleceğini etkileyen konularda söz sahibi olabilme, bireysel ve toplumsal kimliği ifade etme özgürlüğü olmalıdır. Ancak bu haklar ve özgürlükler gerçekleştirilebildiğinde, dünyadaki milyonlarca kişi zorunlu göçün fiziksel ve ruhsal sarsıntularından kurtulacaktır. (BM Dünya Mültecilerinin Durumu Raporu,1997-98)

Zorunlu iç göçe maruz kalanlar, yaşadıkları göçün travmatik boyutları, zorla göç ettirmenin mantığı ve göçe birlikte yaşadıkları sorunlar açısından, sosyal çalışmanın klasik çalışma alanlarını oluşturan müracaatçı grubundan farklı ele alınması gereken bir gruptur. Bunun en önemli nedenlerinden biri, yaşadıkları travmatik süreçler nedeniyle oluşan güvensizliktir. Bu gruba yönelik olarak yürütülecek çalışmalarda multidisipliner bir yaklaşım geliştirilmelidir. Zorunlu iç göçe maruz kalmış kişilerle mesleki çalışma yapan sosyal çalışmacıların,

- zorunlu iç göçün boyutları ve kapsamı ve zorla göç ettirmenin mantığı,
- zorunlu iç göçün yarattığı ekonomik, sosyal, psikolojik ve sağlık sorunlar,
- göçmenliğin, özellikle de zorunlu olarak bunu yaşamının yarattığı psikoloji,
- zorunlu iç göçe maruz kalmış insanların değerleri ve kültürel özellikleri gibi konularda bilgi sahibi olmaları gereklidir.

Sosyal çalışma uygulamalarında, zorunlu iç göçe maruz kalmış insanların

- Kültürel değerlerine saygı duyarak ve buldukları yerden başlayarak uyumlarını kolaylaştırmak,
- Kimliklerini ve kişiliklerine saygı çerçevesinde onları olduğu gibi kabul ederek,
- Bireysel potansiyellerini ve becerilerini geliştirici çalışmalar yaparak, kendi kendilerine yeterli hale gelmelerini sağlamak, üzerinde yoğunlaşılmalıdır.

Çizilen çerçevede yürütülecek çalışmalarda, uzun vadede toplumsal barışın sağlanması için acilen şunlar yapılmalı ve talep edilmelidir.

Zorunlu göçe maruz kalanlara (deprem sonrası göçler de bu kapsamda değerlendirilmektedir.)

- * Geri dönmek isteyenler için geri dönüş koşulları yaratılmalıdır.
- * Maddi zararları tazmin edilmelidir.
- * Kira yardımı yapılmalıdır, (en az bir yıllık)
- * Sağlıksız konutlarda ve çadırlarda yaşayanların barınma sorunları çözümlenmelidir.

- * İstihdamda öncelik sağlanmalıdır.
- * Vasıfsız işçi konumunda olan ve çoğunluğu marjinal işlerde çalışan gençlere ve yetişkinlere yönelik, beceri geliştirici ve meslek edindirici programlar geliştirilmeli, iş olanakları yaratılmalıdır.
- * Toplum sağlığı göz önünde bulundurularak, ücretsiz sağlık hizmetlerinden yararlanmaları sağlanmalıdır.
- * Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ve Başbakanlık Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Fonu olanaklarından ayrımsız yararlanmaları sağlanmalıdır.
- * Çocukların marjinal işleri yapma kolaylığı nedeniyle sokakta çalışan çocukların sayıları artmıştır. Aile reislerine destek verilerek çalışan çocuklar, eğitime yönlendirilmeli ve eğitim olanakları sunulmalıdır. Sokakta çalışan çocuğun sokak çocuğuna kaymasındaki hassasiyet gözden kaçırılmamalıdır.
- * Kadınların beceri kazandırma ve çalışma yaşamına yönlendirilmelerini kolaylaştırmak ve okul öncesi eğitimi yaygınlaştırmak amacıyla yerel yönetimlerle işbirliği çerçevesinde okul öncesi eğitim programları geliştirilmelidir.
- * Kente entegrasyonun sağlanması amacıyla sunulan toplum merkezleri çalışmalarında, kültürel değerlerine saygı çerçevesinde, kişilerin kendi kapasitesini geliştirme, toplumsal yaşama etkin katılımın sağlanması hedeflenmelidir. Farklılıklar korunarak amaca ulaşmak önemlidir. Entegrasyon, kişinin sahip olduğu temel değerleri ve bütünlüğü korunarak sağlanmalıdır.

Savaş, çatışma ve zulmün olmadığı, politik görüş ve inanç farklılıkları yüzünden ayrımcılığın yaşanmadığı, herkesin insan olmaktan kaynaklanan haklarını kullanabileceği barış ve kardeşlik dolu bir dünya dileğiyle.

KAYNAKLAR

1. Arslan, Adile Türkiye'de Yeni Kentli Yoksulluk Biçiminden Bir Kesit: Van'daki Dere Kenarları, *Van Dosyası, Mimarlar Odası Yayınları*, 1. Baskı, Ankara, 1998.
2. Barut, Mehmet **Bir İnsan Hakları Olarak Zorunlu Göç**, Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji ABD. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin, 1998.
3. **Birleşmiş Milletler Dünya Mültecilerinin Durumu 1997-98** Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, 1997.
4. İnsan Hakları Ve Sosyal Çalışma, **Uluslar arası Sosyal Hizmet Federasyonu Mesleki Eğitim Dizisi**, No:1, Cenevre.

5. Sır ve ark. Zorunlu İç Göç Yaşamış Bir Grupta Travma Sonrası Stres Bozukluğu Üzerine Bir Ön Çalışma, **Türk Psikiyatri Dergisi**, Cilt:9, Sayı:3, Ankara, 1998.
6. İpekyüz, Necdet Güneydoğuda İç Göç Tartışmaları ve Sağlık Boyutu, **Türk Tabipleri Birliği Diyarbakır Tabip Odası, İnsan Hakları Komisyonu Faaliyet Raporu**, Diyarbakır, 1996.
7. Türkiye İnsan Hakları Vakfı Türkiye İnsan Hakları Raporu 1997, TİHV Yayınları (20)
8. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zorunlu Göç Araştırma Komisyonu Raporu, 1997.

GÖRELİ REFAH ÇERÇEVESİNDE KADININ YOKSUNLUĞU: GAP ÖRNEĞİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Nilay ÇABUK (*)

Pelin TURAK (**)

1. GİRİŞ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bildirinin amacı öncelikle, GAP kapsamında başlatılan sulama ile birlikte topraktaki üretimin çeşitlenmesi ve verimlilikle gelirden sağlanan artışa bağlı olarak, bölge insanının yaşamsal alanlarında ne türden değişimlerin söz konusu olduğunun irdelenmesidir. Özellikle bu değişim ve dönüşümlerin formları, bu alanda marjinal konumda bulunan kadınlar açısından, yapılan derinlemesine görüşme ve gözlemler çerçevesinde sosyolojik bir değerlendirme ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) gerek fiziksel büyüklüğü gerekse hedeflediği amaçlar açısından etki alanı oldukça kapsamlı bir projedir. Başlangıcında bölgedeki toprak ve su kaynaklarını geliştirmeye yönelik olarak düşünülen proje, daha sonra GAP Master planının hazırlanmasıyla tarımsal ve endüstriyel kalkınma, altyapı, ulaşım, eğitim, sağlık, kültür vb. alanlardaki geliştirme çabalarıyla entegre bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. Bu bağlamda GAP'ın temel hedefi, yöre insanının gelir düzeyini arttırarak, görece daha gelişmiş bölgeler seviyesine ulaşmak için bölgedeki su, toprak ve insan kaynaklarının geliştirilmesi olarak belirtilmiştir (GAP,1995:i-ii).

Bölgede kadınların, nüfusunun yarısını oluşturdukları gerçeğinden yola çıktığımızda, GAP'ın hedefi çerçevesinde kadının konumunun önemi daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda, bölgedeki kadının içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve kültürel koşullarının, yaşadığı sorunlar ve nedenlerinin, beklenti, istek ve tutumlarının saptanarak, durumunun iyileştirilmesi, sürdürülebilir kalkınma projelerinin verimliliğini arttıracaktır.

Dünyada özellikle 70'li yıllarda, kadının kalkınmadaki rolü ve önemi tartışılmaya başlanmıştır (Boserup: 1970). Özellikle kırsal alanda, resmi kayıtlara yansımayan boyutuyla, kadının tarımsal üretim ve ekonomi dışı alanlarda oynadığı rolün olduk-

(*) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

(**) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi.

ça önemli olduğu görülmektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de kadın, yaşamın her alanında, erkeklere eşit hatta çoğu zaman onlardan daha fazla yük ve sorumluluk taşımaktadır. Bu nedenle kadının kalkınmadaki rolünün yadsınmaması gerektiği görüşü yapılan çalışmalarda benimsenmeye başlanmıştır. Bu da, kalkınma programlarının geliştirilmesi ve uygulanması sürecinde, kadınların ayrı bir "hedef grup" ya da "katılımcı taraf" olarak dikkate alınmalarını zorunlu kılmaktadır (TKV, 1994:1-2).

Bilindiği üzere, geçimlik üretim yerine pazara yönelik üretime geçiş ve tarımsal alanlarda yeni ürünlerle birlikte yeni işleme teknikleri ve girdiler, toplumsal yaşamda yeni işbölümü, mülkiyet biçimlerinde değişimler ve kırsal kesimden kentlere göç vb., ilk olarak tarımsal yapıları etkileyen gelişme süreci içinde gözlenen olgulardır. Söz konusu bu dönüşümlerin, birtakım toplumsal sorunları da beraberinde getirmesi gerçeği karşısında, sağlıklı bir kalkınma modeli uygulamasında toplum içi farklılaşmaların gözönünde bulundurulması önem taşımaktadır. Toplum içi farklılaşmalar konusunda, karşımıza öncelikli olarak cinsiyet farklılaşması gelmektedir.

Toplum içi farklılaşmalar gözönünde bulundurulmadan bazı politika ve uygulamalar ortaya konulduğunda, gelişme süreci, kimileri için daha iyi yaşam koşullarını çağrıştırırken, kimileri için ise eskiye oranla daha fazla zorluk, daha fazla fakirliği de çağrıştırmaktadır. Büyüme ve teknolojik değişim, bazıları için daha iyi yaşamı biçimlendirirken, öte yandan bu politikaların etkisine sahip olamayacak bazıları için de daha kötü koşulları da beraberinde taşımaktadır. Çoğu kalkınma politikaları ve projeleri yoksul kadınların ve ailelerinin yaşam şansları üzerinde çeşitli olumsuz etkilere neden olmaktadır. Bu kalkınma politikaları ve büyük projeler, uygulandıkları alandaki kadınların, hane halkına olan katkısını gözardı ettiği ve kadınların ekonomik etkinlikler ve hareketlerdeki önemini anlamadıkları, onların üretici çalışmaları ile ilgili kaynakları yanlış yönlendirdikleri için, sıklıkla hedeflerini gerçekleştirmede başarısızlığa uğramaktadırlar.

GAP bölgesinde yeni ile eskinin biraradalığı, hem geleneksel yapıların çözülmesine, şekil değiştirmesine, hem de yeni çelişki ve baskı odaklarının oluşmasına neden olmuştur. Bu durumun kadınlar açısından önemli sonuçları vardır. Modernleşmenin erkek kurumlarıyla yayılması kadınların geleneksel yapılara olan bağımlılıklarını arttırmaktadır. Bu da, kadınların kurumsal gelişmelerin dışında kalmalarının yanında, her geçen gün gündelik yaşamlarını saran yeniliklerle baş edebilme yol ve becerilerinden yoksun kalmalarına neden olmaktadır (Ertürk, 1994'den aktaran TKV, 1994:6). Kadınlar kendilerine yeterli kapalı sosyo-ekonomik koşullarda yaşamlarını idame ettirmek için gerekli bilgi, araç, gereçleri yaşam pratikleri içinde kolayca elde edebilirken; pazarla bütünleşme insanların dünyasını genişletmiş ve yaşam kadınların ulaşamayacakları, erkek egemen kurumsal yapı ve süreçlerle belirlenir olmuştur (Sirman, 1991'den aktaran TKV, 1994:7). GAP bölgesinde toplumsal gelişmişlik göstergelerine baktığımızda, kadınların toplumsal gelişmenin nimetlerinden daha az yararlandığını, birtakım hizmetlere ulaşmakta güçlüklerle karşılaştıklarını ve modern bir toplumun üyesi olmanın standartlarını yakalayamadıklarını görmekteyiz. Bu du-

rum, belirttiğimiz gibi kadını çevreleyen sosyo-kültürel ve ekonomik yapının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel toplumsal yapı ve kurumların henüz etkinliğini sürdürdüğü bölge ve yörede cinsiyet ayrımı açısından sorunları irdelemek, kadını aile ve topluluk dışında ve toplumdan soyutlayarak salt 'kadına yönelik' tanımlamalar ve açıklamalar yaparak çözümler üretmek de yeterli değildir. Çünkü, Güneydoğu Anadolu gerçeğindeki kadının, kendine özgü ve bir bölümü tarihsel-kültürel nedenlere dayalı sorunları yaşadığı gerçeğini yadsımak olası değildir. Bu nedenle, nüfusun yarısını oluşturan kadınların içinde bulunduğu yoksunluk, sürdürülebilir kalkınmanın önündeki en önemli engellerden biridir.

Bu çerçevede, GAP örneğinde ele aldığımız kadının ev içi ve dışında rol ve statüsü, geçmiş yaşantısıyla şimdiki yaşantısı karşılaştırdığında, şimdiki yaşantısının görece olarak daha iyi olduğunu düşünüp, boşnut olma olarak tanımlanan "görelî refah" ve "Kişinin elde etmeye hakkı olduğuna inandığı mal ve yaşam koşulları ile, fiilen elde edebildiği malların miktarı ve koşulların kalitesi arasındaki fark ya da boşluk" olarak tanımlanan "görelî yoksunluk" (Cornelius ve Trueblood, 1974'den aktaran Keleş, 1980:46) kavramsallaştırması içinde ele alınmıştır.

2. METODOLOJİ

Bu çalışmada, "Şanlıurfa-Harran Ovaları Tarla İçi ve Köy Geliştirme Projesi Sosyal Değerlendirme" araştırması çerçevesinde 35 köyde yapılan 450 hanehalkı anketi sırasında, gerek kadınlarla yapılan sohbetler ve gözlemler, gerekse araştırma kapsamına giren dört köyde toplam 10 kadınla yapılan derinlemesine görüşmeler değerlendirilerek, kırsal kesimde kadının aile içindeki ve dışındaki duruma ilişkin veriler analiz edilmiştir.

Derinlemesine görüşmeler Yarımsu köyünde üç evli ve toprak sahibi eşleri ile, Karaali köyünde bir evli toprak sahibi, bir de evli topraksız eşi ile ve Olgunlar köyünde iki evli ve toprak sahibi eşi ile, Aşağı Yanımca köyünde iki evli topraksız eşi ve toprak sahibinin evlenmemiş kızı ile yapılmıştır. Toprak sahibi ve topraksız eşleri arasında çok belirgin farklılıklar gözlenmemiştir. Olan farklılıklar ise yeri geldiğinde dile getirilecektir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Öncelikle araştırma kapsamına giren köylere ilişkin bazı açıklamalarda bulunmanın, bu yapıda yer alan kadınların konumlarını, sorunlarını ve beklentilerini daha sağlıklı ortaya koymamızda yardımcı olacağı inancındayız.

Çalışmanın yapıldığı alandaki köylerin en büyük özelliği, GAP projesi kapsamında sulamaya açılan ve açılmakta olan tarım alanlarını kapsamaktadır. Bu nedenle söz konusu olan bu alanlarda, tarımsal modernizasyon etkinlikleri geliştirilmekte, daha önceki tarımsal faaliyetlerde değişme ve gelişmeler görülmektedir. Bu dönüşüm süreci içinde, kırsal alanlarda gözlenen sorunların başında bölgedeki alt yapı eksiklikleri

ve bunların ortaya çıkardığı sorunlar gelmektedir. Öte yandan bir diğer belirgin özellik ise, bölgenin kendine özgü sosyal ve kültürel dokusunu, her toplumsal yapılanmada hakim olarak hissettirmesidir. Fakat, doğal olarak bu değişim ve dönüşümler varolan ilişkileri, tutum ve beklentileri de dolaylı ya da dolaysız olarak etkilemektedir.

Bölge, en önemli dönüşümü toprakların sulanması ve toplulaştırma ile yaşamaktadır. Bu modernizasyon çalışmaları ile tarımsal faaliyetlerin çeşitliliği, üretim teknolojisinde iyileşme, makinalı tarımın giderek gelişmesi, üretimde verim artırıcı tarımsal girdilerin kullanımı, pazara açık ekonomiye geçiş vb. özellikleriyle sürekli bir değişim içinde görülmektedir. Bu bağlamda, bölgedeki kırsal kadının bu yapı içindeki konumunu, hane içi iş yükü, yetki ve güç yapılanması, hane dışı ilişkileri ve üretimdeki payı çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Bunun için genel olarak inceleme birimimiz kırsal alanda kadının statüsü olacaktır.

Bazı araştırmacılar kadının statüsü tanımlamasına karşı çıkmaktadırlar. Fakat bu kavramın toplum içinde kadının yerini gösterdiği belirlemesi yanlış olmayacaktır. Kadının statüsü genelde erkeğin statüsüyle karşılaştırılarak tanımlanır. Kısacası, cinsiyet ilişkileri içinde belirlenir. Diğer ilişkiler de buna bağlı olarak sürdürülür (Özbay,1992:152).

Çalışma alanına ilişkin bu genel açıklamalardan sonra, kadınlarla yapılan derinlemesine görüşme ve sohbetlerin analizinde, kadınların yaşam alanlarındaki değişimlerini ortaya koyan kadının statüsü tanımlaması genel olarak aşağıdaki sınıflama çerçevesinde ele alınacaktır:

Mason'a göre; kadının statüsünü ampirik olarak tanımlayan demografik çalışmaların genel olarak üzerinde durdukları göstergeler üç boyut altında toplanabilmektedir (Özbay,1992:154).

- 1) Demografik göstergeler, kadın ve erkeklerin ortalama yaş farkı, erkek çocuk tercihi gibi faktörlerdir.
- 2) Aile ve akrabalık göstergeleri ise daha uzun bir liste oluşturmaktadır; kadının kapanması, çok eşlilik, kadının miras hakkının olup olmaması, başlık, görücü usulü evlilikler, bekarete verilen önem, boşanma kuralları, erkeğin beslenme açısından öncelikli olup olmaması, dul ve boşanmışlarla akrabaların destek olup olmaması, kadının aile içi kararlara katılımı gibi.
- 3) Ekonomik göstergelerin başında kadının eğitim durumu gelmektedir. Bunun yanında kadının çalışma olanakları, iş gücüne katılım oranları, belirli sektörlerde ve mesleklerde yoğunlaşmaları, ücretlerde ve boş zamanlarda cinsiyetler arası eşitsizlik, kadınların işlerine bağlılılığı vb. faktörlerde sınırlanmaktadır.

1. Kadının Aile İçindeki Yeri

a) Kadınların Demografik Özellikleri:

Kadınların evlilik yaşları 13-15 arasında değişmektedir. Fakat ideal evlenme yaşı olarak çoğunlukla 18 yaş ve üstü -ki bu da 20 yaşır- belirtilmektedir. Bunun ne-

"..bizim gönlümüze birisi düşemez. Ayıptır. Babamız, büyüklerimiz ne derse o olur.."

deni olarak da büyümüş olunduğu ve daha çok şey bilindiği dile getirilirken bilinçlilik kastedilmektedir. Evlilik çoğunlukla yakın ve uzak akrabalarla yapılmaktadır. Evlilik karan kızın babası tarafından verilmekte ve bu konuda kızın seçme ya da karar verme, fikir beyan etme hakkı yoktur. Derinlemesine görüşmeler ve yapılan sohbetler sırasında kadınlar çarpıcı bir ifade olarak demişlerdir. Görüşme yapılan kadınlara şu anki evliliklerinden memnun olup olmadıkları sorulduğunda, sadece 10 kişiden biri memnun olduğunu dile getirmiştir. Kadınlar evlenirken başlık parası alınmakta ve bu paranın bir kısmı kızın çeyizine harcanmakta, geri kalanı babaya kalmaktadır. Bu adet yoğun bir şekilde devam etmektedir. Görüşülen kişilerin % 83'ü başlık parası ödeyerek evliliklerini gerçekleştirmişler. Başlığın ödenmediği % 17 oranındaki kesim içinde ise berdel (değişik) türü evlilik yapanların oranı ağırlık taşımaktadır. Berdel, başlık parasının verilmek istenmediği durumlarda seçilen bir evlilik biçimidir. İki ailenin kız ve erkek çocuklarını çapraz olarak evlendirmeye gerçekleşen bir evlilik tipidir. Bu evlilik karşılıklılık ilkesine dayalı olarak yapılmaktadır. Her iki evli çiftte bağlayıcı kurallar söz konusu olmakta ve bu kurallar evlilik sürdükçe devam etmektedir.

Evlilikte birden fazla eşlilik düşük oranda görülürken başlık geleneği yaygın olarak sürmektedir. Görüştüğümüz hanehalkı reislerinin % 16.5'inde birden fazla eşlilik görülürken, % 83.5'inde ise tek eşlilik görülmüştür.

Kadınların bir kısmı eşlerinin ikinci kadın istediklerini, fakat bunu kendilerinin kabul edemeyeceklerini, çünkü şu anki rahatlarının bozulup, tadlarının kaçacağını söylemektedirler. Bununla beraber eğer eşleri ikinci bir eş isterlerse buna da karşı çıkamayacaklarını belirtmektedirler.

Çok evlilik nedenlerine bakıldığında ise, % 36'lık oranla çocuğun olmaması ile ri sürülürken, % 28'lik oranı temsil eden görüşmeciler de çok eşliliği bir gelenek olarak sürdürdüklerini belirtmişlerdir. Bu çok evliliğe ilişkin açıklamaları topraksız - topraklı kesim ve gelir düzeyi açısından karşılaştırsak karşımıza çıkan görünüm şudur: Çocuğun olmaması nedeniyle ikinci evliliği tercih etme oranı başkasının topra-

"Eşimin bir başkası ile evlenmesini istemem, çünkü huzur olmuyor ailede, benim babamın üç eşi vardı, evimizde rahat yoktu. Benim amcalarımın hepside iki ya da üç ešli idi, ama ben bunu onaylamıyorum. Ben istemem ama yine de evlenirse de ne yapabilirim ki....."

Kaynak: Toprak sahibinin eşi ile derinlemesine görüşme

ğını işleyen topraksız kesimde % 38 iken, toprak sahibi olanlarda ise % 35 olarak görülmüştür. Erkek çocuğunun olmaması nedeniyle ikinci evliliği tercih etme oranı ise topraklılarda % 15 iken topraksızlarda %12'dir. Gelir düzeyi açısından erkek çocuğunun olmaması durumunda ikinci evliliği tercih etme yüksek gelir düzeyi grubunda daha ağırlık taşımaktadır.

Ayrıca topraksız ve topraklı kesim içinde gelenekten dolayı ikinci evliliği tercih etme oranları, sırasıyla %25 ve %30'dur. Görüldüğü gibi geleneklere bağlılık topraklı kesim içinde ve gelir düzeyi yüksek olan kesimde daha ağırlıklıdır.

Eğitim durumlarına bakıldığında kadınların çok büyük bir çoğunluğu okuma ve yazma bilmemektedir. Okula gitmiş olanlar daha yeni nesil olmakla birlikte, bunlar da anneye yardım edilmesi ya da küçük kardeşlere bakılması gerektiği gibi gerekçelerle ilkökul ikinci sınıfta terk edilmektedir. Bu süre zarfı içinde ise henüz okuma ve yazma öğrenilememekte, ancak ilkökul beşinci sınıfta bu aşamaya gelinmektedir. Özellikle kız çocukları ergenlik çağına geldikten sonra, yani yaklaşık 11-12 yaşlarından sonra okula gönderilmemektedirler. Buna gerekçe olarak da kız ve erkeklerin aynı yerde okuyamayacakları ve eğer köy içinde okul yoksa, köy dışına namus nedeniyle kızların gönderilmediği gösterilmektedir. Örnek alanı içine giren köylerde genellikle Arapça konuşulmaktadır ve eğitim eksikliği nedeniyle de Türkçe bilen kadınların sayısı oldukça azdır. Bilenler de Türkçeyi televizyon aracılığı ile öğrendiklerini dile getirmektedirler.

İşgücünün kalitesini belirleyen temel öge eğitimidir. Kırsal yöredeki bu kadınların, özellikle kız çocuklarının okula göndermeme nedeni, de kız çocuğunun emeğine evde ve tarlada erkeğe göre daha çok ağırlıklı ihtiyaç duyulmasıdır. Ayrıca bir başka etken de, kız çocuklarının karşı cinslerle bir arada bulunmalarının 'namus sorunu' olarak görülmekte, özellikle ilkökul öğretimi sonrasında eğitim olanakları kız çocuklarına kapalı bir durumda olup, hatta birçok hanede kız çocukları ilkökula dahi gönderilmemektedir.

Tarımsal üretimin emek yoğun niteliği içinde emeği önemli bir yer tutan kadın emeğinin eğitim düzeyi oldukça düşüktür. Çoğunluğu ilkökul mezunu olan hane reislerinin (% 61), okul yazar olmama oranı % 29 iken, eşlerinde bu oran %82'ye çıkmaktadır.

Kadınlarda ilkökul mezunu olanlar ise ancak %16.1'lik bir oran oluşturmaktadır. Bu haneler içinde okul çağındaki çocuklarının yaklaşık %40'ı okula gitmemektedir. Görüşülen hanelerde kız çocuklarını okula göndermeme nedeni olarak % 16.3'lük bir oranla geleneksel değerlerden dolayı kız çocuğunu okula göndermeme eğilimi varlık göstermektedir.

Her ne kadar evlilik yılına bağlı olsa da, sahip olunan çocuk sayısı en az beştir. Derinlemesine görüşmeler sırasında en fazla çocuk sayısının 9-11 arasında olduğu belirtilse de, anketlerde bu sayının arttığı da görülmüştür. Bu sayının artması erkek

çocuk sayısına bağlıdır. Erkek çocuk sayısı ne kadar fazla olursa kadın kendini o kadar güvencede görmektedir. Eğer kadının erkek çocuğu olmuyorsa üzerine kuma gelme olasılığı yükselmektedir. Kadınlar erkek çocuğun yerinin farklı olduğunu bu şekilde dile getirirler de, yetiştirme açısından çocukları arasında ayırım yapmadıklarını belirtmektedirler. Ancak ev işlerinde kız çocuklarının çalıştıklarını, tarlaya yemek götürme ve benzeri tarla işleri ile ise erkek çocuklarının yardımcı olduklarını dile getirmektedirler.

"Bizde kızları okutmazlar, ben hiç okul okumadım, çok istedim okumak ama anem hasta idi bana izin vermediler. 13 yaşındayım üç ay önce evlendim, ben istemediğim halde tanuduk, iyi kısmet çıktı, durumları iyi diye evlendirdiler".

Kaynak: Toprak sahibinin eşi ile derinlemesine görüşme

b) Kadının Aile İçindeki Rolü Ve Görevleri:

Toprak sahibi ya da topraksız eşi olmanın bir farkı gözlenmeksizin kadınların evde bir evkadını, eş ve anne olmaları dolayısıyla üstlendikleri görevler belirlidir. Kadınlar bir gün içindeki rutinini şu şekilde dile getiriyorlar:

Ekmek yapma, yakacak sağlama ve su taşıma kadın ve kız çocuklarının gündelik yaşamda en fazla zaman harcadıkları ve en çok zorluk çektikleri etkinliklerdir. Bu alanda, kız çocuklarının evde en çok yaptıkları işlerin başında, temizlik, su taşıma, çocuk bakımı gelmektedir.

Topraksız eşleri bu rutinden farklı olarak bir de öğle yemeğinden önce, eğer tarlada iş varsa çalışmaya gittiklerini belirtmektedirler. Bazı toprak sahibi eşleri ise topraklarında çalışan işçiler için öğle yemeği yaptıklarını dile getirmektedirler. Kadınlar akşamları da yatıncaya kadar televizyon seyretmektedirler. Bir gün boyunca yaşadıkları rutini bu şekilde dile getiren kadınların bir eş olarak görevleri ise bunlara ek olarak çocuk, özellikle de erkek çocuk doğurmaktır. Daha önce de dile getirdiğimiz gibi kadının kendini güvence altına almasının tek yolu çok sayıda erkeğe sahip olmaktır.

c) Kadının Ailede Karar Verme Mekanizmasındaki Yeri:

Kadının evde karar verme mekanizmasında yeri yoktur. Evin erkeği tek söz sahibidir. Ancak geniş ailelerde, kadının eşinden büyük olanların evde sözü geçmek-

"sabah çok erken saatte (sabah ezanı ile) kalkarız. İlk önce ekmek yaparız, evi süpürüp kahvaltuyu hazırlarız. Daha sonra evi temizler çocuklarla ilgileniriz. Öğlenleyin öğle yemeğini, akşama doğru da akşam yemeğini hazırlarız".

tedir. Çocukların harcamaları, misafirle ilgili harcamalar dahil, evle ilgili tüm olaylarda eşe sormadan hareket edilememektedir. Özellikle parasal konularda erkek tek söz sahibidir. Erkeğin evden belli süre için ayrı olduğu dönemlerde evin büyük oğlu babasının işlerini üstlenir ya da kadın eşinin görevlerini üstlenir. Ancak kadın tüm yaptıklarından eşine karşı sorumludur. Eğer herhangi bir aksaklık olursa erkeğin kadına karşı sözel ve/veya fiziksel şiddeti söz konusu olmaktadır. Kadınların kendi ifadeleriyle,

"..eğer işleri aksatırsam yattın mı, gezdin mi neden yapmadın? diye döver. O yüzden mecburen yapıyorum".

d) Kadının Mirastaki Yeri:

Kadının mirasta yeri yoktur. Kadınlar,

"..adetlerimize göre miras erkeğindir..."

diyorlar. Kız evlenirken sadece çeyiz yapılıyor. Görüşme yapılan kadınlar arasında bu adeti destekleyenler olduğu gibi, her ne kadar bu adetlere uysalar da aslında kendilerinin de erkek kardeşleri gibi miras hakkı olması gerektiğini, cinsiyet ayrımı olmadan eşit bir paylaşım istediklerini belirtenler de bulunmaktadır. Çünkü en azından evlendikten sonra da bir güvenceleri olacağını düşünmektedirler ki, bu düşünceye sahip olanların daha genç yaşta olmaları dikkat çekici bir noktadır.

e) Kadının Eşiyle Olan İlişkileri:

Kadının gerek evlenmeden önce gerekse evlendikten sonraki konumuna baktığımızda, aile içinde erkeğe destek olan ve onun yanında bulunan bir kişi gibi görülmeyeceği aşikardır. Çocuk doğurmak, onlara bakmak, evin ve eşin bakımını üstlenmek kadının asli görevleridir. Bunun yanı sıra ihtiyaç dahilinde kadın tarlada çalışacak bir iş gücüdür. Bu şekilde algılanan kadının eşi karşısında bir hak talebinde bulunma ihtimali yoktur. Görüşmeler sırasında eşleriyle ilişkileri ve eşlerinin kendilerine karşı tutumlarına ilişkin sorularımıza kadınlar şu şekilde yanıt vermişlerdir:

Eşinin bu tavırları karşısında kadının tutumu sorulduğunda kadın, demektedir.

"..erkeğin istekleri yerine geldiği sürece ve işlerimizi aksatmadığımız zaman sorun çıkmaz. Ama erkeğin canı isterse neden çocuk ağlıyor, neden yemek hazır değil, neden onu şöyle değil de böyle yaptın gibi bahanelerle tartışmalar çıkar, bağırır, döver".

"... kendi kendime kaderime kızıp dövünüp ağlıyorum, bazen kızıp çocukları dövüyorum, onlara bağırtıyorum. Başka birşey elimden gelmez"

2. Kadının Ev Dışındaki Rol Ve Görevleri

Kadının ev dışında çalışması toprak sahibi eşi olup olmama açısından farklılık göstermektedir. Toprak sahibi (burada bahsi geçenler küçük toprak sahipleridir. Büyük toprak sahipleri ya şehir merkezinde ya da diğer büyük şehirlerde oturmaktadır) eşi olan kadınlar tarlada çalışmamaktadırlar. Evlenmeden önce de genellikle toprak sahibinin kızları olan bu kadınlar o zaman da çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Görüşme yaptığımız toprak sahiplerinin genç kızları sadece kendileri için tarlada pamuk topladıklarını ve kazandıkları para ile çeyizleri için Cumhuriyet altını aldıklarını belirtmişlerdir.

Topraksız eşi olan kadınlar tarlada eşlerine yardımcı olmaktadır. Her ne kadar kadınlar genellikle pamuk toplamada çalışsalar da, ekim ve sulama dahil her aşamada çalıştıklarını da belirtmektedirler. Bu işler içerisinde en zorunun ise sulama olduğunu, su için kürekle yol açmanın kendilerine zor geldiğini belirtmektedirler. Kadınlar içerisinde şu anda yaşadıkları köyde pamuk ekmeye başlamadan önce Adana'ya ailece pamuk toplamaya gidenler de bulunmaktadır.

Özellikle az topraklı ve topraksız hanelerin kadınları, tarımda mevsimlik işçiliklerinin yanı sıra, hayvan bakımı- sağım, ahır temizliği, sulama vb.- ve hayvansal ürünlerin üretiminde (yağ, peynir, yoğurt vb.) yoğun olarak yer almaktalar, bunun yanında hayvan otlatma ve kırkım işlerinde de sınırlı oranlarda katılımda bulunmaktadır. Hayvan gütmeye kız ve erkek çocuklar annelerine yardımcı oluyorlar. Kadınların çoğunluğu hayvanlardan elde ettikleri ürünleri çoğunlukla kendi tüketimleri için kullandıklarını belirtirken, bu ürünleri şehirde satılmak üzere gönderen kadınlar da bulunmaktadır. Bunlardan elde edilen para ise yine erkeğin kontrolünde ev harcamaları için kullanılmaktadır. Kadınların yaptıkları diğer bir iş ise kışlık yaka- cak olarak tezek yapmaktır.

Ayrıca içme suyu olmayan köylerde kadınların diğer bir görevi de yakın köylerden içme suyu taşımak. Bazen başları üzerinde bazen de at arabaları ile kadınlar sürekli su taşıyorlar. Bundan şikayetçi olan kadınlar yerine bu görevi çocukların da yerine getirdiği görülmektedir.

3. Kadının Yaşam Standartlarına İlişkin Düşünceleri

Kadınlar evde ve tarlada sürekli çalıştıklarını, köyde her işin zor olduğunu dile getirmektedirler. Köyde yaşam standartlarını iyileştirmek için ilk istedikleri şey içme suyu sorununun çözülmesidir. İkinci sırada bir sağlık ocağı istemektedirler. Kadınların özellikle hamilelik döneminde ve doğum anında çok zorluklar çektiklerini,

"..şehirdede otursun, hiç iş yapmasın, otursun, gezsın, zengin olsun, rahatı yerinde olsun".

düşük sayılarının ve ölü doğumların çok olduğunu belirtmektedirler. Üçüncü sırada ise okul istediklerini ve okuma yazmanın çok önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Köylerinde kadınlar ve özellikle genç kızlar için dikiş, nakış, halı dokuma, okuma yazma gibi kursların açılmasını istemektedirler.

Köyde çevre problemi olarak tozdan şikayetçi olan kadınlar yol istiyorlar. Evlerini sürekli temizlediklerini fakat toz nedeniyle hiç bir anlamı olmadığını belirtmektedirler.

Anneleri ile kendi yaşantılarını karşılaştırdıklarında genellikle bir fark olmadığını belirten kadınlar, kızlarının yaşantısı için için ise şunları diliyorlar:

4. Kadının Toprağa İlişkin Düşünceleri

Şanlıurfa Harran bölgesindeki araştırma kapsamımızdaki köylerdeki büyük ve orta ölçekli toprak sahibi-küçük topraklılar hariç- hanelerin kadınları pamuk üretimi etkinliklerine katılmamakta, bunların topraklarını topraksız aileler işlemektedir.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde kadınlar tarlada çalıştıklarını ve emekleri karşılığı kendilerine ait bir gelir elde etmediklerini belirtmişlerdir. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde tarımsal kesimdeki üretimde ücretsiz aile emeğinin oranının -çocukların işgücü de dahil edilerek- yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Hanelerdeki görüşmelerde, eşlere ilişkin ev hanımlığı statüsüne karşılık hane reislerinin % 59'u kız çocuklarının tarım işçisi olduğunu ifade etmişlerdir. Yapılan derinlemesine görüşmelerde kadınlar tarlada çalıştıklarını ve emekleri karşılığı kendilerine ait bir gelir elde etmediklerini belirtmişlerdir. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde tarımsal kesimdeki üretimde ücretsiz aile emeğinin oranının -çocukların işgücü de dahil edilerek- yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Fakat yine de söz konusu olan tarımsal etkinlik alanında kadının konumu mülkiyet ve gelir düzeyine göre değişmektedir. Örneğin toprak sahibi olan -ki bu da toprak büyüklüğüne bağlı olarak değişmekte- hanelerdeki kadın, tarımsal alandaki faaliyetlerinden tamamen koparak evkadınlığı statüsünü sürdürürken, topraksız hanelerdeki kadın ise ev işlerinin yanında ağırlıklı olarak tarla işlerini yüklenmektedir. Bu alanda kadınlar el emeğine dayalı olarak, çapa, ot ayıklama, tohum temizleme, pamuk toplama gibi hasat işlerini üstlenmektedirler. Kadınların en az katıldığı etkinlik türleri ise ürün satışı, bunun yanısıra, ilaçlama, tarla hazırlığı/tarla sürme olmaktadır.

Bölgeye sulama gelmeden önce 1991 yılı için kuru tarıma göre yapılan tahmini hesaplamadan elde edilen gelirlerle 1997 yılının gelirleri karşılaştırıldığında en fazla gelir artışının düşük gelir gruplarında gerçekleşmiş olmasıdır.

Sulama gelmeden önce Adana ve Hatay gibi çevre illere tarım işçiliği için giden üreticilerin elde ettikleri gelirleri de eklediğimizde belki şu anda kendi yörelerinde çalışarak elde ettikleri gelire yakın bir gelir elde ettikleri kabul edilebilir. Ancak kendi memleketinde çalışma imkanı, eğitim, sağlık vb. gibi nedenlerle halk mevcut durumu tercih etmektedir. Zaten bu durum göç rakamlarından da görülmektedir. Sulamadan önce %60'lardan fazla olan mevsimlik göç oranı, bugün %10'lara gerilemiştir.

Görüşme yapılan kadınların hepsi sulu tarıma geçmekten çok memnun olduklarını, topraktan daha iyi verim aldıkları gibi gelirlerinin de arttığını belirtmektedirler. Su gelmeden önce de kendi sulama imkanlarıyla pamuk eken bazı köylerde de suyun gelmesiyle daha iyi ürün elde ettiklerini belirtmişlerdir.

Topraksız eşleri toplulaştırma olursa kendilerine de bir parça toprak düşer düşüncesiyle toplulaştırmayı isterlerken, toprak sahibi eşleri arasında bu konuda farklı düşünceler görülmektedir. Toprakları toplulaştırılmış olan toprak sahibi eşlerinin bir kısmı toplulaştırmanın iyi olduğunu, çünkü topraklarının bir arada olmasının iyi olduğunu düşünürlerken, diğer kısmı toplulaştırmayla verimli topraklarının ellerinden alındığını ya da topraklarının azaldığını dile getirmişlerdir.

SONUÇ

Çalışmamız çerçevesinde bölgede önemli dönüşüme neden olan sulama ve toplulaştırma ile pamuk üretiminin artması, özellikle toprak sahiplerinin gelirlerinde oldukça büyük oranda artışa neden olmuştur. Ancak diğer yaşam alanlarındaki gelişme ve düzelmeye, görece olarak ekonomik alandaki bu iyileşmeyle paralel gitmediği görülmektedir. Kalkınma sürecinde rolünün önemini vurgulamaya çalıştığımız kadınların statülerinin irdelenmesi sonucu, kırsal kesimde kadının bu yapı içindeki hane içi iş yükü, yetki ve güç yapılanması, hane dışı ilişkiler ve üretimdeki payı çerçevesinde yaptığımız değerlendirmeye "görelî refah" ve "görelî yoksunluk" kavramsallaştırması temelinde döndüğümüzde şunları söyleyebiliriz:

Kadınlar geçmiş yaşantılarıyla şimdiki yaşantılarını karşılaştırdıklarında, sadece ekonomik üretim faaliyetinde pamuk ekimiyle birlikte mevsimlik göçten kurtulma ve işlerinin azalması gerekçeleri ile şimdiki yaşantılarının görece olarak daha iyi olduğunu düşünmekte ve bu anlamda "görelî refah" içinde bulunmaktadır. Ancak diğer yaşam alanlarına baktığımızda, elde etmeye hakları olduğuna inandıkları mal ve yaşam koşulları ile, fiilen elde ettikleri koşulların kalitesi arasındaki farklılığı özellikle sağlık, eğitim, çevre ve evlilik konularında yoğunlaşarak belirtmektedirler. Bu da kalkınma süreci içerisinde kadınların "görelî refah" aşamasından "görelî yoksunluk" aşamasına geçtiklerini göstermektedir.

Sonuç olarak sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde baktığımızda, bölgede yaşanan görece refah içinde, özellikle kadınların yoksunluğundan bahsetmek ve bunun yanısıra durumun görmezden gelinmesi durumunda ise, kalkınma projelerinin hedeflerine ulaşmada hüsrana uğrayacaklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- BOSERUP, E. **Women's Role in Economic Development**, New York, NY: St. Martin's Press
New York: 1970.
- GAP (1995)
- KELEŞ, R. **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara: 1980.
- ÖZBAY, F. "*Kadının Statüsü ve Doğurganlık*", iç. Türkiye'de Kadın Olgusu, (der.) Necla Arat, İstanbul, Say Yayınları, İstanbul: 1992 (151-167).
- SU-YAPI, OSU ve KKGV ŞanlıUrfa-Harran Ovalarında Tarla-İçi ve Köy Geliştirme Projesi Sosyal Değerlendirme Raporu, Ankara: 1999.
- TKV Gap Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, Ankara: 1994.

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ'NİN TOPLUM KALKINMASINDAKİ YERİ VE ROLÜ -GAP ÖRNEĞİ-

Nurcan BAYSAL (*)

Öncelikle yazının başlığında ifade edilen "Sivil Toplum Örgütleri" terimini açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Birçok ülkede ulusal dile tercüme edilmeden aynen kullanılan NGO, İngilizce "non-govermental organization" teriminin kısaltulmasından türetilmiştir. Bu terim Türkçe'ye genellikle "hükümet dışı örgütler" olarak tercüme edilmektedir. "Government (hükümet)" sözcüğü Batı Avrupa ve Amerika'da tüm kamu kurum ve kuruluşlarını ifade derken, Türkiye'de sözcük anlamıyla kısıtlı bir şekilde ve İngilizce anlamından daha dar kapsamda kullanılmaktadır. Ülkemizde bu nedenle NGO karşılığı "Hükümet Dışı Kuruluşlar", "Gönüllü Örgütler", "Üçüncü Sektör Örgütleri", "Yönetim Dışı Örgütler", "Sivil Toplum Örgütleri", "Sivil Toplum Kuruluşları", "Demokratik Kitle Örgütleri" ... vs. gibi terimler kullanılmaktadır (1). Ancak, geniş çevrelerce benimsendiği ve bu tarz örgütlenmelerin tümünü kapsayacak bir nitelik taşıdığı için bu yazıda "sivil toplum örgütleri (STÖ)" terimi kullanılacaktır.

Sivil Toplum Örgütleri (2) Prof. Dr. Emre Kongar' ın tarifıyla "Devletin resmi yapısı dışında kalan, bireyin temel hak ve özgürlüklerine dayalı olan ve gerek birey-

(*) Diyarbakır GAP-GİDEM Sorumlusu (Girişimci Destekleme Merkezi)

- (1) Terim sorunu hakkında daha detaylı bir bilgi için, bkz. Mithat Sancar, *Global Sivil Toplum mu?*, Birikim, Şubat 2000, İstanbul: Birikim Yayıncılık, sf. 19-33 ; bkz. Cem Eroğul, *Sivil Toplum Örgütlerinin Demokratikleşme Süreçlerine Katkıları*, İnsan Hakları Merkezi Dergisi, cilt III, sayı 4 , Ankara: Ankara Üni. SBF İnsan Hakları Merkezi Yayını, sf. 3-9.
- (2) Burada kısaca örgüt fobisine değinmek istiyorum. Örgüt sözcüğüne ilişkin önyargı nedeniyle Ege Üniversitesi Araştırma Fon Saymanlığı tarafından desteklenen "İzmir'de STK'lar ve Katılım" konulu araştırma projesi çerçevesinde yapılan alan araştırmasında kullanılan görüşme formlarında sivil toplum örgütü yerine sivil toplum kuruluşu (STK) kelimesinin kullanılmasına özen gösterilmiştir.(Araştırmaya ilişkin detaylı bilgi için, bkz. Gülgün Erdoğan Tosun, *Sivil Toplum Örgütleri İçerisinde Katılım ve Örgüt İçi Demokrasi*, Birikim, Şubat 2000, İstanbul: Birikim Yayıncılık, sf. 52-61). Yine yazar Şeymus Diken'in de vurguladığı gibi daha düne kadar, oğluna kız istemeye gider gibi genç insanı tanımlarken ,içkisi,kumarı,sigarası yok, demenin yanında temiz delikanlıdır, herhangi bir örgüt veya derneğe üye değildir ifadesi tanıklığımızdır. (Bkz.Şeymus Diken, *Sivil Toplum Örgütülüğü ve Toplum Kalkınması*, Sosyal Hizmet Sempozyumu 99 STÖ Grup Çalışması Ön Sunuş Raporu, Diyarbakır, Ekim 1999).

lerin, gerek grupların toplum içinde kimliklerini geliştirici fonksiyonlarını kolaylaştıran oluşumlardır” (Kongar, Tüeses: 109). Şu halde bir örgütün Sivil Toplum Örgütü olarak nitelendirilebilmesi için her şeyden önce, “devlet-dışı” bir kuruluş olması gerekir. Diğer ayırıcı bir özelliği de “kar amacı gütmeyen” kuruluşlar olmalıdır. Yani Sivil Toplum Örgütleri kar amacı gütmeksizin kamu yararına çalışır, gelirlerini yine amacı doğrultusunda kamu yararına harcar, kar amacı olmadığı içinde tıpkı kamu kuruluşları gibi vergi kapsamı dışında tutulurlar (3). Sivil Toplum Örgütlerine üyelik gönüllü bir üyektir. Başka bir deyişle Sivil Toplum Örgütüne üye olmak ne siyasi, ne de “doğal” addedilen herhangi bir zaruriyete dayandırılmaz.

Şimdi kısaca Türkiye'deki Sivil Toplum Örgütlerinin durumuna bakalım (4) Türkiye'de Sivil Toplum Örgütü tanımı ile genellikle sendikalar, dernekler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, vakıflar ve hatta kooperatifler kastedilmektedir. Sendikaların çoğunluğunu işçi sendikaları oluşturmaktadır. Bunların yaklaşık üçte ikisi de 3 büyük federasyon altında toplanmıştır. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları odalar, borsalar ve barolar biçiminde örgütlenmişlerdir. Kooperatifçilik ise daha çok tarım kesiminde yaygın olup, üreticilere önemli hizmetler götürmektedirler. Ancak sendikalar, meslek kuruluşları ve kooperatifler, özellikle üyelerinin çıkarlarını korumaya yönelik olduklarından dolayı; Sivil Toplum Örgütü tanımına en yakın olanlar vakıf ve derneklerdir (5). Ülkemizde en yaygın olan örgütlenme şekli ise derneklerdir. 1980 sonrası uygulamalarla derneklerin sayılarında büyük azalma olmuştur. Baloğlu'nun verdiği bilgiye göre , 1980 sonrası uygulamalarıyla , var olan

-
- (3) Hamzaoğlu ve Naıçacı sivil toplum kuruluşlarını kapitalizmin , toplumsal alanın yeniden düzenlenmesinde kullandığı araçlardan biri olarak görmekte ve STK'lara farklı bir bakış açısı sunmaktadır. “.....pek çok alanda o güne değin olmayan yeni yapılanmalar oluşturulurken, kurulanların da süreç içerisinde nasıl şekilleneceğı ve faaliyet alanları bir bir tanımlanıyor. Beraberinde kapsama alanının dışında hiç kimseyi bırakmamak için, büyük üye sayılarına ulaşılması da hedefler arasında ön sıralara konuyor.....süreç içerisinde STK'ların yaygınlaştırılmasının yanı sıra çoğı sendikalar ve meslek örgütlerinden oluşan DKÖ'ler (Demokratik Kitle Örgütleri) de aynı öncül ve payda ile kuşatılıp STK'ya dönüştürülmesi işlemleri yürütülüyor” ; bkz. Onur Hamzaoğlu & Erhan Naıçacı, “Sivil Toplum Kuruluşları Demokratik Kitle Örgütlerine Karşı: TTB için Açılımlar” , Toplum ve Hekim, Türk Tabipler Birliğı Yayını, Temmuz-Ağustos 2000, cilt:15, Sayı:4, sf. 288. Yine Metin Çulhaoğlu STK kavramının bu ölçüde yaygınlaşmasıyla neo-liberal politikaların yaygınlaşması arasında mantıksal bir ilişki ve bağ kuruyor. (bkz. “Demokratik Kitle Örgütleri Yuvarlak Masa Toplantısı” , Toplum ve Hekim, Türk Tabipler Birliğı Yayın Organı, Eylül-Ekim 2000, cilt:15, sayı:5, sf.323)
- (4) Daha geriye giderek, Osmanlı'daki durumu merak edenler için, bkz. Ömer Çaha, *Osmanlı'da Sivil Toplum*, SBF Dergisi, cilt 49, no:3-4, Ankara: Ankara Üni. SBF Yayını, 1995, sf. 79-101.
- (5) Bu örgütlenme biçimlerinin çoğı ülkemizde belirleyici özelliklerini yitirmişlerdir. Örneklemler için bkz. Cem Eroğul, a.g.e., sf. 5-6.

150 bin demekten 50 bini kapanmıştır (Eroğlu; 6). 1997 yılında Tarih Vakfı tarafından yapılan bir araştırmaya göre Türkiye’de toplam 69.385 dernek varlığı belirlenmiştir. Ancak bu sayısal çokluğa karşın tüm demeklerin sadece %1.5 ‘i öne çıkıp etkili olabilmıştır (Gökyay, 1999). Yine Tarih Vakfı’nın “STK Rehberi” ‘ne baktığımızda; katalogda yer alan 1793 kuruluştan, merkezlerine göre gruplandırma yapıldığında, % 75’inin büyük kentte bulunduğu anlaşılmaktadır. Araştırma kapsamına giren 1793 STK’dan 1200 ‘ü 1980 ‘den sonra kurulmuş olup, bu STK’larda 126.386 gönüllü kişi aktif olarak kuruluş çalışmalarına katılmaktadır (Türkeş 2000: 47-52). Bu veriler Türkiye’de dernekleşme faaliyetlerinin 1980 askeri yönetim uygulamalarıyla azalmış olmakla beraber, 1990’lı yıllarda tekrar bir artış içine girdiğini göstermektedir. STK alanındaki bu veriler uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ile de uyumludur. Bu bağlamda, dünya ülkelerinin içine girdikleri finansman kriz ve daralan devlet yaklaşımlarıyla birlikte, SSCB’nin yıkılmasına da bağlanabilecek bir dizi açılım ve değişim de etkenler arasında sayılabilmektedir.

Sayısal göstergelerin ötesinde, 1980 sonrası Sivil Toplum Örgütlerinin niteliklerinde de değişimler yaşanmıştır. Kitleleşmekten çok, devlete mesafeli ama doğrudan karşısına almayan, uluslararası ilişkileri gelişkin ve projeci Sivil Toplum Örgütleri yaygınlaşmaya başlamıştır (Türkeş, 2000: 48). Bu örgütlerin çoğu dayanışma, eğitim, ekonomi, kültür, sağlık, sosyal hizmet ve çevre alanlarında faaliyet göstermektedirler.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde de durum pek farklı değildir. Bölgede uzun yıllardır yaşanan olağanüstü koşullar sivil toplum örgütlerinin gelişmesini de olumsuz etkilemiştir (6). İl Emniyet Müdürlüklerinden alınan verilere bakıldığında (2000 yılı) Adıyaman’da 74, Diyarbakır’da 75, Gaziantep’te 58, Kilis’te 61, Siirt’te 29, Şanlıurfa’da 169, Batman’da 41 ve Şırnak’ ta 24 olmak üzere bölgede toplam 556 sivil toplum örgütü olduğu görülmektedir. Bu örgütlenmelerin çoğu dernekler şeklinde olup, bunları vakıflar takip etmektedir. Yukarıda sayılan örgütlenmelerden etkin olanların sayısı 50’yi geçmemekte ve bunların çoğunu da iş adamları örgütlenmeleri oluşturmaktadır. Şanlıurfa’da Sivil Toplum Örgütlerinin sayısındaki çokluk Urfa’daki dini ve kültürel örgütlenmelerin yoğunluğundan kaynaklanmaktadır (7). Yi-

(6) Helsinki Yurttaşlar Derneğinden Doç.Dr. Aydın Uğur, STÖ’ler açısından 3 farklı Türkiye olduğunu belirtmektedir. “Batı Anadolu ve Güney Akdeniz’deki örgütler sivil toplumun varlığını kanıtladılar ve halen sürdürmektedirler. Orta Anadolu ve Karadeniz ‘Bizde beki yapabiliriz yaklaşımındadır’. Oysa Güneydoğu ve Doğu Anadolu böyle bir şeyi tasavvuf edebilecek imkanlara sahip değildir”. (Bkz. Aydın Uğur, *Sosyo Ekonomik Gelişimde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, Yoksulluğu Önleme Stratejileri (Sivil Toplum Kuruluşları Diyalogu)*, İstanbul 1998; Boyut Matbaacılık, sf. 273-275).

(7) Bkz. Şanlıurfa İl Emniyet Müdürlüğü’nden Ocak 2001’de alınan liste. Ancak Bölge’deki Sivil toplum örgütlerinin sayılarına ilişkin çeşitli kurumlardan alınan veriler birbirleriyle oldukça çelişkilidir.

ne gerçek anlamda sivil toplum örgütçülüğü (gönüllülük temelinde "devlet dışı" kuruluş) Güneydoğu'da daha çok Diyarbakır kentinde filizlenmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturan öğelerden biri olarak, kalkınmada Sivil Toplum Örgütlerinin önemi büyüktür. Bu önem bölgesel veya yerel kalkınma girişimleri açısından daha da büyük bir boyut kazanmaktadır. Siyasal partilerle ilişkilerin hızla kirlendiği ve güç kaybettiği 2000'lerin Türkiye'sinde, bu sınırları daha bir yoğun yaşayan Güneydoğu coğrafyasında; kanal açma, diyalog kurma, sorunları adresine taşıma ve çözüm bulma anlamında, sivil toplum örgütçülüğü önemsenmek durumundadır (Diken, 1999). Çağımız katılım çağıdır ve sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleşmesindeki temel ayaklardan biri halk katılımının sağlanmasıdır (8). Halk katılımının sağlanmasının araçlarından biri de Sivil Toplum Örgütleridir. Ancak Bölge'de Sivil Toplum Örgütlerinin gelişmesinin önünde bir dizi ciddi engel bulunmaktadır.

Öncelikle Bölgedeki siyasal temsil sorununun Sivil Toplum Örgütleri üzerinde olumsuz yansımaları olmaktadır. Ülkedeki seçim sistemindeki zaafiyet (9), siyasal partiler içinde kişisel erlerin hakim olması, tüm Türkiye'de fakat özellikle Güneydoğu'da halkın mevcut siyasal partilerde yer bulamamasına yol açmaktadır. Bölgede parti örgütlenmeleri toplumsal yapıdaki dengesizlikleri daha da pekiştirir bir şekilde, genellikle ağalık sisteminin çarpıklıklarını taşımaktadır. Dolayısıyla, halkın büyük çoğunluğu siyasal partilerde seslerini duyuramamaktadır. Bu olumsuz yapılanma, zamanla Sivil Toplum Örgütlerinin siyasal temsil yükümlülükleri üstlenmesi gerektiği algılanmasına yol açmaktadır. Siyasal parti örgütlenmesinde yaşanan hukuki zorunluluklar ve temsil sorunu, Sivil Toplum Örgütlerinin kendilerine birtakım misyonlar yüklemelerine neden olmaktadır. Örneğin Diyarbakır'daki birtakım Sivil Toplum Örgütleri "OHAL'e hayır", "Köyler boşaltılmasın" ...vs. gibi birtakım siyasi söylemler misyonunu edinmekte ve bu halk tarafından da yadırganmamaktadır. STÖ'lerin halk tarafından yadırganmayan siyasi misyon üstlenişleri, devlet ve sivil toplum ilişkileri alanında da bir dizi olumsuzluğun yaşanmasına neden olmaktadır.

Bu noktada sivil toplum örgütlerinin siyaset karşısındaki duruşları konusunu açmakta yarar görülmektedir. Siyaseti siyasi partiler yapar (10). Ancak bunun öncelik-

-
- (8) Nitekim yeni GAP Master Planı "katılım" ilkesi temel alınarak hazırlanmış ve master plandaki birçok çalışma alanı ilgili Sivil Toplum Örgütlerine delege edilmiştir. Bunun Bölgede önemli bir yankısı olmuş ve "devlet mi değişiyor?" şeklinde tartışmalara yol açmıştır.
 - (9) Detaylı bilgi için bkz. Seçim Sistemi Tartışması ve İki Turlu Sistem, TÜSİAD, Yayın no: TÜSİAD-T/95-4/197, Ajans Medya Reklamcılık: İstanbul, Nisan 1996.
 - (10) Siyaseti siyasi partilerin yapıyor olması, sivil toplum örgütlerinde hiç politika olmayacak anlamına gelmez. Bazı talepler siyaset ile bağlantılıdır. Örneklere için, bkz. Sadun Eren, Demokratikleşme Sürecinde Demokratik Kitle/Meslek Örgütleri-Siyaset İlişkisi, Demokratik Kitle-Meslek Örgütleri/Perspektifler/ Sorunlar, Sağlık ve Toplum Yayınları 1, Günay Ofset: Ankara, Eylül 1990, sf. 59-63.

li koşullardan biri bütün partilerin siyaset yelpazesinde mevcut olmasıdır . Bu durumda siyasi görüş veya partiler üye veya delegeler yoluyla sivil toplum örgütlerini ele geçirmeye kalkışmayacaklardır. Diyarbakır'da görüştüğümüz Sivil Toplum Örgütlerinden birinin yöneticisi, bazı Sivil toplum örgütlerinin içinde ideoloji kavgalarının yaşandığını ve bu nedenle bir sivil toplum örgütü olarak bağımsızlıklarını yaşayamamaktan şikayetçi olduğunu ifade etmiştir.

Sivil Toplum Örgütlerinin gelişmesini engelleyen diğer önemli sorun yasal mevzuattır. Anayasa (md.33) ve Dernekler Kanunu (2908 - 4.10.1983) ile getirilen bir takım zorunluluklar (11) Olağanüstü hal uygulamasına özel bir takım kısıtlamalarla birleşince (12) Güneydoğu'da Sivil Toplum Örgütü kurmak bir kahramanlık konusu olmaya başlamıştır. Bölgedeki Sivil Toplum Örgütlerine açılan davalara baktığımızda, davaların genelde TCK Madde 312 (1. ve 2. Fıkralar) (13), 2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Kanunu (14), Terörle Mücadele Kanunu Madde 8 (15), TCK Madde 159 (16) ve son zamanlarda yoğun olarak TCK Madde 169 (17) üzerinden açıldığını görmekteyiz. Bu dava yoğunluğu Güneydoğu'da toplumsal gelişme, sağlık, eğitim, kadın-erkek eşitliği ve benzeri alanlarda faaliyet amacıyla örgütlenen veya örgütlenmeye çalışan bir dizi sivil girişimi de olumsuz etkilemektedir. Bir başka deyişle, kuru ile yaş da yanmaktadır.

- (11) 33. Maddede 1995 yılında önemli iyileşmeler yapılmasına rağmen, bu değişikliklerin gerektirdiği uyumlaştırma çalışmalarında şu ana kadar ürün vermemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri, TÜSİAD, İstanbul: Ajans Medya Reklamcılık, 1997, sf: 139-140.
- (12) Olağanüstü rejim ve sivil topluma ilişkin detaylı bilgi için, bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, Anayasada Olağanüstü Rejim Demokratikleşmede Sivil Toplum, İstanbul: Kavram Yayınları, Eylül 1995.
- (13) Bu madde suç işlemeye tahrik, korku ve panik yaratmak amacıyla tehdit suçlarına yöneliktir.(tüm madde için bkz. Türk Ceza Kanunu Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve İlgili Kanunlar, der, Nevzat Toroslu, Savaş Yayınları, Ankara, 1993, sf. 123-124)
- (14) Bu kanun gereği bir miting veya gösteri yapma durumunda bunu önce kanunda belirtilen ilgili yerlere bildirmek durumundasmız, ancak Bölge'de bu bildirmeden öte bir izin almaya dönmüştür.
- (15) Terörle Mücadele Kanunu madde 8 "Devletin Bölünmezliği aleyhine propoganda" ya ilişkin cezaları kapsıyor. Detay için bkz, Terörle Mücadele Yasası Demir Kafes, Çağdaş Hukukçular Derneği, 1. Basım, Saydam Matbaası: Ankara, Mayıs 1991, sf. 24.
- (16) Madde 159 "Devlet kuvvetleri aleyhinde cürümler"i içermektedir. Tüm madde için, bkz. TCK sf. 63.
- (17) TCK Madde 169'a göre: ".....her kim, böyle bir cemiyete ve çeteye hal ve sıfatlarını bilerek barınacak yer gösterir veya yardım eder yahut erzak veya esliha ve cephane veya elbise tedarik eder veya her ne suretle olursa olsun hareketlerini teşkil ederse üç seneden beş seneye kadar ağır hapis ile cezalandırılır". Maddede açıkça bir eylem, fiiliyat aranmasına rağmen, son zamanlarda Bölgede konuşma içerikli davaların da TCK 169 üzerinden açılmış olması birçok hukukçu tarafından kaygı verici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

Olağanüstü Hal Kanunu'nun 9. (18) ve 11. Maddeleri de sivil toplum örgütlerinin işleyişlerini zorlaştırmaktadır. OHAL Kanununun 11. Maddesine göre; olağanüstü hal ilanında, genel güvenlik, asayiş ve kamu düzenini korumak, şiddet olaylarının yaygınlaşmasını önlemek amacıyla alınacak tedbirlerden biri de (*o bendi, 1984/3076 ile eklenmiştir*) her dernek hakkında ayrı karar almak ve üç ayı geçmemek kaydıyla dernek faaliyetlerini durdurmaktadır (19). Yine her iki maddenin de oldukça genel olması ve OHAL kararlarına ilişkin itiraz yolunun kapalı olması OHAL kapsamında bulunan Güneydoğu illerinde sivil toplum örgütlerinin işleyişini hatta hayatta kalmalarını zorlaştırmaktadır.

Mevzuattaki bu zorluklar bölgede farklı şekillenmelere de yol açmış, şirket gibi kurulup pratikte bir sivil toplum örgütü gibi çalışan örgütlenmeler oluşmuştur (20). Hatta, bir çok ulusal kurum ve uluslar arası kuruluş bu tür şirket yapılanmalarını sivil toplum örgütü olarak kabullenmektedir.

Yukarıdaki temel sorunların yanısıra Bölge'de Sivil Toplum Örgütleri ve resmi kurumlar arasındaki koordinasyonsuzluk, STÖ içi demokrasi sorunları, STÖ'lerin proje üretebilir niteliklerinin zayıflığı, mali sıkıntılar, karşılıklı güven ve önyargı sorunu, kişisel rant ve çıkarlar için Sivil Toplum Örgütlerinin kullanılması ve bölge Sivil Toplum örgütleri arasındaki diyalog eksikliği diğer sorunlar arasında sayılabilirler (21). Resmi kurumlar ile Sivil Toplum örgütleri arasındaki iletişimsizlik özellikle Diyarbakır'da gözlemlenen bir sorundur. Sivil toplum örgütlerinin kendi aralarındaki iletişimsizlik de büyüktür. Son zamanlarda bu diyalog eksikliğini aşmaya yönelik girişimler olmuştur (22). STÖ içi katılım ve diyalog süreçleri ise demokratikleşme-sivil toplum ilişkisinin görünmeyen yüzüdür. Aslında kendini Sivil toplum örgütü olarak tanımlayan kalabalık içinde kendisinden beklenen farklı görüşleri müzakere sürecine sokma işlevini yerine getirebileceklerin sayısı oldukça azdır. Bu sorun bölge sivil toplum örgütlerinde daha da ağır hissedilmektedir. Bölge sivil toplum örgütlerinde örgüt içi katılım enformasyon iletmeye düzeyinde kalmakta, nadiren duyarlılık ve dayanışma düzeyine erişmektedir. Sadece Güneydoğu'daki STÖ'ler açısın-

-
- (18) 9.madde özellikle tabi afet ve tehlikeli hastalıklar sebebiyle olağanüstü hal ilanında alınacak tedbirlere ilişkindir. Maddenin tümü için bkz. Olağanüstü Hal Kanunu sf.2.
 - (19) 11. Maddede sıralanan diğer tedbirlerin bazıları da yine sivil toplum örgütlerinin işleyişini etkileyebilecek türdendir. Bkz. Olağanüstü Hal Kanunu, sf. 3-4.
 - (20) Diyarbakır'da kurulan KA-MER (Kadın merkezi) bir şirket olmakla birlikte sivil toplum örgütü olarak bölgede kabul edilmiştir.
 - (21) Değinen bu sorunlar GAP Master Plan çerçevesinde 23.01.2001 tarihinde GAP İdaresi tarafından Diyarbakır'da düzenlenen toplantıya katılan yaklaşık 70 Sivil Toplum Örgütü tarafından dile getirilen sorunların belli başlı olanlarıdır.
 - (22) Başbakanlık GAP İdaresi Bölge kalkınma planının yeniden yapılmasında Bölgede sivil toplum örgütleri ile çalışmaya özen göstermiş, yine Diyarbakır GAP-GİDEM öncülüğünde ekonomiye ilişkin sivil toplum örgütleri ve kamu kurumları her ay bir araya gelmeye başlamışlardır.

dan değil, ülkemizdeki birçok sivil toplum örgütü için birlikte-ortak yönetme düzeyi henüz ulaşılmış zor düzeylerdir (23).

Tüm bu sorunlara rağmen, Bölge’de, yoksulluğun önlenmesinde ve ekonomik gelişmenin sağlanmasında, demokrasinin gelişip güçlenmesinde, çağdaş bir yaşam düzeyinin yerleştirilmesinde sivil toplum örgütlerinin katkısına ihtiyaç vardır. Bu nedenle öncelikle Sivil Toplum Örgütlerinin önünde duran siyasallaşma darboğazları ve hukuki engeller aşılmalıdır. Ondan sonra, Bölge insanı demokratik katılıma özendirmelidir.

KAYNAKÇA

- Çaha; Ömer, *Osmanlı’da Sivil Toplum*, SBF Dergisi, cilt 49, no:3-4, Ankara: Ankara Üni. SBF Yayını, 1995, sf. 79-101
- “*Demokratik Kitle Örgütleri Yuvarlak Masa Toplantısı*”, **Toplum ve Hekim**, Türk Tabipler Birliği Yayın Organı, Eylül-Ekim 2000, cilt:15, sayı:5.
- Diken; Şeyhmus, *Sivil Toplum Örgütüllüğü ve Toplum Kalkınması*, Sosyal Hizmet Sempozyumu 99 STÖ Grup Çalışması Ön Sunuş Raporu, Diyarbakır, Ekim 1999.
- Eren; Sadun, *Demokratikleşme Sürecinde Demokratik Kitle/Meslek Örgütleri-Siyaset İlişkisi*”, **Demokratik Kitle-Meslek Örgütleri: Perspektifler/ Sorunlar**, Sağlık ve Toplum Yayınları 1 , Günay Ofset: Ankara, Eylül 1990, sf. 59-63.
- Eroğul; Cem, *Sivil Toplum Örgütlerinin Demokratikleşme Süreçlerine Katkıları*, **İnsan Hakları Merkezi Dergisi**, cilt III, sayı 4 , Ankara: Ankara Üni. SBF İnsan Hakları Merkezi Yayını, sf. 3-9.
- Erol; Ahmet, **Demokrasi Örgütlenme Özgürlüğü ve İsveç Örneği**, T.C. Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri Dizisi /7, 1. Basım, Ankara, 1995.
- Gemalmaz; Mehmet Semih, **Anayasada Olağanüstü Rejim Demokratikleşmede Sivil Toplum**, İstanbul: Kavram Yayınları, Eylül 1995.
- Gökyay; Birten, *Sivil toplum Örgütleri ve Kalkınma*, Sosyal Hizmet Sempozyumu 99 STÖ Grup Çalışması Ön Sunuş Raporu, Diyarbakır, Ekim 1999.
- Hamzaoğlu; Onur & Erhan Nalçacı, “*Sivil Toplum Kuruluşları Demokratik Kitle Örgütlerine Karşı: TTB için Açılımlar*”, **Toplum ve Hekim**, Türk Tabipler Birliği Yayını, Temmuz-Ağustos 2000, cilt:15, Sayı:4, sf. 287-289.
- Kabasakal; Mehmet, *Türkiye’de Yoksulluk, Sosyo-Ekonomik Politikalar ve Sivil Toplum, Yoksulluğu Önleme Stratejileri (Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu)*, İstanbul 1998; Boyut Matbaacılık, sf. 31-35.
- Kongar; Emre, **Sivil Toplum**, Tüses.

(23) Tosun’a göre, örgüt içi katılım sorunu ülkemizdeki sivil toplum örgütlerinin tümünde geçerlidir. Nitekim İzmir metropol alanı içinde kurulan toplam 178 demek üzerinde yapılan anket çalışmasının sonucunda, demeklerin çoğunda yürütülecek faaliyetler, projeler, politikalar...vs. konusundaki kararların başkan ve/veya yönetim kurulu tarafından verildiği belirlenmiştir. Bkz. Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e., sf. 60.

- **Olağanüstü Hal Kanunu**
- Sancar; Mithat, *Global Sivil Toplum mu?*, **Birikim**, Şubat 2000, İstanbul: Birikim Yayıncılık, sf. 19-33.
- **Seçim Sistemi Tartışması ve İki Turlu Sistem**, TÜSIAD, Yayın no: TÜSIAD-T/95-4/197, Ajans Medya Reklamcılık: İstanbul, Nisan 1996.
- **Terörle Mücadele Yasası Demir Kafes**, Çağdaş Hukukçular Derneği, 1. Basım, Saydam Matbaası: Ankara, Mayıs 1991.
- Tosun; Gülgün Erdoğan, *Sivil Toplum Örgütleri İçerisinde Katılım ve Örgüt İçi Demokrasi*, **Birikim**, Şubat 2000, İstanbul: Birikim Yayıncılık, sf. 52-61.
- **Türk Ceza Kanunu Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve İlgili Kanunlar**, der. Nevzat Toroslu, Savaş Yayınları, Ankara, 1993.
- Türkeş; Ömer, *STK'lar ya da Sanal Toplum Kuruluşları*, **Birikim**, Şubat 2000, İstanbul: Birikim Yayıncılık, sf. 47-52.
- **Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri**, TÜSIAD, İstanbul: Ajans Medya Reklamcılık, 1997, sf. 139-140.
- Uğur; Aydın, *Sosyo Ekonomik Gelişmede Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, Yoksulluğu Önleme Stratejileri (Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu)*, İstanbul 1998; Boyut Matbaacılık, sf. 273-275.

GAP PROJESİ, KENTLEŞME VE GÖÇ OLGUSU

Yrd. Doç. Dr. Ümit Onat (*)

Güney Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Diyarbakır, Adıyaman, Batman, Gaziantep, Mardin, Şanlı Urfa, Siirt, Kilis ve Şırnak illerini kapsayan "Gap Bölgesi" güneyde Suriye'den, Güneydoğuda Irak'a kadar 75358 kilometrekarelik bir alanı kaplayarak , Türkiye topraklarının %9.7'sini oluşturur.

Tarihte Yukarı Mezopotamya adıyla anılan ve medeniyetin beşiği sayılan bölge, Ülkemizin Fırat ve Dicle nehirlerini yüreğinde barındırmaktadır. Bu iki nehrin potansiyelinden yararlanılarak elektrik üretimi ve sulama yapılması fikri seksenli yıllarda Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) 'ni hayata geçirmiştir. 1989 yılında amaç ve hedefleri tamamen tanımlanan proje bir Master Plan ile belirlenmiş ve bu projeyi yönlendirmek ve koordine etmekle görevli GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı oluşturulmuştur. Bu projede Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapılması öngörülen barajlar, hidroelektrik santralleri ile sulama tesislerinin yanı sıra amaçlanan kırsal ve kentsel altyapı, tarımsal gelişim, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları geliştirmektedir. Bölgede söz konusu olacak gelişim, çok yönlü, entgre ve sürdürülebilir kalkınma anlayışıyla ülkemizin tümünü etkileyebilecek bir değişimi de amaçlamaktadır.

GAP Projesi Neyi Hedeflemektedir?

Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden biri olarak kabul edilen GAP bölgesinde ulaşılmak istenen hedefin dünyada günümüze değin denenmiş bölgesel kalkınma projelerinin en iddialılarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Türk devletinin ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesinde bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesine yönelik çalışmaları sonucunda oluşan proje yalnızca adil bir kalkınma değil, az gelişmiş bölgelerdeki kalkınma potansiyellerinin açığa çıkarılması, kendi başına ekonomik büyüme, toplumsal istikrar ve ihracaatın teşvikinde içermektedir. Ekonomik büyümenin yanısıra sosyal hizmetler sektörünün de geliştirilmesini amaçlamaktadır (GAP Master Plan Nihai Raporu, 1990: 2-3). Bu şekliyle sosyal hizmetin temel felsefesi olan katılım, planlı ve sürdürülebilir kalkınma gibi hedef ve stratejileriyle de örtüşmektedir.

(*) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Öğretim Üyesi

GAP projesini kalkınma hedeflerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- a. Bölgedeki ekonomik yapıyı geliştirerek gelir düzeyini yükseltmek ve bölgeler arasındaki gelir farklılığını daraltmak
- b. Kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını artırmak
- c. Büyük kentlerin nüfusu emme kapasitelerini geliştirmek
- d. Bölge kaynaklarının etkili kullanımıyla, kendi başına ekonomik büyüme, sosyal istikrar ve ihracaatı teşvik gibi ulusal amaçlara katkıda bulunmaktır.

GAP projesinin genel kalkınma hedeflerine ek olarak ayrı ayrı tanımlanan tarımsal ve sinai kalkınma hedefleri de bulunmaktadır.

Projenin Temel Kalkınma Strateji ise şöyle belirlenmiştir;

- a. Sulama, kentsel sinai kullanımlar açısından toprak ve su kaynaklarını geliştirmek ve yöneltmek,
- b. Tarımsal işletme yönetimini geliştirerek , yeni pratik ve uygulamalarla arazi kullanımını geliştirmek
- c. Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime özel ağırlık vererek imalat sanayilerini teşvik etmek.
- d. Yöre insanının ihtiyaçlarına cevap verecek teknik ve yönetici personelin bölgede kalmasını teşvik edecek şekilde sosyal hizmetleri sağlamak (a.g.e 1990: 3-4).

GAP Bölgesinde Toplumsal Yapı Üzerine Birkaç Söz

GAP projesinin temel felsefesinden söz ettikten sonra bölgeye özgü toplumsal yapıya da göz atmak anlamlı olacaktır.

Bölgede az nüfuslu çok sayıda birimden oluşmuş yaygın ve dağınık bir yerleşme düzeni tanımlanmaktadır. Kırsal yerleşim düzeninde , köylerin yanısıra mezra, kom ve oba gibi köyaltı yerleşim birimleri de bulunmaktadır. Yerleşim birimlerinde nüfus düşüktür ve ikiyüz ellinin altında nüfusu olan köylerin, toplam köylere oranı %24.6'dır. En yoğun nüfuslu köyler Adıyaman'da en düşük köyler ise Şanlıurfa'dadır.

Bölgenin yaygın ekonomik etkinliği hayvancılıktır ve buna bağlı olarak göçebe ve yarı göçebe bir yaşam biçimi etkindir. Tarımda modern teknolojinin kullanımı, ekili-dikili alanları genişletirken, göçebe toplulukların yaşam alanlarını daraltıp, gelir düzeylerini de düşürmüştür. Bu toplulukların yerleşik yaşama geçmelerini özendirici ve ekonomik faaliyetlerle gelirlerinin gelirlerinin artırılması önerilmektedir.

Diğer yanda çözülme sürecine girmiş olmasına karşın, aşiret tarzı yaşam halen etkin bir varlık göstermektedir. Aşiret örgütlenmesinin hakim olduğu köylerin oranı Mardin'de %83, Adıyaman'da %60, Şanlıurfa'da %55,5 Diyarbakır'da %37,5 ve Gaziantep'te %17 olarak saptanmıştır (GAP Bölgesinde Toplumsal Değişme Eğilimleri: Araştırması, 1993).

Bölgede geniş ölçüde geleneksel yapılarını koruyan kent yerleşkeleri temel alt yapı yetersizliklerinin yanı sıra, eğitim ve sağlık alanlarında da sorunlar yaşamaktadır. Erkeklerin Kırsal kesimde %75 'i, kentlerde %81'i okur- yazarken , kadınların, kır-

da %10,7'si, kentlerde %42,7'si okur-yazardır. Sağlık sorunu başta gelen sorunlardadır. Özellikle suların sağlık standartlarının dışında oluşu, kanalizasyon ve atık su alt yapısının yetersizliği bulaşıcı hastalıkların artışımlı kolaylaştırmaktadır.

Bölgenin en önemli sorunu yüksek nüfus artışıdır. Bunun temelindeki neden bölge insanının çok çocuğa sahip olma eğilimidir. Bu eğilim geleneksel toplumun değer yargılarıyla desteklenmektedir. Ortalama çocuk sayısı kırdı 5, kentte 3,6'dır. Geleneksel toplumun üretim biçiminde gözlenen iş gücünün ailede karşılanması eğilimi özellikle erkek çocuk beklentisini artırmış, bu beklenti kadının doğurganlığının son sınırına kadar zorlanması amacıyla, evlenme yaşını ve kadının statüsünü düşürmüştür. Evlenme yaşı kırdı kadınlarda 17, erkeklerde 19'dur. ayrıca bölgede çok çocuk arzusu çok eşliliğe de olanak tanımakta, gelenek ve törelerle desteklenen bu eğilim kurumsallaşmaktadır (GAP Bölgesinde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, 1994).

GAP bölgesi ve projesi üzerinde kısaca durduktan sonra göç sorununu yaşayan bu bölge insanını, sorunlarını, planlı ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini daha iyi açıklayabilmek amacıyla göç olgusunun irdelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Göç Üzerine Tartışma

Demografik bir süreç olan göç, insanların çeşitli nedenlerle yaşadıkları yerden bir başka yöne doğru mekan değiştirmesidir. Göçü yalnızca demografik bir süreç olarak tanımlamak bir yandan anlamını daraltmakta, diğer yandan da anlaşılabilirliğini güçleştirmektedir. Göç yalnızca bir nüfus hareketi olmayıp göçenlerin özellikle GAP bölgesi gibi feodal toplumlarda iş gücünün ve üretimin egemen olduğu toprak parçasını bırakarak başka yerlere gidişini engelleyen düzene karşın gerçekleşen ekonomik rollere dayalı süreçlerin de irdelenmesini içermektedir. Kapitalist toplumlarda göçün dayandığı iki farklı mantığa değinen Tekeli (1998); birinci ele alısta, emeğin mekansal olarak üretimini daha etkili kılacak biçimde dağıtılmasına değinmektedir. Bu değişimde emekle birlikte sanayi ve pazarı da yer değiştirmesi söz konusudur. Burada göçün bir yanda üretimi gerçekleştirmede, diğer yanda ise üretimin yeniden örgütlenmesinde etkisi söz konusudur. İkinci ele alısta ise, bireyler yer değiştirerek yeni ekonomik fırsatları yakalama şansını elde ederler ki bu amaçla fırsatların daha iyi ve bol olduğu mekanlara yönelik bir hareket gerçekleşir.

Göç/Zor Karar

Göç etme nedenleri kişilere göre farklılaşmakla birlikte araştırmacılar nedenlere bağlı dört farklı göç türü; üzerinde durmaktadır. Göç türlerinden ilki "ilkel göç"tür. Daha çok ilkel toplumlarda yaşanan bu göç türünde çevresel nedenlere dayalı bir itme vardır. İtmeye karşılık vererek göçe katılan insanların teknolojik donanımlarıyla ilgili olarak göç yaşanır. İkinci tür göç "zorlayıcı", üçüncüsü ise "zorunlu"dur. İkinci ve üçüncü göç türlerinde ilkinden farklı olarak zorlayıcı etken çevresel nedenler değil, bir sosyal kurum, baskı grubu yada devlettir. Tekeli bu tür yer değiştirmelerde

üç temel etkene değinmekte ve bu etkenleri, doğal afetler, savaşlar sonucunda yeniden uyum ve devletin belli amaçlarını sağlamak şeklinde gruplandırmaktadır (Tekeli 1990:49). Bu göç türlerinde diğer ikisine oranla farklı olarak baskı yaşanmaktadır ve göçenin pasif tutumu gözlenmektedir. Zorlayıcı ve zorunlu göçlerin aralarındaki en önemli fark ise; zorlayıcı göçte göçenin bir parçada olsa gücü elinde tutabilmesi, zorunlu göçte ise böyle bir gücün yaşanmamasıdır. Dördüncü göç türünde ise, göçenlerin kendi arzu ve isteği doğrultusunda serbestçe yer değiştirme söz konusudur. Bir yer gideceği yer ile ilgili bilgileri toplar, kazanç ve çevre koşullarını değerlendirir, beklediği yarar ve kazanç analizini yaptıktan sonra aktif olarak göç kararını verir. Bu karar aşamasında kişilerin ya "akılcı" (rational) ya da "razı olucu" (satisfying) karar modeline göre davrandıkları varsayılmaktadır (Wolpert 1965:139-169).

Nedenleri ne olursa olsun göçleri iki kategoride inceleyebiliriz: İç göçler (ulusal göçler)ve dış göçler (uluslar arası göçler). Bu tanımlamalar daha çok göç alan ve göç veren bölgeler arasındaki mesafe temel alınarak incelenmektedir. Bir ülkenin kendi siyasi sınırları içinde gerçekleşen geçici yada sürekli hareketler iç göçleri ifade eder. Bu hareketler kentler arasında kademeli, uzun mesafeli, sürekli yada sezonluk gibi alt gruplara ayrılabilir. Dış göçler ise, ülkelerin siyasi sınırları dışında bir ülkeden diğerine olan göçlerdir (Doğanay 1991; 68). Bu çalışmanın temel konusu olan iç göç olgusu daha ayrıntılı tanımlanacağından, başka bir çalışma konusu olan dış göç olgusu burada ihmal edilmiştir.

Türkiye'de Göç Olgusu

Türkiye'deki iç göçler göçü kuramsal olarak açıklamaya çalışarak modeller üreten araştırmacılardan Todaro ve Lewis'in ele alışıyla incelenebilir. Todaro göçü, toplumun evrimi sırasında geçirdiği dönüşümler paralelinde ortaya çıkan tek yönlü bir uyum hareketi olarak ele almaktadır. Göç kararını çoğunlukla ekonomik olarak alan bireyler, sonuçta psikolojik kazanç da beklemekte, kazanç ve maliyetin akılcı hesaplarını yapmaktadır. Göçenlerin kente geldiklerinde bir işsizler havuzu oluşturduğuna da değinen Todaro, bu havuzun işveren seçimini kolaylaştırdığını söylemektedir. İşverenin arzını yakalayana kadar göçen tanıdık ve akrabalarının yanında işsiz bekleyebilmektedir (Todaro 1968: 329-401).

Lewis (1995) ise, geleneksel ve modern olarak iki ayrı sektörde ele aldığı ekonomiyle göçü birleştirmektedir. Modern sektörde büyüme ve genişleme, kırdan kente akan işgücü ile oluşur. Bu şekliyle kentleşme ekonomik kalkınmanın temel ögesidir. Lewis'in gelişme ve modernleşme kuramı temelinde ele aldığı bu model, altmışlı yıllara kadar ilgi ve kabul görmüş, günümüzde ise özellikle bizim gibi gelişmekte olan ülkelerin kentleşme problemlerine tam bir yanıt veremediği için eleştirilmiştir.

Türkiye'deki iç göçler çoğunlukla Todaro'nun modeline dayandırılrsa da göç olgusu tek bir çözümlemeye bağlı olarak açıklanmaktan çok, disiplinler arası bir bakışla çok yönlü ve yarattığı sorunların çeşitliliği açısından tanımlanmalıdır. Göç biz bilim adamlarına nüfus hareketleri ve yer değiştirmeden çok fazlasını ifade etmektedir. Daha çok altmışlı yıllarda başlayan göç incelemeleri, kentlerde sanayinin gelişiminin

dolaylı-dolaysız sonuçlarının kır üzerindeki etkisini incelemiş, kırdaki çözümlerin kentlerde yoğunlaşması üzerinde durmuştur. Son yıllarda nüfusun hızlı artışı çiftçi ailesi sayısında önemli artışlar yaratmıştır. 1927'de iki milyon dolayında olan bu sayı 1990'da dört buçuk milyonu aşarak, ikiye katlanmıştır. Türkiye'nin tarım yapılabilir topraklarının tümünü eşit oranlarla bu ailelere paylaştırmayı planlasak dahi, toprakların aileleri geçindirmesi olanaklı değildir. Kaldı ki miras hukuku tarım yapılan toprakları süratle parçalayıp, küçültürken karlılık ve verimliliği de azaltmaktadır. Bu durum çiftçi ailelerinin yoksullaşmasına neden olmuştur. Diğer yanda tarımın daha yeni tekniklerle ve daha çok makine, daha az insanla yapıldığı entansif tarıma geçilmesi, sulama olanaklarının yetersizliği gibi nedenler insanları tarımda üretimin dışına itmektedir. Ayrıca kapitalizmin tarımsal alandaki etkinliği, kırdaki geçimlik hane ekonomisini pazara yönelik üretime dönüştürmektedir. Makineli tarım, toprakların mülkiyetinde yaşanan dengesizlikler, büyük tarımsal işletmelerdeki artış, işsizlik ve topraksızlık sorunuyla kırsal nüfusu hareketlendirmiştir. Bu olgudaki diğer nedenlerle tarım ve sanayi kesimleri arasındaki ücret farklılıklarıyla, gizli ve açık işsizlik, toprak yetersizliğinin yanı sıra verimsizlik ile tarımsal kredi dağıtımındaki eşitsizliklerdir (Tekeli ve Erder 1978: 14-21).

Ancak kırdan kente yönelik hareketliliği yalnızca geçim sıkıntısıyla açıklamak yanlış olur. Bu süreçte ulaşım ve iletişim teknolojisinin olanaklarındaki gelişmeler de etkilidir. Daha iyi iletişim olanakları kırdaki insana, kentteki yaşam konusunda bilgi sunmakta kentin çekiciliğini artırmaktadır. Sayıları diğerleri kadar çok olmasa da kentin iyi olanaklarından yararlanarak daha iyi yaşamak amacıyla kente yerleşenler de vardır. Son yıllarda özellikle kırsal bölgelerde açılan okullar kırdaki yaşayan gençlerin eğitim görmek amacıyla kentlere göçmelerini kolaylaştırmaktadırlar. Ayrıca kırdaki söz konusu olabilen geçimsizlikler, kan gütmeler için kentin farklı inanç ve karışık kültür yapısı perdeleme sağlayabildiğinden ailelerin geriye dönüşü olmayan göçlere kalkışmalarına olanak sağlamaktadır (Doğanay 1991 : 70).

Kırdan kente göçül artıran faktörlerden biri de devletin politikaları olabilmektedir. Göç türleri arasında yer alan zorunlu ve zorlayıcı göçlerde devletin politik çıkarları yada savaşlar nedeniyle göç üzerindeki etkisine değinilmişti. Siyasal nedenler dışında da devletin göçü artırıcı politikalar izlemesi, kentlerin çekiciliğini artırarak, nüfusun hareketine neden olması da olasıdır.

Göç ve GAP Üzerine Birkaç Söz

Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Şanlıurfa, Siirt, Kilis ve Şırnak illerini kapsayan Gap bölgesinde nüfus aşağıda görülmektedir (DİE 1997).

Gap bölgesindeki dokuz ilin nüfusları incelendiğinde önceki nüfus sayımına oranla kent nüfuslarındaki artış dikkat çekicidir. Bölgenin en büyük nüfusa sahip ili Şanlıurfadır. Bunu birbirlerine çok yakın olanlarla Diyarbakır ve Gaziantep izlemektedir. Köy nüfusları açısından incelendiğinde de benzer bir durum söz konusu olmakla birlikte, Adıyaman ve Mardin yakın oranlarla üçüncü sırayı alırken Gaziantep dördüncü sıraya düşmektedir. Bölgenin temel sorunlarının başında gelen nüfus artış hızının yüksekliği 1990-1997 yılları arasında % 2.4 olarak gerçekleşmiştir. Aynı za-

Gap Bölgesi İlleri Nüfusları

İller	Şehir	Köy	Nüfus	
			Yıllık Nüfus Artış Hızı 1990-1997 %	Toplam
Adıyaman	394.268	284.731	39.40	678.999
Batman	273.095	127.285	21.30	400.380
Diyarbakır	832.605	450.073	22.7	1.282.678
Gaziantep	866.567	261.119	15.45	1.127.686
Kilis	66.776	43.132	23.83	109.908
Mardin	362.434	284.392	20.71	646.826
Siirt	158.831	103.540	10.54	262.371
Şanlıurfa	784.901	518.688	37.09	1.303.589
Şırnak (*)	187.032	129.504	28.38	316.536

(*) Güçlükonak ilçesi nüfus sayım sonuçları belli olmadığından toplama dahil değildir.

man diliminde Türkiye'nin tümü için konuşulan nüfus artış hızı ise % 1.5 dur. 1997 genel nüfus tespiti sonuçlarına göre 1990-97 döneminde Türkiye'nin en yüksek nüfus artışı % 105.94 ile Adıyaman il merkezinde, en düşük nüfus artış hızı ise %-23.83 ile Kilis il merkezinde görülmesi dikkat çekicidir (DİE 1997, Genel Nüfus Tespiti 1998). Bölgedeki yüksek nüfus artış hızının temel nedeni yüksek doğurganlıktır. Bölgede 5.7 olan doğurganlık oranı, Türkiye genel oran olan 3.4'ü ile kıyaslandığında, nüfus artışının temel etkeni açıkça görülmektedir. Bölgede en önce alınması gerekli tedbirlerin başında bu oranın Türkiye ortalamasına çekilmesi gelmektedir.

Bölgenin nüfus ile ilgili temel sorunlarından birisi de göçer ve yarı-göçer tarzı yaşamın varlığıdır. Nüfus özellikle kırdan dağınık ve küçük birimlerde yaşamaktadır. Bölgede planlanan büyük boyutlu onüç, münferit dokuz proje vardır. Bu projelerin bazılarının yapısı gereği belli bölgelerde iskan çalışmaları yapılmış, yapımı tamamlanmış üç baraj (Karakaya, Hancıoğlu ve Hacıhıdır) ile yapımı devam eden dört baraj (Atatürk, Dijle, Kralkızı ve Batman) ve yapımı planlanan bir baraj (İlisu) olmak üzere toplam sekiz barajdan etkilenen bölgelerde nüfus yeniden yerleştirmeye tabi tutulmuştur. Daha önce iskana tabi tutulan yerlerden devletçe yeni yerlerine yerleştirilenlerin % 67'si, kamulaştırma bedellerini alanların % 89'u eskiden yaşadıkları yerlere geri dönme arzusunda dırlar. Böylece yeni "çevreye uyum" ve "çevreyle çalışma" gibi önemli toplumsal sorunlar bölgede yaşanmaktadır (Gap Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelere İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması 1999).

GAP bölgesinde iç göç hareketinin tarihsel sürecine bakıldığında Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan zorunlu yerleştirme uygulamalarından da söz edilmelidir. 1925 yılında Şeyt Sait, 1930 Ağrı ve 1937 yılında Dersim isyanlarında bu uygulamalar yer almıştır. 10 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı çıkarılan “Bazı Eshasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun” ile 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı yasa bu uygulamaları düzenlemektedir. Bu yasa kapsamında Tunceli, Erzincan, Siirt, Bitlis, Bingöl, Van, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin illerinde toplam 5.074 haneden, 25.831 kişi Batı Anadolu’ya yerleştirilmiştir (Tekeli, 1990 : 63-64).

Tarımdaki makineleşme, ulaşım olanaklarındaki iyileşme, iletişimin hızlanması ellili yıllarda Gap bölgesindeki nüfus hareketlerini hızlandırmıştır. Kırdan işsiz kalan nüfus içinde batıya yönelik göçler artmıştır. Akşit (1998) bu göçün yalnız tarımda söz konusu değişimlerle oluştuğunu söylemenin yanlış olacağını belirtirken, miras hukukuyla parçalanan ekilebilir toprakların sınıma varılmasının gençleri İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük illere yönelttiğini vurgulamaktadır.

1965-1970 döneminde sayım sonuçları Türkiye’de nüfusun % 14’ünün yer değiştirdiğini göstermektedir (Tekeli ve Erder, 1978 : 148). Bu dönemde Gap bölgesi illerindeki hareketliliğe ilişkin net sayılar yoktur. Bu nedenle bölgenin Türkiye’deki hareketlilikteki payı irdelenememektedir. Hem kentli nüfusun hem de toplam nüfusun artışı 1975-1980 döneminde yavaşlamıştır. Seksenli yılların ikinci yarısından başlayarak iç göçün yönü değişmiştir. Kentlerden kentlere gözlenen göç kırdan kente sözü edilen göçler arasında payını almaktadır. Doksanlı yıllara gelince Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da ki yaşam güvenliği sorunları nüfusun yer değiştirmesinde etken olurken, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)’nin yaşama geçirilmesi sonucu bölgede inşasına başlanan büyük barajların da bölge insanının yer değiştirilmesinde rolü olmuştur. Bunun bir sonucu olarak bölgede Gaziantep başta olmak üzere Urfa ve Diyarbakır gibi iller ciddi bir göç akımına uğramış ve bu illerdeki nüfus birden bire artmıştır. Bu yıllarda sadece bölge illerine yönelik olmayan göçler, İstanbul, Ankara ve İzmir’e ilaveten Mersin Adana ve Antalya gibi kentlere de yönelmiştir.

GAP Bölgesinden Ankara’ya Yönelik Göçler “Sınırlı Bir Örneklem Çalışması”

Bu bölümde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Ankara’ya göçen ve Kayaş ve Mamak ilçelerinin gecekondu bölgelerinde yaşayan 60 aile üzerinde 1999 yılında yapılan bir incelemenin sonuçları incelenecektir.

Kayaş ve Mamak ilçelerinin gecekondularında yaşayan bu ailelerin yaşadıkları konutların tuğla ve briketle yapılmış olan düşük standartlara sahip gecekondulardan oluştuğu gözlenmiştir. Evlerin yarıdan fazlası (% 63) iki oda salondan oluşmaktadır ve % 10.6’sında banyo, % 9.3’ün de ayrıca mutfak yoktur. Oturulan evlerin % 63’ü kiradır. Evlere ödenen kiralar konusunda ise net bilgiler toplanamamıştır.

İncelenen ailelerin geldikleri illere göre dağılımları şöyledir :

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç eden 60 ailenin % 75.'i Gap bölgesindeki Adıyaman, Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa illerindedir. Diğerleri (% 42.69) ise yine bu bölgede yer alan Erzurum, Mardin ve Kars illerindedir. Bu ailelerin % 89.1'i il merkezlerinden, % 10.9'u ise ilçelerden Ankara'ya göçmüşlerdir. Ailelerin Ankara'da oturma süreleri incelendiğinde; göçenlerin % 23.33'nün burada olma sü-

Çizelge 1. Göç Edilen İller

İller	Sayı	%
Adıyaman	9	15.00
Diyarbakır	10	16.67
Erzurum	10	16.67
Mardin	11	18.33
Siirt	4	6.67
Şanlıurfa	11	18.33
Kars	5	8.33
Toplam	60	100.00

relerinin beş yıldan az olduğu görülmektedir. Grup içinde beş ila 10 yıldan beri Ankara'da oturanlar daha büyük bir yüzdeyi (% 43.33) oluşturmaktadır. Oranlar incelendiğinde ailelerin Ankara'ya göç etme sürecinin eski olmadığı görülmektedir. Bu durum kentle bütünleşmenin henüz gerçekleşmediğini göstermektedir. Aileler arasında ikinci kuşak kentliye de rastlanmıştır. Gözlemlendiği kadarıyla göçü yeni yaşayan bu grubun yaşam şekli ve kültürel yapısı bakımından da hala geldikleri yöreye özgü davranışlar içinde olduklarını söylemek yanlış olmaz. Bulgular diğer araştırmalarla kıyaslandığında bu araştırmada, on yıldan daha az süredir burada yaşayanların oranı daha fazla bulunmuştur (Alpar ve Yener, 1991:43, Onat 1993:83). Bu da ailelerin göçü yakın zamanda yaşadıklarına dikkat çekmektedir.

Eğitim durumuna bakılınca kadınların % 57.1'i, erkeklerin ise % 12'i okur-yazar değildir. Eğitim düzeyi kadınlarda en çok ilkokulu bitirme, erkeklerde ise çok az olmakla birlikte (% 4.3) ortaokulu bitirmeye kadar gitmektedir. Genel olarak ailelerin eğitim düzeyi düşüktür, ancak erkeklerin eğitim düzeyleri, kadınlarınkine oranla da-

Çizelge 2. Ankara'da Oturma Süresi

Yıl	Sayı	%
1-5	14	23.33
5-10	26	43.33
10 ve fazla	20	33.34
Toplam	60	100.00

ha yüksektir. Bu durum büyük ölçüde kırdaki kadınların eğitimine verilen önemin erkeklerden daha az olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle güneydoğu illerinde kadının eğitim durumunu gösteren istatistikler incelendiğinde de benzer durumlara rastlanmaktadır.

Ailelerin kente göç nedenleri incelendiğinde; % 48.33 oranında işsizlik birinci sırayı almakta, % 30 oranında ekonomik sıkıntı ikinci sırayı almakta, % 15 oranında tarlasızlık üçüncü sırayı almaktadır. Araştırma bulguları Türkiye'deki göç nedenlerini doğrular sonuçlara ulaşmaktadır ve bu açıdan diğer araştırmaların bulgularıyla da benzerdir (Yasa 1966: 73; Alpar ve Yener 1991: 43; Onat, 1993:84). Ancak araştırma sorularının bitiminde ailelerle yapılan derinliğine mülakatlarda göç nedenlerinin pek de doğru olarak sıralanmadıkları, ailelerin gerçekten de ekonomik sıkıntılar yaşadıkları ve tarlasızlık nedeniyle başkalarının topraklarında çalıştıkları görülmüş, ancak terör ve yaşanan benzeri olumsuzluklardan kurtulmak amacıyla da göçe karar zorlandıklarına ilişkin cümlelere de rastlanmıştır.

Çizelge 3. Kente Göç Nedenleri

Nedenler	Sayı	%
İşsizlik	29	48.33
Tarlasızlık	9	15.00
Geçinememek	18	30.00
Daha iyi bir Gelecek	3	5.00
Kan davası	1	1.67
Toplam	60	100.00

Geldikleri yöredeki işsizlik oranlarına karşın aile reislerinin burada da sürekli bir işleri olduğu söylenemez. Aile reislerinin % 46.7'si marjinal işlerde çalışmakta, yaklaşık 1/4'i de (% 26) işsiz bulunmaktadır. Marjinal işlerde çalışanların büyük çoğunluğu % 16.4 hammal, % 13.6'sı pazarcı, % 12.2'si işportacı, % 9.7'si inşaat işçisi % 6.2'si boyacı, % 5.2 simitçidir. Geri kalanın belli bir işi yoktur ve ne iş bulursa yaptığını ifade etmektedir.

Ailelerin gelir durumları incelendiğinde aylık ortalama gelirin son derece düşük olduğu görülmüştür. En yüksek gelir miktarı olan iki yüz milyon TL. bile asgari yaşam standartlarının altında bulunmaktadır. Bu ailelerin çok çocuklu aileler olduğu ve ortalama dört çocuğa (% 35'i) sahip olduğu görüldüğünde, altı kişilik bir ailenin mutfak masraflarını bile karşılamaktan uzak bir gelir düzeyi söz konusudur. Gelir düzeyinin düşüklüğüne ilişkin saptanan veriler gecekondü bölgelerinde yapılmış diğer araştırmaları destekler düzeydedir (Şenyapılı, 1977; Alpar ve Yener, 1991; Onat 1993).

Çizelge 4.	Aylık Gelir Durumu	
Gelir	Sayı	%
40-80	27	45.00
80-120	16	26.66
120-160	9	15.00
160-200	8	13.34
Toplam	60	100.00

İncelenen ailelerde kadınların hiç birinin çalışmadığı görülmüştür. Kadınlar geldikleri yörelerde tarlada çalışarak aile ekonomisine katkı vermiş olsalar dahi burada geleneksel olarak ev kadını rolünü üstlenmişlerdir.

Ailede kadının çalışmadığı, erkeklerin 1/4'ünün işsiz olduğu saptanırken ilginç bir başka bulgu ile karşılaşmıştır ki; aile gelirine çocuklar katkı vermektedir. Ailelerin % 40'ında bir, % 35'in de iki, % 10'unda üç, % 5'inde dört çocuk sokakta çalışılmaktadır. Ailelerin ancak % 10'u çocuklarını çalıştırmadıklarını söylemişlerdir.

Çizelge 5.	Çalışan Çocuk Sayısı	
Çalışan Çocuk	Sayı	%
1	24	40.00
2	21	35.00
3	6	10.00
4	3	5.00
Hiç	6	10.00
Toplam	60	100.00

Sokakta çalışan çocukların yaşlarına baktığımızda % 2.4'ü beş ile yedi, % 10'nu 7-9, % 14'ü 9-11, % 25'i, 11'i-13, % 46'ı 6'sı 13-15 yaşları arasındadır. Çocukların yaptıkları işler incelendiğinde aşağıdaki veriler elde edilmiştir:

Çocukların büyük bir yüzdesi ayakkabı boyamakta (% 28.57) ve kağıt mendil satmaktadır (% 25). Bunu poşet satma (% 16.07) ve simit satma (% 12.50) izlemektedir. Ancak yapılan işler sürekli değildir. Aileler ve çocuklar en çok gelir sağladıkları iş türüne göre değişiklik yapmakta ayrıca mevsimin özellikleri de satılan metayı belirleyici olmaktadır. Karabulut da bu verileri doğrulamaktadır (Karabulut 1998: 26).

Çocukların çalışmasında etkili olan kişiler incelendiğinde % 37'sinde anne ve babanın birlikte etkin olduğu % 18.6'sını babaların, % 17.9'unu annelerin teşvik ettiği görülmüştür. Diğerleri arkadaş teşviki ve kendi istekleri doğrultusunda çalışmayı istemektedir.

Çizelge 6.**Sokakta Çalışan Çocukların Yaptıkları İşler**

İşler	Sayı	%
Yara bandı satma	5	8.93
Kağıt mendil	14	25.00
Ayakkabı boyama	16	28.57
Su satma	2	3.57
Simit satma	7	12.50
Poşet satma	9	16.07
Sakız çikolata	3	5.36
Satma		
Toplam	56	100.00

Göçü yaşayan altmış aileye kente (Ankara'da yaşamaktan memnun olup olmadıkları sorulduğunda; % 51.66'sı memnun olduğunu söylerken, % 48.34'ü memnun olmadığını söylemiştir. Oranlara bakıldığında birbirine yakın olduğu gözlenmektedir. Yapılan sohbetlerde ailelerden daha çok yeni gelenlerin geldikleri yeri özledikleri, daha uzun süredir burada olanların ise geriyi özlemediklerini ancak buradan da memnun olamadıklarını paylaşmışlardır. Özellikle ailelerin 1/4'ü kente uyumda zorlandıklarını, yarıya yakını konut sahibi olmak konusunda çektikleri sıkıntıları dile getirmiş, kiralardan yüksekliğinden yakınmışlardır. Sorun olarak görülen konuların bir başkası da iş sahibi olmamaktadır. Bu nedenle aileler ekonomik sıkıntılar yaşamak ve bu yüzden kent yaşamını çekici bulmaktadır.

Çizelge 6.**Kente Yaşamaktan Memnun Olma Durumu**

Durum	Sayı	%
Memnun olan	31	51.66
Memnun olmayan	29	48.34
Toplam	60	100.00

Aileler buradaki yaşamlarından dolayı devlete kızgındırlar. Marjinal işlerde çalışmakta, geçimlerini sağlayamamaktadırlar. Bu yüzden çocuklarını çalıştırmaktadırlar. Yaşadıkları koşullar çok da iyi değildir. Ancak geriye de özlemle bakmaktadırlar.

Yaşanan tüm sorunlara karşın "geriye dönmek ister miydiniz?" sorusuna, ailelerin % 90'ını hayır cevabını vermişler ve burada gelecekteki yaşama umutla baktıklarını ifade etmişlerdir.

Sonuç

Çoğunluğu GAP bölgesindeki illerden Ankara'ya göç etmiş aileler üzerinde yapılan bu incelemede ailelerin büyük çoğunluğunu beş yılı aşkın bir süreden beri burada oturdukları saptanmıştır. Aileler göç etme süresinin yeni oluşu nedeniyle geldikleri yörenin yaşam tarzını hala sürdürmektedirler. Birbirlerine yakın evlerde oturanlar arasında geldikleri yörenin yaşam tarzını koruma davranışı daha çok gözlemlenmiştir.

Kente göç nedeni çoğunlukla gelinilen yöredeki işsizliktir. Buna bağlı olarak yaşanan ekonomik sıkıntı ikinci sırayı almaktadır. Üstü kapalı değinilse de bölgede yaşanan siyasal sorunlar da göçü önemli ölçüde etkilemiştir.

Göçenlerin eğitim düzeyleri de oldukça düşüktür. Ailenin gelir düzeyi incelendiğinde ise; çizelge 2'de de görüldüğü gibi ortalama aylık gelir yüz milyonun altındadır. Aile reislerinin sosyal güvenceleri de yoktur. Ailelerde kadınların çalışmamasına karşın, çocukların çalıştırılması dikkat çekicidir, ancak ailelerin ancak % 10'nu çocuklarını çalıştırmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum halen GAP bölgesinde özellikle Diyarbakır, Antep, Şanlıurfa illerinde de yoğun bir biçimde gözlenmekte ve bu illerde sokakta çalışan çocukların sayısı hızla artmaktadır. Çalışan çocukların yaşlarının küçüklüğü (çizelge 5) de ayrıca dikkat çekici bir bulgudur. Bu çocuklar hem eğitimlerine devam edememekte, hem de ailelerinin isteği doğrultusunda çalışmaya zorlanmaktadır (Karabulut, 1994 : 11; Balcı ve diğerleri 1997: 30; Açıkgöz ve diğerleri 2000: 83).

Tüm bu olumsuz koşullara rağmen ailelerin hemen hemen yarısı burada olmaktan memnundur. Öncelikle burayı güvenli bulmaktadırlar. Geldikleri yerlerde tarlasızlık nedeniyle marabaklık yaptıklarını belirtirken, burada çeşitli iş imkanları bulabileceklerine ilişkin umutları vardır. Kentte kalış süreleri uzadıkça geriye dönme arzuları azalmaktadır. Burada yaşadıkları koşullar nedenli olumsuz olursa olsun, geride bıraktıklarından daha iyi olduğunu söylemekte, kent yaşamını beğenmektedirler.

Görülmektedir ki, Gap projesinin önemi büyüktür. Bir yandan Güneydoğu bölgesinin gelişimi, diğer yandan bölge insanının daha iyi koşullarda yaşaması açısından yaşamsal bir gerekliliği vardır. Projenin kalkınma hedefleri gerçekleştirildiğinde, bir yanda ekonomik yapı gelişecek ve işsizlik sorununa çözüm bulabilecektir. Bu da gelir düzeyinde gerçekleşecek bir yükselme demektir. Tarımsal ve sanayi kalkınma hedefleri de benzer bir amaca hizmet edecek, yöre insanının tarımdan kopmadan ihtiyaçlarını karşılamasına olanak sağlayacaktır. Böylece belki de geri dönüş için olanaklar sağlanacak, hiç değilse göçün yavaşlaması / zorlayıcı nedenleri ortadan kalkacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz ve diğerleri. "Sokakta Çalışan Çocukların Aile Yapıları ve Çocukları Çalışmaya İten Nedenler". Yayınlanmamış Lisans Tezi Ankara: **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu**, 2000.
- Alpar, İ ve Yener S. **Gecekondu Araştırması**. Ankara : T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Başkanlığı. Sosyal Araştırma Dairesi Yayını 1991.
- Atauz, Sevil. **Ankara ve Şanlıurfa'da Sokak Çocukları**. Ankara : 1990.
- Balci ve Diğerleri. "Çocukları Çalışmaya İten Nedenler."Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu**, 1997.
- DİE Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri Ankara : 1997.
- Doğanay, Hayati. "**Türkiye'de İç Göçler Sorunu ve Başlıca Sonuçları**". Türkiye Aile Yılığ 1991, S: 67-68
- Ecevit, Mehmet. "İç Göçün Unutulan Kaynakları: Tarımsal Farklılaşma ve Dönüşüm Dinamikleri". II. Uluslararası Sosyoloji Kongresi, **Toplum ve Göç Bildiriler Kitabı**. Sosyoloji Derneği Yayın, No : 5 ve DİE yayını No: 2046 Ankara: 1996.
- GAP Master Plan Nihai Raporu 1990.
- GAP Bölgesinde Toplumsal Değişme Eğilimleri : Araştırması, 1993.
- GAP Bölgesinde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması 1994.
- GAP Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelere İstihdam ve Yeni Yerleştirme Sorunları Araştırması 1999.
- Karabulut, Özcan. **Çalışan Çocuklar**. Ankara : 1994.
- Karabulut, Özcan. **Çocuk İşçiliğine Karşı Sendikal Mücadele Türk-İş Modeli**. Ankara : Türk-İş, 1998.
- Lewis, wilson. Society. New York. Rinehart and Co. 1995.
- Onat, Ümit. **Gecekondu Kadınının Kente Özgü Düşünce ve Davranışlar Geliştirme Süreci**. T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı yayını No : 73. Ankara 1993.
- Özer, Ahmet. **Güneydoğu Anadolu ve Gap Gerçeği**. Sosyo-ekonomik ve kültürel Boyutlar. Ankara: Damar 1990.
- Şenyapılı, Tansı. **Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu**. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını No : 27. 1978.
- Tekeli, İlhan. **Kırda ve Kentte Dönüşüm Süreci: Bağımlı Kentleşme**. Mimarlar Odası Yayını. Ankara, 1997.
- Tekeli, İlhan ve Erder.L. **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İçgöçler**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını. D-6 1978.
- Tekeli, İlhan. **Türkiye'de Kentleşme Yazıları**. Ankara: Turhan Kitapevi 1982.
- Tekeli, İlhan. "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer değiştirmesi ve İskan Sorunu" **Toplum ve Bilim**. 1990.
- Tekeli, İlhan. "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması". **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**. Tarih Vakfı İstanbul 1998.
- Tekeli, İlhan. "Türkiye'de İçgöç Sorunsalın Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi". Türkiye'de İçgöç Tarih Vakfı. İstanbul 1998.

- Todaro, Michel P. "Analysis of Industrialization Employment Inless Developed Countries". **Yale Economic Essays**. V 8, n.2. 1968,5 : 329-401.
- Todaro, Michel P. "A Model of labor migration and urban unemployment in Less Developed Countries". **American Economic Review**. 1969,S : 131-148.
- Todaro, Michel P. **Economic Development in the Third world**, New York : Longman, 1981.
- Wolpert, John. "Migration as Adjustment to Environment Stress". **Journal of social issues**. V.22.n4,S :92-102.
- Wolpert, John. "Behavioral Aspects of the Decesion To Migrete". **Papersand Procoeding of The Regional Science Association**, Vol.15.1965.S : 139-169.
- Yasa, İbrahim. **Ankara'da Gecekondu Aileleri**. Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları No : 46. 1966.

GÖÇ VE ÇALIŞAN ÇOCUKLAR -Diyarbakırda Çalışan Çocuklar-

Yrd. Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA (*)

Çalışan çocuklar sorunu ülkemizin temel sosyal sorunlarından birisidir. Bu sorunun sosyal ve ekonomik boyutlarının tek başına ele alınması yeterli olmamaktadır. Çünkü bu sorunu yaşayanların psikolojik olarak durumları ve çocuk işçi çalışan ailelerin kültürleri de bu sorunun tanımlanması içinde ele alınması gereken bir durumdur. Çalışan çocuklar sorununun psiko-sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan ele alınması sosyal hizmet mesleği açısından çok önemlidir. Çünkü sorunu yaşayan kişilerin bütünlüğünün korunması temel hedeftir.

Bu çalışma Diyarbakır'a gidilmeden önce sanayide çalışan çocukların sorunları olarak çerçevelendirilmişti. Ancak orada daha önce teorik olarak bilinmekle birlikte gerçekte yaşanmadığında tam olarak bilinmeyen sokak çocukları ile karşılaşıldığında bu çalışma genel olarak çalışan çocukların sorunları olarak genişletildi.

Diyarbakır Sur Mahallesinden biraz bahsetmek istiyorum. Dışarıdan gelen bir yabancı gözü ile bakıldığında tarih ve ticaretin bir arada olduğu bir genel mekan görürsünüz. Eski Diyarbakır yerleşkesi olması hemen dikkat çekiyor ve bu arada iç sokaklara doğru ilerlediğinizde ise yoğun bir nüfusun evlerden dışarıya doğru çıktığını ve bu merkezin esas kalabalığının sadece ticarete gelenlerin değil burada yaşayanlardan da kaynaklandığını fark ediyorsunuz. Tam okula gidiş saatinde uğradığım bu mahallede çocukların oldukça yoğun olduğu bir kez daha dikkatimi çekti. Bu çocuk nüfusun yoğunluğu aslında hep istatistiklerde yüksek görünür ama gerçekteki yoğunluk çok önemli bir görüntüydü. Büyük şehirlerde yaşamın beraberinde getirdiği kalabalık ve/veya Ankara'daki gecekonduarda gözlemlediğimiz kalabalığın dışındaki bu nüfus ve çocuk yoğunluğunun içinde akşam hava karardıktan sonra eve henüz gitmemiş sokakta çalışan kız çocuklarının fazlalığı da bir başka gözlem noktasını oluşturuyordu.

Bu çalışmada, çalışan çocukların çalışma ve yaşam sorunları ve göç ilişkisi genel olarak ele alınacak ve bu soruna yönelik sosyal hizmet müdahalelerinden bahsedilecektir.

(*) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Öğretim Üyesi.

PROBLEM

Çalışan çocuklar, sosyal hizmet mesleğinin tüm sorun alanlarını ilgilendiren çoklu yüzü bulunan bir sosyal sorundur. Bu sorun alanı, hem sorunun ortaya çıkmasına neden olan etmenler hem de ortaya çıkan görünüm açısından çoklu yüzü (multiple faces) dır. Çalışan çocukların ortaya çıkmasına etki eden ailesel faktörler, ailenin içinde bulunduğu durum ve çalışan çocukların sorunları sorunun mikro yüzünü oluştururken, çocukların çalışmasına yol açan ülke düzeyindeki yoksulluk, işsizlik, geçiş toplumu özelliği taşıma ve ülkede yaşanan göç ise sorunun makro yönünü oluşturmaktadır. Öyle ki bu makro yüz sorunun çok büyük bir kesimi etkilediğini ve bu sorunun dönemsel değil yapısal bir sorun olduğunu da göstermektedir.

Sosyal hizmet uzmanları çalışan çocuklar sorununu ele alırken mutlaka sorunun hem makro hem de mikro yüzünü görebilmeli ve çalışan çocuklar ile ilgilenirken sadece hizmetlerin değil sosyal politikaların da yeniden düzenlenmesi gerektiğini bilmelidir.

Bu çalışmada, Diyarbakırda çalışan çocukların sorunları açısından bu sorunun ortaya çıkmasına özellikle etki eden göç ve çocukların genel sorunları üzerinde durulacaktır. Sosyal hizmet uzmanının bu soruna yaklaşımı için çeşitli öneriler üzerinde durulacaktır.

Çocukların Çalışma Nedenleri

Çocukların sokakta ya da sanayide ve tarımda çalışma nedenleri genellikle üç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar yoksulluğun sömürüsü, eğitimsizlik ve geleneklerdir (UNICEF, 1997). Bu bölümde öncelikle bu üç konu üzerinde durulacak daha sonra ise göç açısından çalışan çocuk sorunu tartışılacaktır.

Kısaca bu başlıklara baktığımızda, çocukların çalıştırılması ailenin geçimi ile ilgili olarak vazgeçilmez bir unsur olduğu görülmektedir. Çalışan çocukların çok büyük kesimi kazandıkları parayı ailelerine vermektedirler. İstanbulda sokakta çalışan çocukların bir günde kazandıkları paranın çok yüksek olduğu ve bu nedenle çocukların okula gönderilmeleri konusunda ailelerin ikna edilmelerinin çok güç hale geldiği bilinmektedir. Aile kendisine bir ay için yapılacak nakti yardımı neredeyse iki üç gün gibi bir sürede çocuk aracılığı ile elde etmektedir.

Yine tarımda da yoksulluk çocukların pamuk tarlalarında çalışmalarına yol açmaktadır. Çukurova'da 5 yaş altı çocukların pamuk topladıkları bilinmektedir. Yetişkinin eğilmesi gerekirken çocuk sadece kendi boyundaki pamuğa uzanmaktadır. Burada da yoksulluk çok önemli bir yer tutmaktadır. Tarım girdileri çok pahalı hale geldiği için zaten tarımsal etkinliklerden uzaklaşan köylü aile bir de çalışan kişilere ücret veremez haldedir. Bu açık iş konumuna en iyi istihdam da evin içinden bulunur.

Çocuklar her ne olursa olsun, kolay sömürüldükleri için çalıştırılırlar. Hem çok iş yapmaktadırlar hem de düşük ücret almakta ve sosyal güvenlikleri de olmamaktadır. İşten çıkarılmaları da bir o kadar kolay olmaktadır. Yoksulluk etmeninin yanı sıra eğitimsizlik de önemli bir başka sorundur.

Eğitimsizlik nerede ise çalışan çocukla özdeşleşmiş bir kavram haline gelmiş durumdadır. Yoksulluk ve az gelişmişlik çocuğun çalışması konusunu daha öncelikli hale getirmektedir. Çocuk okulda uzun yıllar geçiremez. O ailenin ayakta durması için gelir getirici işlevini yerine getirmek durumundadır. Ayrıca ailenin eğitim düzeyinin düşük olması eğitime karşı ilgiyi de her zaman engelleyecek ve yaşam felsefelerinde eğitimin yararlı olma konusu yer almayacaktır. Lewis'in (Zastrow, 1991) yoksulluk kısır döngüsünün ilk çıkış noktası yoksul ailenin ortaya çıkmasıdır. Daha sonra çocuğun bu yoksul ailede yetişmesi ve okula başlaması, okula derslerine ilgisizlik ve beraberindeki başarısızlık çocuğun eğitim sisteminin dışına çıkmasına neden olur. Bu eğitimsizliğin sonucunda ise yeniden iş ile yeterli eğitim olanakları azalır ve çocuk yetişkin düşük nitelikli işlere çalışırken evlenir. Bunun sonucunda kendini geliştireceği eğitim olanaklarına ulaşamaz hale gelecektir ve yeni bir yoksul ve eğitimsiz ailenin ortaya çıkması ile bu kısır döngü devam edecektir.

Çocuk eğitime ya hiç başlayamaz ya da bu sürecin bir noktasında kopmaktadır. Ülkemizdeki eğitim istatistikleri bu konuda çok açık değildir. Örneğin hangi bölgede neden okullaşma oranının düşük olduğu, eğitim sürecinden kopma nedenleri, bu süreci etkileyen faktörler arasındaki etkileşim, kız çocuklarının okullaşamamasının sadece az gelişmişlikle açıklanması bu sorunun arkasındaki diğer pek çok etkeni gizlemektedir. Kız çocukları aile içi işçiliği nedeni ile eğitim sürecine katılmamaktadır. Çocuk işçiliğinin sınırlarının ve tanımlarının tam olarak yapılması bir çok sorun üzerinde daha kolay yoğunlaşmayı getirecektir. Örneğin kız çocuğunun annesine yardım etmesi için okula gönderilmemesi bir çocuğun çok küçük yaşta hizmetçi olarak çalıştırılması anlamındadır. Bu büyük bir çalışmadır ve çocuk bütün hayatı boyunca niteliksiz işgücü olarak çalışmak ve sömürülmek durumunda kalacaktır. Çocukların eğitim olanaklarına en kolay biçimde ulaşmaları sağlanmalı ve bu süreç hiçbir zaman kesintiye uğratılmamalıdır.

Üçüncü olarak ele alınan bir başka etmen ise çocukla ilgili geleneksel beklentilerdir. Çocuk çalışarak hayatı öğreniyor bakış açısı çok katı bir disiplinin ürünüdür. Çocuğun çocuk olduğunu, oynayacağını, yaramazlık yapacağını, okuyacağını ve dolayısı ile çocukluğunu yaşayacağını kabuletmek gerekir. Ancak, katı disiplinli bakış açısı ile çocuğun bir mesleki beceri öğrenmesi amacı ile ülkemizdeki yaygın deyimini "eti senin kemiği benim" sözleriyle yaklaşmaktadır. Bu geleneksel bakış sadece boş zaman etkinlikleri ile sınırlı olmamakta ya da sınırlanmamakta, aynı zamanda çocukların tehlikeli ve ağır işlere doğru ilerlemesine de yolaçmaktadır. Çocuk nüfusun çok olduğu, işsizlik oranlarının yüksek olduğu ülkelerde yoksulluk arttıkça çocuğa göre işin anlamı da kalmamaktadır. Çünkü artık çocuk ve ailesi yoksullaştıkça va ailede işsiz sayısı arttıkça çocuğun yapacağı işler ağırlaşmakta ve ücretler azalmakta-

dır. O kadar çok çocuk vardır ki çalışacak, bir çocuğun olmaması önemli değildir. Ancak çocuk için bir işin olması bir gelirin olması önemlidir.

Göç ve Sosyal Hizmet Müdahalesi

Çocuğun çalışmasına etki eden ve literatürde yer alan bu faktörlerin yanısıra ülkemiz açısından iç göçün mutlaka ele alınması gerekmektedir. Bu konunun göç sürecindeki ailenin yoksullaşması olarak görülerek yoksulluk ve diğerlerinin içinde yer aldığı belirtilebilir. Ancak içinde yaşadığımız günlerde bu etmenin açık açık ele alınması gerekmektedir. Çünkü göç hem etkileyen hem de etkilenen bir süreçtir. Göçü kendi başına bırakırsanız her şeyi etkiler, ya da etkileme gücü etkilendiklerinden fazladır. Ama göçe bir şekil vererseniz o zaman olumsuz olarak etkileyeceği işsizlik, yoksulluk, çocuğun eğitim sisteminden kopması gibi pekçok duruma müdahale edilebilecektir. Burada da uyum, kentsel yapılarla ilişkiler, iş bulma ve diğer pekçok konu ortaya çıkmakla birlikte etkileri daha çözümlenir olarak görülebilir.

Göç ile ilgili kuramlara bakıldığında toplum bilimsel açısından üç ana grup görülür, bunlar işlevsel; yapısal tarihsel ve toplumsal sistemler teorileridir(Küçükkaraca, 1998). Kısaca bu teorilere bakıldığında içinde yaşadığımız göç toplumunu daha iyi anlamak mümkün olacaktır. İşlevsel yaklaşım göçü genel olarak , "akılcı yoldan karar veren bireylerin tercihi" olarak tanımlar. Bu yaklaşımın içinde yer alan üç ana modelden sıklıkla kullanılan ise fayda-maliyet ya da çekme-itme modelidir. Bu yaklaşıma göre bireyler içinde buldukları koşullardan memnun değilse onları çeken başka bir şey vardır. Ona doğru hareket geçerler. Bu itme çekme modelidir. Diğer sıklıkla kullanılan yaklaşım ise çatışmacı ekoldür. Buna göre merkez ve çevre ilişkileri içinde göç yaşanır ve "kırsal bölgeler, ya da çevre ülkeler gibi az gelişmiş sektörlerin kent ya da merkez ülkelerin ekonomik sektörlerine katılma" olarak görülür. Üçüncü , toplumsal sistemler teorisine göre ise, yapı ve kültür iki temel boyut olarak görülür.Bunların birbirine bağımlı oldukları varsayılır.

Ülkemizde yıllardan beri bir göç süreci yaşanmaktadır. 1950'li yıllarda başlayan bu süreçte ilk önce büyük kentlere yakın olan kırsal kesimden göçler görüldü. Daha sonra 1960'lı yıllarda yurt dışı işçi göçü büyük bir hız ile yaşanmaya başladı. Bu süreçte aile parçalanmaları çok fazla görüldü, çünkü aileler geride kalmıştı. 1973 ten itibaren ikinci bir yurt dışı göç dalgası daha yaşandı, burada Batı Avrupaya olan göç alıcı ülkelerce sınırlandırılmış, aile birleşmeleri başlamıştı. Yine aynı dönemde Kuzey Afrika ve Arap ülkelerine yönelik işçi göçü de başladı. Ülkedeki işsizlik oranı arttıkça yurt dışındaki olanaklara doğru bir gidiş söz konusu olmuştur. Ülkedeki iç göç de ülkenin daha sanayileşmiş Marmara bölgesinde yoğunlukla devam ederken 1983 yılından sonra hızlanan bir şekilde doğudan batıya doğru teröre bağlı bir göç dalgası yaşanmaya başladı. Bundan önceki göçlerin hepsi gönüllü ve göçedenlerin kendi istekleri ile gelişmesine ve çekici etmenlerin önemli rol oynadığı göç görünümündeyken en son yaşanan biçimi ile göç çoğunlukla itici nedenlerle ilişkili, kiminde zorunlu olarak yapılan bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Göç sürecini yaşayan ailenin gönüllü ya da zorunlu göçe katılması, itici nedenlerle mi yoksa çekici nedenlerle mi hareket ettiği o ailenin motivasyonlarını ve yeni yerleşim yerlerine uyumlarını da etkileyecektir. Göçe hazır olmak, yeni yerleşim ile ilgili hazırlıkları tamamlamak ve zaman zaman geriye dönüp bir kaç zaman geçirme ya da sürekli geri dönme ihtimalinin varolması önemli etkenlerdendir. Ülkemizde yaşanan ilk hızlı kentleşmede de son göç dalgasında da göçeden ailelerin kente ve kentsel ilişkilere, istihdama uyumları üzerinde ilk başta önleyici çalışmalar planlanmamıştır. Bu planlama hiçbirzaman insanların davranışlarını kısıtlayıcı olarak algılanmamalıdır. Kente ya da göçedilen yerlere uyum, yeni kültürle ilk tanışma, göçedenin kendi özelliklerini yıpratmadan korumasına özen gösterme, beceri geliştirme eğitimleri, istihdam için mesleki eğitimleri ve çocukların okullaşma sürecine katılmalarına yönelik planların yapılması ailelerin göçün etkilerinden enaz düzeyde etkilenmeleri sonucunu doğuracaktır.

Göçün etkileyen faktör değil de etkilenen olması için önceden problemin görülmesi ve problem üzerinde düşünceler bir araya getirilmeliydi. Örneğin göç sürecine daha iyi iş olanakları için katılan kişi kendi yakınlarından aldığı bilgilerle hareket etmektedir. Bu süreçte oluşturulacak bir iletişim ağı ile daha iyi yaşam koşullarına ulaşabileceği yerler hakkında danışmanlık alabilir ve buna göre hareket edebilirler. Göç yön verme olmayan bu durum bazı yerlerde istihdam olanaklarının çok fazla yığılmasının da önlenmesinde etkili bir yol olabilir. Sanayinin özellikle Marmara Bölgesinde yer alması limanlara yakın olması gibi görünse de o yerleşim politikalarının tam olarak uygulanmadığı ile açıklanabilir.

Göçün etkilenir bir faktör olmasında eğitimin önemi büyüktür. Eğer en ücre köşelere kadar eğitim fırsatları gidebilirse ve bu olanaklar herkesi kapsarsa o zaman göçeden kişinin tavrı ve uyumu farklı olacaktır. Kentteki yoksulluğunda öncelikle çocuğunun eğitimini sağlamaya çalışacak ya da hem çalışma hem de okul ilişkisini kurmasına yardımcı olacaktır. Kentte çalışan çocukların hepsi çalışmak için okuldan ayrılmamışlardır. Başarısız oldukları için okulu terk eden çocukların sayısı çok fazladır. Bir kısmı çalışmak için okuldan ya da eğitim sürecinden ayrılmış, bir kısmı da bu süreçle hiç tanışmamıştır. Eğitim sürecine katılan bir anne baba her ne kadar yaşam koşulları zor olursa olsun çocuğunu destekleyecektir. Ancak bu destek sistemini sadece anne ve babaların omuzlarına yıkmak da yeterli değildir. Temelde bir milli eğitim politikası ile çocukların eğitimden en üst düzeyde yararlanabilme koşullarının yaratılması gerekmektedir.

Göç sürecinde ailedeki bütün üyeler çok önemli rol oynamakla birlikte kadının rol ve fonksiyonları ilk sırada yer almaktadır. Anne olarak kadının rolü, kız çocuğunun rolü yadsınmaz. Bu süreçte kadın değişme ajanı olarak rol oynar. Kadının bu rolü üstlenmesi ve ailenin uyumuna katkıda bulunması göçün etkileneceği en önemli konulardandır. Özellikle gecekonduların kadınının değişmesi yeni bir aile biçiminin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Çalışan çocuğun durumu ele alınırken özellikle ailenin göç süreci içinde olup olmadığı tespit edilmelidir. Ailenin bu kentle bütünleştirilmesini gerekli kılacaktır. Sosyal Hizmet müdahaleleri sorun ortaya çıkmadan önceki aşamayı da kapsar, ancak ülkemizde bu aşama sıklıkla gözardı edilmektedir. Sosyal hizmet uzmanının göç ile ilgili politika, program ve hizmetlerin belirlenmesinde mutlaka yer alması gerekir. Göçün etkilenen bir süreç olabilmesi ancak, eğitim, sağlık ve sosyal hizmet alanlarındaki yeniden yapılanmalarla sözkonusu olabilecektir.

Kaynaklar

Küçükkaraca, Nilgün. **Yurt Dışından Geri Dönüş**, Çalören örneği. Ankara 1998.

UNICEF. **Dünya Çocuklarının Durumu 1997**. Zastrow, Chales. **Social Problems. Issues and salutions**. Chicago: 3 rd Ed.

1. KIRSALKALKINMA

1.1. Kırsal Kalkınma Nedir?

Sürdürülebilir kalkınma gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yetisini tehlikeye atmadan günümüz ihtiyaçlarını karşılayabilme olarak tarif edilmektedir. Bu geniş tarif altında sosyal, ekonomik, kültürel, cinsiyet, eğitim, sağlık, fiziksel planlama, tarım, çevre ve kurumsal yapı gibi düşünülmesi gereken birçok konu vardır. Tüm bu konuların tam orta yerinde ister bir hizmet alan ister bir hizmet veren olsun insan vardır.

Kırsal kalkınma, kırsal alanda gelir ve iş imkanlarının artırılarak ekonomik değişimin sağlanması, yaşam şartlarının, çevre, altyapı, eğitim, sağlık ve iletişim olanaklarının geliştirilmesi, ve bu süreçlerde yerel inisiyatifin geliştirilmesi ve halk katılımının harekete geçirilerek uzun dönemli sürdürülebilirlik ve mevcudiyet şartlarını garanti altına almak olarak tarif edilebilir. Kırsal kalkınma kırsal alanda yaşayanların hayat şartlarını iyileştirmelidir. Diğer bir ifade ile kırsal alan tüm dünyada önde gelen ve baskın bir alan olarak algılanmamaktadır. Bu nedenle kırsal alan, kırsal olmayan alana göre dezavantajlı bir konuma sahiptir. Kırsal kalkınmanın görevi bu dezavantajlı durumu avantajlı bir duruma getirmek yani bir değişim yaratmaktır.

Kırsal kalkınma teknoloji ve araştırmayı da içine almalı ve yerel halkın bilgisini de mutlaka hesaba katmalıdır.

Sürdürülebilirlik genel olarak uluslar arası terminolojide kısmen yeni bir terimdir. Her ülke kendi sürdürülebilirlik kavramını içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurarak tarif etme durumundadır.

1.2. Kırsal Kalkınma Bileşenleri

Yukarıda verilen tarifi ışığında kırsal kalkınmanın sağlanması için gereken bileşen ve unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Tarım aleyhtarı olmayan makro ekonomik politikalar
2. Kırsal alanda yaşayan topraksızların topraklandırılması
3. Kırsal alanda yaşayanların kredi ve tarımsal yayım hizmetlerinde faydalanabilmesi
 - kredi
 - altyapı

(*) GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Uzman.

- tarımsal yayım
 - girdiler
 - teknoloji
4. Kırsal altyapının iyileştirilmesi
 - iletişim
 - yollar
 - elektrik
 - içme suyu
 - sulama
 5. Küçük ve orta ölçekli tarıma dayalı sanayi girişimlerinin desteklenmesi
 6. Kırsala alanda sosyal hizmetlerin geliştirilmesi
 - sağlık
 - eğitim
 7. Dar gelirliilere direkt ulaşım imkanları
 8. Kamu harcamalarının yeniden düzenlenmesi
 - farklı önceliklere göre kaynakların yeniden tahsisi
 9. Küçük çaplı işletmelerin mevcudiyetinin muhafaza edilmesi
 - arazi toplulaştırması
 10. Yerleşim programları
 11. Kurumsal iyileştirmeler
 - desentralizasyon
 - katılımcılık

13. Desentralizasyonun Kırsal Kalkınma İçin Anlamı

Desentralizasyonun tanımı çok basit olarak bazı hizmet ve görevlerin merkezi yönetimden yerel yönetimlere devredilmesi olarak yapılabilir.

Devlet genellikle kırsal alana hizmet götüren en önemli unsurdur Dünyada başlıca iki tür desentralizasyon yaklaşımı mevcuttur. Bunlardan birincisinde desentralizasyon işlemi, bazı hizmet aktarımlarının NGO, topluluk temsilcileri, ve özel sektör gibi kamu dışındaki unsurlara devredilmesini içerir. İkincisinde ise politik ve ekonomik karar verme süreçleri merkezi yönetimden orta yada en alt düzeydeki yapılara terk edilmektedir.

Sürdürülebilir bir desentralizasyon, sadece politik ve ekonomik karar yetkisini devretmekle sağlanmamakta ayrıca bu kararları uygulayabilecek kaynakları da kullanma yetkisiyle donatılmasını gerektirmektedir.

Başarılı bir desentralizasyon işlemi eğitim, altyapı, teknik yardım, organizasyon, teknoloji transferi, bilgi, fonlar, bölge ve yerel sınırlar içinde bilgi ağı, yerel liderlerin politik kararlarını gerektirmektedir.

Desentralizasyon işleminde geçiş sürecini yumuşatacak diğer unsurlar ise :

- yukarıdan aşağıya yaklaşımdan kaçınmak
- yerel inisiyatifli sürekli kılmak

- güçlendirme hızının iyi ayarlanması
- ekonomik güçlendirme sırasında hesaplanabilirliğin vurgulanması
- ilgili tüm organizasyonların organize çalışmalarının sağlanması

1.4.Kırsal Kalkınmada Katılımcılığın Güçlendirilmesi

Öncelikle devlet ve diğer kuruluşlar kırsal alanın homojenik bir yapı olmadığını kabul etmelidirler. Kırsal alan yapısı itibarıyla şu unsurlardan oluşur:

- fakir ve çok fakir olmayanlar,
- üreticiler ve üretici olmayanlar,
- organize olanlar ve olmayanlar,
- anlaşılır olanlar ve olmayanlar,
- yenilikçiler ve muhafazakarlar,
- bağımsızlar ve bağımlılar gibi...

Harici kuruluşlar kırsal alan konusunda stratejiler geliştirirken bu farklı insan düzeylerini göz önünde bulundurmaları zorundadırlar. Örneğin hiçbir dış yardım almadan öğrenemeyen topluluklar için geliştirilen stratejiler ile kendi kendine motive olabilen topluluklar için geliştirilen stratejiler birbirinden farklıdır.

Desentralizasyon hem politik hem de ekonomik olmalıdır. Yani tek başına ekonomik desentralizasyon yeterli değildir, bunun politik kararlarla da desteklenmesi gerekmektedir.

Katılımcılığın geliştirilmesi için diğer bir şart da kaynaklara ulaşmanın iyileştirilmesidir. Tarım reformunun fakirlerin üretim araçlarına kavuşturulması bu konuda önemli roller oynayabilir.

Katılımcılığın önündeki bir diğer önemli engel de ilgili kişilerin yeni program/proje/faaliyetteki riski göz önüne alamayıdır. Bu nedenle devlet yada uygulayıcı kuruluş bu risklerin minimize edilmesi için çaba göstermeli ve yardımcı olmalıdır.

Kaynak sıkıntısı çeken çiftçi yada üreticilerin bilgi ve beceri yönünden eksik yanlarının bulunduğu farz edilmesi yanı sıra da yeni program/proje yada faaliyetlere katılım için yeni bilgi, beceri ve teknoloji transferinin gerçekleştirilmesi gereklidir.

Genellikle program yada projelerin başarısız olmasının ana nedeni, projeyi yada programı dizayn eden kişilerin hedef grubun kültür ve değer yaklaşımlarını göz önünde bulundurmamasından kaynaklanmaktadır. Bunun önüne geçilmesi için hedef grubun dizayn safhasından itibaren olayın içine çekilmesi gerekmektedir.

Desentralizasyonun hayata geçirilmesi kararı ile birlikte kurumsal vakumların oluşması kaçınılmazdır. Bu nedenle bu boşlukların küçük ölçekli idare etmesi ve kontrolü kolay olan yeni yapılanmalarla doldurulması gerekmektedir.

1.5.Kırsal Kalkınmada Rolü Olan Organizasyonlar

Kırsal kalkınmada rolü olan en önemli aktörler; uluslar arası kuruluşlar, devlet, NGO lar, kırsal özel sektör, üretici kuruluşları gibi organizasyonlardır. Burada önemli olan husus sürdürülebilir kırsal kalkınmada her bir aktörden nelerin beklendiği ve katılımcılığı ve yerel kaynaklarla ne yapılması gerektiğinin tespitidir.

Uluslar arası kuruluşlar kırsal kalkınmaya, global yaklaşımlar ve geçmiş tecrübelerin başka ülkelere aktarılmasıyla ve finansman katkısıyla katkıda bulunmaktadır. Ancak burada dikkatli olunması gereken konu bu tür uluslararası kuruluşların sadece devletle mi çalışmaları gerektiği yoksa direkt olarak NGO larla da çalışması gerektiği konusudur.

Devletin kırsal kalkınmadaki en önemli görevi kırsal kalkınmada katılım sağlayacak hedef grubun desteklenmesi ve güçlendirilmesini sağlamaktır. Bu da desentralizasyon politikası gerektirmektedir. Devlet, kırsal kalkınmada öncelikleri eğitim, sağlık, bilgi ve beceri kazandırma, kaynaklara eşit ulaşma imkanı ve altyapı gibi konulara vermelidir.

NGO lar ulusal ve uluslar arası kuruluşlar ile hedefe grup arasında en iyi diyalogu sağlayan kuruluşlardır. Bunun yanında geniş platformda temsilci rolü de üstlenmişlerdir. NGO lar devlet tarafından konan kanun ve kurallara riayet ettikleri gibi temsil ettikleri topluluğun da istek ve ihtiyaçlarına saygı duymak durumundadır. NGO lar yerel olarak geniş bir bilgiye sahiptirler ve gerekli yardım ve destek ile kendi ihtiyaçlarına yönelik proje ve program geliştirebilirler.

Kırsal özel sektör geliştirdiği girişimci ruhu ile ortaklıklar başlatabilir. Bu ortaklıklar özellikle teknolojik yeniliklerin sosyal ve yapısal yeniliklere entegre edilmesinde son derece önemlidir. Bu aynı zamanda yabancı yatırımcıların ilgisini çekmek için de son derece etkin bir unsurdur. Ortaklıkların karlı olması önemlidir yani kırsal kalkınmaya sosyal ve refah yaklaşımından çok ekonomik yaklaşımla bakmak gerekir.

Üretici birlikleri özellikle üretim ile ürün işleme sanayi arasında gerekli bağları oluşturur. Üretici birlikleri özellikle desentralizasyon ve katılım işleminde faydalananların diğer pazarlarla ilişkiye geçmelerinde oldukça önemli roller üstlenirler. Kırsal kalkınmada devlet ile faydalananlar arasındaki aracı rolünü büyük bir başarı ile yürütebilirler.

Uluslar arası kuruluşlar	⇔	tecrübe transferi
Devlet	⇔	destek
NGO	⇔	dialog
Kırsal Alan Özel Sektör	⇔	ticaret işbirliği
Üretici Birlikleri	⇔	üretim, pazarlama

1.6.Kırsal Kalkınmada Payı Olan Organizasyonların Rollerini

Kırsal kalkınmada sadece kişiler ve aracı kuruluşlar rol oynamazlar. Yukarıda bahsedilen tüm kuruluşlar bazen aynı anda farklı düzeylerde rol oynayabilirler. Bu durumda tüm ilgilenenlerin bir uyum içinde çalışması ve hem kendi rollerinin hem de diğerlerinin rollerinin çok iyi anlaşılması gerekmektedir.

- **Devletin rolü:** Tüm ilgi gruplarının temsil edilmesinin sağlanması, en çok ihtiyacı olan ilgi gruplarına öncelik verilmesi, yerel ve ulusal hedefler arasında uyumun sağlanması, kentten kıra akan kaynakların yeniden gözden geçirilmesi, standart yada uniform politikalar yerine bölgesel yada yerel politikaların hayata geçirilmesi, yerel bilgilerin okullara adapte edilmesi.

- **NGO ların rolü:**NGO lar diğer aktörler arasında arabirim olarak en uygun olanlardır. Temsil ettikleri topluluğun ihtiyaçlarını karşılarken devletin koyduğu kural ve kanunlara uymalarından dolayı her iki tarafı da memnun eden bir pozisyondadır.
- **Özel sektörün rolü:** Özel sektörün görevi üreticilerle ortaklıklar kurmaktır. Özel sektör sürdürülebilirliğe etki eden teknolojiye etki etmektedir. Dışardan gelen girişimciler genellikle üreticilerin çıkarlarından çok kendi karlarını göz önünde tutarlar. Bu nedenle girişimciliği ve üreticiliği aynı potada eritmek üretimin sürdürülebilir olması açısından hayatidir.
- **Üretici organizasyonlarının rolü:** Üretici organizasyonlarının esas rolü diğer aktörlerle konuşmak yeni teklifler ortaya atmak ve projelerin izlenerek çıkarlarını muhafaza etmektir.
- **Uluslararası kuruluşların rolü:** Finansman desteği sağlamanın dışında bilgi ve tecrübe alışverişi için bilgi ağlarının kurulması.
- **Araştırma organizasyonlarının rolü:** Sürdürülebilir kırsal kalkınma için kaynakların da sürdürülebilir bir şekilde kullanılması ve hatta geliştirilmesi gerekir. Bu nedenle tarımsal araştırmaların üreticilerin tecrübelerine dayanan ve ihtiyaçlarına cevap veren bir yaklaşımla, kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik eden bir yaklaşımla yapılması.

2. Güneydoğu Anadolu Projesi

2.1. GAP Bölgesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerinin kapsadığı alan "GAP Bölgesi" olarak tanımlanmaktadır. Güneyde Suriye, güneydoğuda ise Irak'la sınırı bulunan bu bölgenin yüzölçümü 75358 km₂ olup ülkemizin toplam yüzölçümünün % 9.7'sini oluşturmaktadır. Türkiye'de sulanabilir 8.5 milyon hektar arazinin % 20'si, Fırat ve Dicle Havzalarındaki geniş ovalardan oluşan GAP Bölgesinde yer almaktadır.

GAP öncelikle toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesine yönelik 13 adet proje demetinden oluşmaktadır. Bu projelerin 7 adeti Fırat Havzasında, 6 adeti ise Dicle havzasında yer almaktadır.

Bu projeler Dicle ve Fırat nehirleri ile kolları üzerinde 22 adet baraj ve 19 adet hidroelektrik santralin inşası öngörmektedir. Ayrıca 12 adet münferit proje GAP içinde mütalaa edilmektedir.

Proje tamamlandığında, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulacak tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin yüzde 28'i kontrol altına alınacak, 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7500 megavatın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kilovat saatlik elektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır.

GAP Bölgesi'nin mevcut kaynakları ve darboğazlarının analizi, ulusal ekonomi ve ulusal kalkınma amaçları da dikkate alınarak bölgesel kalkınmanın hedefleri ve stratejileri GAP Master Plan çalışmasında saptanmıştır:

2.2. Proje olarak GAP

2.2.1. GAP'ın Hedefleri

1. Ekonomik yapıyı geliştirerek GAP Bölgesindeki gelir düzeylerini yükseltmek ve böylece GAP Bölgesi ve diğer bölgeler arasındaki gelir farklılığını azaltmak.
2. Kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını arttırmak
3. GAP Bölgesindeki büyük kentlerin nüfus emme kapasitesini arttırmak.
4. Bölge kaynaklarının etkili kullanımı yoluyla, kendi başına ekonomik büyüme, sosyal istikrarın ve ihracatın teşviki gibi ulusal amaçlara katkıda bulunmak.

2.2.2. GAP'ta Temel Stratejiler ve Sürdürülebilir Kalkınma

1. Sulama, kentsel ve sınai kullanımlar açısından toprak ve su kaynaklarını geliştirmek ve yönetmek.
2. Daha iyi tarımsal işletme yönetimi, tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulayarak arazi kullanımını geliştirmek.
3. Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime özel ağırlık vererek imalat sanayilerini teşvik etmek.
4. Yöre insanların ihtiyaçlarına cevap verecek, teknik ve yönetici personelin bölgede kalkınmasını teşvik edecek şekilde sosyal hizmetleri sağlamak

2.2.3. GAP'ta Kırsal ve Sürdürülebilir İnsani Kalkınma

Kırsal kalkınma kısaca kırsal alan ekonominin geliştirilmesi ve kırsal alan nüfusunun yaşam standartlarının devamlı yükseltilmesidir. Her bir tarımsal işletmede tüm üyelerin belirli görevleri vardır. Bu görevler öncelikle ailenin hayati ihtiyaçlarını karşılamak ve daha sonra gelir artışı sağlamak için üretim yapmaktır. Ancak kırsal kalkınma sadece bunlardan ibaret değildir. Bunların yanında özellikle çevresel boyut önem kazanmıştır.

Tarım kırsal kalkınmada baskın olan ana sektördür. Ülkenin tarımsal katma değerine %10 luk bir katkı yapmakta ve bölgesel toplam üretimin %40 ını oluşturmaktadır. Bölge ekonomisinin tarıma dayalı olması ve nüfusun %36 sının tarımla geçimini sağlaması kırsal kalkınmanın GAP için ne kadar hayati olduğunu ortaya koymaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi kırsal kalkınmanın merkezinde insan vardır. Bu nedenle ister hizmet alan ister hizmet veren olsun sürdürülebilir bir kalkınma için öncelikle insan kaynaklarının geliştirilmesi en öncelikli görevdir. Bu nedenle insan, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik kavramlarını bir potada eriten yaklaşım "kırsal kalkınmada sürdürülebilir insani gelişme" yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, kırsal alanda yaşayanlara kendi gelişmelerini kendilerinin sağlayacağı şartları ve yetenekleri kazandırma yaklaşımıdır. Şüphesiz bu tek başına yeterli değildir. Ancak bu topluluğu çevreleyen diğer ilgili organizasyonlar alternatif gelir faaliyetleri, içme suyu temini, eğitim, sağlık konuları, gibi konularla da bu kalkınmaya katkıda bulunacaklardır.

GAP entegre bir bölgesel kalkınma projesidir. Bölgesel yaklaşımın içinde kırsal kalkınma önemli bir yere sahiptir ve yukarıda bahsedilen kırsal kalkınma hedefi aynen benimsenmektedir. GAP Master Plan da temel kalkınma hedefi bölgenin tarıma dayalı ihracat üssü haline dönüştürülmesi olarak tespit edilmiştir. Ayrıca GAP Bölgesi ile ülkenin diğer bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklılığının ortadan kaldırılması da üst düzey hedefidir.

Tüm bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için GAP BKİ bir seri faaliyet gerçekleştirmiş ve halen de gerçekleştirmektedir. Sürdürülebilir insani gelişim bütün faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır.

2.3. GAP'ta Kırsal Alan ve Altyapı

GAP kapsamında yer alan 9 ilde yaşayan toplam nüfus 6.129.041 dir. Bu nüfusun %36 sı kırsal alanda yaşamaktadır. Tarım işletmelerinin sayısı ise yaklaşık 300.000 dir ki bu rakam Türkiye'nin %7.6 sını oluşturmaktadır. Ortalama işletme büyüklüğü 15 hektar dir. Nüfusun %40 topraksız çiftçilerden oluşmaktadır. Tarım yapılan toplam alan 3.2 milyon hektar olup tüm sulama projeleri sona erdiğinde bunun 1.7 milyon hektar sulanacaktır. Bölgede toplam 8812 köy ve bunlara bağlı mezra bulunmaktadır. Ortalama köy nüfusu 227 kişidir. Tarım sektöründe çalışan toplam nüfus 1.210.154 kişi olup bunun 580.130 u yani tarım sektöründe çalışan toplam nüfus %48 i erkek 629.924 kişisi yani %52 si kadındır.

Bölgede toplam köy yolu uzunluğu 30.670 km dir (1998 yılı sonuna kadar).

Bölgede 1998 yılı sonuna kadar 5.164 üniteye su götürülmüş halen 2.584 köy ve bağlısının susuz, 1.126 köy ve bağlısının ise yetersiz suya sahip olduğu bilinmektedir.

Bölgede kırsal alana yönelik rakamlar bulunmamakla birlikte 1998 yılı itibarıyla Bölge'de 69 adet yataklı tedavi kurumu, 398 adet sağlık ocağı, 703 adet sağlık evi, 23 adet verem savaş dispanseri, 25 adet Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezi, 5 adet halk sağlığı laboratuvarı, 15 adet sağlık meslek lisesi bulunmaktadır. Bir yatağa düşen hasta sayısı ülke genelinde 433 iken Bölge'de 760 dir.

Ülke genelinde 1985 yılı itibarıyla %77.2 iken okuma yazma bilenlerin oranı 3.3. puanlık bir artışla 1990 yılında %80.5 yükselmiştir. GAP Bölgesi'nde ise aynı yıllarda okuma yazma bilenlerin oranı %55.8 den %60.4 e doğru 4.6 puanlık bir artış göstermiştir. 1990 yılı itibarıyla Bölge'de erkek nüfusun %75.5 i okur-yazarken kadın nüfus arasında bu oran %44.7 dir. 1998-1999 öğretim yılı itibarıyla Bölge'de 5.705 adet ilköğretim okulu, 36 adet yatılı ilköğretim okulu, 162 adet genel lise, 140 adet mesleki teknik lise, 31 adet imam hatip lisesi, 8 adet özel eğitim kurumu ve 358 adet yaygın eğitim kurumu bulunmaktadır.

1998 yılı itibarıyla köylerin yaklaşık %100'ünde elektrik vardır. Yine köylerin %97.6 sı telefon bağlantısına kavuşturulmuştur. Televizyon ve radyo yayınları kırsal kesimlere yaygın bir şekilde ulaşmaktadır.

2.4. GAP'ta Tarımsal Gelişmeler

Bölge'de 1998 yılı sonu itibarıyla Fırat ve Dicle havzalarında toplam 183 080 hektar alan sulamaya açılmış olup, 178 149 ha'lık alanın da halen sulama şebeke in-

saati devam etmektedir. GAP'ın sulama projeleri tamamlandığında şimdiye kadar Türkiye'de devlet eliyle gerçekleştirilen sulama alanına eşit bir alan daha sulamaya açılacaktır. Böylece sulu tarım alanlarındaki artışa bağlı olarak ürün miktarı ve desende önemli değişiklikler olacağı hesaplanmıştır. Buna göre buğdayda %90, arpada %43, pamukta %600, domateste %700, mercimekte %250, sebzede %167 oranında üretim artışı olacaktır. Sulama öncesinde Bölge'de üretilmeyen soya, yerfıstığı, mısır, ayçiçeği ve fasulye gibi sulamanın getirdiği ikinci ürünler, yağlı tohumlar ve yem bitkileri olarak tarıma dayalı sanayiinin gelişmesinin bazıını oluşturacaktır.

Harran Ovası örnek olarak alındığında, kişi başına tarımsal katma değer 1995 yılında 1350 ABD doları iken 1997 de 2418 ABD dolarına yükselmiştir. Optimum ürün deseni uygulamaları, mikro bazda bu rakamı 4350 ABD dolarına kadar çıkarmıştır.

GAP genelinde hedeflenen toplam sulama faydası 3 Milyar ABD doları olarak öngörülmekteyken, 1997 yılı sonu itibarıyla Harran Ovası'ndaki 60.000 ha alanda sulama faydası 107 milyon ABD dolarına ulaşmıştır.

GAP Bölgesi'nde 1997 yılı bazı tarım ürünleri üretimleri ve Tam Gelişme aşağıda verilmiştir:

(bin ton)

Birinci Ürünler	1997 yılı ^(*)	Tam Gelişme 2005 ^(**)
Buğday	1800	4000
Mercimek	403	1000
Arpa	1014	2000
Pamuk	800	1200
Sebzeler toplamı	1828	2000

(*) DİE, Tarımsal Yapı, 1997

(**) GAP Master Plan

(bin ton)

İkinci Ürünler	1997 yılı ^(*)	Tam Gelişme 2005 ^(**)
Mısır	29	281
K. Fasulye	3.6	95
Soya	0.3	316
Yer Fıstığı	0	156
Ayçiçeği	7.6	160
Susam	9.5	107
Pirinç	4.4	108

(*) DİE, Tarımsal Yapı, 1997

(**) GAP Master Plan

Aşağıda 1997 yılı sonu itibarıyla GAP Bölgesi'ndeki hayvan varlığı ile et ve süt üretimi görülmektedir.

GAP Toplamı	Adet	Et (ton)	Süt (Ton)
Koyun	3 909 220	18 947	128 557
Kıl Keçisi	1 339 940	2 761	45 525
Tiftik Keçisi	58 160	27	547
Sığır	590 090	20 997	395 830

3. GAP'ta Kırsal Kalkınma Programı

3.1. Halihazırda Yürütülen Tarımsal Çalışmalar ve Şimdiye Kadarki Sonuçlar

3.1.1. GAP Bölgesi Sulama Kanallarındaki Suyun Regülasyonu ve İşletilmesi ile Su Tasarrufu Sağlayan Sulama Metod ve Teknolojileri Projesi

Harran Ana Kanalı ile Şanlıurfa Ovası'nda yer alan 3 000 hektarlık pilot sahayı kapsayan Proje ile; (a) ana kanalları üzerindeki suyun hidrolik esaslara göre çalışan otomatik kapaklar ile mansap kontrollü olarak regüle edilmesi, (b) su tasarrufu sağlamak amacıyla değişik sulama sistemlerinin birbiriyle mukayese edilmesi amaçlanmıştır.

1989 yılında Fransız Hükümeti'nin mali desteği ile başlayan projede, pilot saha uygulamaları için çalışmalara 1995 yılında başlanmıştır. Pilot sahada kanaletli bölgenin inşaatı bitirilmiş ve 1997 sulama sezonunda tesisler devreye girmiştir.

Ülkemizde bu güne kadar yapılan regülasyon uygulamaları memba kontrollüdür. Sulama Kanallarındaki Suyun Regülasyonu ve İşletilmesi ile Su Tasarrufu Sağlayan Sulama Metod ve Teknolojileri projesiyle, Türkiye'de ilk defa ve en büyük sulama kanalında mansap kontrollü regülasyon yöntemine geçilmiştir. Kanalda arz-talep dengesi esasına dayalı otomatik açılıp kapanabilen radyal kapaklar kullanılarak suyun dağıtımı sağlanmıştır.

Denemeye alınmış sistemler, basınçlı sistem, alçak basınçlı sistem, birim alan birim su kanalet şebekesi ve klasik DSİ kanalet sistemidir.

3.1.2. GAP Bölgesi'nde Sulama Sistemlerinin İşletme Bakım ve Yönetimi Projesi (MOM)

Proje ile; suyun üretim değerini maksimize eden iletim, dağıtım ve uygulama yöntemlerinin belirlenmesi; sulama ve drenaj faaliyetlerinin çevreye yönelik olumsuz etkilerinin minimize edilmesi amaçlanmıştır.

Başlangıç ve bitiş tarihi 1993-2000 olarak belirlenen Proje, ikiye ayrılmıştır. Mevcut sulama birliklerinin organizasyonel yapısında iyileştirme ve etkin su kullanımına yönelik programların hazırlanması ile henüz sulamaya açılmamış sahada örgütlenmenin de içinde bulunacağı çalışmalar yürütülmektedir.

Birlik bünyesinde etkin su kullanımı ve ürün deseninin çeşitlendirilmesi amacıyla, çiftçi şartlarında 28 demonstrasyon kurulmuştur. Ayrıca sulama birliği içinde "Yönetim Bilgi Sistemi" kurulabilmesi için örgüt yönetici ve teknik elemanları ile ortak çalışmalar yapılmış ve çalışmanın son aşamasına gelinmiştir.

Ayrıca Bölge'de faaliyet gösteren diğer sulama birliklerinin teknik elemanları ile her ilde görev yapan kamu kurum ve kuruluşlarındaki ziraat mühendislerinin katılımı sağlandığı çiftlik sulama sistemleri dizaynı ve gübreleme konularını içeren eğitim kursu, Eylül 1998 de gerçekleştirilmiştir.

II. Pilot alan olarak Gaziantep Kayacık Sulama Birliği seçilmiştir. 2000 yılında devreye girecek saha ile ilgili ön etüdler tamamlanmıştır.

3.1.3. Tarımsal Araştırma Geliştirme Proje Paketi

1987 yılından beri araştırmaların sürdürüldüğü Harran-Koruklu Araştırma İstasyonu'nda yürütülen çalışmaların sürekliliğini ve gelecekte bu istasyonun GAP İdaresi'ne bağlı olarak bir Uluslararası Tarımsal Araştırma ve Eğitim Merkezi haline dönüştürülmesi ve bir dizi projenin yürütülmesi amacıyla, GAP İdaresi ve ICARDA arasında 26 Haziran 1998 tarihinde bir işbirliği protokolü imzalanmıştır.

ICARDA ile GAP İdaresi, Şanlıurfa'da ortaklaşa bir uluslararası workshop düzenlenmiş ve GAP Bölgesi'nde tarımsal araştırma yayım stratejilerine yönelik öneriler ortaya çıkmıştır.

Ayrıca Dünya Bankası'na ülkemize verilen 4 Milyon ABD dolarlık tarımsal araştırma kredisinin 1 milyon ABD dolarlık kısmının GAP Bölgesi'nde kullanılabilmesi amacıyla, GAP İdaresi, TÜBİTAK ile işbirliğine girmiştir.

Başlangıç ve bitiş tarihi 1994-2010 olarak belirlenen proje kapsamında, Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi kampüsünde oluşturulan Araştırma İstasyonu'nda çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca Fakülte bünyesinde inşaatı tamamlanan kürmeste hayvancılık projeleri yürütülmektedir.

3.1.4. GAP Bölgesi'nde Tarımsal Mekanizasyon İhtiyaçları Etüdü (Uygulama, İzleme ve Değerlendirme)

Bu proje ile, GAP Bölgesi için alternatif mekanizasyon sistemlerinin ve bunlara uygun makinaların saptanması; edinim ve kullanım modellerinin geliştirilmesi, Bölge'de mekanizasyon araçları üretiminin planlanması, ihtiyaç duyulacak bakım onarım istasyonlarının belirlenmesi ve GAP Bölgesi'nde yer alan Sulama Birlikleri içinde ortak makine kullanım modelinin uygulanması ve yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.

Başlangıç ve bitiş tarihi, 1997-2000 olarak tespit edilen Proje kapsamında statü ve mevzuatın belirlenmesi, banka ile ilgili mevzuat işlemleri ve tarımsal eğitim için gerekli materyal hazırlıkları tamamlanmıştır. Eğiticilerin ve çiftçilerin eğitim çalışmaları her iki pilot sahada devam etmektedir.

3.1.5. Sulama Dışı Alanlarda Halkın Gelir Düzeyinin Artırılması Çalışmaları (I.Aşama)

GAP Bölgesi'nin sulamaya açılacak alanlarında önemli bir gelir artışı gerçekleşeceği açıktır. Bu durum sulama dışı kalan alanlarda yaşayanlara sulamadan yararlanmalar arasında birinci grup aleyhine bir gelir düzeyi farklılaşmasının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, GAP Bölgesi'nde her grubun kalkınma süreciyle bütünleştirilmesi gerekmektedir.

Söz konusu proje ile, Bölge illeri genelinde seçilen örnek çiftçilerle pilot çalışmalar yapılması ve bu çalışmaların Tarım İl Müdürlükleri ile işbirliği içerisinde yürütülmesi öngörülmüştür. Başlangıç ve bitiş tarihi 1997-2000 olarak belirlenen proje kapsamında, Bölge illeri genelinde seçilen örnek çiftçilerle pilot çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda :

- Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Mardin, Kilis, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'ta örnek çiftçilere badem, antepfıstığı, zeytin, kiraz, kapari, incir ve nar fidanı dağıtılarak örnek bahçe tesis edilmiştir.
- Mardin genelinde tespit edilen 151 bin adet yabancı ağaç (bittim ağacı) aşlanmıştır.
- Mardin genelinde başlatılan arıcılık faaliyetleri kapsamında Merkez, Savur, Derik, Yeşilli, Dargeçit, Kızıltepe, Midyat ve Ömerli ilçelerinde 100 önder çiftçiye toplam 1000 kovan dağıtılmıştır.
- DSİ ile işbirliği halinde Mardin Savur Çayı üzerinde Kültür balıkçılığı tesisi (sazan ve deneme amaçlı alabalık üretme tesisi) kurulmuştur.
- Örtü altı yetiştiriciliğini yaygınlaştırmak amacıyla, seçilen çiftçilere, damla sulama ekipmanı dahil olmak üzere 210 m₂ lik yüksek tünel dağıtılmıştır. Adıyaman, Batman, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'ta dağıtılan yüksek tünellere salatalık, domates, patlıcan ve biber üretimi yapılmaktadır.
- 12 adet Adıyaman ve 12 adet Mardin'de olmak üzere toplam 24 çiftçiye 20 ton kompost dağıtılarak başlanan mantar üretiminde, üretilen mantarlar pazarda satışa sunulmuştur.
- Hayvancılığı desteklemek amacıyla yem bitkilerini özendirmeye yönelik çalışmalara ağırlık verilmiştir. Bu amaçla Siirt Uluköy mevkiinde korunga, fiğ ve yonca ekimi yapılmıştır.
- Sebzeçiliği desteklemek amacıyla Adıyaman, Şanlıurfa ve Batman'da belirlenen önder çiftçilere toplam 22 500 adet domates ve salatalık fidesi dağıtılmıştır.

3.1.6. Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü

GAP Ormancılık Proje paketi ile, GAP Bölgesi'nde orman kaynaklarının korunması, iyileştirilmesi, genişletilmesi, verimli ve sürekli olarak çok yönlü işletilmesi, baraj gölleri altında kalacak endemik bitkilerin şimdiden toplanarak belirli merkezlerde üretimlerinin sürdürülmesi, hayvancılık için oldukça büyük öneme sahip mer'aların korunması ve ıslah edilmesi amaçlanmıştır.

GAP Bölgesi topraklarının bir kısmı erozyon ile taşınmaktadır. Erozyonun önlenmesi, barajların dolarak ekonomik ömürlerinin kısaltılmaması ve toprak, su ve bitki

arasında bozulan doğal dengenin yeniden kurulabilmesi için Türkiye'nin en büyük baraj göl aynasına sahip Atatürk Barajı'nın etrafında ağaçlandırmalar sonucu bir konuma kuşağının yaratılması da bu projenin amaçları arasındadır.

3.2. Planlanan Çalışmalar

GAP Master Plan'a göre; Bölge'de önümüzdeki yıllar içinde kalkınma çabalarının yoğunlaştırılacağı altı gelişme alanı saptanmıştır. Buna göre, Siirt'te hayvancılık sanayiini desteklemek, Mardin'de hayvancılık faaliyetlerini özendirme ve çevresindeki alanlarla karşılıklı bağlantılarını güçlendirmek, temel stratejiyi oluşturmaktadır.

Toprağa daha az bağımlı faaliyetlerden olan hayvancılığın yaygınlaştırılması ile topraksız, az topraklı ve çeşitli nedenlerle göç etmek zorunda kalmış ailelerin yerleşimleri sağlanacak ve gelir düzeyi artırılmış olacaktır.

Yakın gelecekte uygulanması planlanan tarımsal projeler şunlardır :

- Tarım Ana Planı, Hazırlama ve Pilot Uygulama Projesi
- GAP Bölgesi Entegre Tarımsal Destek Hizmetleri Projesi
- GAP Bölgesi Sözleşmeli Hayvancılık Projesi
- Yeni Tarım Teknikleri Demonstrasyonları
- Merkez Köylere Dayalı Entegre Kırsal Kalkınma Projesi
- GAP Bölgesi Özel Tarımsal Danışmanlık Hizmetleri
- Şanlıurfa -Harran Ovaları Tarla İçi ve Köy Geliştirme Projesi
- GAP Bölgesi'nin Günümüzdeki ve Yakın gelecekteki İklim Durumunun İncelenmesi

4. SONUÇ

GAP için kırsal kalkınmanın önemi tartışılmazdır. GAP Bölgesi sahip olduğu doğal kaynakları sayesinde kalkınma yolunda çok avantajlı bir konuma sahiptir. Bu avantajın iyi değerlendirilmesi için elde bulunan kaynakların iyi yönetilmesi ve sürdürülebilir kılınması son derece hayattır.

Bunun sağlanması amacıyla hedef grubun proje ve faaliyetlere katılımının sağlanması için örgütlenme teşvik edilmektedir. Güçlü bir hedef grup organizasyonu devletin üzerindeki ağır yüklerin bir kısmını üzerine alabilir. Küçük, kontrolü kolay ve dinamik örgütler birçok hizmet boşluğunu kolaylıkla kapatabilir ve kalkınmada önemli roller üstlenebilir.

GAP Bölgesi'nde Sulama Birlikleri ile başlayan bu gelişme diğer ekonomik ve hizmet amaçlı örgütlenmeler ile devam ettirilmeli ve dar kapsamlı alanlarda küçük çaplı organizasyonlar ile devam ettirilmelidir.

Kaynak

Rural development International Work-shop Hungary 9-13/4/1996

DİYARBAKIR ÖRNEĞİNDE KIRSAL KALKINMA VE TARIMIN ROLÜ

M. Lezgin YALÇIN (*)

GİRİŞ;

Coğrafi konumu itibarıyla, zengin yer altı ve yerüstü kaynakları yönünden oldukça önemli avantajları bir arada bulunduran Türkiye, tarımsal üretim anlamında, çok kısa süre öncesine kadar kendine yeten, ender ülkelerden biriydi.

1. İzmir İktisat Kongresiyle sanayileşme lehine, tarımsal üretime yönelik destekler ikinci plana itilmiştir. Sanayileşme uğruna, kaderine terk edilen tarımsal üretim, giderek gerilemiştir. Kırsal kalkınmanın temeli tarımsal üretimin, aynı zamanda tarıma dayalı sanayinin gelişmesinin temeli olduğu gerçeğini göz ardı eden politikalar, günümüzde de devam etmektedir.

Tarımsal üretime gerekli önem verilmediğinden ve üretim planlamalarında reel politikalar geliştirilmediğinden, sahip olunan zenginlik kaynakları yeterince değerlendirilememiştir. 1980'li yıllarda serbest bırakılan hayvansal ürün ithalatı ise hayvancılığa vurulan en ağır darbe olmuştur.

1980'li yıllardan bu yana, siyasal iktidarların tarım kesimindeki oluşumları, değişim ve gelişmeleri, neredeyse tümüyle ilgi alanı dışında bıraktıkları gözlemlenmektedir. DİE'nin 1998 yılı verilerine göre; nüfusun %44.6'sı, hala tarım kesiminde istihdam edilmektedir (DİE, 1999).

Türkiye'de, tarımsal üretim alanında, ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunlar bulunmaktadır. Ve bu sorunlar günümüzde halen devam etmektedir. Birbirleriyle neden-sonuç ilişkisi içinde bulunan bu olumsuzluklar, giderek tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini olanaksızlaştırmaktadır. Öte yandan, bu olumsuzluklar tarım dışı kesimleri de dolaylı ve doğrudan etkilemeye başlamıştır.

Oysa ki, tarım sektörünün diğer sektörlerin varlıklarını sürdürebilmeleri yönünde taşıdığı önem ortadadır. Bu nedenle, tarım dışı sektörlerdeki gelişmenin sürdürülebilirliği, Türkiye özelinde, tarım kesimindeki yaşama ve üretim koşullarının iyileştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Tarıma dayalı sanayi, her geçen gün daha çok zora girmekte, yeterli tarımsal ham madde üretilmemekte, üretilen pazarlanmamaktadır. Özelleştirilen Et ve Balık Ku-

(*) Ticaret ve Sanayi Odası, DİYARBAKIR

rumu, Süt Endüstrisi Kurumu gibi kurumların rantabl çalışmasına yetecek hayvan ve hayvansal ürün bulunmadığından üretim dışı kalmışlardır. Bu durum, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çok daha ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Hayvancılık potansiyeli oldukça yüksek olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, 1990'lı yıllarda yoğunlaşan şiddet atmosferinden kaynaklanan, güvenlik gerekçeli, kırsal yerleşimlerin boşaltılması ve yayla yasakları, tarımsal üretimi oldukça getirmişlerdir.

Türkiye'de, tarımsal politikaların geliştirilmesi ve yaşama geçirilmesinde devletin belirleyici rolü devam etmektedir. Ancak, devletin yürürlükteki yapılanması ve gelenekselleşmiş yaklaşımları, kesimdeki sorunların çözümlenmesine yetmemektedir. Bu nedenle, Türkiye tarımında yeniden yapılanmanın öncelikli sorunlarından biri, kamu politikalarının yaşama geçirilmesinde sırasında verilen hizmetlerin etkinleştirilmesidir.

Bütün bu olumsuzlukları aşmanın bir diğer yöntemi olan üretici örgütlülüğü, Türkiye'de yeterince geliştirilememiştir. Mevcut üretici örgütleri, üreticiden çok kamunun etkin olduğu hantal bir yapı göstermektedir. Üreticilerin yaygın örgütlenmelerinin sağlanamaması ve var olanlarında etkinleştirilememesi, tarımdan beklediğini bulamayan çiftçinin tarımı terk etmesini hızlandırmaktadır.

TARIMIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKISI

Bir ülkenin ekonomik ve sosyal yaşamında nüfus faktörü önem taşımaktadır. Nüfus konusunu yakından inceleyebilmek için, o ülkedeki nüfus yoğunluğunu, nüfus hareketlerini, nüfusun cinsiyet, yaş ve mesleklere dağılımını, kısaca nüfusun ekonomik ve sosyal niteliklerini bilmek gerekir (İNAN, 1992).

Bir ülkenin nüfus artış hızı, o ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişliği ve üretim potansiyelini de belirlemektedir. Türkiye'nin yıllara göre nüfus artış hızı incelendiğinde, nüfus artış hızının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu artış, kırsal kesimde daha fazla olmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmişliğinden söz edilemeyeceğini belirtmek gerekir.

Bu durum, Türkiye gibi kırsal nüfusunun yansına yakını kırsal nüfus oluşturan ülkelerde daha net gözlenebilmektedir.

Tabloya göre, 1960-1990 yılları arasındaki nüfus artış hızı, Türkiye genelinde düşüş gösteriyorken, 1980-1990 yılları arasında, GAP Bölgesinde önemli oranda sıçrama gözlemlenmektedir. Diyarbakır'da ise, yıllara göre dalgalanmalar görülmektedir.

TABLO-1: Yıllar İtibariyle Nüfus Artış Hızı (%)

	1960	1970	1980	1990
Türkiye	2.9	2.5	2.1	2.2
GAP Bölgesi	3.0	3.4	2.1	3.6
Diyarbakır	3.1	4.0	3.6	3.2

KAYNAK: DİE, GAP İİ İstatistikleri - 1950-1996

Bu durum, Diyarbakır'ın politik konumu yanında, bölgede yaşanan sosyal olaylara bağlı kaç-göç hareketleriyle açıklanabilir. Çünkü, aynı dönemlerde, Adıyaman, Gaziantep ve Şanlıurfa'da önemli oranlarda artışlar gözlenmiştir.

Türkiye'nin mevcut kırsal nüfus yoğunluğu göz önüne alındığında, nüfus artış hızının bölgelere ve illere göre farklılık göstermesinin nedenleri kendiliğinden anlaşılabilir.

Türkiye'de nüfusun büyük bölümü kırsal yerleşim yerlerinde yaşamasına rağmen, tarımsal üretim planlamalarının olmaması nedeniyle, kırdan kente göç vermeye devam etmektedir. Dengesiz toprak dağılımı, bu alandaki en önemli rolü üstlenmiş durumdadır. Bununla birlikte, tarımda modernleşme ve mekanizasyon düzeyi arttıkça, kırsal nüfus miktarı mutlak ve nispi olarak azalmaktadır. Kırsal yerleşimi ve dolayısıyla tarım sektörünü terk eden fazla nüfus, başta sanayi sektörü olmak üzere, inşaat, ulaştırma gibi sektörlerin yoğun olduğu yerleşim yerlerine yerleşmektedirler.

Son yıllarda bölgede yaşanan şiddet atmosferiyle artı ivme kazanan göçün yarattığı olumsuzluklar Türkiye geline yayılmış bulunmaktadır. Öte yandan, tarım dışı sektörlerde, fazla nüfusa iş olanakları sağlayacak yapısal düzenlemeler henüz sağlanabilmiş değildir. Tarım sektöründen diğer emek yoğunluklu sektörlerle doğru kayan, plansız emek transferi, başta sanayi yönünden gelişmiş merkezler olmak üzere, büyük kentlerde çarpık kentleşme ve yoğun istihdam sorunu gibi sorunları da beraberinde getirmektedir.

Her ne kadar Türkiye'nin iktisaden aktif nüfusun büyük bir kesimi tarımsal üretimde istihdam ediliyorsa da, bu işgücü, gelişmiş ülkelere oranla etkin ve rasyonel kullanılamamaktadır. Özellikle nüfusunun büyük bir kısmını kırsal nüfus teşkil eden, geleneksel tarım egemen, GAP bölgesinde, mevsimlik işsizlik sorunu halen etkisini sürdürmektedir. Bununla birlikte, teknolojik gelişme arttıkça, yılın önemli bir kısmında kullanılmayan işgücü nedeniyle mevsimlik işsizlik gittikçe artmaktadır.

Türkiye'de tarım teknolojisi ve tarım geliri açısından bölgeler arasında da büyük farklılıklar vardır. İzlenen tarım politikaları ve mevcut uygulamalar, maksadın daha çok açılmasından öteye yarar sağlamamaktadır.

1990 yılında ülke genelinde traktör sayısı 692.454 iken, bu sayı GAP Bölgesi için 33.111, Diyarbakır için ise 6.070'dir. Bir diğer ifadeyle, ülke genelinde traktör başına ortalama 40 hektar tarım arazisi düşüyorken, Diyarbakır'da bu miktar 112 hektara yükselmektedir (DİE, 1950-1996).

DİE'nin verilerine göre, Diyarbakır'ın toplam tarım alanı 739.951 hektardır. Bu rakam, Türkiye toplamının %2.7'sine denk düşmektedir. Bunun 474.000 hektarı sulanabilecek durumdadır. Ancak, GAP devreye girdiğinde bile sulanabilecek arazilerin bir bölümü yine susuz durumda olacaktır.

Yine DİE verilerine göre, tarımda yaşanan teknolojik ilerleme en az Diyarbakır'da yaşanmıştır. 1990-1996 döneminde, Türkiye genelinde traktör sayısı % 16.5, GAP bölgesinde %19.8 oranında artarken, bu oran Diyarbakır'da %7.4 oranında gerçekleşmiştir.

Türkiye’de ve bölgedeki mevcut kırsal nüfus dikkate alındığında, tarımda gizli ve mevsimlik işsizlik sorunlarının gelecekte devam edeceğine işaret etmektedir. Özellikle sermaye yoğun teknolojiler nedeniyle, önemli miktarda insan işgücü açığa çıkmaya devam edecektir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde son yıllarda yaşanan toplumsal olayların doğurduğu dış göç baskısıyla, kent merkezlerinde biriken kırsal işgücünü istihdam etme problemi ortadayken, sermaye yoğun tarım teknolojilerinin plansız gelişimi, kırsal kesimlerde çok daha ciddi sorunlar doğurabilecektir.

Bu nedenlerle, tarımda işsizlik sorununu çözebilmek için, tarımsal faaliyetlerin bütün bir yıla yayılması sağlanmalı, emekten en iyi biçimde yararlanabilmek amacıyla, işletmelerde işgücü ve üretim planlaması yapılmalıdır. GAP, bu anlamda iyi bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. GAP’la birlikte, işletmelerde yeniden yapılanma, toprak reformu, arazi toplulaştırma, bitki deseninde çeşitlilik, hayvancılığı geliştirilme ve emek yoğun üretimlere ağırlık verilmesi gibi önlemlerle, yılın her ayında üreticilere iş olanağı sağlanmak mümkün olabilecektir.

DİYARBAKIR’DA TARIMSAL YAPI

Tarımsal Alan Kullanımı;

Tarımsal açıdan son derece zengin ve bir o kadar da verimli bir potansiyele sahip olan Diyarbakır’ın bu anlamda yeterli bir gelişme sergileyemediği bütün çarpıklığıyla ortada durmaktadır

GAP Bölge Kalkınma İdaresi verileri, Diyarbakır’ın tarıma elverişli tarım arazisi miktarını 683.437 Ha. olarak vermektedir. Bunun ekonomik olarak sulanabilecek miktarının, brüt olarak, 474.032 Ha. olacağını belirtmektedir. Bu rakam; GAP’ın sulayabileceği toplam alanın %28’i demektir. Bu ölçekteki alanın sulamaya açılmasıyla, bölge genelinde olduğu gibi ilde de yüksek oranlarda ürün artışı olacaktır.

Diyarbakır il genelinde, geleneksel kuru tarım hakim olmakla birlikte, 1998 yılı itibarıyla, DSİ Genel Müdürlüğüne, Devegeçidi Barajıyla 10.600 Ha., Batman-Silvan sağ sahil sulamasıyla 8.790 Ha. ve Çınar-Göksu Barajı sulamasıyla 3.582 Ha. olmak üzere, toplam 22.972 Ha. alan sulamaya açılmıştır. Ayrıca, 8.698 Ha. alan, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından sulamaya açılmıştır.

Sulamaya açılmış alanların tamamına yakın kısmında, pamuk ekimi yapılmaktadır. Diğer tarım alanlarının bitki deseni incelendiğinde, ağırlıklı olarak buğday, arpa, mercimek ve nohut ekimi yapıldığı görülmektedir,

TABLO:2- 1990-1996 Yılı Seçilmiş Ürünlerin Ekiliş Alanı (Ha)

	Buğday		Arpa		Pamuk	
	1990	1995	1990	1995	1990	1995
Türkiye	9.450.000	9.400.000	3.350.000	3.525.000	641.253	741.407
GAP Bölgesi	1.040.440	1.042.330	605.108	675.684	134.016	188.945
Diyarbakır	254.214	228.228	153.131	179.1226	33.633	35.785

KAYNAK : DİE, GAP || İstatistikleri 1990-1996

Bu tablodan, 1990-1995 periyodunda buğday ekiliş alanında önemli bir değişiklik yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Arpada ise çok az artış yaşandığını görmekteyiz. Türkiye genelinde, Pamuk ekimi %15.6 oranında artış göstermiştir. Bu oran, bölge genelinde %41.0, Diyarbakır'da %6.4 oranında gerçekleşmiştir. Bölgede görülen artış, GAP ile birlikte Harran ovasında sulamaya açılan alanlar ve pompaj sulamalarından kaynaklanmaktadır. Diyarbakır'da görülen nispi artış ise, son yıllarda Dicle nehirinden pompaj yöntemiyle sağlanan sulamalardan kaynaklanmaktadır.

Tarımsal Üretim Yapısı;

Tarımsal yapıya toprak-insan ilişkileri yönünden bakıldığında, Diyarbakır'da son derece çarpık bir tabloyla karşılaşmaktayız. Bu durum, göçlerin ve dolayısıyla istihdam sorununun birinci derecede etmenidirler. Dolayısıyla, mevcut durum, Diyarbakır ilinde sanayinin gelişmesine de önemli bir katkı verememiştir. (DAĞ,).

Türkiye'de genelinde olduğu gibi, bölgede sanayileşmeye bağlı, köyden kente hızlı bir göç olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun yanında, bölgede süre gelen sosyo-ekonomik sorunlarla göç etmenleri çeşitlenerek artmaktadır. Dolayısıyla göçü daha da hızlandırmaktadır. Bütün bunlara rağmen, bölgede tarımsal işletme sayısı halen yüksek seviyededir.

Bölge genelinde tarımsal işletme sayısı yüksek olmakla birlikte, işledikleri toprak mülkiyet yapısı oldukça çarpık yapıdadır. Bu alanda en büyük çarpıklık Diyarbakır'da yaşanmaktadır.

DPT tarafından, 1993 yılında yapılan bir çalışma, Diyarbakır kırsal nüfusunun %42.1'inin topraksız ya da üretim dışı olduğunu gösteriyor. (DAĞ, 1993)

TABLEO:3- İşletmelerin Sahip Oldukları Ortalama Arazi Miktarı (Da)

	1-4	5-49	50-99	100-499	500 +	Genel Ort.
Türkiye	2.6	21.3	65.5	171.9	1090.3	59.1
Diyarbakır	1.6	27.8	64.7	177.9	1876.3	264.5

KAYNAK: DİE, Genel Tarım Sayımı - 1991

DİE'nin 1991 yılı verileri, Türkiye'nin tarımsal işletme sayısını 3.966.822 olarak vermektedir. Bunun %1.4'ü (58.732) Diyarbakır'dadır. Tablo-3'e göre, Türkiye'nin ortalama işletme büyüklüğü 59.1 dekadır. Diyarbakır için bu rakam 264.5 dekara çıkmaktadır. Görüldüğü üzere, Türkiye'deki tarım işletmelerinde toprak mülkiyet dağılımı oldukça dengesizdir.

1991 yılı tarım sayımı sonuçlarına göre, ülke genelinde tüm işletmelerin %6.3'ünü oluşturan ve ortalama büyüklükleri 2.6 dekar olan çok küçük işletmeler, işlenen arazinin %0.3'üne sahiptirler. Yine yukarıdaki tablo sıralamasına göre, %34.9'unu oluşturan ve işledikleri ortalama arazi büyüklüğü 21.3 dekar olan işletmeler %21.8'ine, %17.9'unu oluşturan ve ortalama 65.5 dekar işleyen işletmeler %19.9'una, %14.0'ını oluşturan ve ortalama 171.9 dekar işleyen işletmeler

%40.8'ine, %0.9'unu oluşturan ve ortalama büyüklükleri en yüksek olan 1090.3 dekarlık araziye sahip işletmeler, işlenen arazinin %17.1'ine sahiptirler.

Görüldüğü gibi minimum alan büyüklüğü ortalaması 2.6 dekar olan ve toplam işletmelerin %6.3'ünü oluşturan grup, işlenen toplam arazinin yine en az payını, %0.3'ünü almaktadır. En yüksek alan büyüklüğü ortalaması 59.1 dekar olan ve toplam işletmelerin %0.9'unu oluşturanlar azınlık grup, işlenen toplam arazilerin %17.1'ini işlemektedirler.

Aynı değerlendirmeyi, Diyarbakır için yaptığımızda, tüm işletmelerin %2.8'ini oluşturan ve işledikleri alan büyüklüğü ortalaması 1.6 dekar olan 1-4 dekar grubu işletmeler, işlenen arazinin, yine en az kısmı olan %0.01'ine sahiptirler. Bu değer, Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. En yüksek arazi dilimi ortalaması 1876.3 dekar olan ve tüm işletmelerin %9.0'ını teşkil eden 500 dekardan fazla araziye sahip işletmeler, işlenen arazinin %64.4'üne sahip bulunmaktadırlar. Bu değerler de Türkiye ortalamalarının oldukça üstünde değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani, Diyarbakır'ın toprak mülkiyet yapısı, Türkiye geneline göre çok daha çarpık tablo sergilemektedir.

İşletme sayısı fazlalığına karşılık, arazi mülkiyet dağılımı çok parçalı ve küçüktür. Bu nedenle, mevcut yapı tarımsal sermaye birikimini engellediği gibi, modern teknoloji kullanımını kısıtlamaktadır.

İşletme büyüklükleri sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlayamadığından, bu sektörde geçimini sağlayamayan nüfusu göçe zorlamaktadır.

Bir yandan toprak üzerindeki mevcut nüfus yoğunluğu, kullanılan arazinin daha fazla parçalanmasını hızlandırırken, diğer yandan büyük ölçekli arazilerin tek elde toplanması toplumsal dengeleri de bozmaktadır.

Toprak mülkiyetinin dengesiz dağılımı yanında, tarım işletmelerinin sahip olduğu toprakların küçük, dağınık ve düzensiz parçalar halinde oluşu, tarımda verimliliği ve işgücü başarısını büyük ölçüde düşürmektedir. Bunun için, başta GAP bölgesi olmak üzere, Türkiye genelinde arazi toplulaştırma çalışmaları süratle başlatılmalıdır.

Hayvansal Üretim;

1990 yılı nüfus sayımına göre, Türkiye nüfusunun %41'i kırsal alanda yaşıyorken, bu değer Güneydoğu Anadolu Bölgesinde %44.3, Diyarbakır'da ise %45.1'dir. Ve yine bilinmektedir ki, kırsal nüfusun ağırlıklı kesimi tarımla uğraşmaktadır. Bunun içinde hayvancılık çok önemli bir pay kapmaktadır.

1991 yılı DİE verileri, Türkiye'de tarımsal faaliyette bulunan toplam hane sayısını 4.091.530 olarak vermektedir. Bu rakamın sadece 148.190'ı (%3.6) yalnızca hayvansal üretim yapmaktadır. Geriye kalan 3.943.340 hane (%96.6) hem bitkisel, hem de hayvansal üretim yapmaktadır. Dolayısıyla, kırsal üretim potansiyeli içerisinde hayvansal üretim önemli bir yer almaktadır.(DİE. 1991)

Diyarbakır için verilen değerler, tarımsal faaliyette bulunan hane sayısını 65.099 olarak vermektedir. Bu rakamın 6.826'sı (%10.5) yalnız hayvansal üretimle uğraş-yorken, 58.273 hane (%89.5) hem bitkisel, hem hayvansal üretim yapmaktadır. Bu değerler itibariyle, Diyarbakır'da bulunan kırsal nüfusun Türkiye geneline göre hayvancılığa daha fazla önem verdiği ortaya çıkmaktadır.

TABLO-4: Hayvan Sayıları (Bin)

	Koyun		Keçi		Sığır-Manda	
	1985	1995	1985	1995	1985	1995
Türkiye	42.500.000	33.791.000	13.336.000	9.111.000	13.017.000	12.044.000
GAP	4.744.220	4.923.660	2.090.350	1.796.160	689.384	646.320
Diyarbakır	895.820	985.000	339.530	338.970	227.830	223.090

KAYNAK: DİE, GAP İİ İstatistikleri, 1950-1996

1985 yılı verilerine göre, Türkiye büyükbaş hayvan varlığının %5.3'ü, küçükbaş hayvan varlığının %12.2'si bölgede bulunmaktadır. 1995 yılı verilerine göre ise büyükbaş hayvan varlığının % 5.4'ü, küçükbaş hayvan varlığının ise % 15.6'sı bölgede bulunmaktadır. Bu tabloya göre, aradan geçen 10 yıllık sürede "ki bu süre aynı zamanda bölgenin en sıkıntılı dönemidir" bölge küçükbaş hayvan sayısında önemli bir değişikliğin yaşanmadığını, büyükbaş hayvan sayısında görülen çok düşük orandaki azalmanın da daha çok yern fiyatlarında yaşanan artış ve bununla birlikte serbest bırakılan hayvansal ürün ithalatının da etkisi olmuştur.

Yukarıda belirtilenlere karşın, hayvansal verim açısından bakıldığında aynı orandan söz etmek mümkün değildir.

Tablo-4 ve tablo-5'in karşılaştırması, bizlere ilginç veriler sunmaktadır. İki tabloya göre, Türkiye genelinde mevcut büyükbaş hayvan varlığının %15.1'i, küçükbaş hayvan varlığının %14.5'i kesilmiştir. Bu oranlar, sırasıyla, bölge için %8.9 ve %16.3, Diyarbakır için %4.8 ve %15.0 dır. Bölge ve Diyarbakır'da büyükbaş hayvan kesim oranının düşük görünmesini nedeni, özelleştirilen Et ve Balık kombinalarıyla açıklanabilir. Bölge genelinde büyükbaş hayvan kesim, işleme ve ürün stoklama komplekslerinin özelleştirilme yoluyla atıl kalması nedeniyle bölgede yetiştirilen hayvanların önemli bir kesimi bölge dışında kesime sunulmaktadır.

TABLO-5: 1995 Yılı Kesilen Hayvan Sayıları (Adet) ve Et Üretimi (Ton)

	Sığır-Manda		Koyun		Keçi	
	Kesilen	Et Üretimi	Kesilen	Et Üretimi	Kesilen	Et Üretimi
Türkiye	1.820.770	292.450	5.493.520	102.115	842.770	14.125
GAP	57.800	7.340	931.950	20.220	164.710	2.795
Diyarbakır	10.790	1.065	149.360	3.250	49.260	875

KAYNAK: DİE, GAP İİ İstatistikleri, 1950-1996

Türkiye genelinde karkas ağırlığı ortalaması, sığırdada 160.6 Kg., koyunda 18.5 Kg., keçide 16.7 Kg.'dir. Bölge ve Diyarbakır için bu değerler oldukça farklı bir tablo sergilemektedirler. Bölge itibariyle, birim sığır karkas ağırlığı; 126.9 Kg. dir. Aynı değer, Diyarbakır için, 98.7 Kg.'dir. Görüldüğü gibi, Diyarbakır'ın ortalaması, bölge genelinin de oldukça altında seyretmektedir. Bu oranlar, bölge ve Diyarbakır'da büyükbaş hayvancılığın modern anlamda yapılmaması ve kaba yem üretiminin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, ender görülen modern çiftlik hayvanları da bölge dışında kesime sunulduğundan bu değerlere yansımamaktadır.

Küçükbaş hayvanlarda ise durum tam tersi bir tablo sergilemektedir. Bölgede küçükbaş hayvan karkas ağırlığı koyunda 21.6 Kg., keçide 16.9'dur. Aynı sıralama, Diyarbakır'da 21.7 ve 17.7 Kg.'dir. Bu durum, aşağıda verilen süt verimleri açısından da aynı tabloyu vermektedir.

Tablo-6'yi mevcut hayvan sayısına göre değerlendirdiğimizde, Türkiye genelinde sağılan büyükbaş hayvan sayısının toplam büyükbaş hayvan sayısına oranı % 49.8'dir. Aynı şekilde, küçükbaş hayvan oranı koyunda %57.0, keçide %53.8'dir. Bu oran, sırasıyla, bölgede %56.1, %56.7, %57.4, Diyarbakır'da %48.5, %50.9 ve %50.6'dır.

Tablo-5: 1995 Yılı Kesilen Hayvan Sayıları (Adet) ve Et Üretimi (Ton)

	İnek-Manda		Koyun		Keçi	
	Sağılan	Süt Üretimi	Sağılan	Süt Üretimi	Sağılan	Süt Üretimi
Türkiye	6.007.960	9.389.850	19.262.500	934.495	4.907.590	277.205
GAP	362.920	428.900	2.792.330	167.940	1.031.950	61.985
Diyarbakır	110.560	106.980	501.660	35.620	171.550	13.895

KAYNAK: DİE, GAP İİ İstatistikleri, 1990-1996

Tablo-6 oranları, tablo-5'te belirtilen oranları ile büyük bir çelişki göstermektedir. Tablo-6'da bölge ve ilde görülen düşük oranların tersi, sağılan hayvan sayılarının Türkiye geneliyle fazla bir farklılık göstermemesi, tablo-6 için yapılan değerlendirmeyi destekler yöndedir.

Yine aynı istatistiklere göre, Türkiye genelinde laktasyon süt verimi, sığırdada 1562 Lt., koyunda 48. Lt.'dir. Bu değerler, yine sırasıyla, bölge için 1181 Lt. ve 60 Lt., Diyarbakır için 967 Lt. ve 71 Lt.'dir. Görüldüğü gibi, bölge ve il genelinde, büyükbaş hayvan laktasyon süt ortalaması, Türkiye ortalamalarının çok gerisinde kalmaktadır. Bunun yanında koyun laktasyon süt ortalaması ise Türkiye ortalama değerlerinin çok üstündedir. Aynı durum keçi laktasyon süt veriminde de görülmektedir. Türkiye genelinde keçi başına laktasyon süt verimi 56 Lt. iken bölgede 60 Lt., Diyarbakır'da 80 Lt.'dir.

Laktasyon süt ortalamaları arasında görülen derin uçurum, bölgenin mevcut çayır-mera potansiyelinin daha çok küçükbaş hayvancılığa uygun olmasıyla açıklana-

bilir. Bölgede modern hayvancılık tesislerinin yok denebilecek seviyelerde olmaması ve meraya dayalı hayvancılık yapılması, büyükbaş hayvan laktasyon süt verimini oldukça düşürmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Üçüncü bin yıla girmek üzere olduğumuz günümüzde bile, Türkiye'nin tarımsal kalkınma politikaları ve üretim planlamaları yapılmış değildir. Bunun yerine geleksel üretim halen etkin olarak sürmektedir.

Bölgede uygulanan yayla yasağı, canlı hayvan ithalatı ve amacına uygun kullanılmayan teşvik sistemleri hayvancılığı olumsuz etkilemiştir. Bu güne kadar, hayvancılığı geliştirmek amacıyla çıkarılmış olan paketler ise beklenen başarıyı sağlayamamıştır.

Devletin hayvancılık konusunda devamlılık arz eden herhangi bir politikası olmadığından, hayvancılığa ve hayvan ürünlerine dayalı sanayi de gelişmemiştir. Örneğin; süt fiyatlarının en istikrarsız olduğu bölge, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesidir. Hayvansal ürünlerin işlenmesi ve pazarlamasında büyük sıkıntılar yaşanmaktadır.

Türkiye ve bölge sanayinin gelişimi büyük ölçüde tarıma dayalı olduğu gerçeğinden hareketle, tarımsal üretimi göz ardı eden anlayış terk edilmelidir. Bunun yerine, tarımsal üretim ve tarımsal girdisi yüksek sanayi teşvik edilmelidir.

GAP çerçevesinde yürütülen sulama projelerine gerekli kaynak sağlanmalı, sulama yatırımları kısa sürede bitirilmelidir.

Yayla yasakları kaldırılmalı, meraların sürdürülebilir kullanımı için gerekli eğitim-yatırım hizmetleri verilmelidir.

Bölgede mevcut hayvan popülasyonunu ıslah edecek gen merkezleri kurulmalıdır.

Yerel anlamda uygulanacak tarımsal politikaların üretilmesinde, yerel örgütlenmelerin görüş ve önerileri mutlak surette alınmalıdır.

Küçük üreticilerin ve yarıcı-ortakçı gibi işletmelerin yararlanabileceği uygun kredi olanakları yaratılmalıdır.

İşletme büyüklükleri sürdürülebilir gelişmeyi ve yaşanabilir geliri sağlayacak duruma getirilmelidir.

Sayıda çok olan küçük işletmeler optimal büyüklüğe getirilerek, pazar için üretim yapma olanakları sağlanmalıdır.

Sonuç itibariyle; coğrafi konumu, var olan doğal kaynakları ve kaynak-insan dengesi açısından bakıldığında, genel anlamda GAP Bölgesi, özelde Diyarbakır, her türlü kalkınma olanaklarına sahiptir.

Bütün artı ve eksilerine rağmen kırsal kalkınmanın temeli tarım olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak kalıcı ve uygulanabilir politikalar zaman geçirilmeden hayata geçirilmelidir. Bunun için, öncelikli olarak bölgede boşaltılan köylerin yeniden inşası gündeme getirilmeli, köye dönüş projeleri geliştirilmelidir.

KAYNAKLAR;

- 1- Prof. Dr. İ. Hakkı İNAN, **Tarım Ekonomisi**, 2. Baskı, Hasad Yay. 1992
- 2- DİE, **Temel Tarım Sayımı** - Ankara: 1991.
- 3- DİE, 1950-1996; GAP İl İstatistikleri - Ankara.
- 4- DİE, **Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar**- Ankara: 1999.
- 5- DAĞ, R.; **Yayınlanmamış Makale**.
- 6- DAĞ, R., GÖKTÜRK, A. **Diyarbakır ve Bölgesel Gelişme**. Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası - Diyarbakır: 1993.

KALKINMA VE SOSYAL HİZMET

Dr. Fatih ŞAHİN (*)

GİRİŞ

Sosyal hizmet mesleği, sosyal refah kurumunun insan yaşamı içerisinde artan düzeyde işlevsellik kazanmasının ürünüdür. Kut (1988: 8-9)'un da belirttiği gibi, sosyal hizmetin bir meslek olarak sosyal refah sistemi içinde yerini alması, sosyal refah kurumunun gelişmesinden sonra gerçekleşmiştir. Belki de böyle bir mesleğe ihtiyaç duyulmasını, refah sistemi içinde yer alan hizmetlerin, belirli bir gelişme aşamasında, mekanik düzenlemelerden çok insancıl değerleri gerektirmesi, hizmetlerin amacına ulaşabilmesi için bir takım bilgi, beceri ve davranışların gerekli olduğuna dair oluşan yaygın inanç sağlamıştır.

Sosyal hizmet mesleği, sosyal refah alanı içerisinde görev alan bazı meslek, disiplin ve kurumların yaşam ve insan sorunlarının değişip farklılaşmasıyla yetersiz kalabilmesi sonucunda ortaya çıkmış bir meslektir. İnsan ihtiyaçlarını bir bütün olarak gören sosyal hizmet, meslekleşme sürecinde kimi zorluklar ile karşılaşmıştır. Bu güçlüklerin temelinde ise, sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın insanlık tarihi kadar eski geleneksel bir uygulama oluşu gelmektedir. Böyle bir uygulamaya bilimsel içerikli mesleki bir oryantasyon kazandırmak kolay olmamıştır. İlkel toplumlarda gerek bireysel düzeyde gerek toplumların sosyal örgütlenmesi içinde insanların birbirleriyle ihtiyaçlarına yönelik ilişkileriyle başlayan sosyal yardımlaşma, günümüze gelinceye kadar, toplumların sosyal, ekonomik, politik yapılanma biçimlerine göre çeşitli evrelerden geçmiştir. Dinsel, flantropik, utalitarian, hümanist ve nihayet sosyal adalet olarak bilinen bu yaklaşımlar yüzyıllar boyu sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın dayalı olduğu düşünce tarzını biçimlendirmiştir (Kut 1988, 9).

Sosyal hizmet mesleği başlangıcından bu yana insan sorunlarını giderme ve ihtiyaçlarını karşılama oryantasyonunda bir meslek olmuştur. Sosyal hizmet bu misyon doğrultusunda mesleki faaliyetlerini organize ederken iki temel yaklaşım doğrultusunda insan ve toplum işlevselliğini artırmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımlardan birincisi, sosyal koşullar üzerinde odaklaşırken ikincisi bireyler üzerinde odaklaşmaktadır. Yaklaşım biçimi her ne olursa olsun tüm sosyal hizmet faaliyetlerinin özü kalkınma ile bağlantılıdır. Bu makalede sosyal hizmet faaliyetlerinin kalkınma ile bağlantısı irdelenecektir.

(*) H. Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Araştırma Görevlisi

Böylesi bir irdelemeyi gerçekleştirmek ise sosyal hizmeti irdelemek anlamına gelmektedir.

KALKINMA VE SOSYAL HİZMET

Esasen kalkınma dendiğinde sıklıkla akla gelen ekonomik büyümedir. Bu görüşe göre, zenginliğin milli üretim kapasitesine bağlı olarak arttığı düşünülmekte ve tüm çabalar üretimi artırmaya yöneltilmekte idi. Bu görüşe göre, sosyal gereksinimlerin karşılanması ekonomik kalkınmaya bağlıdır. Bu nedenle, ekonomik kalkınmayı sağlayacağı düşünülen kaynakların sosyal yatırımlara aktarılması ekonomik gelişmenin önündeki en büyük engel olarak görülmekte idi.

Bununla beraber, insanlığın bugün ulaştığı düzey, kalkınma kavramının bu tarz kavramsallaştırılmasına tamamen karşı çıkmaktadır. Bugünkü görüşe göre kalkınma, insan kaynağının geliştirilmesi kalkınmada anahtar noktadadır. Nitekim ekonomik kalkınma tek başına tüm sorunlara çözüm getirememekte ve hatta kaynakların dağılımı ve sosyal eşitsizlikler gibi sorunların süregelmesine yol açmaktadır. Yine ekonomik kalkınma ayrıca kimi sorunlara da yol açmaktadır. Örneğin hava ve çevre kirliliği, günlük yaşamın karmaşıklığı, uyum problemleri gibi (Kut, Ders notu).

Sosyal hizmet mesleği kalkınma sürecine teori ve uygulama düzeylerinde ne çeşit katkılar vermektedir? Bu soruyu cevaplayabilmek için sosyal hizmetin mesleki etkinliğini irdelemek gereklidir. Bu ise sosyal hizmeti irdelemeyi gerektirir.

Sosyal hizmet mesleğinin literatürü incelendiğinde, herkesçe kabul gören tek bir tanıma rastlanamamasına rağmen varolan tanımlar aynı öğeleri içermektedir. Tüm tanımlar incelendiğinde, sosyal hizmetin, bilgi tabanına dayalı, yöntemleri olan ve sosyal refah sisteminin kaynaklarını kullanan sosyal olarak tanınmış bir meslek olduğu anlaşılmaktadır.

Cooper (1977) sosyal hizmetin özgün katkısını "toplumun bilinci olmak" olarak adlandırmaktadır. Ona göre toplum sürekli olarak insancıl değişimler için bastıran bir mekanizmaya ihtiyaç duyar. İşte bu mekanizma da sosyal hizmettir. Morris (1977) sosyal hizmetin özgünlüğünü, hiçbir mesleğin yeterli ya da yürütme yetkisinde olmadığı bir önemli sosyal fonksiyonu yerine getirmesinde görmektedir. O sosyal fonksiyon ise bakılması gerekenlere bakmasıdır.

Skidmore ve Thackeray (1964: 8) , sosyal hizmetin, birey, grup (özellikle aile), toplum problemlerinin çözümünde bireylere yardım eden ve sosyal kişisel çalışma, sosyal grup çalışması, toplum örgütlenmesi yöntemleri ve araştırma ve yönetim süreçlerinin yardımcılığı ile doyurucu bireysel, grup ve toplum ilişkilerine ulaşmayı amaçlayan bir sanat, bilim ve meslek olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir.

Pincus ve Minahan (1973: 9)'a göre, sosyal hizmet uygulamasının odağı, insanlar ve kaynak sistemleri arasındaki etkileşim ve bağlantılar ve birey ve sistemlerin işlevselliğinde karşı karşıya kalınan sorunlardır. Onlara göre, sosyal hizmet;

"İnsanların, yaşam amaçlarını, stres ile başetmelerini, özlem ve değerlerini gerçekleştirme becerilerini etkileyen insan ve çevresi arasındaki etkileşimle ilgilidir. Sosyal hizmetin amacı, bu yüzden, 1. insanların problem çözme ve başetme kapasitelerini geliştirme, 2. insanlara, kaynak, hizmet ve şanslar tanıyan sistemler ile insanları bağlantılandırmak, 3. bu sistemlerin etkili ve insanca çalışmasını geliştirmek, 4. sosyal politikanın geliştirilmesine ve iletilmesine katkı vermek" olarak ifade edilebilir .

Bartlett (1970: 116) ise sosyal hizmetin odağını, insanların başa çıkma aktivitesi ile çevreden gelen istemler arasındaki ilişki olarak tanımladığı sosyal işlevsellik olarak görmektedir. Bu tanımlama ile ilgi, insan ve çevresi arasındaki alış veriş yolu ile ne olduğu üzerine çekilmektedir. Böylelikle birey-durum, birey-çevre mutlaka birlikte ele alınması gereken kavramlara dönüşmektedir.

Bartlett ile fikir birliği içerisinde olan Gordon sosyal hizmetin temel odağını, yine birey ve çevresi olarak kavramsallaştırılabilecek, karmaşık yaşam durumları içerisindeki bireyler olarak görmektedir (Kut 1988).

William Schwartz'ın görüşüne göre ise, her mesleğin toplumda özel bir işlevi vardır. Schwartz'a göre, sosyal hizmetin görevi, birey ile toplum arasında, her ikisinin karşılıklı doyum gereksinimlerini karşılayan süreçleri uzlaştırmaktır. Schwartz'ın modeli, birey ile toplum ilgilerinin aslında aynı olduğu sayılına dayalıdır. Bununla beraber, karmaşık ve değişmekte olan bir toplumda, bireyin topluma ait ve üretken bir unsur olarak katılma arzusu ile toplumun kendi üyelerini toplumla bütünleştirmek ve onları geliştirip zenginleştirmek yeteneğinde tıkanıklıklara rastlanmaktadır. Sosyal hizmetin müdahalesi bu tıkanıklara; bireyin gelişme, toplumla bütünleşme hızına ve toplumun çeşitli unsurlarını verimli ve dinamik bir bütünde toplaması için harcanan örgütlenmiş çabalara yöneliktir (Kut 1988: 14-15).

Schwartz'ın terimleri ile sosyal hizmet uzmanı birey ile toplum arasında uzlaştırıcıdır. Gordon'a göre ise birey ve çevresi arasında uyum sağlar. Bartlett'e göre ise, bireyin başetme kapasitesi ile toplumun istemleri arasında denge sağlamaya yönelir. Sosyal hizmet uzmanları, bazen bireylere yönelik doğrudan değişme stratejilerine, bazen çevreye yönelik doğrudan değişme stratejilerine, bazen de birey ve çevre arasındaki etkileşime yönelik doğrudan değişme stratejilerine yönelebilir. Fakat her durumda, bu stratejiler birey-durum (person-situation) etkileşiminin doğasını değiştirmeye yönelir. Değişme, sosyal hizmetin mesleki müdahalesinin odağı olduğu gibi, sosyal hizmetin kendisi de bir değişme ajanıdır (Compton ve Galaway 1979: 5-7).

Görüldüğü gibi, sosyal hizmet mesleğinin odağı, bireylerin toplum içindeki işlevsellik yeteneğini etkileyen birey ve çevresi arasındaki (çevresi içinde birey) etkileşimdir (Connaway ve Gentry 1988; Fink, Pfouts ve Dobenstein 1985; Kut 1988; Pincus ve Minahan 1973). Sosyal hizmet mesleğinin en üst düzeydeki amacı, bireylerin ve tüm toplumun yaşam kalitesini iyileştirmek, korumak ve/veya artırmak amacı ile

oluşturulmuş planlı değişme stratejileri yolu ile müracaatçıların etkileşimlerini geliştirmektedir (Connaway ve Gentry 1988; Fink, Pfouts ve Dobenstein 1985). Sosyal hizmet insanlara;

1. İhtiyaç duydukları ve hakları olan kaynaklara ulaşmalarında,
2. Problem çözme kapasitelerini geliştirmelerinde,
3. Müracaatçılara hizmet sunanların gelişimini destekleme yolu ile örgütlerin gelişmesini teşvikte,
4. Özel ve kamu kurumlarında sosyal, sağlık ve çevresel politikaları etkileyerek destek sağlar (Fink, Pfouts ve Dobenstein 1985; Pincus ve Minahan 1973; Skidmore ve Thackeray 1982).

Sosyal hizmet teknolojik gelişmeyi insancılaştırmak, topluları sosyalleştirmek, bireylerin toplumun değişen koşullarına uyum sağlamalarına yardımcı olmak, kişilerin refahlarını sağlamak ve sosyal değişmeyi etkilemek, bireyin sosyal işlevselliğini engelleyen tıkanıkları açmak, birey toplum etkileşimini güçlendirmek, insan haklarını güvence altına almak, toplumsal refah ve kaynakların dağılımını dengelemek amaçlıdır (Kut 1988, 2).

Özü yukarıdaki tanımlarda yer alan sosyal hizmet mesleği toplumların kalkınma sürecinde ne gibi bir rol oynamaktadır?

Öncelikle yukarıda sayılan tüm mesleki fonksiyonlar, gelişme ve kalkınmanın hem üreticisi hem de tüketicisi olan insanı yaşamının tüm boyutlarında zenginleştirmeyi amaçlamaktadır. Böylesi bir insan modeli –mesleki terimler ile sosyal işlevsel insan- kalkınma ve üretime ciddi katkılar verebilecektir.

Sosyal hizmet tanımlardan da anlaşılacağı üzere temel amaçlarından olan sosyal eşitliğe yönelmektedir. Çağımızda kavramsal düzeyde tüm toplumlar için istenen sosyal eşitlik hedefi, doğal olarak toplumsal gelirden anlamlı paylar alan kişilerin üretime daha uygun bir biçimde yönlendirilmesini getirebilecektir. Nitekim gerçek anlamda ekonomik kalkınma sosyal açıdan uygun standartlara sahip toplumlar için söylenebilir. Bu tür bir toplum yapısı ise sosyal hizmetin kurguladığı toplum yapısı ile büyük paralellikler göstermektedir.

Yine sosyal hizmet böylesi bir toplum yapısına ulaşmak açısından gereken insani altyapıyı mesleki uygulamaları ile üretmeye çalışmaktadır. Bu insan ise yaşamının tüm boyutlarında kavranan, sadece insan olduğu için değere sahip, potansiyeline ve değişme kapasitesine inanılan bir insandır. Doğal olarak bu insan kalkınma süreçlerinde üzerine düşen rolü oynamak açısından donanımlı insan anlamına gelmektedir. Bu açıdan kalkınma insan fonksiyonudur ve insani gücün, potansiyelin ortaya çıkarılmasını gerektirir. Bu güç ve potansiyeli ortaya çıkarmak açısından bilgi, deneyim ve uygulama usullerine sahip meslek kuşkusuz sosyal hizmettir. Örneğin halkın kendi kendine yardım projelerine katılmasını sağlamak, inisiyatif geliştirmek için uyum

ortam yaratmak, self-determinasyonu sağlamak sosyal hizmetin temel fonksiyonlarından. Bu açıdan bakıldığında sosyal hizmet değişme üretir, değişme ise yeni üretim ve sıkıntıları beraberinde getirirken kalkınmanın motorluğunu da yapar.

Esasen toplumsal sorunların ortaya çıkmasını önleyen mesleki müdahaleler de kalkınma insan boyutunu zenginleştirmektedir.

Bu nedenle GAP bölgesindeki sosyal hizmet şebekesinin işlevlerini etkili bir biçimde yerine getirmesi, hem kalkınmanın gerektirdiği insan gücünün oluşturulması hem de bölgede kalkınmanın nimetlerinin hakça bölüşümünün sağlanması açısından son derece önemlidir.

KAYNAKLAR

- BARTLETT, Harriett M., **The Common Base of Social Work Practice**. New York: National Association of Social Workers. 1970.
- COMPTON, B.R. ve B. GALAWAY, **Social Work Processes**. The Dorsey Press, Homewood, Illinois. 1979.
- CONNOWAY, R.S. ve M.E. GENTRY, **Social Work Practice**. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 1988.
- COOPER, Shirley "Social Work: A Dissenting Profession" **Social Work**, Vol: 22, nu:5, 360-368). 1977.
- FINK, A.E., J.H. PFOUTS, A.W. DOBELSTEIN **The Field of Social Work**. Beverly Hills, CA: Sage. 1985.
- KUT, Sema **Sosyal Hizmet Mesleği, Nitelikleri, Temel, Unsurları, Müdahale Yöntemleri**. Ankara: 1988.
- MORRIS, Robert "Caring For Vs. Caring About People" **Social Work**, Vol: 22, nu:5, 347-352). 1977.
- PINCUS, A. ve A. MINAHAN **Social Work Practice: Model and Method**. Illinois: Peacock Press. 1973.
- SKIDMORE, R. ve M. THACKERAY **Introduction to Social Work**. New York: Appleton-Century-Crofts. 1964.

SİĞINMAEVLERİNDE KALAN KADINLARIN İŞE YÖNLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Filiz Demiröz (*)

Ülkemizde kadına yönelik çalışma ve hizmetler son yıllarda önem kazanmış, farklı bakış açılarıyla tartışılıp incelenmeye başlanmıştır. Bu çalışmalar ve hizmetler içinde kadına yönelik şiddet/istismar konusu da yer almaktadır. Kadına yönelik fiziksel ve fiziksel olmayan şiddetin gerçekleşmesinde çeşitli etkenler rol oynamaktadır. Şiddet/istismar, nedeni ne olursa olsun gerek kadın, gerek içinde bulunduğu aile ortamı, gerekse toplum için örseleyici bir durumdur ve konu ile ilgili meslek elemanlarının müdahalesini gerektirmektedir. Sosyal hizmet mesleği çerçevesinde verilecek hizmetler kadına yönelik şiddetin önlenmesinde, yol açtığı sorunların çözülmesinde ve şiddete uğrayan kadınların kendilerini geliştirerek toplum içinde daha güçlü bir statüye kavuşmalarında yardımcı olabilir.

Ülkemizde şiddete uğrayan kadınlara yönelik hizmet veren resmi gönüllü ve yerel yönetimlere bağlı çok az sayıda kuruluş bulunmaktadır. Bunların arasında sığınmaevleri de yer almaktadır. Gelişmiş ülkelerde istismara uğrayan kadının topluma yeniden kazandırılmasında bu kuruluşlar önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmada önce ülkemizdeki sığınmaevleri hakkında bilgi verilecek, daha sonra sığınmaevlerinde kalan kadınların özellikleri üzerinde durulacaktır. Sığınmaevlerinin yapısı ve özellikleri ile ilgili bilgiler sunulduktan sonra, burada kalan kadınların iş/çalışma hayatına yönlendirilmesi ile ilgili önerilere yer verilecektir.

1. SİĞINMAEVLERİ VE VERDİĞİ HİZMETLER

Sığınmaevleri en genel anlamda; fiziksel, cinsel ve duygusal şiddete uğrayan, yardıma muhtaç kadınların varsa çocukları ile birlikte geçici süre gereksinimlerinin karşılanmasına yardımcı olmak, psiko-sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümüne olanak sağlamak amacıyla hizmet veren kuruluşlar olarak tanımlanabilir (Demiröz 1996: 36). Bu kuruluşlar tüm dünyada ağırlıklı olarak şiddete uğrayan kadınlara yardımcı olmak amacıyla kurulmaya başlamıştır. İlk "Kadınlara Yardım Sığınağı" 1970'lerin başında İngiltere'de açılmıştır. Bu merkez, kadın hareketlerinden yola çıkılarak açılmıştır. Benzeri çalışmalar Avrupa ülkelerinde de gerçekleştirilmiştir. Almanya'da ilk

(*) H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Öğretim Üyesi

sığınmaevi Berlin’de 1974 yılında kurulmuştur.1970’li yılların sonuna doğru Fransa,İsviçre,Norveç,İsveç ve ABD’de de kadın sığınmaevleri ve kadın danışma büroları açılmıştır.Şiddete maruz kalan kadınlara yönelik kurumsal hizmetler içinde kriz/acil yardım telefon hatları büyük önem taşımakta ve ilk adımı oluşturmaktadır.Kadın Danışma Merkezleri ise yaşadığı durumu algılaması ve bu süreçte gerek duyduğu hizmetlerin verildiği merkezlerdir. “Zincirin en önemli ve son halkasını oluşturan sığınakların kadın danışma merkezleri gibi, kadınların girişimleriyle kurulan,bağışa dayalı,bazı Avrupa ülkelerinde (Almanya,Norveç,İsveç vb.) görüldüğü üzere, finansmanı devletçe desteklenen ya da tamamı karşılanarak gönüllü kadın örgütlerince yürütülen otonom olanların yanı sıra kiliseler,belediye gibi yerel yönetimlerle eliyle kurulup işletilen örnekleri de mevcuttur.Sığınaklar, aile içi şiddete uğrayan kadına 2-3 gün ile 6 aya varan ama sonuçta sınırlı sürelerle kalma olanağı vermektedir” (Yıldırım 1996: 48).

Daha önce de belirtildiği gibi, ülkemizde kadına yönelik şiddet konusunda kurumsal oluşum son yıllarda hızlanmıştır.1980’li yılların sonunda gerçekleştirilen “Dayağa Karşı Kadın Dayanışması Kampanyası” bu hizmetlerin oluşumunda etkili olmuştur.

Ülkemizde kadın sığınmaevleri yönetsel olarak üç kategoride ele alınabilir:

- Gönüllü kuruluşlar
- Yerel yönetimlere bağlı kuruluşlar
- Resmi kuruluşlar

1.1.Gönüllü Kuruluşlar

Gönüllü düzeyde hizmet veren kadın kuruluşları, Ankara ve İstanbul’da vakıf statüsünde olmuştur.Bu kuruluşlar, aile içi şiddet ve kadına yönelik şiddet konularında,kadınlara; acil yardım,danışma,meslek elemanlarına yönelik eğitim programı,kadınlara beceri kazandırma hizmetleri vermeye çalışmaktadır.Bu kuruluşlardan biri Morçatı Kadın Danışma Merkezi,diğeri Ankara Kadın Dayanışma Vakfı’dır.Her iki kadın kuruluşunun da sığınmaevi açma girişimleri olmuştur (Arıkan 1993: 22-23). Morçatı Vakfı’nın 15 kişilik bir sığınmaevi bulunmaktadır ve açılışından bugüne 700’e yakın kadın başvurmuştur.Kadın Dayanışma Vakfı’nın 20 kişilik sığınmaevi ise 1992-1994 tarihleri arasında yaklaşık 400 kadına hizmet vermiştir.Son dönemde de bu merkez,depremede kadınlara barınma sağlamaktadır.

1.2.Yerel Yönetimler

Yerel yönetimler çerçevesinde de kadına yönelik istismar konusu ile ilgili olarak bazı hizmetler başlatılmıştır.1580 sayılı Belediye Kanunu’nun 15. maddesinin 48 ve 69. fıkralarında belirlenmiş olan görevlere istinaden bazı yerel yönetimler tarafından, yaşamlarında dayak yiyen,himayeye muhtaç kadın ve genç kızlar için,geçici sürede yatılı olarak barınabileceği,hukuk danışmanlığı,iş başında eğitim ve psikolojik rehberlik gibi birçok desteğin sağlanabileceği,kendi seçeceği hayatının koşullarına ha-

zırlanmasında(iş ve ev bulma) yardımcı olma amacıyla "kadın sığınmaevi" açma kararı almıştır(Uğurlu1992: 126).1990 yılında ülkemizdeki ilk sığınmaevi Bakırköy Belediyesi'ne bağlı olarak açılmış,ancak bir süre sonra kapatılmıştır.Bundan başka İstanbul'da Şişli,İzmir'de Bornova Belediyesi Kadın Danışma Merkezi,Nazilli; Kayseri Belediyesi Kadın Danışma Merkezi açmış,ancak finansman,kuruluşlar arası iletişimsizlik,uzman eleman yetersizliği ve bu merkezlerin işleyişine ilişkin bilgi eksikliği, adı geçen kuruluşların kapanmasına neden olmuştur(Arıkan 1993: 23).

1.3.Resmi Kuruluşlar

Kadın Misafirhaneleri adı altında kuruluş açan ve hizmetlerini kurum kanununa dayalı yönetmelik çerçevesinde yürüten resmi kuruluş Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'dur.Bu kurum, "Kadın Misafirhanelerinin Kuruluş ve İşleyişine Dair Yönetmelik" kapsamında aşağıdaki hizmetleri vermektedir(1991:20816):

- Eşler arası anlaşmazlık nedeniyle korunmasız kalıp terk edilen,
- Fiziksel,cinsel ve duygusal istismara uğrayan,
- Kendi bünye ve çevre koşullarından doğan,kontrolleri dışında oluşan maddi ve sosyal yoksunluk içine düşen,
- İstenmeyen evliliklerle karşı karşıya kalan,
- Uyuşturucu ve alkol bağımlısı iken tedavi görerek bundan vazgeçmiş,
- Cezaevinden yeni çıkmış bulunan,
- Evlilik dışı çocuk sahibi olan ve bu nedenle ailesi tarafından reddedilen kadınlara hizmet verilmektedir(Resmi Gazete 1991: 2816; Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı 1993: 41).

Kadın sığınmaevlerinde verilen hizmetler aşağıdadır:

- Geçici barınak,
- Hukuksal ve maddi konularla ilgili danışmanlık,
- Eşler arası anlaşmazlıklarda yardım,
- Çeşitli beceri kursları aracılığıyla kadınlara kendi kendilerine yeterli olabilmele-ri için iş ve meslek edinmelerine yardım,
- Bu sürede varolan ya da sonradan ortaya çıkan psiko-sosyal sorunları çözümlereyebilmeleri için,meslek elemanlarının bilgi ve becerileriyle diğer kurum ve kuruluşların olanaklarından yararlandırma.

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun misafirhanelerinde, kuruluşundan bugüne 2217 kadın ve 1934 çocuğun kaldığı belirlenmiştir. 1996 yılı Ocak-Ağustos tarihleri arasında 206 kadın ve 178 çocuğun barındığı görülmüştür.Ankara,İstanbul,İzmir,Antalya,Bursa,Eskişehir ve Tekirdağ'da sığınmaevleri bulunan bu kurumun yaklaşık 134 yatak kapasitesi bulunmaktadır.Bu sığınmaevlerinde kalış süresi üç ay olarak belirlenmiştir.

Ülkemizde sığınmaevleri ve verdikleri hizmetler konusunda genel bazı bilgiler verdikten sonra,burada kalan kadınların bazı özellikleri ile ilgili konulara değinilecektir.

2. SIGINMAEVLERİNDE KALAN KADINLARIN ÖZELLİKLERİ

Bu bölüm,sığınma evlerinde yapılan araştırmalar (Yıldırım 1996; Uğur 1992), aile içi şiddet konusunda yapılan araştırmalar (Aile Araştırma Kurumu 1995; Arıkan ve diğerleri 1989; Arıkan ve Koşar 1989; Delikçi 1993; Demiröz 1996; D.P.T. 1993) ve sığınmaevlerinde çalışan sosyal hizmet uzmanları ve sığınmaevi çalışanları ile yapılan görüşmeler sonucu elde edilen bilgiler üzerine oluşturulmuştur.

Bu kurumda kalan kadınların ağırlıkla 20-30 yaşlarında olduğu ve kendilerinin ya da ailelerinin kırdan kente göç ettikleri belirlenmiştir.Kadınların eğitim düzeyi eşlerine oranla daha düşüktür ve ilkokul mezunudurlar.Buna paralel olarak kadınların çalışma hayatında yer almadıkları ve eşlerine ekonomik olarak bağımlı oldukları saptanmıştır.Kadınların eşlerinin tamamına yakını herhangi bir işte çalışmaktadır.Ancak gelir düzeylerinin geçim için yeterli olmadığı ifade edilmiştir.Sığınmaevine başvuran kadınların çoğunluğunda şiddete dayalı psikolojik bazı rahatsızlıklar ve intihar eğilimleri gözlenmiştir.Kadınların eşlerinin genellikle sigara,alkol gibi olumsuz bazı alışkanlıkları olduğu belirlenmiştir.

Sığınmaevlerine başvuran kadınların tamamına yakını evlidir ve resmi nikahlıdır.Araştırmalarda kadınların genellikle 10 yıllık evli oldukları,ancak sığınmaevinde buldukları süreç içinde evliliklerini gözden geçirdikleri ve bitirme/devam konusunda karar verdikleri belirlenmiştir.Evlilikler çoğunlukla görücü usulü ile yapılmış,evlilik yaşı kadınlar için 18'in altında olarak saptanmıştır.Kadınların yarısından fazlası evlilik ilişkilerinin mutsuz ya da olumsuz olduğunu ifade etmiştir.

Sığınmaevine gelen kadınların tamamına yakını, şiddete maruz kaldıkları için başvurduklarını belirtmiştir.Bekâr olanlar ise babalarından ya da evdeki erkek kardeşten dayak yemişlerdir.Şiddet türü açısından fiziksel şiddet ön plandadır.Kadınların tamamına yakını şiddetten yaralanmış ama hastaneye gitmemiştir.Şiddetin sıklığı ise hemen her gün ya da iki günde bir olarak ifade edilmiştir.Şiddet sonunda duygularını eşlerine söyleyemedikleri,genellikle küsme biçiminde tepki gösterdikleri belirlenmiştir.

Kadınların tamamına yakını ailesinden şiddet görmüştür,babalarının da annelerini dövdükleri saptanmıştır.Kadınların anneleri de eğitimsiz ve genellikle ev hanımıdır.

Kadınların tamamına yakınının çocuğu vardır.Kadınlar çocuklarına gerektiği zaman şiddet uyguladıklarını,çocukların yarısının babalarından fiziksel ya da sözel şiddet gördüklerini ifade etmişlerdir.

Sığınmaevine gelen kadınlar bu kurumları kitle iletişim araçlarından ve arkadaşlarından öğrendiklerini;kurumlara gelirken zorluk çekmediklerini ifade etmişlerdir.Çocuklu kadınların sığınmaevine çocukları ile geldikleri, gerektiğinde süreyi uzattıkları da belirlenmiştir.

Kadınların tamamına yakını sığınmaevlerinde kendilerini rahat hissettiklerini, kendilerini ve hayatlarını gözden geçirdiklerini ve yaşamları ile ilgili kararlar almaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir.Sığınmaevinde çalışan personelin kendilerine iyi davrandıklarını;ancak sığınmaevlerinin fiziksel koşullarının yetersizliği,ev,iş ve sağlık olanaklarının belirsizliğinden şikayet etmişlerdir.Tamamına yakının tekrar eve dönmeme gibi istekleri vardır.

Görüldüğü gibi sığınmaevinde kalan kadınların, ağırlıklı olarak şiddete ve olumsuz evlilik ilişkilerinden kaynaklanan,hayat içinde kendi ayakları üzerinde durmala-rını engelleyen durumları söz konusudur.Bu çerçevede en azından ekonomik bir bağımsızlık sağlayacak iş olanağı önem kazanmaktadır.Çalışmanın bundan sonraki bölümünde sığınmaevinde kalan kadınların işe yönlendirilmesi ile ilgili düşüncelere yer verilecektir.

3. SIGINMAEVLERİ VE İŞE YÖNLENDİRME

Çalışma yaşamı bireyler için çok yönlü anlamlar taşır.Hem ekonomik olarak bir gelir elde etmek,hem sosyal olarak toplumda bir rol almak,hem de başarmak,bir işe yaramak gibi duygusal yararları olan bu süreç yaşamımızı da yönlendirir.Sığınmaevindeki kadın için de iş,ekonomik bağımsızlığını kazanmak,hayatını yeniden planlamak ve yitirdiği benlik saygısını onarmak açısından büyük önem taşımaktadır.Ancak sığınmaevlerinde,iş hayatına katılmalarını engelleyen bazı durumlar söz konusudur.

Sığınmaevine gelen kadınların çoğu hemen her gün ya da haftada en az iki kez şiddete maruz kalmaktadır.Bu nedenle genellikle kendilerini değersiz ya da bir işi başaracak güçte hissetmemektedirler.Bunun yanı sıra psikolojik rahatsızlıkları,intihar eğilimleri bulunmaktadır.Bu nedenle, öncelikli olarak güçsüz oldukları alanlarla ilgili tedavi edilmeleri gerekmektedir.Bundan sonra iş yaşamı konuşulabilir.

Ayrıca eş, terkedildiği için olumsuz tepkilerini,eğer kadına tekrar ulaşabilirse yansıtmaktadır.Yani can güvenliği tehlikede olan kadınlar da bulunmaktadır.Bu nedenle kadın,uzunca bir süre sığınmaevinde kalmakta,sosyal yaşam içinde yeterince yer almamaktadır.Bu yüzden kalış süreleri de arttırılmakta ve kadının bu yönlü kaygısı giderilmeye çalışılmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi,sığınmaevlerindeki kadınların tamamına yakını ilkokul mezunu ve ev kadınıdır.Yani daha önce herhangi bir iş deneyimi geçirmemişlerdir.bir iş deneyimi olanların ise ağırlıklı olarak yine ev işleri ya da benzeri geçici işlerde çalıştıkları belirlenmiştir.Kadınların daha önce bir iş ortamı içinde bulunmayışları,işe girmelerinde olumsuz bir psikolojik etki yapmaktadır.Bunun yanı sıra eğitimsiz oluşları ve iş deneyimlerinin olmayışı,vasıfsız diye nitelendirilecek işlerde çalışmalarına olanak vermektedir.Bu tür işler bulunsa bile, getirdiği gelir ailesini geçindirmek için yeterli olmamaktadır.Küçük çocuklarının olması ya da çocuk sayısının fazla olması da kadının çalışmasını engelleyici durumlar arasında yer almaktadır.

Vasıfsız işlerde çalışıyor olmaları halinde bile işyerlerinde bazı problemler ola-

bilmektedir.Daha önce de söz edildiği gibi çalışma hayatı içinde yer almadıkları için,genellikle 25-30 yaşlarında iş yaşamına katılmaları onlar için zorluk oluşturmaktadır.Hem birlikte çalıştıkları insanlardan daha yaşlı olmakta,hem de daha geri plandaki işleri yapmaktadırlar.Ayrıca iş yeri disiplini, bu sürece uyumda zorluk yaratabilmektedir.

Kadınların bazıları için yeni bir iş/meslek edinmek için sığınmaevlerinde organize edilen Halk Eğitim Merkezleri, İ.İ.B.K. ve Toplum Merkezleri'nde açılan kurslara devam etmektedir.Bu kurslar kadınlara nitelik kazandırdığı için iş piyasasında iyi bir yer almaları açısından önem taşımaktadır.Ancak bu kursların sayısı ve niteliği,bu hizmetlerden yararlanan kadınların sayısı oldukça azdır.

Vakıf çerçevesinde organize olan sığınmaevlerinde kalan kadınlar arasında çalışma hayatına atılanların 1/4'nün vasıfsız işlerde çalıştıkları belirlenmiştir.Bu işlerin genellikle diğer vakıf ve demeklerin kurduğu bağlantılarla bulunduğu ifade edilmiştir.Temizlik ve lokanta vb. yerlerde yardımcılık,çocuk ve yaşlı bakımı kolay bulunan işler olarak tercih edilmiştir.

SHÇEK kadın misafirhanelerinde,açılışından bu yana, 314 kişinin işe yerleştirildiği görülmüştür.1999 yılı içinde Ocak-Ağustos tarihleri arasında ise 33 kişiye iş bulunduğu ifade edilmiştir.Çalışanların yarısından fazlasının yaşlı ve çocuk bakıcısı olarak işe girdiği,genellikle yatılı ve çocukları ile beraber yerleştikleri belirlenmiştir.Bunun yanı sıra otel ve restoranlarda işçilik yapanlar da bulunmaktadır.Sayısı az olmakla birlikte MEB ve SHÇEK kurumunda çocuk eğitmeni olarak çalıştıkları söylenmiştir.

Bu kuruma bağlı sığınmaevlerinde İ.İ.B.K.nun ve Toplum Merkezleri'nin kurslarının izlediği ve uygun durumda olan kadınların bu kurslara yönlendirildiği ifade edilmiştir.

Ayrıca can güvenliği tehlikede olmayan kadınların el emeği ürünleriyle SHÇEK Sergi Merkezi'nde,Kadın Emeğini Değerlendirme Merkezi'nde ve kermeslerde oluşturulan pazarda satış yaptıkları ve gelir elde ettikleri ifade edilmiştir.

Görüldüğü gibi sığınmaevinde kalan kadınların da diğer kadınlar gibi iş yaşamında belli bir yer almaları ve çalışma güçlerini değerlendirebilmeleri zor olmaktadır.Bundan sonraki bölümde,karşılaşılan bu güçlüklerin giderilmesine dönük öneriler üzerinde durulacaktır.

4.ÖNERİLER

Ülkemizde sayısı oldukça az olan sığınmaevlerinde hizmet standardının oluşturulması,resmî ve gönüllü kuruluşlar arasında eşgüdüm sağlanması çok önemlidir.Ancak daha önemlisi,bu kuruluşların sürekliliği ve kalıcılığını sağlamaktır.Ayrıca sığınmaevlerine destek verecek yan kuruluşlara gerek bulunmaktadır.Sağlık kuruluşları,iş-eğitim merkezleri gibi kuruluşlarla sığınmaevine gelen kadının hayata katılımı daha gerçekçi bir zemine oturacaktır.

Sığınmaevlerine gelen kadınların öncelikle bir süre kendilerini ve yaşamlarını gözden geçirmeleri için onlara zaman tanınmalıdır.Fiziksel ve ruhsal açıdan tedaviye gereksinimi olanların hizmet almaları sağlanmalıdır.Kendi yaşamı ile ilgili kararları alabilmesi için güçlenmesine,düşüncelerini organize etmesine destek verilmelidir.Bu çalışmalar,sosyal hizmet uzmanının da içinde bulunduğu bir ekip ile sosyal kişisel çalışma ve sosyal grup çalışması yöntemleriyle gerçekleştirilebilir.Bunun yanı sıra sığınmaevinde kalan ve ayrılan kadınlar arasında iletişim ve dayanışma sağlanabilir.

Kendini bir iş için hazır hisseden kadınlar için beceri kurslarından yararlanması için aracı olunabilir. SHÇEK,Halk Eğitim Merkezleri,Yerel Yönetim Meslek Kursları ve İ.İ.B.K.'nun konu ile ilgili birimlerle yapacağı anlaşmalarla kadınların bir beceri kazanabilmesi için ortam hazırlanmalıdır.Bu çalışmaların pek çoğu şu an denemekle beraber henüz bir sisteme oturmuş değildir.Kadınların, bu sığınmaevlerinde kalış sürelerinin kısa olması,çocuklarının bulunması,evlilik yaşamı ile ilgili sorunları bu tip hizmetlerden yararlanmalarını zorlaştırmaktadır.Bu nedenle kadını,bu dönem içinde desteklemek ve yüreklendirmek bu tip çalışmaların başarısını arttıracaktır.Çocuklarının kreşte bakılıyor olması,evliliği için hukuksal danışmanlık alması kendini eğitime vermesinde yardımcı olacaktır.

Ayrıca iş olanakları ile ilgili sistematik bir bilgi ağı oluşturulabilir.Bunun için kitlesel iletişim araçları,internet gibi çağdaş olanaklar kullanılabilir.Sivil toplum örgütleri,yerel yönetimler ve resmi kurumlar bu konuda bilinçlendirilmesi ve kadınların yararlanabilmesi için olanak sağlayacaktır.

Bunların yanı sıra kadınların çalışma yaşamı içinde izlenmesi,işte karşılaştığı güçlüklerin paylaşılması,bu dönem içinde maddi olanaklarla (gelir,konut vb.), hizmetlerle (çocuğu için kreş,toplu taşıma kartı vb.) desteklenmesi hayata katılımını kolaylaştıracaktır.Zaten amaç bireyin toplum içinde yer almasını sağlamak değil midir? Bunun için her kuruluşun daha aktif ve planlı çalışmaları, olumlu sonuçlar almamıza yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

- 1- ARIKAN, Çiğdem. "Kadın ve Şiddet". T.C. Devlet Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Bülteni-8 Mart Özel Sayısı - Ankara: 1993.
- 2- DEMİRÖZ, Filiz. "Evli Kadınlara Yönelik İstismar ve Kadınların Sığınmaevleri Hakkındaki Düşünceleri". Yayınlanmamış Doktora Tezi. H.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 1992.
- 3- T.C. BAŞBAKANLIK AİLE ARAŞTIRMA KURUMU "Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları", Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı. Yayın No: 86. Ankara: 1995.
- 4- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI "Kadın".Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu - Ankara: Yayın No:DPT: 2358-ÖİK: 426, 1994.

- 5- T.C.BAŞBAKANLIK SOSYAL HİZMETLER VE ÇOCUK ESİRGEME KURUMU GENEL MÜDÜRLÜĞÜ Kadın Misafirhanelerinin Kuruluş ve İşleyişine Dair Yönetmelik. 1991.
- 6- UĞUR, İlhan. “**Kadın Evi: Bakırköy Kadın Sığınağının Öyküsü**”. İstanbul: Cep Kitapları A.Ş. 1992.
- 7- YILDIRIM, Aysel. “Sığınaklarda Kalan Kadınların Uğradığı Şiddetin Boyutları”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

SOSYAL HİZMET UZMANLARI AÇISINDAN ÇOCUK ve GENÇLİK MERKEZLERİ

Prof. Dr. Beril TUFAN (*)

Hakan ACAR (**)

Yüksel BAYKARA (**)

Özlem ÖNTAŞ (**)

GİRİŞ

Sokak çocuğu olgusunun toplumsal nedenlerden dolayı ortaya çıktığı bilinen bir gerçektir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan hızlı nüfus hareketliliği, işsizlik, yüksek doğum oranları, ekonomik krizler sokak çocukları olgusunu ayakta tutmaktadır. Dolayısıyla sokak çocukları olgusunun temel nedeninin ekonomik olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Ülkemizde özellikle 1950'lerden bu yana kentsel alanların çoğalması, kırdan kente göçün önlenemez boyutlara ulaşması ve kentlerin bu yükü gerek ekonomik gerekse sosyal boyutlarıyla kaldıramayışı sokak çocukları olgusunun en büyük nedenlerindedir. Sadece 1970-75 yılları arasında 1 700 000 kişi iller arasında göç etmiştir (Doh 1984:1). 1935-1990 yılları arasında herhangi bir nedenle göçe katılan toplam nüfus 32 800 000 dir. Buna göre 50 yıllık süreçte her 100 kişiden 95 i doğum yerini terk etmiştir (Onat 1993:6). Sonuç olarak bu durum gecekondular, altyapı sorunları, işsizlik ve sokak çocukları gibi bir çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Çünkü sanayileşmeye dayanmayan bu nüfus hareketliliği bir noktadan sonra kentsel alanlardaki kaynakların dağılımını etkilemiştir. Yeni kaynaklar üretilmemekte ve kaynaklar geliştirilmemektedir. Tüm bunların sonucunda desteksiz kalan her birey çalışmak zorunda kalmaktadır. Çocuklar da kendilerine ve ailelerine gelir sağlamak amacıyla sokaklarda marjinal işler yapar hale gelmektedir (Ataüz 1990:59).

Sokak çocuklarına ilişkin kaynaklardaki en büyük sorun sokak çocukları kavramının tanımlanması sorunudur. Bugün için geçerli tanım Danimarka'dan gelmiştir: "18 yaşın altında bulunan ve kısa / uzun süredir sokak ortamında yaşayan çocuklar sokak çocuğu olarak tanımlanabilir. Bu çocuklar oradan oraya başıboş mayın gibi dolaşır dururlar, kendi arkadaş grupları arasında ve sokakta ilişkilerini sürdürür-

(*) H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Öğretim Üyesi

(**) H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Araştırma Görevlisi

ler. Resmî olarak, bu çocuklar ana-babalarının yaşadıkları evi ya da bir sosyal refah kuruluşunu adres gösterebilirler. En çarpıcı olanı bu çocukların ana-baba, öğretmen, sosyal hizmet uzmanı gibi kendilerine karşı sorumlu bulunan yetişkinlerle ya çok az ilişkileri vardır ya da hiç yoktur" (Uluğtekin 1997:5).

Diğer bir tanımlama ise çocukların aileleriyle olan ilişkisi baz alınarak yapılmıştır:

- a) Aileleriyle sürekli ilişkisi olan çocuklar; bu çocukların aileleriyle ilişkileri kopmamıştır, günlerini sokakta geçirmelerine rağmen gece evlerine dönerler.
- b) Aileleriyle zaman zaman ilişki kuran çocuklar; bu çocukların aileleriyle bağları zayıflamış ama tamamen kopmamıştır.
- c) Aileleriyle hiç ilişkisi olmayan çocuklar; toplumun en yoksul kesiminden geldiği düşünülen, ailelerinden zorla veya kendi isteğiyle kopan günün hemen hemen tamamını sokakta geçirenler ise bu grupta yer almaktadır (Demiröz ve Diğerleri 1997:2).

Diğer bir tanıma göre ise sokak çocukları "bütünüyle sokağı mesken edinen yani geceleri ya da en azından bazı geceler evine dönmeyen, aile korumasından ve desteğinden bütünüyle ya da büyük ölçüde yoksun olan çocuklar" olarak tanımlanmaktadır (İlik,Türkmen, Geter 1994:13). Tanımlamalardan yola çıkılarak sokak çocukları iki ana grupta toplanmıştır:

- 1- Hayatlarını sokakta kazanan ancak evlerine dönme şansına sahip olan çocuklar (Children in the Street).
- 2- Tümüyle evlerinden kopmuş,sokaklarda yaşamayı seçmiş çocuklar(Children of the Street).

1.1. Sokakta Yaşayan Çocuklar

Sokakta yaşayan çocukların özellikle barınma,beslenme,giyim,temizlik gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Sokakta yaşayan çocuklar genellikle cami avlusu,park,bankaların para çekme makinalarının bulunduğu kulübeler,köprü altı gibi yerlerde barınırlar zaman zaman grup olarak zaman zaman da tek başlarına yaşarlar. Atauz'un 1990'da yaptığı çalışmaya göre çocuklar arkadaşlarıyla bile olsa bir mekan kiralama gücüne sahip değildir. Örneğin simitçiler geceleri simitlerini sattıkları fırınlarda barınırlar. Eğer böyle bir imkanları yoksa inşaatlarda,terkedilmiş konutlarda veya boş tren vagonlarında kalırlar. Eğer tamamen çaresiz kalırlarsa karakollara dahi başvurabilmektedirler. Özellikle büyük kentlere göç eden ailelerin çocukları risk altındadır. Ailenin ekonomik krize girmesiyle başlayan süreç aile ilişkilerinin bozulmasıyla devam eder. Geçimsizlik,aile içi şiddet çocuğun evden kaçmasına yol açabilir.

Sokakta yaşayan çocuklar sokakta çalışan çocuklara göre daha fazla risk altındadırlar. Çünkü sokakta çalışan çocuklar çoğu kez beğeni ve takdir toplarlar. Sokakta yaşayan çocuklar ise genellikle öfke toplarlar. Bu çocukların toplum tarafından red-

dedilmesi saldırganca tutumlara neden olabilir. Örneğin Brezilya'da sokak çocuklarını öldüren çetelere de rastlandığı bir gerçektir.

Sokakta yaşayan çocukların hırsızlık, gasp, kavga, tiner, bally, uyuşturucu gibi alışkanlıklara sahip olması daha sık görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer nokta ise sokakta yaşayan çocukların kendi aralarındaki ilişkinin sıcak ve destekleyici olmasıdır. Bu çocukların aile, akraba veya kurumsal destekten yoksun oluşları onları bu tür bir dayanışma içerisine sürüklemiştir. Tiner, bally koklayan çocuklar da bile zaman zaman kavgalar olsa da genellikle iyi ilişkilere sahiptirler(Demiröz ve Diğerleri 1997:7).

Sokakta yaşayan çocuklar şiddetin odağı olabilmektedir. Bu şiddet polisten, belediye görevlilerinden, çocukların kendileri kurdukları çetelerden veya kentte "temizlik" yapmak isteyen özel güvenlik gruplarından gelebilir(Uluğtekin 1997:10).

1.2. Sokakta Çalışan Çocuklar

Sokakta çalışan çocuklar " ailesinin geçimine katkıda bulunmak ya da kendi masraflarını karşılamak için günün bir bölümünde sokakta çalışan, gecenin erken ya da geç bir saatinde evine dönen " çocuklar olarak tanımlanabilir(İlik ve Diğerleri. 1994:13).

Bu çocuklar her ne kadar aileleriyle ilişkilerini koparmamış olsalar da her an sokak çocuğu olma riskine sahiptirler. Konanç'ın Ankara'da yaptığı alan araştırmasına göre görüşme yapılan 170 çocuktan büyük bir bölümünün çalışan çocuklar kategorisine girdiği, ailelerinin parçalanmamış olduğu, her gece evlerine döndükleri, ailelerinin yoksul olduğu ve kırdan kente göç ettikleri görülmektedir. Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Merkezi'ndeki sosyal hizmet uzmanlarının gözlemlerine göre çocukların büyük çoğunluğu 11-14 yaşları arasındadır ve ailesinin yanında kalmaktadır. Çocuklar genellikle öğrenimlerini yarıda bırakmışlardır. Çocukların yaşadıkları çevreyle çalışma alanlarının birbirine uzak olduğu belirtilmektedir. Çocukların çoğunun tam gün veya okul dışındaki yarım günde simit, sakız, su, balon sattıkları veya hamallık yaptıkları görülmektedir(İlik ve Diğerleri 1994:16).

Çalışma alanları parklar, hastane ve cami bahçeleri, kavşaklar, pazar alanları olarak sıralanabilir.

1.3. Türkiye'de Sokak Çocukları

Ülkemizde sokak çocuklarına ve dolayısıyla çocukların özelliklerine ilişkin yeterli tanıtıcı bulgu yoktur. Sokak çocukları konusunun son zamanlarda öneminin artması ve sokak çocuklarına ulaşmanın güç olması durumu daha da zorlaştırmaktadır.

Türkiye'de sokak çocuklarının gittikçe büyüdüğü artık herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Yasal açıdan bakıldığında 1990'da imzalanmış olan Çocuk Hakları Sözleşmesi çocukların korunması konusunda önemli bir adım gibi görünse de bunun hayata geçirilmesi istenildiği kadar hızlı ve işlevsel olamamaktadır. T.C. Anayasası'nın

41. Maddesi'nde " ailenin korunması" kavramı içinde çocukların korunmasından söz edilmekle birlikte "çocuk" kelimesiyle hangi yaşlar arasındaki grubun kastedildiği konusuna açıklık getirilmemektedir (Polat 1997;Akt.: Dedeoğlu ve Bahadır 1999:12). 1983 yılında 2828 sayılı yasa ile oluşturulan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK), korunmaya muhtaç çocuklar (KMÇ) için hizmet üreten tek kamu kuruluşudur. SHÇEK'in sokak çocuklarına yönelik özellikle son yıllarda önemli projeler ürettiği dikkati çekmektedir.

Sokak çocuklarına yönelik hizmet veren diğer bir kurum da küçükleri koruma şubeleridir. Küçükleri koruma şubesinin amacı terk edilmiş, başıboş ve kaçak olan 7-18 yaş grubunda bulunan küçüklerin aile veya kanuni yakınlarını araştırmak, bulunanları kanuni yakınlarına, bulunamayanları ilgili kurumlara teslim etmek, çocukların suça itilmelerini önlemek, suça itilenler hakkında yasal işlem yapmak, ilgili kamu kurum ve diğer emniyet birimleriyle işbirliği ve koordinasyon sağlamaktır (Polat 1999:7).

Sokak çocuklarıyla ilgili kurulmuş oldukça fazla demek ve vakfın olduğu görülmektedir. Bu sivil toplum örgütleri (STÖ), toplumun dikkatini çekmenin yanısıra oluşturdukları barınma merkezlerinde hizmet vermeye çalışmaktadırlar.

Sokak çocuklarıyla ilgili kuruluşlardan bir diğeri de belediyelerdir. Sokak çocukları sorununun çözümünde olabildiğince bürokrasinin az olması onlara hizmet götürmeyi kolaylaştıracaktır. Bu nedenle yerel yönetimler eliyle verilen hizmetler daha etkili ve verimli olabilmektedir.

Türkiye'de yaşayan sokak çocuklarına yönelik bilgiler çeşitli araştırmalar aracılığıyla ortaya konulmuştur. Bu amaca yönelik bazı araştırma sonuçları aşağıda verilmiştir.

Sokak çocuklarının birçoğu okul yaşamını terk etmiş ya da okula hiç gitmemiştir. Okula hiç gitmemiş, okuma yazma bilmeyen ya da ilkokulu terk etmiş çocukların oranı tüm sokak çocuklarının 2/3 ile 1/2 arasında değişmektedir (Uluğtekin 1997: 117). Yine Demiröz ve arkadaşlarının 1997' de yaptıkları çalışmaya göre çocukların % 41'i ilkokul mezunudur. Okula gitmeyenlerin oranı % 11 dir. Çocukların sadece % 0.4'ü lise mezunudur. Atauz (1990) da (1990) çalışmasında çocukların çoğunluğunun ilkokulu bitirdiğini ancak eğitimlerini sürdürenlerin sayısının oldukça az olduğunu belirtmektedir.

Çocukların yaşa göre dağılımlarına bakıldığında 11-12 yaşlarındaki çocukların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Diğer bir araştırmaya göre çocukların % 60'ı 14-18 yaşları arasındadır (Demiröz ve Diğerleri 1997:18).

Görülmektedir ki çocukların çoğunluğu ergenlik çağındadır. Bu durum hizmetler planlanırken gözönünde bulundurulmalıdır. Sokak çocuklarının ailelerine bakıldığında ailelerde genellikle 4-6 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır (Demiröz ve Diğerleri 1997:21).

Atauz (1990)'da çalışmasında çocukların parçalanmış veya çekirdek ailelerden geldiklerini belirtmektedir. Bu çocukların bir çoğunun gecekondularda yaşadığını söylemek yanlış olmaz. Gecekondu ailelerinin de giderek çekirdek aileye dönüştüğünü söyleyebiliriz. Nitekim Yasa'nın 1966 yılında yaptığı çalışmada gecekondu ailelerinin % 72'sinin çekirdek aile özelliklerine sahip oldukları anlaşılmıştır.

Sokak çocuklarının ailelerine bakıldığında annelerin eğitim düzeylerinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Annelerin %39.6'sı okuryazar değildir. Babaların % 40.4'ü ilköğretim mezunudur (Demiröz ve Diğerleri 1997:21). Yine Onat'ın yaptığı çalışmada gecekondu kadınlarının % 18'i okuma yazma bilmemektedir. Babaların % 55.67'si ise ilköğretim mezunudur (Onat 1993:89). Atauz (1990:14)'un çalışmasına göre anneler ve kızlar genellikle ev dışında çalışmazlar. Babaların çoğunluğu herhangi bir güvenesi olmayan ve özel bir beceri gerektirmeyen resmi olmayan işlerde çalışmaktadır. Babalarda işsizlik oranı yüksektir.

Bir diğer araştırmaya göre babaların % 20.2'si çalışmamaktadır (Demiröz ve Diğerleri1997:21). İlik ve arkadaşlarının (1994:197) yaptıkları araştırmaya göre babaların büyük bir kısmı ilköğretim mezunudur ve asgari ücretin üzerinde gelire sahiptir. İstanbul'da sokak çocukları üzerine yapılan bir araştırmaya göre çocuklarının ailelerinin % 27.2'si gecekonduda % 26.6'sı da apartman dairesinde yaşamaktadır (Demiröz ve Diğerleri.1997:21). Yine aynı araştırma sonuçlarına göre çocukların % 15'i tek başına % 73'ü ise arkadaşlarıyla yaşamaktadır. Barınma yerlerinin yazın ve kışın değiştiğini ve % 33.6' sını ne bulurlarsa yediklerini belirtmektedir.

Yılmaz(1998)'ın İstanbul'da yapmış olduğu "Sokak Çocukları" adlı çalışmasında 60 erkek çocuk ile görüşülmüştür. Çocukların yaş ortalaması 14-15 tir. Görüşülen çocukların ailelerinin büyük kısmı Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerindedir. Çocukların yarıya yakını ailesiyle birlikte yaşamaktadır. Annelerinin büyük bir kısmı babalarının ise büyük bir kısmı okur yazar değildir. Çocuklar birincil ihtiyaçlarını karşılamada öncelikleri arasında yemek, sigara, tiner ve baly yer alırken sağlık ve temizlik ihtiyaçları en son düşünülen ihtiyaçlardır. Yiyecek ihtiyaçlarını lokantalardan, insanlardan para isteyerek karşılarken giyecek ihtiyaçlarını karşılamak için sokak çocuklarına yönelik gönüllü kuruluşlardan yardım almaktadır.

1.4. Sokak Çocuklarına Yönelik Hizmetler

1.4.1.Sokak Çalışması (Street Work)

Sokak çocuklarına verilen hizmetlerin ilk ayağı sokak çalışmasıdır. Eğer sokak çocuklarını anlamak ve onlara yardım etmek istiyorsak belli bir zamanı onlarla birlikte onların bölgesinde ve sokağında geçirmemiz gerekir. Sokak çocukları sokakla yakın bir ilişkiye sahiptir. Sokağın tehlikelerine ilişkin algılayışımız sonucu çocukları hemen sokaktan uzaklaştırmayı düşünürüz. Buna karşın acele davranmaktan kendimizi alabilirsek sokakları sokak çocuklarının hayatlarındaki bir gerçek olarak anlayabiliriz ve onlarla kendi çevrelerinde çalışmaya başlayabiliriz. Sokak çalışmasının olumlu yönleri aşağıda ele alınmıştır:

- 1- Barınaklar ve diğer kurum projelerinden daha çok sayıda sokak çocuğuna ulaşılır.
- 2- Öz sağlık bakımı, eğitim, rekreasyon ve diğer hizmetlerden yararlanamayan çocuklara bu hizmetleri sağlar.
- 3- Sokak çocuklarının dünyalarına ve ihtiyaçlarına ilişkin yoğun bilgiler sağlar.
- 4- Çocukların toplumsal şiddetten ve güvenlik güçlerinin uygunsuz tepkilerinden korunmasına yardım eder.
- 5- Çocuklara sokaklardan kurtulmak için fırsat verir (Street Children-Resource Sheets For Project Management Childhope (UK). Sheet: 6, Page: 1).

Sokak çocuklarıyla ilk teması sağlamak için genelde iki teknik kullanılır. Bunlardan biri sokak çocuklarına ilişkin bir araştırma yapmak diğeri sokak öğretmenleri aracılığı ile onlara ulaşmaktır (Uluğtekin. 1997: 42). Sokak öğretmenleri sokakta herhangi bir oyuncakla oynayıp bu çocuklara varlığını hissettirirler. Böyle bir tekniğin uygulanması hem sabır ve zaman hem de cesaret gerektirir. Sokak öğretmeni sokağın bir köşesinde durur,oyuncakla oynar. Çocukların kendisinin yerel bir yetkili ya da bir otoriteyi temsil etmediğini ve yaklaşırlarsa herhangi bir sorunla karşılaşmayacaklarını anlamalarını bekler. Daha sonra onlarla etkili bir etkileşim kurmaya çalışır (Uluğtekin. 1997: 42).

1.4.2. Kurumsal Hizmetler (Indoor Services)

Sokak çocuklarına yönelik kurumsal hizmetler aşağıda verilmiştir:

- 1) Gece Barınakları : Sokak çocukları istedikleri zaman gece kalmak,uyumak ve bazı temel ihtiyaçlarını giderebilmek için bu kurumlara başvurabilir.
- 2) Gündüz Merkezleri: Bu merkezler gece barınakları ile aynı bina içinde yer alabilir. Çocuklar buraya gündüz gelebilir, sağlık problemlerine çözüm arayabilirler. Eğitim ve boş zamanlarını değerlendirme, eğlence olanakları da bu merkezlerde sunulabilir.

1.4.2.1. Kapalı Mekan Çalışmasının Yararları

Sokak çocuklarıyla kapalı mekanlarda çalışma çeşitli yararlar sağlamaktadır. Aşağıda buna ilişkin bilgiler verilmiştir.

- 1) Bir bina içinde çevre üzerinde kontrol sokak çalışmasına göre daha fazla sağlanabilir. Örneğin soğuk hava sokak çocukları için büyük bir sorundur. Sıcak bir bina onlar için çok değerli olabilir.
- 2) İyi bir kadro ve ekipman ile dengeli, öğretici ve eğitici bir çevre yaratılabilir. Bu olanakları sokaklarda yaratmak zordur.
- 3) Banyo ve mutfak gibi olanaklar sunulabilir.
- 4) Sokak çocukları için barınma olanakları sağlar.
- 5) Daha uzun süre iletişim kurma olanağı olduğu için personel çocukları daha iyi tanıyabilir.

Sokak çocukları ile ilgili çalışmalarda sosyal hizmet mesleğinin sahip olduğu üç temel işlev son derece önem taşımaktadır.1- Tedavi ve rehabilite edici işlev, 2- Korumucu ve önleyici işlev ve 3- Geliştirici ve değiştirici işlevdir. Sosyal hizmetin te-

davi ve rehabilite edici, koruyucu ve önleyici, geliştirici ve değiştirici işlevleri sosyal hizmetin sosyal kişisel çalışma, sosyal grup çalışması ve toplumla çalışma yöntemleri aracılığıyla yerine getirilir. Sokak çocuklarına yönelik çalışmalarda mesleki yöntemler ayrı ayrı ya da birbirini tamamlayıcı yönde uygulanır. Bir kurumda ya da sokakta çalışan sosyal hizmet uzmanı öncelikle sokak çocuğu ile güven ilişkisi geliştirmelidir. Sokak çocuğu ile sosyal hizmet uzmanı arasında güven ilişkisinin gelişmesi ile birlikte sosyal hizmet mesleğinin tedavi ve rehabilite edici işlevi devreye girmiş olmaktadır. Sokak çocuğu sadece bireysel boyutta değil, aile, yakın çevre ve toplum boyutunda da ele alınmaktadır. Sokak çocuğunun rehabilitasyonu için çocuğun kendine özgü özellikleri göz önüne alınarak etkili bir müdahale programı hazırlanmalıdır. Sosyal hizmet uzmanı böyle bir durumda üç ana grupla çalışmak durumundadır. 1- Sokak çocuğu, 2- Ailesi, 3- Diğer meslek elemanları ve kuruluşlardır.

BÖLÜM II

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma ile Türkiye'de çocukların korunmasına yönelik hizmet veren önemli kurumlardan birisi olan Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı Çocuk ve Gençlik Merkezlerinin sosyal hizmet uzmanları (SHU) gözüyle değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Öncelikle SHÇEK Genel Müdürlüğü'nden Türkiye'de SHÇEK'e bağlı olarak hizmet veren tüm çocuk ve gençlik merkezlerinin adres ve telefon numaraları alınmıştır. Araştırma amacı doğrultusunda hazırlanan anketin ön denemesi Ankara'da Ulus Çocuk ve Gençlik Merkezi'nde çalışan sosyal hizmet uzmanlarıyla yapılmıştır. Araştırmada Ankara Ulus Çocuk ve Gençlik Merkezi, Antalya Çocuk ve Gençlik Merkezi, İstanbul Kadıköy Yel değirmeni Çocuk ve Gençlik Merkezi, İstanbul Beyoğlu 75. Yıl Çocuk ve Gençlik Merkezi, İstanbul Vakıfbank Umut Çocukları İlköğretim Okulu, İzmir Çocuk Rehabilitasyon Merkezi, İzmir Necdet Alpar Çocuk ve Gençlik Merkezi, Ordu Çocuk ve Gençlik Merkezi'nde çalışan sosyal hizmet uzmanlarına araştırma amacı doğrultusunda hazırlanan anket 1999 Ağustosunda posta yoluyla gönderilmiştir. Bu merkezlerden Antalya Çocuk ve Gençlik Merkezi'nin henüz hizmete açılmadığı öğrenilmiş ve İstanbul Kadıköy Yel değirmeni Çocuk ve Gençlik Merkezi'nden yanıt alınamamıştır. Yanıt alınamayan merkezlere telefon edilmiş, anketler yeniden fakslanmıştır. Araştırmaya merkezlerde çalışan 16 sosyal hizmet uzmanı dahil edilmiştir.

2.2. Bulgular Ve Yorum

Bu bölüm üç altbölümden oluşmaktadır. Birincisi merkezlerde çalışan sosyal hizmet uzmanlarının sosyo-demografik özellikleri, ikincisi sokak çocuklarının sosyo-demografik özellikleri, üçüncüsü de çocuk ve gençlik merkezlerinin özellikleri ve merkezlerde yapılan çalışmalara ilişkin bulgulardır.

2.2.1. Sosyal Hizmet Uzmanlarının Sosyo-Demografik Özellikleri

Burada sosyal hizmet uzmanlarının yaş, cinsiyet durumu, lisansüstü eğitimi, kaç yıldır merkezde çalıştığı ve daha önce çalıştığı kurum ve kuruluşlar ele alınmıştır. Araştırma kapsamına 16 SHU dahil edilmiştir.

Çizelge 1: SHU'ların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	6	37,5
Erkek	10	62,5
Toplam	16	100

Çizelgede de görüldüğü gibi merkezlerde çalışanların çoğunluğu erkek SHU'lerden oluşmaktadır. Sokak çocukları ile çalışma yapmanın güç olması ve çalışma koşullarının ağırlığının erkek sosyal hizmet uzmanlarının bu alanda daha fazla yer almasında etkili olduğu düşünülebilir. Sokak çocukları ile iletişim kurmak ve mesleki çalışmalarını yürütmek için sokak çalışmasının gerekliliği gecenin değişik saatlerinde sokaklarda zaman geçirmeyi beraberinde getirmektedir. Bu durumun kadın sosyal hizmet uzmanlarının sayıca azlığında etkili olduğu düşünülebilir.

Çizelge 2: SHU'ların Yaşa Göre Dağılımı

Yaş	Sayı	%
20-25	2	12,5
26-31	9	56,25
32-37	5	31,25
Toplam	16	100

Çizelgede görüldüğü gibi sosyal hizmet uzmanlarının yarıdan fazlası 26-31 yaşları arasındadır. Genel olarak bakıldığında genç bir uzman grubunun bu alanda hizmet verdiği görülmektedir. Bu durum uzmanların sokak çocukları ile iletişim kurmaları açısından olumlu bir göstergedir.

Çizelge 3: SHU'ların Lisansüstü Eğitimi Alma Durumu

Lisansüstü Alma Durumu	Sayı	%
Almış	1	6,25
Almamış	15	93,75
Toplam	16	100

Görüldüğü üzere sokak çocukları alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının tamamına yakını herhangi bir disiplinden lisansüstü eğitim almamışlardır.

Çizelge 4: SHU'ların Daha Önce Çalıştığı Kurum/Kuruluşa Göre Dağılımı

Daha Önce Çalışılan Kurum/Kuruluş	Sayı	%
Sokak Çocuklarıyla İlgili Kuruluşlar	8	50
Sokak Çocuklarıyla İlgili Olmayan Kuruluşlar	5	31,25
Çalışmamış	3	18,75
Toplam	16	100

Çizelgede de görüldüğü gibi SHU'ların yarısı daha önce sokak çocuklarıyla ilgili bir kuruluşta çalışmışlardır. Önceden benzer bir kuruluşta çalışmış olmak, uzmanların bu alanda deneyim edinmeleri açısından önemlidir. Bu durum SHU'ların mesleki çalışmalarını olumlu yönde etkileyen bir unsur olabilir.

2.2.2. Sokak Çocuklarının Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmada, çocuk ve gençlik merkezlerinde sokak çocuklarının sayısı ve yaş ortalamaları farklılık göstermektedir. Merkezlerdeki çocukların sayısı 5-60 arasında değişmektedir. Çocukların yaş ortalamaları ise 5-17 arasında değişmektedir. Çocukların ailelerinin geldikleri bölgelere bakıldığında, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nin önde gelen bölgeler olduğu görülmektedir. Şehirlere bakıldığında ise Batman, Mardin, Diyarbakır, Ordu, Sinop, Gaziantep, Ağrı, Kars, Şanlıurfa, Tokat'ın ilk sıraları aldığı görülmektedir. Çizelge 5'de çocuklarda madde bağımlılığı oranlarını göstermektedir.

Görüldüğü üzere merkezlere devam eden çocukların % 75'inde madde bağımlılığı olduğu ortaya çıkmıştır. Sokak çocukları zamanlarının büyük çoğunluğunu sokak-

Çizelge 5: Merkeze Devam Eden Çocukların Madde Bağımlısı Olma Durumu

Madde Bağımlılığı	Sayı	%
Var	12	75
Yok	4	25
Toplam	16	100

larda geçirdikleri için sokakların bütün tehlikelerine karşı savunmasız durumdadırlar. Bu durum sonucu sokak çocukları madde kullanımı, suça yönelme, istismar edilme gibi birçok tehlike ile karşı karşıya gelmektedirler.

2.2.3. Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'na Bağlı Çocuk ve Gençlik Merkezlerinin Özellikleri ve Merkezlerde Yapılan Çalışmalar

Bu bölümde araştırmaya dahil edilen merkezlerin özellikleri ve merkezlerde yapılan çalışmalar verilmektedir.

Çizelge 6: Çalışılan Kuruluşun Fiziksel Olanaklarının Uygun Olup Olmadığı

Kuruluşun Fiziksel Olanakları	Sayı	%
Uygun	1	6,25
Uygun Değil	15	93,75
Toplam	16	

Çizelge 6'da görüldüğü üzere sosyal hizmet uzmanlarının tamamına yakını merkezlerin fiziksel olanaklarını yetersiz olarak tanımlamışlardır. Sokak çocukları ile kapalı mekanlarda çalışmak birtakım fiziksel düzenlemelerin de yapılmasını gerektirir. Öncelikle bu merkezlerin geniş bir kullanım alanına sahip olması, banyo, mutfak, yemekhane gibi mekanların bulunması çocukların ihtiyaçlarının gerektiği gibi karşılanmasında önemlidir. Yine çocukların boş zamanlarını değerlendirmeleri, ilgileri doğrultusunda olumlu yönde yönlendirmeleri ve hizmetin niteliği açısından merkezlerin sahip olduğu fiziksel olanaklar önemsenmelidir.

Çizelge 7: SHU'ların Çalışmalar Sırasında İşbirliği Yaptığı Kurum/Kuruluşların Olup Olmadığı

İşbirliği Yapılan Kurum/Kuruluşun Varlığı	Sayı	%
Evet	14	87,5
Hayır	2	12,5
Toplam	16	100

Çizelgeye bakıldığında SHU'ların büyük bir kısmının mesleki çalışmalarında diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaptığı görülmektedir. Bilindiği üzere sokak çocukları sorunu disiplinlerarası bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu durum farklı disiplinlerin ve farklı kurumların ortak çalışmalarını gerektirir. Bunun yanı sıra sosyal hizmet uzmanlarının sokak çocukları ile çalışmalarını yürütürken üstlendikleri önemli bir rol de arabuluculuk rolüdür. Sosyal hizmet uzmanları aracılık rolleri gereği toplumun çeşitli kesimleri ve kuruluşları ile sokak çocukları arasında arabuluculuk yapar ve müracaatçının haklarını savunur. Sözgelimi suç işleyen bir sokak çocuğunun emniyet kuvvetleri ve mahkemeler ile ilişkilerini SHU düzenler. Bu kurumlara karşı çocuğun haklarını korur. Dolayısıyla arabuluculuk ve savunuculuk rolleri gereği SHU'lar birçok kurum ve kuruluş ile işbirliği içerisinde olmalıdır.

Çizelgeye bakıldığında SHU'ların yarısından fazlasının merkezi idareye bağlı kurum ve kuruluşlar ile işbirliği içerisinde oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra işbirliği yapılan kuruluşların yarıya yakını sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler oluşturmaktadır. Sivil toplum örgütleri toplam içerisinde % 10'luk bir paya sahiptir.

Çizelge 8: SHU'ların Çalışmalar Sırasında İşbirliği Yapılan Kurum/Kuruluşlar

İşbirliği Yapılan Kurum/Kuruluşlar	Sayı	%
Merkezi İdareye Bağlı Kuruluşlar	42	60.8
Yerel Yönetimler	7	10.1
Sivil Toplum Örgütleri	20	28.9
Toplam	69	100

Kuruluşlara bakıldığında sokak çocuklarına yönelik gönüllü kuruluşların, il milli eğitim müdürlüklerinin, belediyelerin, valiliklerin ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının ilk sıraları aldığı görülmektedir. Sokak çocukları sorununun çözümünde halkın katılımını sağlamak ve toplumun konuya ilişkin bilinç düzeyini artırmak önemlidir. Sivil toplum örgütleri ile yapılan işbirliği bu çerçevede büyük önem taşır. Dolayısıyla SHU'ların çalışmalarında sivil toplum örgütleri ile ortak hareket etmeleri ve varolan ilişkilerini geliştirmeleri olumlu olacaktır.

Çizelge 9: SHU'ların Çalışmalarında Gönüllü Kişilerden Yararlanma Durumu

Gönüllü Kişilerden Yararlanma Durumu	Sayı	%
Evet	14	87,5
Hayır	2	12,5
Toplam	16	100

Çizelge 9'da da görüldüğü gibi uzmanların tamamına yakını çalışmalarında gönüllü kişilerden yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Daha önce de söylendiği gibi halkın katılımının sağlanması ve soruna bilinçlendirilmesi, yapılan çalışmaların başarısını da etkileyecektir. Çalışmalara gönüllü kişilerin katılımının sağlanması hem hizmette tasarrufu ve işgücü sağlayacak, hem de bu kişilerden toplumun bilinçlendirilmesi yönünden liderler olarak yararlanılabilecektir.

Çizelge 10: SHU'ların Çalışmalarını Diğer Meslek Elemanları İle Birlikte Yürütme Durumu

Çalışmaların Diğer Meslek Elemanları İle Yürütülmesi	Sayı	%
Evet	8	50
Hayır	8	50
Toplam	16	100

Çalışmaları farklı kurum ve kuruluşlar gibi farklı meslek elemanlarıyla birlikte yürütme soruna disiplinlerarası bir bakışı getirecektir. Çizelgeye bakıldığında uzmanların yarısı farklı meslek elemanlarıyla çalıştığını ifade etmişlerdir. Uzmanlarla yapılan görüşmede kuruluşlarda meslek elemanlarının sayıca yetersiz olduğu öğrenilmiştir. Bu durum kuruluşlardaki ekip çalışmasını da engelleyici bir unsurdur.

Çizelge 11: Merkezlerde Yapılan Çalışmalar

Mesleki Çalışmalar	Sayı	%
Yöntem	3	6.1
Aile Çalışması	10	20.4
Sokak Çalışması	7	14.2
Birincil İhtiyaçları Karşılama	9	18.3
Ayni-Nakdi Yardım	3	6.1
Hizmet İçi Eğitim	6	12.2
Psiko-Sosyal Etkinlikler	8	16.3
Koruma Altına Alma	3	6.1
Toplam	49	100

Çizelgede de görüldüğü gibi sosyal hizmet uzmanları daha çok sırasıyla sokak çocuklarıyla çalışmalarında aile çalışması, birincil ihtiyaçların karşılanması, psiko-sosyal etkinlikler düzenleme ve sokak çalışması başlıkları altında çalışmalar yaptıklarını ifade etmişlerdir. Sokak çocukları yoluyla ailelere ulaşan SHU yaptığı sosyal inceleme sonucunda aileye uygun hizmeti sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu çocukların birincil ihtiyaçlarını karşılamaları önemli bir sorundur. Yılmaz (1998) araştırmasında, çocukların bu ihtiyaçlarını insanlardan para isteyerek ve sokak çocuklarına yönelik kuruluşlardan karşıladığını ortaya koymuştur. Bu açıdan, merkezlerin varlığı büyük önem taşımaktadır. Sosyal hizmet mesleği bireyi çevresiyle ele almaktadır. Bu açıdan sorunun bütüncül yaklaşımla ele alınmasında çalışmaya ailenin de dahil edilmesi önemlidir. Sokak çocuklarıyla çalışmasının ilk ayağı olan sokak çalışması sokak çocukların dünyalarına ilişkin bilgiler sağlar. Bu açıdan çocuklarla, onların yaşadığı bölge ve sokakta zaman geçirmek onlara ulaşmada önemlidir. SHU'nun önemli bir bölümü merkezlerde çocuklara yönelik etkinlikler düzenlendiğini belirtmişlerdir. Çocukların ergenlik çağına olduğu düşünüldüğünde bu çocukların olumlu bir biçimde yönlendirilmesi açısından merkezlerde yapılan faaliyetler önemlidir.

Çizelge:12 Çalışmalarda Yaşanılan Sorunlar

Sorunlar	Sayı	%
Fiziksel- Maddi Sorunlar	11	32.3
Personel Yetersizliği	6	17.6
Politikasızlık	6	17.6
Yasal Düzenleme Olmıyışı	5	14.7
Bilgi Beceri Eksikliği	4	11.7
Sosyal Risk	2	5.8
Toplam	34	100

Sokak çocukları ile çalışan SHU çalışmalarını sürdürürken birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Çalıştıkları alanın doğası gereği zor şartlar altında çalışmalarını devam ettiren sosyal hizmet uzmanları bir de kurumsal ve mesleki eksiklikler ile karşılaşmalarında etkili ve verimli bir hizmet verilmesi mümkün olmamaktadır. Görüşülen uzmanların büyük bir çoğunluğu sırasıyla fiziksel-maddi sorunlar, personel yetersizliği ve sokak çocuklarına yönelik devlet politikasının olmadığını ifade etmişlerdir.

Çizelge 13: Kayıt Tutulma Durumu

Kayıt Tutulma Durumu	Sayı	%
Evet	16	100
Hayır	-	-
Toplam	16	100

Bilindiği üzere sosyal hizmet mesleğinde kayıt tutma bilgilerin bir araya gelmesi, kalıcılığı, kurumlar arası havale sisteminin çalışması ve müracaatçının ihtiyaç duyduğu hizmeti alması açısından önemlidir. Çizelgede de görüldüğü gibi uzmanların tümü çalışmalarında kayıt tuttuklarını belirtmişlerdir.

Çizelgede de görüldüğü gibi, sosyal hizmet uzmanlarının büyük bir kısmının verdiği hizmetin sorunu çözmede etkili olduğunu düşünürken % 37,5'i etkili olmadığı

Çizelge14: Merkezin Verdiği Hizmetlerin Sorunun Çözümüne Katkısı

Sorunu Etkileme Durumu	Sayı	%
Evet	10	62,5
Hayır	6	37,5
Toplam	16	100

ğını ifade etmiştir. Uzmanlar hizmeti vermede pekçok sorun yaşadıklarını belirtirken, verdikleri hizmetin sorunun çözümüne katkısı olduğunu düşünmektedir.

Çizelge15: SHU'lann Sorunun Çözümüne Yönelik Önerileri

Öneriler	Sayı	%
Makro Politika Önerileri	24	47
Hizmet Önerileri	27	53
Toplam	51	100

Çizelgede de görüldüğü gibi, SHU'lar birbirine yaklaşık oranlarda sorunun çözümüne yönelik makro politika önerileri ve hizmet önerileri getirmişlerdir. Makro politika önerilerinde, işsizliğin,yoksulluğun ve de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göçün önlenmesi, devletin sokak çocuklarına yönelik yasal ve yönetsel politikasının olması, yerel yönetimlerin sokak çocuklarına yönelik hizmetlerde daha etkin olması, önleyici hizmetlerin geliştirilmesi (özellikle aileye yönelik hizmetler), kamu kurumlarının ve sivil toplum örgütlerinin koordinasyonu yer almaktadır.

Hizmet önerilerinde ise mobil ekip, gece barınağı,gündüz hizmet merkezini içeren basamaklı hizmet modeli,proje modellenli çalışma,hizmet çeşidinin artırılması, toplumun bilinçlendirilmesi, sosyal hizmet danışma birimlerinin oluşturulması, sokak çocuklarına yönelik kapsamlı mesleki rehabilitasyon projeleri,hizmet içi eğitim ile personelin niteliğinin artırılması, ekip çalışması gibi öneriler bulunmaktadır.

BÖLÜM III

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de çocuğun korunmasına yönelik en önemli kurumlardan birisi Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'dur. Bu araştırmada, SHÇEK'e bağlı çocuk ve gençlik merkezlerinde çalışan 16 sosyal hizmet uzmanının sokak çocukları sorununun çözümüne yönelik hizmetler konusundaki görüşleri değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada ortaya çıkan önemli sonuçlardan birisi çocuk ve gençlik merkezlerinin yasal temelinin olmayışı nedeniyle çalışmaların istenildiği gibi yürütülemediğidir. Bir başka sonuç ise SHU'ların çoğunluğu yoksulluk, işsizlik, göç gibi sosyal sorunların çözümüne yönelik politika, plan ve programlar geliştirilip uygulanmadığı sürece sokak çocukları sorununun çözümünde etkili olunamayacağını ifade etmiştir. Sorunun çözümüne yönelik birçok hizmet modeli önerirken kendilerinin bilgi ve becerilerinin eksik olduğunu ve bunu gidermeye yönelik hizmet içi eğitim programlarının düzenlenmesini istemektedirler. Çocuklarla çalışırken risk aldıklarını bildirmeleri de kayda değer bir sonuçtur. Bilinmektedir ki bir çok sosyal sorun gibi sokak çocuklarına yönelik hizmet vermek disiplinlerarası anlayışı gerektirmektedir.

SHU'ların diğer meslek elemanlarıyla çalışmıyor olması önemli bir sorundur. Sokak çocuklarıyla yapılan çalışmalarda yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri çocuklara ulaşmak açısından önemlidir. Ancak bu araştırmada sosyal hizmet uzmanlarının çalışmalarında sivil toplum örgütleri ile işbirliğine giderken yerel yönetimlerle işbirliğinden yeteri kadar söz edilmemektedir. Araştırmada önemli sonuçlardan biri de merkezlerin yetersiz fiziksel olanaklara sahip olmasıdır. Söz konusu bu sonuçlara göre öneriler aşağıda sıralanmıştır:

- Korunmaya Muhtaç Çocuk kavramının yeniden tartışılması ve toplumdaki tüm çocuklara yönelik yasal-kurumsal bütünlüğün sağlanması,
- Sokak çocuklarına yönelik çözümün çocuklar ve aileleri ile birlikte üretilmesi ve katılımlarının sağlanması,
- Toplumda aileye yönelik destekleyici hizmetlerin geliştirilmesi,
- Çocuk haklarının korunmasına yönelik çocukların da içinde yer aldıkları örgütlenmelerin oluşturulması,
- Çocuk ve gençlik merkezlerinde çalışacak elemanların mutlaka orada çalışmaya istekli olmalarının önemszenmesi,
- Ekip çalışmasının öneminin kavranması,
- Dünyada sokak çocuklarına verilen hizmetler büyük ölçüde sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler eliyle gerçekleştirilmektedir. Buna bağlı olarak sokak çocuklarına bürokratik bir yapı içinde hizmet vermenin zorluğu nedeniyle SHÇEK'in finansmanını sağladığı proje ekipleriyle çalışılmasının daha etkili olabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- DEMİRÖZ, Filiz, Özcan KARS ve Seyit BULAK. **İstanbul'da Sokak Çocukları** 1997.
- DOH, Rainer. "Inter-Provincial Migration In Turkey And It's Socio-Economic Background A Correlation Analysis", **Nüfus Bilim Dergisi** . 6:49-61.
- ATAUZ, Sevil. **Ankara'da ve Şanlıurfa'da Sokak Çocukları**. Unicef, 1990.
- İLİK, Bülent, Zeynep TÜRKMEN, Rojda GETER. **Sokaktan Ustahğa**. Ankara, 1994.
- ULUĞTEKİN, Sevdâ. **Sokak Çocukları. Eğiticilerin Eğitimi Programı**. Sokak Çocukları Proje Geliştirme ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- ONAT, Ümit. **Gecekondu Kadınının Kente Özgü Düşünce ve Davranışlar Geliştirme Süreci**. Ankara, 1993.
- Street Children-Resource Sheets For Project Management**. Childhope (UK)..
- POLAT, Oğuz. "Türkiye'de Sokak Çocukları", **Çocuk Forumu**. 2.3: 1-13 1999.
- YILMAZ, Sibel. "Sokak Çocukları", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, 1998.
- DEDEOĞLU, Ceyda ve Nurşat BAHADIR. "Yeldeğirmeni Sokak Çocukları Umud Evindeki Çocuklarla İlgili Kesitsel Bir Çalışma", **Çocuk Forumu**. 1999

ONUR KURULU

Prof. Dr. Süleyman Sağlam
Hacettepe Üniversitesi
Rektörü

Dr. İ. H. Olcay Ünver
Gap İdaresi
Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Özyayın
Dicle Üniversitesi
Rektörü

Cemil Serhadlı
Diyarbakır Valisi

Prof. Dr. Sema Kut
Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksekokulu
Em. Öğr. Üyesi

DÜZENLEME KURULU

Başkan

Prof. Dr. A. Beril Tufan

Üyeler

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksekokulu

Gap Bölge Kalkınma
İdaresi Başkanlığı

Prof. Dr. Sevil Atauz
Yrd. Doç. Dr. Ümit Onat
Yrd. Doç. Dr. Kasım Karataş
Araş. Gör. Özcan Kars
Araş. Gör. Gülsüm Çamur Duyan
Araş. Gör. Hakan Acar

Aycan Altay
Rıfat Dağ
Gül Gemalmaz
Aygül Fazhoğlu
Nurcan Baysal
Erdal Erdem

Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Remzi Oto

SOSYAL HİZMET SEMPOZYUMU '99
PROGRAMI

20 Ekim 1999 Çarşamba

- 8.30 - 9.30 Sempozyuma Kayıt
9.30 - 10.00 Açılış Konuşması
Prof. Dr. A. Beril Tufan
H. Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Müdürü
10.00 - 11.00 Protokol Konuşmaları
11.00 - 11.15 Çay Arası
11.15 - 13.00 KONFERANS
Prof. Dr. Ayda Eraydın
ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge
Planlama Bölümü Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Sema Kut
H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Emekli Öğretim
Üyesi
Dr. İ. H. Olcay Ünver
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı
13.00 - 14.00 Öğle Yemeği (Diyarbakır Belediyesi)
14.00 - 16.30 Grup Çalışmaları
20.00 Akşam Yemeği (Diyarbakır Valiliği)

21 Ekim 1999 Perşembe

- 9.00 - 12.30 Grup Çalışmaları
12.30 - 13.30 Öğlen Yemeği (GÜNİAD)
13.30 - 16.30 Grup Çalışmaları
20.00 Akşam Yemeği (Ticaret ve Sanayi Odası)

22 Ekim 1999 Cuma

- 09.00 - 10.45 Grup Raporlarının Sunumu ve Tartışma
(1., 2., 3., 4. grupların sunumu)
Başkan : **Prof. Dr. Gönül Erkan**
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu
10.45 - 11.00 Çay Arası

- 11.00 - 12.45 Grup Raporlarının Sunumu ve Tartışma
(6., 6., 7., 8. grupların sunumu)
Başkan : **Prof. Dr. İlhan Tomanbay**
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu
- 12.45 - 13.30 Öğlen Yemeği (Diyarbakır Belediyesi)
- 13.30 - 14.45 Grup Raporlarının Sunumu ve Tartışma
(9., 10., 11. grupların sunumu)
Başkan : **Prof. Dr. Remzi Oto**
Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi
- 14.45 - 15.00 Çay Arası
- 15.00 - 17.00 **PANEL**
BÖLGESEL KALKINMA VE SOSYAL POLİTİKALAR
Panel Yöneticisi :
Dr. Necat Erder
ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü
Konuşmacılar :
Prof. Dr. Gürhan Fişek
A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi
Doç. Dr. Şener Koçyıldırım
H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu
Dr. Bülent İlik
SHÇEK Genel Müdürlüğü
İbrahim Tuğrul
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
Şeyhmus Diken
Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi
- 17.00 - 17.30 Değerlendirme ve Kapanış
- 20.00 Akşam Yemeği (Dicle Üniversitesi)

SOSYAL HİZMET SEMPOZYUM '99
GRUP ÇALIŞMALARI

- Grup Çalışması 1 . **Sağlık Sorunları**
Sunuş Bildirisi : **Prof. Dr. Halil Değertekin**
Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi
- Yönetici : **Prof. Dr. Hikmet Pekcan**
Hacettepe Üniversitesi Sağlık İdaresi Yüksekokulu
- Grup Çalışması 2 . **Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması**
Sunuş Bildirisi : **Prof. Dr. Işıl Bulut**
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler
Yüksekokulu
- Yönetici : **Prof. Dr. Hakan Şatıroğlu**
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi
- Grup Çalışması 3 . **Kadın İstihdamı**
Sunuş Bildirisi : **Şenay Eser**
Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel
Müdürlüğü
- Yönetici : **Melek Çakmak**
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
- Grup Çalışması 4 . **Genç İşsizliği**
Sunuş Bildirisi : **Yrd. Doç. Dr. Kasım Karataş**
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler
Yüksekokulu
- Yönetici : **Halil Özkan**
Turizm Bakanlığı
- Grup Çalışması 5 . **Kırsal Kalkınma**
Sunuş Bildirisi : **Rıfat Dağ**
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
- Yönetici : **Halil Ağah**
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

- Grup Çalışması 6 . **Göç ve Kentleşme**
 Sunuş Bildirisi : **Doç. Dr. Atilla Göktürk**
 Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
 Fakültesi
- Yönetici : **Yrd. Doç. Dr. Ümit Onat**
 Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler
 Yüksekokulu
- Grup Çalışması 7 . **Toplum Merkezleri**
 Sunuş Bildirisi : **Doç. Dr. Şener Koçyıldırım**
 Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler
 Yüksekokulu
- Yönetici : **Aygül Fazlıoğlu**
 GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
- Grup Çalışması 8 . **Sokak Çocukları**
 Sunuş Bildirisi : **Prof. Dr. Sevil Atauz**
 Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler
 Yüksekokulu
- Yönetici : **Prof. Dr. Remzi Oto**
 Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi
- Grup Çalışması 9 . **Sivil Toplum Örgütleri**
 Sunuş Bildirisi : **Birten Gökyay**
 Ankara Halkla İlişkiler Derneği
- Yönetici : **Kemal Küçükcan**
 Lions 118 U Yönetim Merkezi
- Grup Çalışması 10. **Yetişkin Eğitim**
 Sunuş Bildirisi : **Prof. Dr. Serap Ayhan**
 Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi
- Yönetici : **S. Harika Güzel**
 Sağlık Eğitim Uzmanı
- Grup Çalışması 11. **Doğal Afetler ve Krize Müdahale**
 Sunuş Bildirisi : **Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu**
 Marmara Üniversitesi - AKUT
- Yönetici : **Prof. Dr. A. Beril Tufan**
 Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler
 Yüksekokulu

Düzenleme Kurulunun Çalışması
Hakan Acar, Gülsüm Duyan, Kasım Karataş, Beril Tufan,
Aycan Altay, Ümit Onat, Özcan Kars

İstiklal Marşı

Diyarbakır Güzel Sanatlar Lisesi Öğrenci Korusu

Diyarbakır Güzel Sanatlar Lisesi Öğrencilerinin Dinletisi

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu
Prof. Dr. Beril Tufan'ın Açılış Konuşması**

**Hacettepe Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Süleyman Sağlam'ın Konuşması**

**Dicle Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Mehmet Özaydın'ın Konuşması**

Diyarbakır Valisi Cemil Serhadlı'nın Konuşması

**Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi, Başbakanlık GAP
Bölge Kalkınma İdaresi Danışmanı Prof. Dr. Sema
Kut'un Sunuşu**

**Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı
Dr. İ. H. Ünver'in Sunuşu**

Panelden Görüntü

Salondan Görüntü

**T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI**

MERKEZ

Willy Brandt Sok. No: 5, Çankaya, 06680 Ankara
Tel: (0.312) 442 23 24 • Faks : (0.312) 440 13 84
e-mail: gap@gap.gov.tr

BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ

Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağızı, P.K. 155, 63000 Şanlıurfa
Tel: (0.414) 314 17 50 • Faks : (0.414) 313 50 73
e-mail: bolge@urfa.gap.gov.tr

Internet: www.gap.gov.tr

—oOo—

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL HİZMETLER YÜKSEKOKULU**

Fatih Caddesi No: 195 Çiftasfalt 06290 Keçiören - Ankara

Tel: (0.312) 355 40 00 • Faks : (0.312) 355 57 71